تصوير ابو عبد الرحمن الكردي
جەمهوریەتی کوردستان
لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی وسیاسییە
مەحمود مەلا عززەت

مەحمود مەلا عززەت

جەمهوریەتی کوردستان

لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی و سیاسییە

سلێمانی 2001

ناوەرۆك

بەشی چوارەم:

بەشی پێنجەم:

بەشی شەشەم:

بەشی حەوتەم:

بەشی هەشتەم:

پێشەکی

جەمهوریەتی کوردستان ڕووداوێکی مێژوویی و سەردەمێکی حوکمڕانیی خۆماڵیی گرنگ و هەستیاری نەتەوەکەمانە، بایەخەکانی لێکۆڵینەوەو توێژینەوە لەرووداوەکانی، پڕن لەدەرس و پەند بۆ ئەمڕۆو بۆ ئایندەی خەباتی میللەتەکان و ئەزموونی حوکمی خۆماڵیی، زیاتر لەوە ئەو مێژووە دووەم هەڵ ڕەخساوی ناو ساڵانی نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم بوو کە لەناو بارودۆخی نێودەوڵەتیدا خوڵقاو بوو بە دەرفەت و فرسەتێکی ئەوتۆ کە سەرەتای بەدەستهێنانی مافە مێژووییەکەی نەتەوەی کوردی لێوە ببینرێت...

لەبەرئەوانەو هەر لەسەرەتای ژیانی نوسین و لێکۆڵینەوەمەوە، بایەخێکی تایبەتیم بەڕووداوەکانی تەمەنی کەمتر لەیەک ساڵەی جەمهوریەتەکەو نزیک بەپێنج ساڵەی ئەزموونەکەی مەهاباد داوە. بۆ زیاتر لەسیی ساڵ دەچێت لەناو روداوو بووارو بابەتەکانی ئەم مێژووە باس و لێکۆڵینەوە بڵاودەکەمەوە سیمینارو پەنێلم لەسەر گرتوە، بەرهەم و لێکۆڵینەوە بڵاوکراوەکان، چ وەک کتێب و نامیلکەو چ وەک باس و بڵاوکراوە لەرۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوەکانی کوردستان و دەرەوەی وڵاتدا گەیشتونەتە سنورێک، کە کتێبخانەی کوردی و بواری کۆمارناسیی دەوڵەمەند بکەن.

بەتایبەتیی لەو سێ ئەزموونی ئەو سێ هەڵە مێژوویەی لەسەدەی بیستەمدا خوڵقاو دووانیان، مەبەستم: حوکمداریی و مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودی نەمرە لەباشوری کوردستان(1918–1924)، وەجەمهوریەتی کوردستانە لەناوچەی موکریان (1/22–12/17–1946)، لەگەڵ ئەزموونەکەی ئەم هەڵە مێژووییەی ئێستا کەلەکوردستانی عیراقدا دەوامی هەیە، ئەو روداوانە سێ هەڵ مێژوویی ناو زەمینەیەکی سیاسیی ئەوتۆن کە کۆمەڵێک هۆو هۆکاری پێکهێنانی هەر یەکەیان لەوانی تر دەچن، کێشەکانی سەردەمی ژیانی هەریەکەیان و نەمانیان... لەیەکچوونی زۆری تێدایە.. هۆو هەلومەرجەکانی ڕەخساندنی ئەزموونەکان.. ئاستی بارودۆخە سیاسی و جیۆستراتیجی و ململانێ و رەوتی ڕووداوەکان.. فاکتەری گوشارو

کاریگەرییەکانی سەر ئاڵۆزیی و پیلانەکان.. ڕۆڵی زلهێزەکان و ناکۆکی و ململانێی لەسەر مەسەلە ئابوریی و ناوچە جوگرافی و ستراتیجەکان.. هەڕەشەکانی ناوخۆو دەوروپشت و عامیلی زلهێزەکان و ڕۆڵیان لەناوچەکەدا. ئەوانە چەند هۆو فاکتەرێکی گرنگ و سەرەکین کەلەهەر سێ ڕووداوەکەدا بەجیاوازیی زەمین و زەمان و موعادەلە نێودەوڵەتییەکان زۆر هۆو عامیلی لەیەکچوویان تێدایەو دەکرێ لێکۆڵینەوەی زۆریان لەسەر بکرێت.

میتۆدی نوسینی باس و لێکۆڵینەوەکان مەنهەجیی و پشت بەستووە بەرنبازی زانستیی لەلێکۆڵینەوەو توێژینەوەدا، زانستی و بابەتییە لەلێکدانەوەو شیکردنەوەکاندا... پشت بەستوون بەبەڵگەنامە ڕەسەنەکانی سەردەمی جمهوریەت و هی ناو ئەرشیفەکانی دەوڵەتانی هاوپێوەندن بەئەزمونەکەو بەناکۆکی و ململانێی لەسەر ناوچەکەو لەسەردەمەکەدا...

لێکۆڵینەوەو توێژینەوەکانی ئەو توێی ئەم بەرهەمەم کردووە بەیانزدە بەشەوە، بەپێشەکییەکی کورت و کردنەوەی دەروازەیەک دەستم پێکردووە کەلێوەی و بەکورتی و چڕی دەچینە ناو دنیای نوسین و لێکۆڵینەوەکان لەسەردەمە جیاجیاکاندا، بەڵگەنامەو سەرچاوە ڕەسەنەکان بۆ لێکۆڵینەوەکان.

بەشی یەکەم بۆ جۆری نوسینی مێژو بەڕێگە زانست و بابەتیانەکەی تەرخان کراوە ... لەبەشی دووهەم-دا باس لەکۆمەڵگەی کوردەواریە بەسەرنجێکی خێرا.

لەوێوە باس لەو جەنگ و پێکادانانەیە کەلەکوردستانداو بۆ کوردستان کراون.. ئینجا هۆکارەکانی دەخرێتە بەر باس و شیکردنەوەکە چۆن بوونەتە هۆی ناسروشتیی گەشەکردنەکانی کۆمەڵگەی کوردەواریی... دوا بەدوای ئەوەش ڕوناکیی دەخرێتە سەر سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەرو ئیمپریالیستەکان.

بەشی سێهەم، لەسەر بزووتنەوەی کوردایەتییە کە چۆن لەسەردەمی هاتنی لەشکری سوورەوە گەلێک هۆ یارمەتیدەر خوڵقاون و ڕاستەوخۆ کاری خۆیان لەسەر بەهێز بوونی بزوتنەوەی کوردایەتی کردووەو ئەمیش چۆن هۆیەکی زەمینە هەڵخەری دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان بووە.

لەناویاندا تیشك دەخرێتە سەر هۆیە سەرەکییە دەرەکی و خۆییەکان.

لەبەشی چوارەم-دا باس لەکورتەیەک لەمێژوویی بزوتنەوەی پێکهێنانی ڕێکخراوی سیاسیی و چالاکییەکانی هەر ڕێکخراوە دەکرێت، هەر لەکۆمەڵی ئیستخلاسی کوردستان و کۆمەڵی جیهاندانەوە تا حزبی ئازادیخوازانی کوردستان، کۆمەڵەی ژ.ک وەحزبی دیموکراتی کوردستان لەناویاندا باس لەبڵاوکراوەو چالاکی و ئامانجەکانی هەریەکە دەکرێت، بەبەراوردێک لەمەیدانی ئامانج و ڕێکخراوەیی، بەرنامە، سیاسەت و ستراتیجی هەریەکە لەم دوو ڕێکخراوە.

بەشی پێنجەم-یش سەرەتاکانی ژیانی سیاسی و چالاکی و پێوەندییەکانی کورد بەجیهانی دەوروپشتی دەخرێتە پێش چاو.. تا سەردانەکەی باکۆو سەرەتای وتووێژو هەڵوێستی سۆڤیەت و دوا بڕیارەکانیان و ئینجا سووربوونی کورد لەسەر وەرگرتنی مافی خۆی لەدامەزراندنی جەمهوریەتێکی خودموختار لەگەڵیاندا باس لەجۆری دامەزراندنی داموو دەزگاو وەزارەتەکان دەکرێت.

ڕووناکیی دەخرێتە سەر ناوی مێژوویی قەوارەکە بەماناوە حکومەتیی و دەوڵەتییەکانەوە، لەگەڵیشیدا بەلێکۆڵینەوەیەکی پڕ لەبەڵگەو بەڵگەنامە ئەوە دەسەلمێنرێت کە قەوارەکە جەمهوریەتێکی خودموختار بووە نەک سەربەخۆ.

بەشی شەشەم بۆ توێژینەوەو هەڵسەنگاندنێکی چینایەتی و کۆمەڵایەتیی سەرکردایەتی حزبی دیموکرات و جەمهوریەتی کوردستان تەرخان کراوە، ئینجا ڕووناکی دەخەینە سەر سروشت و خەسڵەتە تایبەتییەکانی جەمهوریەتی کوردستان..

بەشی حەوتەمیش تەرخانە بۆ تیشک خستنە سەر سەرەنجامی دامەزراندن و ڕوخاندنی کۆمارە بەدەرخستنی قازانج و دەستکەوتەکانی جەمهوریەتی کوردستان.

لەبەشی هەشتەمیش دا گەلێک لێکۆڵینەوە لەسەر چەندین ڕوداوو دیاردەی سەردەمەکە دەکرێت، باس لەناکۆکی و ململانێیەکان، ئاڵۆزییەکانی چواردەوری کۆمەڵگەی کوردەواریی، پیلانەکانی دوژمنان بەتایبەتی ئەرتەش، کەئەوەش بووە هۆی پێکهاتنی هەردوو کۆمار بەرێککەوتنێکی سیاسیی و سەربازی... ئینجا چۆن تاران هەوڵی لەیەک دابڕینی ئەو دوو کۆمارەی داوە، لەوێوە بۆ بەسەرچوونی سەردەمی ڕووناکی قەوارەکەو دەرکەوتنی ناکۆکییەکان و بۆ ڕۆژو ساتەکانی دوایی و ڕودانی کارەسات... گرتنی قازی محەمەد و هاوڕێکانی مەحکەمەکردن و حوکمی لەسێدارەدان و جۆری جێبەجێ کردنی.

لەبەشی نۆهەمدا باس لەو هۆو فاکتەرانە دەکرێت کە جەمهوریەتی کوردستان-یان روخاند.. بۆچی وا ئاسان روخێنرا.. لەناویدا هۆیە خۆیی و دەرەکییەکان روناکیان دەخرێتە سەر.

دوابەدوای ئەولەو لەبەشی دەهەمدا دەرس و پەندەکانی جەمهوریەتەکە لەدامەزراندن و روخاندن و سەرەنجامەکاندا دەخرێنە بەرچاو...

لەکۆتاییشدا لێکۆڵینەوەیەکی تێروتەسەل لەسەر ئەزمونەکەی مەهاباد کە تەمەن پێنج ساڵ و جەمهوریەتەکەی کوردستان کە نزیک بەساڵێکی خایاند، بەسەر باسی تێروانینێکی سەردەم لەجەمهوریەتەکەی کوردستان دەخرێتە بەر دیدی خوێنەر.

دەبو ئەم بەرهەمە گەلێ پاشکۆ بگرێتە خۆی، بەتایبەتی پاشکۆی ناو و بەڵگەنامەکانی سەردەمەکەی لەگەل بووایە، گەلێك نەخشەو وێنەی جۆراو جۆری بگرتایەتە خۆی، بەڵام نەبوونی کات و گەورەبوونی بەرهەمەکە دوو هۆی سەرەکین لەبەدینەهێنانی ئەو خواستانە.

سلێمانی

ئایاری 2001

دەروازەیەك

یەکەم کتێبێك کەلەلایەن کوردێکەوە لەسەر جەمهورییەتی کوردستان نووسرابێت لەسالی نوسین‌و سەردەمی لەچاپدان‌و بلاوکردنەوەشی، کۆماری میللی مەهاباد بوو.

سەرەتای لەدایکبوونی (ئەو کتێبە) لەپریلی سالی (*1971*) بوو، لەم سالەدلو دواییتریش لەسالی (*1979*)دا، دوای دامەزراندنی کۆماری ئیسلامی ئێران‌و رەخساندنی زەمینەی بوژاندنەوەی کوردایەتیی، دوو تەقەللا بۆ لەچاپدانی ئەو بەرهەمە بێئەنجام بوون. کەلەسالی (*1984*)یشدا هەولمدا ئەو دەستنووسە بگەیەنرێتە دەستم بۆ سوید، تاکوو بەچاپی بگەیەنم، ئەمجارەیان رێگاوبان بووە کۆسپ، ئیتر "یەکێتی نوسەرانی کوردستان" هەر لەسالی *1984*دا بەچاپکردن‌و بلاوکردنەوەی ەستاو نوسخەیەکیشان گەیاندە دەستم. لەسوێدیش بەبێ‌دەستکاریی، جگە لەزیادکردنی پێشەکییەکی کورت بۆی، سەرلەنوێ چاپ‌و بلاومکردەوە. تا ئەو کاتانەو تێپەربوونی نزیکەی چواردەسالیش بەسەر نووسینی ئەو بەرهەمەدا تا سالی "یەکەم چاپکردنیشی". ئەوە یەکەم کتێب بوو کەمێژوونووسێکی کورد لەسەر جەمهوریەتی کوردستان نووسیبێتی‌و بلاوکرابێتەوە. دووەم کتێبیش بوو لەدوای دانراوەکەی (ولیام ئیگلتن) بەناوی "کۆماری کورد *1946*" بەزمانی ئینگلیزیی، لەلەندەن لەسالی *1963*دا بلاویکردەوە.

گرنگیی مێژوویی‌و سەنگی بابەتییانەی لێکۆلینەوە سیاسییەکەی ئەو بەرهەمە هەر لەوەدا نەبوو، بەلکو لە بایەخپێدانی مێژونووس‌و نووسەرانی رووداوەکانی سەردەمەکەش‌دا دەرکەوت کەدیارە ئەویش بەهۆی رێبازە زانستیی‌و بابەتیانەکەیەوە بوو، بۆ نموونە د. عەبدولرەحمان قاسملو لەنووسینی (چل سال خەبات لەپێناوی ئازادیدا) ئەو بەرهەمەی وەك تاکە سەرچاوە بەزمانی کوردیی وەرگرتووە، لەگەل (دوو) نووسینی خۆی‌و (سێ)ی حزبی دیموکرات‌و رۆژنامەو گۆڤارەکانی سەردەمەکەو سەرچاوەی بیانیی کەسەرجەمیان (*10*) سەرچاوە بوون*.

---

* ئەوەی جێگەی سەرنجە ح.د.ك-ا دووەم چاپی کتێبەکەی قاسملوی بلاوکردەوە بەبێ ئەوەی لەنووسینی سەرچاوەکاندا، وەك چاپەکەی یەکەم... ناوی ئەو کتێبەی منیان نووسیبێت.

دیسان تەرخاندنی ئەم کتێبە لەنامەکەی زانای هەڵکەوتووی کورد دوکتۆر کەمال مەزهەردا دەردەکەوێ. کاتێك بۆ هەوڵی لەچاپدانی، بەرهەمەکەم خستە بەردەستی، تا لەڕێنمایی و بۆچوونەکانی ئاگادارم بکات، ئەویش بەنامەیەك وەڵامی داولکەمی دایەوە کەلێرەدا، ئەو بەشەی پێوەندیی بەو بۆچوونەوە هەیە دەخەمە پێش چاوی خوێنەری ئازیز:

پوختەی نامەکەی دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد؛

بەڕێزکاك مەحمود

دوای سڵاوی زۆرم

دەبو لەدەمێکەوە وەڵامی نامەکەت بدەمەوە، هەندێك کاری تایبەتیی خۆم بووە هۆی دواکەوتنم، داوای لێبووردنت لێدەکەم.

بەوردی بەرهەمەکەتم خوێندەوە. سوپاسی بەڕوات دەکەم کەدەتەوێت بیری من بەرامبەری بزانیت.

وابەکورتی ئەو لایانانەی بەیاندا هاتون دەیانخەمە بەرچاوت. هیوادارم سودیان هەبێت.

–بەر لەهەموو شت پیرۆزبایت لێدەکەم، بێگومان خۆت هیلاك کردووەو دڵسۆزانە ویستوتە بەرهەمێکی پڕ کەڵك بخەیتە بەردەم خوێندەواری کورد. ڕێبازی زانستی لەنوسینەکەتدا ئاشکرا خۆی نیشان داوە، هەرچەندە لایەنی تیۆری زۆر زاڵەو ئەوە جاروبار لەزەمینەی واقیع دوری خستوێتەوە. دێمەوە سەر ئەم باسە. ئەو فەسڵەی بۆ باسی مێژوت تەرخان کردووە بۆ کورد پێویستە چونکە ئالیستە مێژوو لای ئێمە بەر لەهەمو شت پیاهەڵدان و دەربڕینی هەستی ڕووتە. لەچەند شوێنێکدا دەکومێنت و بەڵگەی چاکت هێناوەتەوە کەسەرچاوەی ڕەسەنن بۆ لێکدانەوەی بەسەرهاتەکانی مەهاباد. زۆر چاکیشە کە دەستکاریی ناوەڕۆك و شێوازی نوسینیانت نەکردووەو وەك خۆیان نوسیوتنەوە.

–لەڕووی زمانەوە بەرهەمەکەت بەکوردییەکی پاراوو ئاسك و سادە نوسراوەتەوە کەهەمویان مەرجی پێویستە بۆ نوسینی سەرکەوتو. لەگەڵ ئەوەش چەند

تێبینییەکم هەیە نموونەیانت دەخەمە بەرچاو، دیارە خۆت بڕیار دەدەیت پەسەندن یا نا...

دوای تێبینییەکان دکتۆر کەمال مەزهەر نامەکەی بەمجۆرە کۆتایی پێدەهێنێت:

–هیوادارم لەرەقابە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی کتێبەکەت بدەن، هەر لەبەرئەوەش من وای بەباش دەزانم چەند ناوێکی ناوی لابەرێت. ئەگەر هاتو ڕێگەی چاپ دانی درا ئەوا بەهیچ جۆرێك لە *10* هەزار کەمتری لێ چاپ مەکە، چونکە کتێبەکە دەفرۆشرێت و زۆریشی دەگاتە ئەودیو. کۆتایی دیسان پڕ بەدڵ و گەرم پیرۆزبایت لێدەکەم. هیوادارم ئەم کارەت سەرەتای زنجیرەیەك کاری تری مێژوویی بێت کە ئەمڕۆ و هەموکات بۆ گەلی کورد خزمەتێکی گەورەیە.

خۆشی و سەرکەوتنت لەگەڵ ڕێزم
کەمال
1979-6-10

سالی پار کەبرایانی دەزگای سەردەم دلوایان لێمکرد کە ئەو بەرهەمەم چاپبکرێنەوە، ئەوە داوای برایانی تری ڕێبازیی کۆمارناسیی وەبیرهێنامەوە کە دەمێ ساڵ بوو ئەوبیرەیان لام کردبوو بە پرۆژەیەك، بەڵام بەدەستکارییکردن. بە پێی ئەو لێکۆڵینەوەو زانیارییانەی لەماوەی ئەو (30)ساڵەی بەسەر نوسینی بەرهەمەکەدا تێپەڕیوبوو،بووە کۆسپی بەردەم بەئەنجامگەیاندنی پرۆژەکە چونکە دەمزانیی کە وەختێکی زۆری دەوێت بەڵام کە بیرم لەهاتنەوەی یەکجاریی کردەوە، حسابی ئەوەم کرد کە وەختێکی زۆرم بەدەستەوەیە، بۆیە کەوتمە سەروکاری پێداچوونەوە. لەخوێندنەوەو پێداچوونەوەو شەن و کەوکردن و زیادوکەمکردنی باسەکان، کەدەمویست لەسنورێکی تەسکدا بێت. کەوتمە ناو دیاردەیەکی نوێوە، دیاردەی لێکۆڵینەوەیەکی نوێ.

ڕێبازو میتۆدی ئەم بەرهەمە، هەمان میتۆدی لێکۆڵینەوە مێژوویی و سیاسییەکەی کۆماری میللی مەهابادە..دیسان بۆ داڕشتنی قەوارەی باسەکان، گەلێك ئاڵوگۆڕو زیادکردنێکی ئەوتۆی تیاکرا، تا ئەو ئاستەی ببێتە بەرهەمێکی نوێ و ببێتە ئەو بەرهەمەی کە هەم لە رووی ناوو هەم لە رووی ناوەڕۆکەوە سەنگین و فراوان و فرە باس بێت، وەهەم بژاری پەڵەبکرێت، هەڵەو کەبەهۆی کەمیی زانیاریی و نەبوونی سەرچاوە رەسەنەکان لەو ماوانەدا کەبەرهەمەکەی تێدا نوسرا ڕویاندابوو...بۆ نمونە بەهۆی ئەو زانیاریانەوە کە لەم ساڵانەی دواییدا کەوتونەتە بەردەست و هەڵوێستی خراپی بێ گرێ وگۆڵی یەکێتی سۆڤیەت و لێپرسراوەکانیان دەردەخەن، کەلەوەوبەر ئەو هەڵوێستانە تەمومژیان لەسەر بوو، بۆیە پاساو بۆ هەڵەکانیان هێنرابووە، یان وەك پێویست و لەبەر هۆ سیاسییەکان چاویان لێپۆشرا.. کۆماری میللی مەهابادیش لەو دیاردەیە بێبەش نەبوو، هەرچەند لایەنێکی رەخنەگرانەی زەقیشی لەخۆگرتبوو.

لەسەرچاوە رەسەنەکانی سەردەمەکە کەکەوتونەتە بەردەستم و بوونەتە هەوێنی ئەم بەرهەمە نوێیە:

یەکەم: *رۆژنامەی کوردستان، بڵاوکراوەی حزبی دیموکراتی کوردستان و زمانحاڵی جەمهوریەتی کوردستان: (66) ژمارە.

*گۆڤاری کوردستان، گۆڤاری بیری حزبی دیموکراتی کوردستان (4) ژمارە.

*گۆڤاری هەڵاڵە: (4) ژمارە.

*گۆڤاری گروگاڵی منداڵانی کورد (4) ژمارە.

*گۆڤاری نیشتمان، گۆڤاری کۆمەڵەی ژ.ک (9) ژمارە لەگەڵ یەك رۆژمێر.

*گەلێك بڵاوکراوەی سەردەمەکە وەك: هەڵمەکۆك، بەیان...هتد.

دووەم: *(557)بەڵگەنامەی لێپرسراوانی کۆمار لەوانە: (4) نامەی پێشەوا قازی محەمەد، نامەکانی کۆمیتەی ناوەندیی حزبی دیموکراتی کوردستان، پرۆتۆکۆلی ئەنجومەن (مجلس)ی ئەفسەرانی هێزی دیموکراتی کوردستان، بڕیارو نامەکانی وەزارەت و سەرۆکی ستادو فەرماندەو سەرلکی هێزەکان، جگە لەو دۆکومێنت و بەڵگانەی پەیوەندییان بەتۆماری نامەی هاتوو رۆیشتوو، ئازوقەو چەك و تەقەمەنیی تەسلیم کردن...تاد (7) نامەی سەیفی قازی، سەدان نامەی جەنراڵ حەمەرەشیدخانی بانە، (3) نامەی جەنراڵ بارزانی، (5) نامەی جەنراڵ عومەر خانی شەریفی، نامەی گەلێك لێپرسراوی تری وەك: محەمەدی نانەوازادە، جەعفەری کەریمی، عەبدولڕەحمان زەبیحی، مەناڵی کەریمی، ئەحمەی ئیلاهی، محەمەد قودسی، مستەفا خۆشناو، میرحاج، رەئیس بەکر عەبدولکەریم حەویزی، وەهاب ئاغای جوندیانی، ئەحمەد خانی فاروقی، هاشمی خەلیل زادە، نوری ئەحمەدی تەها، عەلی بەگ شێرزاد، حەمەئەمین خانی قادرخان زادە، مەجیدخانی حەمەرەشید خان و مرادی.. تاد)هەموو ئەمانەم لەئازاری 1973دا لەحەمەرەشیدخان وەرگرت و لە(3) بەرگی (دەوڵەتی جمهوری کوردستان) لەساڵانی (1992)،(1995)، (1997 دا لەسوید بەچاپم گەیاندن و ئێستاش بەرگی چوارەمم بەدەستەوەیە کەگەلێك بەڵگەنامەی‌تر دەگرێتەخۆی، لەناو ئەو نامانەدا ژمارەیەکیانم لەبرایانی هاوکاری ئەم مەیدانەم وەرگرت وەك لەشوێنی خۆیاندا ئاماژەم بۆ کردوون.

لەو ماوانەی دوای نوسینی کۆماری میللی مەهاباد، جگە لەبەچاپگەیاندنی سێ بەرگەکەی دەوڵەتی جمهوریی کوردستان، کەتا ئەو کاتە بۆ یەکەم جارە لەمێژووی سیاسیی و ئەرشیفی نەتەوەیی کورددا کارێکی وا گرنگ و هەستیار بکرێو ژمارەیەکی وا زۆر لەبەڵگەنامەی سەردەمەکە، بەو جۆرە بخرێنە بەردەست

مێژوونوس و نوسەران. زیاتر لەوانە گەلێ لێکۆڵینەوەو نووسینی مێژوویی و سیاسیم لەسەر ئەزموونەکەی مەهابادو کۆمارەکە لەگۆڤارو ڕۆژنامەکانی ناوەوەو دەرەوەی وڵات بڵاوکردۆتەوە کەبەگشتیی دەبنە بەشێکی گرنگ لەدەوڵەمەندکردنی بەرهەمە نوێیەکە، بۆ زیاتر سوود وەرگرتنیش لێیان، هەریەکە بەپێی دابەشبوونی بەشەکان و بابەتی هەریەشە، خراونەتە ئەم چاپە.

سێیەم: لەم دەپانزە ساڵەی ڕابردوودا گەلێ خوێندکاری کورد لەدەرەوەی وڵات تێزی دوکتۆراو ماستەرەکانیان لەسەر کۆماری مەهاباد بڵاوکردەوە، گەلێ مێژوونوس و نوسەرانی‌تر چەندین باس و لێکۆڵینەوەی نوێیان لەسەر هەندێ لایەنی‌تری کۆمار بەچاپ گەیاند، لەوڵاتیش ژمارەیەك لەخوێندکار لەزانکۆی سلێمانی و سەلاحەددین بۆ خوێندنی باڵا لەگەڵ لایەنەکانی ڕۆژنامەو ڕۆژنامەنووسی و شیعرو شاعیران و بابەتی‌تر خەریکن. ئەوانەش هەموو گرنگییەکی‌تر دەدەن بەبواری زانستیانە لەنووسینی مێژووی جەمهوریەتی کوردستان کەچەند لایەنێکی‌تری نادیار دەخەنە بەرباس و توێژینەوەو ساغکردنەوە.. سوود وەرگرتن لەبەشێکی ئەوانە بەم بەرهەمە نوێیەوە دەردەکەوێت.

چوارەم: لەناو ئەرشیفەکانی دەوڵەتانی هاوپێوەند بەهەرێمەکەو بەو ئەزموونەی مەهابادەوە، زۆر نامەو بروسکەو گەلێ دۆکومێنتی گرنگ هەن، کەتائێستا هەندێکیان نەخراونەتە بەردەست، لەو ئەرشیفانەدا گەلێ هەوڵی دیپلۆماسییانەی ژمارەیەك لەسیاسییەکانی کورد لەگەڵ لێپرسراوانی زلهێزەکان دەکەونە بەرچاو کەبایەخێکی زۆری مێژوویان هەیەو ڕووناکیی دەخەنە سەر ئەم لایەنەی پەیوەندییەکانی کورد بەدەرەوە.

لەناو ئەوانەشدا فیلمێك لەسەر یەکێك لەسەردانەکانی پێشەوا بۆ تەورێز دەرکەوتووە کەلەگەڵ جەعفەر پێشەوەریدا مارشی سەربازیی بەبەردەمیاندا گوزەر دەکات و ئەمانیش سەلامیی سەربازییان بۆ دەکەن. دیسان بەشێ لەوانەش وەك سەرچاوە بۆ ئەم چاپە نوێیە سوودیان لێوەرگیراوە.

پێنجەم: هەر لەو ساڵانەدا گەڵێ بیرەوەریی و یادداشتی لێپرسراو یان هاوژیانی کۆمار بڵاوکراونەتەوە، یەکێك لەوانە (بەسەرهاتی کورد)ە، کەمیرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی نووسیویەتی‌و لەم دواییەدا لەدوو بەرگدا چاپ‌و بڵاوکرایەوە..کەگەلێك لایەنی نادیارو شاراوە لەبەسەرهاتەکانی سەردەمەکە باسدەکات‌و گرنگییەکی مێژوویی زۆری هەیە. دیسان ساڵێك بوو کورد ئازاد ئەژیا-ی عولە، گەڵێ دیدەنی هەندێ لێپرسراوانی وەك مەلا قادری مودەریسی، سدیق حەیدەری، نووسینەکانی عەبدولقادری دەباغی..تاد.

شەشەم: دۆکومێنتێکی تری گرنگ کەلەم ساڵانەی دواییدا کەوتۆتە بەردەست، بڵاوکردنەوەی وەسیەتنامەکەی پێشەوایە، کەڕاستەوخۆ پێش لەسێدارەدانی نووسراوەو دەقەکەی لەگۆڤاری مامۆستای کورد ژمارە 24و 25ی ساڵی 1995دا بڵاوکراوەتەوەو لەشوێنێکی تردا، وەك خۆی دەیخەینە پێش چاو. دیسان گەلێك زانیاریی لەسەر جۆری ڕوخانی کۆمارەکە، گرتنی قازیەکان‌و دادگایی کردنیان‌و لەسێدارەدانیان کەوتونەتە بەردەست.

حەوتەم: لەساڵانی ژیانی ئەفیگەدا، لەگەڵ گەلێك نوسەرو مێژوونوس‌و خەمخۆرانی زیندووکردنەوەی مێژووی مەهابادو نوسەرانیدا، بوین بەدۆست‌و هاوکارو گۆڕینەوەی بیروڕاو بەڵگەنامە لەو مەیدانەدا بەتایبەتی: برایان: دوکتور ئەمیری حەسەنپوور ، سەلاحەددینی موهتەدی، مامۆستا شێخ عزەدینی حوسەینی، حەسەنی قازی، د. عەبباس وەلی، د. جەعفەری حەسەنپوور، کەریمی دانشیار، جگە لەدیدەنیی ژمارەیەك لەهاوژیاوانی کۆمار وەك: مامۆستا مەلا رەحیمی عەبباسی، میرزا عەلی خوسرەویی کەگەڵ لەباس‌و خواسەکانی ڕووداوەکانیان ڕوونکردەوە.

هاوینی ساڵی پار دوای ڕوناکیی بینینی (کاروانی بێ کۆتایی)، دەزگای چاپ‌و پەخشی سەردەم لەڕێگەی دۆست‌و برایانی ئازیزم کاك شێرکۆ بێکەس‌و کاك ڕەئوف بێگەردو کاك دلشاد عەبدوڵلا بیری لەچاپدانەوەی کۆماری میللی مەهاباد-یان لام بوژاندەوە، لەڕاستیدا ئەوە هاندەرم بوو کەدەست بەو کارە بکەم‌و لەوێشەوە هەر ئەوەبوو بەهۆی خولقانی بیری بەرهەمێکی نوێ، کەلام وایە بەو ناوەڕۆکە دەوڵەمەندو

زانیارییە نوێیانەو لێکۆڵینەوە پشت بەستووە بەبەڵگەنامەی رەسەن، جێگەی ڕەزامەندیی کۆمارناس و خوێنەران بێت و ئەرشیفی جەمهوریەتی کوردستان و کتێبخانەی کوردیی پێ دەوڵەمەندتر بێت، بۆیە دەبێت پێشەکی سوپاسی ئەوان و هەموو دڵسۆزانەی تر بکەم کەکەم و زۆر یارمەتیدەری ڕووناکیی بینینی ئەم چاپەی جەمهوریەتی کوردستان بوون، بە تایبەتی بە ئینگلیزیی‌کردنی پێشەکییەکە لەلایەن م.فازل حسێن محەمەد بۆ بە عەرەبی‌کردنی م. مستەفا سالّح کەریم و کاک دارا فەرەج، مامۆستا قادر میرخان بە نەخشەسازی بەرگ کەکاتی خۆی بۆ کاروانی بێ‌کۆتایش هەمان ئەرکی گرتە ئەستۆی خۆی، لەکۆمپیوتەرکردنی باسەکان خوشک‌وبرایان (تارا رەئووف) لەمۆنتاجکردنی (شیروان عزەت) و (سەیران عبدولرەحمان) و لەئامادەکردنی بۆ چاپ (شیروان تۆفیق) لەپێداچوونەوەشدا بۆ هەڵەبڕیی و ڕێکخستنی سەرباسەکان پێشڕەو ئەحمەد، بەختیار مەلا عززەت.

بەشی یەکەم

نوسینی مێژوی جەمهوریەتی کوردستان

نوسین و نوسینەوەی مێژوی کورد بەگشتیی و مێژوی ئەزمونەکەی مەهاباد بەتایبەتیی، لێکۆڵینەوە لەسەر روداوێک و توێژینەوەی لایەنە جیاجیاکانی، بوژاندنەوەی سامانی نەتەوەو دەرخستنی رووی گەشی جوڵانەوەو راپەڕین و شۆڕشەکان، یەکلاکردنەوەی سیاسەت و جۆری مامەڵەی سەرکردەو سەرکردایەتییەکان لەپلەو قۆناغە جۆربەجۆرەکاندا، دەستنیشانکردنی هۆو فاکتەری نوشستیی و شکستییەکان و سەرەنجامی بزوتنەوەی چەکداریی و راپەڕینەکان، ئاشکراو تۆمارکردنی هەڵەو لادان و چەوتییەکان، روناکیی خستنەسەر لێپرسراوەتیی لە سەرنەکەوتن و ئەنجامەتییەکان و مانەوەی باروبۆخەکان وەک خۆیان، دووبارەبونەوەی هەڵەو کارەساتەکان، بەهۆی تێنەگەیشتن لەهەل ومەرج و هۆو زەمینەی ئەرەخسیو و کامڵنەبونیان و نوقسانیی مەرجەکانی سەرکەوتن، ئرخاندن و هەڵسەندگاندنی دروست و زانستییانەی ئەو لایەنانە، کارێکی ئاسایی و هێندە ئاسان نین، بەتایبەتی لەگرتنەبەری رێبازی زانستییانەو میتودی بابەتییانەو لەبار.

لەنووسینی سەرکەوتوانەی مێژودا ئەشیاو ئەگونجاوە جڵەو بۆ سۆزو عاتیفەی بێبناغە شل بکرێو حەزو ئارەزوی نوسەر چیی گەرەک بێت ئەوە بخرێتە سەرکاغەزو تۆمار بکرێت، دەبێت و پێویستە لەسەر مێژونوس کەلایەنە هەمەجۆرەکانی رووداو لەدوای رووداو بەسەر بکاتەوەو لەگەڵیدا راست و دروست لەهەڵەو چەوتیی کەم و کورتیی و نادروست لەدژەکانیان، بەرپرسیارییەکان، لەیەک جیابکرێنەوەو روناکیی بخرێتەسەر یەک بەیەکیان.. سەنگ و پێوانەکانی ئرخاندن بەپێی زەمان و زەمین و بارودۆخ و هەلومەرجەکانی هەرپلەو قۆناغە بن، رووداوەکان وێنەگیربکرێن و بەپێی جیاوازییە جۆرلوجۆرەکانی سەردەمەکان، هەڵسەنگاندنەکان بکرێن و حوکم و بڕیاری ئەنجامگیر هەڵبهێنجرێن.. چونکە هەر بەم شێوانە دەتوانین رووداوەکان وەک روویان داوە، نەک وەک دەخوازین، تۆمار بکەین، مێژوییەکی بێدرۆو دەلەسە بخەینە بەردەست ئەوەکان تا رابردووی میللەتەکەیان لەبەرچاو بێت و بزانین چۆن و بەپێی چ رێبازێک لەناو هەڵبەزو دابەزینەکاندا گەیشتوونە سەردەمی حازر، چۆن گەشەکردنە هەمەلایەنەکان بوون و هۆی پەککەوتن و ئاڵۆزیی و شێواندنەکان چیبون.. بەو رێبازو لەناو ئەو تێگەیشتنانەو بەمیتودە زانستیانەکەی نوسینی مێژووەوە دەتوانین مێژوی نەتەوە بنوسین بەو جۆرەی کەبووە، هەر بەو جۆرەش دەتوانرێت لەرابردووی خۆمان

بگەین و ئەوەکانی گەلەکەمانی پێ هۆشیار بکەین، بەو حاڵیبونەش لەڕابوردوو، دەتوانین ئێستاو ڕێبازی سەرکەوتن و پاشەڕۆژی خۆمان ببینین. هەر بەو جۆرانەش ئەوەکانی نەتەوە هۆشمەندو وشیار دەکەین، لەو ئاستەشدا دەتوانرێت سوود لەڕابردوو، بەهەڵهێنجانی دەرس و پەندەکان، وەربگیرێت و بیانکەینە ڕێنمایی ڕێبازی شارستانی و بەرەوپێشکەوتن بەخۆلادان لەدووبارەکردنەوەی هەڵەو لادان و نوشستییەکان، ئەو دووبارەو چەند بارەبوونەوانەی جۆرێک لەبۆچوونی نامۆی لای گەلێک کەس خوڵقاندووە کەگوایا، ئەوە مێژووە خۆی دووبارە دەکاتەوە، نەک هەڵەو لادانەکان کەئەمامەتی و کارەساتەکان دەخوڵقێننەوەو جارێکی تر دروشم و داواو ئامانجە بەدینەهێنراوەکان دووبارە دەکرێنەوەو ڕۆڵەکانی گەل و بزوتنەوەی نیشتمانیی ناچار دەکەن بەهەمان دروشم و داخوازییەوە، زۆرجار لەناو هەمان ڕێبازو بەهەمان هەڵەو تێنەگەیشتنەوە کاروانی خەبات دەست پێبکەنەوەو سەرلەنوێ بگەنەوە هەمان مەڵبەندی ڕابوردوو.

کاری گەورەو ئەرکی هەستیاری مێژونوس و زانایانی مێژوو ئەوەیە کەشان بەشانی روناکی خستنەسەر رودلوەکان، بەتایبەتی ئەو لایەنانەی کەجێگەی شانازیی ڕۆڵەکانی گەلەکەمانن، کەموکورتیی و هەڵەکانیش وەک خۆیان بەدەرخستنی هۆو فاکتەرە خوڵقێنەرەکانیان، دەربخرێن، لەوەشدا دەبێت سەنگ و پێوانەکان بەپێی زەمان و زەمین بێت، ناکرێت بەپێی هەلومەرجی رەخسیوی ئەمڕۆو سەنگ و مەحەکی سەردەم حوکم بەسەر ڕابوردا بدرێت، کەسەردەمەکانیان دوور جیاوازین و، خاوەنی فاکتەری هاوبەش نەبن و هۆیە تایبەتییەکان هاو ئاستی یەکتر نەبن، پێویستە واقیعبینیانە تابلۆی رودلوەکان ببینرێن و لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکرێت، سۆزو خۆشەویستیی بێ بناغەو ناڕیالیستانە کار نەکەنەسەر شێوە زانستیانەکەی نوسین، هەست و نەستی نابابەتیی و نازانستیی، بیری زانستییانە نەشێوێنن.. هەیە وا لێکدەداتەوە کەنوسینی لەو بابەتە کەمکردنەوەی ڕۆڵی جەماوەرو ئەم سەرکردەو ئەو سەرکردەیە، کەمکردنەوەی لایەنی گەشی شانازییەکانە، گەرەکییانە چاو لەهەڵەو پەڵەو لادانەکان بپۆشرێت، خوازیارن چاک و خراپ، ڕاستیی و چەوتیی، قازانج و زیان، هۆو فاکتەرەکانی شکستیی و سەرکەوتن، پێشکەوتن و دواکەوتن، تێکەڵبکرێن و لێکجیانەکرێنەوە، بەو لێکدانەوەیەی کەڕابوردوومان هەموو شانازیی و گەش و ڕەزمەند

بووە. بەو مانایەی کە دەرخستنی هەڵەو کەموکورتییەکان شورەیی‌و نزمییە بۆ نەتەوەو مێژووەکەی.

لەباری ڕاست‌و دروستیشدا ئەو جۆرە دڵولو بۆچوونانە دەبنەهۆی شێواندن‌و شاردنەوەی ڕاستیی‌و دوورکەوتنەوە لەڕێبازی زانستیی، ئەوانە مایەی چەواشەکردن‌و شێواندنن، دەرگا داخستنە لەنەوەی نوێ‌و تازەپێگەیشتوەکان کەلەڕابوردوی خۆیان‌و گەلەکەیان ئەگەن، بەمێژوی نیشتمانەکەیان ئاموێن، کەڵک لەئەزموون‌و پەندەکانی وەرنەگرن، لەڕابوردوی باووباپیرانیان دابڕێن، بەمەش نەتوانن دەرس‌و پەندەکانی ئەو ڕابوردووە بکەنە سەرمەشقی ڕێبازی نوێی زانستیانەو دلهاتووی کوردایەتیی.

وەکو هەموو لایەکیشمان دەزانین نوسینی مێژوو بەو شێوەیەو لەو ڕێبازەدلو لەناو ئەو بازنە سنووردارەدا، کارێکی ئاسان نییە، پێڕەوکردنی ڕێبازو پرنسیپە زانستیی‌و گونجاوەکان لەگەڵ بەرنامەیەکی بابەتییدا، پەنا بردنەبەر سەرچاوە ڕەسەنەکان‌و بەڵگەنامەو سەنەدەکانی سەردەمی باسەکە، کاری لێکۆڵینەوە ئاسان‌و بێ کۆسپ‌و تەگەرە دەکەن، تابتوانین هەوڵبدەین کە ئەو سامانە مێژووییەمان، ئەوەی ماوە، بەدوویدا بگەڕێن‌و بیانپارێزین. چونکە زۆرمان لەناو چووە، نەک هەر لەپارچە داگیرکراوەکاندا بگرە لەم بەشە نیمچە ئازادەشدا، چونکە شوێنەواری داگیرکردن‌و چەوساندنەوە، ماف زەوتکردن‌و سەپاندنی یاسایەک کەدژ بەویست‌و ئارەزووەمان بێت، سامانی نەتەوەی شێواندوەو زۆر کەممان بۆ ماوەتەوە، خۆشمان ڕۆڵی پۆسەتیڤ‌و ئەکتیڤانەمان کەمبووە یان زۆر کەم‌و لەجێگەی نەبوولن بووە. بۆیە سەرچاوەکان کەم‌و هەندێ جار دەگمەنن، جاری واش هەیە خۆمان هیلاک نەکردووە تا دەستمان بگاتە ئەوانەی ماون*.

ئەوەی لەهەمووی ئامۆترە، ئەو دیاردانە مێژووی نوێ‌و سەردەمەکەشمان دەگەڕێتەوە، بەمێژوی جەمهوریەتی کوردستانیشەوە، هەرچەند لەم ساڵانەی دواییدا

---

* هەر لەبەر هەستیاریی‌و ڕۆڵی مەزنی ئەرشیف، لەهاوینی 1997دا بەیارمەتی‌و پشتگیریی سەرۆکی هەرێمی کوردستان‌و سەرۆک وەزیران ئەرشیفی نەتەوەیی کوردستان-مان دامەزراندو بۆ یەکەم جار لەمێژووی نەتەوەی کوردا، ئەرشیفێکی نەتەوەیی لەو جۆرە بکرێتەوە. کە بەڵگەنامەی جۆر بەجۆری هەموو سەردەم‌و سەرجەمی بوارەکانی ژیانی سیاسیی‌و حکومەتیی‌و فەرهەنگی‌و ئەدەبیی نەتەوەکەمان بگرێتەوە...

بەدەستپێشخەریی خەڵکی بیانیی نەك خۆمان، گەلێك لەبڵاوکراوەکانی سەردەمی کۆمار کەوتنە بەردەستمان وەك لەپێشەوە ئاماژەم بۆ کردوون، بەتایبەتی ڕۆژنامەو گۆڤارەکان. کە لەئەرشیفەکانی لەندەن و کتێبخانەی کۆنگرە لەواشنتۆن و ئەو ژمارانەی ڕۆژنامەی کوردستان کەلەئەرشیفی (سەوەن)دایە لەلەندەن کەکاتی خۆی کۆنسۆلی ئینگلیز، دیارە هەر لەسەردەمەکەدا، دوابەدوای یەك (30) ژمارە لەو ڕۆژنامەیە دەنێرێت بۆ (دەنگی گێتی تازە) ئەو گۆڤارەی کەئینگلیزەکان، بۆ زیاتر پڕوپاگەندەی خۆیان لەعێراق، بڵاویان دەکردەوە، دوای سود وەرگرتن دەنێردران بۆ لەندەن. بەو جۆرە ئەو ژمارانەمان بۆ پارێزراو کۆپییەکانی کەوتنە دەست ئێمەمانان... ڕەنگە ئەو ژمارانەش کەلەکتێبخانەی کۆنگرەدا لەواشنتۆن هەن، هەر بەشێوەیەکی لەو بابەتە گەیشتبنە ئەو کتێبخانەیە کەژمارەکەی وەك لەبیرم مابێ زیاتر لە(20) دانەیە*. کاتی خۆی دوکتور ئەمیری حەسەنپوور لەسەر میکرۆفیلم دانەیەکی بۆ سوید بۆ ناردم.

مێژووی ئەزموونەکەی مەهاباد، کەدەڵێم ئەزموونەکەی مەهاباد، مەبەستم لەو کەش و ئاووهەوا نیمچە ئازادەیە کەدوای ئەوەی لەشکری سووری سۆڤیەت ناوچەکانی سەرووی ئێرانی داگیرکرد، بەهەندێ ناوچەی کوردستانیشەوە، بەتایبەتیی موکریان کە تادامەزراندنی کۆمار، چوار ساڵ و بەتەمەنی کۆماریشەوە نزیکەی پێنج ساڵی خایاند. ئیتر دوای ماوەیەکی کەم لەبوژانەوەی بیری ئازادیی و جوڵەی ڕۆشنبیران بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی کورد، کۆمەڵەی (ژ.ك) دامەزراو کەوتە چالاکیی و پێوەندیی و گۆڤارو بەیان دەکردن و ، دواییتر لەجێگەی ژ.ك، حزبی دیموکراتی کوردستان دامەزرێنراو، زۆری نەبرد، جەمهوریەتی کوردستان بەوەڵەدبوو ، کەمتر لەساڵێك ژیا (22-1 تا 17-12-194)و لەدواییداو بۆ جارێکی‌تر ئەو بەشە داگیرکرایەوە.. جا مەبەستم لەئەزموونەکەی مەهاباد سەرجەمی ئەو ڕۆژگارەیە کەدەکەوێتە نێوان دامەزراندنی ژ.ك و ڕوخاندنی جەمهوریەتی کوردستان.. چونکە باسکردن لەمێژووی کۆمار نوقسان و نا کامڵ دەردەچێت ئەگەر پێشەکیی لەو ڕووداوە گرنگانەی

---

* زۆر جار چ کۆمارو چ زاراوەی ئەزموون لەگەڵ مەهاباددا بەکاردەهێنم،هەندێ کەس ناڕەزایی دەردەبڕن، ئەو بەکارهێنانەو بۆچوونەکەی من لەوەوەیە کە مەهاباد دڵی موکریان و لەو سەروبەندەشدا دڵی کوردستانی ڕۆژهەڵات بوو، بیروچالاکیی و کارو ئەرکەکانیشی، لەڕووە سەرەکییەکانییەوە، هەر لەو دڵەوە بوو.

کەزەمینەی لەدایکبوونی کۆمارەکە بوون، تێنەگەین و وردەکارییەکانیان تۆمار نەکەین. بەتایبەتیی مێژوی ژ.ک و حزبی دیموکرات و کۆمار، وەك ئەزموونێکی گرنگ و زیندو، جێگایەکی دیارو ڕۆشنی لەمێژوەی نەتەوی کورددا هەیە کەدەتوانرێت بەپلەیەکی تازە لەمێژوی نوێی گەلی کورد دابنرێت، بگرە هەیە کەدامەزراندنی ژ.ك بەسەرەتای ناسیونالیزمی نوێی کورد دادەنێت*

لەگەڵ ئەوەشدا کەنوسین و لێکۆڵینەوە لەسەر مێژوی کۆمار، لەگەلێك ڕۆژنامەو گۆڤاردا بڵاوکراوەتەوە، گەلێك بەرهەم و تێزی دکتۆراو ماستەر کەوتنە بەردەستی خوێنەر کەتیایاندا چەندین باس و راو بۆچوون ئاماژەی پێکراوە، سەرەڕای ڕووناکیی خستنەسەر گەلێك لایەنی شاراوەی ئەزموونەکە، بەتایبەتیی دوای بەدەستکەیشتنی ئەو بڵاوکراوەو بەڵگەنامەو میکرۆفیلم و فیلمانەی چیرۆکەکانی سەردەمەکەمان بۆ باسدەکەن.. لەگەڵ ئەوانەشدا تائێستا نەتوانراوە وەك پێویست، ڕاستیی سەرجەم ڕوودلوەکانی ئەو ئەزموونە تۆماربکرێن، نهێنییە حەشاردراوەکان بخرێنەبەر ڕوناکیی، تائێستاش گەلێك بۆشایی لەمێژوی کۆماردا ماوەتەوە بەتایبەتیی لێکۆڵینەوە لەسەر بارودۆخەکانی کوردستان و ئێران لەپێش و لەکاتی کۆماردا، هۆ یارمەتیدەرەکانی دامەزراندنی کۆمار بەسەرەکیی و ناسەرەکیی، ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆوە، ڕاستیی ڕۆڵی یەکێتی سۆڤیەت و ئازربایجان لەدامەزراندن و ڕوخاندنەکەشدا تەمووژیان لەسەرە.. لوجیکانەی هەڵسەنگاندنی سەرکردایەتیی حزب و کۆمار، ڕۆڵی هەریەکەیان، شەڕو پێکادانەکان، نهێنییەکانی چواردەوری بەشێکیان، سروشت و سیمای کۆمار، خودموختارییون یان سەربەخۆبوونی کۆمارەکە، ئاشتیی-و بەستراوەیی لەڕوی ئابوریی و سیاسییەوە بەکۆماری ئازربایجانەوە، ڕۆڵی ناسیۆنالیزمی ئازەریی لەوانەدا، ڕاست و دروستیی ناوی کۆمارەکە و هەبوونی بڕیاری ڕەسمیی یان نەبوونی لەسەر ئەو ناوەو لەسەر دامەزراندنی ئەنجومەنی وەزیران، ڕۆڵی بارزانیی و هێزەکەی لەکۆماردا، بۆچی ئەو هێزەو بارزانیی خۆیان گەیاندە ئەوێ، ڕۆڵی جەنەراڵەکانی تری کۆمار بەتایبەتی حەمەڕەشیدخانی بانە، بۆچی کۆماری بەجێهێشت.. گەشەکردنە هەمەلایەنەکان، ڕۆڵی لەپرۆسەی خەملاندنی ناسیونالیزمی کوردیدا لەو بەشەو بەشەکانیتردا، ڕۆڵی پارچەکانیتر، ڕۆژنامەو

---

* بڕوانە نوسینەکانی دکتۆر عەباس وەلی-لەگۆڤاری گزینگ دا.

ڕۆژنامەنوسیی، شیعرو شاعیران و نوسەران و چیرۆك نوسان.. لایەنی ئابوریی و بازرگانی، حکومەت و سیاسەتی ئابوریی، کردنەوەی کۆمپانیاو سینەماو... ڕۆڵی پێشەوا قازی محەمەد لەژ.ك، دامەزراندنی ح.د.ك، ڕۆڵی قازی محەمەد لەوانەداو لەشەڕو نەبەردییەکاندا، لەقوتابخانەو کاری ڕۆشنبیریی و کێشە کۆمەلایەتییەکانماندا، لەدوا بڕیار بۆ خۆبەدەستەوەدان و لەسێدارەدانی. ئەوانەو گەلێك باس و خواسی‌تر پێویستییان بەلێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە.

لەگەڵ ئەو نوسین و لێکۆڵینەوانەو ئەو چالاکییە بەربڵاوەی کەمەیەو سالانە لەگەلێك جێگەو شاری دنیا، یادی دامەزراندنی ئەو کۆمارە دەکرێتەوە، بیرەوەرییەکانی سەردەمی ئازادیی و ئینجا لەسێدارەدانی پێشەواو هاوڕێکانی بەسیمینارو پەنێل و کۆڕو کۆبوونەوەو ئاهەنگ دەبوژێنرێتەوە.. لەگەڵ ئەوانەشدا گەلێك تەگەرەو کۆسپ هەن کەڕێگری زیاترو بەرفراوانترو بابەتی و زانستیانەتری مێژوی ئەزمونەکەمن کەپێویستە هەوڵی ئەمێشتنیان بدرێت. جگە لەوانەی ئاماژەم بۆ کردن:

–هەرچەندە گەلێ زانیاریی و چالاکیی ژ.ك لەناو ئەرشیفەکانی دەوڵەتانی هاوپێوەند بەڕووداوەکەوە کەوتونەتە بەردەست، بەتایبەتیی پێوەندیی چەند لێپرسراوو کەسێتیی وەك (عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە) لەگەڵ کۆنسوڵی ڕوسیا لەورمێ و تەورێزو هەندێ شاری تر، بەمەبەستی ڕوونکردنەوەی کێشەی کوردو داخوازیی و ئامانجەکانی ژ.ك و ڕۆڵی سیاسیی ڕێکخراوەکە، جگە لەو زانیارییانەی تر کەپەیوەندییان بەکۆمەڵەکەوە هەیە بەتایبەتیی لەڕوی ڕێکخستن و فراوانبوونی بنکەکانی جەماوەر، ژمارەکانی گۆڤاری نیشتمان و چاپکردنەوەیان گەلێك بەیان و زانیاریی لەسەر چاپەمەنی‌تر.. تاد لەگەڵ ئەوانەشدا تائێستا ڕوودراوەکانی سەردەمی ژ.ك هەر لەدامەزراندنییەوە تا ونبوونی لەسەر شانۆی سیاسیی، دامەزراندنی گەلێك داوو دەزگای بەڕێوەبردن و هێزی چەکدار، پێوەندییە نیشتمانییەکان لەگەڵ نیشتمانپەروەرانی پارچەکانی‌تری کوردستان.. تاد، ئەوانە کەمتر ڕوناکییان خراوەتەسەر بەڵکو هەندێکیان لەتاریکاییدا ماونەتەوە.

–زۆر لەبەڵگەنامەو بڵاوکراوەکانی سەردەمەکەو کاروانی ژیانی کۆمار نەکەوتونەتە بەردەست، بۆ نمونە نزیکەی (50) ژمارە لەڕۆژنامەی کوردستان،

نەبینراوە، بەتەواوی‌و دڵنیایی نازانرێ ژمارەی بڵاوکراوە لەگۆڤارەکانی کوردستان، هەڵاڵە، گڕوگاڵی منداڵانی کورد، هاواری کورد گۆڤاری وا هەیە لەرۆژنامەکەدا باسکراوە کەلەبەرچوندایە وەك گۆڤاری (مرۆڤ) تائێستا نازانرێ ئایا روناکیی بینیوە یان نە... دیسان لیستی تەواوی دامەزرێنەرانی (ژ.ك)و سەرکردایەتییەکەی‌و کۆمیتەی ناوەندیی ح.د.ك ولیستی وەزیران بڵاونەکراونەتەوە، ئەوانەی لەبەردەستدان جیاوازیی بیروڕا لەسەر چەند ناوێك هەن‌و ساغ نەکراونەتەوە جیاوازیی بیروڕاش لەسەربوونی هەندێ ناوو نەبوونی هەندێکی تر هەیە... پرۆتۆکۆڵ‌و نهێنییەکانی زۆر لەوتوێژەکان، گەلێك نهێنیی هاوپێوەند بەهەندێ شەڕەوە، ناکۆکییەکان لەگەڵ ئازربایجان شاراوەن‌و کەمتر لێکۆڵینەوەیان لەسەرکراوە.

–هەیە دەڵێت پێشەوا دوو وەسیەتنامەی بەجێهێشتووە، یەکێکیان شەخسیی‌و ئەوەکەی تر سیاسییە* کەچی تا ئێستا تەنها شەخسییەکە بڵاوکراوەتەوە کەڕاستەوخۆ پێش لەسێدارەدان نوسراوە ئەوەش وەك لەشوێنی خۆیدا دەبینرێت لەم دواییەدا بڵاوکرایەوە.

–روداوەکانی رۆژگاری روخاندنی کۆمارو خۆ بەدەستەوەدانی سەرانی، پرۆسەکانی دادگایکردن‌و لەسێدارەدانی لێپرسراوان‌و تێکۆشەرانی حزب‌و کۆمارەکە، وەك پێویست روناکییان لەسەر نییەوە لێکۆڵینەوەیان لەسەر نەکراوە.

نوسین‌و زمانی قسەکردن‌و نوتق‌و وتارو ئیملاو رێزمان‌و ئاستی گەشەکردنی لەسەردەمەکەدا، رۆژنامەو رۆژنامەنوسیی، نوسەرو شیعرو شاعیران‌و رۆڵیان لەسەردەمەکەدا، لایەنی ئابوریی‌و ژیانیی فەرمانبەرو کاربەدەستان‌و موچەو مانگانەیان، بازرگانیی‌و کشتوکاڵ‌و ئاستی گەشەکردنیان.. تاد. وەگەلێك لایەنی تر کەپێویستییان بەنوسین‌و لێکۆڵینەوە هەیە.

نوسینانەی وەك گوتاری سیاسیی، بەمەبەستی هاندان و جۆشدانی خەبات، تێکەڵ بەراستیی رووداوەکان بکرێن، پێویستە ڕێبازی تایبەتیی هەریەکەیان بپارێزرێت.. کاتی ئەوە هاتووە هەوڵی زیاتر بدرێت بۆ دەرهێنانی زانیاریی ناو ئەرشیفەکان، کۆکردنەوەی بەڵگەنامەو شوێنەوارەکانی کۆمار، کاتی ئەوە هاتووە ئەرشیف بۆ سامانی مێژوویی نەتەوە چی تایبەت بەئەزموونێکی وەك جەمهوریەتی کوردستان بێت و چی بۆ هەموو بوارەکانی ئەرشیف بێت، لەناوەوەو لەدەرەوەی وڵات دابمەزرێن و بکرێنە مەڵبەندی لێکۆڵینەوە.. تا دوژمنەکانمان چیتر زەفەرمان پێ نەبەن و لەوە زیاتر لەسامانی مێژوویمان نەفەوتێنن.. کاتی ئەوە هاتووە کەموشیاریی ئەو لایەنانە زیاتر بکرێت تا بەدەستی خۆشمان، وەك لەروخاندنەکەی کۆماردا کرا، تۆمارو بەڵگەنامەو بڵاوکراوەکان لەناونەبەین.

من ناڵێم ئەم بەرهەمە نوێیەی مێژووی کۆمار هەموو ئەو لایەنانە بەسەردەکاتەوە، هەموو کەلێن و بۆشاییەکان پڕ دەکاتەوە، دیسان ناشڵێم بێ کەموکورتی نابێت، بەڵام ئەتوانم بڵێم دوای زیاتر لەسیی ساڵ لەئەزموونی نوسین و لێکۆڵینەوەم لەسەر جەمهوریەتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی ئەو بەرهەمانەی کەکەلێنێکی گەورەیان لەبواری کۆمارناسیی و لەئەرشیف و کتێبخانەی کوردییدا پڕکردۆتەوە.. ئەم چاپەی جەمهوریەتی کوردستان لەزۆر رووەوە نوێیە، چەندین باس و لێکۆڵینەوەی گرنگ و زانیاریی زیاتر خراوەتە سەر باسەکانی‌تر، لەناو دیدێکی نوێ و زانیارییەکی زۆر دەوڵەمەندترەوە سەرنجم لەباسەکانی کۆماری میللی مەهاباد داوەتەوەو کراویشن بەبناغەی ئەم بەرهەمە نوێیە تا ئەو ئاستەی کە هەروەك چۆن بۆ چاپی یەکەمی کۆماری میللی مەهاباد گوتومە ئەوە یەکەم کتێب بووە کەکوردێك لەسەر کۆماری مەهابادی نوسیوەو دوای بەرهەمەکەی ولیام ئیگلتن-یش دووەم بەرهەم بووە.. لێرەشدا دەڵێم و بێ هیچ دوو دڵییەك ئەمە یەکەم بەرهەمێکە کەتائێستا بەو بابەت و زانیاری و بۆچوونی نوێ و توێژینەوە بابەتییەوە، لەدووتوێی کتێبێکدا لەسەر ئەزموونەکەی مەهاباد روناکیی ببینێت و کەوتبێتە بەردەست خوێنەرانی.

بەشی دووهەم

سەرنجێك لەكۆمەڵگەی کوردەواریی و سروشتی گەشەكردنی

پاری یەکەم: کوردستان، مەیدانی شەڕو داگیرکردن

پاری دووهەم: پرسی ناسروشتیی گەشەكردنی كۆمەڵایەتی لە کوردستان دا

پاری سێهەم: کوردستان و سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەرو ئیمپریالیستەکان

پاری یەکەم

کوردستان مەیدانی شەڕو داگیرکردن

لێکۆڵینەوەو نوسینو شیکردنەوەو بیروڕا دەربڕین لەسەر هەر ڕوداوێك، پێویستییان بەباش تێگەیشتنی بارودۆخە بابەتییو خۆییەکانو بەزانینی هۆو هەلومەرجە جوڵێنەرو قودرەتە ڕۆڵبینەرەکانەوە هەیە، ئەبێت ڕەخنەو بەراوردو دەستنیشانکردنی دیاردەی هەڵەو پیادەکردنی کارە نامۆو دژ بەرەوتە ئاساییەکان، ئرخاندنی ڕودلوو هەڵسەنگاندنەکان بەپێی کاتو ساتو شوێنو سەردەمی ڕوداوەکان بن، دەبێ لەیاساکانی گەشەکردنە هەمەلایەنەکانی کۆمەڵ، گەشەکردنە کۆمەلایەتیو سیاسییو ئابورییو ئایینیو مەزهەبیو فیکرییەکان بگەین ئەوسا دەتوانین زەمینەی وێنەگیریی بۆ ڕووداوێکی مێژوویی بخوڵقێنین،.. لەبەرئەوانەو بۆ تێگەیشتنی بارودۆخی سەرەتا، سەرەتای ڕەخساندنی زەمینەی باسو لێکۆڵینەوە لەئەزمونەکەی مەهاباد، دەبێت لەگۆڕانە هەمەلایەنەکانی موکریانو کوردستانو ئێران بگەین، لەڕەوتی کاروانی سیاسییو ئابوریو گوزەرانی خەڵك لەناوچە جۆر بەجۆرەکان بگەین.. لەکێشەی سیاسیی کورد وەك میللەت، لەسەرتاسەری ئێراندا بکۆڵینەوەو بزانین چۆن ڕودلوەکانی ناوخۆو ناو ئێرانو هەرێمەکە کاریان لەسەر یەك کردووە، چۆن بەرژەوەندییە ناکۆکەکانی نێودەوڵەتان بونە هۆی داگیرکردنی زۆر لەناوچەکانی ئێران لەلایەن هێزەکانی یەکێتی سۆڤیەتو ئیمپراتۆریەتی بەریتانیاو لەدوایشدا هێزەکانی ئەمریکاوە، چۆن بەرژەوەندییەکانیان ڕووبەڕوو بوونو مانۆڕە سیاسییەکانو گوشارە سەربازییەکان ڕۆڵیان بینیی.. چۆن ئەوانە کاریان کردە سەر نەتەوە ژێردەستەو چەوساوەکان.

جەمهوورییەتی کوردستان لەبەشێکی بچوکی کوردستانی ئێراندا لەناوچەی موکریانو ناوەندی مەڵبەندەکەی کەمەهاباد بوو دامەزرێنرا، لەپانتاییەکی بچوکی ئەو بەشەی کوردستاندا بوو کەلەسەداسیی ڕووبەری کوردستانی ئێرانی دەگرتەوە [1] موکریانیش، بەتایبەتی مەهاباد، هەر لەزوورییەکەوە بەبەراورد لەگەڵ ناوچەکانیتری کوردستانی ڕۆژهەڵاتدا، سەنتەری ڕۆشنبیریی و شاعیرانو بیری نیشتمانپەروەرییو کوردایەتی بوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەڕووی گوزەرانی خەڵكو لایەنی

ئابووریی و خەسلەتەکانی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە، بەشێکی تەواوکەری ئەو پارچەیەی کوردستان بوو، نەخوێندەواریی و دواکەوتوویی و هەژاریی سەرجەم ناوچەکانی گرتبووەوە.. هۆکارەکانیش، زیاترو راستەوخۆ بۆ داگیرکردن و دابەشکردن و جیاوازیی رەگەزو مەزهەب و کولتور دەگەڕانەوە.. هەر لەدێرزەمانەوە رژێم و دەسەڵاتە جۆراو جۆرەکانی ئێران، گوشاری ئابووری و سیاسیی و رەگەزی و مەزهەبییان خستبووەسەر کۆمەڵگەی کورد، بەتایبەتی لەو ساڵانەوە کەدەوڵەتی سەفەوی دامەزراو کەوتە بەرەنگاربوون لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیی سوننە مەزهەب.. چونکە کوردستان بوو بەمەیدانی شەڕو ئاژاوەو لەشکرکێشی.. لەسەر داگیرکردنی ئەو ناوچانەو گەیشتنە مەزراو شارە پیرۆزەکان و ناوچە ستراتیجییەکان، بۆ دەست بەسەراگرتنی سامان و کۆکردنەوەی باجی زیاترو سەپاندنی حوکمی ناوەندیی بەسەر وڵاتەداگیرکراوەکاندا.. ئەو ئاکۆکیی و پێکدادانانە تا دەهات رویەکی سامناکی بەخۆوە دەگرت، ئیتر ململانێ و جەنگەکە بوو بەزۆرانبازیی سەربازیی نێوان دوو قودرەتی گەورە کەمەیلی مەزهەبی و ئابووریی و داگیرکردن زیاتر رۆڵی گەورەیان تێدا دەبینی، هەوڵیان دەدا گەلانی ناوچەکەش بخەنە ناو جەنگەکەوە، هەم بکرێنە سوتەمەنیی شەڕو تەماعەکانیان و هەم وڵاتەکانیشیان داگیربکەن.

کوردستان یەکێك بوو لەو وڵاتانەی کەلەو جەنگ و زۆرانبازییانەدا گەورەترین زیانی بەرکەوت، نەك هەر لەبەرئەوەی کە بەهۆی جێگەی جوگرافییەوە مەیدانی لەشکرکێشی و شەڕەکان بووەو زۆر لەناوچەکانی دەکەوتنە نێوان ئەو دوو دەوڵەتەوە، بەڵکو لەبەرئەوەش کەکورد خاوەنی هێزێکی یەککرتوو دەوڵەتێکی خۆی نەبوو کەبتوانێ بەرگریی لەخۆی و نیشتمانەکەی بکات. هەر لەسەرەتای بەهێزبوون و پەلهاویشتنی ئەو دوو دەوڵەتەوە، کوردستان کرابوو بەدووبەشەوە، رۆژهەڵات و باشور لەژێردەستی سەفەوییەکان و باکوریش لەژێردەستی عوسمانییەکاندا بوون. بەڵام لەشەڕی (چاڵدێران)دا (*1514* ع) [د] هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەشکری شا ئیسماعیلی سەفەوییان شکاند، تێیدا شا ئیسماعیل بریندارکرا، سوڵتان سەلیم-یش گەورەترین سەرکەوتنی بەدەست هێنا، وەك یەکێك لەسەرەنجامە گرنگەکانی ئەو شەڕەو ئەو سەرکەوتنەی عوسمانییەکان، زۆربەی ناوچەکانی کوردستان، هەر لەدیاربەکرو ماردینەوە تاهەموو کوردستانی باشور، بەپێی رێککەوتننامەی

چاڵدێران، کەوتنە ژێردەستی دەوڵەتی عوسمانییەوە، هەر بەپێی ئەو پەیمانە، جۆرێك لەسەربەخۆیی میرنشینەکانی کوردستانی ڕاگەیاند، وەك پاداشتی کوردەکان کەبەهەوڵی مەلا ئیدریسی بتلیسی یارمەتیی هێزەکانی عوسمانیاندا. لەو سەردەمانەدا کورد خاوەنی دەیان حکومەت و میرنشین بوو کەهەندێکیان هەر لەسەدەکانی ناوەڕاستەوە دامەزرابوون، بۆئەوەی بتوانن یەکبگرن یان حکومەت یا میرنشینێکی وا بەهێز هەڵبکەوێت کەبتوانێت ئەو میرایەتییانە یەکبخات و دەوڵەتێکی یەکگرتوو پێکبهێنێت.. بۆیە ئەو میرنشین و حکومەتانە، سەربەخۆیی و نیمچە سەربەخۆیی خۆیان پاراستبوو، بەڵام ئەوانە، زیاتر لەو ماوانەدا بوو کەئەو دوو زلهێزەی هەرێمەکە بەشەڕو شۆڕی یەکترییەوە خەریك بوون و هەرێمەکە هەوڵی ڕاکێشانی ئەم میرو ئەو میریان ئەدا.

دوای سەرکەوتنەکەی چاڵدێران، سوڵتان سەلیم کەوتە نەخشەدانان بۆ ڕاکێشانی میرانی کورد، پێشەکیی کەوتە هێمن کردنەوەیان بەدڵنیاکردن لەپاراستنی موڵك و ماڵ و حوکمڕانییان، ئینجا لەسەرەتای تشرینی دووەمی ساڵی *1515* ع دا سوڵتان سەلیم فرمانێکی بڵاوکردەوە تێیدا دانی نا بەسەربەخۆیی میرنشینەکانی کوردستان لەکاروباری ناوخۆیاندا، بەوەش میرنشینە سوننە مەزەبەکانی بەرەسمی خستەژێر دەسەڵاتی سوڵتانی عوسمانییەوە.. بۆ زیاتر دڵنیاکردنی میرەکانی کورد لەبڕوانامەیەکیدا، سوڵتان سەلیم بەڵێنیدا کە:

1–پارێزگاری سەربەخۆیی میرنشینەکانی کورد بکات.

2–حوکمڕانیی میرنشینەکان لەباوکەوە بۆ کوڕ بمێنێتەوە (بەوەرەسە بێت).

3–عوسمانییەکان یارمەتی کورد بدەن لەهەموو شەڕێکدا کەتووشیان دەبێت، هەر بەوجۆرە کوردەکانیش یارمەتی دەوڵەتی عوسمانی بدەن.

4–زەکات و باجی شەرعی بدرێت بەخەزێنەی دەوڵەتی عوسمانی.

لەو سەردەمانەدا نزیك بە (*46*) میرنشینی کورد هەبوون، جۆری پێوەندیی ناوخۆو ڕێکخستنی جۆری مامەڵەیان لەسەر شێوەی نیمچە فیدرالییەك بوو.. بەڵام سوڵتان سەلیم بەو نەخشەیە ئەو پێوەندییەی تێکداو هەریەکەیانی بەستەوە بەدەسەڵاتی ناوەندییەوە، ئەوەش بووە هۆی زیاتر لاوازبوونی ئەو میرنشینانەو ڕێگە خۆشکردن بۆ ڕوخاندنیان.

لەدرێژەپێدانی زۆرانبازییە خوێناوی‌و جەنگە وێرانکەرەکەی عوسمانییەکان‌و سەفەوییەکانداو زیاتر بەهێزبوونی دەوڵەتی عوسمانی‌و سەپاندنی دەسەڵاتی لەناوچەکەدا، دوای ئەوەی، بەکاتیی، مەترسیی بەرەنگاربوونەوەیەکی‌تر لەئارادا نەما، سەفەوییەکان ناچاربوون مل بۆ داخوازییەکانی تورکە عوسمانلییەکان دابنەوێنن، ئەوەبوو ململانێی ئەو پلەیە لەساڵی (1639 ز)دا بەمۆرکردنی پەیمانێك لەنێوان سوڵتان موورادی چوارەم‌و شا عەبباسی سەفەویدا وەستێنرا... لەو پەیمانەداو بۆ یەکەم جار بەرەسمیی سنووری هەردوو دەوڵەتەکە لەکوردستاندا دیاریکراو بەپێی پەیمانەکە زۆربەی ناوچەکانی کوردستان بەرەسمیی کەوتنە ناو قەڵەمڕەوی دەوڵەتی عوسمانییەوە.. دەسەڵاتی سەفەوییەکانیش لەپشت چیاکانی زاگرۆزدا مایەوە.

دوای ئەوەو بەسەپاندنی خواستەکانی دەوڵەتی عوسمانی بەسەر ئێرانییەکانداو لاوازبوونی لەڕووی سەربازییەوە.. وەدوای لەشکرکێشییەکانی تورکە عوسمانییەکان لەئەورووپاداو ڕووبەڕووبوونەوەی ئەورووپاییەکان‌و شکاندنی هێزەکانیان لەنزیك ڤییەنا، ئیتر هێزەکانی دەوڵەتی عوسمانی بەناچاری کشانەوەو پاشەکشێیان لەو مەیدانانەدا کرد.. بۆیە کەوتنە زیاتر چەسپاندنی دەسەڵات‌و هێزەکانیان لەرۆژهەڵاتدا بەنەخشەی ڕوخاندنی میرنشینەکان.

ئەم سیاسەتەش لەسەردەمی سوڵتان مەحمودی دووهەمدا پەیڕەوکراوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی مەترسیی هێزەکانی (محەمەد عەلی پاشا)ی لابەلاکردو ڕێگەی هێرش‌و پەلاماردانی خۆش کرد.. ئیتر یەکەیەکە میرنشینەکانی کورد دەڕوخێنراو حوکمی پایتەخت دەسەپێنرا.. بۆیە سەردەمێکی ڕەش لەمێژوی ناوچەکەدا، دەستپێکرد.. زیاتر هێزو توانای کورد بۆ خزمەتی داگیرکەر بەکاردەهێنرا، دەرەبەگ‌و سەرەك عەشیرەتە دواکەوتوو زۆردارەکان بەهێزدەکران‌و دەکرانە پایەگای چەسپاندنی حوکمی بێگانە.. بێئەوەی بتوانرێت سوود لەو هەل‌و دەرفەتانە وەربگیرێت کەناو بەناو دەرەخسان، بۆ نموونە حوکمڕانیی (کەریم خانی زەند 1746-1774 ز) (ل) کەزیاتر لەچارەکە سەدەیەك حوکمی سەرتاسەریی ئێرانی کرد، بێ‌ئەوەی لەڕووی سیاسییەوە هیچ سودێك بەکورد بگەیەنرێت.. دیسان حوکمڕانییەکەی (عەلی خانی زەند 1774- 1790 ز) نموونەیەکی ترە لەو هەلە هەلکەوتووانە

پاری دووهەم

پرسی ناسروشتیی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی لەکوردستان دا

ئەو شەڕو شۆڕو داگیرکردن و دابەشکردنانە، سەپاندنی حوکمی داگیرکەرو بەهێزکردنی پایەگاکانی لەناو سەرەک خێڵ و دەرەبەگە هاوکارەکانیدا، شەڕی ناوخۆی مێرنشین و خێڵ و دەرەبەگەکان، سەپاندنی یاسای جەنگەڵ و باجو سەرانەی هەمەجۆر، ڕوخاندنی مێرنشینە سەربەخۆیەکان، یان کەجۆرێ لەحوکمی خۆماڵی و جیاوازی لەحوکمی داگیرکەریان هێنابووە ئاراوە.. ئەوانە بەشێك بوون لەو هۆکارانەی کەڕێگەیان لەگەشەکردنی ئاسایی کۆمەڵگەی کوردەواریی گرت، گۆڕان و گەشەکردنەکان بەڕێگە سروشتی و مێژووییەکانی خۆیاندا نەبوون، دەسەڵاتە دەرەبەگییە دواکەوتوو وابەستەکە بپارێزێ، ئەو دەسەڵاتەی کەنەیدەتوانی تەنانەت ئاوەدانیی بخاتە ناوچەو بگرە ماڵەکەی خۆشییەوە، بۆیە دەبینین. بەپێچەوانەی پاشماوەو شوێنەواری سەردەمی دەرەبەگایەتیی وڵاتانی ئەورووپاو بگرە لەوڵاتانی هەرێمی ڕۆژهەڵاتیش، ئاوەدانی و پێشکەوتن لەسنوورێکی زۆر تەسك و لەجێگەی نەبوواندابووە.. ئیتر گەشەکردنە کۆمەڵایەتییەکان، سەرهەڵهێنانی چینە کۆمەڵایەتییەکان ناناسایی و دوور لەیاسا مێژووییەکانی پەرەسەندن و گەشەکردن دەجوڵان، بۆیە چینەکانی بورجوالو سەرمایەداریی و چینی کرێکارو جوتیاران، گەشەی سروشتییان نەدەکرد، بەگشتیش خراپبوونە خزمەت دەسەڵات و دەستکەوتی داگیرکەرەوە. لەبەرئەوانە ڕووە سیاسییەکەی کوردایەتیی نادیارو دروشمە نەتەوەییەکان کەمتر دەهێنرانە بەرباس و ناو هەڵدانەوە، لەناو بازنەیەکی تەسکدا قەتیسکرابوون، هەم گوشاری داگیرکەران و هەم لاوازییەکانی کۆمەڵگەی کوردەواریی و هەست و نەستە نەتەوەییە پێنەگەییوەکان شۆڕەیەکیان لەدەوری بزوتنەوەی کوردایەتیی دروستکردبوو.

لەگەڵ ئەوانەشدا پرۆسەی گەشەکردن و پەرەسەندن کەمست و کۆسپ لەبەردەمدا بوون، لەجوڵە نەکەوتبوو، لەگەڵ ئابووریی کشتوکاڵ و سامانی مەڕداریی و ئاژەڵ و باڵندەدا، پیشەسازیی دەستکرد، دابەشبوونی کارو دەرکەوتنی جیاوازیی نێوان دێهات و شارو شارۆچکەکان، لەڕوی بازرگانیی و مانیفاکتۆرە، زیاتر چاوێنی دەبوون،

بازاڕ لەگەشەکردندابوو، زیاتر ڕوخساری بەستنەوەی کوردستان بەبازاڕی وڵاتی پێوە بەستراوو لەویشەوە بەوڵاتە پیشەسازە پێشکەوتووە سەرمایەدارەکان دەردەکەوت، لەگەڵ ئەوانەشدا کۆمەڵگەی جوتیاری و ئابووریی کشتوکاڵ و مەڕومالآت بەخێوکردن و گەرمیان و کوێستان کردنی زۆر لەخێڵە گەورەکان، ڕوخساری کۆمەڵی کوردەواریی بوون، سستمی پاتریارکیی خێڵەکی و موتوریەکراو بەهە... لەپرنسیپەکانی ئاین و مەزهەبی زاڵ و پیرۆزکراو بەردەوام بوو، ئەوانە پایەک... دەرەبەگێتیی زیاتر توندوتۆڵ و باڵادەست دەکرد، هەر بەو پێیەش چین و توێژاڵە جۆراوجۆرەکانی جوتیاران، چەوساوەترو هەژارو نەخوێندەوارتر دەبوون. خێڵ و سستێمی خێڵایەتیی و ڕۆڵی سەرەک خێڵ و باوک سالاریی، بەتێهەڵکێش لەگەڵ جوتبوونی بەرژەوەندییەکانی خێڵ و دەرەبەگایەتیی.. زیاتر سستێمی دەرەبەگیی بەهێزتر دەبوو، بەتایبەتی دوای ئەوەی ڕژێمە داگیرکەرەکان زەوی و زاریان بەسەر سەرەک خێڵەکاندا دابەش دەکرد، تا لەپاراستنی سنوری قەڵەمڕەو شەڕی سنورفراوانکردندا سود لەهێزو تواناییان وەربگرن، ئیتر بەرەبەرە دەبوونە خاوەن موڵکی گەورەو دروستبوونی ناوچە دەرەبەگییەکان بەزەوی و زاری حکومەتیی و لەوەڕگاو پاوانکردنیانیشەوە، بۆیە ئەمان دەبوونە چینی باڵادەست، جواتیاران، چینی چەوساوە، کرێکاری زەوی و پیشەکانی‌تر لەگەڵ پیتی بورجوار چینی بورجوا لەپەراوێزی کۆمەڵگەدا دەژیان و دەجولان.

ئەوە ڕوخسارو خسڵەتە تایبەتمەندە گشتییەکانی کوردستان بوە، بەڕۆژهەلات و ناوچەی موکریانیشەوە. هەرچەندە ئێران خۆی وڵاتێکی دواکەوتو بوو، لەگەڵ ئەوەشدا بەبەراورد لەگەڵ زۆر لەناوچەکانی‌تریدا، کوردستان کۆلۆنییەکی داگیرکراوو دواکەوتووتر بوو، لەو سەردەمەدا کوردستان لەدواکەوتووترین ناوچەکانی ئێران دەژمێرردرا، لەڕوی دواکەوتنەوە دەتوانرا تەنها بەبلوچستان بەراوردبکرایە، چونکە لەپێشکەوتنی پیشەسازیی و هێزی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ و مسۆگەرکردنی تەندروستیی و فەرهەنگیی و ڕێگەوبان و شتی‌تر دواکەوتووە [4] کوردستان وڵاتێکە بناغەی ئابوریی لەسەر کشتوکاڵ بوو، گەنم و جۆو توتن و میوەو بەخێوکردنی مەڕومالآت و ئاژەڵ و سودوەرگرتن لەبەرهەمی دارستانی سروشتکرد، سەرچاوەی دەستکەوت بوون بۆ زۆربەی زۆری خەڵك، ئامرازی بەرهەمهێنان: گاسن و هەوجارو

جەنجەرو ئامرازە کۆنەکان و گاو ئیستردارى بوو. هەرچەندە سامان و کانگەى مەعدەن زۆر بووە، بەلام ئەوانەى تا سەردەمى ئەو هەلە مێژووییەش بەکارهاتبن، هەر لەبەرژەوەندیى دەولەتە سەرمایەدارەکان بون، دەرهێنان و کێشکردنیشیان بۆ بازارەکانى دنیاى خۆرئاوا بەشێك بووە لەنەخشەى داگیرکەرو دەولەتى سەرمایەدار.. بارودۆخەکانى کوردستان و ئەو بەشەى کۆمارەکەى لەسەر پێکهێنرا بەو جۆرەبوون.

کۆمەلگەى کورد، وەك هەموو کۆمەلە دواکەوتووەکانى ترى ئەم جیهانە بووە، شێوەیەکى تایبەتیى و لەوێنەنەبووى بەخۆیەوە نەگرتووە، لێرەدا مەبەستم لەیاساکانى گەشەکردن و گواستنەوە بووە بۆ قۆناغە کۆمەلایەتییەکان و جۆرى دابەشبوونى کۆمەلگەکەیە بەچین و بەش و توێژاڵە جیاجیاکانەوە، بەلام ڕێبازى تایبەتیى خۆى لەناناسایى گەشەکردندا هەبووە، کەئەو هۆکارانەى لەسەرەوە باسکران خولقێنەرى ئەو دیاردەیە بوون، کەجۆرێك لەتایبەتێتى و خەسلەتە تایبەتییەکانى پێوە دیارو رەخساو بوو، زیاتر سەرەنجامى ئەو ناناساییبوونە بووە، بۆیە دەتوانرێ چین و بەش و توێژاڵەکان لەکۆمەلگەى کوردەوارییدا بەم جۆرە پۆلێن بکرێن:

دانیشتوانى دێهات و شاروشارۆچکەکان: جوتیارى هەژارو مامناوەندیى، پرۆلیتاریاى کشتوکاڵ و زەوى، دەرەبەگ و خان و بەگ و ئاغاو خاوەن موڵکەکان.. بەگشتیى دوو چینى سەرەکیى پێکهاتەى دانیشتوانى ئەو ناوچانەبوون، دەولەمەندو چینى خاوەن قودرەت و پایەى کۆمەلایەتیى کەبەپێى ناوچەکان دەگۆڕدران، بۆ نموونە: لەناوچەکانى کرماشان و بەشەکانى باکورى لاجان کودا، دەرەبەگ و خاوەن موڵکى گەورە هەبوون، لەدەوروبەرى سەردەشت و ناوچەکانى باشورى موکریان ئاغاى گەورەو مامناوەندیى هەبوون کەیەکەمیان بەژمارە کەمبوون.. کەچى لەزۆر ناوچەیتردا ئاغاو خاوەن موڵکى بچوك بچوك هەبوون.

لەشارە گەورەکاندا.. تا ئەو سەردەمانە، هەرچەندە وردە پیشەسازیى دەستکردو کەسابەت و بازرگانیى و کرێکارى خشت و بیناو مانیفاکتۆرەو پرۆلیتیارى زەوى‌وزار، رووى دەرکەوتووى دانیشتوان بوون، سەرمایەداریى وردە وردەو لەسەرخۆ، بەتایبەتى لەشارەگەورەکاندا، سەرى دەردەهێناو پێوەندییە سەرمایەدارییەکان ئاڵەهات زیاتر دەبوون، لەگەل ئەوانەشدا جیاوازییەکى زۆر گەورە لەنێوان ناوچە

دیهاتییەکان و ئەو شارانەدا دەبینرا، تا ئەو پلە مێژووییانە، روخساری خێڵەکیی و جوتیاریی، بوونی دەسەڵات و نفوزی سەرەک هۆزە گەورەکان و خاوەن موڵکە زلەکان ئاشکرابوو.

هەژاریی و نەخوێندەواریی و دواکەوتوویی سیمایەکی تری ئاشکرای کۆمەڵگەکەبوون.. لەگەڵ ئەوانەشداو بەهۆی گۆڕانەکانی لایەنی ئابووریی، زیاتر هامشۆ لەنێوان شارەکاندا بوژانەوەی بازرگانیی مەڵبەندە پیشەسازییەکانی دەستکردو گردبوونەوەی خێزان لەدەوری هەر پیشەیەك زیاتر دەبوو، بەرەبەرە زیاترو جۆرلەو جۆر دەبوون. شان بەشانی دروستبوونی ناوەندی بازرگانیی و گەشەکردنی پیشەسازیی دەستکرد. سوو سەلەم زۆر دەبوو، سەرمایەدارەکان پارەیان لەم ڕێگەیەوە دەخستەگەڕ، جگەلەوەش خاوەن بیناو موڵك و ماڵ لەو شارە گەورانەدا بەرەو زۆربوون دەچوون و پارەو پول و سامان لەدەستی چینێکی کەم ژمارەدا کۆدەبووەوە [٤].

ئەو بەشە سەرمایەدارە خاوەن بەرژەوەندییە لەیەکچووانە، بەرەبەرە لەیەك نزیك دەبونەوەو یەکیان ئەگرت و تێکەڵ دەبوون، تادەهات بەهێزتر دەبوون، تاچینی سەرمایەداری کوردیان لێپەیدابوو.. بەڵام لەبەرئەو هۆیانەی باسکران، کزۆڵەو لاواز بوو، بەبەراورد لەگەڵ چینی سەرمایەداری نەتەوەی حوکمڕان و کاربەدەست، بێدەسەڵات و بێپایەگای سیاسیی و سەربازیی بوو.. دەرەبەگ و خاوەن موڵکە گەورە شارنشینەکانیش بەهۆی وەکیل و سەرکارەوە سەرپەرشتیی موڵك و زەوییەکانیان دەکرد، دەکەوتنە مەیدانی سوو سەلەم و بازرگانی و سەوداو مامەڵەوە.. زۆریەیان تێکەڵ بەچینی سەرمایەدار دەبوون و دەگۆڕان بۆ سەرمایەداری شاریی، لەگەڵ ئەوەشدا دیسان ئەم چینە هەر بەبەراورد لەگەڵ چینە زەحمەتکێشەکانی کوردستان، بەهێزو خاوەن قودرەت بوو، کەچی لەبەرامبەر چینی حوکمڕانی نەتەوەی کاربەدەست و بەبەراورد لەگەڵ چینە سەرمایەدارەکە، لاوازو کەم هێزو قودرەتی سیاسیی و سەربازیی و بەڕێوەبردن بوو.

لەبەرئەوەی ئەم چینە تازە پێگەیشتووە، بەرهەڵەدبووی ناو ریزی کارگەرانی پیشەسازیی فراوان و کارگەو کارخانە گەورەکان نەبوو، بۆیە قودرەتی چونە مەیدانی ئەو بوارانەی نەبوو، چینی سەرمایەداری پیشەسازیی و تکنیك و ماشین و

گەشەکردنەکانی لایەنی زانست و زانیارییە پێشکەوتوو باڵاکردووەکان نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا، بەپێی گەشەکردنەکانی چینە کۆمەڵایەتییەکان و ئەو هەلومەرجە رەخسێوانە، کرێکاری خانووبەرە زۆر دەبوو، رەنجبەر و سەپان و شوان و گاوان و پاڵەو بێکارەکانیتری لادێ کۆچی رووەو شارەگەورەکانیان دەست پێدەکرد، لەناو تێکەڵییەکی لەسەرخۆو کەمتر دەرکەوتوودا چینێکی نوێی کەم قودرەتتر سەری دەردەهێنا.. بۆیە شێوەی بەرهەمهێنان، ئاڵوگۆڕێکی بنچینەیی بەخۆیەوە نەدەبینی..

لەگەڵ ئەو گۆڕانانەشدا سروشتی کۆمەڵگەی ناوچەی موکریان وەک هەموو بەشەکانیتری کوردستانی رۆژهەڵات بەنیمچە دەرەبەگی و خێڵەکی مایەوە، پێوەندییە دەرەبەگییەکان لەچەندین جۆر و شێوەدا زاڵ و باڵادەست بوو، کشتوکاڵ بەرهەمهێنان لەناوچە دێهاتییەکان و لەنێو خێڵە نیشتەجێبووەکاندا باوبوو، لەگەڵیشیدا بەخێوکردنی مەڕومالات و ئاژەڵداری و بەروبوومەکانیی، ئابوورییەکی خێڵەکیی هێنابووە ئاراوە.. لەنێوان ئەو دوو شێوەی بەرهەمهێنانەدا چەشنێکیتر، تێکەڵێك لەهەردووشێوەکە دەرئەکەوت و دیاردەی نیشتەجێبوونی کۆچەرەکان فراوانتر دەبوو.

یاسا و دەسەڵاتی ناوچەیی بەدەست چینە باڵادەستەکەوە بوە، هەرچەندە زۆربەیان وابەستەی چینی حوکمڕان و پایەگای بەردەوامیی داگیرکەر بووە، لەگەڵ ئەوەشدا لەناوچەکانی کوردستاندا، هەر ئەو باڵادەستی ناوچەیی بوون، یاسا و دەسەڵات لەودا رەنگیان ئەدایەوە.

فراوانبوونی پەیوەندیی بازرگانیی شارە گەورەکانی ئێران، گەورەو فراوانبوونی پیشەسازیی نەوت، زیاتر بازاڕەکانی ئێرانی بەدەوڵەتە سەرمایەدارە پیشەسازەکانەوە دەبەستەوە، کەلوپەل و کاڵای ئەو وڵاتانە بازاڕەکانی داگیردەکرد، ئەوەش کاری دەکردە سەر پیشەسازیی دەستکرد.. ئەو فراوانبوونەی بازاڕی سەرمایەداریی و زیاتر بەستراوەیی بەوڵاتانی پیشەساز و سەرمایەدارەوە چەند ئەنجامێکی گرنگیان لێوە خوڵقا:

یەکەم: هەرچین و تاقم و دەسەڵاتدارێکی نەتەوەی خاوەن نفوز و هێز کەوابەستە بەسەرمایەداریی پیشەسازیی زلهێزەکانەوە بووبێت، تاقمی حوکمڕان لەوان بووە،

شاو شالیارو فەرمانبەرە گەورەکانی داموو دەزگا سەرەکییەکان لەوان دادەشراون و بونەتە پایەگای چەسپاندنی دەسەلاتی دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان.

دووەم: لەبەرئەوەی ئەو چینانە لەکوردستاندا زیاتر وابەستەی حوکمڕانی نەتەوەی گەورەو کاربەدەست بوون، نەیانتوانیوە راستەوخۆ بکەونە ئەو جۆرە مامەڵەیەوە، بۆیە زیاترو توندتر گرێدراوی پایتەخت دەبوون و بەرژەوەندییە ئابووریی و سیاسییەکانیان تێکەڵ دەبوون.

سێیەم: ئەو چینە خاوەن نفوزەی کورد، بەهۆی وابەستەییەوە، ئەبووبە ئامرازێکی دەستی داگیرکەرو زۆرجار لەدژی میللەتەکەی خۆی بەکاردەهێنراو دەبووە عامیلی گوشاریی چەوساندنەوەی سێ لایەنیی، بەتایبەتی کۆمەڵایەتیی و نەتەوەیی و مەزهەبی.. بۆیە کۆمەڵگەی کوردستان تا دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لەژێرسایەی دواکەوتووترین رژێم و یاسادا بووە، لەژێر باری قورسی هەژاریی و نەخوێندەواریی و زوڵم و زۆری کۆمەڵایەتیی و چەوساندنەوەدا بووە، لەسادەترین مافی مرۆڤ و دیموکراسی و نیشتمانیی و هاوولاتی و نەتەوەیی بێبەشکرابوو.. (6)

پاری سێهەم

کوردستان و سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەرو ئیمپریالیستەکان

لەگەڵ ئەوەدا کەکوردستان گۆڕەپانی شەڕوشۆڕو لەشکرکێشی داگیرکەران بوو، کەبەهۆیانەوە دووچاری وێرانکاری‌و دانیشتوانیشی تووشی کوشت‌و کوشتارێکی زۆر بووە، بەزۆری کوتەک کراونەتە سووتەمەنیی جەنگ، کەلەوەدا زیاتر ناکۆکییە مەزهەبییەکان کراونەتە فاکتەری هەڵخەڵەتاندن‌و تەفرەدانی کوردو ڕاکێشانی بۆ مەیدانی جەنگ.. کەگەیشتوونەتە مەرامەکانیان، ئەوسا نەخشەی تواندنەوەی کوردیان داناوە، بەرالگۆڕینی زمان‌و سەپاندنی ژیان‌و کولتورێکی نامۆ، بەشێواندنی مێژوو داب‌و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان، بەگواستنەوەی خێڵەکانی کورد بۆ سەر سنوورەکانیان تا ببنە شوورەی پاراستنی ئەو سنوورانە.

بەگشتیی سیاسەتێکی ڕەگەزپەرستانە پێڕەوکراوە بۆ ئەوەی سڕینەوەی شوێنەوارو ڕوخساری کوردو کولتوورو زمان‌و مێژووەکەی ئاسان بکرێت، تا کوردستان ببێتە پارچەیەکی ئەزەلی وڵاتی نەتەوەی باڵادەست‌و داگیرکەر، تا شوێنەواری کوردی لەسەر نەمێنێت.. کەدەنگی نارەزایی‌و داوای مافەکان بەرزبوبێتەوە ئەگەر لەسادەو ساکارترین شێوەشدا بووبێت، وا بەئاگرو ئاسن وەڵام دراوەتەوە، بۆ بەردەوامیی ئەو داگیرکردنە، سیاسەتی برسیکردن‌و نەخوێندەوارکردن پێڕەوکراوە، دەرەبەگ‌و سەرەک خێڵە وابەستەکان کراونەتە مەقاشی دەستیان. ئیتر چەوساندنەوەو زوڵم‌و زۆری دوولایەنە بەردەوام بووە.

کاتێك ئێران، بەکوردستانیشەوە، کرا بەبازاڕێکی گەرمی دەوڵەتانی سەرمایەدار، ئیتر سێ‌کوچکەی ئیمپریالیزم‌و دەوڵەتی داگیرکەرو تاقمە وابەستەکەی ناوخۆ، چەوساندنەوەی هەمەلایەنەی خۆیان سەپاندووەو لەناو بەرژەوەندییە یەکانگیرەکانیاندا درێژەیان پێداوە.

لەبەر تیشکی بەرژەوەندییەکان‌و بایەخی ستراتیجیی کوردستان، دەوڵەتە ئیمپریالیستەکان بەردەوام یارمەتیدەرو پاڵپشتی ڕژێمی داگیرکەربووە، بۆ درێژەدان بەداگیرو دابەشکردن‌و چەوساندنەوە، هەمیشە لەدژی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ بوون بۆ کورد، لەدژی جیابوونەوەو یەکگرتنی کوردستان، بەردەوام

عامیلی هێزو سەرکەوتن بوون بۆ داگیرکەرو بۆ سەرکوتکردنی بزوتنەوەکانی کوردستان، تەنانەت دژی بەدەستهێنانی مافی مرۆڤ و هاوڵاتیی و هاونیشتمانیی بوون.

ئەو تێکەڵبونەی بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتی داگیرکەرو ئیمپریالیزم، ئەو هاوکاریی و پاڵپشتیکردنە، بەردەوام هۆی سەرەکیی شکستی و نوشستیی بوون بۆ کوردو بزوتنەوەکانی.

زۆرانبازیی نێوان داگیرکەران بۆ فراوانکردنی سنور، سەقامگیرکردنی قەڵەمڕەو، دریژەدان بەداگیرکردن و نەخشەکان، فراوانکردنی بەرژەوەندیی ئابوریی و ناوچە ستراتیجیی و بۆ بەئەزەلیکردنی داگیرکردنەکە، سەنتەری سیاسەتی دەوڵەتە داگیرکەرەکان بووە، لەگەڵ ئەو هەموو ئاکۆکیی و دوژمنایەتییە کلاسیکیی و هەڕەشانەی بۆ سەریەکتری هەیانە، دیسان بەرامبەر بەکوردو لەدژی ئامانجەکانی، هێزو تواناو نەخشەکانیان یەکبووەو بەردەوام لەیەك بەرەدا کوردیان بەدوژمن و مەترسیی گەورەو عامیلی ئاژاوە دلناوە.

دەوڵەتە گەورەکانیش، لەناو بازنەی دەستکەوتەکانیاندا پێڕەوی سیاسەتێکی دوژمنانەیان کردووە، بەتایبەتیی روسیای قەیسەری، بریتانیا، دواییتر ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، بەرادەیەکی کەمتر فەرەنسەو ئەڵمانیا.. لەدوایشدا لەناو سیاسەتێکی تایبەتیی و بەناوی بەرژەوەندییە نێونەتەوەییەکانەوە، یەکێتی سۆڤیەت، کەتارادەیەك لەگەڵ سیاسەتەکانی روسیای قەیسەریدا زۆر خاڵی یەکانگیریان تیا بەدی دەکرا، چووە ناو ئەو مەیدانەوە.

قەیسەرەکانی روسیا، چییان لەتواناداا بوبێت و چەندیان بۆ لوابێت، هەوڵی جێگیرکردنی دەسەڵاتی خۆیان داوە، پێوەندییەکانیان لەگەڵ کورد راستەوخۆ بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆیان بووە:

1- سەرەتای ئاشکرا بۆ پێوەندیی نێوان نوێنەرانی ئیمپراتۆریەتی روس و سەرکردەی عەشیرەتە کوردەکان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی *1804*، لەشەڕی روس و ئێران دا (*1804-1813*) ئەمیر جیجیانۆف سەرکردەی گشتیی لەجۆرجیا لە *24*ی تەموزی *1804*دا نامەیەکی نارد بۆ حسێن ئاغای سەرۆك خێڵە کۆچەرەکانی کورد لەیەریڤان، کەبداتە پاڵ روسەکان.. هەرچەندە وەرامی ئەو نامەیەی نەدایەوە، بەڵام یەریڤانی

چۆڵ کرد لەوکاتەی سەربازی روس ئابلوقەی دابوو.. لەساڵی *1805*دا سەرکردەکانی سوپای قەیسەر کەوتنە تەقەلای تازە بۆ راکێشانی کوردەکان..[7]

قەیسەرەکانی روس هەردەم کوردەکانی ئەودیو قەوقاسیان نەک هەر بەپیاوو ژێردەستەیان داناوەو چەوساندویانەتەوە، بەڵکو زیاتر لەوەش هەوڵیان داوە بیانکەنە کوتەکی دەستیان بۆ داگیرکردنی کوردستان و هەموو ناوچەکانی‌تر، بۆ گەیشتنە ئەنجامدانی تەواوی ئەخشەو بەدەستهێنانی ئامانجەکانیان. خۆ ئەگەر ئەو مەبەستەشیان بەدەست نەهێنابێت، وا هەوڵی بێلایەنکردنی کوردەکانیان داوە، جاری واش بووە هەر کەمەترسییان لەجوڵانەوەیەکدا پێشبینیکردبێت وا چییان لەتوانادا بوبێت بۆ لەناوبردنی کردویانە.

لەسەرەتای سەدەی نۆزدەیەمدا لەشەڕی نێوان روس و تورکدا (*1828-1829*) کورد یارمەتیدەری سوپای روسیا بوو، ئەمەش سەرەتایەکی‌تر بوو بۆ روسەکان بۆ راکێشانی خێڵەکانی کوردو بەکارهێنانیان لەکاتی پێویستدا.. گەڵێجاریش هاوکاری دەوڵەتی داگیرکەری کوردستان بوون بۆ لێدانی بزوتنەوەی کوردایەتی، بۆ نمونە لەشۆڕشەکەی شەمزینان دا (*1880-1881*م) کاتێک بێتوانایی رژێمی قاجار لەبەرەنگاربوون و لەناوبردنی شۆڕشەکە بۆ روسەکان ساغبووەوەو داوای یارمەتییان لێکرا، قەیسەری روس ئەو هەڵەی قۆزتەوە، لەژێر فەرماندەی (ئالخازۆف)دا لەشکرێکی نارد، شان بەشانی ئەویش قاجار کەوتنە هێرش و پەلامار.. قەیسەر بەوەشەوە نەوەستا، بەڵکو کەوتە هاندانی عوسمانییەکان، ئەوەبوو بەهێزی هەرسێ دەوڵەت، بێبەزەییانە کەوتنە لێدان و پەرەوازەکردنی شۆڕشگێڕان و لەناوبردنی جوڵانەوەکە ئەوەش شێخ عوبەیدوڵڵای ناچارکرد کە عەریزەیەکی سەد هەزار ئیمزایی کۆبکاتەوەو ئاڕاستەی دەوڵەتە گەورەکانی بکات تاچاری ئاوارەبوونی کورد بکەن.

لەساڵەکانی کۆتایی سەدەی نۆزدەشدا، روسەکان کەوتنە دڵدانەوەی کوردەکان، نیکۆلای دووەم جەعفەر ئاغای شکاک و عەبدولڕەزاق بەدرخان و سەید تەهای نەوەی شێخ عوبەیدوڵڵای بانگ کرد (*1889*)و دیدەنییکردن وبەکۆمەڵێک دیارییەوە بەڕێیانی کرد.

لەپەیمانی سایکس بیکۆشدا(*8*) روسەکان توانیان کوردستانی باکور بکەنە بەشی خۆیان.. سەرچاوەی ئەو سیاسەت و ناحەزایەتییەی روسەکان، زیاتر فراوانکردنی

سنورەکان، دەستگرتن بەسەر وڵات و بازاڕەکان، نزیکبوونەوەو گەیشتنە ئاوەگەرمەکان، دەستگرتن بەسەر ناوچە ستراتیجییەکان و لێدانی دوژمنەکانیان بوو.. بەڵام شۆڕشی ئۆکتۆبەر جارێکی تر ئەو هەڵ و دەرفەتەی بێ ئەنجام کرد، بەڵام بەشێك لەوانەو جارێکی تر دووەم جەنگی جیهان ڕەخساندییەوە، ئەوەبوو بۆ لێدانی نفوزی ئەڵمان لە ئێراندا و بۆ مسۆگەرکردنی ڕێگەی لۆجستیکی بۆ هێزەکانی یەکێتی سۆڤیەت، دوای ئەوەی لەشکرەکانی هیتلەر پەیمانی دووقۆڵییان شکاندو بەشەپۆلی بەرفراوان، پەلاماری یەکێتی سۆڤیەتیان دا، دوای ئیزنزارکردنی شای ئێران و هێزەکانی بریتانیاو یەکێتی سۆڤیەت زۆر لە ناوچەکانی ئێرانیان داگیرکردو بارودۆخێکی نوێیان تێدا خوڵقا.

سیاسەتی ئیمپراتۆرییەتی بریتانیا ڕوویەکی تری هەڵوێستی دەوڵەتە گەورە سەرمایەدارە ئیمپریالیستەکان بوو بەرامبەر بەکورد، بەتایبەتی لەو سەردەمانەوە کەدەوڵەتی عوسمانی لاوازو بێهێزکراو ناوی (پیاوە نەخۆشەکەی) لێنرا، کێشەی ڕۆژهەڵات بوو بەکێشەو ململانێی زلهێزەکان.. لەبەر گەلێك هۆی تایبەتی، ئینگلیزەکان بایەخیی زیاتریان بەجێگیرکردنی نفوزو دەسەڵاتی خۆیان ئەدا، لەپێش هەموویانەوە مسۆگەرکردنی پاراستن و ئارامیی ڕێگەوبانی بازرگانیی ڕووەو هیندستان کەبە(یاقوتی تاجی بریتانیا) ناودەبرا، چونکە گەورەترین بازاڕو مەڵبەندی کرێکاری هەرزان و لەشکرو کەرەسەی خاوبوو، بۆیە هەر لەزوویەکەوە گەریدەو پسپۆڕو شارەزاو ئەفسەرە سیاسییەکانی وەك: ماکدۆناڵد کینیر، کلودیوس جیمس ریچ، فرایزەر، ڕاولینسون، گروفی، شیل، ئینفلورس، برانیت، فەرەنسیس ڕودن جزنی و دەیانی تر، کاری مەیدانییان دەکرد، هەندێك لەوانە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانیان تەیکردبوو، زانیارییەکی زۆریان لەباری کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و ئایینی و ئابوری و جوگرافی و بازرگانی و ڕێگەوبان و کەرەسەی خاوو.. تاد کۆکردبووەوە، ڕاوبۆچوون و ڕاسپاردەکانی خۆیان دەگەیاندە حکومەتەکەیان، لەبەرتیشکیان دەکەوتنە سازکردنی پێوەندیی و نزیك بوونەوە لەسەرەك هۆزو خێڵەکان.

ئەمانیش، لەپێناوی ئەو بەرژەوەندییانەدا سیاسەتی (مەمرەو مەژی)یان بەرامبەر دەوڵەتی عوسمانی گرتبووەبەر، هەر لەبەرهەمان ئەو هۆیانە لەدژی زیاتر لاوازکردنی

ڕژێمی ئێران بوون، لەدژی ئەو جوڵانەوانە دەوەستان کە ڕوخاندنی ئەو دەوڵەتەی لێبەئەنجام بهاتایە. بۆ نمونە، کاتێك (یەزدان شێر) لەبۆتان و هەکاری (1855) لەناو ئاژاوەکانی شەڕی (قرم)دا کەوتە سەرکردایەتیکردنی جوڵانەوەیەکی بەرفراوان، بتلیس و موسڵ و زۆر لەناوچەکانی نێوان بەغداو وان-ی خستە ژێردەسەڵاتی خۆیەوە، دوای شکاندنی لەشکری تورك، بریتانیا کەوتە مەترسیی لەبەرژەوەندییەکانی و ئەوەی بەهەڕەشە لەسەر نفوزو دەسەڵاتی خۆی دانا، بۆیە کەوتە پیلان دانان. (گرودسام) توانی یەزدان شێر لەخشتەبەرێ و لەخۆی نزیك بکاتەوە، بەبەڵێنی درۆ خۆی دابەدەستەوە [٦] .. بەوەش جوڵانەوەکە ئەهێڵراو زۆر لەسەرکردەکان دوورخرانەوە.

کاتێکیش ئەڵمانیا جێگە پێی خۆی قایم کردو گەڵ ئیمتیازی وەرگرت، بریتانیا سیاسەتی خۆی گۆڕی و کەوتە نەخشەدانان بۆ ڕوخاندنی (پیاوە نەخۆشەکە) بۆ دابەشکردنی میراتەکەی.

لەساڵانی یەکەم جەنگی جیهان و دوایی تردا، جگە لەپەیمانی سایکس بیکۆ، بریتانیا کەوتە لەشکرکێشی و داگیرکردنی ناوچەو هەرێمەکانی سنوری ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەرۆژهەڵات، لەوانە مسیۆپۆتامیاو دواییتر بەشی کوردستانی باشوریشی داگیر کرد. هەرچەندە کورد یەکەم نەتەوە بوو کەدەوڵەتی خۆی دامەزراندو ئینگلیزەکان بەرەسمیی دانیان پێدانا، بەڵام ململانێیەکی دووردرێژ لەنێوان کوردو ئینگلیزدا دەستی پێکرد. ویلایەتی موسڵ بوو بەکێشەیەکی ڕووداو وەرچەرخێنەر لەنێوان کوردو ئینگلیز، ئینگلیزو تورك، تورك و عەرەب، کۆنگرەی ئاشتیی لەپاریس کرا بەمەیدانێکی ئەو ململانێیە، پەیمانی سیڤر لەبەرژەوەندیی کوردو دواییتر پەیمانی لۆزان لەدژی کورد مۆرکران، هەرچەندە بەپێی پەیمانی سایکس پیکۆ، کوردستانی باشور بۆ فەرەنسا تەرخانکرابوو، بەڵام لوید جورج توانی کلیمەنسۆی سەرەك کۆماری فەرەنسا ڕازی بکات کەدەست بەرداری ئەو ناوچەیە بێت بەرامبەر بەهەندێ شارو ناوچە لەشام و دانانی بەشی فەرەنسە لەکۆمپانیای نەوتی تورکیا کەلەدواییدا ناوەکەی گۆڕا بۆ کۆمپانیای نەوتی عیراق.

پەیدابونی (کەمال ئەتاتورك) لەناو لەشکرێکی ڕوخاو و دەوڵەتێکی پارچەپارچەکراو، شۆڕشی ئۆکتۆبەر (1917)و پاشەکشەی سۆڤییەتەکان لەجەنگ و

دەست بەرداربوون لەپەیمانی سایکس پیکۆو لەباکوری کوردستان، ئەو دەست بەرداربوونەی فەرەنسا لەکوردستانی باشور، سێ دیاردەو رودلوی هێندە ناموو چاوەڕوانەکرابوون کەمێژوی کوردستانیان بەبارێکی ئاناسابیدا وەرچەرخاندو سەرجەمی کارو پەیمان و روداوەکانی تریان بەدژی کورد ئاراستەکرد.. بەتایبەتیی دوای ئەوەی ئەو تەفسەرە سیاسییانەی ئینگلیز کەکارە سەرەکییەکانیان لەدەستدابوو، لەدژی دامەزراندنی دەوڵەتێك بوون بۆ کورد، هەرچەندە گەلێ تەفسەریتر، دۆستانە لەگەڵ چارەسەری کێشەی کوردابوون، زۆر لەلێپرسراوو دامو دەزگا دەوڵەتییەکان دلوای هێمنیی و لەسەرخۆ هەنگاونانیان ئەکرد، لەگەڵ ئەوانەشداو هەرچەندە حکومداریی و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمود لەباشوری کوردستاندا بەسێ پلەدا گوزەریکرد *1918–1924*، دیسان شۆڕشی چەکداریی، لەماوەکانی نێوان هەردوو پلەیەکداو لەدوای روخاندنی دوا پلەی مەلیکایەتیی باشور، هەر بەردەوام بوو کەدوا پەردەی بەشەڕی ئاویاریك (ئایاری *1931*) کۆتایی هات.

ئەدمۆنز سەرکردەی ئەو رێبازە بوو کە لەدژی دامەزراندنی دەوڵەت بوو بۆ کورد، لەرونکردنەوەی هەڵوێستیدا ئەوەش روون دەکاتەوە کە:

(بۆ جارێکیتر کەپێشنیازی پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی لەشێوەی حوکمی‌زاتی‌دا کرا، لەسلێمانی و ناوچە کوردییەکانی نزیکیی‌دا هاتەکایەوە باری سەربازی زیاتر لەهی سیاسی سەپاندی بەسەر حکومەتی بەریتانیادا)[16]

لەدوای یەکەم جەنگی جیهان و رووداوەکانی هاوپێوەند بەمەشروتییەتەوە لەئێران ئەو بەشەی کوردستان بەگشتیی لەناو جۆرێك لەخامۆشی دەژیا، تا دووەم جەنگی جیهان و جێگیربوونی لەشکری سور لەهەندێ ناوچەی کوردستان کەئەوەش رۆشنبیرو نیشتمانپەروەرانی کوردی لەو بەشەدا جوڵاند، بەتایبەتی لەموکریان.. ئیتر ئەوە سەرەتای زەمینە خۆشکردن بوو بۆهەڵە مێژوویەکەو خوڵقاندنی ئەزموونەکەی مەهاباد.

دووەم جەنگی جیهان مەیدانێکی پان و بەرینی بۆ ویلایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا، رەخساند، وەك گەورەترین قودرەتی خاوەن تەکنیکی نوێو لەشکرێکی پڕ چەك و بەهێزو ئابورییەکی لەبن نەهاتوو هاتە مەیدانەوە، بەیارمەتی هەمەجۆرو

بەلەشكری پۆشتەو پەرداخ و پڕچەكەوە، یەكێك لەو مەڵبەندانەی كەمێزی سوپای خۆی تیادا چەسپاند ناوچەكانی خوارووی ئێران بوو، هەروەك چۆن بایەخیی بەجێگەی ستراتیجی توركیا ئەدا بەهەمان شێوە ئێرانیش بووبووە چەقی ئەخشەی ئایندە.. ئەوانەش نەك هەر بەهۆی نەوت و بازاڕو كەرەسەی خاوو ئەو جۆرە خواستانەوە بوو، بەڵكو ئابلۆقەدانی یەكێتی سۆڤیەت و وەستان بەرامبەر تەشەنەكردنی مەترسیی كۆمۆنیزم، یەكێك لەئامانجە ستراتیجییەكانی ئەمریكا بوو.. ئەوەبوو لەسەرەنجامدا وەك گەورەترین دەوڵەتی خاوەن قودرەت لەهەرێم و ناوچەكانیدا بوو بەخاوەن دەسەڵات و دەست بەسەراگرتنی ناوچە نەوتییەكان و مەڵبەندە ستراتیجییەكان.. بۆیە كوردایەتی لەو ناوچەیەدا لاوازو كەم جوڵە بوو، گۆڕانەكان بەو جۆرانە نەبوون كەگەشەكردنەكان ئاسایی و سروشتیی بن.. كۆمەڵگەی كوردەواری هەر بەدواكەوتوویی و هەژاریی و نەخوێندەواریی مایەوە.. لەبەرئەوانە لەسەردەمی جمهوریەتی كوردستاندا نەیتوانی رۆڵی كاریگەر لەچەسپاندن و بەرگریكردن لێی ببینێت، وەك لەدواییدا لەناو باسەكاندا روناكیيان دەخەینەسەر.

پەراوێزو سەرچاوەكانی بەشی دووهەم

1-دكتۆر عەبدولرەحمان قاسملو لە(كردستان والاكراد)دا ئەڵێت: رووبەری كوردستانی ئێران (*124950*) كیلۆمەتر چوارگۆشەیەو رووبەری گشتیی كوردستان (*409650*) كیلۆمەتر چوارگۆشەیە، كردستان والاكراد، طبعة بیروت *1970* ص *12*.

2-چالدێران: دۆڵێكە نزیك شاری تەورێزە، تێیدا گەورەترین شەڕ لەنێوان هێزی سەفەوییەكان و عوسمانییەكاندا رویدا، لەئەنجامیشدا عوسمانییەكان سەركەوتن و پەیمانی چالدێران-یان سەپاند، شەڕو پەیمانەكەش هەر بەناوی ئەو دۆڵەوە بوو.

3-كەریم خانی زەند لەساڵی *1746*دا خوارووی ئێرانی گرت، بەرەبەرە دەسەڵاتی خۆی دەچەسپاند، كەوتە لێدان و لەناوبردنی دوژمنەكانی، دوای ئەوەی زۆربەی زۆری ئازربایجان، ئەسفەهان، شیراز، عیراقی عەجەم، مازندەران و گیلان-ی گرت هەموو ئێرانی خستە ژێر ركێف و دەسەڵاتی خۆیەوە، بەدادپەروەری و عادیل و سوارچاكی ناوی دەركرد، سوارچاك و زاناو زیرەك و دووربین و لێهاتوو بوو، لە *1774*ع دا كۆچی كردو ئێرانی بۆ كورەكانی بەجێهێشت. لەناو ناكۆكی و شەڕ لەسەر

دەسەڵات، باری وڵات تێکچوو، دوای لوتف عەلی خان 1790ع شەڕو ئاژاوە کۆتایی بەحوکمی بنەماڵەی زەند هێنا کەریم خان ناوی خۆی نا وکیل الرعایا.

4-تووەنە: گۆڤاری ڕێکخەراوی شۆڕشگێڕی حیزبی توودەی ئێران لەدەرەوەی وڵات. ژمارە (19) ل 72.

5-دکتۆر عبدولڕەحمان قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل 150.

6-بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە، مەحمود مەلا عززەت، دیپلۆماسێتی بزوتنەوەی کوردایەتی، سلێمانی 1973.

-د. عەبدولڕەحمان قاسملو، کردستان والاکراد، طبعة بیروت 1970.

7-دکتور ن.ا، خالفین، الصراع علی کردستان، ترجمە الدکتور احمد عثمان ابوبکر، طبعة بغداد 1969 ل 42.

8-پەیمانی سایکس پیکۆ، یەکێك بوو لەو پەیمانە نهێنییانەی لەنێوان بریتانیاو فەرەنسا، دواییتریش روسیای قەیسەرییدا مۆرکرا (1916) پەیمانەکە بەناوی (مارك سایکس)ی ئینگلیزیو (جۆرج پیکۆی) فەرەنسی ناونرا، بەپێی بەش و بەندەکانی ئەو پەیمانە، نیشتمانی عەرەب، باکوور باشووری کوردستان لەنێوان ئەو سێ‌دەوڵەتەدا دابەشکرا، هەموو باکوری کوردستان بەشی روسیاو هەموو باشوری کوردستان بەشی فەرەنسە بوو، گۆڕانەکان لەم پەیمانەدا بەهۆی پاشەکشەی روسیاوە بوو دوای شۆڕشی ئۆکتۆبەر، ئەوەش هۆی گرنگیی وەرچەرخانی ڕووداوەکان بوو، کەسەرەنجام دوو ئیستیعماری دواکەوتوو ڕەگەزپەرست جێگەی ئەو دوو ئیستیعمارە ڕۆژئاواییەیان گرتەوەو بوون بەوەیشومەی بەردەوامیی داگیرکردن و چەوساندنەوەو سەپاندنی سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی دژ بەنەتەوەی کورد.

9-البروفیسور ف.ف مینورسکی (الاکراد)، ترجمە: الدکتور معروف خزنەدار، طبعة بغداد 1968 ل 27.

10-سی.جی. ئیدموندز، کرد وترك وعرب، ترجمە: جرجیس فتح الله، طبعة بغداد 1970 ل 60.

بەشی سێهەم

هۆو یارمەتیدەرەکانی بەهێزبوونی بزوتنەوەی کوردایەتیو دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

یەکەم :هۆو یارمەتیدەرە خۆییەکان.
دووەم: هۆو یارمەتیدەرە دەرەکییەکان.

دامەزراندنی جەمهورییەتی کوردستان لەناوچەی موکریان، یەکێکە لەڕوداوە گرنگ و هەستیارەکانی مێژوی نوێی نەتەوەی کورد، ئەم رودلوە وەك هەموو دیاردەو گۆڕان و هەر رودلوێکی مێژویی، بەبێ پێشەکی و زەمینەی رەخساو هەندێ هەلومەرجی یارمەتیدەرو هۆکاری خۆیی و دەرەکی نەخولقا.. گەلێك لەمۆو یارمەتیدەرەکان پێوەندییی راستەوخۆیان هەیە بەباروبۆخی ناوخۆی کوردستان و بزوتنەوەی نیشتمانیی کورد، هەر وەك چۆن باروبۆخەکانی ناو ئێران و ناوچەکەو جیهان، بەشاستی جیاجیا، کاری خۆیان دەکردە سەر رووداوەکان و خولقانی هەلومەرجی لەدایکبوونی ئەزمونەکەهەر وەك لەشوێنی خۆیدا باسی رەوتی گەشەکردنە کۆمەلایەتییەکان و گوزەرانی نائاسایی پڕ لەزولم و زۆرو چەوساندنەوەی گەلی کورد کرا ئەو داگیرکردن و چەوساندنەوەیەی کە کاریگەرییەکی زۆریان کردە سەر کولتورەکەی بەلام نەیانتوانی خەسلەتە تایبەتییەکانی کورد وەك میللەت بسڕنەوە، نەیانتوانی هەوڵ و کۆششی کورد یەك بخەن بۆ سەرفرازبوون لەو بارەو بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی لەرزگاریی و دامەزراندنی قەوارەی دەولەتیی خۆی، وەك هەموو گەلانی تری ناوچەکە، هەر هەلێکی بۆ هەلکەوتبێت کەلکی لێوەرگرتووە، بەراپەڕینی چەکدارانە یان دامەزراندنی میرنشین و قەوارەی کوردیی، لەسەردەمی نوێشدا بەدامەزراندنی دەولەت و حکومەتی خودموختاریی یان شۆڕشی چەکداریی.

لێرەشدا زیاتر روناکیی دەخەینەسەر ئەو هۆو یارمەتیدەرە خۆیی و دەرەکییەکانەی رۆلیان بینی لەبوژاندنەوەی کوردایەتیی و دامەزراندنی جەمهورییەتی کوردستان لەموکریانی کوردستانی ئێراندا.

یەکەم

هۆو پارەتیدەرە خۆییەکان

-١-

بوونی نەتەوەی کوردو گەشانەوەی ناسیونالیزمی کوردی

لەسەر زاراوەی نەتەوە، قەوم، هۆز، رەگەز، ناسیونالیزم بەتێگەیشتنی سەردەمو مانا سیاسییەکان، گەلێك قسەکراوەو باس و لێکۆڵینەوە نوسراوە، چوونە ناو درێژەی ئەو باسانەو شیکردنەوەی هەر یەکێك لەو زاراوانە مەبەستی ئەم چەند دێرە نییە، لەوانە چەند باسێکی سەربەخۆو گرنگیان پێویستە*.. مەبەستی سەرەکیمان لێرەدا تێگەیشتەی نەتەوەیە بەمانا کۆن و کلاسیکییە بەکارهێنراوەکە کەپلەیەکی گوێزەرەوەیە لەنێوان نەتەوە بەواتا کۆن و ناسراوەکەی کەزیاتر نزیکە لەچەمکی رەگەز، وناسیۆنالیزمی نوێ بەو گۆڕانە سیاسیی و شارستانیی و دیموکراسییانەی بەسەر رەگەزو نەتەوەدا هاتوون و لەو تێگەیشتن و مانا نوێیەدا خۆی بینیوەتەوە.

وشەی نەتەوە: (*Nation*)ی ئینگلیزیی و (الامە) عەرەبیی و (نەتەوە)ی کوردیی لەتێگەیشتە زانستیی و لێکدانەوە جیاجیاکاندا، گەلێ پێناسەی بۆ کراوە، پێنەچێ زۆر جار، داڕشتنەکانی هەریەکەو ئەوقکردنی پێناسەکە لەبازنەی بەرژەوەندییە سیاسیی و جوگرافیی و ئابورییەکانی ناو دەوڵەتی نەتەوەی کاربەدەستەوە بوبێت، بۆ نمونە پێناسەی ستالینیزمیی بۆ نەتەوە لەناو بازنەی ستراتیجی ئاسایشی دەوڵەتە یەککرتووەکانی یەکێتیی سۆڤییەتەوە بووە.. کەئەوەش گەورەترین ناکۆکیی لەناو هەم پێناسەکەو هەم نەخشەو سیاسەتی دەوڵەتدا بۆ مامەڵەو جۆری بەڕێوەبردنی نەتەوەو گەلان و کەمینەکانی ناو سنوری جەمهورییەتەکان خوڵقاند، روخانی یەکێتیی سۆڤیەت گەلێك نهێنیی لەو بابەت و سیاسەت و مامەڵانە خستەڕوو، دامەزراندنی جەمهورییەت بۆ ئەیان نەتەوە، لەهەمان کاتدا رێککەوتنی رەگەزە

---

*مەحمود مەلا عززەت، ستراتیجیکی نەتەوەیی لەکوێوە دەستپێبکات، گۆڤاری ربازی نوێ، ژمارە 21، کانونی یەکەمی 2000

*مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتو ناسیونالیزمی کوردی، گۆڤاری نوێکار ژمارە 3.

نەتەوەییەکان لەگەڵ یەکتری، نیشتەجێکردنی رەگەزی روس لەکۆمارەکانی بەلتیك و ئاسیای ناوەراست بۆ وابەستەکردنی میللەتانی ئەو وڵاتانە بەروسیاوە، وا مەحکەم پێرەوکران کەدوای ئەو لێکهەڵوەشانەی یەکێتی سۆڤیەت و سەربەخۆبوونی ئەو کۆمارانەش، نەتوانن سەربەخۆیی ئابووریی و سەربازیی تەولو بەدەست بهێنن.. لەگەڵ ئەوانەشدا پەرتوبڵاوەپێکردنی کەمایەتییەکان. بۆ نمونە: کوردو چیچانەکان، یەك روخساری رەگەزپەرستانەی نــاو ئــەو نیونەتەوەییــەی رژێمــە بــەناو سۆسیالیستەکە بوون.

دیسان پێناسەی تیۆریست و ناسیۆنالیستە عەرەبەکان، دیمەنێکی تری لەو بابەتەی بەخۆوە گرتووە.. بەدەر لەوانەو نزیکتر لەپێناسە بابەتیی و زانستییانەکە بۆ کورد وەك هەموو نەتەوەیەکی‌تر، دەتوانرێت بنەماو مەرج و بنچینەکانی بوونی نەتەوە لەم خاڵانەی خوارەوەدا دیاریکرێن:

-بوونی کۆمەڵە خەڵکێکی نیشتەجێ و سەقامگیر لەناوچەیەك، وڵاتێك، کەماوەیەکی مێژوویی واپێکەوە ژیابن کەیەکگرتن و پێکەوە گرێدراوییەکی هەمەلایەنەی لەنێوان خەڵکەکەدا خوڵقاندبێت و یەکێتییەکی وای هێنابێتە ئاراوە کەئامادەبن بەرگریی لەخۆیان و جێگەو بەرژەوەندییەکانیان بکەن.

-بوونی زمانێکی یەکگرتوو کەئامرازی لەیەکگەیشتنی خەڵکەکە بێت، هەم لەژیانی رۆژانەو هەم لەئاڵوگۆری بیروڕاو ئاخاوتن.. زمان بڕبڕەی پشتی نەتەوەیە، هەرچەندە بۆچوونی وا هاتۆتە ئاراوە کەئەو گرنگییەی جاران نادەن بەزمان. بەهۆی گەلێك دیاردەی ئەم وڵات و ئەو وڵات. بوونی چەند شێوەو دیالێکتی جیاجیا، هەرچەندە کەم دوورییەکیش لەنێوانیاندا هەبێت، بەدیاردەیەکی ئاسایی دەدرێتە قەڵەم، لەگەڵ ئەوەشدا دروستبوونی زمانی یەکگرتوو لەنوسین و رێزمان و ئەدەبدا، روخسارێکی گرنگی خەملیوی نەتەوەو سەقامگیربوونی بنەماکانێتی.

-بوونی ئەرزو نیشتمانێکی تایبەتیی ئەوتۆ کەماوەیەکی وا بەسەر ژیانی دانیشتوانیدا تێپەڕبوبێت کەرێشەی ئابووریی و هۆگریی کۆمەلایەتیی و زەمینەیەکی سیاسیی و هاوئامانجی وای رەخساندبێت کەنەتوانرێت سیمای دیمۆگرافی بەئاسانیی تێکبدرێت و بێبەرەنگاربوون رەگەزی تری لەسەر نیشتەجێیبکرێت.. چونکە مێژووی ژیانی ئەو کۆمەڵە خەڵکە، هاو بەرژەوەندیی و چارەنووسێکی وا

دەمێنێتەوە ئاراوە کەنەتوانرێت بێبەربەرەکانی، گوشارو هێز لەیەکیان جیابکاتەوەو شورا لەنێوانیاندا دروست بکرێت، چونکە پەیوەندییە مێژووییەکان بەجوگرافیاو سەنگی مرۆڤ و تێهەڵکێشییەکان سەقامگیربوون.

-ئەم کۆمەڵە خەڵکەی هاوپێوەندیی بەنیشتمانەکەیەوە، خاوەندارێتیی مێژوویەکی تایبەتیی وای خوڵقاندبێ کەهاونامانج و بەرژەوەندیی یەکگرتوو، هاوسۆزو هەست و نەستی نیشتمانیی و نەتەوەیی وا پتەو سەقامگیرکردبێت کەتێکڕا ببنە فاکتەری یەکگرتن لەنێو هەرەشەکان.

-کەلتورو داب و نەریتی کۆمەڵایەتیی و خوورەوشت و رەفتار لەجلوبەرگ و بۆنە کۆمەڵایەتیی و نیشتمانییەکاندا، سیماو خەسڵەتە تایبەتییەکانی وا جێگیرکردبێت کەلەمیللەت و گەلانی تری جیابکاتەوە.

-بەرژەوەندییە ئابوورییەکان فاکتەرێکی گرنگی یەکبوون و دروستبوونی بەرژەوەندییە هاوبەشەکانی خەڵکە، بەگشتیی و، هی چینە جیاجیاکانی کۆمەڵگا بەتایبەتیی، بەڵام ئەمە، ئەو بۆچوونە ناسەلمێنێت کەبوونی ئابووریی یەکگرتوو لەنێوان نیشتمانێکی پارچەپارچەکراودا بنەمایەکی دروستبوونی نەتەوە نەهێڵێت، بەتایبەتیی ئەگەر پێوەندییە سنوورییەکان نەبووبنە هۆکاری دابڕانێکی وا کەکولتورو زمان و داب و نەریتە کۆمەڵایەتیی و ئامانجە نەتەوەییەکان وا لەیەک ترازابێت کەپێکەوەلکاندنیان زەحمەت بێت و خرابنە خانەی دروستبوونی گروپی جیاجیاو دوور لەیەک.

هەرچەندە کورد لەدێرزەمانەوە دلگیرو دابەشکراو بووە، چەوساوەو زوڵملێکراو بووە، هەوڵێکی زۆر دراوە بۆ تواندنەوەو شێواندنی بنەماکانی وەک میللەت، بەتایبەتیی کولتورو زمان و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان.. لەگەڵ ئەوانەشدا، توانیویەتی خۆیو نیشتمانەکەی بەتایبەتێتییە جۆربەجۆرەکانەوە بپارێزێت و لەگەڵ گەل و نەتەوەکانی دراوسێی جیاوازبێت.. هەرچەندە نەیتوانیوە دەوڵەتی تایبەتیی بۆ خۆی دابمەزرێنێت، سەبارەت بەهۆو فاکتەرە زانراوەکان، لەگەڵ ئەوەشدا بەردەوام لەکۆشش و خەباتی بێوچاندا بووە تا بگاتە ئامانجە مێژووییەکەی. هەرچەندە وزەو توانای جوڵانەوەی نیشتمانیی کورد لەکوردستانی رۆژهەڵاتدا وەک باشووری کوردستان نەبووە، دیسان لەدوای یەکەم جەنگی جیهان وەک باکووریش نەبووە، بەڵام

خەڵکی کورد تایبەتێتییەکانی خۆیان پاراستووە، هەرچەندە بۆ زۆربەی زۆر، لەو سەردەمانەدا دەستبەرداری نیشتمانی خۆیان بوون و خۆیان بەئێرانیی و کوردی ئێرانیی داناوە، لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ گەلانی تری ئێراندا خۆیان بەجیاواز و خاوەن تایبەتێتی لەقەڵەم داوە، هەر هەلێك بۆ ئەو بزوتنەوەیە رەخسابێت، هەوڵی بوون و سەلماندنی داوەو داوای مافی خۆی کردووە، بۆیە لەرەخسانی زەمینە نیمچەنازادەکەدا دوای هاتنە ناوەوەی لەشکری سور، بۆ سەمدانی خۆی، بوونی خۆی، هاتۆتە مەیدانەوەو، بۆ ئامانجەکانی خۆی خەباتی کردووەو، هەنگاوی بەرەو دامەزراندنی کۆمار ناوەو باوەشی بۆ کردۆتەوە.

-٢-

راپەڕین و شۆڕشەکان لەدژی داگیرکردن و چەوساندنەوەو لە پێناوی رزگاریدا

لەبەرئەوەی کورد لەنێوان سێ نەتەوەی خاوەن قودرەتدابووە، کەرابوردوییەکی مێژوویی و لەقۆناغە جیاجیاکاندا خاوەنی ئیمپراتۆرێتی گەورەبوون، بۆیە هەمیشە مەڵبەندی شەڕو داگیرکردن بووە، ئەو هەلومەرجانەی بۆ نەرەخساوەو نەبۆتە خاوەنی هێزێکی وا کەدەوڵەتی خۆی دابمەزرێنێت و، هەمیشە چەوساوەی دەستی داگیرکەران بووە.

هیچ بوارێکی ئاشتییانەی لەبەردەمدا نەبووە تا، بەوتوێژ، داوای ئامانجەکانی بەدەستبهێنێت.. بۆیە بەناچاری رێگەی چەك و چەکداریی و راپەڕین و شۆڕشی چەکداریی گرتووە.. هەرچەندە لەو کاروانەدا دووچاری وێرانکاریی وڵات و کوشتاری زۆر هاتووە، دیسان ئەوانە هۆیەکی گرنگی خۆسەلماندن و گەشەکردنی بزووتنەوەی نیشتمانی بوون، دەیان میرنشین و راپەڕین و شۆڕش لاپەڕەکانی مێژوی کوردیان نەخشاندووە، بۆ نموونە: میرنشینەکانی ئەردەڵان، بابان، بۆتان، سۆران، بادینان، شۆڕشەکانی شەمزینان، شێخ مەحمودو حوکمداریی و مەلیکایەتییەکەی، شێخ سەعیدو دەرسیم و ئارارات و راپەڕینەکانی وان، بایەزید، بەهلول پاشاو یەزدانشێر.. تاد. لەناو ئەوانەشدا شۆڕشی شەمزینان و شۆڕشەکەی باشووری کوردستان بەسەرکردایەتیی شێخ مەحمودی بەرزنجی، شۆڕشی خاوەن خەسڵەتی نیشتمانیی و

ئامانجی نەتەوەیی و ستراتیجی و سیاسیی و سەربازیی بوون. دروشمەکانیان رزگاریی و دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی کورد بووە، ئامانجەکان لەسنووری ناوچەگەریی دەرچووبوون و نەک هەر روخساری نەتەوەییان بەئاشکرا پێوە دیار بووە، بەڵکو راپەڕین و حوکمداریی و مڵیکایەتییەکی نەتەوەیی و نیشتمانیی بوون، کاریگەرییان لەسەر رەوتی گەشەکردنی کوردایەتی و دانیشتوانی زۆر ناوچەی کوردستان هەبووە. پێشینەیەکی باش بوو بۆ پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی بەتایبەتی لەناوچەی موکریان و ناوەندە دەرکەوتووەکەی، مەهاباد.
پێوەندیی نیشتمانپەروەرانی موکریان بەشۆڕشی ئارارات و هاوکاریی چەکدارو خەڵکانی ناوچە جۆربەجۆرەکانی کوردستانی ئێران لەگەڵ شێخ مەحمودو تێکەڵبوونیان لەشەڕو لە رووبەڕووبوونەوەکاندا، رۆڵی خۆیان لەگەشانەوەی بیری نەتەوەیی و خەبات بۆ ئامانجەکان بەگشتیی بینیوەو هۆی یارمەتیدەری دامەزراندنی کۆمار بوون.

-3-

پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵ و حزبی سیاسیی بۆ سەرکردایەتیکردنی بزوتنەوەی نیشتمانیی

ئەزموونەکانی شەڕی چەکداریی بەمەبەستی بەدەستهێنانی ئامانجەکان، نوشستی و شکستییەکان و هۆیەکانیان، راپەڕینی سەردارو سەرەک خێڵە نیشتمانپەروەرەکان و تێکشکانەکان، گەلێک سەرەنجام و دەرس و پەندیان لێهەڵهێنجرا، لەپێش هەموویانەوە، نەبوونی ئامرازی یەکخستن و یەکێتیی ریزەکان بوو، نەبوونی رێکخراو کۆمەڵی سیاسیی بوو، کەلەناو یەک رێکخستن و یەک سەرکردایەتیی و یەک ئامانج و دروشمدا جەماوەری گەل کۆبکرێتەوەو رووەو رێبازێکی روونی خەبات سازبدرێت، تا ببێتە ئامرازی هوشیارکردنەوەو بەرزکردنەوەی ئاستی زانیاریی و سیاسیی.. کەتا رادەیەکی باش گۆڕانی چلۆنایەتی و چەندایەتییان لەریزەکانیان و لەبزوتنەوەی نیشتمانیدا کردووە کەسەرتۆپی ئەوانە لەدایکبوونی جمهوریەتی کوردستان بوو رۆڵی بەتەنسیرو پڕ

لەکاریگەری ژیانی سیاسیی ڕێکخراوەیی و خەباتی یەکگرتووی خەڵکانی ناو ڕێکخراو کۆڕو کۆمەڵ کە یارمەتیدەری گەشەو فراوانکردنی بازنەی خەباتن، لەشوێنی خۆیدا بەدرێژی باس دەکرێت.

-٤-

زۆربوونی چەك لەناوچەی موکریان بەهۆی لێکهەڵوەشانی ئەرتەشی شا

دوای جێگیربوونی هێزەکانی لەشکری سور لەناوچەکانی سەرووی ئێران، دەستپێکردنی جموجوڵی سیاسیی، داڕوخانی دام و دەزگاکانی دەوڵەتی لەگەڵێك ناوچەدا، ئەرتەشی ئاران دووچاری شپرزەیی و حاڵینەبوون بوو لەڕەوتی سیاسیی و چارەنووسی ڕژێمی شا، بۆیە لەگەڵێك شوێن سەربازەکان چەکیان فڕێ ئەدا و گیانی خۆیان دەرباز ئەکرد. بەهۆی ئەم ڕوخان و ئاژاوەیە لەو ناوچانەدا چەکێکی زۆر کەوتە دەست نیشتمانپەروەران، سەربازە کوردەکانیش بەچەکەکانیانەوە دەگەڕانەوە شارو شارۆچکەو دیهاتەکانیان، هەندێکیان تا بیانتوانیایە چەکی تریشیان لەگەڵ خۆیان هەڵدەگرت، تیرەو هۆزەکانیش عەودالی کۆکردنەوەو کڕینی چەك بوون، بەتایبەتی کوڕانی عەشایەر هەر لەمنداڵییەوە عاشقی چەك و چەکداریی بوون، ئیتر گیانی چەکداریی و خولیای بەکارهێنانیان لەگەڵ خواستی ڕزگاریدا تێکەڵ ئەبوون، هەرچەندە ئەم دیاردەی چەکدارییە بێزیان نەبوو، بەڵام لەلای دووەمەوە هەوڵی پارێزگاریکردنی شارەکان لەدراوودراوتی هەندێ عەشیرەتی چاوچنۆك، پێویستی بەچەك و چەکدار هەبوو، سەرەنجامیش لەدامەزراندنی کۆمارو پارێزگاریکردنی ڕۆڵ و کاریگەری خۆیان هەبوو.

-٥-

بوونی کەسێتییەکی وەك پێشەوا قازی محەممەد

یەکخستنی سەرەك هۆزو خێڵەکان لەیەك بەرەو دژ بەداگیرکەر، کارێکی ئاسان نەبوو، کارێکی زەحمەت و پڕ لەگرێ و گۆڵ بوو، بەتایبەتیی دوژمنایەتییەکی ئاشکرا

لەنێوان چەندین تیرەو خێڵدا هەبوو، لەکۆمەڵگەی وا نەخوێندەوارو دواکەوتوودا گیانی تۆڵەو نەبوونی یاساو سەپاندنی حوکمی خێڵ باڵی بەسەر کوردەواریدا کێشا بوو، بۆیە هەر تەنها کەسێتییەکی بەناوبانگ و خۆشەویست و نیشتمانپەروەرو زیرەکی وەك قازی محەممەد دەیتوانی ئەوانە یەك بخات و ئەوانیش ئامادەبن بەرابەری ئەو کوردایەتیی بکەن.. لەبەشێکی تایبەتیدا بەدوورودرێژی قسە لەسەر ڕۆڵی پێشەوا ئەکەین، لەوێدا خەسڵەتە کۆمەڵایەتی و ئایینی و سیاسیی، ئاسراویی و پلەو پایە تایبەتیەکانی، خۆشەویستیی و جێگەی لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا، پلەو توانای دڵرایی کەسەرچاوەی هەندێ هەنگاوی گرنگن کەپارەو پولیان پێویستە، ڕۆڵی لەسەردەمی سەرەك کۆماریدا... لەوێدا ڕوناکیی دەخرێتە سەر ئەو لایەنانە... لەوێدا کەسێتیی پێشەوا باش دەردەکەوێ بۆیە توانیی ئەو ڕۆڵە گرنگە ببینێت.

-6-

ڕۆڵی شاعیرو نووسەرو ڕوناکبیرو خوێندەوارو سەرەك خێڵە نیشتمانپەروەرەکان

هەر لەسەرەتای ڕەخسانی ئەو نیمچە ئازادییەی بەهۆی بوونی لەشکری سورەوە خولقا، شاعیرو ڕۆشنبیرانی مەهابادو دەوروبەری، نوسەران و خوێندەواران کەوتنە چالاکیی و وریاکردنەوەی جەماوەری کورد، گۆڤاری نیشتمان و بڵاوکراوەو بەیانەکانی‌تری کۆمەڵەی ژ.ك ڕۆڵێکی گرنگیان لەو مەیدانەدا بینی، حەماسەتی خەڵکیان دەجولاند، هەوڵی کۆکردنەوەی نیشتمانپەروەرانیان ئەدا لەدەوری کۆمەڵەو بڵاوکراوەکانی، دوای ئەمیش دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان و بڵاوکردنەوەی ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان، گەلێك نوسەرو شاعیرو خوێندەواریان لەدەور کۆبۆوە، بەشیعرو نوسینەکانیان ڕێنمایی خەڵکی شارو دێهاتیان ئەکرد.. هەرچەندە خوێندەوار کەم بوو دیسان ئەمان بڵاوکراوەکانیان بۆ نەخوێندەواران دەخوێندەوە. گۆڤاری نیشتمان و ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان، هەڵاڵە، گروگاڵی منداڵانی کورد، هاواری کورد، بڵاوکراوەکانی وەك هاڵەکۆك نوسین و شیعری دەیان ڕوناکبیرو شاعیریان تێدا بڵاوکراوەتەوە.

-7-

بۆشایی ئیداریی و پێویستیی پڕکردنەوەی

داگیرکردنی ئێران لەلایەن هێزەکانی بەریتانیاو یەکێتی سوڤیەتەوە بونەهۆی خولقانی بۆشایی بەڕێوەبردن، ئەوەش لەسەرەنجامی ڕووداوەکانی جەنگ و شوێنەواری زۆرانبازییەکان لەسەر بەرژەوەندییەکان و بەهۆی داڕوخانی داموو دەزگای ڕژێمی شاوە بوو هەڵوەشانی زۆربەی دایەرەو دەزگاکانی دەوڵەت، بڵاوەلێکردنی ئەرتەش و ڕاکردنی سەربازەکان، حاڵەتێکی وایان خولقاند کە جگە لە پەککەوتنی کاروباری بەڕێوەبردن و هەڵنەوسوڕانی ئەرکەکانی سەرشانی دەزگاکان، بەڵکو هەڕەشەیەکی جیدیش لەسەر ئەمن و ئاسایشی مەهاباد خولقا، ئەوەش هاندەرێکی باش بوو بۆ جوڵاندن و هاندانی لێپرسراوان و دڵسۆزان بۆ ڕێگەو شوێن دانان بۆ پاراستن و ڕاگرتنی هێمنی و ئاسایش، بۆیە بەرپرسان کەوتنە تەگبیر بۆ ڕێکخستنی کاروباری ناوچەکەو پاراستنی لەکوشتن و تاڵانیی و شەڕی خێڵەکیی. قازی محەمەد یەکەم کەس بوو کەلەو مەیدانەدا ڕۆڵی خۆی بینی، گەڵ داموو دەزگا هێنرانە ئاراوە، هێزێکی چەکدار سازکراو ئاسایشی پێنەپارێزرا.. ئەم دەستپێشخەرییانە هەم توانای کوردیان لەخۆ بەڕێوەبردندا دەرخست، هەم بووە زەمینە بۆ دامەزراندنی جەمهووریەتی کوردستان.

-8-

ڕۆڵی ڕێکخراوو ڕوناکبیرانی باشوری کوردستان لە پێکهێنانی ڕێکخراوو هاوکاریی سیاسیی

حزبی هیواو لێپرسراوە سەرەکییەکانی کەکوردستانیی بیریان دەکردەوەو ئامانجی سەرەکییان یەکخستنەوەی کوردستان و دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی

کورد بوو، پێوەندیی خۆیان لەگەڵ گەلێک لەرۆشنبیرو نیشتمانپەروەرانی بەشەکانی‌تری کوردستان سازکردبوو، بەتایبەتی لەگەڵ نیشتمانپەروەرانی کوردستانی رۆژهەڵات، لەوەش تایبەتیتی تر، لەگەڵ رۆشنبیرانی موکریان، پێوەندییە سیاسییەکان گەیشتنە ئەو ئاستەی کەهاوبەشیی بکەن لەپێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.ك‌دا، ئاڵوگۆڕی بیروڕاو هاوکاریی رۆشنبیریی بەتایبەتیی لەمەیدانی چیرۆکی شانۆو شیعرو نوسیندا.. ئەو زەمینەیە پێوەندییەکانی وا لەبارکردبوو کە هەم هاوبەشیی لەدامەزراندنی ژ.ك-دا بکەن‌و هەم لقی ژ.ك لەکوردستانی باشووردا پێکبهێنن، لەبەرەڵەبوونی کۆماردا زۆر لەرۆشنبیرو مامۆستاو ئەفسەران روویکەنە موکریان، جگە لەوەی کەبارزانی‌و هێزەکەی، دوای شکستی راپەڕینەکانی بارزان‌و ناچاربوون لەژێر پاڵەپەستۆو گوشاری هێزەکانی عیراق‌و هێزی ئاسمانیی ئینگلیز باشوور جێبهێڵن‌و، روویکەنە موکریان، ئیتر لەوێ رۆڵێکی گرنگیان لەپاراستنی کۆماردا بینی.

دووهەم

هۆو یارمەتیدەرە دەرەکییەکان

بەپێی تیۆری و لێکدانەوە کلاسیکییەکان کەتا ئێستاش لای زۆر لەنووسەرو مێژوونووسان بەردەوامی هەیە، هۆو فاکتەرە خۆییەکانی هەر ڕووداوێکی مێژوویی بەسەرەکیی و ڕێباز وەرچەرخێنەرو دەرەکییەکانیش بەناسەرەکیی و لاوەکیی دانراون، ئیتر لەمەیدانی سەرکەوتندا بێ یان شکستیی و ژێرکەوتن.

ڕەنگە ئەم بۆچوون و لێکدانەوانە بۆ هەندێ ڕووداوو دیاردە دروست بن، بەڵام نەك بۆ هەموو.. چونکە لەباروبۆخی هەڵکەوتەی ناو هەندێ ڕوداودا، هەلومەرجی وادێتە ئاراوە کەئەو بۆچوونە لەجێگەی خۆیدا ناهێڵێت، بگرە پێچەوانەشی دەکاتەوە.. ئەگەر نموونەی سەلمێنەری ئەو بۆچوونە لەسەرەنجامەکانی یەکەم و دووەم جەنگی جیهانیی سەرنج لێبدەین، وا لەجیهانی ئەورووپاو ئاسیادا چەندین نموونە بەرچاو دەکەون ئەگەر هەر لەسنووری وڵاتەکەی خۆشماندا بۆ نموونەی سەلمێنەر بگەڕێین، وا ڕوداوەکانی کوردستانی باشور لەبەرچاومان قوت دەبنەوە.. بەتایبەتی پێکهێنانی حوکمدارییەکەی شێخ مەحمودی نەمر *1918/11/17* و ئینجا دوو پلەیی‌تر لەمەلیکایەتییەکەی *1922-1924*، لەگەڵیاندا بەستنەوەی ئەو پارچەیەی کوردستان بەمیسۆپۆتامیاوە، پێکهێنانی ئەم عێراقەی ئێستا، کەراستەوخۆ دژ بەخواست و ئیرادەی گەلی کوردستان و دەوڵەتە شەرعییەکەی و سەرکردەکەی بووە، وا لەم پرۆسانەدا ڕۆڵی کاریگەری گەلێك لەئەفسەرە سیاسییەکانی ئینگلیزو لەدواییشدا دەوڵەتی بریتانیا، باش ڕووندەبنەوە کەچۆن هۆو یارمەتیدەری ڕاستەوخۆی ئەو ڕووداوانە، فاکتەری گرنگ و سەرەکیی بوون، هەم لەدامەزراندن و ڕوخاندنی دەوڵەتەکەی باشوورو هەم لەداگیرکردنی کوردستانی باشوورو سەپاندنی کولونیالیزمێکی دواکەوتوو وابەستە بەخۆی، بەسەر کوردستاندا.

ئەگەر لەوەشەوە بێینە سەر سەرنجدان لەڕوداوەکانی دووەم جەنگی جیهانیی و سەرەنجامەکانی، لەناوچەکەدا، وا ڕووداوەکانی ناو ئێران و پێکهێنانی هەردوو کۆماری خودموختاری ئازربایجان و کوردستان دەکەونە بەرچاومان.

لەبەرئەوەی لەبەشەکانی‌تردا زۆرتر ڕوناکیی دەکەوێتەسەر ئەو لایەنانە بۆیە لێرەدا هۆو یارمەتیدەرە دەرەکییەکان بەکورت و پوختی باسدەکەین.

هۆیەکی گرنگ و سەرەکیی ناو ئەو هۆیانەی لەناو بازنە دەرەکییەکاندا دادەنرێن، کەلەراستیدا گەورەترین فاکتەری وەرچەرخێنەری رووداوەکان لەئەنجامیشدا دامەزراندنی جمهوریيەتی کوردستان، هاتنی لەشکری سووری سۆڤیەت بوو بۆ ناوچەکانی سەرووی ئێران بەناوچەی موکریانی کوردستانی ئێرانیشەوە، کەلەدواییدا، بوو بەهۆیەکی راستەوخۆی ململانێی زلهێزەکان و تەقەلایان بۆ ئەنجامدانی رێککەوتن و پەیمانەکان لەسەر ئێران، بەمەبەستی کشانەوەی لەشکری سووری سەپاندنی دەسەڵاتی خۆیان و دروستکردنی شورایەك بۆ بەربەستکردنی کۆمۆنیزم و ئەوفکردنی سۆڤیەت لەو سنوورەیدا، ئینجا بۆ گەمارۆدانی هەمەلایەنە لەلایەك، وبۆ مسۆگەرکردنی دەست بەسەرلگرتنی نەوت و بازاڕو ناوچەی ستراتیجی لەلای دووەم. لەوانەشەوە هەڕەشەو گوشارو مانۆڤری سیاسیی دەستی پێکرد..

لەگەڵ ئەوانەشدا گەلێك هۆی دەرەکیی راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ، کەم و زۆر کاریان لەسەر گەشانەوەی کوردایەتیی و لەدواییشدا پێکهێنانی جمهورييەتی کوردستان کرد، لەوانە:

جوڵانەوەو شۆڕش و راپەڕینەکانی گەلان لەدژی داگیرکردن و چەوساندنەوەو لەپێناوی سەرفرازیی و دەوڵەتی سەربەخۆدا، لەناویاندا راپەڕینی گەلی ئازەربایجان و لەدواییشدا دامەزراندنی کۆماری خودموختاری ئازربایجان بوو.

شۆڕشی ئۆکتۆبەرو بڵاوبوونەوەی بیری سۆسیالیستی، دەنگی ئازادیی و بڵاوبوونەوەی هەواڵی زلهێزەکانی خۆرئاوا بۆ رزگاریی گەلان و بڵاوبوونەوەی چواردە بەندەکەی ولسونی سەرەك کۆماری ئەمریکا، لەگەڵ پەیمان و بەڵێنەکانی بریتانیاو فەرەنسا بۆ سەرفرازیی گەلان، پەیمانی ئەتلەسی و ئەوانەو بڕیاردانی مافی چارەی خۆنوسین و بەڵێنی سەرفرازیی و پاشان لەئەنجامی سەرکەوتنەکانی بەرەی دیموکراسیی لەدژی نازیزم و فاشیزم و گۆڕانە گەورەکان لەدنیادا و خولقاندنی دەیان قەوارەی نوێ و دەوڵەتی سەربەخۆ.. تاد. ئەوانەو چەند هۆیەکی‌تر، بونە سەرچاوەی خولقانی بیری ئازادیی و گەشانەوەی هوشیاریی سیاسیی و هاتنەکایەی کۆڕو کۆمەڵ بۆ خەبات لەپێناوی ئامانجەکانی گەلدا، دیسان زەمینە خۆشکەریش بوون بۆ بەرزکردنەوەی وەرەو تەوژمی هیوا بەپاشەڕۆژ بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستانیش.

بەشی چوارهەم

بەرەو دامەزراندنی کۆمەڵەو ڕێکخراوی سیاسیی لەکوردستانی ئێراندا

-کۆمەڵی ئیستخلاسی کوردستان.

-کۆمەڵی جیهاندانی.

-حزبی ئازادیخوازانی کوردستان، کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان.

-کۆمەڵەی ژ.ک

-حزبی دیموکراتی کوردستان

بەرەو دامەزراندنی
کۆمەڵەو ڕێکخراوی سیاسیی

پێویستیی دامەزراندنی کۆڕو کۆمەڵەو ڕێکخراوو حزبی سیاسیی لەسەرەنجامی پێداویست و گۆڕانەکانی ناو کۆمەڵەوە سەردەردەهێنن.. ئارەزوو خواستەکانی کۆمەلانی خەڵك بەگشتیی، یان چینێکی گەشەکردوو، لەدەرەنجامی خواست و پێویستییە هەمەچەشنەکان بۆ سەرفرازبوون لەگوزەرانی خراپ و چەوساندنەوەی کۆمەلایەتیی، سیاسیی، ئابووریی، نەتەوەیی، ئایینی، مەزهبی.. ئالەهەستکردن بەزوڵم و زۆری ئەو لایەنانەو خواستی سەرفرازبوون لێیان دەخوڵقێنرێن و دەکرێنە ئامرازی خەبات و بەدیهێنەری داخوازییەکان.. تا لەگوزەرانێکی خراپ و ژیانێکی دواکەوتووی ژێرباری چەوساندنەوەی نەتەوەیی و کۆمەلایەتیی، کۆمەلانی خەڵك سەرفرازبکرێن و بگوێزرێنەوە بۆ هەلومەرجێکی باش و پێشکەوتوانەتر.. لەوەشدا بەتەنها بوونی چەوساندنەوەو زوڵم و زۆرداریی بەس نییە، هەر تەنها هەستکردنیش بەوانە هەموو شتێك نییە، بەڵکو بیرکردنەوەو نەخشەدانان ڕووەو پێکهێنانی ئەو ئامرازی خەباتەش هۆی کاریگەرە، ئەوەش تەنها پابەندی ئەو هەستکردنە بەچەوساندنەوەو زوڵم و زۆردارییەوە نییە، هەرچەندە هۆیەکی گرنگ و جوڵێنەرە، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە خەڵکانی ڕۆشنبیرو نووسەرە نیشتمانپەروەرەکان حزووریان هەبێت، چونکە پێش هەموان بیروبۆچوونەکەیان لا دەخوڵقێ و زووتر دەرك دەکەن بەڕێگەو شێوەی سەرفرازبوون و پێویستیی پێکهێنانی ئامرازی خەبات و خوڵقانی زەمینەی دەستپێکردنی کاروانەکە، بۆیە دەبنە ناوکی چالاکی و سەنتەری کۆکردنەوەی نیشتمانپەروەران لەدەوری، دەبنە خاوەنی بیری پێکهێنانی ئامرازو داڕشتنی دروشم و داخوازییەکان و دیارکردنی ڕێگەو شێوەی خەبات و بڵاوکردنەوەی هوشیاریی سیاسیی، بەو پێیەی کەلەڕێکخراوو کۆڕو کۆمەڵی خوڵقاودا، کۆمەڵە خەڵکێکی خاوەن داخوازیی و دروشمی هاوبەش و ئامانجی سیاسیی و کۆمەلایەتیی و نیشتمانی و نەتەوەیی نزیك لەیەك، یەکدەگرن و دەبنە خاوەن ئیرادەیەکی یەکگرتوو بۆ گەیشتنە داولو دروشم و ئامانجە دەستنیشانکراوەکانیان، لەوناوەو سەنتەرەوە خواست و ئیرادەی کۆمەلانی خەڵك یەکدەخرێ و کۆدەکرێنەوەو لەسەر ڕێبازی

خەبات و لەناو کاروانی بزوتنەوەی نیشتمانیی و رووەو ئامانجەکانیان سەرکردایەتی دەکرێن.

هەرچەندە لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا رۆژهەڵاتی کوردستان جموجوڵێکی سیاسیی و چالاکییەکی ئەوتۆی لەو مەیدانەدا بەخۆوە نەبینی، پێکهێنانی کۆڕو ڕێکخراوی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی وانەبوو کەلەسەر شانۆی ڕووداوەکان ڕۆڵێ ببینن، سەبارەت بەگەلێ هۆ کەلەپێش هەموویانەوە داگیرکردن و چەوساندنەوە و هەژاریی و نەخوێندەواریی و خامۆشبوونی هوشیاریی سیاسیی و هەست و نەستی نەتەوەیی بوون.. لەگەڵ ئەوانەشداو لەبەر خودی ئەو دیاردانە، بەشە هەڵبژاردەو ڕووناکبیرەکە کاری کرابووەسەر، بەپێی هەلومەرج و باروودۆخەکانی ئەو سەردەمە هوشیاربووەوە.

کۆمەڵی ئیستخلاسی کوردستان

بۆیە (بەر لەشەڕو لەساڵەکانی شەڕدا لەم بەشەی کوردستاندا کۆمەڵی "ئیستخلاصی کوردستان" بەگەرمی کەوتبووە خۆو دروشمی یەکگرتنی کوردو سەربەخۆیی کوردستانی بەرزکردبۆوە)[1].

ئەوەش گۆڕانێکی چاوێنی بوو لەچالاکیی سیاسیی و هەوڵی سازکردنی ڕێکخراوی پڕ نەتەوەیی کەدروشمی یەکگرتن و سەربەخۆیی بەرزبکاتەوە، ئەم بیرو چالاکی و ئامانجە هەم بەسنووربوو هەم لەناو تاقمێکی بچووک لەخەڵکانی ڕووناکبیرو نیشتمانپەروەردابوو کەنەیدەتوانی کار لەڕەوتی ڕووداوەکان بکات. هۆی سەرەکیی ئەوەش هەر لەبەر ئەو پێکهاتەو ئەو بەسنووریی و خەسڵەتەکانی تری ڕێکخراوەکە نەبوو، بەڵکو باروودۆخ و ئاستیی گەشەکردنی کۆمەڵگەی کوردەواریی و هەلومەرجە ناسروشتیی و نائاساییەکان، تا ئەو ڕۆژگارە، بواری کاری لەگەورەتریان نەدەدا، ئاسان کاریان تێنەدەکرا...

کۆمەڵی جیهاندانی

بەڵام بیرو خواستەکەی کۆمەڵی ئیستیخلاسیی کوردستان ژیاو لەناو قاوغێکی تەسکدا بەردەوام بوو، بۆیە (هەر لەو دەروبەرەش دا ساڵی 1912 کۆمەڵی "جیهاندانی" لەکوردستانی ئێران دامەزرێنرا، ئەم کۆمەڵە دەیویست خەباتی کورد بەرێبازێکی راستدا بەرێ لەچوارچێوەیەکی یەکگرتوودا کۆی بکاتەوە) [1].

ئەو جموجوڵو هوشیاریو چالاکییانە تاقمێ لەڕوناکبیرانی ناو ئەو کۆمەڵانەی تێکەڵ بەبزوتنەوەی (مەشروتییەت) کرد، هەرچەندە ئەوە دیاردەیەکی پۆسەتیڤ بوو لەچالاکیی سیاسیی، بەڵام لەسەرێکی ترەوە بووەهۆی وەرچەرخانی دروشمو ئامانجە کوردستانییەکە بەرەو ئێرانیکردن، لەسەر چالاکییەکانی ئەو سەردەمە دوکتۆر سەید عەزیز شەمزینی نوسیویەتیو ئەڵێ:

"رۆڵەکانی کوردستان هاوبەش بوون لەجوڵانەوەی (مەشروتییەت)، شۆڕشی 1905-1911 لەئێران داو دروستکردنی (ئەنجومەن)ی شۆڕشگێڕ لەشارەکانی مەهابادو سنەو سەقزو کرماشان بۆ بەرگریی لەشۆڕشی ئێران" [2].

شان بەشانی پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵەی سیاسییو وەك کارێکی بەستراوو تەواوکەری مەبەستەکان لەو رێکخراوانە، چاپخانەو چاپو چاپەمەنیو بڵاوکراوە، هۆی گرنگن بۆ بڵاوکردنەوەی هوشیاریی سیاسییو ئامانجەکانی رێکخراوە سیاسییەکەو سوودو دەستکەوتەکانی لێیان.. ئەوانە هۆکارێکی گرنگن بۆ پەروەردەی سیاسییو قوڵکردنی هەستو هەستی نەتەوەییو هاندانی خەڵك بۆ هاوبەشیکردن لەخەبات، بۆیە روناکبیری هوشیارو نیشتمانپەروەر کەلەو سەروبەندانەدا زۆر نەبوون، دەرکیان بەڕۆڵی چاپەمەنیو بڵاوکراوە کردووەو کەوتوونە هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی چاپخانەو چاپو دەرکردنی بڵاوکراوە.

"... لەم سەردەمەدا عەبدولڕەزاق بەدرخان لەساڵی 1913دا لەشاری خۆی کۆمەڵێکی رۆشنبیریی دامەزراندو نیازی بوو چاپخانەیەکیشی بۆ دابنێو رۆژنامەیەکیش بەو ناوەوە دەربکاو لەژێر سەرپەرشتیی ئەودا قوتابخانەیەکیش بکاتەوە. هەنگاوی هەرە گەورەو پڕ مانای ئەم کۆمەڵە بریتیبوو لەکردنەوەی یەکەم

فێرگە (قوتابخانە)ی کوردیی لەشاری (خۆی) بەپارەی کۆکراوەی دانیشتوانی ناوچەکە خۆیان.. ."[٥].

بوژاندنەوەی فۆلکلۆرو دابە کۆمەلایەتییەکان، گەشەکردن بەزمان و ئەدەب و نوسینەوەی مێژوو، کارێکی گرنگ و کاریگەری‌تری لەو مەیدانانە بوو.. زمانی نەتەوە بەتایبەتی لەو سەردەمانەدا، تاکە ئامرازی لەیەکگەیشتن و ئاخاوتن و گەیاندنی بیروباوەڕو مەبەستەکان بو بەکۆمەلانی خەلکی، بۆ ئەم لایەنە دیسان بەدرخانییەکان پێشەنگ بوون.

"لەشوباتی 1913دا عەبدولڕەزاق بەدرخان لەڕێگەی وەکیلی کونسولی روسەوە لە(خۆی) داوای لەروسیا کرد رۆژهەلات و کوردناسی بەناوبانگ ئۆربیلی بنێرێ بۆ کوردستان بۆ دانانی رێزمان و فەرهەنگ بەزمانی کوردی‌و وەرگێڕانی بەرهەمی ئەدەبی روس بۆ سەر زمانی کوردی‌و هەروەها داواشی کرد بەشێکی کوردی لەدەزگای رۆژهەلاتناسی پترۆگراد دابمەزرێنن کەلەبیری ئەو دەبوو یەکەم فرمانی بریتی‌بێ لەدانانی (ئەلف‌وبێ)ی روسی."[٦]. ئەو رۆلەی بەدرخانییەکان درێژەی یەکەم هەولی سەرکەوتووی دەرکردنی رۆژنامەی کوردستان بوو کە میقداد بەدرخان لە 22-4-1898دا لەقاهیرە یەکەم ژمارەی بلاوکردەوە.

جولانەوەی سمایل خانی سمکۆ جگە لەوەی رۆلێکی باشی بینی لەبلاوکردنەوەی هۆش و هەستیی نەتەوەیی، بەهۆی ئەوەوە کەداخوازییە نەتەوەییەکان و سەربەخۆیی، ئامانجی سەرەکیی سمکۆ بوو، سەردانەکەشی بۆ دەولەتەکەی باشوری کوردستان و ئەو پێشوازییە گەورەیەی لەسلێمانی لێیکرا، تا رادەیەکی باش خەلکی کوردی ووریاکردەوە.. چاپکردن و بلاوکردنەوەی رۆژی کوردو تاریکستانی عەجەم (1921)و رۆژنامەی کوردستان-یش لەشاری ورمێ (1922) هۆیەکی‌تری بوژاندنەوەی گیانی نیشتمانپەروەریی بوو، جگە لەوەی کەکارێکی لەو جۆرە، ئاستیی بەتەنگەوەهاتنی سمکۆ دەرئەخات لەمەیدانی رۆژنامەگەریی و ئاستی تێگەیشتنی ئەو لایەنە گرنگانە*.

---

* سەردانەکەی مستەفا پاشا یاموڵکی بۆ لای سمایل خانی سمکۆو بلاوکردنەوەی ئەو دیدارو پرسیارو وەلامەکان، زیرەکیی سمکۆو ئامانج‌و خواستە نەتەوەییەکانی ئەو دەردەخەن. بڕوانە گزنگلری مامۆستای کورد، ژمارە (8).

بەم جۆرە، وردە وردە سەنگی لەخۆگەیشتن و رۆڵی لەجوڵانەوەی نیشتمانیدا باشتر دەرئەکەوت، گەشەکردنە سیاسیی و کۆمەڵایەتییەکان و ژیانی سیاسیی و روناکبیریی باشتر دەبوون و خەڵکی رۆشنبیرو نیشتمانپەروەر لەیەك نزیك ئەبوونەوەو دەکەوتنە ئاخاوتن و مشتومڕی سیاسیی و پێوەندیی‌کردن بەروناکبیرانی پارچەکانی تری کوردستانەوە، هۆشیی سیاسیی زیاتر دەگەشاوە، هەرچەندە لەناو گروپێکی بچوکی روناکبیراندا بوو:

"لەساڵەکانی *1927–1930*دا، کۆمەڵێکی زۆر بچوکی سیاسی کورد دامەزرابوو، کەلەگەڵ راپەڕینی (ئارارات)و (خۆیبون) پەیوەندی هەبوەو لەگەڵ کوردستانی عیراقیش جاروبار پەیوەندی رادەگرت، ئەوانەی لەبەڕێوەبەرایەتی ئەم کۆمەڵە بچوکەدا ناسرابن، بریتی‌بوون لە: (قازی محەممەدی شەهید، شێخ ئەحمەدی سەیبلادا، قازی کاکە حەمەی بۆکان "مەلا محەممەد سادقی قزلجی"، مەلا ئەحمەدی فەوزی" [٤].

هەیە دەڵێن قازی محەممەدو سەیف-ی قازی و چەند روناکبیرێکی تریش لەمەهاباد و دەوروبەری ئامادەبوون، ناوی کۆمەڵەش (کۆمەڵەی ژیانەوە) بووە. ئامانجی سەرەکیی کۆمەڵەکە پاراستن و پەرەپێدانی زمان و ئەدەبی کوردی بوو، کتێب و رۆژنامە کەلەسلێمانیی کوردستانی عیراقەوە دەنێردرا لەنێو ئەندامەکانیدا ئەم دەست و ئەو دەستی دەکرد.

ئەم کۆمەڵە لەقاوغێکی تەسکی کارو فرماندا مایەوەو نەیتوانیی ببێتە رێکخراوێکی جەماوەریی، بۆیە نەشیتوانی رۆڵێکی دیاریکراو ببینی و جێگەی خۆی لەناو کۆمەڵانی خەڵکدا بکاتەوە، نەیتوانی گەشە بکات، هۆی سەرەکیی ئەو دیاردەیە دیسان نەخوێندەواریی و هەژاریی بوو، کۆمەڵگەیەك کەلەو سەردەمەدا نەخوێندەواریی لەئاستێکی زۆر ترسناکدا بووبێت، رەنگە لەسەدا نەوەدو پێنج زیاتر نەخوێندەوار بووبێت، ئەی چی پێشبینیەك لەکۆمەڵگەی وا دەکرێ..

دواییتر بەرەو لاوازیی و هەست بەجوڵەنەکردن و بەرەو نەمان و لەبیرچوونەوە گوزەری دەکرد. بەڵام روناکبیرو نیشتمانپەروەرەکان کەوتنە سەر رێبازی پێکهێنانی رێکخستنی کارامەو باشتر تا سەرەنجام، کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان پێکهێنرا.

کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد

ئەدەب بەگشتیی‌و شیعرو شاعیران بەتایبەتی ئامرازێکی گرنگی روناکبیرو نیشتمانپەروەران بووە بۆ خەبات لەدژی داگیرکردن‌و چەوساندنەوە، رێگەیەکی کاریگەربووە بۆ هاندان‌و وریاکردنەوەی کۆمەڵانی خەڵك.. زیاتر لەوەش کۆڕوکۆبوونەوەی شیعریی، هەر لەکۆنەوە رۆڵی خۆیان بینیوە لەکۆکردنەوەی شیعرو ئەدەب دۆستان، لەو کۆڕو کۆبوونەوانەدا شیعر هاندەرێکی باش‌و هەژێنەرێکی جاوێنیی حەماسی خەڵك بووە، شێوەیەك بووە بۆ چاندنی تۆوی نیشتمانپەروەریی‌و بزواندنی هەستی دڵسۆزانەی خەڵك.

هێمنی شاعیرو نیشتمانپەروەر، سەردەمی پێش پێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.ك بەم جۆرە باسدەکات:

".. جێگایەکی تریش هەبوو کەناکرێ ناوی بێنم، ئەو جێگایە مەکۆی ئەو لاوانە بوو کەهەوای نیشتمانپەروەریان کەوتبووەسەر، زەبیحی‌و رەسوڵ‌و میکاییلی‌و قزڵجی‌و ئانەولزادەو ئیلاهی‌و سەیدی‌و زۆر کەسی‌ترم لەوێ ناسین.. ئەو رەفیقانە کۆڕی ئەدەبی بچوکی کوردیان پێك هێناو بەنهێنی شیعری کوردییان دەخوێندەوە.. چەند شاعیریش هەبوون بەنهێنی شیعری خۆیان بڵاودەکردەوە.. بەتایبەتی شیعرەکانی سەیفی قازی..ئاگریان دەکردەوە" [6].

لەگەڵ ئەو چالاکییە بەسودانەدا، روناکبیران لەو چالاکییە بەسنووردەوە، هەوڵی بڵاوکردنەوەی بیری نیشتمانپەروەریی‌و تێندێنسی رزگاریخوازیان ئەدا، خولیا دۆزینەوەی رێگەیەك بوون کەرۆڵی خۆیان لەناو خەڵکدا ببینن.. لەناو ئەو چالاکیی‌و بیروبۆچوونانەدا دیسان بیری پێکهێنانی کۆڕو کۆمەڵی سیاسییان لا گەڵاڵە بوو.

لەسەرەتای ساڵی *1938*دا کۆمەڵێکی سیاسیی پێکهێنرا ناوەندیی ئەو رێکخراوە سیاسییە خاوەن ئامانجە نەتەوەییە، ناوچەی موکریانی کوردستانی ئێران بوو، وەك باس دەکرێ لەدامەزرێنەرە دەرکەوتووەکانی ئەم کۆمەڵەیە: مەلا عەبدوڵای داودی،(مەلا حەجێ)، حسەین فروهەر، عەبدولرەحمان زبیحی‌و بەرلەبەریی عەزیز مەلازمند.. کۆمەڵەکە نێوی (کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان) بووە.

ئەم رێکخراوە نوێیەی بوو بەچەقی بیرکردنەوەو مشتومڕی روناکبیرانی کۆتایی سییەکانی سەدەی بیستەم، بەدوو جۆر ناوبراوە:

-کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان.

-کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد.

سەرنجڕاکێشەر لەمێژووی ئەم رێکخراوە ئەوەیە، جگە لەو نوسینەی بەندە کەلەچاپی یەکەمو دووەمی کۆماری میللی مەهاباددا بڵاوکرایەوە (*1984*و*1986*) بەدەگمەن بەسەرکراوەتەوەو زۆر کەم لەسەری نوسراوە. لەو نوسینە دەگمەنانە کتێبی -کوردستان والحركة القومية الكردية- جەلال تاڵەبانی-یە کەلەو رووەوە دەڵێت: لەساڵەکانی *1939*-*1942*دا رێکخراوێکی بچکۆلە بەناوی (حزبی ئازادیخوازانی کوردستان)ەوە بەرابەری دکتۆر (عەزیز زەندی) کاری کرد، کەئەم رێکخراوە هیچ پرۆگرامو بڵاوکراوەیەکی بەجێنەهێشت تەنها بڵاوکراوەیەک نەبێت، کەئەویش بەبۆنەی هاتنی لەشکری سوورەوە بۆ باکوری ئێران بڵاوکرایەوە کەتێیدا خۆشحاڵی خۆی بەرامبەر هاتنی لەشکری سوور دەربڕیوەو داوای مافی چارەنووسی بۆ گەلی کورد لەئێران کردووە.

لەگەڵ ئەو نووسینەدا مام جەلال هەندێ زانیاری گرنگی دیکەشی سەبارەت بەو حزبە تۆمار کردووە.

دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد لە(دراسات في تاريخ التراث الحديث والمعاصر) هەندێ زانیاری لەسەر ئەو رێکخراوە تۆمار کردووە.

هێمنی شاعیر زۆر بەکورتیو تەنها لەیەک دێڕدا ئاماژە بۆ ئەو حزبە دەکات.

دیسان عەبدولڕەحمان زەبیحی لەهەندێ نووسیندا ئاماژەی بۆ حزبی ئازادیخوازانی کوردستان کردووە.

تائێستا زانیارییەکی ئەوتۆ دەربارەی کۆمەڵەکە دەستنەکەوتووە کەئایا خاوەنی پێڕەوو پرۆگرامو بەرنامەو گۆڤار یان بڵاوکراوە بووە یاننە..؟ دەبێ رێکخراوەکە بناغەیەکی پتەوو رێکخستنێکی نوێی وای نەبووبێ کەتوانای ئەنجامدانی کاری لەو بابەتانەی هەبووبێ. لەگەڵ ئەوانەشدا ئەو کۆمەڵەیە بەسەرەتای رێکخستنێکی نوێتر لەوانەی پێشوو دادەنرێ.. هەروەک هاوبەشانی کۆمەڵە لەقسەوباسو گفتوگۆکانیاندا

باسی دەکەن. ئامانجی سەرەکیی ڕێکخراوەکە نەتەوەیی بووە، لەڕوی کۆمەڵایەتییەوە پێشکەوتووانەتر بوو، باسی ڕزگاریی کورد دەکرا.

لەسەرەتای پێکهێنانی کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان، چالاکییەکانی بەسنوور بوون، چونکە سنووری ڕێکخستنی بەرتەسک بوو.. . بەڵام کەلەشکری سور، گەیشتە ناوچەکانی سەرووی ئێران، ناوچەی موکریانیش بوو بەشێک لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەو لەشکرە، چالاکییەکانی ڕێکخراوەکە زیاتر ئاشکرابوو.. یەکێک لەمەنگاوە گرنگەکانی کۆتایی سییەکانی سەدەی بیستەمیش بوو کەحزبی تودەی ئێران لەهەندێ شاروشارۆچکە لەکوردستاندا ڕێکخستنی خۆی پێکهێنا و کەوتە بەبەرەکانیی بیری نەتەوەیی کوردیی و بزوتنەوەی کوردایەتیی.

دەڵێن حزبی ئازادیخوازانی کوردستان کەلەهەندێ شوێندا بە"کۆمەڵی ئازادیخوازانی کوردستان" ناوبرا بوو، لەمانگی حوزەیرانی ساڵی *1938* لەشاری مەهاباد لەلایەن: عەزیز زەندی کە بەدوکتور عەزیزی زەندی و عەزیز ئاڵمانیش ناسرا بوو. مەلای داودی، عەبدولڕەحمان زەبیحی، حوسێن فروهەر (حوسێن ڕەزگەری)، محەممەدی نانەوازادەو چەند ڕوناکبیرو ئازادیخوازێکی دیکەی ئەو دەمی کوردستانی ئێران و ناوچەی موکریانەوە دامەزرێنرا، عەزیز زەندی بەسەرۆکی حزبەکە دانرا.*

ئەم حزبە، هەرچەندە ئامانجی نەتەوەیی بووەو پێوەندیی بەڕوناکبیرانی پارچەکانی‌ترەوە هەبووە، بەتایبەتی باشور، بەڵام زیاتر لەژێر تەئسیری حزبی تودەدا بوو، پێی وابوو کەپشتیوانیی سۆڤیەت بۆ کورد مەرجی سەرەکیی بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانە، پێدەچێ گوشاری حزبی ئەرمەن و ئازەر کاری خۆیان کردبێتەسەر ڕێبازیی ئەم ڕێکخراوە. هەر لەو سەردەمانەدا بڵاوکراوەو گۆڤارو ڕۆژنامەکانی گەلاوێژ، ژین، ژیان، هاوار، دەگەیشتنە موکریان.

ئەم حزبە لەگەڵ حزبی هیوادا پێوەندیی و هاوکارییان هەبوو، بەتایبەتی دوای داگیرکردنی ناوچەکانی سەرووی ئێران لەلایەن لەشکری سوورەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا نەیتوانیی پەرە بەچالاکیی و ڕێکخستنەکانی خۆی بدات، لەوەش زیاتر بیرۆکەی پێکهێنانی ڕێکخراوێکی نوێ لەمێشکی هەندێ لەڕوناکبیراندا

* بڕوانە ئاوڕدانەوەیەک لەحزبی ئازادیخوازانی کوردستان، ئاڵای ئازادی ژمارە ڕۆژی 10/12/1995.

چەکەرەی کردبوو، بەرە بەرەش زۆربەی ئەندامە چالاکەکانیش هاوبەشدەبوون لەو بۆچوون و هەوڵە نوێیانە، لەدامەزراندنی کۆمەڵەی ژ.ک.

یەکێك لە چالاکییەکانی کۆمەڵەی ئازادیخوازان، بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەك بوو کەتێیدا پێخۆشحاڵیی خۆی لەهاتنی لەشکری سور دەربڕیبوو، لەوێدا مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردی دەستنیشان کردبوو، تێیدا داوای لەیەکێتی سۆڤیەت کردبوو کەیارمەتیی کورد بدات و دەستگیریی بکات تا مافە ڕەواکانی بەدی دەهێنێ.

زیاتر لەوە، بەپێی قەبارەو سنوری چالاکیی ئەم کۆمەڵەو بەپێی بچوکیی و کەمی بنکەی جەماوەریی، ئاڕاەیەك کاری خۆی کردەسەر بەشێ لەجەماوەر، با تەسك و کەم مەوداش بووبێت، کاری کردەسەر بوژاندنەوەی پەروەرشی نەتەوەیی و هەستی نیشتمانپەروەریی و گیانی تێکۆشان.. لەوانەش گرنگتر هەر ئەم ڕێکخراوەو ڕۆڵە چالاکەکانی ناو ئەم کۆمەڵەیە بوو کەبوون بەهەوێنی پێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.ک.

هەرچی چۆنێك بێت ئەم ڕێکخراوە، بەپێی بارودۆخی ئەو سەردەمانەی کوردو بزوتنەوەی کوردایەتی، هەر ئەم کۆمەڵی ئازادیخوازانە بوو کەبوو بەهەنگاوێك بۆ بەرەوپێشەوەچوون لەژیانی ڕێکخراوەیی سیاسیدا، لەگەڵ ئەوەدا دەگوترێت کە(حزبێکیش بەناوی حزبی ئازادی بەبەرنامەیەکی چەپیەوە سەری هەڵداو نەژیا.. "7".

بەڵام جولێنەرو روناکیی ڕێگەی گۆڕانەکانی ئایینە بوو، ئەندامەکانی ئەم ڕێکخراوە بوو کەرۆڵی خۆیان بۆ گۆڕانێکی لەبارو گەورەتر بینی. ئەوەش دامەزراندنی کۆمەڵەی ژ.ك بوو.

کۆمەڵەی ژ.ک

هەرچەندە حزبی هیوا رۆڵێکی چاوێنی بینی لەڕێنماییکردنی روناکبیرانی کوردستانی ئێران، بەتایبەتی لەناوچەی موکریان، بەهاندانیان بۆ پێکهێنانی رێکخراوێکی نوێو سەردەمو گونجاو لەگەڵ گۆڕانەکان، لەگەڵ ئەوەشدا نیشتمانپەروەرانی چالاکی حزبی ئازادیخوازی کوردستانو شاعیرو روناکبیرانی ناوچەکەو بەشە وشیاربووەکەی کۆمەڵگەی کوردەواریی هاوبەشییەکی کاریگەریان لەبەرملەدمێنانی کۆمەڵەی ژ.ک دا کرد.

جگە لەوانە هاتنی لەشکری سور بۆ ناوچەکە، هەرەسهێنانی ئەرتەشو دامودەزگای رژێم لەو بەشەی کوردستانی رۆژهەلات، بڵاوبوونەوەی بیروباوەڕی دیموکراسییو گەشەکردنی هەستی نەتەوەییو هوشیاریی سیاسیی لەناو بەشە رۆشنبیرەکەدا، نەمانی کۆسپی هاتووچوو رەوینەوەی ترسو دەستپێکردنی پێوەندییو ئاڵوگۆڕی بیروڕاو چالاکیی ئاشکرا.

ئەوانە زەمینەیەکی لەباریان هێنایە ئاراوە، روناکبیرە کورد پەروەرەکان کەوتنە مشتومڕ لەسەر پێکەوەنانی رێکخراوێکی نەتەوەیی، هەستو نەستی نەتەوەیی لای ئەوانە لەو ئاستەدا بوو کەدەرک بەئەرکەکانی سەرشانیان بکەن، پێویستیی پێکهێنانی کۆمەڵەیەکی سیاسییو نەتەوەیی بەکارێکی مێژوویی و ئەرکێکی نیشتمانی بزانن.

تائێستا مێژووییەك نییە کە هەموو مێژوونوسو نوسەرانی رووداوەکانی ئەزموونەکەی مەهاباد، لەسەر ئەو رۆژو مانگو ساڵەی کۆمەڵەی ژ.ك-ی تێدا دامەزرێنرا رێککەوتبن... تەنانەت لەناو دامەزرێنەرانی ژ.ك-یشدا جیاوازیی بیروڕا هەیە... بڵاوکراوەکانی ژ.ك-وحزبی دیموکرات لەسەردەمەکەدا رەسەنترین سەرچاوەن بۆ لابەلاکردنی ئەم ئاڵۆزییە:

-لە رۆژژمێری تایبەتیدا کە ژ.ك لەژمارەی ساڵانی *1322-1323*دا بڵاویکردەوە..نوسراوە کە *25*- ی گەلاوێژ جێژنی سەری ساڵی کۆمەڵەی ژ.ك-ە. مەلا قادری مودەڕیسی لە دیدەنییەکی سەید محەمەدی سەمەدی، وەك لەنامیلکەکەی ئەمدا "ژێ.کاف، چبوو؟چی دەویست؟ وەچی لێبەسەر هات؟ "مەهاباد-*1981*

تۆمارکراوه: ئەڵێت دامەزراندنەکە لە 25-ی شەهریوەری ساڵی 1321 هەتاوی ڕێکەوتی سیپتامبری 1942 بووە...

سەید محمد سەمەدی...دەڵێ:" ڕۆژی 25ی مورداد(گەلاوێژ 1321(16ئووتی 1942) واتە 16ئەمموزی 1942 حیزبی کۆمەڵەی ژ.ك دامەزراو جێژنی ساڵڕۆژی دامەزراندنی لەساڵانی 22 (43) 23(44) 24(45)و 25(46) گیرا.*

هەرچی ئیگلتن-ی کورە(16سیپتامبری 1942) بەڕۆژی دامەزراندن دادەنێت...

بەڵام ڕەحیمی قازی دەڵێت کۆمەڵەی ژ.ك لەمانگی ژوەنی 1938 لەمەهاباد لەلایەن چەند ڕووناکبیریی نیشتمانپەروەرەوە دامەزرابوو..**

ئیدارەی ناوەندیی کۆمەڵەش لەنامەیەکیدا بۆ (مۆلۆتۆف)لە 28ی دیسامبەری 1944دا دەری دەخات کە "حیزبی ئێمە لەمانگی یونی ساڵی 1938دا دامەزراوە.***

لەڕۆژنامەی کوردستانیشدا، سەید محەمەدی حەمیدی، بەبۆنەی شەهیدبوونی محەمەدی ئانەولازادەوە دەنووسێت: ئانەولازادە ساڵی 1320(1941) داخڵی (حزبی ئازادی کوردستان" بوو..

لەو ڕۆژەدا، چەند کورد پەروەرو دڵسۆزێك کەژمارەیان لە(15) کەس زیاتر نەدەبوو، هەموویان سەربەچینی ناوەڕاستی کۆمەڵ لەکاسبکارو دوکاندارو بازرگانی بچوك‌و خەڵکی شاری مەهاباد بوون.. ئەوانە بەرەو باخی حاجی داود کەلەنزیك چەمی سابلاغەوە بوو، کەوتنەڕێ‌و لەوێ یەکیان گرت، لەوێدا کەوتنە قسەو ئاڵوگۆڕی بیروڕاو مشتومڕ لەسەر بارودۆخی نەتەوەکەیان‌و ڕێگەی ڕزگاریی لەداگیرکردن‌و چەوساندنەوەو بەدەستهێنانی مافی نەتەوە.. هەموویان گەیشتبوونە ئەو بڕوایە کەبەبێ کۆمەڵێکی سیاسیی‌و ڕێکخراوێکی نوێ ناتوانرێ دەست بەچالاکیی‌و خەباتی ڕێك‌و پێك بکرێ.. بەهۆی پێوەندیی سیاسیی‌و برایانەیان لەگەڵ حزبی هیوا، نوێنەرانی ئەو حزبە ئامادەی ئەو مشتومڕو دانیشتن‌و کاری بەوەڵەدهێنانی ڕێکخراوە نوێیەکە بوون.

---

* بڕوانە: حەسەنی قازی، بۆچوونێك سەبارەت بەمێژووی دامەزراندنی کۆمەڵەی ژیانی کورد، گۆڤاری گزینگ ژمارە: 17، پاییزی 1997.

** د. ڕەحیمی قازی لەکتێبێکی دەستنووسدا(قاضی محمد وجنبش رهائی بخش ملی خلق کرد" بڕوانە: حەسەنی قازی هەمان سەرچاوەی ناوبراو.

*** حەسەنی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ئەمیش لەنووسینێکی: حامید گەوهەری وەریگرتووە...

کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد (ژ.ک) لەدایک بوو

لەسەر ناوی ژ.ک کەتایا کورتکراوەی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردە بۆ کوردستان..دەمێکە مشتومڕو ئاڵوگۆڕی بیروڕای جۆراو جۆر هەیە، ئەو ناوانەی کەلەناو ئەو مشتومڕانەدا قسەیان لەسەرکراوە:(کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان)(کۆمەڵەی ژیانی کورد)(کۆمەڵەی ژیانی کوردستان)..

ئەوانەی ناوی کۆمەڵەیان بەیەکەم ناوبردووە ئەمانەن: د.عەزیز شەمزینی، جەمال نەبەز، رەحیمی قازی، عەبدولڕەحمان قاسملوو، ژیگالینا، د.گولەرادی مرادی، د.بورهان یاسین، عەبدولڕەحمان هەژار، د.عەبدوڵڵا مەردوخ، غەنی بلوریان، حامیدی گەوهەری.

بۆ دووەم ناو ئەمانەی خوارەوەن:

عەبدولسەتار شەریف، م. د. جەلالی پوور.

بۆ سێیەم ناو:

روزفیلت ی کوپ، وەدیع جوعەیدە، قادری مودەریسی، عەلی عەبدوڵڵا.

بۆ چوارەم ناو: ئیگلتن ی کوپ، تومابوا، حەسەن ئەرفەع، کریس کوچیرا، ریچارد نا. هویلی، فەریدەکوهی و کەمالی، روزفیلت ی کوپ..*

لەو ناوبردنانەش بەو جۆرە، پێیەچێت بەڵگەنامەیەکی رەسەن و بڕێنەرەوە لای هیچ یەکێك لەو مێژوونوس و نوسەرانە نەبێت، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنج و دڵنیاکارە لەو باسەدا ئەو مێژووەیە کە لەهێنانەگێڕی تایبەتی کۆمەڵە خۆی و ئەو یادەی یەکسال بەسەر تێپەڕبوونی دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان کە پەیوەندیی ئەو دامەزراندنە بەدامەزراندنی ژ.ك ەوە دەبەستێتەوە.

بەو جۆرە کۆمەڵەی ژ.ك (کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) لەدایك بوو لەدامەزرێنەرانی ژ.ك-دا ئەم ناوانەی خوارەوە هاوبەشبوون:

1-حەسن رزگری.

2-محەمەد ئانەوازادە.

---

* بڕوانە حەسەنی قازی، زانیەی کۆمارناسی، گۆڤاری گزنگ ژمارە 18 زستانی 1998.

3-عەبدولرەحمان ئیمامی.

4-عەبدولرەحمان زەبیحی.

5-نەجمەدین توحیدی.

6-عەلی مەحمودی.

7-عەبدولرەحمان کیانی.

8-قاسم قادری.

9-عەبدولقادر مدرسی.

10-محەممەد ئەسحابی.

11-سدیق حەیدەری.

بەڵام ولیەم ئیگلتن، دامەزرێنەرانی کۆمەڵەی ژ.ك ئەم ناوانەی خوارەوە دەستنیشان ئەکات: (8)

1-عەبدولرەحمان حلاوی.

2-محەممەد ئەمین شرفی.

3-محەممەد نانەوازادە.

4-عەبدولرەحمان زەبیحی.

5-حسەین فروهر.

6-عەبدولرەحمان ئەمینی.

7-قاسم قادری.

8-مەلا عەبدولا داودی.

9-قادر مدرسی.

10-ئەحمەد عیلمی.

11-عەزیز زەندی.

12-محەممەد یاهو.

13-میرحاج لەعیراقەوە.

سدیق حەیدەری ئەڵێ: ئێمەش دەستەیەك لاوی خوێندەوار بووین کەناوڕێکی بەتین لەدەرونماندا بڵێسەی هەبوو، بەڵام ئەوکات ڕێگەیەکی روناکمان لەپێش نەبوو وەنەمان دەزانی چیبکەین، ئەو تین و مەیلە لە25 شەهریوەری ساڵی 1321ی هەتاوی

ڕێکەوتی *16*ی سپامیەری *1942* شکڵی گرت، ئەو ڕۆژە لەگەڵ پۆلێک چوونە باغی ئەمینولئیسلامی نوتلەی تەشکیلاتی ژێ.کاف گۆڕا. ئەو ڕێکخراوە شتێکی سەددەرسەد (*100٪*)ەوە خالیسی نەتەوایەتی بوو، مقیاس و معیارو پەیمان بۆ ئەندامەتی لەو ڕێکخراوەدا تەنیا (کورد)بوون بوو، بناغەدانەرەکان ئەوانەبوو:

1-محەمەد نانەوازادە.

2-عەبدولرەحمان زەبیحی.

3-حوسێن فروهەر.

4-عەبدولرەحمان ئیمامی.

5-قاسم قادری.

6-مەلا عەبدوڵڵای داودی، مەشهور بەمەلای حەجۆکی.

7-محەمەد یاهو.

8-بۆ خۆم (مەبەست مەلا قادر).

9-سدیق حەیدەری.

10-عەبدولرەحمان کەیانی.

11-میرحەج (مەبەستی میر حاجە).

لەسەر جۆری دامەزراندنی ژ.ک، د.عەبدوڵڵا مەردوخ دەڵێت:

"کۆمەڵەی ژ.ک کە نوێنەری هەستی نەتەوایەتی پێشکەوتنخوازانەو دیموکراتیکی گەلی کورد بوو، لەڕۆژی *25*ی گەلاوێژی *1321*ی هەتاوی بەرانبەر *16*ی ئووتی *1942*ی زاینی بەچەشنێکی ڕەسمی بەهاندان و بەشداری سێ ئەندامی ناوبراوی هیوا و ئەم کەسانە پێکهات:

عەبدولڕەحمان زەبیحی(ع.بێژەن)، عەبدولڕەحمان ئیلخانی زادە(موعتەمەدی)(مەلاو خاوەن موڵک) لەناو کۆمەڵەدا بەبرای ڕاست و پاشان بەمرۆ ناو دەبرا، محەمەد نانەوازادە(ئەرتەشی جاران و پاشان بەزاز) مەلا قادری مودەڕسی(مامۆستا و پاشان کارمەند)، حوسێن فروهەر(ح. زیرینگەران)، عەبدولڕەحمان ئیمامی(کوڕی ئیمام جومعەی مەهاباد و پاشان کارمەند)، قاسم قادری قازی (مامۆستا)، مەلا عەبدوڵڵا داوودی(مەلا حەجۆ) (دووکاندار) محەمەد یاهو(کارمەند)، سەدیق حەیدەری، عەبدولڕەحمان کیانی(بەزاز)محەمەد شاپەسندی، محەمەد ئەسحابی(مامۆستا)،

نەجمەدین تەوحیدی(کارمەند)، حامید مازوچی، عەلی مەحموودی(مامۆستا)، مەحەممەد سەلیمی، محەممەد سەعید حافزی (لەکرماشان قازی بوو)، سەید تاهیری هاشمی(لەکرماشان مەلا بوو)، نافیع مەزهەر(کارمەند لەسەقز)و عەبدولقادر دەباغی(سیامەک) ئەمانە دامەزرێنەرو ئەندامانی کەرتی دووەمی (ژ.ک)بوون...*

وە رابیتی ژێ.کاف لەگەڵ حزبی هیوای عیراق، سەعیدی حەمە قالەی بێستانچی بوو کەبەڕاستی بێ‌غایەتی زەحمەتی دەکێشا ماوەی دووساڵان (حوسێن فروهەر) "حوسێنی زێرینگەران" رئیسی کۆمەڵەی ژێ.کاف بوو**

بەوجۆرە لەسەر دامەزرێنەرانی ژ.ک چەند بیروڕایەکی جیاجیا هەبووە، تائێستاش بەبەڵگەی ژ.ک خۆشی لیستەیەکی متمانەپێکراو نەکەوتۆتە بەردەست.

لەپرس و ڕا لەگەڵ زەبیحی ناوی دامەزرێنەرانی ژ.ک-ی بەم جۆرە نووسیوە:

1-حسەین فروهەر

2-عەبدولڕەحمان زەبیحی. 3-عەبدولڕەحمان ئیمامی. 4-عەبدولقادر مدەرسی. 5-نەجمەدین تەوحیدی. 6-محەممەدی نانەوازادە. 7-عەلی مەحمودیی. 8-محەممەدی ئەسحابی. 9-عەبدولڕەحمان کیانی. 10-سدیق حەیدەری. 11-قاسم قادری.

دوکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملوش هەر ئەو ناوانەی بەدامەزرێنەری ژ.ک نوسیوە: جەلیل گادانیش، مەلا عەبدوڵڵا داودی، حسەین فروهەر، عەبدولڕەحمان زەبیحی، عەبدولڕەحمانی ئیمامی، عەبدولقادر مدەرسی، نەجمەدین تەوحیدی، محەممەد نانەوازادە، عەلی مەحمودی، محەممەدی ئەسحابی، عەبدولڕەحمانی کیانی، سدیق حەیدەری، قاسم قادری، عەزیز زەندی، محەممەد یاهو، ئەحمەد عیلمی، بەدامەزرێنەرو کارگێڕی ژ.ک داناوە، میرحاج و مستەفا خۆشناویشی بەنوێنەرانی حزبی هیوای کوردستانی عیراق ناونوس کردووە کەبەشداریان لەدامەزراندنەکەدا کردووە*

---

* بڕوانە: د.عەبدوڵڵا مەردوخ، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردو کۆمەڵەی هیوا، گۆڤاری گزینگ، ژمارە 14 زستانی 1997(1375)

** بڕوانە: سید محمد صمدی، ژێ.کاف چبوو؟ چی دەویست؟ وەچی لێهات؟ مهاباد 1981.

* بڕوانە کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، جوتیار تۆفیق، کوردستانی نوێ ژمارە 1401ی ڕۆژی 1997/4/7.

محەمەدی شا پەسەندیش هەمان ئەو ناوانەی دەستنیشانکردووە کەمام جەلال لەکتێبەکەیدا"کردستان والحركة التحررية القومية الكردية...."نوسیونی ئەوە نەبێ کەئەم لەلەسەر باس لەسەر ئەو ناوانە ناوی (عەلی رەیحانی)ش دەبات* هەندێ کەسی‌تر لای وایە کەعەزیز زەندی-ش کەدامەزرێنەرو سەرۆکی حزبی ئازادیخوازانی کوردستان بوو *1938-1942* ئەمیش لەلیستی دامەزرێنەرانی ژ.ك دادەنێ*.

محەمەدی شا پەسەندی لەسەر ناوی کۆمەڵە ئەڵێ: (ژ.ك) واتە (ژیانەوەی کورد)** زیاتر لەوانە لەسەر ناوی کۆمەڵەی ژ.ك چەندین بۆچوونی جیاجیا هەیە.

د. عەبدولڕەحمان قاسملو لە "کوردستان‌و کورد" و، د. کەمال مەزهەر لەدراسات في تاريخ ايران الحديث والمعاصر. کەریمی حسامی بە(کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) ناوی دەبەن. ئارچی ڕوزڤلت-یش ئەڵێ (لە*16* ئابی *1943*)دا دوانزە لاوی کورد کەزۆربەیان وردە بازرگان‌و فەرمانبەری بچووکی ناوشاربوون (کۆمەڵەی ژیانی کوردیان دامەزراند)***

دیارە لەبۆچونەکەیدا: لەلێکدانەوەی ناوو ساڵی دامەزراندنی ژ.ك دا هەڵەی کردووە.

دامەزراندنی کۆمەڵەی ژ.ك گۆڕانێکی سیاسیی گەورە بوو لەبزوتنەوەی کوردایەتیی ئەوبەشەی کوردستاندا، ڕێکخستنێکی نوێ‌و سەردەم بوو.. بەرزکردنەوەی دروشمی مێژوویی یەکگرتنەوەی کوردستان‌و دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی بەپلەیەکی نوێی جوڵانەوەی نیشتمانی کوردستان دادەنرێت. لاخستنی خەباتی چەکداریی‌و پەنابردنە بەر لایەنی ڕوناکبیریی‌و هوشیاریی سیاسیی‌و وریاکردنەوەی کۆمەڵانی خەڵك‌و خوێندەوارکردنی، ڕێبازێکی نوێ بوو، نەك هەر تا ئەو سەردەمە، بگرە تا نیوسەدە دوای دامەزراندنەکەشی. لەکوردستانی عیراقدا تەنها مێژوونووسی بەناوبانگ محەمەد ئەمین زەکی بەگ لەسەر زەرەرو زیانی شەڕی چەکداریی بەزەقی‌و ئاشکرا قسەی کردبوو.. بۆیە:

(کۆمەڵەی (ژ.ك) بەهۆی بەرنامەی نیشتمانی‌و چەشنی ڕێکخراوەیی‌و هەڵسوڕانیەوە، بەخێرایی لەسەرانسەری کوردستان لق‌و پۆپی هاویشت‌و کۆمەلانی زەحمەتکێش‌و بازاڕی‌و کاسبکارو عەشیرەتەکانی کوردی لەدەوری خۆی کۆکردەوەو

---

* بڕوانە: ئاڵای ئازادی، ژمارە *25*-خولی دووەم، *1992/5/31* ، لەلەسەی (محەمەدی شاپەسەندی)یەوە وەرگیراوە.

** *50* ساڵ خەبات - کورتە مێژوویەکی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، جەلیل گادانی، بەرگی یەکەم- *1996* ل*20*

*** بڕوانە: دروستبوونی کۆمەڵە، ئارچی ڕۆزڤلت، وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە ئەکرەم قەرەداخی، کوردستانی نوێ، ژمارە (*1680*) *1998/8/20*.

لەبزواندنی هەستی نەتەوایەتیو وریاکردنەوەی سیاسیی خەڵکدا نەخشێکی گرنگیی هەبوو..) [٤].

مەلا قادری مودەریسی لەسەر سیاسەتو رێبازی خەباتو ستراتیجی کۆمەڵەی ژ.ك بەم جۆرە قسان دەکات:

1-بناغەی دامەزراندنی ژێ.کاف لەروی تەجروبەو رووداوە مێژوویییەکان بۆیان دەرکەوتووە کەدەس بردن بۆ چەك غەیری چارەرەشیو بەدبەختی بۆ گەل کورد هیچ بەرهەمێکی دییکەی نییە یان دیتن بەچاوو بوون لەتاریخدا ئەو مەسەلەی پێسەلماندبوویین ئەترسەنۆکی.

2-بناغەو ئەساسی کۆمەڵەی ژێ.کاف لەسەر ئەو راستەقینەیە کەگرنگترین هەنگاو بردنە سەری سەتحی فەرهەنگی گەل کوردە.. تاد.

3-لەروانگەی دیانەتەوە لەبەرئەوەی کە(دینی ئیسلام) زیاتر لەهەزار ساڵە تێکەڵ بەژیانی ماددیو مەعنەوی گەل کورد بوو، بەبەشێك لەفەرهەنگیی گەل کورد حیساب دەکرێ وە ژێ.کاف ریزێکی تایبەت بۆ ئەو ئایینە پیرۆزە دادەنێ.. تاد.

4-چوار دەستە (تاقم) دەیان توانی ببنە ئەندامی ژێ.کاف، بەڵام هەرگیز نەیان دەتوانی بەپلەی سەرۆکی ژێ.کاف بگەن، ئەو چوار دەستەش بریتیبوون لە: ئاغا، شێخ، مەلا، سەید.. . تاد*

دەرگای بوونە ئەندام لەژ.ك دا تا رادەیەك کراوەو لەسەر بنچینەی کورد بوون بوو. شێوەی وەرگرتنەکەش لەسەر بنچینەیەکی کلاسیکی بوو، پێویست کرابوو کەهەر کوردێك بیەوێ ببێتە ئەندام، لەکۆبوونەوەیەکی نهێنیو لەبەردەمی دووسێ ئەندامدا سوێند بەقورئان بدرێ کە:

1-خەیانەت بەنەتەوەی کورد نەکات.

2-کۆشش بۆ خودموختاری کوردان بکات.

3-هیچ رازێکی (نهێنییەکی) رێکخراو، نەبەزمان، نەبەقەڵەم، نەبەئیشارەت، ئاشکرا نەکات.

4-هەتا ئاخری عومری هەر ئەندام بێت.

---

* بڕوانە: سەید محەمەدی سەمەدی، ژێ. کاف چبوو؟ چی دەویست؟ رەچی بەسەر هات مەهاباد 1981.

5-تــەواوی پیــاوانی کــورد بــەبرای خــۆی وەتــەواوی ژنــانی کــورد بەخوشکی خۆی بزانێ.

6-بەبێ ئیزنی کۆمەڵەی ژێ.کاف نەبێتە ئەندامی هیچ رێکخراوو دەستەیەکیتر. وەغەیری ئەو سێ‌کەسەش، کەسێکی دیکەی نەدمناسی [10].

لەرووی پێکهێنانو بوونی بەئەندامی کۆمەڵەی ژ.ک هێمن بیرەوەرییەکانی خۆی وا باس دەکات: "تا رۆژی 25ی گەلاوێژی 1321ی (ئابی 1942) کۆمەڵـەی ژ.ک دامـەزرا، ئەوانی ئەو کۆمەڵەیان دامەزراند دۆستانی پێشوی من بون، من لەو سەروبەندەی‌دا لەتەوریز بووم و لەرۆژی دامـەزراندنی کۆمەڵـەدا حـوزورم نـەبو، کـەهاتـەوە بـەهۆی زەبیحـی کەلـەمێژە سـاڵ بـو دۆسـت بوویـن بەکۆمەڵـە ناسـێندرام، لـەماڵی یـەکێك لەدۆستەکانی خۆم کەپاشان زانیم ئەندامی ژمارەیەکی کۆمەڵەیە بەقورئانو ئاڵای کوردستانو بەشەرەفی خۆمو بەشمشێر سوێندیان دام بەزمانو بەقەڵەمو بەئیشارەت خەیانەت بەنەتەوەی کوردو ئەندامی کۆمەڵە نەکەم.." [11].

بۆ زیاتر رێك و پێکردنی کاروباری کۆمەڵە لەنیسانی 1943 دا لەچیایەکی نزیك شاری مەهاباد (خۆلا پەرستان) کۆبوونەوەیەکی فراوان کرا نزیکەی (100) ئەندامی هاوبەش بون، بۆیە زیاتر لەشێوەی کۆنگرەدا بوو وەك لەکۆبونەوەیەکی ئاسایی. لەو کۆبوونەوەیەدا پاش لێدوان و گفتوگۆ گەلێك بڕیاری گرنگ درا لەوانە:

-گۆڤارێك چاپ بکرێتو ببێتـە ئۆرگـانی کۆمەڵـە، بـیروڕاو هەڵوێسـتی تیـا روون بکرێتەوە لەژێر ناوی (نیشتمان)دا.

-کۆمەڵە پەیوەندی بەسۆڤیەتەکانەوە بکات بۆ باسکردنی مەسەلەی کوردو داوای یارمـەتی‌کردن و پشــتیوانی‌کردنی بــۆ ئــەوەی بتوانــێ مافــە نەتەوایەتییــەکان بەدەست بێنێت.

-هەر لەو کۆبوونەوەیەدا کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵە هەڵبژێردرا [12].

-وشەی نهێنی بۆ کۆمەڵەو ئەندامەکانی دابنرێت تا بەهۆیەوە یەکتری بناسـن، کەبەوجۆرە بوو: (خواپەرستن شتێکی باشە) [13].. ئامانجی سەرەکیی کۆمەڵەی ژ.ك لـەو قۆناغەدا خودموختاری کوردستان بوو.. وەکو لـەبڵاوکراوەو نووسینو گۆڤاری نیشتمان دا دەرئەخرا، لەگەڵ ئەوەشدا سەرکردایەتیەکەی لەو بڕوایەدا بوو کەئابێت

رێکخستن لەسنووری کوردستانی ئێران دا قەتیس بکرێت.. بۆ ئەو مەبەستە محەمەد ئەمین شەرەفی بۆ کوردستانی عیراق نێردراو لەدواییشدا بۆ کوردستانی تورکیا*.

ئیسماعیل حەقی شاوەیس و عوسمان دانش بەنوێنەری ژ.ك بۆ مەهاباد نێردران، قەدری بەگ بەنوێنەرایەتی کوردەکانی سووریاو قازی مەلا وەهاب نوێنەری کوردی تورکیا، لەدواییدا کۆبوونەوەیەکی سێ قۆڵی ساز کرا، لە: قاسم قادر نوێنەری کۆمەڵە، شێخ عوبێدوڵڵا زێنۆ نوێنەری کوردەکانی عیراق و قازی مەلا وەهاب نوێنەری کوردەکانی تورکیا لەچیای (دالەنپەر) کەکەوتۆتەسەر سنووری سیاسی تورکیاو عیراق و ئێران، وەهەر بەناوی ئەو شوێنەشەوە کۆبوونەوەکە بەکۆبوونەوەی سێ سنوور ناوبرا، دوای لێکۆڵینەوە لەبارودۆخی خەباتی کۆمەڵەو رادەی گەشەکردنی، گەیشتنە ئەو ئەنجامە کەپێویستە سەرکردایەتییەکی یەکگرتوو بۆ هەرسێ لقەکە دابنرێت تا رابەرایەتیی خەباتی نەتەوەی کورد لەهەر سێ پارچەکە بکات.. هەرچەندە ئەو بیروبڕیارە هەر لەسەر کاغەز مایەوە، بەڵام هەنگاوێکی گرنگ بوو لەبیرکردنەوە بۆ بەکوردستانی کردنی خەبات.. بەتایبەتی لەگەڵ حزبی هیوادا لەسەر ئەوە پێکهاتبوون کەئامانجی سەرەکییان سەربەخۆیی کوردستان بێت.

لەگەڵ ئەوانەشدا نوێنەرە چالاکەکانی کۆمەڵە دەستیان کرد بەپەیوەندیی لەگەڵ لێپرسراوانی یەکێتی سۆڤیەت، بەتایبەتی کونسوڵی ورمێ و تەورێز، عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە لەچەند دیدەنییەکیاندا مەبەستەکانی خۆیان و ڕۆڵ و سەنگ و ئاستی رێکخراوەیی کۆمەڵەیان بۆ ئەو لێپرسراوانە روونکردۆتەوە وەك لەدواییدا بەهەندێ بەڵگەنامەوە ئەو کارەو رۆڵی ئەو دوو ئەندامە چالاکەی ژ.ك، باسدەکەین.

بەو جۆرە کۆمەڵەی ژ.ك لەمەیدانەکانی نووسین و رێکخستن و پەیوەندیی بەنوێنەرانی پارچەکانی‌تری کوردستان و پێکهێنانی لقی رێکخستن، پەیوەندیی بەلێپرسراوانی سۆڤیەتەوە.. وەك رابەری نەتەوەو سەرکردەی بزوتنەوەی کوردایەتی هاتە مەیدانی خەباتەوە.. لەسەر بنچینەی شانەو بەستنی بنکەکانی خولەوە

* لەسەر رۆڵی کوردی عیراق و کاریگەرییان لەسەر رووداوە سیاسییەکانی بڕوانە: د. عەبدوڵڵا مەردوخ، کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد و کۆمەڵەی هیوا، هەمان سەرچاوە.

بەسەروتر بەچالاکیی نهێنییو پارێزگاریکردنی ئەندامەکانی لەشالاوی دوژمن، کارەکانی ئەنجامدەداوە..

ژ.ك بەرهەمێکی گونجاوی ناو هەلومەرجە ڕەخساوەکانو گۆڕانەکانی ئەو سەردەمە بوو. هەرچەندە هەستو نەستی نەتەوەیی لەناو بەشە خوێندەوارو ڕوناکبیرەکەی کۆمەڵگەی کوردەواریی، تا ڕادەیەك گەشەی کردبوو، لەگەڵ ئەوەشدا لەڕوی سیاسییو بەرزکردنەوەی دروشمی نەتەوەیی، بەگۆڕانێکی گەورەی ناو هەلومەرجە بابەتییە، تاڕادەیەك، گونجاوەکان دادەنرێت.

هەرچەندە تازەییو قەبارەی ڕێکخراوەیی کۆمەڵەو بارودۆخی ناوخۆو هەلومەرجە نێونەتەوەییەکان یارمەتیدەری گۆڕانی بنەڕەتیو رادیکالانە نەبوون، لەگەڵ ئەوەشدا ژ.ك وەك ڕێکخراوو وەك ڕابەرێکی سیاسی نوێی کوردایەتی بووە هەڵگری دروشمە نەتەوەییەکە. لەڕوی ئەشونماو بیروباوەڕو بنکەی جەماوەرییو پێڕەوو بەرنامەشەوە، جیاوازییەکی گەورەی بەخۆوە بینی، بەبەراورد لەگەڵ ڕێکخراوەکانی پێش سەردەمی بەوەڵەنبوونی.

(کۆمەڵە بێجگە لەوەی کۆمەڵەیەکی سیاسی بو کۆمەڵەیەکی کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیش بوو، زوربەی ئەندامانی کۆمەڵە بڕوایان بەو سوێندە هەبوو کەخواردبوویانو دەستیان لەکاری دزێو هەڵگرتبوو، دزی، خراپەو نێوان ناخۆشی لەکزی دابوو، دەتوانم بڵێم لەهێندێك جێگایان هەرنەما)[14].

یەکێك لە گۆڕانە زۆر گرنگەکان ئەوەبوو کە ژ.ك بەکردار مەیلی ناوچەگەریی خستەلاوە، قاڵبێکی نەتەوەیی دوور لەگۆشەگیریی دا بەکوردایەتی، هۆیەکی گرنگ بوو بۆ بڵاوبوونەوەی گیانی نیشتمانپەروەریو هەستی نەتەوەیی. لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا بەهۆی گەلێك هۆوە، هەر ڕێکخستنەکانی کۆمەڵەی ژ.ك بوو کەحزبی دیموکراتی کوردستانی لەسەر بیناکرا. زۆر لەهاوڕێیانو لێکۆڵەران ئەو دیاردەو گۆڕانە بەڕێنماییو دەستی لێپرسراوانی کۆماری ئازربایجانی سۆڤێت دادەنێن، جگە لەوە کەلێپرسراوو گەلێ لەئەندامە چالاکەکانی کۆمەڵەش ئەو گۆڕانەیان بەباش زانیبوو*

سەرەرای هەموو ئەوانە ژ.ك بێکەموکورتیو هەڵەنەبووە:

"لەگەڵ پەرەگرتنی جوڵانەوەی نیشتمانی وەبەگوێرەی پێویستو هەلومەرجی رۆژ، کۆمەڵەی (ژ.ك)چ لەعاست پرۆگرامو شکلی رێکخراوەیی، چ لەعاست باری سیاسیی تێکۆشانەوە پێویستی بەدەسکاری هەبوو"[15].

بۆ بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکان، رێبەرانی ژ.ك لەو بڕوایەدا بوون کەدەبێ یەکێك لەزلهێزەکانی یارمەتیدەربن، بۆیە لەهەمان ئەو کاتانەی کەدەیانویست پێوەندییەکانی ژ.ك لەگەڵ لێپرسراوانی سۆڤیەت باشو توندوتۆڵ بکەنو پەیتا پەیتا کۆبوونەوەیان دەکرد.. هاوتەریب لەگەڵ ئەوە، ئومێدیان بەرۆژئاوا هەبوو، بۆیە واپێیەچێ لەکۆششیشدا بووبێن کەلەگەڵ لێپرسراوانی ئینگلیزدا پێوەندیی بگرن.. ئەوەی ئەم بۆچوونە دەسەلمێنێ ئەو نووسینەیە کەلەژمارە 3-4ی ساڵی یەکەمی گۆڤاری نیشتماندا بڵاوکرایەوە کەبەبۆنەی دەرچوونو بڵاوکردنەوەی (دەنگی گێتی تازە) بوو.. لەژێر ناوی (ئەستێرەیەکی تازە لەئاسمانی چاپەکانی کوردیدا جوامێرو مەردوم دۆستی بەریتانیای گەورەدا) نووسراوە: "کورد ماوەیەکی زۆر لەمێژە هەستی بەنەجابەتو مرۆخۆشەویستی بەریتانیا کردووە ئەم حکومەتە گەورەیە بەدرێژایی مێژووی ئیمپراتۆریەتی خۆی هەمیشە پارێزگاری ئازادی سەربەخۆییو پەروەرێنەرو پێگەهێنەریی نەتەوە بچوکەکانی گێتیبووە.."[16].

لەدواییدا پێخۆشحاڵی (نیشتمان) دەربەخات لەدەرکردنی گۆڤاری دەنگی گێتی تازەو ئینجا داوا دەکات: "چۆن ئێستگەی رادیۆ بەناوی کوردستانەوە لە (یافا) هەیە لەلەندەنیش بیکاتەوە.." [17].

تاکۆتایی نوسینەکە بەم جۆرە دەهێنێ.

"بژی ئالاهەڵگری ئازادی‌ی گێتی‌ی بەریتانیای مەزن: نیشتمان.." [18].

پێم وایە رابەرانی ژ.ك لەرۆڵی خراپی ئەو دەوڵەتە بێئاگانەبوون، لەڕوخاندنی حوکمداریو مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودو داگیرکردنی باشووری کوردستانو لکاندنی بەمیسۆپۆتامیاو دامەزراندنی ئەم عێراقەی ئێستا بەئاگابووبن.. لەگەڵ ئەوەشدا بۆ مەرامێکی نوێی سەردەمێکی نوێ، چاریان لەوە بۆشیوەو بەو گیانەوە ئاوڕیان لەو دەوڵەتە خاوەن قودرەتە گەورەیە داوەتەوە، بەڵکو بتوانن پێوەندییەکی نوێ بخوڵقێنن ئەوەی زیاتر سەرنجڕاکێشەریشە، بەرپرسانی کۆمەڵە بەئاشکرا و بێ

سەلمێنەرەو بێگوێدانەی دۆستەکانی: ئازەربایجان و روسەکان، ئەو بۆچوون و هەڵوێستەیان هەبووە.. کەچی ئەوەش، ئاراستەیەکی باش سەربەخۆیی داڕێژەرانی بڕیار لەسەرکردایەتیی ژ.ک-دا دەردەخات. جگە لەوە لەوەشیان بەبەشێک لەبەرنامەکەی ژ.ك دلناوە کە ئامرازێکی تری هوشیارکردنەوە بهێنرێتە ئاراوە.

یەکێك لەو هەنگاوە گرنگانەی ژ.ک هەڵیهێنا، ناساندنی کێشەی کورد بوو بەزلهێزانی سەردەمەکە بەتایبەتیی بەڕووسەکان، بەو مەبەستەی کەمولەتی یەکێتی سۆڤیەت ببێت بەپاڵپشتی کورد بۆ بەدەستهێنانی ئامانجەکان، لەمەشدا سەرکردایەتی ژێکاف لەو راستییە گەیشتبوو کە سەبارەت بەوەی هێزەکانی ئەو دەوڵەتە هاتوونەتە ناوچەکەوە، جۆرە ئامادەییەکیشیان تێدایە کە ئاوڕێک لەکورد بدەنەوە، سەردەمەکەش سەردەمی گەرمەی پڕوپاگەندەی سۆڤیەت بوو کەقەڵای سەفرازیی گەلانە، خۆ دەوڵەتانی خۆرئاواش ئاوڕیان لەکورد نەدەدایەوە، بگرە یارمەتیدەری ئێرانیش بوون، بۆیە ئەو هەنگاوە لەگەڵ ڕەوتی رودلوکاندا دەگونجا، بەلام ئەقڵی سیاسیی کوردو کەمی هوشیاریی سیاسیی لەگەڵ سیاسەتی پڕ لەپێچوپەنای روسەکان و گوێ نەدان بەمەسەلەی میللەتانی ژێر دەست، بەپێچەوانەی قسەو دیعایەو بەڵێنەکانیانەوە، ئەوانە هێندە لەیەکدووربوون کەلەیەکگەیشتنێکی جووت لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی هەردوولا مەحاڵ بێت... لەم دۆکومێنتانەی لێرەدا دەیانخەینە بەرچاو، رووسەکان خۆیان ئاستیی دڵسۆزیی و متمانەی کورد بە یەکێتیی سۆڤیەت دەردەخەن، لەگەڵیشیاندا بەدگومانیی و گیانی ئامۆژگانەیان ئاشکرادەکەن.

بەهەر حاڵ رابەرانی ژێکاف، بەپێی تێگەیشتنی دوور لەنهێنییەکانی ژێر پەردەوە ئەو رێبازەیان گرتەبەر، بەتایبەتیش میللەتێکی بێپشتوپەناو بێدەرەتانیان سەرکردە دەکرد، دروشم و ئامانجێکیشیان هەڵگرتبوو، هەرچەندە ڕەواو یاسایی و هەق و مێژوویانە بوو، بەلام لەگەڵ ئەو هەلومەرجانەی سەردەمەکەو ناکۆکیی و ململانێی و بەرژەوەندییە هەمە لایەنەکان و ناکۆکییەکانی نێوان زلهێزەکان و پەیمانە نهێنییەکان نەدەگونجان.

بۆ ئەو مەبەستەش ژێکاف دوو ئەندامیی سەرکردەو کارامە بۆ پێوەندیی بەلێپرسراوانی یەکێتی سۆڤیەتەوە تەرخان کرد کە عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی

ئێلخـانی زادەبـوون ئـەوە بەشـی هـەر لەبـەر ڕۆشـنایی بڕیارەکـەی کۆبونـەوە فراوانەکەی(خولاً پەرستان) بوو.

بەشـێك لـەو ئەرشـیفانەی ئـەو سـەردەمەی یـەکێتی سـۆڤیەت کـە کەوتونەتـە بەردەست، زۆر لەو پێوەندییانـەی خستۆتە ڕوو.. لەیـەکێ لەنامـەکانی حەسـەنۆف سەرکۆنسۆلی یەکێتی سۆڤیەت لەتەورێز نەماتووە:

"ڤیسیپتامبەری *1944* کوڕی یەکێك لەسەرۆك هۆزەکانی کورد "هۆزی دیبوکری" بەناوی قاسمی ئێلخانی زادە هاتە لامو ڕایگەیاند کەلەمەهاباد ڕێکخراوێکی نهێنی کوردییان پێکهێناوە کـە ئـەوو زەبیحـی و عـەلی ڕیحـانی و مـەناف کـەریمی و... هتـد ئەندامانی سەرکردایەتیی ئەم ڕێکخراوەن. ئەم ڕێکخراوەیە گۆڤارێکی تایبەتی هەیەو ئۆرگانی ناوەندی ئەم پارتییەیە کەتائێستا چەند ژمارەیان لێ بڵاوکردۆتەوە..

دوای ئـەوەی کۆنسـۆڵ درێـژە بەنوسـینی قسـەکانی ئێلخـانی زادە ئـەدات و ئینجا دەنووسێت:

"مەبەستی ڕێکخراوی ئێمە گەیشتن بەسەربەخۆیی و ئازادی کوردستانە. ئێلخانی زادە وتـی: ئێمـەش دەمانـەوێ قوتابخانـەو چاپەمـەنیمان بـەزمانی خۆمـان هـەبێت و بەڕێوەبەرایـەتی کـوردی و.. هتـد مـان هـەبێت، بەڵام ئێمـە بـەبێ یارمـەتی دەرەوە، زەحمەتە بگەینە مەبەستی خۆمان.

کوردەکان لەو باوەڕەدان کەدۆستی گەلانی بچوك، لەوانەش گەلی کورد، یەکێتی سۆڤیەتە، لەبەر ئەوە ئێمە ئازادی گەلی کوردمان لەدەستی یەکێتی سۆڤیەت دەوێت. بۆیـە ئێمـە داوا لەکۆنسۆلی سۆڤیەت دەکەین کەداواکارییەکانمان بگەیێنێتە دەوڵـەتی یەکێتی سۆڤیەت و، ئێمە دەمانەوێ کە سۆڤیەت کوردان لەژێر باڵی خۆی بگرێت و بۆ ئازادی کوردستان یارمەتیمان بدات.

منیـش لـەوەڵامدا گـوتم کەئێسـتا یـەکێتی سـۆڤیەت لەشـەڕدایەو دەرفـەتی لێکۆڵینەوەی ئەم پرسیارانەی نییە.

ئێلخانی زادە وتـی کەئـەم بـارەوە تێدەگـات، بـەڵام لەبەرئـەوەی کەشـەڕ خەریکـە کۆتایی دێت و بەم زووانە وتووێـژی ئاشـتیانە دەسـت پێدەکـات، داخـوازی ئەوەیـە کەدەوڵـەتی یـەکێتی سـۆڤیەت لەسـەر دامـەزراندن و مەبەسـتی ئـەم ڕێکخراوەیـە ئاگاداربکاتەوە، لەبەرئەوەی گەلی کورد هیوای بەیەکێتی سۆڤیەت هەیە.

منیش وتم کەدلولکارییەکەی ئەو دەگەیەنمە دەوڵەتی خۆمان.

لەوەڵامی پرسیاری من کەئایا ئەو ڕێکخراوەی ئێوە بەرنامەی هەیە؟

ئێلخانی زادە وتی: بەڵێ‌و بەڵێنی پێدام کە نوسخەیەکی بەرنامەکەمان بۆ بێنێت.

3/ٍسپتامبر بۆ دووەم جار ئێلخانی زادە ئەمجارەیان لەگەڵ عەبدرلڕەحمان زەبیحیدا هاتەوە لام. نوسخەیەك لەپرۆگرامی پارتییەکەی خۆیانی بەزمانی کوردی بۆ هێنام(وەرگێڕاوی ڕووسییەکەی پێشکەش دەکرێت).

زەبیحی وتەکانی ئێلخانی زادەی دووپات کردەوەو وتی: کە ئەم ڕێکخراوە نزیکەی دوو ساڵە پێکهاتووەو ناوی پارتی ژێکافەو بەمانای پارتی ژیانەوەی کوردستانە. زۆربەی ئەندامانی ئەم پارتییە لاوانی پێشکەوتوخوازی کوردستانن‌و نزیکەی هەزارو دووسەد ئەندامی هەیە.

ژێکاف بەتەواوی ڕێکخراوێکی نهێنییەو تائێستا شەش ژمارە گۆڤاری "نیشتمان"ی دەرکردووە. زەبیحی پێنج ژمارە لەم گۆڤارەی پێدام. "نیشتمان" لەتەواوی کوردستاندا بڵاودەبێتەوە. بەڵام ئینگلیزەکان بڵاوکردنەوەی ئەم گۆڤارەیان لەعیراق قەدەغەکردووە. هەروەها زەبیحی وتی: کە ئەم ڕێکخراوەیە زۆرتر لەکوردستانی ناوەندی چالاکی دەکات‌و ئەگەر ئێمە دژ نەبین دەیانەوێ نوێنەری خۆیان بنێرن بۆ عیراق‌و بۆ باکووری کوردستان بۆ پێکهێنانی ئەم پارتییە.

منیش لەوەڵامدا وتم: کە ئێوە بۆ خۆتان ئەم پارتییەتان دروست کردووەو دەبێ خۆتان بەرپرسی ئیش‌و کاری خۆتان بن.

زەبیحی وتی: کەدەیانەوێ بەدەستووری ئێمە ئیش‌و کاربکەن‌و لەبەرئەوەیە کە داوا لەئێمە دەکات، لەبەرێوەبردنیاندا دەست بەرووریانەوە دەنێین

منیش لەوەڵامدا وتم: کە ئەم پارتییە ناناسم‌و دەبێ لەپێشدا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەم.

پاشان زەبیحی رایگەیاند کە کوردەکانی عیراق‌و ئینگلیز لەسلێمانی رۆژنامەی کوردی دەردەکەن‌و بەبێ پارەو بەخۆڕایی لەناو خەڵکدا بڵاوی دەکەنەوە. لەم دواییەدا دەوڵەتی عیراق بڵاوکردنەوەی ئەم رۆژنامەیەی بەپۆست لەلایەن کوردەکانەوە یاساغکردووە.

بەڵام ئەو ڕۆژنامەیە، کەلەلایەن ئینگلیزەکانەوە دەردەچێت، بەپۆست دەگاتە کوردستان. ئینگلیزەکان لەو ڕۆژنامەیەدا لەسەر ڕووداوەکانی شەڕو سەرکەوتنەکانی خۆیان لەبەرەکانی شەڕدا شت بڵاودەکەنەوە، هەروەها دەنووسن کە ئینگلیز دۆستی هەرە نزیکی گەلانی بچوکەو هەمیشە یارمەتی ئەو گەلانەی داوەو دەدات، کە بۆ سەربەخۆیی خۆیان تێدەکۆشن. لەسەر داواکردنی مەن زەبیحی بەڵێنیدا کە نوسخەیەك لەژمارەکانی ئەو ڕۆژنامەیە، کە ئینگلیزەکان بەزمانی کوردی دەریدەکەن، بگەیەنێتە دەستمان"

حەسەنۆف

سەرکونسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لەتەوریز*

بۆ دەرخستنی هەڵوێستی سۆڤیەتەکان لە ژ.ك و لەو داوانەیان بەتایبەتیی و لەکێشەی کورد بەگشتیی، لێرەدا بۆچوونی ماکسیمۆف م. باڵوێزی سۆڤیەت لەئێران. لەسەر ڕاپۆرتەکەی حەسەنۆف دەخەینە پێش چاو.

"لەڕاپۆرتی ماکسیمۆف م. باڵوێزی سۆڤیەت لەئێران

1944-11-13

بەپێی ڕاپۆرتی هاوڕێ حەسەنۆف کەلەگەڵ قاسمی ئیلخانی زادە سەبارەت بەپارتی ژێکاف ... وادەردەکەوێ کە ئەم پارتییە تاهاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئێران لەدایکبووە ** چالاکترین ئەندامانی بریتین لەئێلخانی زادەو زەبیحی و وەهابی

---

* بڕوانە گۆڤاری ڕابوون، ژمارە 22-1997، هێندێ بەڵگەو بۆچوون لەسەر کۆمەڵەی ژێکاف، لەفرانسیار هەورامی لەڕووسییەوە کردویە بەکوردی.- وەرگێڕ لەئەرشیفی وەزارەتی دەرەوەی ڕوسیای فیدراڵ ف-94، نو 30، د65، پ348، ل. 149- گەلێك دۆکومێنتی تری هاوڕێنەی ئەمەی دەرهێناوەو کردونیی بەکوردیی و بڵاوی کردۆتەوە.

** وەرگێڕی ڕووسییەکە لەتەنیشت ئەم بۆچوونەوە لەدوو کەوانەیەکدا نوسیویەتی (دیارە مەبەست پارتی ئازادیخوازانی کوردستانە)لام وایە، مەبەستی ماکسیمۆف ئەوە نەبووە، چونکە قسەکان لەسەر ژێکافە نەك پارتی ئازادیخوازان، جگە لەوە هیچ یەکێك لەو دوو ڕێکخراوە لەکاتی هاتنی سوپای سۆڤیەتدا لەدایك نەبووە، بەڵکو ژێکاف لەدوای هاتن و پارتی ئازادیخوازانیش لەپێش هاتنی ئەو سوپایەدا لەدایکبوون... پێم وایە ئەبێت ڕستەکە بەم جۆرە بێت:" وادەردەکەوێ کە ئەم پارتییە لەکاتی هاتنی سوپای سۆڤیەت بۆ ئێران لەدایکبووە"

بلوریان. پارتی ناوبراو پارتێکەی ناسیۆنالیستەو گۆڤاری نیشتمان ئۆرگانی ئەم پارتییەیە کەبەنهێنی لەتەوریز دەردەچێت.

ئەرکی ئێمە بەرامبەر بەم پارتییە دەبێ ئەوە بێت کەبەوردی لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەن، هەروەها رێبەرەکان و ئەندامانی چالاکی بناسن و لەئیش و کاری رێبەرایەتی و ئاڵوگۆڕکردنیان دەستتێوەرنەدەن و لەراپۆرتی داهاتوودا زیاتر لەسەر ئەم پارتییە ئاگادارمان بکەنەوە"

لەراپۆرتێکی تردا کۆمیسارۆف-کۆنسوڵی سۆڤیەت-لەورمێیە لە 1944دا دەنوسێت:

"رێکخراوی هەرە جیدی کەبانگەوازی سەربەخۆیی کوردستان دەکات کۆمەڵەی ژێکافە. گەرچی بەداخەوە ئێمە زانیاریمان لەسەر ئەم رێکخراوە کەمە. بۆیە ئەمە کەباس دەکرێت پێشەکییە.

رێکخراوو شانەکانی ئەم پارتییە لەزۆربەی شارو ناوچەکانی کوردستاندا هەیە. هەروا لەتاران و تەوریزیش رێکخراوی ئەم پارتییە هەیە. نیشتمان ئۆرگانی ئەم کۆمەڵەیەیە کەبەنهێنی لەتەوریز دەردەچێت و تائێستا شەش ژمارەی دەرچووە، لەنیشتماندا وتاری نیشتمانپەروەری دەنووسرێت، کە داوای یەککرتنی کوردان بۆ ئازادی و سەربەخۆیی و پێشکەوتن دەکات، هەروەها لەنیشتماندا لەسەر مێژووی شۆرشی ئۆکتۆبەر وتار دەنووسرێت و وێنەی لینین و ستالین و قارەمانەکانی کوردی سۆڤیەت، کەلەشەڕی دووەمی جیهاندا دژی داگیرکەرانی ئەڵمان بەشدارییان کردووە، لەلاپەڕەکانی نیشتماندا خۆیان دەنوێنن.

ژێکاف رێکخراوی لاوانی پێکهێناوە. ئەندامانی رێبەرایەتی کۆمەڵەی ژێکاف بریتین لە: قازی محەمەد، مەحموودیان، ئیبراهیمیان، میرزا عەلی ریحانی، سوڵتانیان و...هتد کۆمەڵە دژی راووڕووتکردنەو هەوڵدەدات بایەخێکی سیاسی بداتە بزووتنەوەی کورد.

ئەم رێکخراوەیە بەهەموو توانای خۆیەوە دەیەوێت پشتیوانی و هاوکاری ئێمە بۆ خۆی بەدەست بهێنێت، دەکرێ بڵێین زۆربەی سەرکردەکانی کورد کەباسی "سەربەخۆیی کوردستان دەکەن" دەڵێن ئەم سەربەخۆییە تەنیا بەیارمەتی یەکێتی

سۆڤیەت بەدەست دێت و بۆ ئەم کارەیش ئەوان ئامادەی هەموو چەشنە هاوکارییەکن لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتداو دەڵێن لەسیاسەتی کۆلۆنیالانەی ئینگلیز تەنیا دەبێ چاوەڕێی کۆیلایەتی کوردان بکرێت. بەڵام ئەم وتانە پێدەچێت مەبەستێکی گڵاویان بەدواوە بێت. کوردەکان بەئازانجیانە ئێستا لەگەڵ ئێمەدا بەئاشتی بژین، ئەوان دەیانەوێ خۆیان لەپشت ئێمەدا بشارنەوە. بەڵام هیچ کاتێك سەرکردە گەورەکانی کورد بەدڵسۆزییەوە لەگەڵ ئێمەدا نابن و تاسەر هاوکاری کردنیان لەگەڵ ئێمەدا نامێنێت. سەرکردەکانی کورد لەسەر کێشە سەرەکییەکان(پرنسیپەکان)و قۆناغە گرنگەکانی زیاترکەمین و بەمینیان لەگەڵ ئینگلیزەکانەو سەربەخۆیی کوردستان لای ئەوان بەمانای بەش نەکردنی ئەو سەرو سامانەیە کەلەچەوساندنەوەدا پێکهاتووە. هەروەها دەیانەوێ ئەم سەروسامانەش بپارێزن و کەمتر لەبەرژەوەندییەکانی گەلی کورد بیر دەکەنەوە. بەئازانجی ئینگلیزەکانیشە کە کوردەکان بەدروشمی سەربەخۆیی کوردستان خۆیان بەئێمەوە ببەستن و بەم چەشنە شك و گومان لەسەر خۆیان لابدەن. بەم چەشنە ئەوان بەباشتری دەزانن لەوەی کەخۆیان بشارنەوە، لەلایەکی ترەوە دەیانەوێ ئێرانییەکان بەم چەشنە دژی ئێمە هانبدەن، ئەم پرسیارە جێی سەرنجەو پێویستە لێکۆڵینەوەیەکی قوڵی لەسەر بکرێت•.

• نەطرلیار هەورامی، هەمان سەرچاوە. ف94، ئو29، 1965، پ332، ل18-17.

-هەر لەگەڵ ئەم دۆکومێنتانەداو چەند ژمارەیەکی تری گۆڤاری رابووندا گەلێك باسو خواسو مەسەلەی تری گرنگی لەو بابەتانە بڵاوکراونەتەوە، کەلەڕاستیدا گەلێك نهێنی و باسی گرنگی وای تێدایە کەڕووناکیی دەخەنە سەر رووداوەکانی سەردەمی پێش دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان، بۆ ئەو مەبەستە بڕوانە ژمارەکانی: 23-1998، 24-1998، 25-1998، 30-2001ی گۆڤاری رابوون. کە ئەم راپۆرتانە دەگرنە خۆیان:

-راپۆرتی شەریفیۆڤ بەرپرسی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەگەڵ ئازەربایجانی ئێران.

-لەیاداشتەکانی ئاشۆڤ 18ی مارتی 1945.

-لەڕاپۆرتی کونسولی سۆڤیەت لەساکز.

-راپۆرتی وتووێژی جێگری کونسولی گەورەی یەکێتی سۆڤیەت لەتەورێز، کەدیداری قازی محەمەد بەدرووردژی باسدەکات دوای گەڕانەوەی لەتاران.

-یاداشتی سەرکونسولی سۆڤیەت لەتەورێز.

لەراستیدا ئەم بۆچون و تێنەگەیشتن و تەماعخوازییە بوو کەلەدواییدا روسەکانی خستە بەردەم ئەو بڕیارەی کە گوشار بخەنە سەر کورد بۆ لاخستنی ژ.ك، لاخستنی ئامانجی سەربەخۆییخوازی و یەکخستنەوەی کوردستان.

ئەگینا ژ.ك لەژیانیدا مەیلی سۆڤیەتخوازی لەحزبی دیموکرات کەمتر نەبوو... ئەو دیدەنی و قسانەی عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە، ئەو راستیانە دەسەلمێنن، بۆ زیاتر روونکردنەوەی ئەو بڕوانە ئەم بەیاننامەیەی ژ.ك لەسەر مەسەلەی ئیمتیازی نەوت:

"رۆژێك لەرۆژەکانی تشرینی یەکەمی *1944* لەمەهاباد کۆبوونەوەیەك لەماڵی عەلی ریحانی رێکخرا، چاوەڕوانی قازی محەمەد دەکرا بۆ ئامادەبوون.. پاش هاتن و ئامادەبوون و قسەو وتووێژ، هەستاو ئەو سوێندەی خوارد کەبەمەرجی ئەندام بوون دانرابوو.. لەم رووەوە ئیگلتن وا دەنووسێت: "لەماڵی ئەحمەدی ئیلاهی (*24*) ئەندامی کۆمەڵە چاوەڕوان بوون.. لەپێش دا قاسم قادری و قادر مودەرسی لەگەڵ قازی محەمەد دەربارەی بەئەندام بوون قسەیان کرد، بێدوودڵی قەبوڵی کرد.. لەدواییشدا هەرچەندە قازی محەمەد ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی نەبوو ئیتر رابەرو دەمڕاستی کۆمەڵە هەر ئەم بوو.." [19].

هەیە دەڵێن هەر ماوەیەکی کەم بەسەر ئەوەدا تێپەڕی، ئیتر بەسەرکردەی کۆمەڵە هەڵبژێردرا.

هێمنی شاعیر لەبیرەوەرییەکانیدا لەسەر ئەو رودلوانە بەم جۆرە دەدوێ: "پێشەوا قازی محەمەد ئەندامێکی سادەی کۆمەڵە بوو و ناوی نهێنی (بینایی) بوو.. وسەرۆکی کۆمەڵە کەپیاوێکی زۆر تێکۆشەرو ئازاو پاك بوو لەکاتی رابەریدا نەما.. [20].

- وتووێژی سەرنوسەری رۆژنامەی فەرمان لەگەڵ رابەری کوردەکان (22دیسامبەری 1945).
- وتووێژ لەگەڵ جێگری سیاسی و پارلەمانی سەرۆك وەزیرانی ئێران موزەفەری فیروز- ئی ژوئیەی (1946).
- یادداشتی وتووێژی سەرکونسولی یەکێتی سۆڤیەت لەماکۆ سەلومین. ری-22 ئناگوستی 1946.
- وتووێژی قازی محمد لەگەڵ رۆژنامەی ئیران ما(ایران ما) و رۆژنامەی رەهبەر (رهبر).
- لەسەر رووداوەکانی سیاسی لەناو حزبەکانی کورد لەناوچەی ماکۆ لەیەکێ ئەپریل تایەکی نۆکتزیر.

دەبێ مەبەستی هێمن لەو تێکۆشەرە حەسەینی فروهەر بووبێت، لەپێکهێنانی حزبی دیموکراتی کوردستانیشدا وەك ئەندامێکی سادە مایەوە، بەڵام لەدامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستاندا، وەك ئەفسەرێکی سیاسیی پلەی سەرهەنگی درایەو ئیتر لەپاش بۆنە جەماوەرییەکاندا جلی سەرهەنگی لەبەرکردووە.

بەبۆچوونی قازی محەمەد لەکۆمەڵەی ژ.ك دا ریزەکانی ئەم رێکخراوە بەرین و فراوانتر بوو:

"لەسەرووی سەقز حزب فراوان بوو بەناو عەشیرەتەکان دا بڵاوبوەوە.. لەبۆکان ئاغاکانی ئیلخانی زادە چالاکانە دەجوڵانەوە.. لەنەغەدە حاجی قادری حەریری بوە لێپرسراو بۆ وەرگرتنی ئەندام.. لەشنۆ موسی خان لەخێڵی زەرزا ئەندامێکی چالاك بوو.. شێخەکانی هەرکی هەموو چونە ریزی کۆمەڵەوە.. عەبدوڵڵا قادر مامش بوە چالاکترین ئەندام.. لەناو شکاك دا عومەر خان شەریفی گەورەترین سەرۆکیان بوو بەئەندام.. لەساڵی 1945 دا هەموو سەرکردەی خێڵەکانی کوردو ژمارەیەکی زۆر لەهاووڵاتیان بون بەئەندام.."[2]

بەو جۆرە کۆمەڵە فراوان و بنکەکانی بەرین بوو، لەو بازنە نهێنیی و داخراوەی خۆی دەرچوو... بەڵام سروشتی خێڵەکی بەخۆوەگرت، بەتایبەتی سەرۆك خێڵەکان، هەریەکە لەناوچەی خۆیدا رۆڵی لێپرسراوێتی دەبینی.. رێکخستنەکانی کۆمەڵە زیاتر ئەو ناوچانەی گرتەوە کەلەشکری سوری لێبوو یان ئەرتەش و ئیدارەی رژێمی شایان تێدا نەمابوو.

گرنگترین رۆڵی کۆمەڵە پەیوەندییەسیاسییەکان و لایەنی رۆشنبیریی و لەچاپدانی گۆڤاری نیشتمان بوو کەتا هەڵوەشانی ژ.ك (9) ژمارەی لێبڵاوکرایەوە کەئەمڕۆ هەر نۆ ژمارەکەی لەبەردەستدان. گەلێ شاعیرو نوسەر لەدەوری گۆڤارەکە کۆبوونەوە، عەبدولڕەحمان زەبیحی.. هەم وەك سکرتێری کۆمەڵە، دوای رۆڵی سەرەکیی کەحسەین فروهەر دەیبینی، هەم وەك سەرنوسەری نیشتمان کاریدەکرد.

لەگەڵ لەچاپدانی گۆڤاری نیشمان دا هەندێ کتێب وەکو (دیاری کۆمەڵەی ژ.ك کەشیعرە نیشتمانییەکانی حاجی قادرو مەلای گەورەی کۆیەو هەژارو شێخ ئەحمەدی حیسامی تێدا چاپ کرابوون بڵاوکرایەوە.. داهاتی کۆمەڵە تەنیاو تەنیا مانگانەی ئەندامان و فرۆشتنی چاپەمەنییەکان و داهاتی تیاترو نومایشەکانی بوو.. کۆمەڵە

هەر بەم دامانانە توانی چاپخانەیەکی دەستی بکڕێو لەمەهاباد دایبمەزرێنن.." (22)*

بۆ دروشمە نەتەوەییە گرنگەکە، سەربەخۆیی هەموو کورد، رۆڵی دیپلۆماسیی ژ.ك، وا وردە وردە ئاشکرا دەبێت، بەڵگەنامەکانی ناو ئەرشیفی کۆمارەکانی یەکێتیی سۆڤیەتی رۆژهەڵاتی هەندێك ئەرشیفخانەی تر کە وا وردەوردە دەکەونە بەردەست، ئەو رۆڵە مەزنە دیپلۆماسییە ئاشکرا دەکەن، کە ژ.ك لەو سەرەتا زووەدا بەهۆی رێبەرەکانی و بەرپرسان لەو کاروبارە پێی هەستان، بەتایبەتیی عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە*

لەسەر چالاکییەکانی کۆمەڵەی (ژ.ك) د. عەبدوڵڵا مەردوخ دەڵێت:

".. گەرچی (ژ.ك) زۆر نەژیا بەڵام لەو ماوە کەمەی تەمەنیدا لەبواری رۆژنامەگەری کوردیو ئەدەبو زمانی کوردیشدا هەوڵێکی باشیدا. نۆ ژمارە گۆڤاری نیشتمانو دوو رۆژ ئەژمێری(سالی 1943-1942و سالی 1944-1943)ی بڵاوکردەوە، ناوی دوانزدە مانگەی سال بەزمانی کوردی بۆ یەکەمجار (ژ.ك)بەکاری هێنا. هەروەها دیاری کۆمەڵەی (ژ.ك) بۆ لاوەکانی کوردیشی لەسالی 1943-1942دا لەچاپدا کە بریتییە لەسێ نامیلکە، دیاری مەلا محەمەدی کۆیی، گوڵ بژێرێك لەدیوانی حاجی قادری کۆیی و دەستە گوڵێکی جوانو بۆن خۆش لەباغی نیشتمان پەروەری هاتووەتە بەرهەمو لەگەڵێك بەیانی سیاسی بەبۆنەی رووداوی سیاسیو کۆمەڵایەتی جۆر بەجۆرەوە وەك لەپاشکۆی بەڵگەنامەکاندا دەبینرێن... پێشکەشکردنی شانۆگەری دایکی نیشتمان... پەروەردەکردنی چەندین کادری سیاسی، ژمارەیەکی زۆر لەئەدیبو نووسەرو شاعیری پایە بەرزیشە لەقوتابخانەی ژ.ك دەرکەوتن.."**

---

* لەبابەکانی حزبی دیموکراتی کۆماری کوردستاندا زیاترو بەدوورودرێژی قسە لەسەر رۆڵی گرنگی پێشەوا قازی محمد دەکەین.

* بۆ سود وەرگرتن لەو بەڵگەنامانە سەیری گۆڤاری رابوون، ژمارەکانی سالی 1999 بکەن.

** بڕوانە دوکتور عەبدوڵلا مەردوخ، هەمان باسو سەرچاوە... جگە لەچالاکیی سیاسیو دامەزراندنی لقی ژ.ك لەکوردستانی عیراق.. کەمامۆستا برایم ئەحمەد گەڵ لەبیرەوەریەکانی خۆی ئەسەر ئەو لقە کەخۆی لێپرسراوی بوو، لەسەر رووداوە سیاسیەکانمان بۆ دەگێڕێتەوە، بەتایبەتی لە: بیرەوەریەکانم، دامەزراندنی لقی ژ.ك، گۆڤاری گزنگ، ژمارە13.

حزبی دیموکراتی کوردستان

سەرەنجامەکانی دووەمم جەنگی جیهان و سەرکەوتنی بەرەی دەوڵەتانی دیموکرات بەسەر نازیزم و فاشیزمدا، هاتنەکایەی گەلێ دەوڵەتی سۆسیالیست و فراوانبوونی بەرەی سۆسیالیزم و خوڵقانی شۆڕەی ئاسنین و دروستکردنی چەکی ئەتۆم لەلایەن ئەمریکاییەکانەوە، ناچارکردنی ژاپۆن بە زەبری بۆمبای ئەتۆم بەخۆبەدەستەوەدان و قبوڵکردنی مەرجەکانی دەوڵەتانی سەرکەوتوو دوای هەردوو ڕووداوەکەی هیرۆشیماو ناگازاکی، دەستپێکردنی سەرەتای جەنگی سارد، بەربەرەکانی لەسەر دەست بەسەراگرتنی ناوچە نەوتی و ستراتیجییەکان، ململانێی لەسەر ئێران بۆ هێزجێگیرکردن تێیداو مانەوە بۆ دەست بەسەرلگرتنی نەوت و ناوچە گرنگەکان، مەترسیی بڵاوبوونەوەی کۆمۆنیزم... ئەم ڕووداوو گۆڕانانەو گەلێ دیاردەی‌تر بارودۆخێکی نوێیان لەجیهان و لەئێران دا هێنایە کایەوە. گەلانی ئێران بەگشتی و گەلی کورد بەتایبەتی وشیاربووەوە، ڕوناکبیرو نیشتمانپەروەرانی کەوتنە چالاکی و خەباتی ئاشکرا.. دیارە لەناو شارو ئەو ناوچانەی دەسەڵاتی ڕژێمیان تێدا نەمابوو، یان زۆر لاواز بووبوو، گەلێ ڕێککەوتن لەنێوان زلهێزەکان و تارانیشدا ئیمزا کرابوو کەتیایاندا چارەنووسی ئێران و پارێزگاریکردنی یەکێتی ئەرزو ئاویان بۆ مسۆگەر کردبوو، لەگەڵ چۆڵکردنی ئێران لەلایەن هەرسێ دەوڵەتە گەورەکەوە، یەکێتی سۆڤیەت، بەریتانیا و ئەمریکا، دوای کۆتایی هێنان بەشەڕ بەشەش مانگ.. بۆیە ململانێیەکی ئاشکراو مانۆڕی سیاسیی هەمەچەشن و شکات و شکاتکاری لە*UN* و گوشار دەستیان پێکرد.

ئەو هەلومەرجانە هیوایان لای کورد گەشاوەکردو ئایندەی خۆی ڕوناک دەبینی و تێکۆشەرەکانی چالاکانە کەوتنە تەقەلای بەدەستهێنانی ئامانجەکان؛ یەکێک لەو گۆڕانانەی ئەو بارودۆخە نوێیانە دەیانخواست ماملەیەکی ئاشکرابوو، هێنانەکایەی زەمینەیەک بوو کەلەگەڵ ئەخشەو ئامانجەکانی یەکێتی سۆڤیەت بگونجێ، هەنگاوی گرنگی ئەو مەیدانە، یان سەرەتای هەنگاوە گرنگەکانی ئەو مەیدانە کەزیاتر لەدووەم سەردانی وەفدی کورد بۆ باکۆ دەرکەوت، دامەزراندنی حزبێکی دیموکرات و ئاشکراو خاوەن لێپرسراوانی ناسراوبن، کەجێگەی کۆمەڵەی

ژ.ك بگرێتەوە، بۆچی؟ لەبەرئەو هۆیانەی کەلەدواییدا روناکییان دەخرێتەسەر.. گەلێ لەرابەرانی کورد لەو گۆڕانە حاڵی دەبوون:

"دەستەیەك لەروناکبیران و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ك هاتنەسەر ئەو بڕوایە، کەجێبەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەلومەرجی ئێستا، جیهان و کوردستان دا ئیمکان کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێیان کەلەگەڵ هەلومەرجی ئەو سەردەمەدا دەگونجا گەڵاڵەکردو لەڕۆژی سێی خەزەلوەری 1324–1945 یەکەم کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەشاری مەهاباد گیراو ئەو بەرنامەیە پەسندکراو رێکخراوی حزبی دیموکراتی کوردستان هەر لەسەر بناغەی رێکخراوی کۆمەڵەی ژ.ك دامەزرا) [23].

بیروڕای لاخستنی ژ.ك و پێکهێنانی ئەم حزبە نوێیە، هەندێ کەس دەیگێڕنەوە بۆ لێپرسراوانی ئازربایجانی سۆڤیەت، ولیەم ئیگلتن یەکێکە لەوانە، لەم رووەوە ئەم دەنوسێ:"ژەنراڵ ئاتاکشیوف سەرکردەی ئەفسەرە سیاسییەکانی روس لەئازربایجان بەقازی محەمەدی گوت: کاتی ئەوە هاتووە کۆمەڵێك لەناسراوانی کورد سەر لەیەکێتی سۆڤیەت بدەن، بۆ باسکردنی پاشەڕۆژی کوردستان.." [24].

هەڵوەشانی ژێکاف بۆچی؟

لەسەر هۆی سەرەکیی دامەزراندنی حزبی دیموکرات بەلاخستن و چاوپۆشین لەبوونی ژێکاف، لام وایە چەند هۆیەکە کە هەندێکیان ڕاستەوخۆ پێوەندییان بە بۆچوونەکانی لێپرسراوانی روسەکانەوە هەیە لەسەر ئامانج و داخوازییەکانی کورد...

هەرچی لێپرسراوە مەیدانییەکانی سۆڤیەتەکان بوو، بەردەوام جەختیان لەسەر ئەوە کردووە کە دەبێت کورد دەستبەرداری داوای سەربەخۆیی بن..

ئاشمۆڤ عەلی ئەکبەرۆڤ لەڕاپۆرتێکدا (بەهاری 1945) دەنووسێت:

"بەپێی دەستوری مۆسکۆ ئێمە لەمانگی ئاب پەیوەندیمان لەگەڵ پارتی ژێکاف گۆڕیوە. لەچاوپێکەوتنەکاندا لەگەڵ ناسراوەکانیکورد ئێمە بەشێوەیەکی پارێزانە(احتیات) تێمانگەیاندوون کە ئێمە پێمان وایە بیروباوەڕی "سەربەخۆیی بۆ

کوردستان" کاتی خۆی نییەو ڕیئال نییە، لەبەرئەوە ئەم بیروباوەڕە زیاتر لەلایەن دوژمنانی گەلی کوردەوە پشتیوانی دەکرێتو، هەر ئەوانیش کەمتر لەهەموو لایەك بیر لەئازادیو سەربەخۆیی ڕاستەقینەی گەلی کورد دەکەنەوە. بەمەبەستی باشترکردنی ژیانی گەلی کورد ئیمە بەپێشکەوتنخوازەکانی پارتی ژێکاف پێشنیار دەکەین بۆ مافی یەکسانیی کورد لەچوارچێوەی یاسایی ئێران لەسەر بنچینەیەکی دیموکراتییانەی ولات هەوڵبدەن.

کوردەکانیش زۆر جار لەلایەن سەرکردەکانی پارتی ژێکافەوە دوزیان لەگەل کراوەو پارتی بەرەبەرە لەپێش چاوی خەڵك دەکەوێت، پارتی ژێکاف بەبڕیاردانێکی تایبەتی هەڵوەشایەوەو ئەندامەکانی سەرلەنوێ چوونە ڕیزی پارتی تازە دروستکراو واتە پارتی دیموکراتی کوردستانەوە".*

ئەم ڕاپۆرتە دەری دەخات کەڕوسەکان سوور بوون لەسەر لاخستنی ژێکاف، دوای ئەوەی بۆیان دەرکەوتووە کە لێپرسراوە سەرەکییەکانی تری ژێکاف ئامادە نین دەستبەرداری دروشمو داوای سەربەخۆیی کوردستانی گەورە بن. ئەمەش لایەنێکی گرنگ لەهۆی نەمانو هەڵوەشانی ژێکاف دەردەخات..بەلام ڕاستەوخۆو بە بڕیار دەرنەخراوە کەی ئەو بڕیارە تایبەتییە بۆ هەڵوەشانەکەو چۆنو لەکوێو لەلایەن کێوە بوون! ڕەنگە یەکەم دۆکۆمێنتی بەرگی یەکەمی دەوڵەتی جمهوری کوردستان، کەمە تیشکێك ئاراستەی ئەم لایەنە بکات..**

ئەوە لەکاتێکدا بوو کە ڕێبەرانی تری ژێکاف جگە لە پێشەوا قازی محەمەد لەو سەرەتایانەدا ئامادە نەبوون کەپاشەکشە لەهەندێ بیری هاوپێوەند بەدروشمی سەربەخۆییەوە بکەن، بۆ نموونە کاتێك زەبیحیو قاسمی ئیلخانی زادە لەفابریوەری *1945*دا دەچنە دیدەنیی بەرپرسی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەگەل ئازەربایجانی ئێران "شەرێپۆڤ"ئەم مشتومڕەی لە ڕاپۆرتێکدا تۆمارکردووە:

---

* بڕوانە: نەطراسیار هەورامی، هێندێك بەلگەو بۆچوون لەسەر کۆمەڵەی ژێکاف- لە ڕووسییەوە کردوویەتی بە کوردی ، گۆڤاری گزنگ، ژمارە 25، 1998.

** بڕوانە:

-گۆڤاری ڕابوون ژمارە 23-1988، هێندێك بەلگەو بۆچوون لەسەر کۆمەڵەی ژێکاف.

-مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم، ستۆکهۆلم 1992.

"لەڕێکەوتی دووەمی فابریوەری 1945، ئەوڕەحمانی زەبیحی و قاسمی ئیلخانی زادە هاتنە لام داوایان لێکردم کەئیجازەیان بدرێتێ، ڕێکخراوی پەیوەندییەکانی کولتووری لەگەڵ سۆڤیەت لەکوردستان دروست بکەن و سەرپەرشتی بێت. کاتێک ئەم مەسەلەیەم بۆ جەنابی ئەوڕەحمان زەبیحی ڕوونکردەوەو پێموت کە ئێمە ناتوانین پێشنیاری ئەوتۆ قەبووڵ بکەین، زەبیحی وتی: ئەگەر ئێمە لقێکی ئەم ڕێکخراوە پێکبێنین و ناوی لێبنێین ڕێکخراوی پەیوەندییەکانی کولتووری لەگەڵ سۆڤیەت. لەوەلامی پرسیاری من کە بۆچی ئەوانە نایانەوێ ناوی لێبنێین "کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری ئێران لەگەڵ سۆڤیەت" زەبیحی وتی: "ئێرانییەکان ئێمەیان خۆش ناوێت و ڕێزمان لێناگرن و بەچاوێکی خراپ و سووکەوە سەیرمان دەکەن، لەبەرئەوە ئێمە حەزناکەین ناوی بەشی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت و ئێرانی پێوە بێت، بەڵکو باشترە ناوی "بەشی یان لقی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت" بێت.

من جارێکی تر هەوڵمدا بۆ زەبیحی ڕوون بکەمەوە کە بۆچی ئێمە پێشنیار دەکەین ناوی پەیوەندییەکانی کولتووری ئێران لەگەڵ سۆڤیەتی پێوەبێت، لەبەرئەوەیە کە ئێران دەوڵەتێکی دۆستەو ئەمە نابێت ئینکار بکرێت، بەپێچەوانەوە ئەو پەیوەندییە کولتوورییانەی کە دروستیان دەکەین هەرچی بڕوات دەبێ بەهێزتر بکرێن.

بەکارهێنانی وشەی "ئێرانی" هەموو جارێک هەم زەبیحی و هەم ئیلخانیزادەی قەڵس و تووڕە دەکرد، وتی" ئەگەر وڵاتێکی وەک سۆڤیەت، کەسوپاکەی شکستی بەئەشکری ئەڵمان دەهێنێت، لەئێران بترسێت دەبێ دانیشتوانی بەدبەختی کورد کە زۆر بەزەحمەت دەتوانرێت لەسەدا پێنجی دانیشتوانی خوێندەوارو بەکولتووری تێدا بێت، دەبێ چبکات؟ " زەبیحی وتی کە ئێمە چارەڕەشترین گەلێن کە هیچ کەس یارمەتیکمان نادات. منیش وتم بۆچ واهەڵێی جەنابی زەبیحی؟ دوای ئەوەی کە شەریپۆف درێژە بەڕاپۆرتەکەی ئەدات ئینجا دێتەوە سەر ئەسڵی هۆی دیدەنییەکە: لەوەلامی پرسیاری من کە ئێیان بۆ سەرۆکی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت دیاری کردووە. زەبیحی وتی: برای گەورە جەنابی قاسمی ئیلخانیزادە. بەڕێز ئیلخانیزادە دۆڵێکی زۆر بەکولتووری خوێندەوارە و زمانی عەرەبی و فارسی و کوردیش دەزانێت و خزمەتگوزاری ئەدەبی دەسەی کۆنی کوردی

وەرگرتووە. ئەمجار من ڕووم لەبەڕێز ئیلخانیزادەکردو لێم پرسی: ئایا ئامادەیە ببێتە سەرۆکی لقی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەگەڵ ئێران لەمەهاباد؟ لەوەڵامدا وتی کە ئامادەیە ببێتە سەرۆکی بەشی کۆمەڵەی پەیوەندییەکانی کولتووری سۆڤیەت لەمەهاباد.

منیش وتم داوات لێدەکەم بەو چەشنەی کە من ناوی دەبەم ناوی بهێنێت، لەکۆتایی چاوپێکەوتنەکە بەڕێز زەبیحی و ئیلخانیزادە داوای ئەدەبیاتیان بەزمانی ئازەری و کوردی لێکردم و دەیانەوێ کە ئاگاداری ژیانی کوردەکانی سۆڤیەت بن. منیش بەڵێنم پێدان کەئەوپەڕی هەوڵی خۆم، بۆ ئەم مەبەستە بەڕێگای- انجمن سراسری روابت فرهنگی شوروی-بدەم."

بەڵام ژێکاف لەسەر ئەو نەخشەیەی سووربووە کەخەباتی کورد بەرفراوانتر بکات... یەکێك لەنامەکانی هەیئەتی ناوەندی ژ.ك بۆ کۆنسوڵی سۆڤیەت لەتەورێز ڕووناکییەك دەخاتە سەر ئەو بۆچوونە:

کۆمەڵەی ژ.ك

ئیدارەی ناوەندی

بەروار *7ڕەزبەری 1323-29 سپتامبر 1944*

بژی کوردو کوردستانی گەورە

بۆ بەڕێز سەرکۆنسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لەشاری تەورێز

بەحورمەتەوە ڕادەگەیەنم چەند ڕۆژ پێش قشوونی ئێران ویستوویەتی بچێ بۆ "مەریوان" کە "حەمەڕەشید خان" پێشی گرتوون. دوای ئەم ڕووداوە، ژەنراڵ "هۆشمەند ئەفشار" دێتە مەهابادو دەیەوێ قشوونی ئێران بگەڕێنێتەوە ئەو شارەو وەسەر"سەقز"ی بخات.

دوای ئەوەی نامەکە باسی کۆکردنەوەی هێز لەسەقز دەکات، تێیدا هاتووە:

لەنێوان کوردەکانی عیراقدا، عەشیرەتی جاف و شێخ لەتیف کوڕی شێخ مەحموودی ناسراو، کەچەند مانگێکە بە *1500* سوارەوە لەسەردەشت جێیان گرتووە، لەگەڵ گروپێکی سەربەعەشیرەتەکانی "گەورك" و "مەنگوڕ" بەهانای حەمەڕەشیدخانەوە چوون، لەئاکامی تێکهەڵچوونێکی بچووکدا برازای حەمەڕەشۆدخان بریندار بووەو حەمەڕەشید خان لەمەریوان کشاوەتەوەو خۆی

گەیاندۆتە"بانە" لەوە دەچێ قشوونی کۆکراوەی ئێران لەسەقزەوە بچن شارەدێی بانەش داگیر بکات، بەم بۆنەوە حەمە رەشید خان بۆنێمەی نوسیوەو دەڵێ:

".... پۆلکۆنیك (سەرهەنگ) سەلیم ئاتاکشیزف بەڵێنی پێداوە، هەر کاتێك لەنێوان ناوبراوو ئەرتەشی ئێراندا شەڕ هەڵگیرسێ، دەوڵەتی سۆڤیەت یارمەتی بەحەمەرەشید خان دەکات یاخود پێش بەچوونی ئەرتەشی ئێران دەگرێ، بەڵگەی ئەو گوتنە لەکۆنسوڵی سۆڤیەت مەوجوودە".

ئێستا حەمەرەشید خان داواتان لێدەکات پێش بەهێرشی ئەرتەشی ئێران دژی ئەو بگرن، تاکوردەکان لەشوێنی ترەوە بەهانایەوە دەچن و یارمەتیی پێ دەگەیەنن. هەروەها ئێزن مەدەن ئەرتەشی ئێران دژی حەمە رەشید خان لەتانك کەڵك وەرگرێ.

ئینگلیسەکان لەعێراق، تفەنگ بەعەشیرەتە کوردەکان دەدەن و وێدەچێ دانی ئەو تفەنگانە بۆ شەڕی دژی عەرەبەکان بێ."

هەیئەتی ناوەندی ژ.ك[*]

دیسان لەسەر هەڵوەشانی ژێکاف

قازی محەمەد لەدیدەنییەکی رۆژنامەنوسی هەواڵدەری ئاژانسی دەنگوباسی- تاس- راستەوخۆ ئەو راستییە دەردەخات کە چۆن ژێکاف هەڵوەشاو گەلێك شتی تر باسدەکات:

تەورێز 17 ژانویەی 1946

رۆژنامەنوسی هەواڵدەری تاس لەگەڵ سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان قازی موحەمەدو سەرۆکی ئەنجومەنی کوردستان حاجی بابەشێخ وتووێژی کرد. قازی محەمەد دوای ئەوەی بەدرێژی باسی گەلێك شۆڕش و راپەڕین دەکات تا داڕوخانی ئیدارەی حکوومەتیی ... ئینجا وتی:

"لەم ماوەیەدا ئێمە پارتی ژیانی کوردمان(ژیانەوەی کوردستان)مان پێك هێنا کە رێکخراوەیەکی نهێنی بوو، بۆچوونێکی ناسیۆنالیستانەی هەبوو مەبەستی پێك هێنانی دەوڵەتێکی گەورەی کوردستان بوو. دەسەڵاتدارانی ئێرانی بێشك هەوڵی

---

[*] حامید گەوهەری، هەمان سەرچاوە، 66-67

چاندنی دوژمنایەتی نێوان خێڵەکانی کوردیان ئەدا. بەڵام بەکۆتایی هاتنی شەڕ هەموو هەوڵەکان بەرنگای دیموکراتیدا ڕۆیشتنە پێش. پارتی ژیانەوەی کوردستان لەلایەن ئێمەوە هەڵوەشێنرایەوەو حزبی دیموکراتی کوردستانمان ڕێکخست. بەدروستبوونی حزبی دیموکراتی کوردستان ئێمە بەیەکجاری کۆتاییمان بەدوژمنایەتی نێوان خێڵەکان هێناو داخوازی ڕێبەرایەتی خێڵەکانمان بۆ دەسەڵات وەرگرتن لەناوبرد...*

لەهەمان دیمەنیدا قازی ئەڵێت:

"*28ی فیبریوەی 1945* کۆنگرەی نوێنەرانی باکووری کوردستان بەرێبەرایەتیو سەرۆکایەتی حاجی بابەشێخ ئەنجومەنیان هەڵبژرد. لەرێکەوتی دەی مانگی دیسامبری *1945* ئاڵای نەتەوایەتیمان لەسەر بینای ئەنجومەنی کوردستان هەڵکردو کوردەکان سوێندیان خوارد کە هەتاکو کوردێک مابێت کەس ناتوانێت ئەم ئاڵایە لابەرێت و ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵاکە بووبە جێژنێکی نەتەوایەتی کورد..."

—لەسەر ئەمانی ژنکاو پێکهێنانی حدک...

جگە لە ڕوسەکان نەخشەی هەڵوەشانی ئەوو دامەزراندنی ئەم، کۆمەڵێک لاوی ناو سەرکردایەتیی کۆمەڵەش هاتبوونە سەر ئەو باوەڕە کە دەبێت گۆڕان لەدروشمەکاندا هەبێت..

لەم ڕووەوە غەنی بلوریان هەمانرای هەبووەو ئەڵێت:

"دورشمی کۆمەڵەی ژێکاف بۆ هەمووەمان جێگەی ڕێزەو دەزانین بەتەواوی بەرگری لەمافی گەلەکەمان دەکات، بەڵام ڕۆژگار جۆرێکەو کە هیچ لایەنێکی جیهان دانکۆکی لەداخوازەکانی ئەمڕۆژی ژ.ک ناکات، گەیشتن بەو ئامانجە ڕێگەیەکی پڕ هەورازو نشێوەو ئەمڕۆکە ئاسۆیەکی ڕوون بۆ ئەو ئاواتە بەدی ناکرێ. کەواتە پێویستە ئێمە چاوێک بە داخوازەکانماندا بخشێنین و لەگەڵ هەلومەرج ڕێکیان بخەین و لایەنگریان بۆ بدۆزینەوە. بەرای من داوای ئەمڕۆمان دەبێ لەچوارچێوەی خاکی ئێراندا هەڵسەنگێندرێ و شتێک لەپرۆگرامی خۆماندا بگونجێنین کەدەگەڵ ئەقڵی یاساو دەستووری ئەمڕۆی دەوڵەتی ئێران بگونجێ. بەپێی ئەو بۆچوونە پێویستە

- بڕوانە:- ئەنوەرسیار هەورامی، هەمان سەرچاوە.
- -مەبەستی لەپارتی دیموکراتی کوردستان، حزبی دیموکراتی کوردستانە.

ناوی کۆمەڵەش بگۆڕدرێ‌و قاڵبێکی نوێ دانێن کەلەگەڵ دروشمە تازەکەمان بێتەوە...*

کاتێکیش باقرۆف لەگەڵ نوێنەری کوردان کۆبووەوە:

"باقرۆف کەوتە باسکردنی بزوتنەوەی کوردو ئاوەڕۆکەکەی.. ئینجا پەنجەی بۆ ئەوە راکێشا کەکۆمەڵە بەو بارەی ئێستای ناتوانێت شتێك بەدەست بهێنێت، جولانەوەکە پێشناکەوێت ئەگەر بەسەرکردایەتی پارتییەکی دیموکرات‌و کوردستانی نەبێت.." [25].

عەبدولقادری دەباغی، لەسەر باروودۆخەکانی سەردەم‌و رۆژگارەکانی پێش‌و سەرەتای جەمهوریەتی کوردستان، کە بۆ خۆی هاوڕێ‌و هاوکاروانی خەباتە دوورو درێژەکەی بووە، ئاوا قسان دەکات:

"... ئەو باخە خەملیو بوو، هاتبووەبەر، زمانی کوردی کەلەزەمانی رەزا شا قەدەغە کرابوو، ببووە زمانی رەسمی، رۆژنامەو گۆڤارە کوردی‌یەکان لەچاپخانەی کوردستان چاپ‌و بڵاودەبوونەوە، ئەدیب‌و شاعیرانی وەك: خاڵەمین، سەید کامل، حەقیقی، هەژار، هێمن، شێواو، عەتری‌و چەندین نووسەری وەك حەسەنی قزلجی بەشیعرو بەرهەمە هەمەڕەنگ‌و بەنرخەکانیان زمانەکەیان ژیاندەوە.

بەڵێ ئەو کۆمارە ساوایە لەماوەی کەمێ نزیك بەساڵێ، بە 7ماشینە کۆنەوەو بەنەبوونی دوکتورو موهەندیس‌و پسپۆڕەوە باخێکی رازاوەی پێکهێنا کەئێستاش پاش پەنجا ساڵ‌و بەدوای رووخانی کۆمارەکە، حیزبەکەی نموونەی نەزم‌و دڵسۆزی‌یە، رووخانەکەشی تێکشکانی سیاسەتی یەکێتی سۆڤیەت لەبەرامبەری سیاسەتی ئەمریکاو بەریتانیا بوو، نەك‌ئازایەتی دەوڵەتی تاران"*

لەگەڕانەوەی وەفدەکەدا، ئەو لێپرسراوانەی کورد، ئەو پێشنیازو رێنماییەیان وەرگرت‌و کەوتنە سەر رێبازی پێکهێنانی ئەو حزبە نوێیە.. لە *15*ی ئابی/ *1945*دا کۆنگرەی دامەزراندنی حزبەکە لەمەهاباد بەستراو نوێنەرانی ناوچەو شارۆچکە

---

* بڕوانە:

-حامید گەوهەری، هەمان سەرچاوە، ل144.

-غنی بلوریان، ئاڵەکۆك، کۆکردنەوەو ئامادەکردنی حامید گەوهەری.

* بڕوانە"عەبدولقادری دەباغی، گۆڤاری گزینگ، ژمارە13 ئەویش لەبڵاوکراوەی "کوردستان" ژمارە 230-یەوە وەریگرتووە.

ئازادکراوهکانو مههاباد تێیدا ئامادهبوون.. پاش قسهو مشتومڕو شیعر خوێندنهوهو باس لهبارودۆخهکانی کوردستانو ئێرانو جیهان، مافهکانی کورد بهدهستهێنانی خودموختاری دیارکرا.

لهو کۆنگرهیهدا قازی محهمهد بهپێشهوا ئهم ناوانهش بهکۆمیتهی ناوهندیی ههڵبژێرران [26]:

1-حاجی بابهشێخ

2-محهمهد حسێن سهیف قازی.

3-مهناف کهریمی.

4-سهید محهمهد ئهیوبیان.

5-عهبدولرهحمانی ئیلخانیزاده.

6-ئیسماعیل ئیلخانیزاده.

7-ئهحمهدی ئیلاهی.

8-خهلیل خوسهوی.

9-کهریم ئهحمدیان.

10-حاجی مستهفا داودی.

11-محهمهد ئهمین موعینی.

12-مهلا حسێن مهجدی.

13-مهحمود وهلی زاده.

14-محهمهد رهسوڵ دلشاد.

15-محهمهد ئهمین شهریف.

16-عهبدولرهحمانی زهبیحی.

لهسهر لیستی ئهندامانی کۆمیتهی ناوهندیی، ئهرایهکی بڕینهرهوه ههیهو ئهلیستێکی بێ مشتومڕ لهئارادایه. بۆ نمونه دهڵێن محهمهد رهسوڵ دلشاد بهسکرتێری کۆمیتهی ناوهندیی ههڵبژێرراوه. کهچی لهههندێ نامهی رهسمیی حزبهکه ئیمزای (بلوریان) دهبینرێ*

---

* بروانه مهحمود مهلا عزهت، دهولهتی جمهوری کوردستان ب3 1997.

یەکێك لەکارە گرنگەکانی کۆنگرە بڕیاردان بوو لەسەر ئەو بەرنامە نوێیەی بۆ حزبەکە ئامادەکرابوو، وەك لێرەدا دەقی تەواوی دەخەینە پێش چاو.

لەسەر ئەو دامەزراندنەی حزبی دیموکراتی کوردستان لە 16ئابی 1945 ئەم ئاگادارییەی خوارەوە بەئیمزای (61) کەس لەنوێنەرانی بیروناك‌و لادێی‌و بازرگان‌و سەرەك تیرەو دایەرەکانی دەوڵەت‌و پیاوانی ئایینی‌و خاوەن موڵك بەزمانی کوردی‌و فارسی لەشاری مەهابادو دەوروبەری بڵاوکرایەوە.

بیسمیل لاهی رەحمان‌و رەحیم

ئاگادری حزبی دیموکراتی کوردستان

هاونیشتمانیان.. برایان..

ئاگری شەڕی دووهەمی جیهانی کەلەلایەن وەژێرخەرانی دیموکراتی وەبەدەستی دوژمنانی ئازادی دەست پێکرابوو بەباسکی بەهێزی سەربازانی وڵاتەکانی هاوپەیمان کوژێندراوە، جیهانی دیموکراتی سەرکەوت وەجیهانی فاشیزم کەدەیویست نەتەوەکان‌و گەلانی جیهان بخاتەژێر ئەسارەتی مستێك ریگرو خوێن خۆر بەتەواوی نابوت بوە هەر چلۆنێك کەچاوەڕوان ئەکرا ڕێگەی ئازادی بۆ نەتەوەو گەلانی جیهان ئاوا ئەکراوە ئەمڕۆ تەواوی گەلانی گەورەوچکولەی جیهان ئەیانەوێ لەم ڕێگەیەی کەئاواڵە کراوەتەوە سود وەربگرن، ئەوان ئەیانەوێ لەم وادانەی کەلەپاکتی مێژوویی ئاتلانتیك دا دراوە سود وەربگرن، ئەوان ئەیانەوێ کاروباری خۆیان‌و چارەنووسی خۆیان بەئارەزوی خۆیان بەجێ‌بگەیەنن.

ئێمە، کوردەکانی کەلەئێران ئەژین بەدرێژایی چەندین ساڵ خەباتمان کردوە وەلەم ڕێگەیەدا قوربانیەکی زۆرمان داوە، بەڵام حاکمە دیکتاتۆرەکانی ئێران هیچ کاتێك بۆ بیستنی پێویستیەکانی ئێمە ئامادەنەبوون وەتەنانەت نەیان هێشتوە لەو مافانەش کەبەگوێرەی قانونی ئەسلی دراوە بەئەیالات‌و ویلایاتەکان سود وەربگرین. ئەوان بەهۆی گوللەو بۆمب‌و تۆپ‌و گرتن‌و تەبعیدو کوشتن‌و یەخسیرکردن وەڵامی ئێمەیان داوەتەوە. بەتایبەتی لەسەردەمی دیکتاتۆری بیست ساڵەی رەزاخان دا ئێمە بۆ لەبەرکردنی جل‌وبەرگی نەتەوایەتی کوردیش ئازاد نەبوین. ئەوان بەهۆی نوکەنیزە، بەهۆی ئەفسەرە دزو خاین‌و ڕێگرەکان تەواوی مەوجودیەتی ئێمەیان،

ژیان و ناموسی ئێمەیان خستبوە ژێرپێ. ئەوان بو نابودکردنی ئەسلی ئێمە لەهیچ چەشنە کارەساتێکی دڕندانەو بێ‌شەرمانە نەپرینگاونەتەوە. ئاخر ئێمە ئادەمیزادین، ئێمەش مێژو، زمان، ڕێوشوێن و دابی تایبەتی خۆمان هەیەو ئەوانەمان خۆش ئەوەی. بوچی ئەبی مافی ئێمە پێشێل بکرێت؟ بوچی ناهێلن کوردستان ببێتە ولاتێکی خودموختار وەلەڕێگەی ئەنجومەنی ویلایەتی‌یەوە کەلەقانونی ئەساسی‌دا دیاری‌کراوە کاروباری بەڕیوە ببەرێت؟

هاونیشتمانانی خۆشەویست، پێویستە ئەمەی بزانین کەحەق نادرێت، بەڵکو ئەستێندرێت. بۆ ئەوەی حەقی خۆمان، دەسەلاتی نەتەوایەتی‌و هاوجێگەیی خۆمان وەدەست بهێنین ئەبێ خەبات بکەین. بۆ ئەم خەباتە یەکیەتی‌و یەک گرتن پێویستە، بۆ ئەمەش تەشکیلات‌و دەستەی پێش ڕەو پێویستە.

دامەزراندن‌و دەست بەکاربونی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەمەهاباد بۆ ئەم ئامانجە بەرزەیە. ئێوە، هاونیشتمانانی خۆشەویست، ئەبی چاوو گوێی خۆتان ئاوالە بکەنەوە، لەدەوری حیزبی خۆتان وەخەبەرێن وەبو وەدەست هێنانی مافی قانونی‌و نەتەوایەتی خۆتان فیداکاری بکەن. حیزبی دیموکراتی کوردستان سەروک‌و ڕێگە نیشان دەری ئێوەیە. بەتەنیا لەژێر ئالای ئەم حیزبەدا نەتەوەی کورد لەخەتەری تیداچون نەجاتی ئەبیت وەمەوجودی‌یەت‌و ناموس‌و پێویستەکانی نەتەوایەتی ئەو پارێزگاری لێ ئەکرێت. بەتەنیا بەهوی ئەم حیزبە گەلی کورد ئەتوانێت لەنێوسنوری دەولەتی ئێران دا خودمختاری نەتەوایەتی وەدەست بخات.

هاونیشتمانانی خۆشەویست.. ئێمە جیا لەمافی قانونی‌و ئینسانی خومان شتێکی ترمان ناوێ. شوعاری ئێمە لەو بەندانەی ژێرەوەدا بەکورتی نیشان دراوە، ئەم شوعارانە بخوێننەوە وەلەهەمو پیاوێکی کوردی حالی بکەن.

ئەمانەن شوعارلتی ئیمە

1-نەتەوەی کورد لەداخلی ئێران دا بو هەڵسوڕاندنی کاروباری مەحەللی خوی سەربەخۆو ئازاد بێت وەلەسنوری دەولەتی ئێران دا نەتەوەی کورد خودمختاری خوی بخاتە دەست خویەوە.

2-مافی خوێندنی بەزمانی زگ ماکی خوی هەبێت وەتەواوی کاروباری دایرەکان بەهوی زمانی کوردی بەڕیوە ببەرێت.

3-لەسەر ئەساسی قانونی ئەساسی ئەنجومەنی ویلایەتی کوردستان بەرزوویی هەلبژێردری، بەتەواوی کاروباری کومەلایەتی‌و دەولەتی رابگا وەچاودیریان بەسەردا بکات.

4-کاربەدەستانی دەولەت ئەبی بەبی قسە لەخەلکی مەحەللی بن.

5-ئەبی لەسەر ئەساسی قانونیکی گشتی‌دا لەنیوان لادیی‌و خاوەن مولکان دا پیک هاتیک پیک بهیندریت وەدوا روژی هەر دوك لا دابین بکریت.

6-حیزبی دیموکراتی کوردستان تی ئەکوشیت کەلەخەبات دا بەتایبەتی لەگەل نەتەوەی ئازەربایجان وەگەلەکانی تری کەلەئازەربایجان ئەژین (ئاسوریەکان‌و ئەرمەنیەکان‌و هتد) یەکیتی‌و برایەتی‌یەکی تەواوی پیك بهینیت.

7-حیزبی دیموکراتی کوردستان بەئامانجی بەرەوپیش بردنی کشت‌و کال‌و بازرگانی کوردستان وەپەرەپیدانی کاروباری فەرهەنگ‌و تەندروستی وەباشتر لیکردنی ژیانی ئابوری‌و مەعنەوی گەلی کورد دەست ئەکات بەسوودوەرگرتن لەسامانەکانی سروشتی‌و کانگاکانی کوردستان وەلەم ریگەیەوە تی‌ئەکوشیت.

ئیمە ئەمانەوی بەتەواوی گەلەکانی ئیران هەل تیکوشینی بەئازادی بدریت بو بەختەوەری‌و پیش کەوتنی نیشتمانی خویان.

بژی کوردستانی خودموختارو دیموکرات (27)

لەسەر هەلومشانی ژ.ك‌ودامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان. روڵی ژ.ك لە پروسەی دەرکەوتن یان پیگەیوی ناسیونالیزمی نوی، قازانج‌و زیانەکانی هەلوەشانی ژ.ك لەروی سیاسی‌و ریکخراوەیی‌و دەرونیی‌و کومەلایەتییەوە چبوون؟ ئەوانەو گەلی باسی تر، لەو سەردەمانەوە تائیستا جیگەی باس‌و مشتومرن... لەو روناکبیرانەی کەچەند سالیکە لەگەل باس‌و لیکولینەوە لەناسیونالیزمی کوردی‌و روداوەکانی ناو ئەزمونەکەی مەهاباد خەریکە دوکتور عەباس وەلی-یە کەبەگەلیك دیدو بوچونی نوێوە تیوری‌و راکانی خوی بلاوکردوتەوەو لەسەریشی بەردەوامە...

ئەم رای زور لەمیژو نوس‌و نوسەرەکان رەتدەکاتەوە• لەتسەکانیدا بوچوونەکانی من رەت دە... کە بو پیشەوەچوونی میژووی ناسیونالیستی

• لەوەتدانەوەی بیروبوچونەکان... [illegible] ... کە گەیشتە پیکهاتنی کومەلەی ژیکاف دەکا، وەکو پێ... [illegible]

کوردی پرۆسەیەکی نەپچڕاو بێت، بەمانا، ئەوەی قوبوڵ نییە کەبەمۆی گەشەکردنە بەردەوامەکانی کۆمەڵگەوە، لەهەموو ڕوویەکەوە گۆڕان ڕوو دەدەن، بنەماکانی ناسیونالیزم سەرهەڵدەهێنن، چەکەرە دەکەن، گەشەدەکەن پێدەگەن و کۆی هەمووی پێناسەو هەویەی ناسیۆنالیزم پێکدەهێنن... بەمانایەکی تر ئەو پێی وایە یان ڕەنگە پێی وابێت کەدامەزراندنی کۆمەڵە، بەوەڵەدبووی زەمان و زەمین و ساتەکەیەو پرۆسەیەکی سەربەخۆیە، پێوەندیی بەرابوردووەوە نییە.... کەئەوەش بۆ خۆی ئەو بۆچوون و لێکدانەوەیە ڕەتدەکاتەوە، چونکە هەرچەندە هۆی ڕاستەوخۆی لەدایکبوونەکە گۆڕانە نوێیەکە بوو، بەڵام کۆمەڵە لەمەناوی کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە خوڵقا، لەناو ئەو هەلومەرج و بارودۆخە تێکەڵەدا بەپێی دامەزراندنی ڕێکخراوی لەو بابەتە بنچی داکوتاوە. ئەوسا لەدایکبوو سەرەنجامی ئەو کۆمەڵەو ڕێکخراوانەی تر بووە کەلەوەوبەر پێکهاتوون و نەماون. دیارە تیاشیاندا هەبوو کاڵ و کرچ بێ تولنای بەردەوامیی بووە، وەك ڕێکخراوە نەك وەك بیرو بیرۆکە. لێکدانەوەیەکی لەوبابەتەی کاك عەباس، پچڕاندنی مێژووی ژێکاف لەمێژووی کۆمەڵگەی کوردەواریی، جیاکردنەوەی کۆمەڵەی ژ.ك لەڕێکخراوەکانی پێشووترو دەورو تەئسیریان لەسەر پێکهێنانی، پێچەوانەی ڕەوتی مێژووە، هیچ پێوانەیەکی زانستیی و بابەتیی، بۆچوونی لەو بابەتە ناگرنە خۆیان...لەگەڵ ئەوەشدا بارودۆخە نوێیەکە، فاکتەرەنوێیەکان ڕۆڵی ڕاستەوخۆیان لەپرۆسەکەدا بینی.

حزبی دیموکراتی کوردستان ئامانجە نەتەوەیی و نیشتمانی و کۆمەڵایەتیەکانی ئاشکراو ڕوونتر دەرخستبوو، بووە خاوەنی بەرنامەو پرۆگرامی ڕێك وپێك، جگە لەوەش لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەو چاوەڕوان کراودا بوو.. لەگەڵ ئەوانەش ئەتوانین

حدلەو دامەزراندنی کۆمار..لەسەر بۆچوون و لێکدانەوەکانی منیش دەڵێت: مەحمودی مەلا عزەت-یش لەلێکۆڵینەوەیەکی تازەیدا سەبارەت بەهەستان و ڕووخانی کۆماری کوردستان هەر بۆچوونێکی ئەوتۆی هەیە، هەرچەندە بەهێندێك جیاوازییەوە، ئەو لەگەڵ ئەوەی کاکلگر(essentialist)ی خۆیدا پێشەوەچوونی مێژووی ناسیونالیستی بەپرۆسەیەکی نەپچڕاو دادەنێ و هیچ سەرنج ناداتە سەر ئەو هەلومەرجە سیاسی و کۆمەڵایەتییانەی وا تەئسیریان کردە سەر هەلومەرجی کۆمەڵەی ژێکاف و پێکهاتنی حدلە...

- بڕوانە عەبباسی وەلی، دەسەڵاتی سیاسی و حاکمیەت لەکۆماری کوردستاندا، گۆڤاری گزینگ، ژمارە13!

بڵێین لەدایك بونی حزبەکە لە ئەنجامی گۆڕان و گەشەکردنی بنچینەیی و بنەڕەتی لایەنە سەرەکییەکانی ئابوری و کۆمەڵایەتی و پەیوەندی بەرهەمهێنانەوە نەبو، بۆیە دامەزراندنەکە کەلەسەر داڕو پەردوی کۆمەڵەی ژ.ك بوو، بەگشتی سەرکردایەتی و بنکەو جەماوەری کۆمەڵە، وەکو خۆیان مانەوەو ناوە نوێیەکەی لێنرا، بەزیاتر فراوان بوون و گەشەکردنی ڕێکخستنەوە.. چونکە حزبی نوێ لەبەردەم گۆڕانێکی نوێدا بو، لەبەرئەوە زۆربەی زۆری کۆمەڵانی خەڵك لەناوچەی موکریان لەدەوری گرد بونەوەو زیاتر چونە ریزەکانەوە.. لقەکانی ژ.ك راستەوخۆ بوون بەبەشێك لە حزبە نوێیەکە. سەبارەت بەوەی حزبی دیموکراتی کوردستان لە تاڵیکردنەوە گرنگەکەی دامەزراندنی کۆمار دەورێکی مێژوویی و پڕ شانازی بینی، بۆیە بە پێویستمان زانی لێرەدا وێنەی تەواوی بەرنامەکە بخەینە پێش چاو.. بەتایبەتی یەکەم حزبی کوردستانیش بو کە تا ئەو سەردەمەو، بگرە دوای ئەوەش، بەو جۆرە بە ڕێك و پێکی لە مەیدانی خەباتدا خزمەتی نەتەوەی کورد بکات و بەرنامەیەکی وا ڕێکوپێکی هەبێت.

پێڕەو پرۆگرامی
حزبی دیموکراتی کوردستان[*]

فەسلی یەکەم

1-ناوی حزب(حزبی دیموکراتی کوردستان)ە.

2-بیناى حزب لەسەر ئەم بنچینانەن:

ڕاستی، دادپەروەری، شارستانێتی، وە پێویستە هەموو پەیڕەوو یاساکانی حزب جێبەجێ بکرێن پاش ئەوەی کۆنگرە بڕیاری لە سەر ئەدات.

3-قەڵەم‌و گوڵە گەنم نیشانەی حزبە.

فەسلی دووەم

4-ئامانجی گەورەی حزب لە قۆناغی ئێستادا پارێزگاری کردنی مافەکانی خەڵکی کوردە لە سنوری دەوڵەتی ئێراندا، مسوگەر کردن‌و بەدەستهێنانی دەبێت لە هەموو ئەو ناوچانەدا کە بەدرێژایی مێژوو تیایا ژیاوەو زەحمەتی کێشاوە خود موختاری خۆی هەبێت.. ئەبێ لە کوردستاندا دیموکراتیەت لە بنچینەدا بۆ دەستکەوتی خەڵك بێت‌و هەموو خاوەن ماف بن لەهەڵبژاردنی ئەنجومەنی شورای میللی بێ ئەوەی جیاوازی نەتەوەیی‌و مەزهەبی‌و ئاینی هەبێت.

5-ئامانجی حزب گەشەکردنی دیموکراتیەتە کە بناغەی ئەمەش خەبات کردنە بۆ سەرکەوتنی مرۆڤ.

6-حزب لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی‌دا هیچ جۆرە دوژمنایەتیەك‌و ناکوکی‌یەکی نی‌یە، بەڵام خەبات دەکات بۆ چەسپاندنی ئاشتی‌و گەشە کردنی فەرهەنگی‌و تەندروستی‌و کشتوکاڵی خەڵکی کورد، کە ئەوانە هەمووی بەهۆی دەسەڵاتدارێتی چەوسێنەرەوە دواکەوتن‌و وە بۆ ئەمەش دەبێ مافی خود موختاری هەبێت.

فەسلی سێیەم

7-کۆکردنەوەی دارایی‌و باج رێك بخات وەکو پێویست دەرامەت دابەش بکرێت.

8-ئەبێت یەکەم هەنگاوی حکومەتی میللی دەستکردن بێت بە ئاوەدان کردنەوەی وڵات‌و پێکهێنانی دەستگاکانی ئابوری‌و سیاسی، بۆ ئەمەش زیاتر لە سێ لە سەدی دەرامەتو دەستکەوت ئەدرێت بە حکومەتی ناوەندی.

9- ئەبێت هەموو فەرمانبەرانی بەرێوە بردن و سیاسی و کشتوکاڵ کورد بن، هەر کاتێکیش پێویست بە شارەزایان بو دەتوانرێت لە دەرەوە بهێنرێن وە دەبێت هەموو کاروبارێکی کۆمەڵایەتی و دەوڵەتی بەزمانی کوردی بێت.

10- حزب خەبات دەکات بۆ گەشە کردنی کشتوکاڵ و کرینی مەکینەو بەکارهێنانی، خەبات دەکات بۆ ئەوەی بەروبومی جوتیاران بە باشی بفرۆشرێت.

11- حیزب خەبات دەکات بۆ ئاوەدان کردنەوەو تەندرست باشی دێهات، بۆ نەهێشتنی کۆسپەکانی رێگەی هاتوچۆ کردن لە نێوان دێهاتەکاندا.

12- بەرگری و پارێزگاری کردن لە ژیانی سیاسی و ئابووری و فەرهەنگی و تەندروستی هەموو زەحمەتکێشانی کوردستان بێ ئەوەی جیاوازی میللی و نەتەوەیی و ئاینی لێک بدرێتەوە.

13- بلاوکردنەوەی زانست و شارستانی لە ناو خەڵکی کوردستاندا بەپەرەپێدانی خوێندن لە قوتابخانەکانی سەرەتایی و ناوەندیدا و بە زمانی کوردی لەو قوتابخانانەدا بخوێندرێت.

14- بەرز کردنەوەی رادەی ژیان و شارستانی خەڵک بەزۆر کردنی مەڵبەندی زانست و کتێبخانەو شانۆو شوێنی یاری.

15- گێرانەوەی فەرمانبەرە کوردەکان کە لە دەستگاکانی بەرێوە بردن و لەشکرو شوێنەکانی تردا ئیش دەکەن.

16- پێویستە پەیوەندی ئابوری و فەرهەنگی لەگەڵ دەوڵەتان دا بە تایبەتی دەوڵەتی مەزنی یەکێتی سۆڤیەت ببەسترێت بە رەچاوکردنی بەرژەوەندی میللی.

17- بۆئەوەی دەوڵەتی خودموختاری کورد بتوانرێت دلولو ماڵەکانی خۆی دەربخات بۆی هەبێت لە کۆبونەوەکانی میللەتان دا بۆ سودی ژیانی مرۆڤایەتی ئەبەسترێت ئامادە بێت.

18- حکومەتی خودموختاری کوردستان مافی ئەوەی هەبێت ئەو کانانەی دەرهێنراون و دەرنەهێنرێن بەو لایەی خۆیدا دەیەوێت بیبات.

فەسڵی چوارەم

19-بۆ مسۆگەر کردنی پێداویستیەکانی خەڵك و بۆ شت هەرزان کردن و خۆشگوزەرانی ژیان دەبێت دەوڵەتی میللی دژی گرانی و مۆنۆپۆڵ (احتکار) و سوسەلەم بوەستێت.

20-ئەبێت دەوڵەتی میللی ئابووری کوردستان گەشە پێ بدات وە لە هەموو شارەکاندا کارخانە دابمەزرێنێت و دەستی ئیمپریالیزم ببڕێت کە نایەڵێت سامانی نیشتمانی سودی لێوەربگیرێت و مرۆڤایەتیش کەلکی لێوەربگرێت.

21-پێویستە ئافرەتان وەکو پیاوان مافی خۆیان بەکار بهێنن. لە هەموو ڕوویەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە.

22-مافی کەمە نەتەوایەتیەکان لە کوردستان، ئازەر و ئەرمەن و ئاسوری بە تەواوەتی بدرێت.

حزبی دیموکراتی کوردستان

ئازار*1324*

کانونی یەکەمی *1945*

پێڕەو پرۆگرامی ئەو حزبە گەلێك داخوازی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری‌دەستنیشان کرد، جۆری بەڕێوە بردن و شێوەی پەیوەندی لەگەڵ تاران و دەوڵەتانی دۆست دیار کرا.. ئەوانەش هەنگاوی گرنگ بوون لەو قۆناغەی بزوتنەوەی کوردایەتی‌دا. بەڵام بە کردارو لە هەنگاو، هەڵوێستدا ئەو لایەنانەی هەمووی پێڕەو نەکرا، یان هەندێکی وەکو پێویست بایەخی ئەوتۆی پێنەدرا، هەرچەندە تەمەنی کۆمار ئەوەندە کورت بوو.. ڕێڕەوی ژیان و بەسەرهاتەکان ئەوەندە تێکچڕەژاو و ئاڵۆز بوون کە ناتوانرێت ئەو داوا قورس و پڕ ئەرکە بخەینە سەرشانی کۆمار و سەرکردایەتیەکەی بۆ جێبەجێ کردنی ناوەڕۆکی ئەو بەرنامەیە، بەڵام هەواڵ و چالاکی ئەو تۆ.. یان بیرکردنەوە لەجۆری کارکردن لەسەر بەرنامەیەکی لەو بابەتە نەبووە، نەخشەی جێبەجێ کردنی ئەو بەرنامەیەش دانەنرا تاکۆمەڵانی خەڵك پێی پەروەردە بکرێن و بخرێنە بەردەم ئەو گۆڕانانە.. سەرەڕای ئەمانەش ڕوو سیمای

حزب، نوێو ئاشکراو لەبارو زەمینەی خەبات گونجاوتر بون، گەشەکردنێکی تری بزوتنەوەی کوردایەتیو پلەیەکی نوێ بو لە جوڵانەوەی رزگاریی نەتەوەی کوردا دا، بەتایبەتی بزوتنەوەی جوتیاریو تا رادەیەکیش کرێکاری سەری دەرهێنا هەرچەندە لاوازبوون، جگە لەوەش فراوان بوونی بنکەی حزب بە زوربەی عەشایرەکان.. بوو بە هوی دەسەڵات پەیدا کردنی سەرۆکەکانیان نەك هەر لە ناوچەی خۆیاندا بەڵکولە دەزگای حزبیشدا شوێنی خۆیان کردووەو جێگەیان بەچەند سەرکردەیەکی چالاك لێژ کرد.

(هەرچەندە بەداخەوە وەزعی سیاسیو کۆمەڵایەتی ئەو وەختەی کوردستان، بو بەهوی ئەوە، کە هێندی دەرەبەگی هەلپەرستو ملوموکەر، خۆ بخزێنێتە ناو سەرکردایەتی حیزبەوە، بەڵام سەرۆکایەتی قازی محەمەد وەك پیاوێکی زاناو تێکۆشەرو خۆشەویستی خەڵك کارێکی وای کردبوو کە زوربەی خەڵکی کوردستان بە وەرزێرو کرێکارو کاسبکارو ڕووناکبیرو هی دیکە لە دەوری حیزب کۆببنەوە)29

بەو جۆرە ریزەکانی حزب شەپۆلێکی گەورە لە وەرزێرو کرێکارو کاسبکارو رۆشنبیرو فەقێو مەلا ڕووی تێکرد، زوربەی زۆریان دڵسۆزیو سۆزی نیشتمانپەروەری پاڵی پێوە نابون..

یەکێك لە کارە گرنگەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان، کە تەولوکەری هەنگاوەکەی کۆمەڵەی ژ.ك بو.. بەربەرەکانی کردنی ناوچەگەریو عەشایەری بو.. زۆر لە سەرکردەکان بەپەرۆشەوە هەوڵی یەکێتی ناو ریزەکانی گەلیان ئەداو چیان لە دەست بهاتایە بۆ قەلاچۆ کردنی ناکۆکیو دوبەرەکی لە نێو خێڵو ناوچە عەشیرەتەکاندلو پەروەردەکردنی جەماوەر بەگیانی نەتەوەییو نیشتمانپەروەریی، دەیانکرد.

خەباتی حزب دژی ئیمپریالیزمو داگیرکەران.. گۆشکردنی جەماوەر بەو باوەڕە، پەیوەندی دۆستایەتی لەگەڵ گەلانی برلو ئازادیخواز.. ناسینی دۆستو دوژمن بەجەماوەر.. ئەولنە لەنوسینو رۆژنامەو قسەی زۆر لەسەرکردەکان بایەخیان پێ‌دەدرا.. بەربەرەکانی فاشیزمو نازیزمیان بەئەرکێکی گەورەی سەرشانیان دەزانی.

رەنگە ئەو حزبە یەکەم حزبی کوردییو کوردستانی بووبێت کە لە پڕۆگرامەکەیدا باسی دیموکراسیی و مافی مرۆڤ بکاتوبەو جۆرە بە زەقیی بیکاتەبەشێك لە

پرۆگرامەکەی و بایەخبدات بە مافی ژنان و بەپێویستکردنی مافی ئافرەتان کە وەک پیاوان بەکاریانبهێنن. دیسان داوا کردن بۆ ئامادەبوونی نوێنەرانی کورد لە "کۆبوونەوەی میللەتان"دا هەم داوایەکی رەوا و هەم ئازایانە بوو.

لەسەر هەموو ئەوانەشەوە، گەورەترین هەنگاوی ئەو حیزبە بەپێرەوەچوونی دامەزراندنی کۆمار و پێکهێنانی دام و دەزگاکانی بوو وەکو لەشوێنی خۆیدا قسەیان لەسەر دەکەین.

هەر پێش دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان بەچەندین سال بەڕێوەبەرایەتییەکەی لەشێوەی خودموختاردا دامەزرێنرا بوو، تاپارێزگاریی ئاسایش و هێمنی و ژیانی خەلك بکرێت و کاروبارەکانیان بەڕێوەببرێن... بۆ ئەنجام دانی ئەو کار و ئامانجانە، چەند دەزگایەك دامەزرێنرا لەوانە (هەیئەتی رئیسەی میللی) کەلەسەرەتادا و ئابانگەشەی پێکهێنانی کۆمار پێشەوا قازی محەمەد سەرۆکی بوو، هێمنی شاعیر بەسکرتێر هەڵبژێررا، وە "کومسیونی تەبلیغاتی حیزب" بۆ سەرپەرشتی کردنی چاپەمەنیەکان. (30).

بۆیە.. دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان بۆ سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردایەتی وەکو حیزبێکی نیشتمانیی بۆ هەموو چینە سەرفرازخوازەکان، لاپەڕەیەکی گەش بوو لەجولانەوەی نیشتمانی و رزگاریخوازی گەلی کورد لەکوردستانی ئێراندا.

پەراوێزو سەرچاوەکان

1-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لەساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهاندا، چاپی بەغدا *1975*-ل *36*.

2-د.ع. شەمزینی، الحركة القومية التحررية للشعب الكردي، صحيفة خەبات بغداد *1960*.

3-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، سەرچاوەی ناوبراو، ل*37*، *38*.

4-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، هەمان سەرچاوە، ل*39*.

5-کەریمی حیسامی، کاروانێك لەشەمیدانی کوردستانی ئێران، چاپی *1971*، ل*10*و *11*.

6-هێمن، تاریك‌و ڕوون، چاپی *1974*، ل*15*.

7-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل*20*.

8-William Eagleton, The Kurdish Repulic 1946 London 1963, p.133.

9-کەریم حیسامی، سەرچاوەی ناوبرلو، ل*13*.

10-William Eagleton, op, cit, p.34.

11-هێمن، سەرچاوەی ناوبرلو، ل*20*.

12-William Eagleton, op,cit, p.35.
13- William Eagleton, ibid, p.35.

14-هێمن، سەرچاوەی ناوبرلو، ل*21*.

15-کەریمی حیسامی، سەرچاوەی ناوبراو، ل *13*.

*16*و*17*و*18*-گۆڤاری نیشتمان، ژمارە ٣و*4* ساڵی *1322*، ل*27*و *28*.

19- William Eagleton, op. Cit, 35.

20-هێمن، سەرچاوەی ناوبرلو، ل *23*.

21- William Eagleton, ibid, p35.

22-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل*21*و *22*.

23-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل *22*، *23*.

24- William Eagleton, Op.cit, p.45.
25- William Eagleton, ibid, p.[illegible]
26- William Eagleton [illegible]id, p.134.

27-دەقی ئەو ئاگادارییە کاك کەریم حەداد پێی گەیاندم: ئەویش لەبرادەرێکەوە وەری‌گرتبوو کەلەئەسڵدا لەدوکتور رەحیمی قازییەوە وەرگیراوە... کەلەم تێبینییەی لەسەر نوسیوەو منیش بەپێویستم زانی کەتێبینییەکە وەکو خۆی بنوسم کە بەم جۆرەیە: (کاکە، ئەم ئاگادارییە ئیمزای قازیو سەرۆکەکانی تری کۆمەڵەی "ژ.ك"ی پێوە نی‌یە چونکە هێشتا ژ.ك خۆی لەخۆنەکردبوو، بەڵام ئەم ئاگادارییە لەلایەن قازی‌یەوە نوسراوە وەلەکۆبوونەوەی نهێنی کۆمەڵەی ژ.ك پەسەندکرابوو.

ئەم ئاگادارییە لەسەر پارچە کاغەزێکی جیاوازدا چاپ کرابوو، لایەکی بەکوردی‌و لایەکیشی بەفارسی. بەعزە وشەیەکی کەکوردی نەبون لەلایەن بەندەی فەتیرەحقورەوە کوردراوە، لەماناد اهیچ دەستکاری نەکراوە.

براك
رەحیمی قازی..

بۆ ئەو تێبینییەی رەحیمی قازی کە دەڵێت ئەم ئاگادارییە لەکۆبونەوەی کۆمەڵەی ژ.ك-دا پەسندکراوە، هیچ سەرچاوەیەکی تر باس لەوە ناکات. زیاتر لەوەش هیچ بەڵگەنامەیەکی تر بەدەستەوە نییە کەباسی ئەو چارەنوسەی کۆمەڵەی ژ.ك بکات کەئەوەش جێگەی سەرنجە رەنگە زیاتر هەر لەدامەزراندنی حزبی دیموکراتدا بێدەنگیش لەو کرابێت، یان بەجێگرەوەی ئەو دانرابێت. بەڵام وەك لە شوێنی خۆیدا باسکرا پێشەوا قازی محەمەد باسی ئەوەی کردووە کەخۆیان ژ.ك یان هەڵوەشاندۆتەوە، دیارە خوێنەری بەڕێز سەرنجی لەوەش داوە کەچۆن رووسەکان هاتی کوردەکانیان ئەدا بۆ دامەزراندنی حزبێکی نوێ! ئەو بەڵگەنامانەی ناو ئەرشیفەکان کەلەشوێنی خۆیاندا باسکران روناکیی دەخەنە سەر لایەنێك لەچارەنوسی ژ.ك.

28-دەقی ئەو پێڕەو پرۆگرامە لەگۆڤاری تودە (ئۆرگانی رێکخراوی شۆڕشگێڕی حیزبی تودەی ئێران لەدەرەوەی وڵات) ژمارە *19* ل*30* لەفارسی‌یەوە وەرگیراوە، ئەو گۆڤارەش لەدەقە کوردیەکەوە وەری گرتووە.. وەلەبەرئەوەی کوردیەکەی دەست نەدەکەوت، بۆیە ناچاربوم سەر لەنوێ لەفارسی‌یەکەوە وەری گێڕمەوە سەر کوردی.

29-کەریم حیسامی، سەرچاوەی ناوبراو، ل *24*.

30-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل *23*و *24*.

بەشی پێنجەم

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

پاری یەکەم

سەرمتای وتووێژو هەڵوێستی سۆڤیەت لەدروستکردنی قەوارەیەکی کوردی.
دوابڕیورای سۆڤیەت و لایەنگیرکردنی دامەزراندنی کۆماری خودموختاری.
دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان.

پاری دووهەم

جەمهوریەتی کوردستان؛
ناوی مێژوویی قەوارەکە
خودموختاریی و سەربەخۆیی لەجەمهوریەتی کوردستاندا
جەمهوریەتی کوردستان خودموختار بوو

پاری یەکەم

لەسەر سەرەتای وتوێژی کورد لەگەڵ ئازەرو سۆڤیەتەکاندا، لەسەر جۆری مشتومڕو ڕا سەرەتاییەکانی لێپرسراوانی ئازەربایجان لەمەڕ دوو دیووی سنووری ئێران-سۆڤیەت، لەسەر جۆری پێوەندییە هەمە لایەنەکانی کوردستان لەگەڵ ئازەربایجان، لەسەر بڕیاری دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان.. قسەکراوەو نوسین و لێکۆڵینەوە بڵاوکراونەتەوە، والەزانم تائێستا ئەو لایانانە هەقی خۆیان نەدراوەتێ، جگە لەوەی تەمومژ لەسەر ئەو پەیوەندییانەو پرۆسەکانی گفتوگۆو هەڵوێست و شێوەی قەوارەیەك بۆ کورد بووەو زۆر باس و خواسی بەنهێنیی ماونەتەوە، تائێستا وەك پێویست قسەیان لەسەر نەکراوە، بۆیە دەبێ و پێویستە ڕووناکیی زیاتر بخرێتە سەر ئەو باسانە، ئەو نهێنی و زانیارییانەی لەسەرچاوە جیاجیاکانەوە بەردەست کەوتوون، بکرێنە هەوێنی لێکۆڵینەوە نوێیەکانی ئەم سەردەمە...

سەرەتای وتووێژو هەڵوێستی سۆڤیەت
لە پێکهێنانی قەوارەیەك بۆ کورد

ڕووداوو گۆڕانەکانی ساڵانی دووەم جەنگی جیهان و شێوەی کۆتایی پێهێنانی داگیرکردنی بەشەکانی سەروو سەروی ڕۆژئاوای ئێران، بەبەشێکی گرنگی کوردستانی ڕۆژهەڵاتیشەوە، لەلایەن لەشکری سووری سۆڤیەتەوە، داڕوخانی ئەرتەش و داموو دەزگای دەوڵەتی شا، گەشەکردنی بزوتنەوەی کوردایەتی، ئەوانە دەسەڵاتی ڕژێمی شایان وا لاوازکرد کەڕەزا شا ناچار بکرێ لە *16*ی ئەیلولی *1941*دا تەختی شایەتی بۆ کوڕەکەی (محمە رەزا) بەجێ بهێڵێت، بەو نیازەش کە بتوانێت بەو هەنگاوە ڕژێمی شایەتی و دەسەڵاتی بنەماڵەی پەهلەوی بپارێزێت.

لەگەڵ ئەوانەشدا، چالاکیی خوێندەوارو ڕووناکبیرو نیشتمانپەروەران، سەرهەڵدان و گەشەکردنی بیری دیموکراسی و گیانی سەربازی و خواستی بەدەستهێنانی مافەکان، بوژاندنەوەی بازرگانی و کەسابەت و بازاڕو ڕێگەی هاتنوچوون، تێکەڵبوون بەنوێنەرو لێپرسراوانی سەربازی و سیاسی ڕوسەکان کە مەیلی

زیاتر لەوانەش ، هەر لەکۆنەوە سۆڤییەت و روسەکان کەم و زۆر بایەخیان بەکێشەی نەتەوەیی کورد نەدابوو، مەسەلەی کورد لای ئەوان شتێ نەبوو کاری لەسەر بکەن یان کارێکی بۆ بکەن.. لەم ئامادەبوونەی لەشکری سوریشدا گۆڕانێکی چاوێنی نەبوو، بەڵام جۆرێك لەمیواو چاوەڕوانی هەبوون... کەئاوڕیش لەرابوردوو دەدرایەوە، نمونەی پێچەوانە دەکەوتنە بەرچاو، نمونەی دژایەتی کوردو یارمەتیی داگیرکەرانی کوردستان زۆرن لەوانە:

-بێدەنگی روس و سۆڤییەتەکان لەراپەڕین و شۆڕشەکانی کورد، مامەڵەی خێڵ و هۆزیان دەکردو تەنها بۆ دەستکەوتی خۆشیان.

-لاخستنی پێوەندییەکانی کورد بەروسەکانەوە بۆ یارمەتی و سەرفرازیی.

-بێدەنگیی رادیۆو گۆڤارو رۆژنامەکان لەو زوڵم و زۆرانەی لەکورد دەکران...

-بێدەنگیی لەکۆڕو کۆبونەوە جیهانییەکاندا...

-وەڵام نەدانەوەی سێ نامەی شێخ مەحمودی نەمر کەسەرکردەی بزوتنەوەی رزگاریخوازی لەکوردستانی باشوردا دەکرد(*1918-1931*).

-یارمەتی و هاوکاریی مستەفا کەمال ئەتاتورك لەدژی خواست و داوا رەواکانی کورد.

-بەناڕاستەوخۆش گەورەترین زیانی لەکێشەی کورددا کاتێ بەکشانەوەی لەبەرەی جەنگی دژ بەئەڵمان، دەست بەرداربوو لەپەیمانی سایکس- پیکۆ کە بەوە گەورەترین پارچەی کوردستان- کوردستانی باکور- کە بۆ ئەو دانرابوو کەوتەوە دەست تورکەکان.

سەرەتای داگیرکردنەکان لەئێراندا، بەکوردستانیشەوە بێ نەخشەی دابەشکردن بوو، بۆیە لەکشانی هێزەکانی بەریتانیادا تا مەهاباد نەوەستا، بەڵام ماوەیەکی کەم لەو ناوچەیەدا مایەوەو لەدواییدا کشایەوە دوواوە رووەو سەقزو ناوچەکانی خوارووی رۆژئاوا..

بۆیە لەشکری سور زیاتر جێگیر بوو، لێپرسراوانی کەوتنە پێوەندیی و باشکردنی لەگەڵ سەرەك هۆزو خەڵکانی ناسراودا، مەبەستی سەرەکییان لەوانە راگرتنی هێمنیی ناوچەکە بوو، پاراستنی ئاسایش و زیاتر جێگیرکردنی شوێن پێی خۆیان

بوو.. بێ ئەوەی هیچ جۆرە بەرنامەیەکی سیاسیی و نەخشەیەکی ئامادەکراویان هەبێت.. بۆیە سەرەتای پێوەندییەکان هیوایەکی ئەوتۆی لێ سەوز نەدەبوو.

کاتێکیش دوای چەند مانگێ لەبوونی لەشکری سوور لەناوچەکەدا(لەئەیلولی 1941)دا ئاگاداری سەرۆک و ئاودارانی خێڵ و هۆزەکانی ناوچەی موکریان کرا کە وەفد پێک بهێنن بۆ سەردانی یەکێتی سۆڤیەت. وەفدێکی نزیک (30) کەسی بەخۆشحاڵییەکی زۆرەوە رووەو تەورێز لەوێشەوە رووە باکۆ بوونەوە.

لەناودارەکانی هاوبەش لەوەفدەکە:

قازی محەممەد، حاجی بابەشێخ، زیرۆ بەگی هەرکی، حاجی قەرەنی ئاغای مامش، کاکە حەمزەی مامش، مەجید خانی میاندولوی، حەسەن تیلوی شکاک، رەشید بەگی هەرکی.. و چەند کەسێکی تریش کە هەریەک و دوان لەخێڵ و هۆزێک دانرابوون.....(2)

لەسەردانەکەدا گەلێ شوێنی کشتوکاڵی و کارگەی پیشەسازی و سینەماو شانۆگەریان پێنشیان دان کەلەگەڵ جەعفەر باقروفی، سەرەک وەزیرانی ئازربایجانی سۆڤیەت، کۆبوونەوە، ئەم بەگشتیی، باسی باری جیهان و یەکێتی سۆڤیەتی و ئازربایجان و کوردی کرد بێ ئەوەی کەموزۆر باسی ماف و داخوازییەکان و مەسەلەی کورد بکات، بۆیە کوردەکان بەبێ ئەوەی کارێکیان بۆ کورد کردبێت و بەبێ ئەوەی بەڵێنێکی وایان بدرێتێ هەروا گەڕانەوە، دەشگوترێ کە هەندێ داوای خێڵەکی بۆ هێشتنەوەی چەک و چەکداریی کراوە رەنگە کە ئەم لێپرسراوە بەوانە رازیی بووبێت، دیسان باسی ئەوە دەکرێ کەبایەخێکی تایبەتیان بەقازی محەممەد داوە، جگە لەوە هەندێ دیاری دراوە بەئەندامانی وەفدەکەو هەندێکیان تفەنگی راوییان بەپارەی خۆیان کڕی‌و بەبیرێکی وا گەڕانەوە کە سۆڤیەت یارمەتی کورد ئەدات..(3)

جعفر باقروف لەسێ سەرەوە بەمەسەلەی کوردو ئەگەری باس لە داواکانی وەفدی کورد ئاکۆک بوو، یەکەم وەک سکرتێری پارتی کومونستی کۆماری ئازربایجانی سوڤیەت. دووهەم: وەک ئازەرییەکی بەدڵ و گیان ناسیونالیست. سێیەم: وەک شیعە.. زیاتریش لەوە لەلێپرسراوییە بەدەسەلاتەکانی نزیک بەستالین بوو، تونسدرەوو بەزەبریش بوو*

---

* لە 1954دا لەگەڵ لاڤرێنتی‌بیریـ ...ەرانی خیانەت ئیعدام کران.

هەرچەندە دۆزی کورد لای سۆڤیەت بریتی بوو لەکێشەی خێڵ و خێڵگەری و هەر بەم جۆرەش لەو سەرەتایەدا وەك سەرچەمەکانی رابردوو، مامەڵەی دەکردو لەسەری بەردەوام بوو.

دوور نییە ئەم هەڵوێستەی یەکێتیی سۆڤیەت لەبەرتیشکی ئەمانەی خوارەوە بووبێ:

یەکەم : راپۆرت و راوبۆچوونەکانی حزبە کۆمۆنیستەکان کەڕاستەوخۆ دژ بەبزووتنەوەی نیشتمانی و نەتەوەیی کورد بوون.

دووهەم: سەرچاوەیەکی تر داموو دەزگا تایبەتەکان بوو کە زیاتر بۆ کاروباری جاسوسی و کۆکردنەوەی زانیارییەکان کاریان دەکرد. شارەزایانی ناو ئەم جۆرە دەزگایانەش کەپێوەندییان لەگەڵ کورد هەبوو، بۆ کۆکردنەوەی زانیاریی ئەم تاقمەش زیاتر هەوڵی چەواشەکەریان لا کۆدەبووەوە.

لەبەر ئەوانە ساڵەکانی *1941-1945* تێنەپەڕین بێ ئەوەی هەنگاوێکی وا رووە داواو داخوازییە نیشتمانییەکانی کورد بنرێت.

لێرەشدا ناکرێ کێشە گرنگەکانی بەردەمی یەکێتی سۆڤیەت ئاماژە بۆ نەکرێن کە گرنگەکانیان:

-شوێنەواری دووهەم جەنگ بەتایبەتی ئەو هەموو وێرانکاری و ئابووری روخاویی و کوشت و کوشتارەی دووچاری ئەو وڵاتە بوو..

-ململانێی نێوان هەردوو بەرەی خۆرئاوا و خۆرهەڵات، بەرەی سۆسیالیزم و کاپیتالیزم و سەلەمینەوەی سەرکردایەتی حزبی شیوعی و حکومەتی سۆڤیەت لەڕووبەڕووبونی جەنگێکی نوێ...

-لەدایکبوونی گەلێ لەوڵاتانی سۆیالیست لەئەورووپای رۆژهەڵات و خواستی سۆڤیەت بۆ چەسپاندنیان، وەك رژێمی سۆسیالیستی و وەك دەوڵەت.

-ئەمریکاو دروستکردنی بۆمبای ئەتۆمی و دەرکەوتنی توانای روخێنەری، دوای بەکارهێنانی لەهیرۆشیما و ناگازاکی..

-تەقەلای روسەکان بۆ دەستکەوتنی هەندێ بەرژەوەندیی و ئامادەنەبوونی بۆ قوربانی دانی گەورە لەو پێناوەدا..

-مۆرکردنی گەلێك پەیمان و رێککەوتن بەمەبەستی، هەم پاراستنی یەکێتی ئەرزو ئاوی ئێران و هەم چونە دەرەوەی لەشکری هەرسێ زلهێز: یەکێتی سۆڤیەت- بەریتانیا وە ئەمریکا لەئێران دوای برانەوەی جەنگ و لەماوەی شەش مانگدا..

دوا بیروڕای سۆڤیەت و لایەنگیریی پێکهێنانی خودموختاری

رۆشنبیرە نیشتمانپەروەرەکانی موکریان لەسەر ئەو زەمینە رەخساو کەشە نیمچە ئازادە، بەبێئومێدیی نەمانەوە، بەتایبەتی دوای ئەوەی ژ.ك پێکهێنراو گۆڤاری نیشتمان بڵاوکرایەوە، بەرپرسیارانی کۆمەڵە کەوتنە پێوەندی بەلێپرسراوانی روسەکانەوە، لەم بوارەدا عەبدولڕەحمان زەبیحی و قاسمی ئیلخانیزادە رۆڵێکی چاوێنی و چالاکانەیان بینی، کەئەرشیفەکانی چەند کۆمارێکی "یەکێتی سۆڤیەتی روخاو" بەشێکی گرنگ لەو پێوەندیانەیان تۆمارکردووە، دیارە بەهۆی راپۆرتی کۆنسوڵەکانیان لەتەوریزو ورمێ... وەك لەجێگەی خۆیدا روونکیی خراوەتەسەر کەمێکیان.

زیاتر لەوانە کورد بۆ خۆی جۆرێ لەئیدارەی خۆیی دامەزراندبوو، تەنانەت هێزێکی چەکداریشی پێکهێنابوو تا ئاسایشی مەهاباد و دەوروبەری بپارێزرێت، هەینەتی رەئیسەی میللی بەسەرۆکایەتی قازی محەممەد و گەلێ بەڕێوەبەرێتی پێویست پێکهێنرا.. لەگەڵ ئەوانەشداو تا کۆتایی جەنگ هیچ جۆرە گۆڕانێکی وا لەهەڵوێستی سۆڤیێتیەکان روی نەدا... دوای ئەوەش سەرکەوتنی دەوڵەتە دیموکراتەکان بەسەر نازیزم و فاشیزمدا، رێگەی ململانێی لەبەردەم زلهێزەکاندا کردەوە، بەربەرەکانێیەکی ئاشکرا لەسەر: جێبەجێکردنی پەیمان و رێککەوتنەکان بۆ چۆڵکردنی ئێران کەوتە روو تازلهێزەکانی خۆرئاوا دەست والاتر بن لەدانانی نەخشەی هێز جێگیرکردن لەئێران، هەر یەکە بەشێوەی خۆی:

بۆ روسەکان:- وەرگرتنی ئیمتیازی نەوت، ئەگەر نەتوانرێت دەست بەسەر ناوچە کۆنترۆڵکراوەکانی ئێراندا بگیرێت. سەرئەرهێنانی شەڕی سارد و ململانێی ئایدۆلۆجی و سنوری قەڵەمڕەوی بلۆك فراوان کردن. بەتایبەتی ئێران بۆ هەردوو بلۆکی خۆرهەڵات و خۆرئاوا ناوچەیەکی ستراتیجی و ئابوریی زۆر گرنگ بوو.

بۆیە ڕوسەکان کەوتنە فراوانکردنی پێوەندییەکانیان لەگەڵ کورددا ئازەردا.

دوای ئەوەی ڕۆژئاوا گوشاری سیاسیی لەسەر سۆڤیەت زیاتر دەکرا، هەڕەشەی شیکایەت کردن لە UNدا، لەبەر ئەو هۆیانەی تر کەباسکران .. ئەوانە هەلومەرجێکی وای هێنایە ئاراوە کەهەڵوێستەکە وەك جاران نەمێنێت، دەبوو کار بۆ مانۆڕی سیاسی و دۆزینەوەی کارتی گوشار بکرێت تابێنە بەشێکی گرنگ لەململانێی ئایدۆلۆجیو سنووری قەڵەمڕەوی بلۆك فراوانکردن.

ڕوسەکان کەوتنە فراوانکردنی پێوەندییەکانیان لەگەڵ کوردو ئازەردا، بۆیە لەنیوەی دووەمی ساڵی 1945دا جەنەڕاڵ سەلیم ئەتاکشیوف(3) کە لێپرسراوی سیاسیی بوو لە تەورێز، ئاگاداری قازی محەمەدی کرد کە کاتی ئەوە هاتووە نوێنەرانی کورد سەر لەلێپرسراوانی سۆڤیەت بدەن و سەر لەنوێ داواو داخوازییەکانی خۆیان و مافە نەتەوەییەکان بخەنە پێش چاویان و داوای یارمەتییان لێبکەن.

ئەم داواو هەڵوێستە نوێیە سەرەتایەکی باش و جوڵێنەر بوو بۆ کورد، لەسەر ئەو داوایە وەفدێك بەم جۆرەی خوارەوە پێکهێنرا(4)

1-قازی محەمەد-سەرۆکی وەفد

2-سەیفی قازی

3-مەنافی کەریمی

4-عەلی ڕێحانی

5-قاسم ئیلخانیزادە

6- عەبدوڵڵا قادر ماش

7-کاکە هەمزەی ماش

8-نوری بەگی بەگزادە

لە 21ی خەرمانانی 1324دا وەفد بەرەو باکۆ کەوتەڕێ. لەگەیشتنیدا پێشوازییەکی گەرم کرا، لەلایەن لێپرسراوانی کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە چەپکەگوڵ پێشکەشی ئەندامانی وەفدەکە کرا، دواییتر گەیەنرانە شوێنی حەوانەوەی تایبەتیی.

لەڕۆژی دووەمدا (لایوف) لەگەڵ مەنافی کەریمی دانیشت و داوای کرد کە هەر داخوازی و پێشنیارێك هەیە ئامادەی بکەن تا بیگەیەنێتە جەعفەر باقروف تائەویش

لەگەڵ لێپرسراوانی سەرو خۆی باسیان بکات و قسەی لەسەر بکەن، دوای ئەوەی ئەندامانی وەفدەکە داواکانیان دەستنیشان کردو قاسمی ئیلخانیزادە. ڕوونوسی کردن، بەهۆی (لایوف)وە گەیەنرایە باقروف.

هەر ئەو ڕۆژە لەئێوارەدا ئاگاداری ئەندامانی وەفد کرا کە خۆیان ئامادەبکەن تا بچنە دیمەنی جەعفەر باقروف.. ئەندامان کەوتنەڕێ تا گەیشتنە بارەگای باقروف.. دوای دانیشتن و بەخێرهاتن.

ئەم کەرتە قسەکردن، لەیەکتر گەیشتنی هەردوولا زەحمەت نەبوو، چونکە خەڵکی مهاباد جۆرە ئاشنایەتییەکیان لەگەڵ زمانی ئازەری هەبوو بەهۆی نزیکی و بوونی هەندێ دێ و شارۆچکەی تێکەڵ لەکوردو ئازەر، جگە لەئاشنایەتی لەگەڵ تورکانی تەورێزدا، بۆیە لەیەک دەگەیشتن..

جەعفەر باقروف لەقسەکانیدا هەڵوێستی یەکێتیی سۆڤیەتی شیدەکردەوەو دەیویست ئەندامانی وەفدەکەی کوردیان پێ حاڵی بکات. بەتایبەتی هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت بەرامبەر کەمینە نەتەوەییەکان و شێوەی یارمەتیدان و هاوکاریکردنیان تا بگەنە مافە نەتەوەییەکانیان...

ئەو بیروڕاو هەڵوێستەی باقروف، زەمینەی ئایدۆلۆجیی و نەتەوەیی خۆیان هەبوو کە لەناو بۆچوون و بەرژەوەندییەکانی حزبی شیوعی ئازەربایجانی سۆڤیەت لەلایەک و هەڵوێستی ناسیۆنالیستانەی ئازەریی، لەلای دووەمەوە، هەرچەندە دژ بەیەک بوون، بەڵام بۆ باقروف هەم بەهەڵ وەرگرتن و هەم وەک دڵسۆز بەحزبەکەی لەناو مەرامەکانیدا پێکەوە گرێی دەدان و کاری لەسەریان دەکرد، زیاتر لەوەش ئەو سیاسەتێکی داڕێژراوی مۆسکۆی پیادەدەکرد کە ئەم هەڵوێستەی باقروف ئاوێنەکەی بوو. بۆیە بایەخدان بەپرسەی ئازەربایجان و هەوڵی بەستنەوەی پرسەکەی کورد پێیەوە، بووە نەخشەیەکی سازکراو، کاتێکیش لەقسەکانی ئەو دانیشتنەدا گەیشتە سەرباسی مەسەلەی کورد وتی:

(ئێران لەچوار گەل: فارس کەبەفارسی قسەدەکەن، گیلەکی کەبەزمانی گیلەکی، ئازەربایجانی بەزمانی تورکی وە کورد بەزمانی کوردی قسە دەکەن، لەئایندەدا هەر گەلێک لەمانە دەگەن بەمافی خودموختاری، دەبێت یەکەم جار ئازەرەکان پێی بگەن.. جارێ پێویست بەوە ناکات کورد پەلە لەوە بکات کە خودموختاری وەربگرێت..

تارەخساندنی هەلی لەبار، لەبەرئەوە چاکتر وایە جاری هەموو گەل یەك بخری، بۆیە پێویستە جاری کورد لەچوارچێوەی خودموختاری ئازەربایجاندا بمێنێتەوەو بەوەرازیی بێت...(5)

نوێنەرانی کورد بەو بۆچوون و داوایە رازی نەبوون، بیریشیان لەوە نەدەکردەوە کە کورد بەئازەربایجانەوە ببەسترێتەوە، سووربوون لەسەر داوای رەواو مافی خۆیان کە وەك ئازەرەکان ببنە خاوەن خودموختاری، وەك گەلی ئازەری برا بەیەك چاو سەیر بکرێن، لەو مشتومڕانەدا قازی محەمەد زۆر لەسەرخۆو هێمنانە کەوتە قسەکردن، بۆ باقروف-ی روونکردەوە کە کوردیش دەیەوێت و مافی خۆیەتی کە خودموختار بێت و سووریشە لەسەر وەرگرتنی ئەو مافەی خۆی.

دوای ئەوەی جەعفەر باقروف هەولیدا کە وەفدەکەی کورد بەخواستەکەی خۆی رازی بکات، کە لەوە گەیشت ناتوانێ کورد رەزامەند بکات، نوێنەرانی سوورن لەسەر خودموختاریی بۆ کوردستان، ئەوسا:

"مشتێکی بەسەر مێزەکەیدا داو بەدەنگێکی بەرز گوتی لەبەرئەوەی یەکێتی سوڤیەت لەئارادایە، کورد سەربەستیی خۆی وەردەگرێت.. قازی محەممەدیش بەهەمان دەنگی بەرز گوتی : گەلی بێ دەسەلات پێخۆشحاڵە بەو دەستەی بۆی درێژ دەکرێت، وە نەك هەر ئەو دەستە دەگوشێت بەڵکو ماچیشی ئەکات..(6)

دوای ئەو ساتە مێژووییانەی خەونی دێرینی کوردی تێدا دەبینرا.. هیلاکیی و دڵتەنگی و نائومێدیی گۆڕران بۆ خۆشی و شادی و ئومێد و خۆشەویستیی دۆستی هاوکارو یارمەتیدەر..

دوای تێپەربوونی ماوەیەکی کورت بەسەر ئەو دڵخۆشیی و سەرمەستییەدا، چا خورایەوەو دانیشتوان حەوانەوە... ئەوسا کەوتنە سەر باسی داواو پێویستییەکان بەتایبەتیی: چەك و جبەخانەو ماشێن و پارەوپول و ئازوقەو... تاد.. دەبوو یەکێتیی سوڤیەت ئەو پێویستیانە بۆ دامەزراندنی خودموختاریی و پارێزگاریکردنی، دابین بکات.. بۆ ئەم مەبەستانە هاتە قسەو ئەم سەرگوزشتەیەی گێڕایەوە:-

(ئاغایەك تانجییەك بەلادێیەك دەبەخشێت، بۆ رۆژی دووەم کابرای لادێیی دێتەوە لای ئاغاو سوپاسێکی زۆر زۆری ئاغا دەکات، بەجۆرێ ئەو سوپاسە ئەکات کە ئاغاکە چاوەڕوانی ئەو هەموو ستایشەی نەدەکرد، بۆیە سەری لەوە سوڕ دەمێنێت و ئەڵێت:

باشە تۆ پێم ناڵێیت ئاخۆ خەڵاتێکی وابچوك ئەم هەموو سوپاسە ئەهێنێت؟ لادێیەکە وەڵامی ئەداتەوەو ئەڵێت: لەبەرئەوەی ئانجییەکت پێبەخشیوم، ئانجی بۆ ڕاوەو ڕاویش کەرەسەی ڕاوە نێچیری پێویستە، کەوابوو ئەسپیشم ئەدەیتێ، دیارە ئەسپەکەو خاوەنە نوێیەکەی بێ ئالەو بێ خواردن ناژین، بۆیە ئەوانەشم بۆ دابین دەکەیت... جامن ئەو هەموو شتانەم ئەدرێتێ ئیتر چۆن ئەوەندە ڕەزامەندو بەم جۆرە خۆشحاڵ نابم...[٧]

بەو شێوەیە، بەو پێیە قوڵەوە سەرۆکی وەفدی کورد دانیشتوان دەخاتە ناو قوڵایی ڕووداوەکەوە، ئاشکرای ئەکات کە کارێکی وا گرنگ، دامەزراندنی خودموختاری، هێندە ئاسان نییە کە هەر بەو بەڵێن و قسانە دوایی بێت و تەواو بکرێت، قازی محەممەد ئەو ڕاستییەی خستە پێش چاوی باقرۆف کە کورد هەمان داوای لادێیەکەی لەوان دەوێت، بۆی دەرخست کە چۆن یەکێتی سوڤیەت ئامادەیە یارمەتی بدات بۆ خودموختاری، ئەبێت هەر بەو جۆرە پاڵپشتیی بکات و یارمەتی بدات، کەرەسەی دامەزراندن و ژیان و بەڕێوەبردن و پارێزگاریکردنی بۆ مسۆگەر بکات..

دوای ئەو کورتە چیرۆکە، وەك (ئیگلتن) بۆمان باس ئەکات، باقرۆف بەڵێن ئەدات، بەڵێنی ناردنی هەموو پێویستییەکی شەڕو بەرگری ئەدات، بەتانك و تۆپ و ڕەشاش و تفەنگ و یارمەتی پارە، بەوەرگرتنی قوتابی لەدانیشتگای سەربازیی لەتەورێز بەناردنی چاپخانە بۆ مەهاباد.

بەو هیواو بەڵێنانەوە نوێنەرانی کورد گەڕانەوە مەهابادو کەوتنە سەر ڕێبازی بەدیهێنانی بەشێکی گرنگ لە ئاواتە دێرینەکەی کورد.[٨]

لێرەدا پرسیارێك خۆی ئەسەپێنێ و پێویستی بەوەڵامدانەوە هەیە:

ئەبێ بۆچی و لەو ڕۆژگارە ترەنگ وەختەدا یەکێتی سوڤیەت کەوتبێتە سەر ئەو بیروبۆچوونە کە ئازەرو کورد خودموختاریی خۆیان دابمەزرێنن و دوای تێپەڕبوونی ئەو ماوە زۆرە بەسەربوونیدا لەناوچەکەو بەسەر سەردانی یەکەم وەفدی کورد بۆ باکۆ...؟ دوای تێپەڕبوونی نزیکەی چوار ساڵ بەسەر زەمەنی ئەو بڕیارەدا کە ئەبوو لەمێژەوە ئەو بڕیارە بدرایە...

ململانێی هەردوو زلهێزی ئەمریکاو بەریتانیا لەگەڵ یەکێتی سوڤیەت لەسەر ئێران، نەوت، ناوچەی ستراتیجی، هەڕەشەی کۆمۆنیزم. نەخشەی هەردوو دەوڵەتە

ڕۆژئاواکە بۆ ناچارکردنی سۆڤیەت بۆ جێبەجێکردنی ڕێکەوتنەکان و بۆ کشانەوەی لەشکری سور لەئێران، وە مەترسی بەرپابوونی جەنگێکی نوێ و هەڕەشەی چەکی ئەتۆمی تاقیکراوە لەهیرۆشیماو ناگازاکی، ئەوانە ناوەڕۆکی گۆڕانی سیاسەتی سۆڤیەت بوو لەئێران. سیاسەتی ململانێ و هەڕەشەی بەرەنگاربوونی سەربازی بەمانۆڕی سیاسیی لەدەری خۆی و لەناو ئێران بەعەمەل وەرگرتنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ حزبی تودەو گەل کوردو گەل ئازەر کاریگەرییەکانی خۆیدا زیاتر ڕووناکی دەخەینە سەر ئەم لایەنە.

بەم جۆرە نیوەی دووەمی سالی *1945* بوو بەسەردەمی چالاکی و هەوڵی ڕێکخستنی ریزەکانی کوردو کۆکردنەوەی توانـاکان. دەستکرا بەجموجۆڵ و چالاکی و هاتووچون، بەوتوویژو بیروڕا گۆڕینەوە.. گەل کورد کەوتە بەردەم گۆڕانێکی گەورە، ئەوەش یەکەم جار بوو یەکێتی سۆڤیەت، هەرچەند لەناو مەرامی سیاسی و مانۆڕی دیپلۆماسیی ناو مەبەستەکانی خۆیدا بوو، ئاوڕ لەکورد بداتەوەو یارمەتی دامەزراندنی خودموختاری بدات.

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

باروودۆخی نوێی کوردستان و ئێران و هەرێمەکە، هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت و ناکۆکییەکانی لەگەڵ ئەمریکاو بەریتانیا، وشیاریی ڕووناکبیرانی کوردو بوونی حزبی دیموکراتی کوردستان و زۆر لەسەرەک عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان و بوونی قازی محەمەد وەک پێشەوای گەل کە زۆربەی تیرەو خێڵەکان ئامادەبوون لەژێر ڕابەریی ئەودا ببنە هاوکار بۆ ڕەخساندنی پلەیەکی نوێی ژیانی سیاسی لەکوردستان...

لەناو ئەو هیلو باروودۆخ و چالاکی و جموجۆڵانەدا لە *11*-کانونی یەکەمی سالی *1945*دا جەعفەر پیشەوەری سەرۆکی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان لەشاری تەورێزدا دامەزراندنی کۆماری خودموختاری ئازەربایجانی ڕاگەیاند، ئەوەش بوو بەهاندەری ڕاستەوخۆ کە کورد بیر لەهەمان هەنگاو بکاتەوە...

بۆیە سەرەتای کار لەپێش ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستاندا هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بوو لە مەهاباد، لەکۆبوونەوەیەکی جەماوەریی گەورەدا لە

17-12-1945 ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستان لەمەهاباد هەڵکرا.. لەو کۆبوونەوە مێژووییەدا قازی محەمەد ووتارێکی دا. بەو جۆرە ناوچەی موکریان بەشارو شارۆچکەو دێهاتییەوە بووە ناوچەیەکی پڕ لەجموجۆڵ و هاتوچۆو چالاکیی سیاسیی و ڕووناکبیری..

سەرەتای ساڵی *1946* خەڵکی کورد لەشارو شارۆچکەو دێهاتەکاندا لەموکریان لەکەش و هەوایەکی نوێدا دەژیان، کەوتبوونە ناو پلەیەکی نوێ لەژیانی سیاسیی و ئامادەیی بۆ ڕووداوو گۆڕانێکی نوێی پڕ لەهیوا، چاوەڕوانی هەڵهاتنی ڕۆژی نوێی کوردستان- یان ئەکرد... حزبی دیموکراتی کوردستان بانگی سەرجەمی دانیشتوانی کرد بۆ کۆبوونەوە لەسابلاغ، ڕۆژی دووی ڕێبەندان(*22-1-1946*)، سەرەتای چوارەم هەفتەی یەکەم مانگی ساڵی *1946*، زەمین شاری مەهابادو شوێن مەیدانی چوارچرایە...

جەماوەری کورد بەجوتیارو هەژارو کاسبکارو دەوڵەمەندو شێخ و مەلاو ئاغاو سەرەك خێڵ، بەژن و منداڵ و لاوو پیرەوە چەند ڕۆژێك پێش کاتی دانراو، بەرەو مەهاباد کەوتبوونەڕێ... ئەو ڕۆژە هەور ئاسمانی مەهابادی سەرانسەر گرتبوو، سەهۆڵ شەقام و کۆڵانەکانی داپۆشیی بوو، ڕۆژێکی وای مانگی ڕێبەندان نائاسایی بوو، چونکە لەساڵانی تروو هەمان کاتدا، بۆ خەڵك زۆر ئاسایی نەبوو بڕژێنە سەر شەقام و کۆڵانەکان و دێهات و ماڵی خۆیان بەجێ بهێڵن، بێ ئەوەی گوێ بدەنە بێجێگەیی و ساردو سەرماو سەهۆڵبەندان.. چونکە شەپۆلی خەیاڵی خۆشیی، بەدیهێنانی ئامانجی سەدان ساڵەی باوو باپیریان وا لەبەردەمدا...

لەڕۆژی دووی ڕێبەنداندا مەهاباد بەگشتی و مەیدانی چوارچرا بەتایبەتی بەرگێکی نوێیان پۆشی بوو، هەر لەبەرەبەیانی ئەو ڕۆژەوە هەروەك خەڵك لەخەوێکی دووروودرێژ ڕاپەڕێنرابن، بەبەرگی نوێ و بەهیوای گەشەوە بەرەو مەیدانی چوارچرا ئەکەوتنەڕێ لەمەیدانی چواچرادا دەرزی هەڵبدرایە نەئەکەوتە سەر زەوی.. کۆمەڵانی خەڵك چاوەڕوان بوون، چاویان بڕیبووە شوێنی ووتاردان، چاوەڕوانی دەنگی نوێ و هەواڵی نوێ بوون.

"لەم کاتەدا پێشەوای خۆشەویست لەنێو سەلامی نیزامی و چەپڵە ڕێزان و هوراو ئیحساسات و شەوق و شەغەل لەوقوڵایەی کۆمەڵ دا وەدەرکەوت و پێشەوای بەرز لە

کاتێکدا کە ئەندامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی لە پشت سەری ئەماتن و ئالای سێ ڕەنگی کوردستان لەڕاست و چەپی تریبون لەئیهتیزاز دا بوو ئەستۆی بەرزی بۆ ئاسمان هەڵێنا بۆ نزولی ئیجلال فەرمو. موتابیقی بەرنامەیێک کەلەپێش دا سازکرابو بەتەواوی حوزار ڕۆژباشی فەرموو پاشان تەشریفی لەتریبون هاتە خوارێ و بەپێش تەواوی گوردان و گردهان و دەستەی سەربازان و پێشمەرگەکانی کوردستان دا هات و هەموی تەماشاکردن و بەهەموان ڕۆژباشی فەرمو، لەم کاتەدا بەدەستوری معاونی فەرماندەی هەمو هێز لەلایەن سەربازان و پێشمەرگەکان و توپخانەی کوردستان ٥ دەقیقە بیوچان بەئیفتیخاری سەربەستی کوردستان و ئاساندنی ڕەئیس جمهوری کوردستان شیلینگ کرا.

پاشان لەکاتێک دا کەدەنگی هورا دەچو بۆ ئاسمان و لەقەلبی میتینگ دا موزیک و سرودی میللی کوردستان لێدەدرا و دەخوێندرایەوە برای خۆشەویست غنی خسروی شەهرداری مەهاباد بەپێی دەستور هاتە پێشەوە و بەتەرتیبی ژێرەوە میتینگی ئیفتیتاح کرد و وتی:

"ئەمن غنی خسروی شەهرداری مەهاباد ئەو موفەقیەتە گەورەیەی کەمیللەتی کورد لەپاش هەزاران قوربانی دان ئەورو لەنەتیجەی فەعالییەت و کارزانی و میللەتپەروەری فەوقولعادەی پێشەوای موعەضەمی کوردستان جەنابی قاضی محمد نصیبی بووە پیرۆزی و موبارەکبادی بەمەقامی گەورەی پێشەوای مەزن و میللەتی ڕەشیدی کورد عەرض دەکەم وە میتینگ و جەلەسەی ئەورو بەنێوی شاری مەهاباد ئیفتیتاح دەکەم و بەدڵێکی خاوێن و پاکەوە دەڵێم بژی پێشەوای موعەضەمی کوردستان."

لەدوایە ئاغای خسروی بەرنامەی میتینگی بەتەرتیبی ژێرەوە بەئیطیلاعی حاضران گەیاند:

1-دوعای جەنابی مەلا حسین مجدی

2-نوطقی جەنابی پێشەوا و ڕەئیس جمهوری کوردستان

3-نوطقی جەنابی حاجی بابە شیخ

4- نوطقی ئاغای محمد حسین خانی سیف قاجی

5-ئەشعاری ئاغای هەژار شاعیری میللی

6-ئەشعاری ئاغای هیمن شاعیری میللی

7-خیطابەی ئاغای سید محمد بەگزادە

8-نوطقی ئاغای شیخ حسنی شمس الدینی

9-نوطقی ئاغای عمرخان

10-نوطقی ئاغای زیروبەگ

11-نوطقی ئاغای محمد امین معینی

12-نوطقی ئاغای سید عبدالعزیز

13-نوطقی ئاغای ابراهیم ادهم

14-نوطقی ئاغای محمد فیج الله بەگی

15-خیطابەی ئاغای ئانەوازادە

16-سرودی مەدرەسەی کوردستان

17-سرودی مەدرەسەی پەروانە(کچان)

18-خیطابەی یای ویلمە صیادیان

19-خیطابەی یای خدیجەی حیدری

20-سرودی مەدرەسەی گەلاوێژ

21-سرودی مەدرەسەی سەعادەت

22-خیطابەی ئاغای احمدی ئیلخانی زادە

23-خیطابەی ئاغای محمد قادری[2]

پێشەوا گەیشت وکەوتە قسەکردن:

نوتقی جەنابی پێشەوا قازی محەمەد *:

---

* بڕوانە رۆژنامەی کوردستان ژمارە 10و11 رۆژی 4و1946/2/6 کەماشێتی ژمارە(10) بەم جۆرە بوو: جێژنی سەربەخۆیی و ئیستیقلالی کوردستان یادەوەشینی ئەستێرەی خۆشبەختی کوردان سەرنج راکێشەر لەبلاوکردنەوەی ئەو هەواڵە رووداوە مێژوویی و رۆژە نەتەوەییە کە پرسیارێکیش دەهێنێتە ئاراوە، ئەوەیە کە بۆچیی لەرۆژەکانی پێش ئەو ژمارانەدا، لە 22-1تا 3-2-1946بلاونەکرایەوە؟ بۆچی نزیك بەدوو هەفتە ئەو بلاوکردنەوەیە دواکەوت...؟

بەسەریەکەوە سکوونەتیان تێیدا هەیەو دلرای مالیکییەتی میللیی ئەوێندا بەسەرهات و سەربیڵی تاریخییان یەکەو عومومەن تێیدا شەریکن. خاوەنی ئاداب و عادات و رسوومی میللییەکی وان کە هیچ جۆرە سەدەمەو حەوادسێك نەیتوانیوە سستییەك لەبناغەی میللییەتی ئەواندا پەیدا بکا.

کورد لەقەدیم دا هەزاران پادشاو حوکمدارو تەشکیلاتیان بووە. هەر لەم کوردستانی ئازادی ئێستادا بنەماڵەی ئۆمەرای موکری کە سەر سلسلەی ئەوان ئەمیر سەیفەدین بووە تا (1020ی کۆچی)بیلئیستیقلال یەك لەدوای یەك ئەمیر سەیفودین. سارم بەگ، شێخ حەیدەر، ئەمیر بەگ، ئەمیر پاشا، تادەگاتە قوبادخان بەدەستەڵات و قودرەتەوە حکوومەتیان کردووە.

میللەتی رەشیدو بەغیرەتی کورد لەهەموو دەورو زەمانێکدا هەر کەس خەیاڵی ئیستیلای نیشتمانی ئەوانی بوو بێ بەرەنگاری بوون و بەربەرەکانییان کردووەو لەهیچ فیداکارێك دەستیان دانەنەواندووە. لەپاش لەدەستچوونی حوکمداریشیان بۆ وەگیرخستنەوەی ئازادیدا وچانیان نەداوە، بەدڵێکی ئەوەندە بەهێزو عەزمێکی هێندە سابیتەوە تێکۆشاون تائێستا هێزێکی وا پەیدا نەبووە بتوانێ تێکڕا خەفەیان بکا، مێرە کوێرەیان کوشتووە بابان سەریان هەڵداوە. بابانیان بێدەنگ کردووە ئەردەڵان بڵیند بوون. ئەوانیان لەعەرزی داوە بتلیسی بەرز بوونەوەو هەزاری دیکەی وەك ئەوان.

تا لەم دواییانەدا لەپاش شەڕی بەینولمیلەلی پێشووەوە کە دیکتاتۆری ئێران و تورکیا هاتنە سەر کارو زمان و عادات و مەزهەب و خسووسیاتی میللی کوردیان بەجارێك لاوازو کزو کەنەفت کرد. لەهیچ وەحشییەت و دڕندەییەك رانەوێستان، خوێندن و نووسینی زمانی کوردی مەمنووع و پۆشینی لیباسمان قەدەغە بوو.

نەیان دەهێشت لەهیچ جۆرە مەزایاو حقووقێکی بەشەرییەت بەشمان بێ. رێگای فێربوونی عیلم و سەنعەتیان لێبڕیبووینەوە، هەر رۆژە بەهانەیەك و هەر دەمەی بەتەشقەڵەیەك دەستە دەستەو پۆل پۆل کوردی هەژارو بەدبەختیان حەبس و تەبعید دەکردو دەیان کوشتن و لەبەینیان دەبردن حاسڵ و دەسڕەنجی ئەو میللەتە بێچارەیان دەبرد بۆ خۆیان و ئەوانیشیان برسی و رووت و قووت دەهێشتەوە.

تاکەشەھریوەری 1320دا فریشتەی ئازادی دەستگای دیکتاتۆریو فاشیستی رەزاخانی تێك شکاند، کورد سەری لەو ھەموو فشارو ئەزییەتە کەمێ فارغ بوو، فەوری ئیحساسی کرد، چۆن دەبێ لەفورسەت ئیستیفادە بکات، و رێگای سەلاح و وەدەست خستنی ئازادی ئەو میللەتە چییەو چبکا، پیاوانێکی بەبیرو ھۆش و بەشەرەف کە زۆر لەمێژ بوو خوێناوی دڵی خۆیان دەخواردەوەو بۆ زەلیلی ئەو میللەتە دووکەڵ لەدەروونیان دەھاتە دەرێ زۆر زوو تەشخیسیاندا کەوەختی کارەو لەو فورسەتە دەبێ بەھرە وەرگیرێ و ئەوە تەواو ئەو رۆژەیە کە پشتاو پشتمان چاوەڕوانی بووین. یەکجارو خێرا. بێوچان و راوەستان. دەستیان بەکار کرد حزبی دیموکراتی کوردستانیان تەشکیلداو بەدەستوبرد خەریکی کاروباری میللی بوون و بەچاوێکی وردو بەدیقەت ئیحتیاج و پێداویستی کوردیان تەشخیس داو بەدی کرد.

لەپێش ھەموو شتێکدا ئیختیلاف و دووبەرەکانی عەشایری کە بەدەسیسەو حیلەبازی ئیستیعمارچی و دیکتاتۆران بۆ ئیستیسمارو خواردن و کەڕووساندنەوەی ئەو میللەتە بەقەول خۆیان: "تەفرەقە بییەندازو حوکوومەت کون" دەبەینی خستبوون و تا ئەندازەیەك ئەو ئاورە بڵێسەی ساندبوو برای دایکو بابی لەیەك بەزاندبوو یەکەتی لەگۆڕێ ھەڵگیراوو نیوی عەشیرەت و... ھەرچی کەئەسبابی ئەم نیفاق و پەرش و بڵاوییە بوو فڕێدراو عوموومەن لەژێر عینوانی حزبی دیموکراتی کوردستاندا.. یەك دڵ و یەك زمان......... چەند مەدرەسەی کچان و کوڕانمان کردەوە. مەدرەسەی شەوانەمان دایرکردو کتێب بەزمانی کوردی تەرجەمە کران..

کوڕو کچ و پیاوی گەورە لەمەدارێسی شەوانەو رۆژانە بەزمانی کوردی دەخوێنن لەجیاتی ئەوەی شەش حەوت ساڵ خەریکی خوێندن و فێربوونی فارسی بن لەمانگێك و دوو مانگدا دەبنە خوێندەوارو ھەموو شتێك دەخوێننەوەو دەنووسن.

بۆ ناساندنی لیاقەتی میللی و دەرخستنی حەیاتی ئەدەبی و فەرھەنگی کوردو بۆ راگەیاندنی ھاواری خۆمان بەگوێی دنیای بەشەرییەت و عەدالەت موحتاجی وەسیلەی چاپ و بڵاوکردنەوە بووین، چاپخانەی زۆر چاك تەئسیس کراو دانرا لەشاری خۆماندا بەزمانی خۆمان بەچاپخانەی خۆمان گۆڤارو رۆژنامە دەربەچێ و بیرو فیکرو داخوازی ئێمە لەدنیادا بڵاو دەکاتەوە.

حاسڵو بەرهەمی ئێمە کە میقدارێکی زۆرو زەوەندو بەقیمەت بوو بەفیڕۆیی لەدەستیان دەردەهێناینو دەستی ئیستعمار سەددێکی لەپێش ئێمەو بازاڕی دنیا دروست کردبوو. ڕێگای هەڵمان دییەوەو تیجارەتو ئیقتیسادی کوردستان زۆر باش تەئمین کرا.

لەزەمانی دیکتاتۆریدا کە هەموو عەواریزێکیان لێ دەستاندین، کەمو زۆر وەسیلەی لەشساغیو موعالەجە، نەحەکیم، نەدەرمان نەمەریزخانەی بۆ ساز دەکردین. ئێمە بۆ خۆمان مەریزخانەی زۆر باش بەو زووانە دایر دەکەینو لەشساغی وڵاتمان تەئمین دەبێ.

هێزێکی میللیمان تەشکیل داوە کەبەشەجاعەتێکی تەواو حازرە دیفاع لەنیشتمان بکا.

دیارە موفەقییەتی ئێمە سەراسەر لەعەینی مەرامی دیموکراسیو لەنەتیجەی فەعالییەتی حزبی دیموکراتی کوردستانو بەپشتیوانی عالەمی دیموکراتە لەبەرئەوە... دەڵێین: بژی مونەسیسینی دیموکرات.

میللەتی کورد هەزاران سەدو بەرهەڵستی سەختو سەهەندەی لەڕێدا بوو دەستەو دایەرەی دیکتاتۆری بێوچان کارشکێنی ئێمەیان دەکردو لەهیچ نامەردییەک ڕانەدەوەستان. ئیختیلافاتی عەشایر بۆ داخلیش ئیشکالێکی گەورە بوو بۆ ئێمە. ئەمما ئەوانە هیچ کامێکیان نەیان توانی پێش بەئێمە بگرن بەدڵێکی بەهێز پایەداریمان کردو ئیدامەمان بەفەعالییەتی خۆماندا تا ئیستقلالو ئازادی نەتەوەی کوردمان بەدەست هێنا.

دیارە بەقایایەکی ئەو خەتەراتەش کە ماوە چ لەداخڵداو چ لەخاریجدا میللەتی کورد موبارەزەی خۆی لەگەڵیان ئیدامە پێ دەدا بەپشتیوانی خودا موزەفەرو مەنسوور دەبێ.

ئەمڕۆ لەتومایەبەندەگانی تەواوی نەواحیو نوقاتی کوردستان بێ ڕاعیەتی تەبەقات ئەعەم لەئاغاو لەرەعییەتو گەورە بچوک، کۆبوونەوەو یەک دڵو یەک زمان هاواری دیموکراسی دەکەنو بەڕێی دیموکراتدا دەڕۆن قودرەتو قوەتی دیمۆکرات نیشان ئەدات"*.

---

* بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان ژمارە: 10و 11 ڕۆژانی 4و 1946/2/6

. سەرنج ڕاکێشەر لەو بەرنامەیەی ڕێبەندانو پێشکەشکردنی کەسایەتییەکانو نوتقدان لەلایەن غەنی خوسرەوییەوە.

لەگەڵ نوتقی پێشەوا، هیچ جۆرە بڕیارو ئاماژەیەک نەبووە بۆ بانگەشەی دامەزراندنی جەمهورییەتەکە، بۆ ناو لێنانی کۆمارەکە، بەڵکو هەر لەسەر زارو لەناوەڕۆکی قسەکاندا ناوی جەمهوریەتی کوردستان دەبرا، لەڕۆژانی دوای ئەوەش گەلێ ناوی تر دەکەوتنە سەر زارو سەرلاپەڕەکانی کوردستان، وەک لەشوێنی خۆیدا زیاتر ڕووناکی ئەخەینە سەر ئەو دیاردەیە.

دوای نوتقی پێشەوا سەرجەمی ئەو کەسایەتییانەی ناویان دیاری کرابوو یەک یەک نوتقی خۆیان پێشکەش بەجەماوەرەکە کرد...

بەهەر حاڵ ناوبردنی ئەو قەوارەیە کە وەفدەکەی کوردەو باقروف لەسەری پێکهاتن کە خود موختار بێت، ئەو ناو هێنانەی بەجەمهورییەتی کوردستان جۆرێ لەبڕیاری یاسایی‌و ڕەسمی دەدات بەناوی قەوارەکەو دەکرێ هەر ئەم ناوە بەڕەسمیی لەقەڵەم بدرێ‌و بەکار بهێنرێ...

دوای ئەوەی پێشەوا لەناو دەنگ‌و هاوارو چەپڵەڕێزاندا شوێنی نوتقدانی بەجێهێشت[*].

دەستکرا بەتەقە هەر دەمانچەو تفەنگ بەشانە لەشوێنی خۆیەوە لەناو زرمەی تەقەدا خۆشحاڵی‌و کامەرانیی خۆی دەردەبڕی، هەروەک هەریەکەو ئامادەبوون لەلای خۆیەوە دامەزراندنی کۆمارەکە ڕابگەیەنێت.

هەنگاوی گرنگ لەدوای ئەو کۆبوونەوەو ئاهەنگ‌و ڕاگەیاندنەی پێشەواو سەرەک جەمهوریەتی کوردستان پێکهێنانی داموو دەزگاو وەزارەتەکان، گەورەترین ئەرکی سەرشانی ڕەئیس جەمهورو لێپرسراوانی تر بوون، پێش ئەوەی بکەوینە ناو درێژەی ئەم باسەوە.

باشتر وایە تیشک بخەمە سەر سێ لایەنی گرنگ کە هاوپێوەندن هەم بەڕاگەیاندنی دامەزراندنی کۆمارو هەم بەپێکهێنانی ئیدارەو وەزارەتەکانەوە.

• تێبینی: لەنوتقەکەی پێشەوادا هەندێ وشە هەیە ڕوون نییە یاناخوێندرێتەوە، ئەوەش بەهۆی ئەبوونی نوسخە ئەسڵییەکە لەبەردەستو خراپیی نوسخەی کۆپیەکەیە، بۆیە لەو شوێنانەدا چەند نوختەیەک دانراوە.

یەکەم: لەکۆبوونەوە(میتینگ) بیست هەزار کەسییەکەی لەمەمان ڕۆژدا کرا، هەر وەك لەئیستقلالیەکی گشتی‌دابن، بەنوێنەری نەتەوەی کورد دانرابن. چەند بڕیارێکی زۆر گرنگیان ڕاگەیاند کە لەشوێنێکی تردا دەیبینن...

دووەم: پێش دامەزراندن و ڕاگەیاندنی کۆمار، بۆ ماوەی نزیك بەچوار ساڵ ئەو ناوچەیەی سنووری جەمهووریەتی کوردستان دەیگرتەوە جۆرێ لەخودموختاری ڕاتەگەیەندراوی خۆی هەبوو، هەر وەك پێشەوا لەگفتوگۆیەکدا لەگەڵ هێندێ لەمودیرانی جەراییدی تاران: ئاغای تەفەزولی خاوەنی ڕۆژنامەی (ئیرانی ما)، ئاغای عەبباسی شاهەندە خاوەنی ڕۆژنامەی (فەرمان)، ئاغایانی بوزورگی عەلەوی و هورموز نووسەرانی دوو ڕۆژنامەی (ڕەهبەر و ئیرانی ما)لەوەڵامی پرسیارەکانیاندا گوتی:

"... لەبەرئەوەی کە ئێمە لەدەوڵەتی ئێران ئیجرای قانوونی ئەساسیمان دەوێ و دەمانەوێ بەخودموختاری لەژێر بەیداغی ئێراندا بژین، خودموختاریشمان وەگیرکەوتووە."

کە لێی پرسرا: چەند وەختە ئەنگۆ خودموختارن؟ وەڵامی داوە کە:

"چوار ساڵە خودموختاری داخلیمان هەیە"

لەپرسیاری: چلۆن خودموختاری خۆتان هەڵدەسووڕێنن؟ گوتی:

"لەو وڵاتەی کە توانیومانە خودموختاری نێو خۆمان دەکار بکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کە چەندێك لەوەی پێش لەمهاباد حازر بوون ئینتخاباتمان کردو هەیئەتێکی (9) نەفەری بەناوی هەیئەتی میللی هەڵبژێردران و سەرۆکی ئەو هەیئەتە بەخۆمە..."*

سێیەم: هەر وەك لەوەمەبەر ئاماژەم بۆ کرد، پێش وەخت ئاڵای کوردستان بەرزکرایەوە، (17-12-1945)ئەوە لەکۆبوونەوەیەکی جەماوەرییدا بوو کە پێشەوا ئامادەی بوو بەوتارێکی گرنگ و مێژوویی و لەناوچەپڵە ڕێزاندا ئاڵاکە هەڵکرا.. قسەو باسیش لەسەر ئەو ئاڵایە زۆرە، لێرەدا چەند تیشکێك دەخەینە سەر بۆچوونە سەرەکییەکان...

ئاڵای کوردستان جیاوازییەکی زۆر گەورەی لەگەڵ ئاڵای تاراندا نەبوو، دوور نییە ئەمەش هەر بۆ جەخت کرد بووبێت لەسەر نەبوونی خولیای جیابوونەوەو

---

* بڕوانە ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارەی1و 2ی ڕۆژانی 11و12/1/1946

خۆبەستنەوە بەخودموختارییەوە.. گەلێ راوبۆچوون و نوسین هەیە کەئەخشەکێشانی ئاڵاکە دەگەڕێننەوە بۆ سەردەمێکی زووتر لەپێکهێنانی جەمهوریەتی کوردستان...

داڕشتەی ئاڵای کوردستان وەك دەردەکەوێ گۆڕانی بچوکی بەسەردا هێنراوە،ئاڵاکە چوار گۆشەیەکی لاکێشی: سوور لەسەرەوە، سپی لەناوەڕاست، سەوز لەخوارەوە، رۆژێکی زەرد لەناوەڕاستی سپییەکەدایەو بەگوڵە گەنمێك بەبازنەیەکی دانەخراو دەوردراوەو لەپشتیەوە قەڵەمێك هەیە.

ولیام ئیگلتن دەربارەی ئاڵاکە ئەڵێت:(9)

"کوردەکانی ئێران بەیارمەتی برلکانیان لەعیراق ئاڵایەکی سێ رەنگیان هەبوو، لەسەرەوە سوور، لەناوەڕاستدا سپی، لەخوارەوە سەوز، وەلەناوەڕاستیدا رۆژێك هەبوو کە گوڵە گەنم دەوری گرتبو، لەپشتیەوە چیایەك و قەڵەمێك هەبوو...

ئەحمەد شەریفی لەو رووەوە ئەڵێت:(10)

"ئاڵای سێ رەنگی ئێران لەسەر بیناکانی دەوڵەت داگیرا بەپێچەوانەی ئەو ئاڵایە بەزیادکردنی گوڵە گەنمێك بەرزکرایەوە بەناوی ئاڵای ئازادیی کورد)

بەڕای ناوبراو ئاڵای کوردستان هەمان شێوەو جۆری پێکهاتنی ئاڵای ئێران بوو، بەسەروخوارکردنی هەردوو رەنگی سەرو خوارو زیادکردنی گوڵە گەنمێك".

عەلائەدین سەجادی ئەڵێت:(11)

"سەرەتا پارچەیەکی سور، پاش ئەو، سپی کەبەئەندازەی چوار ئەوەندەی سورەکە، پاش ئەو سەوز بەئەندازەی بەشێ لەچواربەشی سپی‌یەکە لەناوەڕاستی پارچە سپی‌یەکەدا نیوکورە رۆژێك، بەسەر رۆژەکەوە قەڵەمێك، لەم لاو لەولای رۆژەکەوە دوو گوڵە گەنم بەڕەنگی زەرد لەسەرلووردی هەموانەوە بەشەکلی چەنبەر نوسرا بوو دەوڵەتی جمهوری کوردستان"

ئەوەی کەبەوێنە لەسەر لاپەڕەی بڵاوکراوە دەبینرێت. ئاڵاکە بەدوو جۆر دەردەکەوێ:

یەکەم سێ رەنگی سوورو سپی و سەوز کەلەڕیزێ‌و پانیدا بەڵەدەر یەکن لەناوەڕاستیدا ئارمی کوردستان دانراوە، واتە لەناوەڕاستی بەشە سپییەکە. ئارمی کوردستانیش بەو جۆرەیە کەلەوێنەکەدا دەیبینرێت..ئەوە لەسەردەمی جەمهوریەتداو لەوێنەکانی سەرەتادا بەوجۆرە دەبینرێت.[12]

ئەوەی دوای کۆمارو لەم سەردەمانەشدا دەبینریٚو بۆتە ئاڵای نەتەوەیی، ئەو سێ رەنگەیە/لەسەرەوە سوورو ناوەڕاست سپیو خوارەوە سەوز کە هەر سێ بەشەکە بەقەدەریەکن؛ لەناوەڕاستی سپییەکەدا رۆژێکە بەڕەنگی زەرد...

دیاردەیەکی تری نادیار، ئەدۆزینەوەی بڕیاری پێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیرانو وەزارەتەکانە، وەك لەمەوبەر وتم، پێش دووی رێبەندانو بۆ ماوەی چوار ساڵ ئیدارەیەك هەبوو بەناوی (هەیئەی رەئیسەی میللی) کەلە کارو فرمانو ئاستی یاساییدا، لەجێگەی ئەنجومەنی وەزیران بو. وادیارە دوای راگەیاندنی دامەزراندنی کۆمار ئەو هەیئەتەیان فراوان کردبێت، چونکە تائێستا، لەهیچ بەڵگەنامەیەك، لەهیچ ژمارەیەك لەو ژمارانەی رۆژنامەی کوردستان کەتائێستا کەوتونەتە بەردەست. کە هەم رۆژنامەی حزبو هەم رۆژنامەی حکومەت بوو، بڕیارێکی لەو بابەتەم نەبینیوە کە باس لەپێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیران بکات، زیاتر لەوەش هەندێ لەدەزگاکان بەوەزارەت ناوبراوە، لەهەمان کاتدا ئەوانی تر هەر بەناوی ئاسایی خۆی ناوبراوە...

دەگوترێ کەلە //شوباتدا ناوی وەزیرەکان بەم جۆرە بڵاوکراوەتەوە:

1-حاجی بابە شێخ سەرۆك وەزیران (رەئیسی هەیئەی رەئیسەی میللی کوردستان)
2-محەممەد حسێن سەیفی قازی وەزیری جەنگو یاریدەدەری سەرۆك کۆمار
3-محەممەد ئەمین مەعینی وەزیری ناوخۆ
4-ئەحمەد ئیلاهی وەزیری ئابووری.
5-کەریم ئەحمەدیان وەزیری پۆستەو تەلەگراف
6-حاجی عەبدولڕەحمان ئیلخانیزادە وەزیری ئەگبیر(مشاور)
7-مەناف کەریمی وەزیری فەرهەنگ
8-سدیق حیدەری وەزیری تەبلیغات
9-خەلیل خسروی وەزیری کار
10-حاجی مستەفا داوودی وەزیری بازرگانی
11-محەممەد وەلی زادە وەزیری کشتوکاڵ
12-ئیسماعیل ئیلخانیزادە وەزیری رێگەوبان
13-مەلا حسێن مەجدی وەزیری عەدل
14-سەید محەممەد ئەیوبیان وەزیری تەندروستی

بۆ ناوبردنی وەزیرەکان کەمە جیاوازییەك دەربارەی چەند ناوێك هەیە، بۆ نموونە عەلائەدین سەجادی، لەلیستکردنی ناوەکاندا باسی مەلا حسەین و وەزارەتەکەی نەکردووە.

ولیەم ئیگلتن، ناوی سدیق حەیدەری و وەزارەتەکەی نەخستۆتە لیستی وەزیر و وەزارەتەکانەوە. عەبدولڕەحمان ئیلخانی زادەی بەوەزیری دەرەوە داناوە.(13)

مێژوونوسی تر هەیە باسی وەزارەتی بازرگانی، تەبلیغات ناکەن.

نەجەفقلی بسیان، باسی وەزارەتی داد و وەزارەتی تەندروستی نەکردووە.(14)

سەید محەمەد ئەیوبیان و مەلا حسەین مەجدی لەلیستی وەزیراندا دانەنراون.

جگە لەپێکهێنانی وەزارەتەکان ناوی ئەم کەسانەش وەك بەڕێوەبەری گشتی بەم جۆرە ناوبراون:

عەلی ڕەیحانی	بۆ تۆمارکردنی زەوی‌وزار
عەلی خسروی	کاروباری لاوان
سەید پیرە	کاروباری شارەوانی
ئەحمەد عیلمی	دەرامەت و دارایی

جگە لەگەڵ ناوی تر کەچێکەو پایەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و عەشیرەتی گرنگیان هەبووە، لەوانە قاسمی ئیلخانی زادە کەلەسەردەمی ژ.ك دا لەگەڵ زەبیحی رۆڵێکی گرنگی لەپێوەندییەکانی دەرەوەی کۆمەڵەدا دەبینی.

ولیەم ئیگلتن ئەم ناوانەش وەك بەڕێوەبەری گشتی دەست نیشان کردووە:(15)

سدیق حەیدەری، هەژار، هێمن، عەبدولڕەحمان زەبیحی:

لەچاوپێکەوتنێکمدا لەگەڵ میرزا عەلی خسروی لەهاوینی 1997دا بەڕێزی لەڕۆڵی خۆی و ڕێکخراوی جەوانان دووا، ئەوەشی دەرخست کە ئەم یەکەم کەسێ بوو کەلەرادیۆی مەهابادەوە قسەی کرد...

سەید پیرە وەك لەهەندێ سەرچاوەدا باسکراوە لێپرسراوی بەندیخانە بووە*.

سوپای چەکدار، هەر لەسەرەتای خودموختارییە چوار ساڵییەکەوە، زەمینەیەکی هەبوو. کەسەیفی قازی بەوەزیر هێزی دیموکرات دانرا گەڵ هەنگاوی گرنگ نرا.[16]

---

* بڕوانە: میرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی، بەسەرهاتی کورد، بەرگی یەکەم

شێوەی ڕێکخستنی هێزو فەرماندەکان لەسەر بنچینەیەکی سەربازیی ئاڕاندەیەك مۆدێرن بوو، بەتایبەت ئەو هێزانەی کە دەیان ئەفسەری کوردی باشوور لەگەڵ بارزانیدا، دوای شکستی شۆڕشی بارزانی 1945- سنووریان بەزاندو خۆیان گەیاندەمەهابادو ڕۆڵێکی گرنگیان لەو سوپایەی کۆماردا بینی لەوانە:

-کۆلۆنێل مستەفا خۆشناو سەرکردەی لکی 1 لەهێزی بۆکان و مەنتیقەی لەسەرا

-کولونیل میرحاج ئەحمەد سەرکردەی لکی2 لەهەمان فەرماندەیی

-کاپتن بەکر عەبدولکەریم سەرکردەی لکی 3 لەهەمان فەرماندەیی.

-مولازم نوری ئەحمەد تەها سەرکردەی لکی 4 لەهەمان فەرماندەیی.

-وەهاب ئاغا جوندیانی یاریدەدەری سەرکردەی لکی 4 کەلەڕاستیدا ئەم ڕۆڵی ئەکتیف و پراکتیکانەی لەلکی چواردا دەبینی.

-میجەر خەیروڵڵا عەبدولکەریم

-کاپتن (محەممەد قودسی) کە وەك نوێنەری مەلا مستەفا لەبۆنە تایبەتییەکاندا وتاری لەبری ئەو دەخوێندەوە.

-کۆلۆنێل عزەت عەبدولعەزیز.

-مولازمی یەکەم جەلالی ئەمین بەگ.

-کۆلۆنێل سەید عەزیز شەمزینی.

-پلەی جەنراڵ -یش بەم ئاوانە بەخشرا

-محەممەد حسێن سەیفی قازی

-عومەر خانی شەریفی- ڕەئیسی ئێلی شکاك

-مەلا مستەفا بارزانی

-حەمە ڕەشید خانی بانە- فەرماندەیی چوار لکەکەی هێزی بارزانیان بەم سپێردرابوو تا ئەوکاتەی کۆماری بەجێهێشت.

جگە لەوانە گەلێك کەسی تر پلەی سەربازیان بەم جۆرە درایە:

-میجەر جەعفەری کەریمی

-کۆلۆنێل محەممەدی ئانەوا زادە.

-میجەر محەممەد ئەمین شەریف.

-میجەر عەلی بەگ شیرزاد.

-میجەر ئیبراهیم سەلاح.

-کاپتن خەلیل موتەڵیبی.

-کاپتن حەسەن رەحیم زادە.

-کاپتن حەمید مازوجی.

-کاپتن خانان.

-کاپتن عەزیز سدیقی.

-کاپتن سدیق ئەسعەدی.

-محەممەد حەیدەری سەروەر.

-حەمزە حەیدەری ناودار یەك.

-عەباس حەیدەری ناوداریەك

-ئەمیر حەیدەری ناودار-2- لەگەڵ گەلێك کەسی تر.

وەك نمونەی بڕیاردان لەسەر کارو فرمانی سەربازیی و سەرچاوەی بڕیار لەهێزی جەمهوریەتی کوردستاندا لێرەدا چەند نمونەیەك دەخەینە پێش چاو...

ژمارە: 380/15

برولر: 1-3-325

هێزی دیموکراتی کوردستان

ستادی ناوندی

بەخشنامە وزارت*

پات پولکونیك اغای محمد نانولزادە، کەبەهۆی حکم ژمارە 307/29-2-25 بەمعاوینی سیاسی وزارت هێزی کوردستان انتصاب کراوە بەرامبەر بەو بەخشنامەیە لەغیابی وزیری هێزدا دەتوانی لەجەلەساتی سیاسی و غەیرەی مشکلەی وزراتخانان و هەیئەتی بەرزی میللی‌دا شیرکەت بکا.

وزیر هێزی جەمهوریەتی کوردستان

سیف قاضی

ژمارە: 386/15

---

* بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك، ب1 1992، بەڵگەنامەی ژمارە: (83)و(84).

بروار: 3-2-25

هێزی دیموکرات کوردستان

بەخشنامە وزارت*

مایور جعفر کریمی کەبەهۆی حکم ژمارە 306 بەمعاوینی حەربی وزارتی هێزی کوردستان انتصاب کراوە بەرامبەر بەو بەخشنامەیە لەغیابی وزیردا دەتوانێ لەجەلەساتی حربی و عەشایەری و سایر جەلەساتی دیکەی مربوط بەقسمەتی حەربی و دەرەوەی هێز لەوزارتخانان و هەیئەتی بەرزی حزب بوالد تعلیمات و مشاوەرە دەدریە شیرکەت بکا. و ئەلبەتە پێک هێنانی تەواوی اموراتی هێز بۆ قسمەتی سیاسی بەناوبراوی سەرەوە اسپاردراوە.

وزیر هێز جمهوریەتی کوردستان

سیف قاضی (17)

بڕیاری دانانی محەمەد نانەوازادە بەمعاوینی سیاسی وەزارەتی هێزی کوردستان و ڕۆڵی لەوەزارەتەکەدا، لەبەخشنامەکاندا دەردەکەوێ کە فرمانی دامەزراندنی ئەفسەر و پلە پێبەخشین یان بەرزکردنەوە، وەزیری هێز دەری کردوە وە یەکێك لەمعاوینەکانی، حەربی یان سیاسی یان سەرۆکی دەفتەری وەزارەت جێبەجێی کردوە.

بۆ زیاتر شوڕبوونەوە بۆ ناو ئاستی ڕێکخستنی هێزی دیموکرات، بەش و یەکەکانی هەر لق و فەرماندەییە، جۆری چەك و تەقەمەنییەکان، شێوەی ئەنجامدانی فرمانە سەربازیی و کار و بڕیار و راسپاردەکان، ئازوقە و خواردەمەنی و جۆری دابەشکردن و قنیاتی هەر پێشمەرگە یان چەکدارێك، ژیان و گوزەران و دەرامەتی چەکدارەکان، جل و بەرگ و نیشانەی پلە جیاجیاکانی کەسانی ناو هێزی دیموکرات، سەرچاوەی داهات و یارمەتیی و جۆری ڕێکخستنیان، شەڕ و نەبەردییەکانی بەرەکانی جەنگ و درێژەی ڕووداوەکانی ناویان، خەسڵەتە عەشایەرییەکانی ناو سوپاو ڕۆڵیان لەکارکردنە سەر ڕووداوەکان... ڕۆڵی سەرەك عەشیرەتەکان لەسوپاو هێزەکانی دیموکرات و لەبەرەکانی جەنگدا، شێوەی فرمان دەرکردن و راگەیاندن، ئاستی جێبەجێکردنیان، ڕۆڵی وەزیری هێزو جەنەراڵەکان و سەرەك کۆمار لەئاڕاستەکردنی

ڕووداوەکان و خولقاندنی زەمینەی بەربەرەکانیی دوژمن، دیدوبۆچونە جۆربەجۆرەکان لەسەر ڕوداوە سیاسی و سەربازییەکان.. تاد ئەوانەو گەلێ باس و خواس و ڕووداوی زۆر گرنگ لەبەرگەکانی یەکەم و دووەم و سێیەمی دەوڵەتی جمهوری کوردستان 1992 و 1995 و 1997 لەسوید بەچاپم گەیاندوون، بڵاوکراونەتەوە بەپێویستم نەزانی لێرە درێژەیان پێبدەم.

پاری دووهەم

جەمهوریەتی کوردستان

سەبارەت بەو بارودۆخە ئاڵۆزو پڕ لەگرێوگۆڵانەی کە جەمهوریەتی کوردستان)ی تێدا بەوەلەد بوو، ئەو دۆخە نالەبارەی پڕبوو لەناکۆکی و ململانێی لەسەر ئێران و بەرژەوەندییەکان لەو سەر زەمینەدا ، لەبەر ئەوانە حکوومەتەکەی لەسەر زەمینەیەکی پتەوو هەلومەرجی ڕەسیو دانەمەزرا، بێ پێناسەی یاسایی و سیاسیی و ناوچەیی و هەرێمی و نێودەوڵەتی(نێو نەتەوەیی) هاتە ئاراوەو مایەوە، لەناو ئاوووهەوای نەشەڕو نەئاشتی یان ڕووبەڕووبونی ڕۆژانەو پێکدادانەدا، کاری دەکرد، بەجۆرێ کەدەتوانین حکوومەتەکە بە حکوومەتی جەنگ ناو ببەین، بەتایبەتی زۆربەی هەرە زۆری لێپرسراوو کاربەدەستان، لەگەڵ کاری سەربازی و مسۆگەرکردنی پێداویستییەکانی بەرەکانی شەڕ خەریک بوون.

لەبەر ئەوانە، هەرچەندە کۆمەڵێ کارو هەنگاوی بەسوودو باش و جێگر لەمەیدانەکانی سەربازی و سیاسی و ڕۆشنبیری و یاسایی و کۆمەڵایەتیی و بەڕێوەبردندا ئەنجام دران، دیسان دیارەی جۆرێ لەئاڵۆزی و بێ نەخشەیی لەکاروباریدا هەبوو، بوونی فرە سەرچاوە لەیاسادانان و جێبەجێکردنیاندا، هەمە جۆر(ناو) بەکارهێنان لە(شێوەی دەوڵەتی و حکوومەتی) نەبوونی بڕیاری ڕەسمی و یاسایی بۆیان و بۆ گەلێ کاری گرینگی تر بەرچاو دەکەون.

لام وایە ئەوانە لەناو ئەو ئاڵۆزیانەدا، بۆ ئەو سەردەمەو ڕۆژگارەی کورد زۆر نامۆ نەبن، بەرەخنەی زۆر گەورە دانەنرێن. بەڵام نامۆو سەیر لەوەدایە کەئەم سەردەمەشدا ئەوانە بەردەوام بن‌و زیاتریش بشێوێندرێن، ئەوەی هەبووە وەك خۆی باس نەکرێ‌و ئەوەی نەشبووە بۆی بخوڵقێنرێ‌و پێوەی بلکێنرێ. حەزو خواستی ناو بۆچوونی بێبەڵگە بخزێنرێتە ناو مێژووەکەیەوە، ئەوەی یارمەتیدەری ئەم جۆرە دیاردە نائاساییەیە، نەبوونی لێکۆڵینەوەی بابەتی‌و زانستییانەی گەڵ لایەنی مێژووی سیاسیی، سەربازیی، بەڕێوەبەرایەتی، کۆمەڵایەتی، ئابووری‌و دیپلۆماسیی ئەزموونەکەیە. بۆیە کاتی ئەوە هاتووە، ئەوەندەی لەبەردەستبوونی بەڵگەنامەو شوێنەواری مێژوویی سەردەمەکە یارمەتی دەدەن، بڕگای ئەو هەڵەو بۆچوونانە بکرێ‌و، لێکۆڵینەوەی زیاتر لەسەر ئەو لایەنانە بکرێ... لێرەدا هەوڵدەدەم ڕووناکیی بخەمەسەر دوو لایەنی هاوپێوەند بەوانەوە کە(ناوی قەوارەکە)و مەسەلەی خودموختاری‌و سەربەخۆیی)یە. لەجەمهوریەتی کوردستاندا.

باش وایە پێشەکیش ئاماژە بۆ چەند پرنسیپێکی ڕێبازی مێژوونووسین بکەم کەنووسەرو مێژووناس لەنوسین‌و لێکۆڵینەوەیاندا خۆیانی پێوە دەبەستنەوە.

*لەنووسین‌و باس‌و خواس لەسەر هەر ڕووداوێکی مێژوویی، پێویستە پەنا بۆ بەڵگەنامەو شوێنەواری سەردەمی باسەکە ببرێت، تابەهۆیانەوە ڕاو بۆچوونەکان بسەلمێنرێن، بابەتی‌و زانستییانە لێکۆڵینەوە بکرێت‌و دابڕێژرێت. لەوەبەدەر نابێ بۆچوون‌و ڕاو تیۆری نەسەلمێنراو دابنرێن‌و بسەپێنرێن.

*لەتوێژینەوەو لێکۆڵینەوەدا، دەبێ مێژوونووس بۆچوون‌و ڕاکانی خۆی لەسۆزو حەزو خواست‌و ویستی شەخسی لابدات‌و تێکەڵی ڕاستییە مێژووییەکانی نەکات، شەڕی سیاسی‌و کۆنەڕقی.. ململانێ‌و ناکۆکی حزبایەتی بخاتە لاوەو نەیەڵێت کار لەڕەوتی بیرکردنەوەی ئاسایی‌و زانستیانە بکەن ڕێگە نەدا ڕق‌و کینەی ڕەوا بەرانبەر بەدوژمنی داگیرکەر کار بکەنە سەر هەڵێنجانی ڕاستییەکان.

*هەوڵدان بۆڕووناکی خستنەسەر ڕووداوو دیاردەی مێژوویی، وەك هەبوون‌و ڕوویانداوە،کە هیچ پێوەندییەکی بەخواست‌و بۆچوونی نەئەو سەردەمەو نەسەردەمی نوسین لەسەر ڕووداوەکە نییە، کاری لەو بابەتە مانای لایەنگیریی بۆچوونێکی جیاواز

یان دژ بەوە نییە، دوورە لەڕەواج پێدانی سیاسەتی ئەم پارتی و ئەو ڕێکخراو، دوورە لەهەڵسەنگاندن بەکێش و پێوانەی ئەمڕۆو ئەم سەردەمە، دەبێ بەتێگەیشتنی قووڵی هەمەلایەنەی ڕووداوەکان، هەڵە دەستنیشان بکرێت و ڕەخنە بگیرێت و نرخاندن و هەڵسەنگاندن ئەنجامبدرێت.

*لەباسی سەربەخۆ یان خودموختاربوونی جەمهوریەتی کوردستاندا، دەبێ پێناسەی ڕەزامەندی هەر یەکەیان لەبەرچاو بگیرێ. لەبنەماو زەمینەو پایەکانی ڕەخساندنی هەریەکەیان بگەین. ساغکردنەوەی ئەم یان ئەویان نابێ بۆ مەبەستی سەردەم، بۆ شانازیکردنی بێبناغە، دەستکەوتی تەسکی حزبایەتی بن. نابێ بۆ ئەو مەبستانە، ڕاستییەکان لابخرێن و ناڕاست بخرێنە جێگەیان.

*هەوڵدان بۆ سەلماندنی خودموختاری-بوونی جەمهورییەتەکە لەناو سنووری ئێرانداو سەربەخۆبوون لەئازەربایجان مانای ئەوەنییە کەنووسەر لەگەڵ ئەو خودموختارییە دایەو دژ بەسەربەخۆییە یان بەپێچەوانەوە.

کاتێ مرۆڤ دێتە سەر هەڵسەنگاندن و بەراوردکردن و ڕەخنەو کەم و کورتی دەرخستن، ئەمە دەبێتە باسێکی جیاوازو پێویستە پێوانەیان لەگەڵ بارودۆخ و هەلومەرجە ڕەخسیوەکانی ئەو سەردەمەدا بگونجێن و بکرێنە سەنگی جیاوازی نێوان دیدو بۆچوونی ئەو سەردەم و ئەم سەردەم.

ناوی مێژوویی قەوارەکە \

ریشەی ناوی قەوارەکە

یەکێ لەو باسانەی دوور لەو پرنسیپانە شێوێنراوە، ناوی ئەو قەوارەییە کەدەموکریانی کوردستانی ڕۆژهەلات دامەزرێنرا[2] بە بێ لێکۆڵینەوەو گەڕانەوە بۆ سەردەمەکەو تێگەیشتنی ڕوداوو دیاردەکان ناوی لێنراوە، بێ هیچ بەڵگەنامەیەک، (ناو) داتاشراوەو بەکاردەهێنرێ، دەخوازرێ بسەپێنرێ و بخرێتە جێگەی ناوە مێژووییەکە، هەیە ناوی کتێب و بەرهەم و سەرباسی لێکۆڵینەوەی نوسەران بەناوی قەوارەکە وەردەگرێ یا تێکەڵ بەناوە مێژووییەکانی دەکات... بەبێ ئەوەی خاوەن بەرهەم یان نوسەر خواستی ئەوە بێت کەسەرباسی کتێبەکەی، بەناوی مێژوویی

دانابێت! لەناو ئەو ناوانەدا کە بۆ نموونە دەهێنرێنەوە: کۆماری دیموکراتی کوردستان، کۆماری کوردستان، کۆماری خودموختاری کوردستان، کۆماری میللی مەهاباد، کۆماری مەهاباد.3

هەیە ناوێك لەناو ئەو ناوانەدا هەڵدەبژێرێ و داوا دەكات هەر ئەوە بەناوی قەوارەكە دابنرێت و دەبێ بەكاربهێنرێت. بۆ ئەوەی بەلای ناوێك لەناو مێژووییەكاندا بچێت و لەوەش بگات كەناكرێ و ناگونجێ ناوی ڕووداوێكی مێژوویی وەك جەمهوریەتی كوردستان كە سەرەنجامی ئەزموونەكەی مەهاباد بوو، كە چەندین ناوی تایبەتیی خۆی هەبووە، ئەمڕۆ ناوی بۆ دابتاشرێ و دوای زیاتر لەنیو سەدە لەجێگەی دابنرێت و بوپسترێت بسەپێنرێت.

لەباسی ناوی ئەو قەوارەیەدا، ئەوەی تائێستا لای بەندە ئاشكرایە و پێچەوانەكەییم بەرچاو نەكەوتووە: هەر لەدامەزراندنییەوە تا ڕووخاندنی، هیچ جۆرە بڕیارێكی رەسمی و یاسایی تایبەت بەناولێنان نەدراوە و نەبووە. لەناو رۆژنامەی كوردستان و گۆڤاری كوردستان و هەڵاڵەو بڵاوكراوەكانی ترو سەرجەمی بەڵگەنامەكانی سەردەمەكە، كەئەمڕۆ لەبەر دەستدان، بڕیاری لەو بابەتە وەبەرچاو نەكەوتووەو ناكەوێ. لەگوتارو نوتقی لێپرسراوان لەڕۆژی ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی كوردستاندا ئاماژە بۆ بڕیارو كارێكی لەو بابەتە نەكراوە...

وەك دیاردەیەكی هاوپێوەند بەو نەبوونی بڕیارەوە، هەر وەك سەلمێنەرێكیش بۆی، چەندین ناوی دەوڵەتی و حكوومەتی لەئارادا بوون، كەم و زۆر لەسەرزاربوون و بەكارهێنراون كەلێرەدا هەوڵ دەدەم لەناو بەڵگەنامەو رۆژنامەو گۆڤارو وتارو نوتقی لێپرسرواندا راستییەكانی تایبەت بەو ناوانە هەڵبهێنجم تا هیچ جۆرە گومان و دوودڵییەك لەسەر ئەم باسە نەمێنێ و جێگەی بۆچوونی بێجێ نەمێنێتەوە. وەك ئاماژەم بۆ كرد، گەڵێ ناوی حكوومەتی و دەوڵەتی لەسەردەمەكەدا لەئارادابوون و بە كارهێنراون كەهێندێكیان جێگەی مێژوویی خۆیان هەیەو دەكرێت لەبەر نەبوونی بڕیاری تایبەتی بۆ ناو لێنان، بەیاسایی و رەسمی دابنرێن، وەكوو لێرەدا ڕووناكییان دەخەمە سەر.

یەکەم: ناوی حکوومەتی:

*حکومەتی میللی کوردستان: لەرۆژی ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان، لەکۆبوونەوە مێژووییە بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی ڕێبەندانی 1324دا، لەناو دلاو ڕاسپاردەکاندا، ناوی قەوارەکە بەمجۆرە هاتووە:

((... ئەمڕۆ ئارەزووی عمومی خۆمان ئیزهار دەکەین و لەکۆمیتەی مەرکەزی حزبی دێموکرات و ئەنجومەنی خۆمان خواهیش دەکەین و ئیختیاری دەدەینێ:

1-لەو جێگایانەدا کەئێستا کوردی تێدا دەژین بەئیستیقلال تەولو بکا.

2-ئینتیخاباتی مەجلیسی شورا دەست پێ بکەن.

3-<u>حکوومەتی میللی کوردستان</u>و وەزیران وئیدارەکانی ساز بکەن...هتد)4.

لەڕاستییدا ئەم ناوە حکوومەتییە لەگەڵ سروشم و داخوازیی خودموختاریدا جووت دەبێت، بۆیە بوون و بەکارهێنانی لەخۆوە بەڕێکەوت نەبووە، جا ئەگەر ناوی تری قەوارەکە، چی حکوومەتی و چی دەوڵەتی، لەئارادا نەبوونایە و باس نەکرابانایە، وادەتوانرا ئەم ناوە حکوومەتییە بەڕەسمی و یاسایی و بڕیاری تایبەت بەناوی قەوارەکە دابنرایە. بەتایبەتی هەر ئەم ناوە بوو کەهەر پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی جەمهوری کوردستان حزبی دێموکراتی کوردستان لەیەکەم کۆنگرەی دامەزرانیداو لەبەرنامەکەشیدا بەمجۆرە ئەو ناوەی دیاری کردبوو:

"ئەبێت یەکەم هەنگاوی <u>حکوومەتی میللی</u> دەستکردن بێت بەئاوەدان کردنەوەی وڵات و...هتد).5

جاری واش بووە(پێشەوا) خۆی ئەو ناوەی لەقسەو وتاردا بەکارهێناوە.6

کەوابوو ئەم ناوە هەر وا بەڕێکەوت لەسەر زاران نەبووەو بەکارنەهێنراوە. هۆی بەڕەسمی و یاسایی وەرگرتنی ئەم ناوە حکوومەتییە هەر لەوانەدا نییە، بەڵکوو لەوەشدایە کەلەڕووداوێکی گرینگی وەك بەستن و مۆرکردنی پەیمانی یەکییەتی و برایەتی حکوومەتی کوردستان و ئازەربایجانیشدا ئەو ناوە بەکارهێنراوە، لەنووسینی ناوی ئەندامانی وەفدەکەی کورددا بەمجۆرە دەست پێکراوە:

(جەنابی قازی محمد رئیسی <u>حکوومەتی ملی کوردستان</u>)

دیسان ناوی سەیفی قازی بەم جۆرە نووسراوە: محمد حسین خانی سەیفی قازی(وەزیری هێزی <u>حکوومەتی ملی کوردستان</u>)7

لەگەڵ ئەوانەشدا ئەم ناوە لە نووسین و لەسەر زۆر کەمجار بەکارهێنرا، ئەوەی سەرنج ئەدرێ، زیاتریش لێپرسراوانی پلەی یەکەمی حکوومەتەکەو حزبی دێموکرات بوون بەکاریان دەهێنا. بۆ نموونەی زیاتر لەوەی ئاماژەی بۆ کرا: معاونی کۆمیتەی مەرکەزی حزبی دیموکراتی کوردستان.*8*

دیسان لەسەر ئەو کاغەزانەی ژمارەیەك لەدام و دەزگاکانی حکوومەت بۆ نامەنووسین بەکاریان دەهێنا کلێشەیان لەبەشی سەرەوەی ئەوکاغەزانەدا داڕشتبوو، لەگەڵ ئەو کلێشەیەدا<u>(حکوومەتی میللی کوردستان)</u> لەسەرووی نووسینەکانەوە نوسرابوو.*9*

*** حکوومەتی کوردستان:**

نزیك بەو ناوە حکوومەتییەی باسکرا، یان لەوانەیە هەر ئەو ناوە بەم جۆرە بەکورتکراوەیی بەکارهێنرابێت مەبەست (حکوومەتی کوردستان)بووە... ئەوەی زیاتر بایەخی ئەم ناوە دەردەخات، لەلایەن بەرزترین دام و دەزگای دەوڵەتەوە بەکارهێنراوە، واتە (هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان) کەلەدواییدا، مەبەستم دوای ڕووخاندنی قەوارەکەیە، نووسەران بە(ئەنجومەنی وەزیران) ناویان بردووە، چونکە لەسەردەمی ئەزموونەکەدا ئەم ناوە بەکارنەهاتووە. نموونەی شێوەی بەکارهێنانی ئەم ناوە لەلایەن هەیئەتەوە:

ڕۆژنامەی کوردستان لەمردنی (کالینین)دا، دوای ئەوەی باسی مردنەکە دەکات ئەم بڕیارەشی بڵاوکردبۆوە:

(...بەم بۆنەیەوە ڕۆژی *14-15/3/1325* مجلسی تزکرو عزاداری لەلایەن <u>حکوومەتی کوردستانەوە</u> گیرابو ئاڵای کوردستان لەسەربانی تەواوی ئیدارەکانی کوردستان نیو ئەفراشتەبوون)*10*

- حکوومەتی میللی دێمۆکراتی کوردستان:

ئەم ناوە بەدەگمەن لەسەر زۆر بووەو بەکارهێنراوە، بۆیە هەر بە دەگمەنیش لەڕۆژنامەی کوردستاندا دەکەوێتە بەرچاو. پێدەچێ زیاتر لەحەزی شەخسییەوە لەلایەن یەکدوو نوسەرەوە بەکارهێنرابێت و نووسرابێت.

***هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان**

ئەم ناوە بە تایبەتی لە رۆژنامەداو پێش راگەیاندنی جەمهوریەتی کوردستان، پێکهاتووەو قازی محەمەد سەرۆکی بووە دلوای ئەو راگەیاندنەش پێکهاتووەو قازی محەمەد سەرۆکی بووە دلوای ئەو راگەیاندنەش زیاتر لەهەموو ناوە حکوومەتییەکانی تر بەکارهێنراوە.

لەدوای دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان، سەرۆکایەتییەکەی بە حاجی بابەشێخ" سپێردراو ئیتر بە(رەئیسی هەیئەتی میللی کوردستان، یان رەئیسی هەیئەی رەئیسەی میللی کوردستان"[11] ناودەبرا، هێندێ جاریش لەبری (رەئیس) سەرۆك بەکاردەهێنرا.جار جار هەر بە(هەیئەتی میللی)ناودەبرا دیارە ئەمەش هەر بۆ کورتکردنەوەو ئاسان لەسەر زار بەکارهێنان بووە.*12*

کارو ناوی ئەم دەزگای بەڕێوەبردنە، وەك(ئەنجومەنی وەزیران) بووە...کە لە دوای روخاندنی جەمهوریەتەکە، زۆر لەنوسەرو مێژوونوسان ئەمیان بەکارهێناوە. زۆریەش هەر وایان زانیوەو وادەزانن کەلەسەردەمەکەشدا ئەنجومەنی وەزیران)بەکارهاتووە کەوەك لەپێشتر گوتم هەرگیز ئەم ناوە بەکارنەهێنراوەو نەنووسراوە هەر وەك رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و بەڵگەنامەکان بۆمان رووندەکەنەوە.

بەڵام خودی ئەم ناوە (هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان) بۆ سەردەمە نوێیەکەی دوا دامەزراندنی کۆمار شتێکی تازەو داهێنراو نەبوو، چونکە هەر پێش ئەوە بۆ بەڕێوەبردنی ئەو(خودموختاری)یەی چوار ساڵ بووبەردەوام ئەو دەزگای بەڕێوەبردنە بەو ناوەوە هەبووە. هەر وەك پێشەوا قازی محەمەد ئاماژەی بۆ کردبوو، کاتێ لێیدەپرسن: (چلۆن خودموختاری خۆتان هەڵدەسووڕێنن؟" بەمجۆرە وەڵام دەداتەوە:

"ئەو وەڵاتەی کە توانیومانە خودموختاری خۆمان دەکاریکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کەچەندێك لەوەی پێش لەمهاباد حازر بوون انتخاباتمان کردو هەیئەتێکی 9 نەفەری بەنێوی هەیئەتی میللی هەڵبژێردران و سەرۆکی ئەو هەیئەتە بەخۆمە.."*13*

واتەپێش ڕاگەیاندنی دامەزراندنی کۆمار، پێشەوا خۆی سەرۆکی هەیئەتی رەئیسەی میللی بووە. ناوەکەش بەمجۆرە لەژمارەکانی رۆژنامەی کوردستاندا کەلەپێش راگەیاندنی کۆمار چاپدەکراو بڵاودەکرایەوە، وەبەرچاو دەکەوێ.

لەباسی ئەم هەیئەتی رەئیسەی میللییەدا (ئەنجومەنی وەزیران) دەبێ ئاماژە بۆ دیاردەیەکی سەیر بکرێ ئەوەش بڵاونەکردنەوەی لیستەیەکی تەواوی وەزیرو سەرۆکی ئیدارەکانی حکوومەتەکەیە، ئەلەڕۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری کوردستان و هەڵاڵەدا ئەو لیستەیە دەبینرێ وەئەلەهیچ شوێنێکی تردا... بۆیە بۆچوونی جیاجیا و جیاوازلەدەستنیشانکردنی لیستەی ناوی وەزیرو وەزارەتەکان و سەرۆکی ئیدارەو ناوی ئیدارەکاندا هەیە ناوبردنی هەیئەتەکەش بەئەنجومەنی وەزیران، هەر لەبەر ئەوەیە کەلەڕاستیدا هەیئەتەکە هەر ئەو رۆڵەی بینیوە، رەنگە هەر بۆ دەرخستنی نیەت لەخودموختاری و نەبوونی مەیلی جیابونەوە ئەو ناو هێلڕاوەتەوە.

دووهەم - ناوی دەوڵەتی؛

دیسان بۆ ناوی دەوڵەتیش بەهەمان شێوەی ناوی حکوومەتییەکە، چەند جۆرێک ناو بەکارهێنراوەو نووسراوە کەئەمانەن:

***دەوڵەتی جمهوری کوردستان؛**

هەرچەند ئەم ناوە زۆر کەم بەکارهێنراوە، بەڵام بایەخ و جێگەی مێژوویی تایبەتی خۆی هەیە، چونکە لەو تابلۆیەی کە بۆ وەزارەتی فەرهەنگی کوردستان سازکرابوو کەبریتی بوو لە: ئارمێک، کەلەسەرەوەی بەشێوەی چەنبەر "دەوڵەتی جەمهوری کوردستان" لەژێریشەوە(وەزارەتی فەرهەنگ)نووسرابوون.*14*

تائێستاش لام روون نەبووتەوە کەی و چۆن و کێ ئەو تابلۆیەی داڕشتووە؟ ئەوە نەبێ کەلەبەرنامەکەی حزبی دیموکراتی کوردستاندا، کەلەپێش دامەزراندنی جەمهوریەتەکەدا بڵاوکرابۆوە. ئاماژە بۆ نیشانەی حزبەکە بەمجۆرە کراوە: "قەڵەم و گوڵە گەنم نیشانەی حزبە".*15*

ئیتر بێنەوەی باسی ئەوە بکرێت کەنووسین و گوڵەگەنمەکە چۆن بووە، یان قسە لەسەر نیوکورە ڕۆژەکەی ناو ئارمەکە بکرێ. بۆیە روون نییە کەئایا حزبی دیموکراتی کوردستان مەبەستی ئەوە، ئارم و تابلۆکە بووە یان نە؟ چونکە دەکرێ هەر قەڵەم و گوڵەگەنم، بێ داڕشتنی ئارم و تابلۆ، بکرێتە نیشانە یا سیمبۆل، دوای ئەوەش

حزبەکە هیچ زانیارییەکی تری لەو ڕووەوە بڵاونەکردۆتەوە.لەوانەش گرینگتر ئەوە بوو کەنارەکە لەسەرەتادا لەناوەڕاستی ئاڵاکەی کۆماردا دانرابوو، وەك لەو وێنەیەی بەبۆنەی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لەمەهاباد-ڕۆژی 1945/12/17دا هەڵگیراوە، واەردەکەوێ کەنارەکە لەسەر ئاڵاکە دانراوە... هەرچەندە لە ماوەیەکی نادیاردا لەیەك جودا کراونەوە... (ڕۆژی هەڵکردنی ئاڵا لەمەهاباد، لەژمارە 2ی ڕ.ك (21ی دیسامبری 1945) ئەو مێژووە بە 1324/9/27 نووسراوە کەچی لە ژمارە 3-دا مارسی 1946 بە 1324/9/26 نووسراوە، کەبەگوێرەی ئەم ژمارەیەیان دەبێ لە 1945/12/16دا بووبێت).

*دەوڵەتی میللی کوردستان

ناوێکی تری دەوڵەتی کەکەم بەکارهێنراوە. پێشەوا لەوتاری ڕۆژی 1325/2/20یدا باسی دەکات و دەڵێ: "ئەمڕۆ دەوڵەتی میللی کوردستان زۆر بەهێزە...هتد"16، ڕەنگە هەروا وەك وەصف، ناوەکە لەسەرزار بووبێت و ناوی هێنابێ، نزیکیشە هەر مەبەستی حکوومەتی میللی کوردستان بووبێت. هەروەك جۆری تێکەڵیی هەردوو ناوە حکوومەتی و دەوڵەتییەکە، دەبێ ئەو جۆرە بەکارهێنانەش ناناسایی نەبووبێت، یان بێ لێکدانەوەی قووڵ بووبێت.

*دەوڵەتی میللی دیموکراتی کوردستان.

ئەم ناوەش زۆر بەدەگمەن لەچاپەمەنییەکانی سەردەمەکەدا دەکەوێتە بەرچاو. ئەحمەدی عیلمی لەنووسینێکدا بەسەر باسی (زوڵم و ئەیستیعمار نەتیجەی بەکوێ دەگا)ئەو ناوەی تیا بەکارهێناوە.17

*دەوڵەتی خودموختاری کوردستان:18

سەید محەمەد حەمیدی مدیرو سەرنەیری ڕۆژنامەی کوردستان لە وتارەکەیدا کەبەبۆنەی پێشەسپاردنی ئەم کارە ڕۆژنامەگەرییە، لەو کۆبوونەوەیەی بۆ ئەم مەبەست و کارە سازکرا، ئەم ناوەی بەکارهێناوە. زۆر دەگمەن ئەم ناوە بەبەرچاو دەکەوێ. بەکارهێنانی ئەم ناوەش لەکۆبوونەوەیەکی وادا لەلایەن لێپرسراوو ڕۆشنبیرێکی واوە جێگای سەرنجە.

*** جمهوری کوردستان(جەمهوریەتی کوردستان)**

لەناو سەرجەمی ناوە حکومەتیو دەوڵەتییەکاندا، ئەم ناوە بەشێوەیەکی فراوان بەکارهێنراوەو زاڵ بووە بەسەر ناوەکانی تردا، زیاتریش لەوە جۆرێ لەڕەسمییو یاسایی بوونیشی بەخۆوە گرتووە، سەبارەت بەگەڵ هۆ لەوانە:

-زۆربەی زۆری وتاربێژانی رۆژی راگەیاندنی قازی محەمەد بەپێشەوای کوردستانو دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لەدووی رێبەندانداا(جمهوری کوردستان)یان (جەمهوریەتی کوردستان) بەزار گوتوومو لەڕۆژنامەی کوردستاندا نووسراوە.*19*

-دیسان لەسەرجەمی ئەو ئاهەنگانەی بەم بۆنەوە سازکران، وتاربێژان هەر ئەم ناوەیان بەکارهێنا.

-لەو سوێندە مێژوویەی کەپێشەواو هەموو لێپرسراوو پێشمەرگەکان سوێندیان پێخوارد، ناوی قەوارەکەی بەجمهوری کوردستان "جەمهوریەتی کوردستان"براوەو نوسراوە.*20*

-لەتەواوی بەڵگەنامەکانی بەرگەکانی دەوڵەتی جمهوری کوردستاندا"جەمهوریەتی کوردستان"نوسراوە *21*

-لەپلەی یەکەمی ژیانی جمهورییەتەکەدا، لەڕۆژنامەی کوردستانو گۆڤاری هەڵاڵەو کوردستاندا، زیاتر "جمهوری کوردستان" بەکارهاتووەو نووسراوە.

-نووسەرانو شاعیران زیاتر "جمهوریەتی کوردستان"یان نووسیوە.*22*

یەکێ لەدیاردە سەرنجڕاکێشەکە لەبەکارهێنانی ئەم ناوە دەوڵەتییەدا ئەوەبوو کەدوای ئەو ئاڵوگۆڕانەی بەسەر جەمهوریەتی ئازەربایجاندا هات، دوای پێکهاتنەکەی لەگەڵ تاران- کەمێ دیارەی: مۆرکردنی پەیمانی نەوت، کێشانەوەی لەشکری سور، ئیمزاکردنی پێکهاتنەکەی تەورێز-تاران بەپلەی وەرچەرخانی دادەنێم، ئەم ناوە ناوی سەرەك یان رەئیس جەمهوریەت زۆر کەمو بەدەگمەن بەکاردەهێنرا، بەتایبەتی دوای سێهەم دیاردە. لەمانگەکانی دوایی تەمەنی کۆماردا ئەم ناوەو هەموو ناوەکانی تر لەڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستانو هەڵاڵەدا بەکارنەدەهێنران یان دەگمەن بوو.

بەو جۆرە لەپێڕەوی باسەکەدا دەردەکەوێ کەناوی (کۆماری دیموکراتی کوردستان)و (کۆماری کوردستان) لەسەردەمی جمهوریەتی کوردستاندا لەدامەزراندنییەوە تاڕووخاندنی لەئارادا نەبون، لەناو ژمارەکانی ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و هەڵاڵەدا بەکار نەهێنراون و نەنووسراون.

تەنانەت بۆ یەکجار چییە وەبەرچاو ناکەوێ، دیسان لەکۆی هەموو بەڵگەنامەکانی ناو بەرگەکانی دەوڵەتی جمهوری کوردستاندا ئەو دوو ناوە نابینرێن و هەرگیز بەکار نەهاتوون، بەڵکوو خودی وشەی (کۆمار) لە سەردەمی جەمهورییەتدا هەر بەکار نەهاتووە.دوای ڕووخان و بەسەرچوونی سەردەمەکە ئەو وشەیە هێنرایە ناو قامووسی سیاسی هاوپێوەند بەو جەمهورییەتەوە. کەوابوو وشەی کۆمار لەگەڵ وشەی دیموکرات یان نووساندنیان بەکوردستانەوە هەر لەئارادا نەبووە.

بۆیە ناوی (کۆماری دیموکراتی کوردستان) ئەسڵێکی مێژوویی نییە، سەپاندنی وەك ناوی مێژوویی، شێواندنی مێژووی ناوەکەیەو هەڵەیەکی زەقە. چونکە ناکرێ دوای زیاتر لەنیو سەدە لەو ڕووداوە مێژووییە خاوەن چەند ناوە، تازە بەتازە ناوێ دلبتاشرێ و بەمێژوویی دابنرێ و داوا بکرێت کە بخرێتە جێگەی ناوە مێژووییەکان. دیارە ناوەکە وەك ناوی کتێب و بەرهەم، بۆ نوسین و ئاسایی ناوهێنان و بۆ خۆلادان لەوشەی بێگانە(کارێکی ئاسایییەو هەموو کەس سەربەستە و ئازادە لەبەکارهێنان و نووسینی هەر ناوێکی تریشدا.

کەوابوو ناوی مێژوویی و ڕەسەن هەر ئەو ناوانەن کەباسکران، لاشم وایە، لەبەر ڕوونـاکی باسەکە، شیاو و گونجاوتر لەناوی دەوڵەتیدا جمهوری کوردستان(جەمهوریەتی کوردستان)ە، دەکرێ (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)یش بەکاربهێنرێت.

بۆ ناوی حکوومەتیش"حکوومەتی میللی کوردستان" کەدەکرێ (حکوومەتی کوردستان)یش بەکاربهێنرێت.

دەمێنێتەوە چەند ناوێکی تر کەلەسەردەمەکەو دواتریش لەسەر زار بوون، لەوانە: دیموکرات، کۆمەڵە، جەمهوریەتی مەهاباد...هتد، ئەوانەش هەر یەکە چیرۆك و باسێکی تایبەتی خۆی هەیە.

دووەم:

***خودموختاری و سەربەخۆیی لە جەمهوریەتی کوردستاندا**

خودموختار یان سەربەخۆبوونی جەمهوریەتی کوردستان باسێکی تری شێوێندراوو ئاڵۆزکراوە، سەبارەت بەگەلێ هۆ، لەوانە:

-ئاڵۆزی و تێکچڕژاویی بارودۆخەکە.

-یاری و مانۆڕی سیاسی زلهێزەکان و تاران.

-باش حاڵینەبوون لەکارولنی سیاسی و دیپلۆماسی ئەزموونەکەو سەرکردایەتی کوردو بازنەکانی دەوری و ئاستی مامەڵەی ناچار لەساتوکاتی پێویستدا.

-ئاسان حاڵینەبوون لەسیاسەت و هەڵوێست و قسەو وتاری پێشەوا، بەتایبەتی لەپلە جیاجیاکانی ناو پێچو پەنای وەرچەرخانە پڕ لەمەترسییەکان و رووداوە ئاراستەکراوەکاندا.

-باش ساغنەبوونەوە لەسەر ناوەڕۆک و بنەماو ماناو واتای خودموختاری و سەربەخۆیی و جۆری هەڵسەنگاندن و بەراوردیان لەگەڵ جەمهوریەتی کوردستاندا.

-باش حاڵینەبوون لە: مۆڵەقەیی و هەڵواسراوی ئەزموونەکەی مەهاباد، بۆشایی و کەلێنی یاسایی و سیاسی، بێ دڵنیاپێدانانی ناوچەیی و هەرێمی و نێو نەتەوەیی، وەنەبوونی هەلومەرجی دامەزراندنی لەبار بۆ جەمهورییەتێکی تەواو سەربەخۆ.

-باش حاڵینەبون لەهەڵوێستی روسەکان، ئازەرەکان، تاران و خواست و داوای هەریەکەیان.

-تێکەڵکردنی حەزو خواستی خۆو سۆزی خۆشەویستی، شەڕی سیاسی و کۆنەڵێن و ناکۆکی و ململانێی کۆن و نوێ و پێچانەوەیان لەناو باس و خواسی خودموختاری و سەربەخۆییداو گەلێکی تر...

زۆر لەشارەزاو نووسەران، بێ درێژەپێدان و چوونە ناو مەبەستی ساغکردنەوەی باسەکە، خودموختاریی جەمهورییەتەکەیان سەلماندووە، بەم لایەدا خۆیان ساغکردووەتەوەو گومانێکیان لەوە نییە. هەشە بەپێچەوانەوە بینەوەی تا ئێستاش لێکۆڵینەوەو باسێکی تێروتەسەل و سەلمێنەر کرابێ، یان بڵاوکرابێتەوە، ئەمەش خۆی لەخۆیدا هۆیەکی گرینگی تری ئەو شێواندنەیە.

لاشم وایە هیچ لێکۆڵینەوەیەك ساغکەرەوەو سەلمێنراو نابێت تا ئەو خاڵانەی سەرەوەو ئەم لایەنانەی خوارەوە روون و یەکلا نەکرێنەوەو بەخشتی تابلۆیەکی سەرجەمی بارودۆخ و هەلومەرجەکانیان لێ وێنەگیر نەکرێ:

یەکەم) کوردو جەمهورییەتەکەی و لایەنەخۆییەکان و هاوپێوەندییەکان بەرووداوەکانەوەو بۆچوونی هەر لایەك و رادەی دوورو نزیکیان لەواقیعەکەوە:

-لایەنی رەسمی: لەناو مامەڵەی حکوومەتەکەدا، رلو بۆچوونی سەردك جەمهور کە سیاسەت و ئامانجەکان بەرانبەر بەلایەنەکانی هاوپێوەندو چارەنووسساز بەئەزموونەکە دەردەخەن.

-نووسەرو شاعیران بە تایبەتی و جەماوەری کورد بەگشتی.

-ئاستی ئامادەیی کورد لەو مەڵبەندە بچووکەدا بۆ کارێکی وا گەورە.

دووەم) تاران و هەڵوێستی بەرامبەر بەجەمهوریەتی کوردستان و نەخشەو ستراتیجی.

سێیەم) کۆماری ئازەربایجان وراستیی هەڵوێستیی بەرانبەر بەجەمهوریەتەکە، بەتایبەتی نەخشەو کاریان، گرفتی سنوورو ناوچە تێکەڵەکان.

چوارەم)یەکێتی سۆڤێت و سیاسەتی بەرامبەر کورد، هەڵوێستی لەسەربەخۆیی کۆمارەکە بەپێی نەخشەکانی بۆ ئێران و ئایندەی ناوچەکە.

پێنجەم) بریتانیا و ئەمریکا و هاوکارییان لەگەڵ تاران، نەخشەیان بەرامبەر بەکوردو ئازەرەکان، هەروەها دەوڵەتی تورکیا و عیراق و رۆڵیان لەهاوکاری و پیلاندا لەدژی کوردو کۆمارە ساواکەی.

شەشەم) باری جیۆپۆلیتیکی کوردستان و رۆڵی لەخولقاندنی کۆسپ و تەگەرە لەبەردەم خواستیی سەربەخۆییدا

حەوتەم)لایەنی ئابووری و نەبوونی جێپێگەی خولقاندنی ئابوورییەکی زەمینە پتەو کەدەوڵەتی سەربەخۆی لەسەر دابمەزرێ و بەردەوام بێت.

ئەوانەی لەسەر سەربەخۆبوونی جەمهوریەتی کوردستان ساغبوونەتەوەو ئامادەنین هیچ بووچوونێکی تر گوێ لێبگرن، سەبارەت بەچەند بنەماو دیاردەیەکی ئەو قەوارەیەیەکە کراونەتە ،نگەی سەلمێنەری بۆچوونەکەیان، ئەگەر روناکیی

بخرێتە سەر ئەو بنەماو هۆکارانەی دەبنە سەرچاوەی ئەو جۆرە بیروبۆچوونانە، وا لەماندەدا دەبینرێنەوە:

-بوونی بیرو ئامانجی سەربەخۆیی لەمێشکی زۆربەی خەڵکی کوردا، بەتایبەتی خوێندەوارو رۆشنبیران و ئینجا یەکێ لەراسپاردە گرینگەکانی کۆبونەوە بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی رێبەندان:(لەو جێگایانەدا کەئێستا کوردی تێدا دەژین بەاستقلالی تەواو بگا.)(23)

-دامەزراندنی بەڕێوەبەرایەتییەکی خۆماڵی ئازاد لەدەستێوەردانی رژێمی داگیرکەر، بەناوی جمهوریەتی کوردستان، هەڵبژاردنی سەرۆك کۆمار، دامەزراندنی وەزارەتی هێزی دیمۆکراتی کوردستان، دارشتنی ستروکتوری سپایی و ئیداری.

-هەڵکردنی ئاڵای سێ رەنگی کوردستان، بوونی ئارەو تابلۆ، مۆسیقاو سرودی میللی و رێورەسمی سەردان و یادو پێشوازیی جێژنە نەتەوەیی و ئایینییەکان.

-نەمانی شوێنەواری دامودەزگاو ئەرتەشی داگیرکەرو زوڵم و زۆرو چەوساندنەوە.

-بووژانەوەی کولتووری ئەدەب و زمانی کوردیی، بوونی میدیای ئازاد تاڕادەیەك(رادیۆورۆژنامەو گۆڤار...)

-سەربەستیی نوسین و قسەو هاتوچۆو کردنەوەی قوتابخانەو خوێندن بەزمانی کوردی.

-مامەڵەی دیپلۆماسی لەگەڵ کۆماری ئازەربایجان و تاڕادەیەکیش یەکێتی سۆڤیێت، گفتوگۆکردن لەگەڵ تاران وەك لایەنێکی خاوەن ئامانجی دوور لەزۆرکاری و فەرمانی داگیرکەرانەی رژێم.

-مامەڵە لەگەڵ بەشەکانی تری کوردستان و بوونی هێزێکی گرینگ کەلەکوردستانی عیراقەوە گەیشتبوونە ناوچەکە.24

-بەکارهێنانی زاراوەی سەربەخۆیی، استقلالی تام و تەمام، سەربەخۆیی و یەکخستنەوەی کوردستان و.. لەلایەن پێشەواو لێپرسراوانی ترو رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان و بڵاوکراوەکانی تر، دیسان لەوتارو نوتقدا، بەتایبەتی لەپلەی یەکەمی مێژووی جمهوریەتی کوردستاندا.

لێرەدا دەکرێ بپرسین ئایا ئەوانە بەس بوون بۆ سەربەخۆبوونی قەوارەکە؟ سەربەخۆ بەمانای وشە، واتە جیابوونەوە لەلەشی ئێران و پچڕاندنی هەموو جۆرە

پەیوەندییەکی داگیرکەرانەو ژیانی ناو سنووری ئێران لەڕووی بەڕێوەبردن، جوگرافی، سیاسی و یاساییەوە.. جگە لەوە، لاخستنی هەڵوێست و بڕیاری لاکانی هاوپەیوەند بەسەربەخۆیی جەمهوریەتی کوردستان، کەلەڕاستیدا خاوەن و سەرچاوەی بڕیاری چارەنووسساز بوون، نەکە هەر بۆ کورد، بەڵکوو بۆ کۆی مەسەلەکانی هاوپەیوەند بەئێران و ناوچەکەوە، مانای تێنەگەیشتن لەماناو هەلومەرج و پێداویستییەکانی بوونی جەمهوریەتێکی تەواو سەربەخۆیە.

مانای دوورییە لەزانیارییەکانی هاوپەیوەند بەبوونی چەندین دەوڵەت و وڵاتی فرەنەتەوە لەشێوەی فیدراڵی و کۆنفیدراڵیدا کەهەریەکەیان چەندین قەوارەو کۆماری خاوەن هەلومەرج و دیاردەی وەکوو بوونی سەرەک کۆمار، ئەنجومەنی وەزیران، ئاڵاو ئارم تا ئەندامەتی *UN*بووە بەپێناسەی یاسایی ناوخۆو هەرێمیشەوە، کەپێناسەی ناو دەوڵەتیش دەگرێتەوە، کەئەگەر لەوانەی ناو جەمهوریەتی کوردستان زیاترنەبووبن وا کەمتر نەبوون. ڕووخانی یەکێتی سۆڤێت، کەلای لاوازی دیموکراسی و لای سەقامگیریی هێزی داپڵۆسەری دیکتاتۆری یەک چینی بوو، بەبەراورد لەگەڵ دەوڵەتانی تردا بۆمان دەردەخات کەجەمهوریەتەکانی ناو سنورەکەی لەچی ئاستێکدا بوون، چونکە بەڕووخاندنەکە هەر یەکە وەک دەوڵەتی سەربەخۆ، بەبوونی زۆر لەهەلومەرجە گرینگەکانییەوە، هاتنەئاراوە، تەنها پێناسەی نێودەوڵەتیان گەرەک بوو کەزۆر ئاسان دەستیان کەوت،دیارە لەڕووی یاسایی و سیاسییەوە، بۆیە ئەودەوڵەتەشم بەنموونە هێنایەوە تا دیمەنی هەلومەرجی دامەزراندنی جەمهورییەتەکەو هێندێ دیاردەی وەکوو ئاوو ئارم، کەئاماژ نەبوون بەو کۆمارانەی ناو یەکێتی سۆڤێت، بهێنرێنە بەرچاو. یوگوسلاڤیاش نموونەیەکی ترە بۆ ئەو بۆچوونە.

ئەگەر وردتر سەرنج بخەینە سەر ئەو لایەنانەی ڕەخساندنی هەلومەرجی سەربەخۆییان پێوەبەسترابوو، ناوچەیی و هەرێمی و نێونەتەوەیی، جگە لەلای بەرامبەر کەکورد خۆی بوو، وا تابلۆ سیاسییەکە بەمجۆرە دێتە بەرچاو:

–ڕژێمی تاران، ڕاستەوخۆ لەدژی جەمهورییەت و سەربەخۆیی نەتەوەی کوردو هەموو جۆرە مافێکی نەتەوایەتی و دیموکراسی و مرۆڤی بووە...

-دەوڵـەتانی تـری سەرسـنوور، تورکیـا و عـیراق، راسـتەوخۆ دژبـوون، بـاری جیۆپۆلیتیکیـان تـەواو دژوارترکردبـوو، هاوکاریـیـان بـۆ رووخـاندنی جەمهوریـەتی کوردستان دەکرد، پەیمانی سەعد ئاباد(1397) بەڵگـەیەکی ئەو بۆچوونەیە.

-ئەمریکا و ئینگلیز راستەوخۆ لەدژی جەمهوریەتی کورد بوون، نەك هەر لەبەر سەربەخۆیی، بەڵکوو وەك خودموختاریش، بۆیە بەهەموو جۆرێ لەگەڵ رژێمدا بوون.

-ئازەربایجـان یەکـەم دۆسـتی سـتراتیجی و هاوچـارەنووس بـوو، هەرچـەند لەمامەڵـەی ئاشکرایدا دۆسـتی پارسـەتیدەر بـوو، بـەڵام گـەرەکی بـوو کوردسـتان بەپاشکۆی خۆیەوە ببەستێتەوە، هەر وەك بەشێك لەئازەربایجان سەیری دەکرد.

-یـەکێتی سۆڤێت، لەدژی سەربەخۆیی بوو، بگرە کارێکی واشی نەکرد کـەوەك خودموختاریش بمێنێتـەوە، لەپێناوی بـەرژەوەندیی خۆیـدا ئامـادەی هـەموو جـۆرە هاوکارییـەك بوو لەگـەڵ تـاراندا، بۆیـە لـەئاکامی مـانۆڤرە سیاسـییەکەی، لـەپێناوی ئـەوتدا، سـێ سـتراتیجی خنکێنـەری بەسـەر سـەرکردایەتی کـورددا سـەپاندبوو، مەبەستم: ستراتیجی بەرگری‌و نەجووڵان، ستراتیجی گفتوگۆو نەرم‌و نیانی لەبەرانبەر تاران، سێیەمیش: دروشم‌و ئامـانجی خودموختـاری‌و مانـەوە لـەناو ئێراندا لەهـەر باروودۆخێکدا بێت.هەروەك لە شوێنی خۆشیدا رووناکیی خراوەتـە سـەر راپۆرتـی کۆنسوڵەکانی سۆڤیەت لەناوچەکە، کە زۆر بەروونی بەنوێنەرانی ژ.ك یان گوتووە کە ئێران دۆستیانە،ئەوەشی دەرخست کە لایەنگری ئێرانن نەك کورد چونکە کوردیان هەر بۆ گەمە سیاسییەکە دەویست..

بۆیـە هـەموو زلهێزەکـان‌و تـاران لەچـەندین پـەیمان‌و رێککـەوتن‌و کۆبوونـەوەدا بڕیاریـان دابـوو کـە: ((رێزلەیـەکێتی ئـەرزو حاکمیـەت‌و سـەربەخۆیی ئـێران بگـرن. پەیمانی نەبەستن زەرەری یەکێتی حاکمیەت‌و سەربەخۆیی سیاسی ئێرانی تێدابێ. کارێ نەکەن زیان لەو یەکێتییەی ئێران بدات، دوای شەش مانگ لەبڕانەوەی جەنگ ئێران چۆڵ بکەن.))25

سەرەڕای هـەموو ئەمانە جەمهوریـەتی کوردستان هـیچ کاتـێ بەنامـەو یادداشـت داخوازی جیابوونـەوە لەئێران‌و دامـەزراندنی دەوڵـەتی سـەربەخۆو ئازادی ئاراستەی تـاران، مۆسـکۆ،زلهێزەکـانی تـرو UNـنەکردبوو، بـە رەسمـی داوای دانپێدانـان‌و پێناسین‌و پێوەندیی دیپلۆماسی نەکرد، بەڵکوو تەواوی تەقەلای لەسـەر ئـەوە چڕ

کرابوو کە وەك حکوومەتێکی خودموختاری خولقاوی ناو بارو هەلێکی سیاسی، پێناسینی یاساییشی بۆ بخولقێن. تەنانەت ئەو رستەیەی کەلە بەرنامەکەی د.ك دا دانرا بوو، کەمەولدانە بۆ هاوبەشیی کردن لەکۆبوونەوەی دەولەتان، بیر لەجێبەجێکردنی نەکرایەوە.

جەمهوریەتی کوردستان خودموختار بوو

پێش ئەوەی لەناو کرۆنۆلۆجی وتارو دیدەنیی رۆژنامەو پرۆتۆکۆلی پەیمان و نوسینەکانی(ر.ك)و بەلگەنامە سەلمێنەرەکانی خودموختاربوونی جەمهوریەتی کوردستان بچینە ناو سەلماندنی خودموختاریبونی جەمهوریەتی کوردستان، باش وایە لەوەبگەین و بزانین بیری"خودموختاری)ومەبەستی"سەربەخۆیی" لەناوچەکەدا چۆن پەیدا بوون و لەکوێوەسەریان دەرهێنا...

لەپێش دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان و حزبی دیمۆکرات و بگرە کۆمەلەی (ژ.ك)یشدا، بیرو دروشمی سەربەخۆیی کوردستان لای خوێندەوارو بەشێك لەخەلکی شارو رابەرو سەرکردەکانی کورد جێگەی خۆی گرتبوو... تا ئەو سەردەمە ئامانجی سەرجەمی راپەرین و شۆرشەکانی کورد هەر سەربەخۆیی بوە...

بەلام لەو پلەیەی سەردەمی داگیرکردنی ئێراندا، لەو بەشەی رۆژهەلاتی کوردستان، بیری دامەزراندنی قەوارەیەکی خودموختار هاتەئاراوەو زیاتر لەرووسەکانەوە دەستپێشخەری کرا. هەرچەندە ریشەی بیری خودموختاریی، بۆ کورد، دەگەرێتەوە بۆ سالانی *1918-1924*، دوای یەکەم جەنگی جیهانی، ئینگلیزەکان، لەسەرەتادا دەیانویست کوردی باشووری کوردستان بەوە رازی بکەن تا دەستبەرداری سەربەخۆیی بێت، بۆیە مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمودی ئەمریان بەزۆری هێز رووخاند. لەدواییدا لەوەش پەشیمان بوونەوە کە حکومەتی تایبەتی خۆی لەناوولات و دەولەت وسنووری جوگرافییە بەزۆر دروستکراوەکەدا هەبێت، ئیتر رووسەکان و ئازەرەکان، وەك بریارێکی سەقامگیر، سووربوون لەسەر ئەوەی، کوردیشیان پێ رازی کردبوو، بەلام بەلای گەورەی سەرەتا ئەوەبو کە دەویسترا کورد بە ئازەربایجانەوە ببەستنەوە. بۆیە کەوتنە هەولدان بۆ دامەزراندنی قەوارەیەکی لەو جۆرە.

پێشەوا قازی محەمەد ئاماژە بۆ بوون و دامەزراندنی ئەو قەوارە خودموختارە تەمەن چوارساڵییە دەکات کەلەپێش دامەزراندنی جمهوورییەتەکەدا پێکهێنرابوو بێئەوەی ئاوڕی لێبدرێتەوەو یارمەتیی بدرێت، وەك لەدواییدا ئاماژەی بۆ دەکەم، دیارە رووسەکان نموونەی کۆمارەکانی ناو سنووری یەکێتی سۆڤیەتیان بۆئازەربایجان دەخواست، ئەوەبوو دوای بگرەو بەردەیەکی زۆر لەناو جەخت و سووربوونی یەکلایەنەی کورد خۆیدا... بۆ ئەمیش ڕەخسا. بەڵام لەڕووی پراکتیك و یارمەتی و نەخشەی سیاسی جۆرێکی تر بوو، ئەو خودموختارییە سەبارەت بەو هەلومەرجانە، هەر لەسەرەتاوە کرا بە ئامانجی حزبی دیمۆکرات، لەجێگەی ئامانجەکەی (ژ.ك) کەسەربەخۆیی هەموو کورد بوو.

لەسەفەری دووەمی وەفدەکەی کورددا بۆ باکۆ(سیپتامبری *1945*)، جەعفەر باقرۆف سەرەك کۆماری ئازەربایجانی سۆڤیەت، زۆر هەوڵیدا لەناو کۆماری خودموختاری ئازەربایجاندا، کورد بەخودموختار رازی بێت، بۆ ئەوە نموونەی ژیانی گەل و نەتەوەکانی ناو سۆڤیەتی بۆ باس کردن*26*...

بێ ئەوەی ناوبراو بتوانێت نوێنەرانی کورد بەوە رازی بکات، کورد سووربوو لەسەر سەربەخۆیی بۆ کوردستان... کەمەبەست لەوە سەربەخۆیی بوو لەئازەربایجان و قایلبوون بوو بەخودموختاریی لەناو ئێراندا، هەر وەك خودموختارییەکەی ئازەربایجان. لەدواییدا لەناو قسەو وتارەکانی سەرەك کۆماردا دێمەوە سەر ئەم لایەنە. بەڵام ئازەرەکان لەهەردوو دیوی سنوور، بەکردەوە خواستی خۆیان دەسەپاند، چونکە کوردیان ئەوقی کۆماری ئازەربایجان کردبوو، لەڕووی ئابووری و یارمەتی چەك و لایەنی سیاسی و گفتوگۆو هاتووچۆوە، بەرانبەر بەوە لەڕووی قسەو هەڵوێستی سیاسییەوە کوردیش سوور بوو لەسەر ئەو سەربەخۆییە تاسەرئەمی وەرچەرخان..

راستییە هەڵهێنجراوەکان.

لام وایە زیادەڕەوی نابێت ئەگەر بڵێم پێشەوا قازی محەمەد، وەك یەکەم لێپرسراوی سیاسی و سەربازیی، شارەزاو ئاگادارکراو لەهەندێ لایەنی نهێنی، تێگەیشتوو لەگەڵ گرفت و کۆسپ و لەرەوتی رووداوەکان و هەندێ لایەنی مانۆڤرە سیاسی و سەربازییەکان..دیبلۆماسییانە دەجووڵاو مامەڵەی دەکرد. لەساتی گۆران و

وەرچەرخاندنە بەزیانەکاندا، لەکاتی پێویستدا، پاشەکشەی ناچارو سەپاوی دەکرد، هەڵوێستی خۆسازدانی بەناچاری وەردەگرت، زیرەکانە دژەکردارێ بەرامبەر هەنگاوی خراپی دۆستە هاوپەیمانەکە ئاشکرا دەکرد... وردەکاریی وشەو رستەکانی ناو وتارەکانی گەڵ مەسەلەی هاوپێوەند بەولاتەو بەو خودموختاریو سەربەخۆییەوە روونەدەکەنەوە... لەراستیشدا هەندێ لەو رستانەی هاوپێوەند بەو باسەوەن، جۆرە تێهەڵکێشیو تێکەڵاوییەکیان تێدا هەیە کەهەڵێنجانی مەبەست لێیان ئاسان نییە.

بۆ پەنابردنە بەر بەڵگەنامەو هەڵوێستو قسەو وتاری لێپرسراوان، بۆ سەلماندنی خودموختاری بوونی جەمهووریەتی کوردستان، باشتروایە لەحزبی دیمۆکراتی کوردستانەوە دەستپێبکەین کە، تەنها چەند مانگێك پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی جەمهووریەتی کوردستان، پێکهێنراو(*16*ی ئاگوستی *1945*) بووە رابەرو دامەزرێنەری ئەو قەوارەیە(*22*-جانیوەری*1946*)

-لەراگەیاندنی دامەزراندنی حزبەکەدا ئامانجەکەی وا دارێژرابوو:

"نەتەوەی کورد لەداخلی ئێراندا بو هەلسوراندنی کاروباری مەحەللی خوی خودموختاری خوی بخاتە دەست خۆیەوە"

-بەرەبەرەش ئەو ئامانجی خودموختارییە لەناو سنووری ئێراندا بەرەو سەقامگیربوون دەچوو، تالەبەرنامەکەشیدا بەمجۆرە دەستنیشان کرا:

بەندی دووەم-ئامانجی گەورەی حزب لەقۆناغی ئێستادا پارێزگاركردنی مافەکانی خەڵکی کوردە لەسنوری دەوڵەتی ئێراندا وەمسۆگەر کردنو بەدەستهێنانی دەبێت لەهەموو ئەو ناوچانەدا کەبەسەرێژایی مێژوو تیایا ژیاوەو زەحمەتی کێشاوە خودموختاری خۆی هەبێت ئەبی لەکوردستاندا دیموکراتیەت لەبنچینەدا بۆ دەستکەوتی خەڵك بێت...هتد"*27*

بەو جۆرە ئامانجی حزبەکە بەڕوونیو بێ تەمومژ دەستنیشان کراوە...

لێرەوە تا ئەو کاتەی جەمهوریەت دامەزرێنرا، هیچ جۆرە گۆڕانێك بەسەر ئەو ئامانجەی حزبەکەدا نەهاتو نەکرا. سەلمێنەری ئەو بۆچوونەش، ئەو دیدارێ رۆژنامەنووسییەیە کەخاوەنانی رۆژنامەی (ایران ما)و(فرمان)ی تارانی لەگەڵ پێشەوادا ئەنجامیاندا...کاتێ لێی دەپرسن:(لەتاران دەڵێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جوی بوونەوەو استقلال کوردستانیان دەوێ! ایا راستە؟" لەوەڵامدا :(خێر

ڕاست نیه، لەبەرئەوەی کە ایمە لەدەولەتی ایرلن اجرای قانونی اساسیمان دەوی‌و دەمانەوی بەخودموختاری لەژێر بەیداغی ایرلندا بژین‌و خودموختاریشمان وەگیرکەوتووە."

پ: چەند وەختە ئەنگو خودموختارن؟

و:چوار ساڵە خودموختاری داخلیمان هەیە...*28*

تانیرە، ئەوەی پەیوەندیی بەسەرکردایەتی حزب‌و کۆمارەوە هەیە، ئەوەی ناوی سەربەخۆییە لەئێران، ئەوەی ناوی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانە، نەباسکراوە، نەبیری لێکراوەتەوە، بەڵکوو بەدرۆش خراوەتەوە، بۆیە لەبەردەم خۆناماکادەکردن بۆ بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی ج.ك هیچ جۆرە گۆڕانێك نەکراو نەماتە ئاراوە، بەڵام وەك بیرو وەك ئامانج لەمێشکی تێکۆشەرو نیشتمانپەروەراندا هەبووەو دەگەشایەوە.

لەدامەزراندنی جەمهووریەتی کوردستاندا ئەگەر بڕیاری سەربەخۆیی درابایە، وادەبوو پێشەکی(ح.د.ك) پرۆگرامەکەی بگۆڕیبایە، یان دەبوو دوای ئەوە ئەو گۆڕانە بکرابایە، یاخود لەدووی ڕێبەندانداا سەرەك کۆمار بڵاوی بکردایەتەوە، یان لەو ڕۆژەدا بڵاودەکرایەوە، وە یا ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان تۆماریان دەکرد. جگە لەوە، ئەو سوێندەی لەو ڕۆژەدا لەبەردەم (قورئانی مقدس‌و نقشە والای کوردستان)دا پێشەوا‌و هەموو لێپرسراوان‌و ئامادەبووان سوێندیان پێخوارد... جۆرێ لەڕاگرتنی بەلانسی سیاسی لەگەڵ ئازەربایجاندا وەبەرچاو دەگرێ کەبەمجۆرە بوو:

(ئەمن بەخودا، بەکەلامی عەزیمی خودا، بەنیشتمان‌و بەشەرافەتی ملی کورد، بە الای مقدسی کوردستان سوێند دەخوم کەتا اخر هەناسەی ژیانم‌و ڕژاندنی اخر تنوکی خوینم بەگیان‌و بەماڵ لەری ڕاگرتنی سەربەخۆیی‌و بەرزکردنەوەی الای کوردستاندا تێ بکوشم‌و نسبت بەرئیسی جمهوری کوردستان‌و یەکەتی کوردو ازەربایجان متیع و وەفادار بم)*29*

لەبەرامبەر ئەو سەربەخۆییە-دیارە لەئازەربایجان-ئەو "یەکیەتی‌و موتیعی‌و وەفادارییە" بۆ ڕاگرتنی بەلانسەکە پێویست‌و گرینگ بوو.چونکە ئازەرەکان بەردەوام خواستی خۆیان لەمەبەستەکەیان بەرامبەر بەکورد نەدەشاردەوە، ئەوەی سەرکردایەتی کوردی ناچار دەکرد بۆ ئەو جۆرە بەلانس ڕاگرتنە، بەو جۆرە ڕستەو

زلرلوانە، بەستنەوەی کۆمارەکە بوو بە ئازەربایجانەوە، نەك هەر لەڕوی ئابورییەوە بەڵکو لەڕووی سیاسیشەوە، چونکە رووسەکان زیاترو راستەوخۆ مامەڵەی تەوریزیان دەکرد ئەمەش بووە هۆی ئەوە کەپێشەوا لەمەندێ بۆنەی تردا قسە لەسەر ئەو جۆرە کێشەو دیاردەو لەو جۆرە بابەتە بکات. بەرامبەر بەوە سەرکردایەتی ئازەربایجان بێ‌گوێدان بەوانەو بەرپرسەوامیش لەناو قسەو کردلردا، گوشاری خۆیان دەخستە سەر سەرکردایەتی کورد.. هەر لێرەشەوە، وەدوای ئەو سووربوونە، پێشەوا ناچار بوو کەئەو راستی هەڵوێست و خواستەی کۆماری ئازەربایجان بەئاشکرا بەجەماوەر بگەیەنێت و بەڕوونی باسی سەربەخۆو ئیستیقلالی کوردستان لەئازەربایجان بکات، لێرەدا تەنها دوای دە ڕۆژ لەبلاوکردنەوەی دامەزراندنی جمهورییەت وە لەجێژن و بانگهێشتنی جەعفەر کەریمی بەبۆنەی سەربەخۆیی و ناساندنی پێشەوای کوردستان(*12ی رێبەندانی 1324*)لەناو وتارەکەیدا پێشەوا بەمجۆرە پەنجە بۆ ئەو مەسەلە سیاسییە درێژ دەکات:

"...ئەورو کە استقلالمان دەوی پیویستە کەهەموو کارێك خومان جی‌بەجی بکەین لولی ادعای خومان کرد کەلەحدودی دەولەتی ایراندا خودموختاریمان دەوی یانی ایرلن احتیاجی مە رفع بکاو ملت کاری بکا.

دوو دفعە لەلایەن لزربایجانەوە بو تەوریزیان بانگ کردم کەلەلزربایجاندا گریمان هەبی ئەمن پیشنهادی وانم قبول نەکرد چون ملتی کورد چوار سالە کەخودموختارەو داوای استقلال و تیك خستنەوەی تەواوی خاکی کوردستان دەکا. زورم پی گران بوو کەلەو حقەی دەست هەلبگیری و احساساتی ئیوە مانعی ئەوەی بو کەایمە بەخودموختاری راضی بین چونکو کە مدەی ئەو چەند رۆژەی کەجیژن گیراوە احساساتیکی ایوە نولندوتانە وینەییکی حساس و کاملە دەبی دنیا بزانی کە کورد لیاقتی استقلال و سەربەخویی هەیە."*30*

لێرەدا خواست و چاوتێبڕین و گوشاری ئازەرەکان بۆگرندانی کورد بەخۆیانەوە دیارە، بەرامبەر بەوە پێشەوا سووربووە لەسەر سەربەخۆیی، لێرەدا واتەی سەربەخۆیی و سەربەخۆبوون... روونە، چونکە راستەوخۆ قسەکەی بەرامبەر ئازەربایجان و داواکەیتی، خۆ ئەوەش دەزانین کەئازەربایجان خودموختار بووەو داوای سەربەخۆیی نەکردووە، کوردیش لەو سەروبەندەدا خۆی بەهاوەرەو شەریکی

ئازەرەکان زانیوە. کاتێ باسی خودموختاری لەناو ئێراندا دەکات، هیچ جۆرە
دژایەتییەک، ئەلتەرناتیڤێك یاگۆڕانێك باس ناکات، ئەمەش هەر نکوڵی نەکردنە لەو
خودموختارییە. کەباسی یەکخستنەوەی تەواوی خاکی کوردستان دەکات... لەبەر
ئەوەی خودموختارییەکەی رەتنەکردووەتەوە. دەکرێت هەر بەڕۆژهەڵاتی کوردستان
دابنرێت. بەتایبەتی لەوتارەکانی ئاییندەیدا ئەو راوبۆچوونانە زیاتر جەخت لەسەر
دەکات، دەبێ ئەوەش لەبەرچاوبێ کە.. دیاردەیەکی گرینگ لەوتارەکانی پێشەوادا بۆ
تێگەیشتنیان، ئەوەیە کەدەبێ ورد سەرنج بدرێتە پاش و پێشی ئەو
رستانەی(سەربەخۆیی)و (استقلال تام و تەمامی)تیا بەکارهاتووە، سەرنجی کۆی
وتارو نوتقەکان بدرێ. ئینجا دەبێ بەوردی لەبارودۆخ و رەوتی رووداوەکان و هۆی
قسەونوتقەکانی بگەین، ئەوسا لەمەبەستی سەرەکی و مانای رستەکانی دەگەین.

یەکێ لەڕووداوە هەستیارو گرینگەکانی ئەو پلەیەی مێژووی تەمەن کەمتر لە
یەکساڵەی جمهوریەتی کوردستان، بەستنی پەیمانی برایەتی و یەکیەتی نێوان
کوردستان وئازەربایجان بوو کەتیایا خۆبەستنەوەی کۆمار بەسنووری ئێرانەوە زۆر
بەڕوونی لەدیباجەی پەیمانەکەدا جەخت لەسەر دەکات:

متنی پیمانی یەکەتیو برایەتی حکومەتی ملی کوردستان و ازربایجان".

((چونکە ملتی ازربایجان و کوردستان و هەمو کاتێك لەقازانج و زیاندا پێکەوە
شریك بوون و لەعینی حالیشدا...هتد).

ئینجا بەمجۆرە هاوپێوەندی لەگەڵ ئێراندا باس دەکات:

"ئەو دو ملتە برایانە نەك هەر بو جێکردنەوەی آزادی خویان بەلکو بو
دامەزراندنی ازادی لەسەرتاسەری ایران بو هەمو وەختێکی دەستیان داوەتە دەستی
یەکدی جا لەبەرئەوە لەڕۆژی سی شەممو 3ی بانەمەری *1325* ساتی 4ی ایواری
لەشاری تەوریز لەعمارتی ملی ازربایجان بە حزوری سەرانی حکومەتی
ملی کوردستان...

رئیسی حکومەتی ملی کوردستان جنابی قازی محمد...هتد)).*31*

دیارە ئەگەر جمهوریەتی کوردستان سەربەخۆ بوایە، خۆی نەدەبەستەوە
بەئازادیی سەرتاسەری ئێران، ئەم خۆ بەستنەوەیەش مانای رازی بوون بووە
بەوخودموختارییەی بڕوای پێی هەبووە، کەتەواو دوور بووە لەسەربەخۆیی ئەو

بەشەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان. دیارە مەبەستم سەربەخۆیی تەواوە لە ئێران و جیابوونەوەیە لەوڵات و دەوڵەت، ئەوەش مانای دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوایەتیی ئازادە لەهەموو ڕوویەکەوە.

کەمتر لەسێ هەفتە دوای ئەو پەیمانە، لەکۆبوونەوەی 1325/2/21دا جارێکی تر بۆچوونی تایبەتی پێشەوا بۆ(سەربەخۆیی)یەکە لەو وتارەی ئەو ڕۆژەیدا بەمجۆرە دەردەخات:

".. دەنا لەپاش ئەوەی کەئێمە استقلال تام و تەمامی خۆشمان بەدەست هێنابو وەل لەحکومەتی مەرکەزی مەعلوم بکەین و بەدنیایەش نیشان بدەین کەئێمە کە ئەو کارانەمان کردوە لەبەر مەخالەفەت لەگەڵ دەستگای دیکتاتوریە نەبێنکی کورد لەبرایەتی فارسان حاشا بکا یا بە ایرانیەتی خوی افتخار نەکا...."32

حاشا نەکردنی کورد لەبرایەتی فارسان، ئیفتیخارکردنی کورد بەئێرانییەتی خۆی، تەواو دوورو پێچەوانەی سەربەخۆیی بوونە، ڕستەی "ئەمە استقلال تام و تەمامی خوشمان بەدەست هینا" لەگەڵ ئەوانەدا نەك هەر یەك ناگرنەوە بەڵکو تەواو دژ بەیەکن، ئەگەر مەبەست لەو ڕستەیە بەسەربەخۆبوون لەئێران دابنرێت . بۆیەو لام وایە کە مەبەست لەوە هەر سەربەخۆبوون بووە لەئازەربایجان.. چونکە ناکرێ پێشەوا لەیەك وتاردا بۆ یەك مەبەست لەچەند ڕستەیەکی پێکەوە بەستراودا، دوو بیرو دوو واتاو دوو ڕستەی تەواو دژ بەیەك کۆبکاتەوە.

هێنانەوەی ئەو نموونانە بۆ سەلماندنی خودموختاربوونی جەمهوریەتی کوردستان، تەنها بۆڕوونکردنەوەی حەقیقەتی ئەو قەوارەیەیە کەهەبووە.

دیسان قسە لەسەر سەربەخۆ نەبوونی کۆمارەکە لەئێران هەر بەو نیازەیە، نەك بۆ مەبەستێکی تری پێچەوانە کەگوایا لابردنی دروشمی سەربەخۆیی و جێگیرکردنی خودموختاری، نابەجێ و ناڕەوا بووە! چونکە لەو سەردەمەدا، وەلەناو ئەو بازنەی کێشەو ئاڵۆزیانەی دەوری قەوارەکەی کوردیان دابوو.. هەر دەتوانرا ئەوە بکرایەو هەر بۆ ئەو ئامانجە خەبات بکرابایە. بۆ بەردەوامی تێکۆشان بۆ چەسپاندنی ئەو خودموختارییە، لەناو کێشەکانی بەردەمی جەمهورییەتەکەو تێکەیشتن لەئاڵۆزییەکانی نێو دەوڵەتان کەڕاستەوخۆ کاریان لەسەر ڕەوت و پاشەڕۆژی دەکرد.

پێشەوا هەوڵی لابەلاکردنی ئەو کۆسپانەی دەدا کەدەهاتنە بەردەم سیاسەت و دیپلۆماسییەتی هاوپێوەند بەو رێبازەوە... تێگەیشتنی ئەو کۆسپانەو رەنگەی خۆلادان لێیان لەم نامەیەی سەرەك کۆماردا باش یەکلادەبنەوە کەدەیەوێ کاربەدەستانی کوردی لێ حاڵی بکات:

1325/4/13"

اغای فرماندەی هیزی بوکان و منتقەی سرا

وەجواب نامە ژمارە *1325-3-10/471*

هەر کاریکی جزئی ئەلان دەبی لەگەل ئەوزاعی بین الملل تتبیق بکری چە جای کاری مە کە کلیە لە بو ئەوەی ئەمە مجبورین لەری صلحەوە تاممکن بی ناتوانین بەری‌دیدا بروین، ئەو تاخیرە ای وەیە دەنا ئەمن لەتو بەپەلەترم....*33*

بەو جۆرە پێشەوا قازی محەمەد لەگرێوگۆڵی ناوو چواردەوری جەمهوریەتی کوردستان گەیشتبوو..دەیزانی کەکارە بچووك و گەورەکان ئەوکی باروزخی نێودەوڵەتان کراون، کێشەی کورد گشتیی بووە، دابراو بێ پێوەندی نەبووە، بەستراوەی بەرژەوەندییەکانی زلهێزی خاوەن بڕیار بووە. مەبەستم یەکێتی سۆڤیەتە. بۆیە بەرێگەی گفتوگۆ بۆ خودموختاری لەناو سنووری جوگرافی و سیاسیی ئێراندا خەباتی خۆی درێژە پێدەداوە... کەشەرو پێکدادان روویدەداوە، ئەترس و ئازایانە هەڵوێستی خۆی و لەسەر حەقبوونی هێزی جەمهوریەتی کوردستانی ئاشکراکردووە، بە ئامادەبوونەوە بۆ راگرتنی ئارام و ئاسایش و پێکهاتن لەبەرەکانی شەڕیشدا.

کەوابوو تائێرە خودموختاری و مانەوە لەناو سنووری سیاسی و جوگرافی ئێراندا وەکوو خۆیان ماونەتەوە، بێ هیچ گۆڕانێك.. با لێرەشەوە بچینە ناو رووداوەکانی هاوپێوەند بەگفتوگۆو سەفەری پێشەواوە بۆ تاران.

لەکۆتایی مانگی *1325/4*دا کاتێ ئەندامی هەیئەتی نووسەرانی (رەهبەر) دیدەنی سەرەك کۆمار دەکات و لێی دەپرسێ:

(چە رابیتەیەکی مەعنەوی لەنێوان نەهزەتی کوردستان و ازربایجاندا هەیە؟ لەوەلامدا دەڵێ: هەردوك لامانجێك کە ئزادی و سەربەخۆیی حقیقی و بەراستی ایرانە کار دەکەین"*34*

ئەم قسەو ڕاو هەڵوێستە زۆر ئاشکراو سنووردارە.. ناکرێ لەگەڵ جەمهورییەتێکی سەربەخۆدا یەکدی بگرن، بەتایبەتی پێش ئەم دیدەنییە لەنوتقێکدا هەمان ڕاو هەڵوێستی بەمجۆرە دەرخست:

"...وەهەردوکمان خەریکی بەرقەراری ئازادی لەسەرتاسەری ئیران... و ئومێدەوارم کەبەیارمەتی خوداو فیداکاری عەشایرو کوڕانی کورد بەزوویەکی زوو ئالای سێ ڕەنگی کوردستان لەسەرتاسەری کوردستان و هەتا تەواوی ئێران بلەرێنەوە..."35

لێرەدا دەسەلمێت کەمەبەستی پێشەوا لەتەواوی کوردستان هەر کوردستانی ژێر دەستی ڕژێمی شا بووە. بەتایبەتی ئەوەش ڕوونە کەکوردستانێکی سەربەخۆی تەواو بەمانای وشە، لە(سەرتاسەری کوردستان)وەک دەوڵەتی ئازادو یەکگرتوو، لەهیچ ڕوویەکەوە لەگەڵ (تەواوی ئێراندا) یەکناگرنەوە. بەڵکو تەنها لەناو مەبەستی خودموختاری و خۆبەستنەوە بەئێرانێکی دیموکرات و ئازاددا یەکدەگرنەوە، وەهەر لێکدانەوەو بۆچوونێکی تر بۆ ئەوەبکرێت وا هەڵە دەبێ و دوور دەبێ لەئەسڵی مەبەستەکانی سەرکردایەتی کوردو جەمهورییەتی کوردستان.

سەرەک کۆمار لەدیدەنییەکەی پەیامنێری(ئاژانسی فرانس پرێس)دا لە 1946/6/1دا لەوەڵامی پرسیارێکی ناوبراودا بەمجۆرە مەبەستەکانی زیاتر شیدەکاتەوە:

".. کورد ڕازی ئەبێ ئەگەر حکومەتی ناوەندی بڕیاریدا قانونی دیموکراتی لەهەموو ئێراندا جێبەجێبکرێ و دان بنێ بەو قانونەدا کە ئێستا لەکوردستاندا سەبارەت بەخوێندنی کوردی و ئوتونومی بەڕێوەبەرایەتی ناوچەیی و لەشکر کاریان پێ ئەکرێ...).(کێشەی کوردستان بەتەواوی مەسەلەیەکی ناوخۆییە ئەبێ لەنێوان کورد خۆی و حکومەتی ناوەندیدا لابەلا بکرێ ئەگەر ئێمە ئەمرو پێ دائەگرین لەسەر داوای ئوتونومیەکی جوزئی بو وڵاتەکەمان گوناهی حکومەتی ناوەندییە کەهیچی نەکردوە بو باشترکردنی وەزعی ئێمە بەڕاستی حەز ئەکەین ڕێگای پێشکەوتن بگرین.

ئێمە حەز ناکەین لاسایی ئەمریکا یا ڕوسیا بکەینەوە، بەڵام ئەوەش ڕەت ئەکەینەوە کەوەکو ئاژەڵ وڵاتانی شارستانی بژین.)36

وابزانم ئەو قسەو بۆچوون و هەڵوێستانەزۆر روونن و پێویستیان بە هیچ لێدوانێکی تر نییە ئەوە نەبێ کە بڵێم ناکرێ ئەوەی چاوی بەمجۆرە رستانە کەوتبێ و بکەوێ، لەومنەگات کەجەمهورییەتی کوردستان بۆ خودموختاری خەباتی کردووە کەتمنانەت سەرەك کۆمار لەوێدا بەخودموختارییەکی جوزئیش ناوی دەبات، بۆیە ئەو کۆمارە دیفاکتەیەی ناو ئەوباروددۆخانە بوو کە لەجێگەی خۆیاندا باسکران، خەباتی سەرکردایەتیی کورد بۆ ئەوە بوو کە ئەم دیفاکتۆیە بکرێتە "دیژۆر" وبڕوای سیاسیی و یاسایی پێبکرێت. لام وایە لە سەرەتای پلەی وەرچەرخاندا ئاماژەکردنی پێشەواش بۆ گۆڕانەکە هەر لەخۆوە نەبووە، بەڵکوو لەو تێگەیشتن و دەرککردنەوە بووە کە کوردو کۆمارەکەی لەناو پلەی وەرچەرخاندا دەژی و مامەڵەی واقیعەکەی دەکات، پلەیەك کە کورد بەو خودموختارییەشەوە لەبەردەم گێژەڵووکەی چاوەڕوانکراودا خۆی ئامادەی پاشەکشەی زیاتر دەکرد. دەکرێت سەردەمی تەمەنی کۆمار، تائێرە، بەڕۆژگاری زێڕین و پلەی پڕ لەهیوا دابنرێ، چونکە ئیتر لێرەوە گۆڕان هاتە ئاراوەو سەردەمی هیوا ڕووەو بەسەرچوون ئەچوو.

پلەی وەرچەرخان

پلەی وەرچەرخان: مەبەستم ئەو گۆڕانە رووداو وەرچەرخێنەرانە بوو کە ئیتر سەرکردایەتی جەمهورییەتی کوردستان لەوە دڵنیا بوو کە ئەئەو خودموختارییەی لەناو چوارچێوەی ئێران هەیبوو، ئەبێ سەربەخۆییەکەی لەئازەربایجان، بەپێچەوانەی پەیمانی یەکێتی و برایەتی کوردستان و ئازەربایجان، لەهەلومەرجی ئەو کاتەدا مانەوەیان لەئارادا نەماوەو ورە ورە سەردەمەکەیان بەسەردەچێت و مانەوەو پارێزگاری کردنیان دەبوە مەحاڵ. ئەمەش لەو کاتەوە دەستی پێکرد کە کۆماری ئازەربایجان بە پێچەوانەی یەکێتیی و برایەتیی لەگەڵ کوردو دژ بەرێکەوتنی کوردوئازەر جووڵایەوە..لەپەیمانەکەدا نووسرا بوو:

"هەر کاتێك پێویست بی لەگەل حکومەتی تاران قسەبکری دەبی موافق نەزری حکومەتی ملی ازربایجان و کوردستان بیت.."37

بەڵام کاتێك وەفدێکی تاران بەسەرۆکایەتی (مزفر فیروز) گەیشتە تەوریز بۆ وتووێژ. ئەو وتووێژە نەك هەر (موافق نظری حکومەتی ملی کوردستان) نەبوو، بەڵکە تەواو پێچەوانەشی بوو، زیاتر لەوەش، لەناو (15)خاڵی پەیمانە ئیمزاکراوەکەی

نێوانی تەوریزو تاراندا تەنها لە خاڵی(13)میندا بەمجۆرە ناوی کوردو مافەکانی هاتبوو:

"حکومەت موافەقەت ئەکا کوردەکانی ئازەربایجان لە(مەزایای)ئەم ڕێکەوتنە کەلك وەربگرن، تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بەزمانی خۆیان بخوێنن، کەمایەتییەکانی دانیشتووی ئازەربایجان، وەکوو ئاسوری و ئەرمەنی مافیان ئەبێ تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بەزمانی خۆیان بخوێنن..."38

بەمجۆرە خواست و تەماعەکانی ئازەربایجان، هەرچەندە بەکاتیی بوو، هاتەدی و کوردستان خزێنرایە ناو ئازەربایجانەوە، لەخاوەن جەمهورییەتێکی(خودموختار) و (سەربەخۆ)وە خرایە ڕیزی کەمایەتییە بێ نیشتمانەکانی وەك ئەرمەنی و ئاسوری، مەبەستم نیشتمانی نەتەوایەتییە لەو ئارچانەدا، لەبیرو هەوڵی یەکخستنەوەی سەرجەمی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و شادبوونی بەو ئازادییە، کەوتە ناو تەقەلای پاراستنی ئەوەی دەلویٚ و دەتوانرێ بهێلرێتەوە.

لەوانەش خراپتر ئەوەبوو کەکورد هیچ ڕێگە چارەیەکی تری لەبەردەمدا نەبوو کەدژ بەو ڕێککەوتنە بوەستێ، تەنها ئەلتەرناتیڤ ڕازی بوون بوو، هەوڵی خۆ گونجاندن بوو لەگەڵ ئەم گۆڕانە پڕ لەمەترسییە، سەرەتای دژەکردار لەجەمهورییەتی کوردستاندا بەنووسینی ڕۆژنامەی کوردستان دەرکەوت. لەیەکەم ژمارەی دوا ڕێککەوتنەکەی تاران و تەوریز کەئەو ڕووداوەی تیدا خرایە ڕوو، لەژێر سەردێڕی (حلی اختلافات لەنیوان نوینەرانی تاران و ازربایجان)دەنووسێ:

(شەوی 1325/3/24 رادیو خەبەریدا کە اختلافات لەنیوان حکومەتی تاران و ازربایجاندا لە 15 مادەدا حل کراو پەیمان لەلایەن اغای مزفر فیروز معاونی نخست وزیری تاران و اغای پیشەوەری سەرەك وەزیری ازربایجان شەوی نیوبراو بەامزا گەیشت و بەم بونەیە اغای مزفر فیروز لەرادیوی تەوریز نوتقی کرد..."39

بۆ ژمارەی ئاییندەی ڕ.ك لەیەکەم لاپەڕەدا لەژێر سەرباسی(دەنگ و باسی حەفتە)دا دوای ئەوەی باسی ڕێککەوتنەکە ئەکات، بەشی یەکەمی دەنگوباسەکە واکۆتایی پێدەهێنێت:

"...بەگوێرەی ئەم اتفاقیەیە حکومەتی خودموختاری ازربایجان لەشکری ملی خوی دەبی بەلام بەناوی امنیە بو موحافەزەی داخلی دەناسریت...)40

ئینجا بەشی دووەمی دەنگوباسەکە لەژێر باسی (مسئلەی کورد)دا وا دەست پێدەکات:

(بینه سەروکاری مسئلەی کورد خوێندەواره خوشەویستەکان هەر وەکو دەزانن مسئلەی کوردی بەرامبەر دنیای شتیکی بەترسە پیشوای معزممان لەبەرئەم نقتەیە بەسیاسەتی حەکیمانەی خوی مسئلەی کوردستانی ایرلن بەمسئلەی ئزربایجانی بەستوەوە لەوەشدا ماعدای قازانج هیچ زرریکمان نەکردوە چونکە میللەت ئزربایجان هەر وەکو میللەتی کورد لەژێر چەنگالی استعمارو چەپوکی دیکتاتوری رزا خان دەنالی لەهەرچی ناحیەیێك نقصانیان بوبی میللەتی ئزربایجانیش نقصانیان هەبو لەبەرئەوە رەهبەری دانامان پیشەوای خوشەویست هیچ مانعیکی نەدیوە بەلکو بەزروری زانیوە امرو مسئلەی کورد دەبی41(بە) مسئلەی ئزربایجان بکریت دەلیلیشم هەر وەکو دەبینین لەروژی ئەوەل ئزربایجان هەرچی شتیك بو میللەتی ئزربایجان کرابی بو میللەتی کوردیش کراوە لەهەر قسمتیك دەست پرکردنەوەی نقصانیان کراوە...هتد، نووسینەکە لەسەر باسەکە دەڕوات تادەگاتە (تتبیق قانون اساسی ایرلن و اصولی دیموکراسی مەزمەنەی خوێندن بەزمانی کوردی لەسنەو کرماشان، وەمەسەلەی ئەنجومەنانی ولایەتی کوردستان...هتد) کە (وا دەردەکەوێ شارەکانی کوردستان چونکە هەموی بەزبانیك گلتوگو دەکات تابعی یەك مرکز دەبن...هتد)42

بەو جۆرە لەو پلەی وەرچەرخاندنەدا کە، بەرهەمی پیلانی فێڵبازانەی تاران و بەرژەوەندی خۆخوازی یەکێتی سۆڤیەت و بەڵێن و پەیمان شکاندنی ئازەربایجان بوو، بۆ دەستکەوتنی تەماع و خواستەکان، کورد کەوتە ناوداوی دوژمن و دۆست و ناحەزانییەوە، بۆیە بەناچاری پاشەکشەو سازشی سەپێنراوی دەکرد، دەبوو بیکات. مەبەستی سەرەکیش پارێزگاریکردنی ئەوەی دەلوێ و دەگونجێ بۆ کورد هەوڵی بۆ بدرێ. ئیتر لێرەشەوە ناوی جمهوریەتی کوردستان، سەرەك جمهوریەت، سەربەخۆیی و خودموختاری ئاوەهات کەمتر بەکار دەهێنران... چونکە لەگەڵ گۆڕانەکاندا یەکیان نەدەگرتەوە. ئەگەر سەرەنجێك لەو رۆژنامانەی کوردستان بدەین کەلەبەردەستدان، ئەو راستییە بەڕوونی دەردەکەوێ. لەوەش زیاتر، لەوە بەدواوە لێپرسراوانی کۆماریش کەم و بەدەگمەن ئەو ناوانەیان بەکار دەهێنا، هەوڵ دەدرا

لەناو باروودۆخی تازەدا خۆ بگونجێنن، بەزاراوەی نوێ خۆیان رابێنن، زیاتر باسی ئەو بابەت و لایەنانە بکرێن کە پێوەندییان بەئێران ویەکێتی ئێرانەوە هەیە.

سەیفی قازی کەلەهەموو لێپرسراوانی کۆمار زیاتر لەقسەکانیدا ناوی، جمهورییەتی دەهێناو باسیدەکرد، لەرۆژی جێژنی چل و یەکەمین سالی مەشرووتەی ئێراندا نوتقێکیدا، بەمجۆرە دەستی بەقسان کرد:

(برایانی خوشەویست بەسلامەتی پیشوای بەرزو برایانی خوشەویست جێژنی چل و یەکەمین سالی مشروتیتی ایران دەکەمەوە..) دوای ئەوملەسەری دەروات تادەلێ:(ایستا لەسایەی نهزتی مقدسی کوردستان و ئازربایجاندا سەرلەنوی وەخبر هاتین مەشروتیتمان بەتەواوی معنا لەایراندا دامەزراندوە..هتد، ئینجا بەدوورودرێژی لەسەر قسەکانی دەڕوات تادەلێ:(قانونی اساسی ایران مهمترین قانونی ئیمەیە کەبەهیچ وجهیك گوړران قبول ناكاو حتی مجلسی شورای ملی و دەولەت و پاشاش ناتوانن هیچ یەك لەموادو اصولی ئەو بگورن..هتد"43

زیاتریش لەوانە: پێدەچێ لەگەڵ مۆرکردنی پەیمانەکەی نێوان تاران و تەورێزدا، ئازەرەکان کەوتبنە هەوڵی بەئازەریکردنی ناوچە تێکەڵەکان کەجێگەی ناکۆکی و ململانێی هەردوو کۆمار بوون، پێشەوا لەوتارێکدا بەدرێژی باسی سەردانی بۆ ئەو شوێنانە دەکات تاخەڵکەکەی ئارام بکاتەوە. کەدەبێ لەلایەن ئازەربایجانەوە فەرمانیان پێدرابێت کە ئیتر ئالای کوردستان بەرزنەکەنەوە، چونکە پێشەوا لەباسی سەفەرەکەو قسەی بۆ خەڵکەکەو وەڵامی دانیشتووان دەڵێ: خەڵکەکە گوتیان:(ئیمە الای مقدسی سی رەنگی کوردستانمان هەل کردوە کەلەسیبەریدا خومان و هەمو کوردیکی دیکە بحەسینەوە، هەتا قەترەیەك خوین لەبدنی ایمەدا بی الای مقدسی ایمە نابی نەوی بیت...) ئینجا پێشەوا لەسەر قسەکانی دەڕوات و باسی بینینی پیشەوەری و گلەییەکانی و وەڵامی خۆی دەکات کەچۆن (حدودلتی خارجی کوردستان و ئازربایجان لەترف کوردانەوە....) دەپارێزێ 44 .

تا لەم رۆژگارەدا، وەك دەردەکەوێ. نەك هەر باسی کۆماری سەربەخۆ، بەڵکو باسی کۆماری خودموختاریش لەئارادا نامێنێت، تەنانەت دروشمی خودموختاریش بەرەبەرە دەخرایە لاوە. قسەکانی رۆژنامەی کوردستان بەڕوونی و ڕەوانی ئەولەنەی یەکلاکردنەوەو بەڵگەی سەلمێنەری بێ مشتومڕ ئەو بۆچانانەن.

بۆ زیاتر ڕووناکی خستنەسەر هەڵوێستی کورد لەو بارودۆخە بەدواوە، باش وایە ئامـاژە بـۆ ئـەو تەلگرافـەی پێشـەوا بکـەین دەربـارەی پێکـهێنانی ئیئتیـلاف کەبەم جۆرەیە:

تاران– جنابی اشرف قوام ڕەهبەری حزبی دیموکراتی ایران.

ڕوونوس– جنابی اغای دکتور کشاورز ڕەهبەری حزبی تودەی ایران.

ڕوونوس– جنابی اغای صالح ڕەهبری حزبی ایران.

ڕوونوس_ تبریز جنابی اغای پیشەوری ڕەهبەری فرقەی دیموکراتی ازربایجان.

ڕوونوس– تاران اغای پادگان معاونی صدری فرقەی دیموکراتی ازربایجان.

بەاحترامەوە حزبی دیموکراتی کوردستان امادەیی خوی بو ائتلاف دەگەل احزابی ازادیخواز(دموکرات ایران، تودە ایران، دیموکراتی ازربایجان، حزبی ایران) ڕادەگەیەنی و ئەم ائتلافە موجبی سعادت و عزمتی ملت ایران دەزانم و بەم وسیلە جنابی اغای صدری قازی لەلایەن حزبی دیموکراتی کوردستانەوە بو گفتوگوی پیویست و امزای ائتلاف نامە بەنمایندەیی معرفی دەکەم.

ڕەهبەری حزبی دیموکراتی کوردستان

محمد قازی[45]

بەو جۆرە لەدوا مانگەکانی کۆتایی ساڵەکەو بەرەو خواربوونەوەی شانسی مان و ژیانی جەمهورییەتی کوردستان، سەرجەمی هەوڵی پێشەوا قازی محەمەدو سەرانی هوشیاری حزب و جەمهورییەت، بۆ ئەوە چڕ دەکرا کەئەوەی ماوەو دەتوانرێ بهێڵرێ بپـارێزرێت، ئـەو حکوومەتـە خودموختارییـە کەلەوەوبـەر هـەوڵ دەدرا وەك حکوومەتێکی(دی فاکتۆ) بهێڵرێ ئادەکرێتە(دیژۆر)، سەرەدەمەکەی تێپەڕبوو. بۆیـە ئەگـەر هـەوڵ بـدرێ لەسـنووری جـۆرێ لەبەڕێوەبەرایـەتی و زمـانی کـوردی بەکارهێنانیشدا بهێڵرێتەوەو وا هەر لەبەرژەوەندیی کورددا بووە، بۆ ئـەو مەبەستە پاشەکشەی ناچاریی دەکات بۆ دەستکەوتە لاوەکەو بۆ خۆلادان لەکارەسات.

بۆ سەلماندنی ئەوە، چاك وایە ڕووناکی بخەینە سەر سەفەرێکی تری پێشەوا بۆ تاران کەلەنیوەی دووەمی ئۆکتۆبەردا بوو:

"لە16ای ئۆکتۆبەر حکومەتی ئێران چەند کەسێکی لەپیاوە ناسراوەکانی موکریان بۆ گفتوگۆ لەسەر هەلومەرجی ئەوسای کوردستان بـانگ کـرد... قـازی بـەهیوا بـۆ

حکومەتی ئێران هەندێ کاری باش لەکوردستان بکا وەکو: کردنەوەی قوتابخانە بەزمانی کوردی، نەخۆشخانەو ڕێگاوبان.."46

وەك دەشزانین لەوە بەدواوە باروودۆخەکان ئاڵۆزتر، بێ ئومێدتر دەبوون... تاران بەو مافە سادەو ئاساییانەش ڕازی نەدەبوو، ئیتر مەڵبەندەکەی جمهوریەت لاواز دەبوو، ژمارەیەك لەسەرەك عەشیرەتەکان ئاغاو خان و خەڵکانی لاواز، دوور دەکەوتنەوەو دادەنیشتن، هەبوو دڵسۆزیی خۆی و ئامادەی هاوکاریشی بۆ ئەرتەش نیشان دەدا... بەڵام پێشەواو زۆر لەسەرکردەکانی حزب و جمهوریەتی کوردستان، بەهیواوەو بەئومێدی مانەوە، بەرگری، لەسەرهەڵدانی سۆڤیەت، هاوپەیمانی لەگەڵ ئازەربایجان، دەژیان و چاوەڕوانی ئایندەیەکی نادیارن دەکرد.

لەباسی سەربەخۆ یا خودموختاربوونی جمهورییەتی کوردستان-دەبێ ئەوەش بڵێم کەدامەزرێنەرو میراتگرەکەی، مەبەستم حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێرانە، زۆر بەئاشکراو بێ پێچوپەنا خودموختاربوونەکە دەسەلمێنێت. لاشم وایە ئەو حزبە، ئەدوێنێ و ئەمڕۆ، نەیویستووەو هەوڵی نەداوە ڕاستییەکانی هاوپێوەند بەم باسە بشێوێنێ و بەجۆرێکی تر لەسەری بنووسێ، دیارە ئەمەش بۆ خۆی دەلیل و بەڵگەیەکی گرینگە بۆ ئەو باسەو بۆ گەیشتنە مەڵبەندی ڕاستیی.

لەقسەکردن لەسەر ئەو باسەو نەبوونی بڕیارێکی ڕەسمی و یاسایی بۆی، وەلەناو بیری تۆ بڵێی لەسەرەتای دامەزراندنەکەدا بڕیارێك لەسەر سەربەخۆبوون_ بەمانای جیابوونەوە لەئێران_دەربێ و تائێستا نەکەوتبێتە بەر دەست یا فەوتابێت وەیاخود بڕیارێکی زارەکی هەبووبێ و تۆمار نەکرابێت، ئەوەم وەك پرسیارێ ئاڕاستەی مامۆستا (شێخ عززەدین حوسەینی) کرد کە بەمجۆرە ڕاکانی دەرخست:

مامۆستا شێخ عززەدین حوسەینی دەڵێت:[1]

"لەڕاستیدا بیری سەربەخۆبوون کۆنە، بەتایبەتی لەسەردەمی شێخ عوبەیدوڵڵاوە بەرەبەرە جێگەی خۆی دەگرت.کاتێ ئەرتەشی سوور هاتە ناوچەکەو دامودەزگای ڕەزاشا ڕووخا فەزایەکی ئازاد خوڵقاو خەڵکی بەئاشکرا باسی سەربەخۆیی و ئازادییان دەکرد، کەکۆمەڵەی (ژ.ك)یش دامەزرا زیاتر جێگیر بەربڵاوتر بوو، چونکە

ئامانجی(ژ.ک) سەربەخۆیی هەمووکوردو دامەزراندنی دەوڵەتی یەککگرتووی کوردستان بوو، ئەوە تەفسیرێکی گەورەی لەسەر بیری دامەزرێنەرانی جەمهوورییەتی کوردستان کرد، لەناو دڵ‌ودەروونی خەڵکدا جێگەی خۆی کردەوە.

لەگەڵ ئەوەشدا سەربەخۆبوون بەمانای جیابوونەوە لەئێران نەبووە، چونکە دامەزرێنەرەکەی کە(ح.د.ک) بوو، هەر لەسەرەتاوە لەبەیانی دامەزراندن‌و لەپرۆگرامەکەشیدا ئامانجی خودموختاریی تەسبیت کرد. لە هیچ کاتێکیشدا ئەو ئامانجەی نەگۆڕیوە، ئەو ئەسڵانەی لەسەرەتاوە گوترا گۆڕانیان تیادا نەکرا، بەڵام حزبی دیمۆکرات‌و جەمهوورییەتەکەش بەدوایدا، لەناو دوو ئەندێشەی کۆن‌و نوێ، سەبارەت بەو ئامانجە دەژیاو لەگەڵیشیدا بەردەوام بوون، ئەوەش هەر سەبارەت بەگۆڕینی ئامانجی سەربەخۆیی‌و دامەزراندنی دەوڵەتی یەککگرتووی کوردستان بوو کە(ژ.ک) کردبوویە ئامانجی خۆی‌و خەباتی بۆ دەکرد کەکرا بەخودموختاری لەناو سنووری ئێراندا".

دوا وشە بۆ ئەم باسە بۆ ڕووناکی خستنەسەر هەڵوێست‌و دیدوبۆچوونی جیاجیای یەکێتی سۆڤیەت‌و دەوڵەتانی خۆرئاوا تەرخان دەکەم: لام وایە سۆڤیەت بۆ ئەوە کاری دەکرد کەلەئێراندا بمێنێتەوە، کەگوشارو فشاری تاران‌و هەردوو زلهێزە هاوپەیمانەکەی، هێنایانە سەر بڕیاری چۆڵکردن... تەقەلای لەسەر بەرژەوەندیی نەوت‌و مۆرکردنی پەیمانی چڕکرد، ئەم ڕاستییە لەدامەزراندن‌و ڕووخاندنی جەمهوورییەتی کوردستاندا باش ڕەنگ دەدەنەوە.

خۆ ئەگەر یەکێتی سۆڤیەت جۆرە بەرژەوەندییەکی لەکوردستان‌و لەسەر مەسەلەی کورددا هەبووبێ، کەبەلای منەوە ئەگەر هەشیبووبێ وا هەر لەخەیاڵدا بووە- وا وەك دیپلۆماتە ئەمریکاییەکان بۆی دەچوون لەکوردستانی تورکیاو عێراقدا بووە. هەر وەك نموونە، ئەم دوو دیپلۆماتە لەسەردەمەکەدا باسی جموجۆڵی سۆڤیەتەکان دەکەن، لەو دووتەلگرامەی ئاڕاستەی وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەکەیان کردبوو:

1)لەتەلەگرامی کونسوڵی ئەمریکایی(*Rossow*)لەتەورێز بۆ وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی ، دوای ئەوەی باسی جموجۆڵی هێزەکانی سۆڤیەت دەکات، دەگاتەسەر:(سەرەڕای ئەوەش لەمەهابادەوە ڕاپۆرت هاتووە کە کوردەکان خۆیان

ئامادە دەکەن بۆ ئیملانکردنی مافی خۆیان لەکوردستانی تورکیادا وەپلان دادەڕێژن بۆ دەسپێکردنی کاری سەربازی بەم زووانە.."47

بەلای ئەوەوە، تەقەلاو خۆئامادەکردن هەر بەدەستی ڕووسەکان بووە.

2)دیمان بەڕێوەبەری کاروباری سەفارەتی ئەمریکا لەیەکێتی سۆڤیەت(Kennen) لەتەلەگرامی 17ئازاری 1946یدا بۆ وەزیری دەرەوە دەڵێ:

"..دەربارەی عیراق، هەلوێست زۆر ڕوون نییە، لێرە چەند بەڵگەیەک هەمن کەنیشانی بوونی جووڵانەوەیەکی کورد دەدەن کەلەلایەن سۆڤیەتەوە ئاراستەکراوەو چەکی پێدراوە، ئەمەش بۆ گرتنی ویلایەتی موسڵە لەگەڵ هێزە ئامادەکراوەکانی سۆڤیەتدا بۆ پشتگیریکردنی یاخی بوون لە هەلومەرجی لواودا...هتد"48

زۆری تر لەو دیپلۆماتانە لەنامەو تەلگرامەکانیاندا ئەوەش ئاشکرا دەکەن کە چۆن ڕووسەکان لەسەرەتادا گوێیان لەهیچ جۆرە داوایەک نەدەگرت کەپێوەندی بەناردنی ئەرتەشی ئارانەوە هەبووە بۆ هەندێ لەو ناوچانەی کوردستان. وەڵامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری کەلەشوێنێکی تردا باسکراوە، دەلیلێکی تری ئەو بۆچوونانەن.

بۆ ئەم باسە، دەیان بەڵگەو نموونەی تر بەدەستەوەن و بە پێویستم نەزانی ئەم باسە لەوە درێژتر بێت.زیاتر لەوە سەرجەمی پرۆسەی وتووێژ لەگەڵ تاران تەنها لەناو داوای مافی کورد لەناو سنووری چوارچێوەی ئێراندا بووە. وەلەهیچ بەڵگەنامەیەکدا پێچەوانەی ئەو راستییە باس نەکراوەو نەبینراوە کەئەمەش خۆی باس و لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی گەرەکە.

مەبەستم لەوە دەرخستنی ئەو راستییەیە کە سۆڤیەت بۆ کورد، وەئەمریکاو بریتانیاو ئێران بۆ یەکێتی ئەرزو میللەتی ئێران، خاوەن بڕیاری چارەنووسساز بوون کەهیچ کامیان ئامادە نەبوون ئەو خودموختارییەش قەبوڵ بکەن، نەک سەربەخۆیی، بگرە دژیشی بوون و هەر ئەوانیش هۆی سەرەکی و راستەوخۆی ڕوخاندنی کۆمار بوون. کەوابوو باسکردنی سەربەخۆیی کۆمارەکە بەدەر لەوانە، بێماناو دوور لەڕاستی دەبێت. وە هەروەک لەناو کرۆنۆلۆجی ڕووداو باسەکانی لەمەڕ خودموختاری لەناو سنووری ئێران و سەربەخۆیی لەئازەربایجان دەردەکەوێت، بێ ئەوەی بتوانێت تاسەر هیچ کامیان بەدەست بهێنێت.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری یەکەمی بەشی پێنجەم

1-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل 17و18.

William Eagelton, OP. Cit, p.23 -2

3-ژەنرال سلیم ئەتاکشیوف. فەرمانبەرێکی سیاسی سۆڤیەت بو، لەسەرەتای هاتنی لەشکری سور بۆ کوردستان... بەڵێپرسراو لەپەیوەندی نێوان ئازەربایجان و کوردستان لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت دانرا. شوێنی دانیشتنی تەورێز بو، بۆ سەرپەرشتی کارەکانی زۆر زۆر سەری لەمەهاباد ئەدا. ئەمیش لەگەڵ جعفر باقروفدا لەسێداره درا.

William Eagelton,op. Cit, p.33 -4

William Eagelton,Ihid, p.44 -5

William Eagelton, Ihid, p. 45-6

William Eagelton, Ihid,p 45-7

8-هەر لەسەرەتای دامەزراندنی کۆمار... چی لەسەر زارو چی بەنوسین بەچەند ناوێك ناوبراوە وەکو: کۆماری دیموکراتی کوردستان، کۆماری میللی مەهاباد، کۆمەڵە...، هتد

بەڵام لەرۆژنامەی رەسمی و لەسەر رۆژنامەی کوردستان بەجەمهوریەتی کوردستان ناوبراوەو نوسراوە. لەدروشمی(وەزارەتی فەرهەنگ) دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نوسرا بو.

9-بڕوانە : William Eagelton,OP. Cit

10- بڕوانە: احمد شریفی، عشائری بارزان و رهبران انها

11-علاء الدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عیراق بەغدا 1959.

12-علاء الدین سەجادی، هەمان سەرچاوە.

13-بڕوانە: William Eagelton. Op. Cit.

14-نجفقلی بسیان، سەرچاوەی ناوبراو.

15-بڕوانە: William Eagelton. Ibid.

16–بۆ زانیاریی لەسەر ئەم لایەنە بڕوانە : مەحمود مەلا عززەت، بەرگەکانی د. ج. ك – بەرگی یەکەم‌و دوهەم‌و سێهەم (1992و1995و1997).

17–دیسان بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، هەمان سەرچاوە ، بەرگی یەکەم.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری دووهەمی بەشی پێنجەم

1)لەبەرئەوەی ئەم باسە بۆ راستکردنەوەی دوو بۆچوونی هەڵە دەربارەی (ناو)و مەسەلەی خودموختاری‌و سەربەخۆیی جەمهوریەتی کوردستان تەرخان کراوە، بۆیە لێرەدا لەناوبردندا ئەو ناوە مێژووییە بەکارهێنراوە.

2)22–1–1946تا 17–12–1946.

3)لام وایە زۆر لەنووسەران کەئەو ناوانەیان لەبەرهەمەکانیان ناوە، هەر بۆ ناوی بەرهەم‌و نووسین بووە، نەك وەکوو ناوی مێژوویی، بۆ نموونە بەندە هەر کتێب‌و باس‌و لێکۆڵینەوەیەکم لەسەر ئەو ئەزموونە بەناوێکی تایبەتییەوە سەردێڕو باس کردووە، لەوانە: کۆماری میللی مەهاباد، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، جمهوری مەهاباد، کۆماری دیمۆکراتی کوردستان، کۆماری مەهاباد...تاد.

لێرەدا زیاتر قسەم ئاراستەی دوو ناوە: (کۆماری دیمۆکراتی کوردستان)و (کۆماری کوردستان). چونکە نووسەری وادەیە دەیەوێ وەك ناوی مێژوویی قەوارەکە بیسەپێنێ‌و دلواش دەکات کە هەر ئەوە بەکاربهێنرێ، گوایە هەر ناوێکی تر هەڵەی مێژووییە، بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە:کتێبی دەوڵەتی جمهوری کوردستان‌و هەڵەی سەرنجەکانی رەخنەگرێك، رۆژنامەی کوردستانی نوێ هەولێر، ژمارە 539و 540و 541، رۆژانی 18–21/11/1993.

4)بڕوانە: رۆژنامەی کوردستان. ژمارە 8، 28–1–1946.

تێبینی: لێرەوە لەهەر جێگەیەکدا ناوی رۆژنامەو گۆڤاری کوردستان بەبێ بە(ڕ.ك)، (گ.ك)ناویان دەهێنم کەلەسەردەمی جەمهوریەتی کوردستاندا بڵاوکرانەوە، گۆڤاری (هەڵاڵە)ش هەر لەو سەردەمەدا بووە.

5)بڕوانە: مەحمود مەلا عـزەت، کۆمـاری میللـی مـەهاباد، *1984*، *1986*، ل*79*، فەسلی سێیەم خالی *8*.

6)بڕوانە: ڕ.ك، ژمارە*5*، *6*ی جۆزەردانی *1325*.

7)گۆڤاری هەڵاڵە ژمارە *3* بانەمەری *1325*.

8)بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردسـتان، بـەرگی سـێیەم، بەڵگەنامەی (*453*).

9)بڕوانە: مەحمود مەلا عزەت، هەمان سەرچاوە، بەڵگەنامەی ژمارە(*552*).

10)ڕ.ك، ژمارە *56*،*11*ی ژوئنی *1946*.

-میخـائیل ئیوانۆڤیچ کـالێنین، ئـەندامی مەکتـەبی سیاسـی سـەر بەکۆمیتـەی ناوەندیی حزبی کومونیستو سەرۆکی ئەنجومەنی باڵای شورای یـەکیتی سۆڤێت ی پێش سەردەمی کۆمار بوو.

-بـۆ زیـاتر سـەرنجدان لـەجۆرو سـەرچاوەی بـەکارهێنانی نـاوی(حکوومـەتی کوردستان) بۆ نموونە بڕوانە: ڕ.ك، ژمارە *19*، *20*، *23*، *27*، *28*، *53*، *56*، *58*...

11)ڕ.ك ژمارە *53*و*54*_*4*،*6*ی ژوئێنی *1946*.

12)بۆ نموونە بڕوانە:

-ڕ.ك ژمارە *17*، *19*، *21*، *43*، *52*، *53*.

-گ.ك، ژمارە *3*، خاکەلێوەی *1946*.

-گۆڤاری هەڵاڵە، ژمارە *1*، ڕەشەمەی *1324*.

13)ڕ.ك، ژمارە *1*و*2*ی *11*-*13*/*1*/*1946*.

14)بڕوانە:

-مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك بەرگی *2*، *1995*، ڕووی دەرەوەی بەرگی دواوە.

-نجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تاکرانەهای ارس، آذرماه *1328*، تهران.

-لەزۆربەی زۆری بەڵگەنامەکانی دووتوێی بەرگەکانی د.ج.ك دا ،ئەو ئارمە لەسەر نامەکان دەبینرێ.

15)مەحمود مەلا عززەت، ك.م.م ل *79*.مێژووی داڕشتنی نیشانەکەو جۆری، هەر ئەوەندەی باسکراوە، پێدەچێ ئەوە سەرچاوەی سازکردنی ئەم ئارمو تابلۆیە بێت کەتا ئێستا ڕووناکی نەخراوەتە سەر مێژووی سازکردنو هونەرمەندەکەی.

16)ڕ.ك، ژمارە 47–25ی بانەمەڕی 1325.

17)ڕ.ك، ژمارە 54.15ی جۆزەردانی 1325، دیسان ژمارە 3کو 57.

ئەحمەدی ئیلاهی سەرۆکی ئیدارەی مالییەی کوردستان(وەزیری مالییە)بوو.

18)ڕ.ك ژمارە2،13ی ژانویەی 1946، لەو کۆبوونەوەیەی بۆ ناونیشانکردنی بەڕێوەبەرانی چاپخانەو ڕۆژنامەو گۆڤاری کوردستان سازکرا، ئەو کارەش بەسەید محەممەدی حەمیدی سپێردرا، سەبارەت بەوە وتارەکەی خوێندبۆوە.

19)ژمارەی وتاربێژان19 کەس بوون، بڕوانە : ڕ.ك، ژمارە 10، 1946/2/4.

20) ڕ.ك ، ژمارە 14، 1946/2/13. دەقی سوێندەکە لەشوێنێی خۆیدا دەبینرێت.

21) بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، د.ج.ك بەرگی 1و2، بۆ نموونە بەڵگەنامەی ژمارە 22،24،25، 32، 54، 80،83،87، 95، 116، 160، 161، 171...

22) ڕ.ك، بۆ نموونە ژمارەکانی : 8تا 17، 20، 27، 29، 30، 31، 56.

23) ڕ.ك، ژمارە 8،1946/1/28.

24)هەرچەند ئەم هێزە ڕێکخراوترین و بەئومێدترین هێزەکانی جەمهورییەت بووە، بەڵام دیسان ناکرێ ئەو ڕاستییە لابخرێت کەکشانەوەی ئەو هێزە بۆ ئەو بەشەی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی ئێران، لەناچاری و گوشاری هێزی سەربازی و ئاسمانی عێراق بەپاڵپشتی بریتانیا بوو کە بارزانی ناچار کرد کوردستانی عێراق بەجێبێڵێ... نەك لەو دیدە نەتەوایەتییەی هێندێ کەس پێیان خۆشە باسی بکەن، چونکە ئەگەر بارزانی دەرفەتی ئەوەی بۆ بلوایە کەلەسەر شەڕی دژ بەداگیرکەر بەردەوام بوایە وانارچەو بەشە کوردستانەکەی خۆی بەجێ نەدەهێشت و لەسەر شۆڕش بەردەوام دەبوو... ئەو ڕاستییەش لەڕۆڵی مێژوویی بارزانی و ئەفسەرەلێزان و بەتواناکانی ناو ئەو هێزە کەم ناکاتەوە، وەك هێندێك بەهەڵە بۆی دەچن.

25) بەتایبەتی لەپەیمانی (اتحاد) 1942/1/22، کۆنگرەی (تاران) 27–/1943 12/29، کۆبوونەوەی (پۆتسدام) 7/17تا 1945/8/2. بڕوانە:

مەحمودمەلا عززەت، تیڕوانینێکی سەربەم لەکۆمارەکەی مەهاباد، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، هەولێر، ژمارە 592و 20،593—1994/8/21.

نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتی–دا 1992، ل 24و 25.

26) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە.

William Eagleton, The Kurdish Repablic 1946, London 1963. P.44.

–مەحمود مەلا عززەت. ك. م.م 1984، 1986، ل94.

27) بڕوانە:

–مەحمود مەلا عززەت، هەمان سەرچاوە، ل 77و 79.

–عبدالرحمن قاسملوو، چل سال خەبات لەپێناوی ئازادی، 1985، ل 23.

–نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل 87.

28)بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ڕ.ك، ژمارە 1و 2، 11و 13-1-1946.

29)ڕ.ك، ژمارە 14،13-2-1946.

30)ڕ.ك ژمارە30، 12خاكەلێوەی 1325.

31)گۆڤاری هەڵاڵە، ژمارە 3، بانەمەڕی 1325، ل4-7.

32)ڕ.ك، ژمارە 5،6 جۆزەردانی 1325.

33) بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، د. ج.ك، بەرگی 1، بەڵگەنامەی ژمارە 132، ل 149. مێژووی نامەكە 13-4-1325 بووە، نامەكە ئاڕاستەی جەنەڕاڵ حەمەرەشید خان كراوە كەفەرماندەی هێزی بۆكان و مەنتقەی بوو، یەكێك بوو لەو كاربەدەستانەی كەلەسەر یەك خەت دژی كاربەدەستانی تاران بوو چونكە هیچ جۆرە متمانەیەكی پێیان نەبوو.

34)ڕ.ك، ژمارە 69، 20-4-1325. پێشەوا بۆ وتوێژ سەفەری تارانی كردبوو، بە پێی ڕۆژنامەی كوردستان لە 28ی پووشپەڕی 1325دا لە(تحریەند) دیدەنییەكە كرابوو، تەواوی گفتوگۆی دیدەنییەكە هەر لەناو بازنەی پێوەندی كورد بەئێران و ئازادی و دێموكراتییەوە بووە.

35)ڕ.ك، ژمارە 47، 6 جۆزەردانی 1325.

36)بڕوانە:

*نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل 234-233.

-Howell, Jr. Wilson N, The Soviet Union and The Kurds A Study Of National Minotry, 1965, p. 188

-ڕ.ك، ژمارە 52، ڕۆژی 2ژوین 1946 باسی (پەیام نوسی ئاژانسی فرانس-زیکیل ناپلیون) ی کردووە بەبێ ئەوەی دیدەنییەکانی پێشەواو ئەو باسەی بڵاوکردبێتەوە، تەنها ئامآژە بۆ دیدەنییەکانی پێشەواو لێپرسراوان دەکات.

37)بڕوانە: گۆڤاری هەڵاڵە، ژمارە 3، ساڵی یەکەم بانەمەڕی 1325،ل7.

38) بڕوانە:

*جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنة، تهران، چاپی دوم، تابستان 1366. ل339.

*نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل227.

39) ڕ.ك، ژمارە 59، 18 ژوین 1946.

40) ڕ.ك ژمارە 60، 20 ژوین 1325.

41)وشەکە هەر ئاوا نوسراوە.

42) ڕ.ك. ژمارە 60.

43) ڕ.ك، ژمارە 75، 11-8-1946، ل 1و2و 4.

44)ڕ.ك، ژمارە 76، 22 گەلاویژ1325.

45)ڕ.ك، ژمارە 85، 21 خەرمانان 1325(11-9-1946).

46)بڕوانە:

*نەوشیروان مستەفا ئەمین، سەرچاوەی ناوبراو، ل 232.

*فریدە کوهی-کمال دیهکردی، کوماری کوردستان، دامەزران وڕووخانی، 1986، ل45-46، ئەمانیش لەئەرکیڤی بریتانیا دەریان هێناوە.

47)ژمارەی تەلەگرام: 761-9/3-546، تەورێز، 5ی ئازار، 1946، 1ی دوای نیوەڕۆ(6ی ئازار، 25،6ی پاش نیوەڕۆ).

48) ژمارەی تەلەگرام: 1746-24591/3 ,861، مۆسکۆ، 7ی ئازار، 1946، 9ی دوای نیوەڕۆ(7ی ئازار، 37، 5 د.ن).

"Foreign Relation Of The United States Diplomatic Papers 1946,Volume VII."

بەشی شەشەم

توێژینەوەی سروشتو خەسڵەتە تایبەتیەکانی جەمهوریەتی کوردستان

پاری یەکەم:

-هەڵسەنگاندنی چینایەتیی سەرکردایەتیی حزبـــی دیموکــرات و جەمهوریــەتی کوردستان.

1-قازی محەمەد لەناو روناکیی مێژودا..

2-رۆڵی مێژویی سەرکردە.

3-گفتوگۆو خودموختاری.

4-دیپلۆماسیەتی کورد لەناو سیاسەتو نوتقەکانی پێشەوادا .

پاری دووهەم:

-سەرۆك وەزیران و لێپرسراوانی تر.

پاری سێهەم:

-سروشتو خەسڵەتە دیارەکانی جەمهوریەتی کوردستان.

پاری یەکەم

هەڵسەنگاندنی چینایەتیی

سەرکردایەتی حزبی دیموکرات و جەمهوریەتی کوردستان

داگیرکردن و دابەشکردنی کوردستان و سەپاندنی حوکمێکی دواکەوتووی بێگانەی وابەستە بەدەوڵەتە ئیمپریالیستەکانەوە، رەوتی ژیانی ئاسایی کۆمەڵگەی کوردی تێکدابوو، گەشەکردنە کۆمەڵایەتیی و ئابووریی و سیاسیی و ئاییدیی و فیکرییەکانی لەسەر رێبازی خۆیان لادابوو، وەك گەل و نەتەوە مامەڵە نەدەکرا، لەسادەترین ماف بێبەریی کرابوو، چەند جۆرە چەوساندنەوەی بەسەردا سەپێنرابوو، ئێران کرابووە بازاڕی دەوڵەتانی سەرمایەدار، بەبازاڕی کوردستانیشەوە، لەگەڵیشیدا ئیرادەو بەرژەوەندییەکانی چینە ئورستوکراتییە فەرمانڕەواکەی تارانیشی بەسەردا سەپێنرا بوو، دەرەبەگێتی و سیستیمی خێڵەکیی کرابوونە پایەگای درێژەدان بەداگیرکردن و بەو دیاردانە... بەوەش دووچاری سێ جۆر وابەستەیی و چەوساندنەوە کرابوو...

لەگەڵ ئەوانەشدا بەش و چینە کۆمەڵایەتییەکان لەسەرخۆ ورده ورده لەناو هەناو منداڵانی کۆمەڵگەی کوردستاندا دەخولقان و سەریان دەردەهێنا، بێهێز و توانا و بێ دەسەڵات دەجوڵان و نەیاندەتوانی جێگەی ئاسایی خۆیان لەناو کۆمەڵدا بگرن و رۆڵی مێژووکردی خۆیان واژی بکەن.

بۆیە چینی دەرەبەگ و سستیمی خێڵەکیی بەبەهێزیی و وەك خاوەن دەسەڵاتی سیاسیی و نوێنەری رژێمی پایتەخت بوون، ئاغاو بەگ و خان و میرو بەگزادەکان باڵادەست بوون، لەئاست داگیرکەریشدا وابەستەو نۆکەر بوون بۆ چینی خاوەن دەسەڵاتی نەتەوەی سەردەست. بۆیە سەرەك هۆزو خێڵ و تیرەو خاوەن موڵکەکان، هەم دەستیان بەسەر ئەو لایەنانەی ژیان و هەم کۆسپی سەرەکیی ژیانی کوردەواریی بوون، لەگەڵیشیاندا هەوڵیان ئەدا مەلاو مزگەوت بۆ سودو بەرژەوەندیی خۆیان بەکاربهێنن..

لەبەر ئەوانە بوو کە زۆربەی زۆری پانتاییەکانی زەوی بەدەست ئەم چینەوە بووە، (لە 66–70٪ زەوی کوردستانی ئێران لەدەست دەرەبەگەکاندا) بووە(1)، زۆربەی زەوییە ئەرمانەکانی هی چەند کەسێکی غەیرە کوردە کەلەتاران و پاریس و لەندەن دادەنیشن) •

لەبەرامبەر بەوە چینی جوتیار بەهەموو بەش و توێژاڵە هەژارەکانەوە کە زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵی کوردەواری بوون...(زیاتر لە 60٪ی خێزانە جوتیارەکان، نەکەم و نەزۆر زەوییان نییەو لە 33٪یشیان کەمتر لەهێکتارێکیان هەیەو لە 56٪ زەوییەکان لەدەست لە 1٪ی دانیشتوانی لادێدایە..)(3) ئەو لە 15٪یەی کەدەمێنێتەوە وا زیاتر لەهێکتارێکیان بووە، لەم بەشە ناوەڕاستەی ئەم چینە کەم کەسیان زیاتر لە دە هێکتاریان هەبووە.

بۆیە ئەم چینە، خاوەن دەسەڵاتی ئابووری بووە، نوێنەری دەسەڵاتی سیاسیش بووە بۆتە پایەگای دەسەڵاتی چینی کاربەدەست. دەستبەسەرلگری پێوەندی و ئامرازی بەرهەم هێنەرو خوڵقێنەری چەند جۆر پەیوەندیی دەرەبەگیی بووە بەتایبەتیی لەشێوەی بەرهەمهێنانی کشتوکاڵ، بەخێوکردنی مەڕومالات و ئاژەڵ، وەشێوەی تێکەڵ لەو دوو جۆرە بەرهەمهێنانە.

لەئەنجامی بوژانەوەی بازاڕی شارو شارۆچکەکان و گەشەکردنی بازرگانیی، چینی بورجوا سەری لەقاپیلکەی خۆی دەردەهێناو لەناو منالانی سستێمی دەرەبەگیدا بەرەو خۆدەرخستن و سەلماندنی بوونی خۆی دەچوو، دوابەدواشی چینی کارگەریش بەپێی گۆڕانە ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان ئەجوڵاو لەگەشەکردنێکی زۆر لەسەرخۆدا بوو، بەڵام هیچیان ئەو هەلومەرجانەیان بۆ نەدەخوڵقا کە وەك چینەکانی نەتەوەی کاربەدەست و لەناو هەمان بارودۆخدا، ئاسایی گەشەبکەن و رۆڵی خۆیان ببینن، بۆیە بێتواناو بێدەسەڵات دەمانەوەو زۆر لەسەرخۆگەشەیان دەکرد.

لەناو ئەو کاروانی گەشەکردنە نائاساییو بەدەر لەیاساکانی مێژوو، بەشە خوێندەوارەکە لەناو بازنەیەکی تەسکدا بوو، چونکە، مندالەکانی جوتیارو هەژارانی کۆمەڵ نەدەیانتوانی ئەو رێگەیە بگرن، نە ئەو دەرفەت و رێگەیەشیان پێدەدرا کەبخوێنن...

• بڕوانە: عبدالرحمن قاسملو، هەمان سەرچاوە.

ئەوە وێنەیەکی بچووککراوەی کۆمەڵگەی کوردەواریی سەردەمەکەی دووەم جەنگی جیهان و ساڵانی دواتریش بوو، لەناو ئەو بارودۆخ و هەلومەرجانەداو لەسەر ئەو زەمینەیە، حزبی دیموکراتی کوردستان وەك میراتگری سیاسیی کۆمەڵەی ژ.ك پێکهێنرا، لەناو هەمان هەلومەرجدا سەرکردایەتییەکەی بەوملەد بوو، جڵەوی سەرکردایەتیی و... جڵەوی بەڕێوەبردنی جەمهوریەتەکەی پێسپێردرا...

هەرچەندە ناکۆکیی و ململانێ لەنێوان هەردوو چینە دیارو ئاشکراکەی کۆمەڵ، چینی جوتیارو هەژاران، چینی دەرەبەگ و کۆمەڵگەی خێڵەکی، بەهۆی ئەو بارودۆخ و حاڵەتە نائاساییانەوە، قووڵ بووبوون، جیاوازییەکان زۆر گەورەو ناعەدالەتییەکان چاوێنیی بوون، لەگەڵ ئەوانەشدا ناکۆکییەکان نەدەتەقینەوە، چەوساندنەوەکان ئاسان و بێگرێوگۆڵ دەکران، چونکە چینی یەکەم هەرچەندە زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵیش بوون، بەڵام هەلومەرجە خۆیی و بابەتییەکان لەئاستێکدا نەبوون کە دەستبەری ئەو دیاردەیەو توندوتیژکردنی ململانێیەکە بن، زیاتر لەوەش دەسەڵاتە سیاسییە خۆماڵییەکەش لەئاراد نەبوو، بوونی نەبوو.

چینی فەرمانڕەوای نەتەوەی کاربەدەست زیاتر یارمەتیی مانەوەو بەردەوامیی ئەو حاڵەتەی ئەدا...

ئەوەش بۆ خۆی هەم دەبووە هۆی زیاتر لاوازیی و بێدەسەڵاتیی و بێ ڕۆڵیی چینی بورجوا، وەك سەرەنجامێکی ئەم حاڵەتەش مانەوەی چینی کرێکار، لەناو بازنەکەی خۆیدا، خۆ ئەگەر ئەو ڕاستییەش لەبەرچاو بێت کە زیاتر لە 95٪ کۆمەڵ نەخوێندەوار بێت وا دیمەنێکی تری زۆر نائاسایی بارودۆخە کۆمەڵایەتیی و سیاسییەکەمان بۆ ئاشکرا دەبێت..

جا سەرکردایەتیی حزب و جەمهورییەتەکە لەناو ئەو کۆمەڵەوە لەدایك بوون و پەروەردەکراون و بوونە کاربەدەست، بۆیە باش وایە ڕووناکی بخەینە سەر جێگەو شوێنی کۆمەڵایەتیی و توانای ئابووری ئەو سەرکردایەتییە، تا لەناو ئەوەوە بتوانرێت هەم نرخاندن و هەم توێژینەوەی سروشتی چینایەتیی سەرکردایەتییەکەی حزب و جەمهورییەتەکە بکەن، بۆ ئاسانترکردنی ئەو کارەش باش وایە لەشوێن و پایەو پلەی کۆمەڵایەتی هەر لێپرسراوێك، لەباری ئابووریی و دەراماتیی هەریەکەیان بگەین، بێ ئەوەی ئەو نرخاندن و توێژینەوەیە لەکەسێتیی هیچ یەکێك

لەلێپرسراوەکان کەم بکاتەوە، لەڕۆڵی دڵسۆزانەو نیشتمانپەروەرانەو لێپرسراوانەیان کەم بکاتەوە، بەپێچەوانەشەوە، ئەو لێپرسراوەتیانەی ئەو تێکۆشەرانە، کەلەسەرەنجامدا بووە هۆی شەهیدبوونی ژمارەیەکییان، نیشانەی دڵسۆزیی و بەوەفایی و نیشتمانپەروەرییان بوو.. بەتایبەتی و هەر وەك لەسەرەوە ڕوونکرایەوە، ئەوە سروشت و کەرەکتارەکانی کۆمەڵگە خۆی بوو کە ئەو حاڵەتانەی خولقاند بە لایەنە پۆسەتیڤ و نێگەتیڤەکانیشەوە..

قازی محەمەد لەناو ڕووناکیی مێژوودا

جێگەی خۆیەتی لێرەدا لەخەسڵەتە تایبەتییەکانی سەرکردایەتی حزب و کۆمار بدوێین، ڕوناکی بخەینە سەر کەرەکتارە کۆمەلایەتی و ئاستیی چینایەتی و جێگەو پلەو پایەی لێپرسراوە سەرەکییەکان لەکۆمەلگەی ئەو بەشەی کوردستانی ڕۆژهەلاتدا، لەبەرئەوەی قازی محەمەد ڕۆڵی سەرەکی و هەستیارو ئاراەیەك چارەنووسسازی لەژیانی خۆی و بنەماڵەکەی و مەهاباد و ئینجا لەحزبی دیموکرات و جەمهوریەتدا بینی، بۆیە لەجێگەی خۆیدایە کە چەند بکرێ قسەی لەسەر بکەین و ئینجا بێینە سەر لێپرسراوانی تر..

1- قازی محەمەد، پێشەوای گەل و سەرۆکی حزب و سەرکۆماری کوردستان.

لەبەر ڕۆڵی گرنگ و هەستیاری، هوشیاریی سیاسیی و خوێندەواریی و زانینی گەلێ زمان... بەپێویستی دەزانم، کەمێ بەدرێژیی لەسەر پێشەوا بدوێم، مەبەستمە بڵێم هەرچەندە لێرەدا جێگە کۆمەلایەتیی و چینایەتیەکەی ئاماژە بۆ دەکەم، لەگەڵیشدا ئەوەش دەردەخەم کە ئەو بوون و ئاستی دارایی و دەرامەتەکەشی هەر بۆ خزمەتی کۆمارو میللەتەکەی تەرخان کرد، خاوەنی چەندین دێ و دەرامەتێکی چاوێنی هەبوو، لەچەند بەڵگەنامەیەکی بەرگی سێیەمی دەوڵەتی جەمهوریی کوردستان (ستوکهوڵم1997)داو لەوەسییەتنامەکەیدا، کەلەجێگەیەکی تر دەبینرێت، بەهەق پێشەوا ئەو توانای ئابوری و داهاتەی هەر بۆ خزمەت و کاری گشتی بوو.

پێشەوا لەنێوان بۆکان و سەراو میاندواودا چەندین دێی هەبووە وەك دێی ئاغلیان کە زیاتر چەڵتوکی تێدا چەنراوە.

لێرەدا هەوڵ ئەدەم رووناکیی بخەمە سەر کورتەیەک لەژیان و رۆڵی پێشەوا تا روخاندنی کۆمار... خۆبەدەستەوەدان و گرتن و دادگایی کردنەکەش، لەشوێنی خۆیدا بەدرێژی باسدەکەم...

قازی محەممەد لەناو رووناکیی مێژوودا[*]

پێشەوای گەل، رابەری حزبی دیموکراتی کوردستان، سەرکۆماری کوردستان، ئەو نازناوو پلەو پایانە، هەر لەخۆوەو بەرێکەوت، یابەهێزو سەپاندن، لەناو نەریتی تایەفەگەری و عەشایەری و بەوەراسەت دەست قازی محەممەد کەوتن، یان وەك شەخسییەتێکی ناسراو، خاوەنرێزو زاناو بەتوانا، سیاسییەکی دەرکەوتوو لەمامەڵەی ناو کاری رۆژانەو خەباتدا، کۆمەڵانی خەڵك بەخواستی خۆیان کردیانە نازناوی سەرکردەکەیان؟

هەیە وا بیر دەکاتەوە کە ئەوەی لەسەر قازی محەممەد نووسراوە، زیاتر لەسنووری پیاهەڵدان و گەورەکردندا بوە، لەناو سۆزی نیشتمانپەروەری و هەستی نەتەوایەتی و شانازیکردن بەئەزموونەکەی کۆماری کوردستانەوە نووسراون.

هەشە بێمرووەتانە، نەزان و هەرزەکارانە، لەناو بیری تۆڵەسێنانەی پڕ لەرق و کینەی رەش، باسی پێشەوایان کردووەو، ئەزموونەکەیان نرخاندووە، لەناو ئەوانەدا، نوسەری خۆماڵی و بیانی، گەلێ راستی و خەسڵەت و زانیاریی بەکەڵك و لێکۆڵینەوەیان نووسیوە، نرخاندنی لۆجیکانەیان کردووە، ئاماژەیان بۆ رەخنەو کەموکورتییەکان، هەڵەو بۆشاییەکان کردووە، لێرەدا هەوڵ ئەدەم لەچەند لایەنێکی ژیانی پێشەوا قازی محەممەد بدوێم، بەپەنابردنە بەر زۆر لەنوسینی ئەو نوسەرانە.

---

[*] ئەم نوسینە بەشێکی لێکۆڵینەوەیەکە لەژێر سەردێڕی(قازی محەممەد لەناو رووناکیی مێژوودا)بڵاوکراوەتەوە، بەدەستکارییەوە. بڕوانە گۆڤاری مامۆستای کورد ژمارە 24و1995/25.

رۆڵی مێژوویی سەرکردە[1]

یەکێ لە گرنگترین هۆو هۆکارە چارەنووسسازەکان لەپرۆسەی رزگاری و سەربەخۆیی هەر گەل و نەتەوەیەک. سەرکردەو سەرکردایەتییە، چونکە هاوپەیوەندییەکی توندوتۆڵ و گرێدراوی بەسەرجەم فاکتەرو هەلومەرجەکانی ترەوە هەیە. ئەم هۆو رۆڵەی بۆ کوردو گەلانی هاوێنەی کاریگەرانەتر خۆی دەنوێنێ، سەبارەت بەو هۆیانەی کەلای خوێنەر شاراوە نین. هەر لەبەر خودی ئەو هۆیانەشە کە نرخ و سەنگی رۆڵی مێژوویی هەر سەرکردەیەک و سەرەنجامی خەبات هەر بەتەنها لەسەرکەوتن و رزگاری و گەیشتنە ئامانجدا نییە. هەر ئەم لایەنە بەتاکە پێوانە ناژمێردرێ. بەڵکوو هاوشان بەوە لەپێچەوانەکەشیدایە، لەساتەکانی نوشستی و شکستیدایە، لەوەشدایە کەلەبەردەم یان لەناو کارەساتی ژێرکەوتندات تا چ ئەندازەیەک گەل لەسەرئەنجامی بارو دۆخەکە، لەکارەسات و ئەهامەتیی ئار کارەساتەکە سەرفراز دەکرێ، وزەو هێزو توانای لەتێکوپێکشکان لادەدرێ و بۆ هەلو دەرفەتی تر دەپارێزرێ.

ئەگەر لەروانگەی ئەو بۆچوونەوە سەرنجێکی وردو بابەتییانەی ئالەباریی جیوپۆلیتیک و جیۆستراتیجی هاوپەیوەند بەو زەمینە کە کۆماری کوردستانی لەسەر دامەزرا، ناڕەسیویی هەلومەرج و عەردی ئامادە نەبوو، هۆو هۆکارە ناکامڵە خۆییەکان، فرەدوژمن و رۆڵی خراپی زلهێزەکان، نەبونی دۆستی ستراتیجی، ئاڵۆزی و گرفتە سەرهەڵداوەکانی رۆژانی پێش روخاندنی کۆمار... هتد بدەین و، بزانین ئەوانە، لەیەک ساتدا روبەڕوی پێشەوا قازی محەمەد، وەک سەرەککۆمار، بووبن، پێشەوا لەدامەزراندن و بەڕێوەبردندا رۆڵی سەرەکی و بنچینەیی بینی، لەڕۆژانی پێش کارەساتیشدا، لەبەردەم سێڕێیانێکی یەک لەیەک تاریک و نوتەکتردا بووە. دەبو راستەوخۆو بەڕوونیش بڕیاری خۆی بدات، بڕیارێک کە کۆمارو تێکۆشەران و دڵسۆزانی دەخستە بەردەم رووبەڕووبوونێکی خولێلانەدەر: لەناو ئەو هەلومەرجانەدا بەرگری لەکۆمار بکەن، یابکشێنەوەو خەڵک بۆ ئەرتەش بەجێ بهێڵن، وە یان خۆی بەدەستەوە بدات و بەمەزنەی خۆی، گەل لەکارەسات و مەهاباد لەوێرانکردن رزگار بکات، بەڵێنەکەی خۆشی بەو جۆرە بهێنێتەدی.

هەلبژاردنی ڕێگەی سێیەم، دیاردەیەکی هێندە هەستیارو نامۆ بوو کە دەبێ زیاتر لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، وەرامی ڕەزامەندی زۆر پرسیار بدرێتەوە.

بۆ ئەوەی پێشەوا بناسین، لەڕۆڵی سیاسیو دیدو بۆچوونی بگەین لەدوابڕیارو چارەنوسەکەی حالی بین، دەبێ باسو لێکۆڵینەوەی بابەتییانەو هەمەلایەنەی ئەزمونەکەی مەهاباد بکرێ، دەبێ لەژیانی پێشەوا: ئایینی، کۆمەلایەتی، سیاسیو دیپلۆماسی، ڕۆشنبیری، سەربازی، باری سەرنجو بۆچوونی نەتەوەییو نیشتمانی شارەزا بین، چونکە هەر بەوانەش ئرخاندنی زانستییانەی ڕۆڵو جێگەو بڕیارەکانی دەکرێ.

بۆ ناسینی قازی محەمەدو زانیاری سەرەتای ژیانو شێوەی پەروەردەو پێگەیشتنی باجارێ پەنا بەرینە بەر سەرچاوەی ڕەسەنی سەردەمەکە(ڕۆژنامەی کوردستان) بابزانین لەو ڕووەوە چی تۆمارکراوە:

(حزرتی پێشوای کوردستان محمد قازی کوڕی اغا میرزا علی مرحومە لەبانەمەر(اردیبهشت)1279ھ شمسی بەرانبەر بە 2 محرم 1318ھ ق لەشاری مهاباد لەدایك بو. ئەم زاتە زۆر بەچاکی لەژێر دەستی بابو دایکیدا پەروەردە کرا... دوای خوێندنی چەن ڕسالێکی کوردیو فارسی دەستی بەخوێندنی سەردای نحوو صرف کرد هەروا ادامەی بەخوێندندا تالەعلومی معقولو منقولدا: نحو، صرف، منتق، بلاغە، اصول، فقە، کلام.. فارغ التحصیل بو.. بێ ووچان لەڕووی خوێندنو زیادکردنی معلوماتو فێربوونی زمانی بێگانە دەگەڕا، توانی بەوسیلەی مامۆستای تایبەتی زبانی انگلیسی، روسی، فرانسی بخوێنێو بێجگە لەم سێزمانەو زمانی زگماکی خۆی کە کوردیە، زمانی عربی، فارسیو تورکیشی زۆر باش دەزانی.

حضرتی محمد قاضی پێشوای کوردستان هەرلە منداڵیەوە خاوەنی گیانێکی بەرزو بەهێزو نیشانی گەورەیی، شجاعەت، لەخۆبوردن دەویدا دیاری دەدا... بێ وچان لەحقوقی هەموو کوردێك بەتایبەتی هەژاران و لێ قەوماوان لەهەموو جێگایەك دا دفاعی کردووەو دەیکا، بەطوری کلی ڕشتەی کاروباری مهاباد، سیاسی، کۆمەلایەتیو.. حتی لە دەوری دیکتاتۆری رضا خاندا لە دەستیدا بوو... کاروباری حکومەتیش بێ مداخلەی وی حل نەدەکراو جێبەجێ نەدەبوو...

اموزگاران‌و شاگردانی مدارس بەوەسیلەی رەبەری خۆیان مناسباتی سیاسیان دەگەڵ احزابە ئازادیخوازەکانی عراق، تورکیە، سوریا، بنیادنا، وەختێ کە رضا خانی فاشیست لەکوردستان نفوذی پەیداکردو بەدەستووری مقاماتی فاشستی لەسەرۆکی فرهنگی لابرا... جنابی محمد قاضی دەگەڵ دوژمنانی شخصی خۆی بەمدارا دەگەڵ دۆستان بەوفایە بەڵام ناتوانێ لەمقابل دوژمنانی نیشتماندا مدارا بنوێنێ.(2)

دیسان (ر.ك)و گەڵێ نوسەری بیانی‌و فارسی، هەندێ خەسڵەت‌و رەفتاری، ئەویان باسکردووە کە : شارەزای مەسەلەکانی ئاین، سیاسی، ئابووری، کۆمەڵایەتی بووە.

پاش هەڵسەنگاندن‌و لێکۆڵینەوە بڕیاری خۆی ئەدا ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی.. ماڵەکەیان پەناگەی هەموو ئەو کەسانە بوو کە دەکەوتنە ناو کێشەو گرفتەوە. زۆر لەو کچ‌و ژنانەی تووشی کێشەو پەژارەو گرفت دەبوون پەنایان بۆ قازی محەمەد دەبرد، کەسێکی بەدەم‌و زمان... پتەو ئازادیەك دیکتاتۆر، لەبینیندا بەرامبەرەکەی ناچار دەبوو رێزی لێبگرێ. ئەوانەی لەنزیکەوە بینیبوویان بەباشی بۆیان دەرکەوتبوو کەچی شەخسییەتێکی هەیە، هەروەها فرە زوو تێگەیشتبوون کە ئەو چۆن لەهەموو جێگایەك بۆتە سیمبۆلی کوردایەتی، لەسەرخۆو مەتین، بەئارامی قسەی دەکرد.(3) پێش ئەوەی باوکی ئیجازەی قازیێتی بداتێ سەرۆکایەتی مەعاریف‌و ئەوقافی مەهابادی لەئەستۆدا بوو. (4) پیاوێکی ئاگادارو بەڕەوشت‌و هێمن‌و دانا...

لەخێزانێکی ئاودار.. پیاوێکی سیاسی بو... مێژووی کۆنی کوردستانی خوێندبووەوە.(5) تا ئەو سەردەمە هیچ سەرکردەیەکی کورد وەك ئەم تێنووی بڵاوکردنەوەی خوێندن‌و خوێندەواری نەبووە، رۆشنبیرو زانایانە، هەر پێش بڵاوکردنەوەی دامەزراندنی کۆمار. لەناو ئەو قەوارە خودموختارییەی هێنرایە ئاراوە، زمانی کوردیی کردە زمانی خوێندن، خوێندنی قوتابخانەی بۆ کوڕو کچ کردە زۆرە ملێ: (لەو تاریخەوە تا 10 رۆژی دیکە هەر کەسێك کوڕو کچی هەبێ کە عومری اقتضای خوێندن بکا دەبێ بینێرنە مەدرەسە ئەلبەتە هەر کەس لەو ئەمرە روو وەرگێڕێ بەتوندترین مجازات تەنبی دەکرێ:(6)

بۆ سەردەم‌و رۆژگارێکی وەك ئەو دەمەی کۆمەڵی کوردەواری، لەزانایەکی ئاینییەوە بڕیارێکی وا هەستیار، هەنگاوێکی مەزن بووە، بەو جۆرە خواستی بوو کە کورد لەنەخوێندەواری رزگار بکات، پێشەوا قازی محەمەد روناکبیرێکی هەڵکەوتوو

بوو که وێنەی لەرۆژگاری ئەو کاتەی نەتەوەی کورددا زۆر کەم بەدی دەکرا... گوڵێك بوو لەسەحرا روابوو، بەڵام دیسانەکە لەگەڵ خۆی نزیك بوو... دەردو ئازارو هیواو ئاواتەکانی زۆر باش تێگەیشتبوو... ئەوەندە خۆشەویست بوو... کە خەڵك خۆی ئازناوی پێشەوای پێدابوو...(7) دیسان هەر قاسملو دەنووسێ: "شەخسییەتی قازی محەمەد پێویستی بەلێکۆڵینەوەی زیاتر هەیە، ئەو شەخسییەتە مەزنە لەمێژووی گەل کورددا پلەو مەقامێکی تایبەتی و بەرزی هەیە، قازی محەمەد لەشارستانییەت و زانستی تازەو هەروەها وەزع و رووداوەکانی جیهانی تەواو شارەزا بوو."

رۆڵی دەرکەوتووی قازی محەمەدو شیاویی بۆ رابەر، لەو کاتانەوە باشتر دەرکەوت کە هەلومەرجی کەمێ لەبار رەخسا بۆ پێکهێنانی دامودەزگای خۆماڵی بۆ خۆبەڕێوەبردن، پێش ئەو دەسپێشخەرییەش، هەر دوای داگیرکردنی هەندێ ناوچەی ئێران، مەهاباد کەوتە بەر مەترسی هێرش و تاڵانی هەندێ تیرەو هۆزی کورد خۆی، ئەو لەهەمووکەس زیاتر بەپەرۆش بوو. لەدانیشتنێکدا لەگەڵ (مامۆستا مەلا رەحیمی عەبباسی) و قسەو باس و پرسیار لەسەر باروودۆخەکەو ساتەکانی ئەو رۆژگارە ئەم سەر گوزەشتەیەی لەزمانی حاجی سەید عەلی حەسەن پوور بۆ باس کردین:

شەوێکی لەدەرگا درا... کە کردمەوە، روانیم قازی محەمەد بۆ خۆی بوو، پاش سەلام و هەواڵپرسین، گوتی: تفەنگت هەیە؟ گوتم: بەڵێ، گوتی: دە هەستە چیت فیشەکیش هەیە هەڵیان بگرەو بابڕۆین، گوتم: بۆ کوێ؟ گوتی: دەڵێن ئەمشەو مەنگوڕ دێنە سەر مەهاباد. پێکەنیم گوتی: بۆچی پێدەکەنی! دەزانم دەڵێی قازی... ئێمە بەدوو تفەنگ چیمان پێدەکرێ.. ئنجا گوتی: دەسا خۆت...، چونکە ئەوان بەشەو دێن... کە تەقە رووبەڕوویان دەبێ، ئەوان نازانن ئێمە چەند تفەنگین...

وا دەزانن پێنج سەد بۆیان دانیشتوون.. ئەو شەوە چووین، بەڵام هیچ رووی نەدا. بۆ سبەینێ کە پێشەوام دیتەوە پرسیم: کەچی کردووە؟ گوتی: بۆ ئەمشەوی سێ سەد چەکدارم هەیە.(8)

زۆر مەبەستی بوو ئارام و ئاسایش باڵ بەسەر کۆماردا بکێشن، هەر زوو پۆلیس و پارێزەرانی ئاساییش بۆ مەهاباد رێکخران.

چەند گەلەکەی خۆش دەویست هێندەش بەتەنگ گەلانی ترەوە بووە، چونکە: "چوارچێوەیەکی فیکری زۆر بەربەرینی هەبوو نێو نەتەوەیی بیری دەکردەوە، هەموو نەتەوەکانی دنیای خۆش دەویست." "ماوەیەکی زۆر بۆ زمان‌و ئەدەبیاتی کوردی داناو بایەخێکی زۆری پێدا، رەنگە وجودو دەوری چالاکانەی دوو شاعیری گەنج، هەژارو هێمن، لەو هەلومەرجە قازیدا فرە تەئسیری هەبووبێ."(9) بۆیە لای مەبەست بوو کە زمانی کوردی پێش بکەوێ‌و پاکژ بکرێ، بۆ پاککردنەوەی زمانەکە لەوشەی ئەو زمانانەی لەرێی داگیرکردن‌و سەپاندنی کولتورێکی نامۆ بەکورد کاری خۆیان کردبووە سەری، کۆڕێکی دامەزراند تا وشەی فارسی‌و عەرەبی بەوشەی کوردی بگۆڕدرێن.

هاتنە مەیدانی سیاسییەوە:

سەرەتای چالاکی‌و هەستی نیشتمانپەروەری‌و خۆشەویستی نەتەوە لای قازی محەممەد هەر بە سۆزێکی سادەو دوور لەچالاکییەوە نەوەستا، بەڵکو بەهۆی ئەوانەوەو سەبارەت بەوە کەلەخێزانێکی ناسراوو نیشتمانپەروەردا پەروەردە بووبوو، هەر لەسەرەتای ژیانییەوە تێکەڵی چالاکی سیاسی بوو. "لەساڵەکانی 1927-1930دا کۆمەڵێکی زۆر بچووکی سیاسی کورد دامەزرابوو کەلەگەڵ راپەرینی ئارارات‌و خۆیبوون پەیوەندی هەبووە، وە لەگەڵ کوردستانی عیراقیش جاروبار پەیوەندی رادەگرت، ئەوانەی لەبەڕێوەبردنی ئەم کۆمەڵە بچووکەدا ناسراون بریتی بوون لە: (قازی محەممەدی شەهید، شێخ ئەحمەدی سریلاوا، قازی کاکە حەمەی بۆکان، مەلا محەممەد صادقی قزڵجی‌و مەلا ئەحمەد فەوزی)(10)

ئەو جۆرە پەیوەندییە سیاسییانە، لەگەڵ رۆژدا فراوانتر دەبوون، زیاتر لەسەر گۆڕەپانی تەسکی سیاسەتی ئەو سەردەمەدا لای رۆشنبیران دەردەکەوت، بۆیە هەندێ لەرۆشنبیرانی کۆمەڵەی (ژ.ک- کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد) کەوتنە سەر بیری خۆنزیککردنەوە لێی تالەنۆکتۆبەری 1944دا لەکۆبوونەوەیەکی نهێنی‌و تایبەتی، بوو بەئەندامی کۆمەڵەو ناوی نهێنی(بینایی) لێنرا." هەرچەندە قازی محەممەد ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی نەبوو، بەڵام رابەرو دەمڕاستی کۆمەڵە هەر ئەو بوو.(11)

دوای ئەم رووداوە، ژ.ک گەشەی چاوێنی دەست پێکرد، دانیشتوانی شارو دێهاتی هەر لەمەهابادەوە تا شنۆو نەغەدەو بۆکان‌و سەروی سەقز کەوتنە سەر بیری

هاوبەشی کردن، زۆر لەتیرەو هۆزەکان بەماڵدانی سەرۆکەکانیان لە ژ.ک-دا بوونە ئەندام، پەیوەندی بەبەشەکانی تری کوردستانەوە زیاتر دەبوو، لقی کوردستانی عیراق کەبەڵێپرسراوەتی مامۆستا ئیبراهیم ئەحمەد دامەزرابوو، چالاکییەکانی زیاتر دەبوو.. بەنامەیەکی تایبەتی پەیوەندی بەبارزانی، کە رابەری شۆڕشەکەی بارزانی دەکرد، کرابوو. ئالەمەراو مەبەستی بگەن، بۆ نەخشەی هاوکاری و یارمەتی .

لەو سەردەمانەدا کە چالاکی و هاتوچۆ زیاتر دەبوون، قسەو باس لەسەر دامەزراندنی کۆماری بۆ کورد گەرمتر دەبوو، سۆڤیەتەکانیش ئامۆژگارییان کردبوو کە کاتی ئەوە هاتووە لەجێگەی کۆمەڵەی ژ.ک حیزبێکی دیموکرات دابمەزرێنرێ. ئەم بیرە لەناو رۆشنبیرانی کۆمەڵەشدا قسەی لەسەر دەکرا. هەر وەک هێمنی شاعیر باسی دەکات:

دەستەیەك لەڕووناکبیران و ئەندامانی کۆمەڵەی ژ.ك هاتنە سەر ئەو بڕوایە کە جێبەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەلومەرجی ئێستای جیهان و کوردستاندا ئیمکان کەمە، بۆیە بەرنامەیەکی کورت و نوێیان کەلەگەل هەلومەرجی ئەو سەردەمەدا دەگونجا گەڵاڵە کردو لەڕۆژی سێی خەزلوەری 1324-1945 یەکەم کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەشاری مەهاباد گیرا." (12)

رۆڵی قازی محەمەد لەخەملاندنی بیری دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان، بەبەستنی یەکەم کۆنگرەو داڕشتنی بەرنامەو نووسینی ئاگاداری لەمەڕ دامەزراندن، زۆر دیارو کاریگەرو بوو. بەتایبەتی هەموو لەبەردەم گۆڕانێکی گەورەتردا بوون، جەماوەری حزبەکەو رێکخستنەکەی، بەجۆرێ بەرین بوو کە نەدەتوانرا بەماوەیەکی کورت بیانگرنە باوەش، داخوازییە: کۆمەڵایەتی، ئابووری، رۆشنبیری و سیاسییەکان روون و ئاشکراتر کران، قازی محەمەد وەك رابەری حزب جێگەی پتەوترو خۆشەویستتر دەبوو، ئەو گۆڕانەی کە هەمیشە جێگەی رەخنەو مشتومڕ بووە "ئامانجە مێژووییەکەی نەتەوەی کورد" کە کۆمەڵەی ژ.ك کردبوویە دروشم و ستراتیجی خۆی، "یەککرتنەوەو سەربەخۆیی کوردستان" گۆڕدرا. ئەگەر لەڕووی باری نێو دەوڵەتان، هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت، بارودۆخ و هەلومەرجە خۆییەکان، جیۆپۆلیتیك و جیۆستراتیجی لەمەڕ کوردستان، رژێمی تاران و هەڵوێستی گەل فارس بەرامبەر مافی چارەنووسی کورد، بیروڕای حیزبە ئێرانییەکان بەچەپ و

پێشکەوتنخوازەکانیشەوە...هتد ئەگەر بەلەبەرچاوگرتنی جۆری سازانی ئەوانە لەگەڵ ئەو گۆڕانە، وەك هەنگاوێ لەوەدەستهێنانی مافە نەتەوایەتییەکان، ئەو هەنگاوە بۆ ئەو گۆڕانە، بنرخێنرێ، وا بۆ ئەو سەردەمە هەر دەتوانرا ئەوە بکرێ، چونکە کاروبارو رووداوەکان ئەلەدەست کورددا بوون و نەبەهەرەی کورد دەسەڕان. بۆیە ئاشرە هەڵەیەك نەکرابوو کە زیانی گەورەو راستەوخۆ لەجووڵانەوەی نیشتمانی کوردو کۆمار بدرێ، بەلام هەڵەی گەورە لەوەدابوو کە ئەو گۆڕانە کرا بەستراتیجی جووڵانەوە، تا ئەو کاتەو تاەئەوێ گۆڕانەکە بەخۆگونجاندن بوو لەگەڵ هەلومەرجەکاندا. بەتایبەتی ئەوە زیاتر لەبەرنامەو لەپرۆسەی گفتوگۆدا دەردەکەوت، بەلام لەناو ماملەو ئاوکردارادا: جمهووریەتی کوردستان بەدامودەزگای وەزارەت و بەرێوەبردن، سوپاو هێزی چەکدار، ئالای سێ رەنگ، مامەڵەی سیاسی و دیپلۆماسی و پەیمانبەستن، وتووێژ وەك لای دووەمی خاوەن قەوارەیەکی یاسایی و مەعنەوی، میدیاو رادیۆو چاپەمەنی، زمانی کوردی کردنە زمانی خوێندن و رەسمی...هتد ئەوانە هەمووی لەناو دیدی سیاسەتمەدارانی رۆژنیشەوە، دووربوون لەخودموختاری. زیاتریش لەوە هەر لەیەکەم کۆنگرەی ئەم حیزبە تازە بەوەڵەد بووە، لەئاگادارییەکەی لەمەر کۆنگرەدا دروشمو ئامانجە ستراتیجییەکە زۆر بەئاشکرا تۆمارکراو دانی پێدانرابوو، رۆژنامەی کوردستان-ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان لەژمارە (302) لەژێر سەرباسی وتاری سەرەکییدا:

تێوەرسووڕانی پێنجەمین وەرزی هەوەڵین کۆنگرەی حیزبی دیموکراتی کوردستان نووسیویتی: پێنج وەرز لەمەوبەر بە بەرواری 2ی مانگی خەزەڵوەردا هەوەڵین کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەباژێری مەهاباد بەبەشداراکی 270 نفر نوێنەرانی تەواوی چینەکانی کوردستانی مەزن ساز بوو.. وەکی مەعلومە لەدوژمنانی نەتەوەی کورد ایمە دایمە داوایان دەکرد کە گوایا بیکەتی ارادەو امانج دەنێو نەتەوەی کورددا دەگوزێ دا نیە.. بەلام دیسانەکەیش ارادەی بیکەتی خوازی پی بی هێز نەکراو لەکوردستانی داگیرکراوی سوریەو عراق و تورکیەدا چەند نوێنەرێك بۆ اشتراك کردن دە کۆنگرەدا، هاتنە مهابادی، نوێنەری کوردستانی داگیرکراوی عراق دە کونگرەدا رای گەیاند "کەدەبێ تەواوی کوردستان بیك کەوێت مرامی حزبی دیموکراتی کوردستان رزگارکردنی تەواوی کوردستانی داگیرکراوە.. نوێنەرەکانی

کوردەکانی سوریە گووتی کە: ایمە بەتەواوی هێزی خۆمان حازرین کەبەگوێرەی مرامنامەی حزبی دیموکراتی کوردستان تێبکۆشین و ئەمن سڵاوی گەرم و گوڕی دانیشتوانی کوردستانی سوریەو لوبنان بەخەڵکی قارەمانی مهاباد و بە نوێنەرانی کۆنگرە رادەگەیەنم... پێشەوای شهیدی نەتەوەی کورد قازی محمد ئەو کۆنگرەیەدا نتقی کردو لەپاش بەخێرهێنانی نوێنەران و دوان لەسەر ئەو مەبەستانەی ژوورەوو رای گەیاند کە ....هتد دە هەموڵێن کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان دا ریزە قرارێك قبوڵ کرا... هەروەها کۆنگرە لەپاش تەواوکردنی کاروباری خۆی اگادارییەکی بڵاوکردەوە... هەموڵێن کۆنگرەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەپاش چەند رۆژ سکاڵا بەاشتراکی نوێنەرانی تەواوی نەتەوەی کورد ئەو نتیجەیەی وەدەست هێنا کە دەبێ کوردستان رزگار و سەربەست و یەك بێت..نهایت کۆنگرە بەسەرۆکایەتی قاضی محمد کومیتەی ناوەندی هەڵبژاردو پێی ئەسپارد کە لەوروا بەگوێرەی مرام و نظقی تصویب کراوی کونگرە دەست بەکار بکات."(13)

لەوەدا دەردەکەوێ کە ئەو دامەزراندنەی حزبی د.ك لەجێگەی ژ.ك، نەبووە هۆی وەلانانی یەکجارەکی و پێچانەوەی ستراتیجەکە. ئەوەی ناناسایی و بەزیان بووە لەو کارەدا ئەوە بوو کە خودموختاری لەدوای کۆماریش کرا بەتەوقێك و خرایە گەردنی جووڵانەوەی نیشتمانی کورد، دوایی تریش وشەی ئێران یش لکێنرا بەپاشکۆیەوە، کارە خراپەکە لەوەدا بوو کە کوردستانی عیراقیشی گرتەوە، بەجۆرێ کە تائێستاش نەتوانراوە ئەو تەوقە بشکێنرێ و هیچ لایەك تەواو خۆی لێ رزگار نەکردووە.

ئەگەر دامەزراندنی ح.د.ك لەجێگەی کۆمەڵەی ژ.ك بەخواستی رێکخستنەکەی ژ.ك نەبووایە، تەنانەت بەخواستی لێپرسراوانیش نەبوایە، کارێکی ناناسایی و سەپێنراو بووایە، وادەبوو ئەو ناڕازییانەی ناو کۆمەڵە ملیان بۆ ئەو سەپاندنە دانەنەواندایە، یا کاریان نەکردایە.

یادەبوو پاش لێکهەڵوەشاندنی کۆمار بیوژایەتەوەو بکەوتایەتەوە خەبات، دەبوو حزبی دیموکرات بڕووخایەو جارێکی تر سەری هەڵنەدایەتەوە، هەر وەك چۆن ژ.ك سەری هەڵنەدایەوە، کەچی وەك دەزانین ئەوانە هیچیان روویان نەدا، بەڵکو پێچەوانەکەشیان رووخساری جووڵانەوەی نیشتمانی کورد بوون، بەڵام بەتەوقەکەوە.

بۆچی؟ چونکە رابەرانی نوێ دەرکیان بەجیاوازیی هەلومەرجەکانی ئەو دوو پلە تەواو لەیەکجودایە نەکرد.

لەدایکبوونی جەمهورییەتی کوردستان رادەگەیێندرێت:

دوای دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان‌و دووەم سەفەری نوێنەرانی کورد بەسەرۆکایەتی قازی محەممەد بۆ باکۆو گەرانەوەیان... مەهابادو ناوچەکانی دەوروبەری روخساریان تەواو گۆڕا، خەڵك چاوەڕوانی ئەو رۆژە مێژووییەیان دەکرد کە سەدان ساڵ بوو خەویان پێوە دەبینی. پاش چوار ساڵ لەبێدەنگی یەکێتیی سۆڤیەت، وا رەزامەندی خۆی نیشاندا بۆ دامەزراندنی کۆمارێکی خودموختار، دوای ئەوەی تەقەلای بەستنەوەی کورد بەپاشکری ئازەرەوە لەبەردەم پێداگرتنی کورددا بەتاڵ بووەوە.

رۆژی 2ی رێبەندانی 1324(22جانیوەری 1946) لە چوارچراو بەئامادەبوونی دەیان هەزار کەس، لەدایکبوونی "جەمهورییەتی کوردستان" راگەیەنراو پێشەوا قازی محەممەد بەسەرۆککۆمار هەڵبژێردرا.

دامودەزگاکانی، هەر لەکابینەی وەزارەت‌و ئیدارە گشتییەکان تا قوتابخانەو دایەرە جۆربەجۆرەکان دامەزرێنران، یان شێوەو دارشتنی نوێیان گرتەخۆو کەوتنەکار.

خەسڵەتە هەمەجۆرەکانی کۆمار، نیشتمانی‌و ئازادو دیموکرات، خۆشەویستی جەماوەر بۆی، باری ئاساییش‌و ئامادەیی خەڵك بۆ فیداکاری، سروشتی نەتەوایەتی‌و هاوپەیوەندی بەبەشەکانی تری کوردستانەوە، پەیوەندی دۆستانەو چارەنوسگرێدراو لەگەڵ ئازەربایجان، باری سەربازی‌و شەڕو پێکادان، وتووێژو دەشەڕو نە ئاشتی، باری ئابووری‌وگوزەرانی خەڵك، باری رۆشنبیری‌و خوێندەواری، میدیاو رادیۆو چاپ‌و چاپەمەنی..هتد لەو ماوە کورتە کەمتر لەیەك ساڵدا، کارو شوێنەوارای چارێنی ئەو ئەزموونە بوون، لەگەڵ ئەو هەموو گیروگرفت‌و تەنگوچەڵەمانەی کەرۆژانە رووبەڕووی دەبوون.

"ئەمن لەگەڵ رۆژنامەنو سێکی ئەمریکایی‌و یەکێکی فەرانسەیی چووینە مەهاباد کەبەچاوی خۆمان کۆماری ودموختاری کوردستان ببینین‌و لەگەڵ سەرکۆمارەکەی

قازی محەممەد وتووێژ بکەین. ئێمە بەتەواوی بۆمان روون بووە کە ڕێوشوێنێکی کۆماری ڕێک‌و پێکی کورد وجودی هەیە... ئێمە بەدیتنی قازی محەممەد هەستمان کرد کەناوبراو ئەوەندە بەڕێزییەکی کاریگەری هەیە لەنێو زۆربەی گەلدا.. قازی پیاوێک بوو خاوەنی جەسارەت‌و ئازایەتی‌و بەکاری یەکی بێوێنە، خاوەنی مەنتیق‌و وتاردەرێکی کاریگەرو بەبڕشت بوو و بەتەواوی هێزی خۆیەوە تێدەکۆشێ ڕێوشوێنی کوردستان لەسەر بنچینەیەکی پتەوو قایم‌و خاوێنی دیموکراسی، بگۆڕێت.(14)

-(لەکۆلان‌و شەقامەکانی مەهاباد بەئاشکرا دەکرا گوێ بدەیتە رادیۆکانی ئیستەنبۆل‌و لەندەن، بەلام لەتەوریز گوێدان بەم رادیۆیانە تاوانێکی مەزن بوو سزای مەرگی بۆ دانرابوو.(15)

مامەڵەی دیپلۆماسی لەناو هەلومەرجێکی ئالۆزدا:

جیوپۆلیتیک وەک هاوپەیوەندی نێوان جوگرافیاو سیاسەت، وەک زانستی لێزانینی هۆو زەمان‌و شێوەی کارتێکردنی فاکتەرە سروشتییەکان لەسەر جێگەو دەوریەر لەمامەڵەی دیپلۆماسی، کە تاڕادەیەکی دوور کەڵاڕاستەکراوی ڕۆڵی (یەکە) جوگرافییەکانە لەبڕیاردانی سیاسەتی دەوڵەت. ئەم لقەو لایەنە هەستیارە تەولوکەرەکەی (جیۆستراتیجی) کە هاوپەیوەندی فاکتۆرە جوگرافییە کارتێکەرەکانە لەسەر ستراتیجی دەوڵەت دەستنیشان‌و پێناسە دەکا.. (16)

لەمەوە دەتوانرێ بگوترێ، رادەی ڕاست‌و دروستی بڕیاری سەرکردەو سەرکردایەتی لەکێشەی هاوپەیوەند بەوانەوە، تاڕادەیەکی دوور بەستراوەی ئاستی شارەزایی‌و تێگەیشتنی باری جیۆپۆلیتیک‌و جیۆستراتیجە.

ئەگەر ئەو پرنسیپە گشتییانە لەگەڵ تایبەتێتییەکانی جێگەی جوگرافی کوردستان بەگشتی‌و کۆمار بەتایبەتی سەرنج لێبدرێن، را توندو تۆڵتر ئەو هاوپەیوەندییانە خۆیان دەنوێنن، یەکتر دەگرن‌و زیاتر ڕوودلوەکان، لە مامەڵەی سیاسی‌و لەپرۆسەی دیپلۆماسیدا ئەوقی خۆیان دەکەن...بۆچی؟ ئەوە سەبارەت بەگەڵ هۆی تایبەتە بەکوردستان، لەڕووی: دابەشبوون بەسەر چەند دەوڵەتێکدا، فرە دوژمن‌و ئابلوقەی کوردستان، دابەشبوونی هێزی مرۆڤی‌و ئابووری‌و زەمینی کوردەو نیشتمانەکەی، کە جگە لەکاری پڕ لەزیانیان، بوونەتە هۆی زەمینە خۆشکردنیش بۆ

دەرپەڕاندنی رۆڵی فاکتەری کورد، وەك هێزێکی مرۆڤی گەورە، رۆڵی خەسڵەتە ستراتیجیو ئابوورییەکانی کوردستان، لەناو ستراتیجی زلهێزەکان لەناوچەکەدا... سەرباری شێواندنی سروشتی گەشەکردنو روخساری جووڵانەوەی نیشتمانیو ئامانجەکانی . ئەم دیاردەیە هەر لەو سەردەمەی پێش کۆمارەکەوە، تائێستاش یەکێکە لەو هۆ گرنگانەی کە کێشەی کوردی لەزۆر لاوە زیاتر ئاڵۆزو دابڕبوو بێ دۆستی ستراتیجی کردووە، بەجۆرێ کە تەنانەت لەمێژووی جەنگی سارد، بەشێوە کلاسیکییەکەی، ناکۆکیو ململانێ نوێیەکان، رۆڵێکی نەبێ یان نەیدرێتێ، یاڕۆڵێکی کاریگەرو کارتێکەری وای نەبێت.(17)

ئەگەر لەگەڵ ئەوانەدا، کۆی کێشەو تەگەرەو گرفتە جۆراوجۆرەکانی ناوخۆو دەرووپشت بهێنینە بەرچاو، لەبەر رووناکییان ئرخاندنێکی بابەتیانەی دیپلۆماسییەتی سەرکردایەتی کۆمار بکرێ، بەرچاوکردنی تەنها دەربازگەی ئازەربایجان-سوڤیەت، بەهەموو گرێو گۆڵو کۆسپەکانییەوە، لایەنی تارانو گفتوگۆ، کەلەڕاستیشدا، کونترنێك بوو، ئەشبوو وازی لێنەهێنرێ، وەکەبەسوودی تارانو چەواشەکردنی کورد کۆتایی دەهات.. وا دەزانرێ کە مامەڵە دیپلۆماسییەکە چۆن پێچراوەی ناو کێشە سەختە لەچارەسەر نەهاتووەکان بوو.

گومانیش لەوەدا نییە کەڕادەی سەرکەوتنی سیاسەتێ، مامەڵەیەکی دیپلۆماسی، بڕیاری سەرچاوەو ئەندازیاری سیاسی، زیاتر هاوپەیوەندی خورتیی هێزو مەڵبەندەکەیەتی، دوای فاکتەرە نێودەوڵەتییەکە کە بۆ ئەم قەوارەیە، سەرەکیو بنچینەیی بوو. لەگەڵ هەمووئەو هەلومەرجانەی سەنگی خۆیان لەناکۆکیو ململانێیەکەدا دەبینن.

هەر لەسەرەتای دامەزراندنی خودموختارییەکەی کوردەوە(1942) لەو بەشەی کوردستانی رۆژهەڵاتدا، بە گشتیو، لەدامەزراندنی کۆمارەکەوە بەتایبەتی، سەرباری ئەو هەموو گرێو گۆڵو کێشەو ئاڵۆزییانەی ناوخۆ، هەرێمیو نێودەوڵەتاندا، هەروەك قەوارەیەکی سەربازی، تەمەنی کورتی لەناو کرژیی سەربازی، شەڕو پێکادان، ئەشەڕو ئەناشتیدا بردەسەر.

لەسەر ئەو زەمینەیەو لەناو ئەو ئاووهەوایەدا بوو کە پێشەوا مامەڵەی سیاسیو دیپلۆماسی خۆی دەکردو دەجوڵا. رووی سیاسیو رۆڵی رابەریی قازی محەممەد،

هەر لەیەکەم سەفەری نوێنەرانی کورد بۆ باکۆ(سەرماوەزی 1320) کە نوێنەرانی سۆڤیەتەوە دەستنیشان کرابوون، دەرکەوت، کەزیاتر بۆ ناسین و ئاشنایەتی بوو، هەرچەند بەسەفەری فەرهەنگی ناو دەبرا، بەڵام سروشتی سیاسی شاراوە نەبوو، زیاتر لەوە نوێنەرانی دانیشتوانی ناوچەیەک بوون، بێ خاوەن، لە رووی حکوومەتەوە، چونکە دامودەزگای تاران یا نەمابوو یاڕۆڵی لەدەست دابوو، ناوچەیەکیش بوو کەلەمێژەوە ڕۆڵی سیاسی خۆی بینیبوو، هەرچەندە لەو سەفەرەدا هیچ دەستگیر نەبوو، بەڵام دیسان کورد بێ ئومێد نەکرابوو، جگە لەوە قازی محەممەد تاڕادەیەک لەبیروڕای سۆڤیەتەکان حاڵی ببوو زیاتر ئاشنایەتی پەیداکرد.

لەگەڵ ئەوەشدا قازی محەممەد دۆستایەتی خۆی لەگەڵ ئەو رۆژئاواییانەی لەناوچەکەدا بوون باشتر دەکرد، بە مەبەستی دۆست پەیداکردن و سوودوەرگرتن لەهەلە رەخسیوەکە.

"لەسێپتامبەری 1941دا دوو ئەفسەری ئینگلیزی و ئەمەریکایی گەیشتنە مەهاباد، بەهۆی ژنێکی ئەرویجییەوە، پلانێکی نادیار بۆ کوردستانێکی گەورە خرایە بەردەمیان، بەڵام ئەفسەرەکان هیچ جۆرە هاندانێکیان لێ دەرنەکەوت، ئیتر دوای ئەوە بوو کە گفتوگۆی سیاسیانی کورد لەگەڵ رووسەکاندا دەستی پێکرد.(18)

"ئارچی رۆزڤلت" کەئەفسەرێکی موخابەراتی ئەمەریکایی بوو لەسەفارەتی وڵاتەکەی لەتاران، هاتوچۆی مەهابادی کردبوو پێشەوای بینیبوو، هەر لەبەر هەمان هۆو را ئەو پەیوەندییە ئاشکرا دەکات، وەکوو لەدواییدا باسی دەکەین.

هەوڵێکی تری راستەوخۆی پێشەوا قازی محەممەد لەگەڵ ئینگلیزەکان بوو، دوو نوێنەری خۆی ناردە تەورێز تا کونسولەکەیان ببینن بۆ ئەوەی لەداهاتوودا پەیوەندی رەسمی ببەستن، بەڵام "عبدالرحمن زەبیحی"و "علی ریحانی" وەرامێکی نادیارو بێ ئومێدیان دەستگیر بو."(19)

هەرچەندە پێشەوا رابەری ئاینیش بوو، بەڵام لەگەڵ گەشەکردنی شارستانییەت بوو، ئاسۆی بیرو روانگەی بۆ جیهان کراوە بوو... "هەر لەسەرەتاوە چەند پروتستانتێکی ئەمریکایی و دکتۆرێکی ئەڵمانی دۆستی بوون لەمەهاباد".(20)

هەمیشە لەگەڵ ئەو بیانییانەی کەلەوەخت و ناوەختا دیدەنی مەهابادیان دەکرد گـــەڵ بــــەرێزەوە رەفتـــــاری لەگـــــەڵ دەکـــــردن، دۆســـــتایەتی لەگـــــەڵ ئەمەریکاییەکاندا گەرم بوو".(21)

کاتێ پێشەوا لەتاران دەبێ بۆ وتووێژ لەگەڵ سەرەك وەزیـران قـوام ولسـەڵتەنە لەدیدەنییەکی رۆژنامەی (رەهبر) لەناو پرسیارەکانیدا ئەم پرسیارەش دەکات: "بۆچی فرانسەوی راجع بەمسئلەی کورد زۆر علاقە دەنوێ نی و ایا ئەو خبرەی فرانسەوی بەزمانی تووە گوتویە:"ایمە هـەر وەختێك کە کـەیفمان لێ بێ کرماشـان وەدەسـت دەگرین" راستە یان نا؟

وەڵام من پێم وایـە فرانسـەوی دەگـەڵ کـوردان نزیکی خراپیـان نیـە، لەسـوریە ئەوەندەی لەدەستیان هاتبێ کومەکیان بـەکوردان کـردوە. راجع بـەخبرێکی مخبری فرانسە لەزمان منەوە گتویە، هەوەڵ ئەوەیە کە ئەم قسەیە بۆ ئێستاکە ایمە لاگیری ئەوەین مسئلە بەمصالمەت حل بێ مربوت نیە، دووەمیش ئەمەیە کە منظور دە دەست گرتنیکـی غاسـبانەو امپریالیسـتی نـەبووە بـەلکو مقصـود ئازادکردنـی بەشـێك لەهاونیشتمانان و کۆمەڵێکی پـتر بـەئازاد تـەواوی ایـران بـووە. دیسـانیش دەلێمـەوە کەدەولەتی ایستا ئەو جورە نظریانـە کە هـی زەمانی حکومەتە ارتجاعیەکانی پێشوە لەناو دەبا."(22). کێشـەی گـەورەی بەردەم دیپلۆماسیەتی پێشەوا قازی محەممەد، هەر ئەوانە نەبوون، بەڵکو ئاڵۆزتر لەوانە لەوەدا بوون کە دۆستەکانیشی لەناو جۆری لەپیلان و ئەوقکردن و لاوازکردنی کۆماردا بوون، نەك هەر لەڕووی سیاسییەوە بەڵکو لەڕووی ئابووری و چەك و ئازووقە، سیاسی و یاسایی، کێشەدروستکردن، ناکۆکی و ململانێ لەسەر سنوور، بەتایبەتی کاتێ کەئازەرەکان پێیان لەسەر ئەوە دادەگرت کە شارەکانی (خۆی، سەلماس، میاندواو ورمێ) کـورد نین و دەبێ لـەناو سنووری کۆمارەکەیاندا بن، گفتوگۆو دانیشتن و دووجار سەفەری پێشەوا بۆ تەورێز بێ ئەنجام کۆتایی دەهاتن.

دیارە ئەمەش هەر لەناو بەشێکی نەخشەی پاشەڕۆژ سەیری دەکرا. بەتایبەتی سیاسەتی رووسەکان چەند سەری بووەو بۆ هەر لایەك ئامانجێکی دیاری بۆ دانرلوە:

رووی سیاسـەتی رووسـەکان بەرامبـەر بـەئێران دوو لایـەنی و دوو ڕوو بـووە، مۆلۆتـوف، وەزیـری دەرەوە لەگەڵ سادچیکوف سـەفیریان لـەتاران لەگەڵ وەرگرتنـی

ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی سەرووی ئێران. "بیریا" دەستەڕاستی ستالین و باقرۆف سکرتێری یەکەمی حیزبی کۆمۆنستی ئازەربایجانی شووڕەوی جارەها قسەیان لەسەر پێوەلکانی ئازەربایجانی ئێران بەتەعبیری ئەوان "ئازەربایجانی خواروو" بەبەشەکەی سەروو کردووە."(23)

لەگەڵ ئەو بارو دۆخ و گوشارو ئاناراميیەی ئەو هەڵویست و سیاسەتانە خوڵقاندبوویان:

خاڵی سەرنج ڕاکێشەر لەحکومەتەکەی قازی محەمەد ئەوە بوو کە نفوزو دەستێوەردانی کاروباری ناوخۆی رووسەکان لەکوردستاندا کەمتر بوو بەنیسبەت ئازەربایجانەوە. قازی هیچ کاتێ لەبیرو بڕوای خۆی دوور نەبووە، لەسەر جێبەجێکردنی فەرزەکانی ئاینی خۆی لەهەموو هەلومەرجێکدا رۆیشتوە، تەنانەت لەکۆبوونەوەکەی باکۆدا، بەئامادەبوونی باقرۆف لەناو باس و گفتوگۆدا، لەکاتی نوێژدا، داوای لێبوردنی کردووەو هەستاوە نوێژی خۆی کردووە."(24)

پێشەوا بەسەبرو خۆڕاگرانە مامەڵەی والیعە تاڵەکەی دەکرد، ئەو هەڵوێستە خراپ و گیروگرفتانە بێ تاقەت و بێ ئومێدیان نەدەکرد. کاتێ لەسەر راسپاردەی رووسەکان چۆتە تاران، بۆ گفتوگۆ لەگەڵ قوام السلطنە، سەفارەتی سۆڤیەت دەعوەتی دەکەن، وەك پێشەوا چاوەڕوان بوو، وا پێشوازی لێنەکرا، زیاتر، ئامۆژگاریيان بۆی ئەوە بوو کە لەگەڵ لێپرسراوانی تاراندا نەرم و لەسەرخۆ بن. لەلایەکی دی. گلەیی ئەوەشیان لێکرد کەلەگەڵ ئازەرەکاندا رەفتاری باش نییە.

بەرامبەر بەوە قوام و لەسەڵتەنە زیرەك و فێڵبازانە لەسەر چەند پەتێ یاری دەکرد، سەرەڕای: گەرمکردنی پەیوەندی لەگەڵ رووسەکاندا، گفتی ئیمتیازی دەرهێنانی نەوت، نەخشەی گوشار خستنەسەر سۆڤیەت تالەشکری سوور بکێشێتەوە بۆ وشککردنی سەرچاوەی هاوکاری و یارمەتی بۆ کوردو ئازەر، لەسەر رێبازی ئاژاوەنانەوەو بەگژاکردنی هەردوو کۆمارەکەش کاری خۆی دەکردو پیلانی دەگێڕا، بەتایبەتی لەپرۆسەی گفتوگۆدا، جارێ لەگەڵ تەورێز بەدلبڕانی مەهابادو گوێنەدانە کورد، جارێ بەهاندانی کورد بۆ بەگژاکردن و شەڕهەڵگیرسان، "لەدانیشتنێکی مەنافی کەریمی، وەزیری فەرهەنگ، لەگەڵ سەرتیپ ایروەو سەرهەنگ پزیشکیان

کەلەناووهەوایەکی دۆستانەدا گفتوگۆیان دەکرد، پێشنیاریان کرد کەپێویستە کورد وەك تەواوی خەڵکی ئێران لەدژی ڕژێمی ئازەربایجان بێنە ناو شەڕەوە."(25)

سەرەڕای ئەوەی پەیمانی سەربازی لەنێوان هەردوو کۆمارەکەی کوردو ئازەردا ئیمزاکرا بوو(3ی بانەمەڕی 1325)دیسان ئازەرە ناسیۆنالیستەکان لەناو بەعێزکرانی خـــۆو گەیشـــتنە مەبەســـتەکانیان دەجـــوولان، کـــاتێك وەفدێکب... بەسەرۆکایەتی"پێشەوەری"گەیشتە تاران کە "حەمە حوسەین خانی ...میفر. ...ازی" نوێنـــەری کـــورد بـــوو، لەهـــەموو ئـــەو دانیشـــتنانەی لەگـــەڵ "قـــوام السلطنة"و"ســادچیکۆف"دا دەکران نوێنەرەکەی کورد بێبەش دەکرا(8ی بانەمەڕ 1325) دیسان کاتێ وەفدێکی تاران لە 25ی جۆزەدانی 1325دا بەسەرۆکایەتی "موزەفەری فەیروز" گەیشتە تەورێز لەکۆبوونەوەکانیاندا ئاوڕیان لەکورد نەدابۆوە. هەروەك بەشێکی ئازەربایجان حیسابی کۆمارەکەی کورد کرابوو.

کاتێکیش لەگەلاوێژی ئەو ساڵەدا پێشەوا لەگەڵ چەند لێپرسراوێکی تری کۆماردا چوونە تاران...لێرەشدا قوامو لسەڵتەنە بەلای کورددا دایشکاند، بەو مەرجەی کە تێکچوونی پەیوەندی کوردو ئازەری تیا مسۆگەر دەکرا، هەر وەك کەمێکی تر زیاتر ڕوناکیی دەخەینە سەر ئەم لایەنە.

سەرەڕای ئەو هەموو هەڵوێستە نادروستانەی کۆماری ئازەربایجان، پێشەوا قازی محەممەد بەوەفا بوو بۆ بەڵێنو سوێندەکەی، هۆشیار بوو لەپیلانەکانی تاران، بۆیە، بـــۆ یـــەك ســـاتیش، بـــیری لـــەوە نـــەکردەوە کـــە کـــارێکی وەك کـــاری ئازەرەکانی، لێبوەشێتەوە.

گفتوگۆو خودموختاری

دوو لەو خاڵە گرنگانەی کە هەمیشە جێگەی مشتومڕو ڕەخنەو سەرنج بوون، وتووێژو خودموختاری بوون، چونکە لەڕاستیدا هەردووکیان لەناو بازنەیەکی بێ دەربازگەدا بوون، بووبوونە خاڵی ململانێ کە هەر یەکە بەلایەکی پێچەوانەی خواستی ئەوی تردا رایدەکێشا، تاران لەنەبوونی بڕوا بەمەسەلەکە، بۆ وەخت بردنە سەر ئاڵقەکانی زنجیرەی پیلانەکە یەکە یەکە دەگەنە مەبەستی خۆیان، لەناو

دیپلوماسییەتی زیرەکانەی پڕ لەساختە بۆ مەبەستو ئامانجێکی ڕوونی بێ گرێو گۆڵ بوو.

بۆ لای کوردیش: پێشەوا قازی محەممەد، لەناو مامەڵەی دیپلوماسیو تاقیکردنەوەکانی ئەو ماوانەو، لەبەردەم ئەو هەموو گرفتو کەلێنو کێشانەی، لەمەوبەر کەمە تیشکێکیان خرایە سەر. کەوتبووە سەر ئەو باوەڕەی کە دەبێ هەوڵی جیدی هەر بۆسەلماندنی ئەو خودموختارییە بێت کە دامەزرا بوو، هەر وەك گەیشتوبێتە ئەو سەرەنجامەی کە لەو ئاکە دەربازگەیەوە دەتوانرێ شتێ بۆ کورد بکرێ. بۆیە سیاسەتو هەڵوێستی لەگفتوگۆدا هەر بۆ ئەو مەبەستە بووە، ڕاستگۆو بەدڵ کاری تیا دەکرد، هەرچەندە لەناو وتارو ڕاکانیدا نەیەتوانی تەواو بیرو ئاسۆی بینینی بۆ پاشەڕۆژی نەتەوەی کوردو کێشەکەی‌و خواستەکانی خۆی بشارێتەوە، لەهەمان کاتدا، لەناو مامەڵەی سیاسی‌و دیپلوماسیدا، نەیدەویستو نەیدەهێشت کێشە لەوە زیاتر بۆ کۆمارەکە بخوڵقێت. دوور نییە هەر ئەم دیدو بۆچوونەش نەبووبێتە گرفتی ڕێگەی بیری ڕزگارکردنی ناوچەکانی تر.(26)

لەنامەیەکدا بۆ جەنڕاڵ حەمە ڕەشید خان زۆر بەوردی خانەی کێشەی کورد لەنێو گرفتە گەورە جیهانییەکەدا دەستنیشان دەکات:

هەر کارێکی جزئی ئەکەن دەبێ لەگەڵ ئەوضاع بین الملل تطبیق بکرێ چەجای کاری مە کە کلیە لەبەرئەوی ئەمە مجبورین لەری صلحەوە تا ممکن بێ ناتوانین بەری دی دا بڕوین ئەو تاخیرەی هی وەیە دەنا ئەمن لەتۆ بە پەلەترم."(27)

بەڵام لەکاتی پێویستو جێگەی خۆیدا، سەربەخۆو ئازایانە ڕەفتاری دەکرد، لەشەڕەکانی ساڵحاوا، قارلوا، سەرا، مامەشادا...، هەروەك سەرکردەیەکی سەربازی دەجووڵاو بڕیاری دەدا، دەچووە بەرەکانی جەنگو وتاری بۆ پێشمەرگەکان دەدا.(28)

کاتێکیش دوژمن بەهەڕەشەو گوڕەشە کەوتبێتە سەرباری گوشار خستنە سەرکۆمار، واپێشەوا وەرامی پڕ بەپێستی هەڕەشەکەی دەدایەوە: "لەدوای شەڕی ساڵح ئاوا لەلایەن هێزی پێشمەرگەوە زەربەیەکی پشت شکێن یان وێ ئەکەوێت... تێ‌دەشکێنو ژمارەیەکی زۆریان لێ بەیەخسیر دەگیردرێ جا لەبەرامبەر هەڕەشەو گوڕەشەی ڕەزم ئارادا قازی محەممەد نامەیەکی بۆ ئەنێرێ وەڵێ دەگێڕێتەوە

کەدەست لەشەر هەلاییساندن و براکوژی هەلبگریت و لەرێگەی وتووێژەوەو بەدانانی بەرێزی بۆ یەکتری مەسەلەکان چارەسەر بکەن... کوردان لەهەرەشەی گورەشە ناترسن و کاتێك باسی هۆرەوی ئێران و بەتایبەت باسی سەرۆکەکانی هۆزدو دەکات ئەو شیعرەی فیردەوسی و بیر دەخاتەوە کە بەم جۆرەیە:

اگرسربەسر تن بەکشتن دهیم

ازان بەکەکشور بەدشمن دهیم

ئەوە وەك دروشیش لەسەر بازگەکاندا هەلواسرا بوو... پێشەواو سەدری قازی وایان بەمەسلەحەت ئەزانی کە ئەو شیعرە بەم جۆرە لێبکەن:

همە سر بسر بەدشمن دهیم

از ان کە خودرا بەکشتن دهیم

جاسولیمانی-ح، پسیان (نجفقلی پسیان) و ئێگلتون دەڵێن: قەوام لەسەڵتەنەو رەزمارای سەرەك ئەرکانی ئەرتەشی شا بەوە دەهری دەبن و قینێکی تایبەتی لەو قسانە هەڵدەگرن."(29)

زیاتر لەوەش: کاتێ قازی محەممەد بەگوێرەی داخوازی قەوام سەفەری تاران دەکات و لەوێ لەگەڵ حمە رەزا شاشدا وتووێژێکی دەبێت..."حەمە رەزا شا گەلێك بەشاخ و باڵی ئەرتەشدا هەڵدەڵێ و لەقازی ئەگێڕێتەوە کەلەبەرامبەر ئەرتەشدا خۆڕاگری ئەنوێنن، بەڵا ئەتوانێ تەواوی کوردستان لەخوێندا بگەوزێنێ... قازی محەممەد زەردەخەنەیەکی دێتێ و لەوەڵامی شادا بەسەرهاتەکەی ئەرتەش لەسەردەشت ئەگێڕێتەوە، ئەویش بەم جۆرە بووە کە: ژمارەیەکی زۆر لەئەفسەرو سەربازەکانی ئەرتەش لەسەردەشت تەسلیمی پێشمەرگەکانی کوردستان دەبن، پێشمەرگەکان تەماشا دەکەن ئەو ئەفسەرو سەربازانە وێڕای دانانی چەکەکانیان جلەکانیشیان دادەکەنن، پێشمەرگەکان ناهێڵن و دەیانبەن بۆ مەهاباد...، جلیان بۆ دەکڕن و لەرێگەی سەقزەوە بەرەو تارانیان ئەنێرنەوە."(30)

یەکێ لەو باسانەی لەناو پرۆسەی گفتوگۆدا باس کراوە:

دیاری کردنی ئوستانێکی نوێ بوە بەناوی کوردستان، کەلەسنووری سوفێتەوە تا ناوچەی کامیرانی نزیك کرماشان درێژ ببێتەوە لەژێر چاودێری کاربەدەستانی کۆماری کوردستان وە قازی محەممەد بو ئوستانداری گشتی دیاری بکرێت... گوایا

قوام‌ولسەڵتەنە ئەو پێشنیارەی قبوڵ کردو بەمەرجێ کە دکتۆر سەلامولا جاوید‌ی ئوستانداری ئازەربایجان دژی ئەوەستێ، دیارە مەبەستەکەی سەرەک وەزیر زۆر ڕوون بووە."(31)

دیسان کوڕی ڕەش(عەلی کوڕی قازی محەمەد) باسی هەمان پرۆژە دەکات‌و دەڵێت ئەو بەڵگەنامەیەشی بەئینگلیزی لایە(32).

چەنوکی وتوێژ، چ لەگەڵ تاران‌و چ لەگەڵ تەورێز، کەمێکی بەدەرەوەیە‌و زۆر لەدرێژەی باس‌و گفتوگۆکان، پرۆتوکول‌و ڕێکەوتننەکان شارلوەی ناو ئەرشیفەکانن. لەگەڵ ئەوەشدا چوونە ناو وردەکارییەکانی زۆری پێدەوێ‌و لەباسێکی وا کورتدا جێگەیان نابێتەوە. هەروەک لەپێشیشەوە ئاماژەمان بۆ کرد. پێشەوا بڕوای بەئاشتی‌و پێکەوە ژیان هەبووە.

بۆیە بەبڕواو هیواوە گفتوگۆی کردوە، بەدڵ‌و گیان هەوڵی سەرخستنی داوە.. هەروەک خۆی گوتوویەتی: دەبێ ئەوەی بزانین کە هەموو کاتێک کارمان بەشەڕو خوێن ڕشتن سەرناکەوێت، دەبێت لەڕووی سیاسەتیشەوە کاری خۆمان بەرەو پێش بەرین، گەلێک جار بەئاشتی‌و پێکهاتن ئامانجمان پێش دەکەوێ...(33)

خۆ ئەگەر لەڕۆڵی پێشەوایەتی قازی محەمەدەوە ئاوڕ لەپلەو پایەی کۆمەڵایەتی‌و ئایینی‌و ئابووری‌و ڕوناکبیریی بدەین، و هەموو ئەو لایەنانە ڕوناکییان خراوەتە سەر، جگە لەلایەن ئابوری.. پێشەوا خاوەنی چەندین دێ بووە، سەروەت‌و سامانی خۆی هەبووە. وەسیەتنامەکەی ئەو ڕاستییە دەخاتە بەردەست کە پێشەوا هەر خۆی بۆ میللەتەکەی تەرخان نەکردبو، بەڵکو سەروەت‌و سامانیشی لەخزمەتی کۆماردا بوو...

دیپلۆماسیەتی کورد لەناو سیاسەت‌و نوتقەکانی پێشەوادا

بۆ ئەوەی ئەو خەسڵەت‌و سروشتانەو سیاسەتەکانی جمهوریەتی کوردستان زیاتر ڕوونبکرێنەوە، کە ئاشکراو بێ پێچ‌و پەنا لەسەر نوتق‌و چالاکیی‌و دیدەنیی‌و سەردانەکانی پێشەوا قازی محەمەد، سەرۆکی ح.د.ک‌و سەرەک کۆمارو نەخشەکێشی سیاسەتی کۆماردا دەردەکەون، وا لێرەدا چەند نمونەیەک لەنوتق‌و دیدەنیی‌و

ڕۆژنامەنووسیی و سەردان و کۆبوونەوەو قسە لەسەر هاتن و چوون و سەفەرەکانی دەخەینە پێش چاو[*]

بەداخەوە زۆربەی نامە، سەنەد، پاچەمەنی و ئارشیڤی سەردەمی دەوڵەتی جمهوری کوردستان لەمهاباد یان فەوتێنران و نەماون، یان ئەگەر لەولاتیش لای ئەو تەرا هێندێکیان مابن و لەکتێبخانەی هەندەرانیش بەشێک لەچاپەمەنییەکان دەستکەون، جارێ بەتەواوی هەوڵێکی بەپێی نەخشە نەدراوە بۆ ئەوەی یەکلا بکرێتەوە چ هەیە و چ نییە.

ئائێستا لەسایەی خۆماندووکردنی چەند کەسێکی دڵسۆز بەشێکی زۆری ڕۆژنامەی کوردستان(نزیک 66 ژمارە) شۆنگیری کراوە.

لەم نامیلکەی بەردەستتاندا وتارەکانی پێشەوای نەمر قازی محەمەد، لەو ژمارە کوردستانانەی کە چاوم پێیان کەوتووە وەرگیران و بەوپێی تاریخ ڕێکخراون، چەند نووسراوەی دیکەش کە پێوەندی ڕاستەوخۆی بەمەبەستی بڵاوکردنەوەی ئەم نامیلکەیە هەیە وەکوو شەرحی ژیانی پێشەوا، دەنگ و باسی سەفەرەکانی و دەقی چاوپێکەوتنی پێشەوا لەگەڵ ڕۆژنامەنووسانی فارس، هەر لەو ژمارانەی کوردستان وەرگیراون، تەنیا دەستێوەردانێکی کە کراوە گۆڕینی ڕێنووسە، ئەوەش بۆ ئەوەی خوێنەوەران بەهاسانی و بێماندووبوون باسەکان بخوێننەوە.

بەلای منەوە ئەم نوتق و دیدەنی و سەردان و وتارانە دیمەنێکی گشتی لەڕوانگەو بۆچوونەکانی پێشەوا دەخوڵقێنن و هەل ئەوە دەڕەخسێنن لەوە بزانین پێشەوا لەبوارە جۆربەجۆرەکانی ژیانی مێژوویی، کۆمەڵایەتی، سیاسی، سەربازیی و فەرهەنگی.. هتد گەلی کورددا چۆن بیری کردۆتەوە.

گفتوگۆی پێشەوای بەرزی کوردستان دەگەڵ خاوەنانی ڕۆژنامەی تاران

هێندێ لەمودیرانی جەرائیدی تاران: ئاغای تەفەزولی خاوەنی ڕۆژنامەی (ئیرانێ‌ما)، ئاغای عەبباسی شاهەندە خاوەنی ڕۆژنامەی (فەرمان)، ئاغایانی بوزورگی عەلەوی و هورمۆز نووسەرانی دوو ڕۆژنامەی (ڕەهبەر و ئیرانێ‌ما) بۆ ئاگاداری لەوەزعی کوردستانی خودموختار هاتنە مهاباد و لەگەڵ جەنابی قازی

---

[*] ئەم باسانە لەڕۆژنامەکانی کوردستان-ەوە دەرهێنراون. هەروەها لەو بابەتانەش کاک حەسەنی قازی بەنامیلکەیەک لەژێر ناوی: ڕوانگەی پێشەوا. بلاوی کردەوە.

محەمەد رەهبەری میللەتی کورد یەکتریان دیت و گفتوگۆیان کرد. بۆ ئاگاداری خوێنەوارە بەڕێزەکان یەک یەک پرسیاری ئەوان و وەرامی جەنابی قازی دەنووسری:

پرسیار: لەتاران دەڵێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جوێ بوونەوەو ئیستقیلالی کوردستانیان دەوێ، ئایا راستە؟

وەرام: خێر راست نییە، لەبەرئەوەی کە ئێمە لەدەوڵەتی ئێران ئیجرای قانوونی ئەساسیمان دەوێ و دەمانەوێ بەخودموختاری لەژێر بەیداغی ئێراندا بژین، و خودموختاریشمان وەگیرکەوتووە.

پ:چەند وەختە ئەنگۆ خودموختارن؟

و: چوار ساڵە خودموختاری داخلیمان هەیە.

پ: چلۆن خودموختاری خۆتان هەڵدەسوڕێنن؟

و:لەو وەڵاتەی کە توانیومانە خودموختاری نێو خۆمان دەکار بکەین دەگەڵ نوێنەرانی گەورەی میللەتی کورد کەچەندێک لەوەی پێش لەمەهاباد حازربوون ئینتیخاباتمان کردو هەیئەتێکی(9) نەفەری بەنێوی هەیئەتی میللی هەڵبژێردران و سەرۆکی ئەو هەیئەتە بەخۆمە.

پ:لەتاران دەڵێن جەنابت چەند کەست بۆ باکۆ ناردووە لەوێ چاپخانەو کاغەزو ئەسلەحەیان هێناوەو تەشکیلی حیزبی کۆمۆنیستوو داوە. ئایا راستە؟

و: ئەم قسانە کاربەدەسەکانی لەشکری بۆمان هەڵدەبەستن، ئەوانە راست نین، کاغەزو چاپخانەمان لەتەورێز کڕیوەو ئێوەش دەتوانن لەو جێگای لێمان کڕیوە ئاگاداربن، تەشکیلی حیزبی کۆمنیست درۆیە، شتێک هەیە ئێمە لەکوردستان دا هەر وەکوو قانوونی ئەساسی ئێران ئیجازە دەدا خەڵک بەتەواوی مەعنا ئازادی عەقیدەیان هەیەو حیزبێکی بەئاشکرامان هەیە ئەویش فیرقەی دیمۆکراتی کوردستانە.

پ: مومکین دەبێ کە مەرامی فیرقەی دیموکراتی کوردستانمان بۆ بەیان بفەرمووی؟

و: بەڵێ مومکینە. بەکورتی مەرامی فیرقەی دیمۆکراتی کوردستان بۆنگۆ بەیان دەکەم:

1-میللەتی کورد لەئێراندا لەهەڵسووراندن و پێک هێنانی کاروباری جێگای خۆیدا ئازادبێ و لەسنووری دەوڵەتی ئێراندا ئازاد بژی.

2-بتوانن بەزمانی کوردی بخوێنن و لەوەڵاتی کورد لەکوردستان کاروباری نووسین لەئیدارەکانی دەوڵەتیدا بەکوردی بێ.

3-ئەنجوومەنی ئەیالەتی و وەلایەتی کوردستان وەکوو قانوونی ئەساسی دەڵێ جێ‌بەجێ دانرێ، لە هەموو کارەکانی ئیجتیماعی و دەوڵەتیدا چاوەدێری پێ رابگا.

4-مەئموورینی دەوڵەتی هەر دەبێ لەخەڵکی مەحەل بێ و بەپێی قانوون لەنێو رەعییەت و مالیکدا سازش بەجێ بێ، کەدوالڕۆژی هەردووکیان تەئمین بکرێ.

5-حیزبی دیموکراتی کوردستان سەعی بکا کە میللەتی ئێران هەموو بەبرایەتی و بەرابەری بژین و بۆ خۆشبەختی و تەرەقی میهەنی خۆیان سەعی بکەن...

پ:حیزبی دیموکراتی کوردستان لەهەموو وڵاتی کوردستاندا تەشکیلاتی هەیە؟

و: فیرقەی دیموکراتی کوردستان لەهەموو جێگایەک کە دەوڵەتی دیکتاتۆر و ئیرتیجاع ئیجازەی...•

(ئەو نوسخەیەی کەلەژمارە 2 بەدەستەوەیە تەواو نییە، بەشێک لەم وتووێژە ناتەواوە)

(ئەخباری نێو خۆمان)•

-رۆژی 1324،12،4 جەنابی پێشەوای کوردستان لەساتی بەیانی بۆ پەزیرایی لەئاغایانی کە بەحوزووری شەرەفیاب تا ساتی 12 لەسالۆنی ئەنجومەنی فەرهەنگی حازر بوو ئەندامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی، هەیئەتی رەئیسەی میللی و روحانیان و توجار و موحتەرەمین و نوێنەرانی لکەکانی حیزبی دێموکرات بەحزووری موشەرەف بوون.

-رۆژی 1324،12،4 جەنابی پێشەوای کوردستان لەمزگەوتی جامیعەی مهاباد پاش نوێژی جومعە لەبابەت ئەهەمییەتی یەکەتی کوردو ئازەربایجان و قسەمەتی ئەزافەتی عومرومی و تەئمینی ژیانی هەژاران و خوێندنی پیاو و ژن و کوڕو کچی

• رۆژنامەی کوردستان ژ. ەی او2–11، 13–1–1946(20ی 1324/10/22)

• تێبینی: ئەو بەشەی لەژ. ـە (2)دا بڵاوکراوەتەوە لەبە خراپی کۆپییەکەی وتووێژەکە ناتەواوە.

• کوردستان ژمارەی 19 سالی یەکەم دووشەممۆ ئەی رەشەمەی 24، ا 25ی فێبریوەی 1946

کوردستان نوتقی فەرموو لەنوتقەکەیدا زۆر لەبابەت فەرهەنگەوە دوواو لەلایەن خەڵکییەوە دەگەڵ ئیحساساتی نیشتمان پەرستی فەرمایشاتی وەرگیراو قەولیان دا کە هەموو موتیعانە بۆ جێبەجێ‌هێنانی ئەوامیری پێشەوای خۆشەویست ئامادەن‌و گەورەو چکۆڵە بۆ خوێندن‌و پێشکەوتنی فەرهەنگ هەوڵ بدەن.

میتینگ لەمزگەوتی سوور

رۆژی 29-10-1234 ساتی 8ی سبەینێ بوو کەلەمزگەوتی سوور میتینگێکی گەورە لەلایەن حیزبی دێموکراتەوە بەرپاکرا. لەم میتینگەدا کۆمیتەی مەرکەزی حیزبی دێموکرات‌و هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان‌و تەواوی نوێنەرانی کوردستان‌و لکەکانی حیزبی دێموکرات‌و چەند هەزار نەفەر بەپێی گونجایشی مزگەوتەکە لەئەهالی شیرکەتیان بوو. لەم میتینگەدا خەڵکی چاوەڕوانێکی زۆریان هەبوو مونتەزیری جێژنێکی هەرە مەزن بوون کە ئەویش رۆژی 2-11-1324 بوو، کەلەواقیعیشدا ئەم نمایشە سەرەدای ئەو رۆژە بوو لەبەر ئەوە خەڵکی هەموو گوێ قولاغ بوون کە بزانن چ دەگوترێ تا وابوو لەساتی 9 هەژارو هێمن دوو شاعیری میللی پاش وەرگرتنی ئیجازە بەتەرتیب چوونە سەر منبەرو هەر کەس ئەشعاری خۆی خوێندەوە...

پاشان ئاغای حەسەنی داودی دوای تەشکور لەحوزار وتارێکی درێژی راجیع بەیەکەتی‌و برایەتی خوێندن‌و خوێندەواری خوێندەوە.

ئەمجا حەزرەتی پێشەوای کوردستان (قازی محەمەد) تەشریفی بردە سەر منبەرەکە پاش بەخێر هاتنی تەواوی نوێنەران‌و ئاغایان‌و تەشەکور لەخەڵکی مهاباد کە دەو وەختانەدا بۆ خزمەتی برایانی خۆیان تووشی زەحمەتی دەبن فەرمووی:...کورد دووسەد ساڵە بۆ وەرگرتنەوەی ئازادی هەوڵ دەدا، لەجەنگی بەینولمیلەل رابردوودا کوردیان پتر لەت کرد، بەشێک بەعێراق‌و بەشێک بەسورییەو بەشێک بەرووسییەوە بەشی زۆریشیان بۆ تورکییەو ئێران هێشتەوە، ئەم کارانە هەستی سەربەستی کوردانی نەکوژاندەوە کوردانی تورکییەو ئێران‌و سووریە زۆر لەپێشدا بۆ ئازادی هەڵستان. دوژمنەکانیش دەستیان کرد بەکوردکوشتن،ئەگەر کوردانی بەەرخانی پرشوو بڵاو کران بابانەکان‌و ئەردەلانەکان واردی مەیدانی کارزاری ئازادی کوردان بوون، شێخ عوبەیدیلا، شێخ سەعید، سمایل ئاغا، کوردانی

تورکییەو ئاپرات قییامیان کردو چەنسەد هەزار نەفەر لەو قیامانەدا لەناوچوون و نەتیجە بەدەس نەهات و ئەم رادە مەردانە گشتیان لەسەر ئازادی مردن. ئەمجا جەنابی پیشەوا مەسئەلەی حیزبی هێنا پێشەوە:

کەتائیستا چەند حیزب لەکوردستاندا بنیاد نراوە بۆ ئازادی کوردان هەرلەبان دلوەو ئەمانیش لەم پێناوەدا چەند سەدهەزار قوربانیاندا، لەدیار بەکر دووسەد هەزار کوردی بەناوبانگیان کوشت و ئەم ملەیە لەکوردستاندا دەوامی بوو تاوەختی کەئەرتەشی شەهەنشاهی لەشەهریوەری 1320بلاوبوو:

بەبلاوبوونەوەی (بوونی) دووپەر ئاگاهی بوو بلاوئەرتەشی شەهەنشاهی

لاوان و گەنجانی مهاباد دەسیان کرد بەکارو مەرامی موقەدەسیان تەعقیب کرد، لەبن ئەشکەوتان، لەشیوان و خانوان بەدزی خڕدەبوونەوەو فەعالییەتیان بەخەرجدا تا لکی خۆیان لەتەواوی کوردستاندا کردەوەو هەموو کوردێکیان بۆ کار ئامادەکردو خۆشیان بەهێز کرد تاوابوو چەندە لەسەربەر مەرامی دیمۆکراتییان بەدنیا گەیاندو تەقازای خودموختارییان لەحدوودی دەوڵەتی ئێران بەجێنیوو هەرەشەو بەتانک و تۆپ فڕۆکە وەلامی دانەوە. لەزیمندا فەرمووی:-

دنیای ئەمڕۆ دنیای تەنازوعی بەقایەو هەر نەتەوەیەك دەیەوێ بۆ خۆی سەربەست بێ، ئەی نەتەوەی کورد، ئەگەر کوردستان بییەوێ لەڕۆژی پێداویستدا چەند هەزار لاوو گەنج و موسەلەح بکا بۆ دیفاع لەنیشتمانی خۆشەویست ئامادە بکرێن ئایا کورد ئەو ئیستیعدادەی هەیە کەکوڕو خۆشەویستی خۆی بۆمەیدانی کارزا بنێرێ؟ لەم ئانەدا نوێنەرانی کوردستان یەك دەنگ هاتنە جواب.

1–ئاغای محەمەدی ئانەوازادە فەرماندەی پۆلی کوردستان وتی: ئەمن عوهدەدارم کە هەموو لاوانی مهاباد بۆ گیانبازی و دیفاع لەنیشتمان وەك هەمیشە حازرو ئامادەبن.

2–ئاغای سەدیقی حەیدەری و عەلی خوسرەوی لەلایەن موئەسیسینی حیزبی دیمۆکرات و لاوانی کوردستان گوتیان ئەمە لەلایان موئەسیسنی حیزبی دیمۆکرات و دەستەی لاوانی کوردستانەوە کەهێشتا خوێنی خۆیان نەڕشتووە قەول دەدەین کە هەموو حازرین لەرێی نیشتماندا بمرین.

3-تاهیر خان کوڕی سمایل ئاغاو ئەمەر خان کە 50 ساڵە بۆ سەربەستی کار دەکا وتیان: ئێمە حازرین وەك باوك‌و باپیری خۆمان سەرووماڵمان لەڕێی کوردستاندا بەخت کەین.

4-شێخ جەلالی دەربەند پیاوانە وتی: ئەی ئاغایان سێ شت زۆر بۆ کوردستان پێویستە: 1-پووڵ، 2-پووڵ‌و 3-پووڵ دەبێ لەسێ شت دەستهەڵگرین وەکوو کەدەستمان لێهەڵگرتووە: 1-تەماع، 2-خوخۆری، 3- خۆفرۆشی، هەر وا زۆر کەس لەسەران‌و نوێنەرانی کوردانی جەلالی ، میلانی، شکاك، هەرکی، دێبۆکری، مامەش، مەنگوڕو تەواوی نوێنەرانی کوردستان هەر لەوێستا را قەوڵی فیداکاریانداو قەوڵی خۆیان بەسوێند قایم کرد.

هەروا جەنابی پیشەوا لەبابەت وسولی ماڵیاتەوە بەیاناتێکی فەرموو. دیسان شێخ جەلالی دەربەند هەستاو وتی:

ئەمن سەد هەزار تمەنم دلرایی هەیە بێجگە لەیەك جووت گاو یەکدەست پێخەف هەموو نەزری حیزب دەکەم کێ دەنێرن وەری گرێ‌و لەعوموومیشەوە دەنگی ئیتاعەت بڵیند بوو. دیسان جەنابی پێشەوا لەخسووسی برایەتی‌و بەزبانی کوردی خوێندن‌و کەسبی زانست‌و کەماڵ فەرمایشاتی ئیدامە پێداو کەلیماتی خۆی بە: بژی بەژیانێکی ئەبەد ئەو دەوڵەتەو نەتەوانەی کە بۆ ئازادی نەتەوانی لێقەوماو هەوڵ دەدەن"* ....

"جێژنی شیرکەتی تەرەقی کوردستان لەلایەن بەزلزان بەبۆنەی سەربەخۆیی‌و ناساندنی پێشەوای کوردستان"

بەبۆنەی جێژنێکی کەلەلایەن ئەعزای شیرکەتی تەرەقی کوردستان‌و تەبەقەی بەزلزانی مهابادی بەبۆنەی ئازادی‌و سەربەخۆیی کوردستان کرابوو ساتی 3ی پاش نیوەڕۆ مەجلیسی جێژنی‌دایر بوو و حەزرەتی پێشەواو جەنابی سەید عەبدوڵای شەمزینی‌و جەنابی حاجی سەید باباشێخی سیادەت‌و حاجی بایز ئاغای ئیلخانی زادەو تەبەقاتی عولەماو ئاغایانی عەشایر و توجاڕو موحتەرەمینی شاری تەشریفیان بوو.

..... لەپاشان حەزرەتی پێشەوای بەرز خیتاب بەحوزار فەرمووی:" یەگانە حەملەی دوژمنان حەملەی ئیقتیسادی‌یەو هەمیشە خەریك دەبن کەلەو ڕێگایەوە

---

* رلد، ژمارە 22، 4-مارسی 1946 (13ارشمس 1324)

ئینقیلاب دەخەنە نێو میللەتی مەسەلەن مەسئەلەی تووتن کەمولەتی ئێرانی خەریک بوو و وەسائیلی ئیفاق و دووبەرەکی لەنێو کورداندا پێک بێنن، لازمە کە ئەمە ڕێگایەکی ئیقتیسادی بۆ خۆمان بکەینەوە. شیرکەتی تەرەقی دەبێ تەوسیعەی پێ بدرێ و لەرەوابیتی تەجارەتی لەهەمووکوردستاندا بەقەرار بکرێ. حکوومەتی کوردستان ئیحتیاجاتی زۆرە دەبێ وەزعی خۆی وەکوو دنیای ئەمڕۆ تەغییر بدا. مەسەلەن فەرهەنگ، فەلاحەت، کارخانە جات کەدەبێ دەتەوسیعەو تەرەقی ئیجادی ئەوانە دا سەعی و جیددییەت بکرێ...*

لەسەر ژیانی کۆمار ڕۆژنامەی کوردستان بەم جۆرە لەسەر قازی محەممەد دەنووسێت:

حەزرەتی پێشەوای کوردستان محەممەدی قازی کوڕی ئاغا میرزا عەلی مەرحەرومە، لە 11ی بانەمەڕ(ئوردیبهێشت)ی 1279 هیجری شەمسی بەرانبەر بە 2ی موحەڕەمی 1318ی هیجری قەمەری لەشاری مهاباد لەدایک بوو. ئەم زاتە زۆر بەچاکی لەژێر دەستی باب و دایکی‌دا پەروەردەکرا، لەتەمەنی 7ساڵیدا دەستی بەخوێندن کرد و دوای خوێندنی چەند ڕیسالێکی کوردی و فارسی دەستی بەخوێندنی سەرەدای نەحوو سەرف کرد، هەروا ئیدامەی بەخوێندن دا تا لەعلوومی مەعقوول و مەنقوولدا: نەحو ، سەرف، مەنتیق، بەلاغە، ئوسول، فیقە، کەلام فاریغو تەحسیل بوو و بەوەندە خوێندنە دڵی ئارام نەبووو بێوچان لەدووی خوێندن و زیادکردنی مەعلوومات و فێربوونی زمانی بێگانە دەگەڕا تا توانی بەوەسیلەی مامۆستای تایبەتی زمانی ئینگلیسی، ڕووسی، فەڕانسە بخوێنێ و بێجگە لەم سێ زمانەو زمانی زگماکی خۆی کە کوردییە زمانی عەرەبی، فارسی و تورکیش زۆر باش دەزانێ.

حەزرەتی محەممەدی قازی پێشەوای کوردستان هەر لەمنداڵییەوە خاوەنی گیانێکی بەرز و بەهێز بوو و نیشانەی گەورەیی، شوجاعەت، لەخۆبووردن دەویدا دیاری دەداو خو و ڕەوشتی دەگەڵ هەموو تەبەقەیەکی کەوتووەو تێکەڵی دەگەڵ هەموان هەیە، لەڕێزی کەسەبە، مالیک، شێخ، مەلا،جەحێل، پیرو کاربەدەستانی حکوومەتدا دەبیندرێ و هەمیشە وەکوو باب و باپیرانی خۆی سیمەتی ڕیاسەتی ڕووحانیان و زانایانی مهاباد و دەوروبەری بووەو هەیەتی و بێوچان لەحقووقی

---

* ڕاد، ژمارە 23، 6مارسی 1946(15ڕەشەمی 1324)

هـەموو کوردێـك بەتایبـەتی هـەژاران و لێقـەوماوان لەهـەموو جێگایـەکدا دیفـاعی کردووەو ئەیکاو بـۆ پێکهێنانی کـارێکی زۆر چکۆلـەی کەسێك زەحمـەتێکی زۆری قبووڵ کردووە. بەتەوری کوللی رشتەی کارو باری مهاباد: سیاسی، کۆمەڵایـەتی و... حەتتا دە ئەورەی دیکتاتۆری رەزا خاندا دە ئەستی بوو، سەعەلە کە گرێـی کـاری خەڵکی بەوەسیلەی وی ئەکرایەوە کاروباری حکوومـەتیش بێ موداخەلـەی وی حـەل نەئەکراو جێ بەجێ نەئەبوو.

سیفـاتی نیشتمانپەرسـتی و میللـەت پـەروەری دە جـەنابی محەمـەدی قـازی پێشـەوای کوردسـتاندا کۆبۆتـەوەو پاشـکەوتنی هاوخوێنـەکانی لەفەرهـەنگ و شارستانییەت هەمیشە دڵی وی بریندار ئەکا بۆیە ئەکسەری وەختی تەمەنی خۆی لەڕاهنمایی میللەتەکەی بۆ شـەقامی خوێنـدن، زانسـت، تەمـەدون بـەخت کـردووەو ئەڕاهنمانی واندا لەم ڕێگایـەدا زەرێـك کۆتـایی ناکـاو بۆ دانـانی مەدرەسـە لەسـەر نوسووڵی دونیای تـازە لەمهاباد زۆری هـەوڵداو چـەند سـاڵ بـۆ خـۆی عوهـدەداری سەرۆکی ئیدارەی فەرهەنگ بوو ئەوە ئەدەی لەتاقەتیدا بوو دەرسی نیشتمانپەرەستی بەمندالـەکانی مـەداریس فێرکرد تـا وای لێهات مهاباد لـەم ڕێگەیـەدا زۆر وەپێـش کەوت و ئاموزگاران و شاگردانی مەداریس بەوەسیلەی ڕەهبـەری خۆیـان موناسـەباتی سیاسـی یـان ئەگـەڵ ئەحزابـە ئازادیخوازەکـانی عـیراق، تورکییـە، سـووریا بنیادنـا، تاوەختێ کەرەزا خانی فاشیست لەکوردستاندا نفووزی پـەیداکرد... بەدەسـتووری مەقاماتی فاشیستی لەسەرۆکی فەرهەنگیان بەر کەنار کرد بەڵام دیسان کاروبـاری فەرهەنگ بەدەستووری ئەو ئەبایە هەڵئەسووڕا.

ئەم زاتە لەسیفاتی: ویقار، ڕاستی، فەزل، شوجاعەت، حەیا، زانست، تێگەیشتن، حیلم، تەوازوع، ڕوحم، نیشتمانپەرستی بەتەواوی مەعنی بەشدارە، بۆیە هەمیشە لـەپێش چـاوی میللـەتی خـۆی خۆشەویسـت و مـەحبووب تەماشـا کـراوەو تەماشا ئەکرێ.

جەنـابی محەمـەدی قـازی ئەگـەڵ دوژمنـانی شەخصـی خـۆی بـەمودارا و ئەگـەڵ دۆستان بەوەفایە، بەڵام ناتوانێ لەموقابیل دوژمنانی نیشتماندا مودارا بنوێنێ، ئەمن لێرەدا وەختم ئیجازە نادا وەکوو پێویستە سیفاتی موشەخخەسەی ئەم پیاوە بڵێمـە بنووسم ناچار بەچەند شیعرێکی مەرحوومی مەلا مەعرووف کۆکەیی لەمەدحی ئەم

زاتەدا دا کوتوویەتی و هیچ موبالەغەی نەتواندووەو هێندی لەئەحوالاتی زاتی وی بەیان دەکا لێرەدا دەهێنمە پێشچاوی خوێنەوارەکان، لەقەسیدێکی عەرەبیدا دەڵێ:

من كان ذاحصه من علم او شرف

يحب ان لايرى شيئا من الاسف

فليات محكمه بنيانها شرف

والفضل يظهر في الجدران والسقف

هذا بناء على التقوى مؤسسه

ولايقاس على مافى شفا جرف

..تاد

لەمەلبەستێکی فارسیدا لەتاریفی جەنابی قازی‌و سەدری قازی برایدا دەڵێ:

(قازی)و (سەدر) که هردو گهر یك صدفند

مالك مملكت عزم‌و وقارو شرفند

رافع‌و عامل کسرند على غير قياس

در عمل واحدو در خط عمل مختلفند

رافع رتبه، آنانکه طرفدار شدند

عامل کسر به آنانکه بایشان طرفند

تاد...

حەزرەتی محەممەدی قازی هەرچەند ماوەی 20 ساڵە لەنێو میللەتی خۆیدا سیمەتی رەهبەری هەیە دیسان لەدووی رێبەندانی 1324دا لەلایەن نوێنەرانی کوردستانەوە رەسمەن بەپێشەوایی کوردستان هەڵبژێردراو بەیعەتی دەگەڵ کرا[*].

نەورۆزی ئاوکەشی ئازادیی

جێژنی نەورۆز لەمهاباد

نووسینی: هاشمی خەلیلزادە

"رۆژی گشەموو هەوەڵی ساڵی 1325 کاتێك کەمەتاو لەپشت کێوە جوانەکانی کوردستان گەردنی بەرز... لەم کاتەدا کە قوتابی‌و سەربازەکان‌و خەڵکی شاری

[*] رانی-ژمارە 25، 17مارسی 1946(26رەشەمەی 1324)ئەو نوسینە بەبۆنەی جێژنی لەدایکبونی پێشەواوە بلاوکراوەتەوە.

مەستی تەبیعی ئازادی‌و جێژنی نەورۆزو هاتنی فەسڵی بەهار بوون فەرمانی خەبەردارو دەنگی سەلامی رەسمی مووزیك کەتەشریف هێنانی سەرداری مەحبووب‌و پێشەوای مەزنی ئیعلام دەکرد وە خەبەر هاتن.

زاتی موقەدەسی پێشەوا لەپاش گوێدانی گوزاریشات کەبەوەسیلەی فەرماندەی هێز درا داخڵی ناو کۆمەڵی مەدرەسەکان بوو: هەوەڵ بەکچەکان‌و کوڕەکانی فەرموو شاد بن کچەکانم، شاد بن کوڕەکانم(خەڵك بەگوێ لێبوونی ئەو دوو وتەیە لەبەر شادی فرمێسکیان دەڕژاند) هەر بەم جورەش بازیدو شادباشی لە پێشمەرگەکانی هێزی کوردستان‌و بارزان فەرموو دوایی هاتە پشتی تریبوون ڕاوەستاونوتقێکی بەتینی ئیراد فەرموو. پاش پێنپێ‌ڕۆژەو ڕۆژباشی ڕۆژی تاریخی نەورۆزی کورد فەرمووی:

(ئەم ڕۆژانە تورکیا و ئێران‌و عێراق خەریکی گفتوگۆن‌و دەیانەوێ پەیمانی مەنحووسی(سەعدئاباد" کەمادەیەکی بەزیانی کوردانە ئێستاش هەر بۆ دوژمنایەتی کوردان تازە بکەنەوەو بزانن ئەو معاهەدانە وەکوو لەپێشدا کاغەز پارەیەك پتر نەبوو ئێستاش کاغەز پارەیەك زیاتر نییەو لەنێو بەیانانی خۆیدا فەرمووی: ڕەزا شا، مستەفا کەمال، مەلیك فەیسەڵ کە بۆ دوژمنایەتی کوردانیان پەیمان بەست لەماوەیەکی کەمدا خودا لەنێوی بردن‌و ئێستاش هومێدیان لەخودای بەرز ئەوەیە: کە ئەو کەسانەی کەخەریکی بەستنی پەیمان بەدوژمنایەتی کوردان بن بەدەستی خۆیان قەبری خۆیان هەڵدەکەنن... و لەجەنابی مەلا مستەفا زەعیمی بارزان بەخێر هاتن‌و سپاسی فەرموو لەهێزی بارزان‌و ئەفسەرانی ئەرشەدی ئەو هێزە زۆری قەدردانی کرد.*"

(سەربەخۆیی‌و ناساندنی پێشەوای کوردستان)

"ساتی سێی پاشنیوەڕۆی ڕۆژی هەینوو 12ی ڕێبەندانی 1324 بەهۆی بانگهێشتنێك کە لەلایەن ئاغای جەعفەری کەریمی بەمنیفتیخاری ئازادی‌و سەربەخۆیی‌و ناساندنی پێشەوای کوردستان کرابوو جێژنێك لەساڵۆنی ئەنجومەنی فەرهەنگی گیرا... پاش تەواو بوونی خیتابەی ئاغی جەعفەری کەریمی حەزرەتی

---

* ڕاك، ژمارە 27، 25مارسی 1946(5خاکە لێوەی 1325)

پێشەوا سپاسی لێکردو فەرمووی:" ئاغای جەعفەری کەریمی ئیشارەیەکی بەومزعی کوردستان کرد کەئیحتیاجی مەعاریف و قشوونە دەبێ هەموو ئاغایان لەوەختی تەنزیمی بوودجەی مەعاریف و قشوون حزووریان بێ.

ئەمڕۆ کەئەمە ئیستیقلالمان دەوێ پێویستە کەهەموو کارێك خۆمان جێبەجێی بکەین. ئەوەڵێ ئیدیعای خۆمان کرد کەلەحدوودی دەوڵەتی ئێراندا خودموختاریمان دەوێ ئێران ئیحتیاجی مەرەفع بکاو میللەت کاری بکا.

دوو دەفعە لەلایەن ئازەربایجانەوە بۆ تەورێزییان بانگ کردم لەئازربایجاندا گرێمان هەبێ ئەمن پێشنیهادی وانم قەبووڵ نەکرد چون میللەتی کورد چوار ساڵە کە خودموختارەو داوای ئیستیقلال و تێکخستنەوەی تەواوی خاکی کوردستان دەکا، زۆرم پێ گران بوو کەلەو حەقەی دەست هەڵبگیرێ و ئیحساساتی ئێوە مانیعی ئەوەی بوو کەئێمە بەخودموختاری رازی بێن چونکوو کەموەی ئەوچەند رۆژەی کە جێژن گیراوە ئیحاساساتێکی ئێوە نواندووتانە وێنەیەکی حەساس و کامیلەو دەبێ دنیا بزانن کەکورد لیاقەتی ئیستیقلال و سەربەخۆیی هەیە"*.

کوردستان ژمارەی 43 ساڵی یەکەم شەمۆ 14ی بانەمەڕی 1325 ، 4ی مەی 1946

دەنگ و باس

تەشریف هێنانەوەی حەزرەتی پێشەوای کوردستان

شەوی 12-2-1325ساتی 9ی حەزرەتی پێشەوای کوردستان کەماوێك بوو تەشریفیان بۆ بەستنی موعاهەداتی سیاسی و ئیقتیسادی دەگەڵ حکوومەتی میللی ئازەربایجان بردیووە تەورێز لەکاتێکدا کە ژمارەیەکی زۆر لەئەندامانی کۆمیتەی مەرکەزی و کارگەرانی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان تا گوێکتەپە لەپێنج ماشێن دا بەپێشوازەوە چووبوون بەموەفەقییەت و شانازێکی تەواو موراجەعەتی فەرموو کاتێك کە گەیشتە پێش دەرگای شارەوانی لەنێو ئیحساسات و هەست نواندنێکی تەواوی خەڵکیدا دابەزی بڵیند گوێ ئیزهاری لوتف و میهرەبانی دەگەڵ ئەهالی کە بەپێشوازەوە هاتبوون فەرموو دیسان تەشریفی سواری ماشێن بوو و وردە وردە

ماشێن حەرەکەتی کرد تا گەیشتە کانگای حیزبی دیموکرات و لەوێ دابەزی پاش ساتێک تەوەقوف لەکانگای حیزب بۆ لای مەنزڵ تەشریفی ڕۆیشت.**

کردنەوەی ئیستاسیۆنی رادیۆی حکومەتی میللی ئازەربایجان

لەرۆژنامەی ئازەربایجان

رۆژی هەینی 6-2-1325 ساتی 5و نیو ئیستاسیۆنی حکومەتی میللی ئاوەربایجان بەرەسمی کرایەوەو بە شانازی ئەو موەفەقییەتە برایانی ئازەربایجانی هەستێکی لەئەندازە بەدەریان نواند.

چونکوو جەنابی ئاغای پیشەوەری‌سەر وەزیری حکومەتی میللی ئازەربایجان کەسالەتی هەبوو رادیۆ تەوەسوتی جەنابی ئاغای شەبوستەری رەئیسی مەجلیسی میللی ئیفتیتاح کراو نوتقێکیان ئیراد فەرموو کە بەچوار زمان (کوردی، فارسی، رووسی، فەرانسە)بەهەموو دنیا راگەیاندراو بەرنامەی جێژن لەنێو هەست نواندن و هوڕا کێشانێکی لەئەندازە بەدەر لەساتی 8دوایی هات.

حەزرەتی محەمەدی قازی پێشەوای بەرزی کوردستان کە ئەجێژنی ئەو برا خۆشەویستانەی ئازەربایجاندا شەریکەتی فەرموو بوو بەبۆی کردنەوەی رادیۆی ئازەربایجان نوتقێکی ئیراد فەرموو کەوەرگەڕاوەی ئەو نوتقە لەژێرەوە بەعەرزی خوێندەوارانی خۆشەویست ئەگا:

ئێستا کە ئیستاسیۆنی رادیۆی حکومەتی میللی ئازەربایجان بەرەسمی ئەکرێتەوە لەقوولایی دڵمەوە پێپیرۆزەو مبارەکبادی بەگشت میللەتی رەشیدو ئازادیخواهی ئازەربایجان عەرز ئەکەم و چونکوو وەخت دیاری کراوە کەلەلایەن کوردستانیشەوە قسە بکرێ بەپێویستم زانی کە ئەم کردنەوەیە بەمیللەتی کوردیش تەبریک بکەم.

هومێد ئەدەم کە ڕۆژ بەڕۆژ یەکەتی و دۆستایەتی ئەم دوو میللەتە نەجیبە بۆ وەچەنگ هێنانی ئازادی مەحکەمترو قایمتر ئەبێت لەسایەی یەکەتی و برایەتی‌دا بۆ وەچەنگ هێنانی ئازادی و راگرتن و پارێزگاری‌وی پێکەوە پیاوانە هەوڵ ئەدەین نیسبەت بەیەکتری لەهیچ جورە کۆمەک و یارمەتی کۆتایی نەکەین، باقی نەوالیسانی

** رێک، ژمارە 30، ئەپریلی 1946 (12خاکە لێوەی 1325)

ئیجتیماعی و مەدەنی بەیارمەتی یەکتری لەنێوان هەڵدەگرێن و زۆر بەتاڵووکە بۆ لایەن کانوونی سەعادەت و خۆشبەختی دەچینە پێش.

وەها سەعی و کۆشش بەخەرج دەدەین کەلەمیللەتە سەرکەوتووەکانی دنیا نەمێنینەوە. هەژاری و فەقیرییەك کەلەبەر بێ خاوەنی داوێن گیری ئێمە ببوو بەهۆی عیلم و سەنعەت لای بەرین.

بەپوختی، ئەو دوو میللەتە بۆ هاوکاری و برایەتی بانگ دەکەین و لەمەوقیع ئیستقلیاندە دەکەم ئەو مەسئەلە وەبیردێنەوە کە دنیای ئەمڕۆ لەسایەی زانست و مەعریفەتدا زەوی و ئاسمانیان تەسخیر کردووەو ئێستا بەدۆزینەوەی ئەسراری ئەستێران خەریکن، کەوابوو ڕێگای ڕزگاری ئێوە(کوردی و ئازەربایجانی) فێربوونی عیلم و مەعریفەتە،ئەم سەروەتەدا هەرچی هەتانە لەڕێگای وەچنگ هێنانی عیلم و مەعاریف و باسەوادکردنی خۆتاندا خەرجی بکەن و دڵنیابن کەبەئارەزووی کۆنی خۆتان دەگەن.

دەمەوێ میللەتی کوردلەم مەسئەلە خەبەردار بکەم: لە ماوەی ئەو چەند ڕۆژەدا کەهاتوومە ئەورێز دەگەڵ سەرانی ئازەربایجان پێشەمەرگەخانەو مەدرەسان و کارخانانم چاوپێکەوتووە، میللەتی ئازەربایجان لەڕێگای بەرزبوونەوەو خۆشبەختی خۆیاندا هەنگاوی گەورەیان هەڵێناوەو دیتم کە بۆ بەشدار بوون لەم تەرەقییاتە لیاقەتیان هەیە. لەتەورێزو باقی گوندەکانی ئازەربایجان بۆ لابردنی نەوالیساتی ماددی و مەعنەوی و بالآبردنی سەتحی ئیجتیماعی و ئیقتیسادی جوولانەوەی گەورە دەبینریێ.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان لەپێش رادیو

ڕۆژی 12–2–1325 ساتی 6ی پاش نیوەڕۆ حەزرەتی محەمەدی قازی پێشەوای موعەزەمی کوردستان نوتقی ژێرەوی بەهۆی رادیۆ بەگوێی دانیشتووانی کوردستان گەیاندو بەڵێندگۆ بڵاوکرایەوە:

برایانی خۆشەویست: لەدامەزراندنی دەستگای رادیۆی ئەم موەفەقیتەی کە دەستتان خستووە تەبریکتان لێ دەکەم. چونکوو لەوەختی کردنەوەی دەستگای

* کوردستان ژمارەی 44سالی یەکەم دوشەمۆ 16ی بانەمەڕی 1325 – 6ی مەی 1946 .

رادیۆ لێرە نەبووم ئێستا ئیحساساتی خۆم نیسبەت بەپێشکەوتنی ئێوە ئیزهار دەکەم. ئومێدەوارم کەلێرە بەدوا ڕۆژ بەڕۆژ بتوانین لەمەسایلی مەدەنی‌دا پتر تەرەقی بکەین.

لەهەموو شتێك چاتر بۆ ئێمە ئەوەیە کە بتوانین قسەی خۆمان بەگوێی دنیا بگەیەنین‌و تەسدیق دەفەرموون کەهەموو شتێك وردە وردە تەرەقی پێدەدرێ. دیسان دەتوانین بەهۆی ئەم دەستگایە دەرسی ئەخلاقی، فەلاحەتی‌و... بەبرایانی خۆشەویست بڵێین‌و لەئایندەش بەرنامەیەکی باش بۆ رادیۆکەمان دیاری دەکەین، ئەوەش بزانن کەئێمە ئاغای محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی‌و ئاغای سەدری قازی مان بەنوێنەری کوردستان دەگەڵ نوێنەرانی ئازەربایجانی بۆ تاران ناردووەو گفتوگۆ دەوامی هەیە. تا لەتەورێز بووم ڕۆژ بەڕۆژ خەبەرم دەزانی‌و مومکینە بۆ ئەوەی لەموزاکەرات بێ خەبەردار بوون لەچلۆنایەتی ئەوزاع هاتمەوە.

حکوومەتی کوردستان ئەمڕۆ زۆر بەهێزە. ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ دەگەڵ دوژمنانی کورد ببنە یەك کوردستان دەتوانێ زۆر چاکیان چارە بکا بەڵام ئەمن تا مومکین بێت ڕێگای موسالەمەت بەر نادەم، ئەگەر هیچ چارەش نەما حکوومەتی کوردستان بەهێزی خوی سەری وان ڕەمەردی دەخا.*

حەزرەتی پێشەوای کوردستان

کاتی ڕۆیشتن بۆ تەورێز

لەڕۆژی یەکشەمۆی 15-3-25 حەزرەتی پێشەوای موعەزەمی کوردستان لەکاتی تەشریف بردنی بۆ تەورێز لەنێوانی تەولو سەرانی عەشایری مەنگوڕو مامەش، زەرزاو گەورك، دێبۆکری‌و قەرەپاپاق‌و ئەفسەرانی بێباکی هێزی دیموکراتی کوردستان فەرمووی:

برایانی خۆشەویست، لەکاتێکی‌دا کە ئۆردووی سوور لەنێوماندا بوو، دوژمنانی ئێمە هەمیشە رایان بڵاودەکردەوە کە داولو ئیدیعای کوردان هەمووی بەهۆی سیاسەتێکی خاریجییە کە مەقسوودیان ئۆردووی سوور بوو، بەڵام ئەمڕۆ بەئاشکرایی لەهەموو کەسێك مەعلووم بووە کە کورد ئازادی دەوێ‌و دەست لەو

* کوردستان ژمارەی 44 ساڵی یەکەم دووشەمۆ 16ی بانەمەڕی 1325 6ی مەی 1946

مەرامە هەڵناگرێو رجوودی ئەو عەشایرانە لەمڕۆدا دا کەبەگیانو ماڵ ئامادەن ئاخرین دڵۆپی خوێنـی خۆیان بۆ ئەو مەرامەبڕژێنن شاهیدێکی زۆر گەورەیە بۆ ئەوەی کورد ئازادی دەوێو دەستی لێهەڵناگرێو بۆ وەچەنگ هێنانی ئازادی ئیعتیمادی هەر بەخۆیە.

ئەمن زۆر سوپاسی برا مەنگوڕەکان دەکەم کە هەر بەبیستنی ئەوەی کەر. ێ مانە ئۆردووی سوور وڵاتی تەخلییە کردووەو رۆژی کارە، گەورەو چووکیان بۆ پاراستنی وڵات ئامادەی خزمەت بوون. برایانی مامش هەر کە زانیویانە کەڕۆژی ئەوەیە دەبێ وڵاتی کوردەواری نفوزی بێگانەی تێدا نەمێنێو دەستی ئیستعیماری لەسەر لابردرێ هەمووی بەگیانو دڵ حازربوون، هەر وەها برایانی گەورك، دیبۆکریو زەرزاو ئاغایانی قەرە پاپاق هەمووی ئەمڕۆ وەك کورد لەمەیدانیدا راوەستاونو چاوەنۆڕی فەرمانن کە هەمووی شاهیدێکی گەورەیە لەو رۆژەدا کەئۆردووی سوور تەخلییە کردووە ئەوان واجبی موقەدەسی خۆیان بەجێ دێننو بەڵگەیەکی زۆر زلەبۆ ئەوەی هەستی نیشتمان پەرستیو ئازادیلەدڵی هەموو کوردێکدا جێگیر بووەو دەست لێهەڵگرتنی نییە.

برایانی خۆشەویستی بارزانی کەلەرێگای وەدەست خستنەوەی ئازادی کوردستانی مەزنو وڵاتو ماڵو منداڵیان لەپێش چاو نییەو هەموویان لەپێناو ئەو مەتڵەبە ئاوە، مەردانە لەکۆشش دان، جێگای شانازییەو ئازادیخوازی میللەتی کوردەواری نمایش دەدەنو شارەزایی وان لەعەمەلیاتی جەنگیو ئازادیو رەشیدییان کە سیفاتی مومەیزەی کوردانە لەشەڕی سالح ئاوایەدا مەعلووم بوو کە عیدەیەکی 700 نەفەری ئۆردووی فارسەکان دەیەویست بۆ لای سەرایە بێت ئەوان بە 170 نەفەری پێشیان پێگرتن، 110نەفەریان لێکوشتن، 40 ئەسیریان لێگرتنو تەلەفاتێکی زۆریان لێدان ، ،ئەوەی یەك نەفەریان خوێنی لەکەپۆی بێ.

جەنابی حەمە ڕەشید ان کا جەند رەختە لەو رێگایەدا ئیمتیحانی خۆی داوە، هەمووی ئەوانە بەڵگەیەکی زۆرە. رەن کە جوتبیش ی ئازادیخوازی کوردستان بەهۆی سیاسەتی خاریجی ئەب ە بە ەزر هێزێکە لەدڵی هەموو کوردێکدا مەوجوودەو لەسایەی خودا ئەو هێزە، ئەز ند. بەکەوەتە کە دەتوانێ دەستی زاڵم ببڕێ، بەڵام میللەتی کوردی زۆر خا نی ئینسانو روحمە دیسان لەسەر ئەو حاڵەنەوە کە

هێزی مە زۆر کافییە بۆ ئەستاندنەوەی وڵاتی خۆمان و تۆڵە ئەستاندنەوەمان لەسەر ئەوەشەوە ئەوا خەریکین کەبەڕێگایەکی سولح و مەسالەمەت حقووقی خۆمان وەرگرینەوە،ئەگەر هاتوو هەر بەموسالەمەت لەگەڵمان نەهاتن و ئیدیعای ئێکەمیان قەبووڵ نەکرد کە نومایەندەی کوردستانی ئازاد بۆ ئەو جامیعە لەتاران مەشغووڵی موزاکەرەن، ئەو وەختی بەهومێدی خودای بەگشتی عالەم و بەتایبەتی بەدەوڵەتە زاڵمەکانی لێداگیر دەکەین نیشان ئەدەین کە کوردچەندە بەهێزەو لێیان مەعلووم دەکەین کە تۆڵە ئەستاندنەوە چلۆن دەبێ.

لەنێوانی هوڕاو چەپڵەلێدانی تەواوی ئاغایان و ئیحساساتی گەرمی دانیشتووانی مهاباد فەرمایشاتی پێشەوای مەوعەزەم تەواو بوو و لەلایەن ئاغای عەبدوڵائاغای بایەزیدی بەنوێنەری لەلایەن سەرانی ئێلی مەنگوڕ لەوەڵامی حەزرەتی پێشەوادا نوتقێکی بەتین ئیراد کراو قەولیاندا بەگیان و ماڵ تائاخر بۆ پارێزگاری کوردستان هەوڵ بدەن و چون سەرانی قەبایل گشت عازمی سنوور بوون دەستی حەزرەتی پێشەوایان ماچ کردو خوداحافیزییان لێکرد.*

هاتنەوەی حەزرەتی پێشەوای کوردستان

ڕۆژی 20-2-1325 ساتی 6ی پاش نیوەڕۆ حەزرەتی پێشەوای کوردستان و جەنابی ئاغای حاجی سەید بابا شێخ رەئیسی هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان لەتەورێز گەڕانەوەو لەکانگای حیزبی دیموکراتی کوردستان دابەزین. حەزرەتی پێشەوا لەساڵۆنی ئەنجومەنی فەرهەنگی کاربەدەستانی حیزبی دیموکرات و سەرکردانی کوردستان لەکاتێکدا کەئاساری خۆشحاڵی و موەفەقییەت لەنێو چاوانی حەزرەتی پێشەوادا دەبینرا شەرەفیاب بوون و پاش نیو سەعات حەسانەوە نوتقی ژێرەوەی لەبەرانبەر (ئەوان) ئیراد فەرموو:

---

* ڕۆژنامەی کوردستان سالی یەکەم شەمۆ 21ی بانەمەڕی 1325 -11ی مەی 1946 ژمارە 46

دوژمنانی کورد وایان شۆرەت دەدا کە دەوڵەتی کوردستان ئەساسێکی نییەو بەهێزینی هێزی سوور تێک دەچێ. دژ بوونی ئەو ئیدیعایەو گزیە پووچانە زوو هاتەجێ و کورد ئیمتیحانی خۆیدا. دەو چەند رۆژانەدا کەلۆرەوی سوور خاکی ئێرانی چۆڵکرد سەد هێندی جاران کورد وەجۆشش کەوتوومو هەزارها کەس لەخۆبوردوولن لەسنووری کوردستاندا ئامادەن تا ئاخرین تنۆکی دوژمنی سەرزینی کوردستاندا برژێن. دەبێ ئەو جار ئەو دوژمنانە بڵێن چی، دەبێ لێیان مەعلووم بێ ئەگەر زوو حەقی کوردی نەدەن بەزۆری ئەسلەحەی دەی ئەستێنین. فەقەت رلوەستانی ئێمە لەو رۆژەدا بۆ ئەوەیە کە حەقی مەبە بێ هەرلو بەموسالەمەت بەرێوپێمان خۆش نییە دووبارە لەدنیادا ئاوری شەڕێ هەڵکەینەوە.ئەمڕۆ کورد سەعلە دەتوانێ حەقی خۆی لەئێرانێ بستێنێ بەڵکوو دەتوانێ حەقی خۆی لەدنیایە بستێنێ.

ئەگەر چی پێویست نییە کەئەمن فیداکاری نەتەوەی کورد لەدنیادا باس بکەم چون جێی ئینکاری دۆست و دوژمن نییە. غیرەت و مەردانەگی و گیانبازی ئەوقەومە نەجیبە لەعالەمدا بەسبووت گەیوە. لەشەڕی پێشوو شێخ سەعیدو شێخ عەبدولقادر کەچەندسالان دەگەڵ تورکان بۆ وەچنگ هێنانی سەربەخۆیی بەشەڕ هاتن ئەگەر دەستی ئیستیعمار یارمەتی تورکییەیان نەدابا کوردان حەقی مەشروعی خۆیان وەدەست دێنا.

دیسان شەڕی تازەی بارزان، ئەگەر دەستی ئیستیعمار کۆمەگی بەعێراق نەکردبا هێزی بارزان بەئاسانی فایق دەبوو و بەمەرامی خۆیان کەسەربەخۆیی کوردستانە دەگەیشتن.

هەروەها قیامی سمایل ئاغا، ئەگەر دیسان دەستی ئیستیعمار یاریدەر ئێرانیان نەدابا، هێزی ئێرانی نەدیدەتوانی لەبەرامبەر سمایل ئاغا پایەداری بکات. سمایل ئاغا دەیگوت ئەگەر بێتوو فەقەت ئەمن عەشیرەتی جەلالیم دەگەڵ بێ زۆر بەئاسانی قشوونی ئێرانی تێک دەدەمو نەتەوەی کورد رزگار دەکەم.

لە سوورەتێکدا ئەمڕۆ یەکییەتی کورد لەجەلالی ڕا تا شکاک و هەرکی وزەرزا، مامەش، مەنگوڕو پیران و تەواوی عەشایری دەوروبەری مهابادی دامەزرلوەو عێلی رەشیدی بارزانیش دەگەڵ مەن و کوردی جنووب(لە) کرماشان و سنەش و بیلنەخەرە

تەواوی کوردەواری پشتیوانی مەن و دەگەڵ مە هاودەنگن، ئایا بەم وێنەیە چلۆن بەسەر دوژمنانی خۆماندا فایق نابین.

ئەمڕۆ دەوڵەتی میللی کوردستان زۆر بەهێزە تا چەند ڕۆژ لەوەی پێش کەشوونی سوور لەئێرانی بوو مەئموورانی ئێرانی دەهاتن لەنێومەدا برای مەیان دەگرت وەلێ ئەمان دەتوانی بڵێین بۆچی دەیگری و لەسەر چی حەبسی دەکەن وەلێ بەپێچەوانەی ئەو ڕۆژە نوێنەری کوردلەتاران بەسەربەستی ئیدیعای ئازادی کورد دەکاو هیوادارم کەدنیاش چیدی چاوی نەقووچێنێ وحەقی خۆمان بدەنەدەست خۆمان و لەبەرئەوە کە پێمان خۆش نییە شەڕ بکەین کەبرایانی ئێرانی بەزۆری وەمەجبووری هێناویانن لەبەرامبەر مەیان ڕاگرتوون بیان کوژین. وئێستا نوێنەری خۆمان ناردووەتە تاران بۆ شەڕ حەقی خۆمان بدەنە دەست و دەبێ ئەوەی بزانن کەئەمڕۆ یەکییەتی کورد دەگەڵ نەتەوەی نەجیب و فیداکاری ئازەربایجانی زۆر بەهێزەو ئەو بەینەی کەئەمن لەتەورێز بووم لەهەموو کارێکدا ئاگامان لێک بووەو هیچ تەفاوەتێکمان لەبەیندا نییە. هیچ ڕازی نەبوون و نەیان دەهێشت بگەڕێمەوەو حازرن وەک مەکە خۆمان بۆ فیداکردن دەرێگای واندا ئامادەکردووە ئەولێش وا بۆ مەحازرن وهەردووکمان خەریکی بەرقەراری ئازادی لەسەرتاسەری ئێرانین وەلێ لەبەر هێندێک قسە کەبیستبووم و یەکیش بۆ بەخێرهێنانی ئەو برایانە کەلەڕێی دوور ڕا بۆ فیداکاری و گیان بازی ئامادەبوون و تەشریفیان هێناوە گەڕامەوەو ئومێدەوارم کەبەیارمەتی خودای و فیداکاری عەشایروکوڕانی کورد بەزوویەکی زوو ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستان لەسەرتاسەری کوردستان و حەتتا تەواوی ئێرانی بلەرێتەوە.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان لەمیتینگی ڕۆژی 1325-2-21

حەزرەتی پێشەواو ڕەهبەری کوردستان ڕۆژی21-2-1325 لەمیتینگی ئەو ڕۆژەدا کەتەواوی سەران و سەرکردان و ژەنەراڵان و مەزنانی کوردستان و چەندهەزار کەس پیاو ژن و لەلەخۆی و جورتیر حوزوریان بوو ئەم نوتقەی ژێرووی خیتاب بەحازران ئیراد فەرموو:

* کوردستان ژمارەی47سالی یەکەم 4شەمۆ25ی بانەمەڕی 1325 – 15ی مەی 1946

برا خۆشەویستەکانم. مەعلووم تەسدیقی دەفەرموون کە دەگەڵ ئەو هەموو ئیختیلاف و دووبەرەکییە کەدە نێو کورداندا هەبوو کە نێوان ناخۆشی وای لێ هاتبوو تەلسیمی دە خانەوادانیشدا کرابوو نێوانی برایانیش تێك چوو بوو وەحەتتا باب و کوڕیش پێکەوە یەك نەبوون. پێشڕەفتی کارو دانانی تەشکیلات چەند موشکیل بوو وەلێ چونکوو لەمەردان کار عاسییە نابن و مێر بەسەر هەر جوورە چەوت و چەڵەمەیەکدا فایق دەبن بەهۆی رەنج و زەحمەت و حەوڵ دانی چەند کەسی ساحیب ئیمان و راست تەشکیلاتیش سازکراو نەزم و تەرتیبیش دەنێو مەملکەتدا بەرقەرار کراو دەموەتێکی کەمدا ئیختیلافات و ناتەباییش دوایی پێدرا تۆخوداکەی چ شاهید و دەلیلێك لەوەی گەورەترە، هەر ئەومندە کەخەبەری خەتەرێك لەجەبهەی سەقز و سەردەشت و تەجاوزی دوژمن بەخاکی کوردستانی ئازاد بەکوردان گەیشت هەموو پێکەوە لەدوورترین نوقات کوردان خۆیان گەیاندە حدوودی وەهەرگاه لەتەرەف حکوومەتی میللی کوردستانەوە ئیجازەیان با وەك شێری ژیان دە یەك سەعاتدا تەولوی دوژمنانیان ونجڕ ونجڕ دەکردو تا شاری کرماشانی وەك هەژدیهای دەمان هەرچی هاتبا پێشیان هەڵیان دەلووشی.

ئەگەر ئەو دووبەرەکییەی جاران مابا چلۆن لەبەر یەکتری دەیان وێرا ماڵە خۆیان بەجێ بێڵن و بیست مەنزل لەماڵە خۆیان دوورکەونەوە. دەجا دوژمنان تاکەنگێ دەبێ چاوی خۆیان بقووچێنن و تاکەنگێ لەسەر نەفامی بڕۆن ونەزانی، کەتانێستا کورد هەر زیللەت و بەدبەختییەکی بەسەریاندا هاتبێ لەبەر ناڕێکی و ناتەبایی بووە دەنا ئەگەر کورد رێك کەوێ و تەبا بێ کێ پێی دەوێرێ. پێم وایە دوژمنانی خاریجی دەوەی گەیشتوون بۆیە را وەجووڵەجووڵ کەوتوون و ملیان لەدووروەرێ ناوە، بەڵام دەستگای دیکتاتۆری ت[illegible]رانی هێندێکیان هێندەیان خوێن خواردووە کە بێهۆشییەکی وا دای گرتوون ئەلعانیش[illegible] نازانن دنیا چ باسە.

هێندێکیان بەمنەنق[illegible] تریاك سەرخۆشن و عیدەیەکیش مەستی ئارەق و شەراب لەگەڵ دڵبەرانی مەمو[illegible] خەریکی عەیش و نۆش و دەڵێن:

ما را بجهان خوشتر ازاین یکدم نیست

کزنیك و بد اندیشه و از کس غم نیست

بەوانچی غەیری تارانن، مەرکەزی فەسادو شەڕلەرەت و جەنجبازی، ئەویدی هەموو خراپ ببن. هێشتا لەبەر ئەوشتانە کەعەزم کردن موتەوەجیهی کاری کوردان بەچاکی نەبوون دەنا لەپاش ئەوەی کەئەمە ئیستقلالی تام و تەمامی خۆشمان بەدەست هێنا بزوەی لەحکوومەتی مەرکەزی مەعلووم بکەین و بەدنیایەش نیشان بدەین کە ئەمە کەئەو کارانەمان کردووە لەبەر موخالەفەت لەگەڵ دەستگای دیکتاتۆرییە ئەنێنکی کورد لەبرایەتی فارسان حاشا بکا یابەئیزانییەتی خۆی ئیفتیخاری نەکا بەلا ئەو دەردەی کە دەستگای حکوومەتی تاران چ لەپێش ڕەزا خاندا و چ لەزەمانی رەزاخانیدا و چلەپاش رەزا خانی داویە بەکوردان چەنگیزو موغولیش لەگەڵ کەسی نەکردووە.

کێ بێ نەیبیستبێ کەبە چ فێڵ و نامەردییەکی دەزەمانی قەجەراندا جەعفەر ئاغای شکاک لەتەورێزێ کوژرا. کوشتنی حمزە ئاغای مەنگوڕو هەزاران ئەمسالی وایان نەبیستبێ؟ کێ بێ نەیبستبێ کە بە چ ناچەوان مەردییەکی قشوونی ڕەزا خانی پەهلەوی چۆن ومختێکدا کەئاڕاتی گەرمی شەڕی لەگەڵ تورکان بوون چ ناپیاوانەو ناجەوانمەردانە وەنێو ژن و منداڵی کوردان کەوتن، ئەعوزوبیلا چیان بەسەر هێنان چیان لێ کردن، جەلالی چون هەموو بارکران و دەگەڵ هەزاران ماڵی کوردی لای وان هەریمەکەی بۆ نوقتێکی ئێرانی بران، ئەلانیش بەشی زۆریان کەس نەیزانی چیان لێهات و چۆن تەلەف بوون. ئەو دەردەی دایان بەگەڵبەغییان کەبەزستانی باریان کردن سەدها منداڵیان دەبەفرێدا قڕبوون و پیاوان دەستووپێیان سەرمابردی و گەییندرانە شارانی هەرە دووری ئێرانی و بەئەشەشەدی عەزاب بەشی زۆریان تەلەف بوو، هەتکی ناموسی و بێ عیفەتییەکی کە دەو هەموو کارانەدا بەسەر کوردا هات شەرمێ دەکەم شەرحی بدەم و تائەمڕۆ بەشەر نەیکردووە.

کاری ئەمنییان چی لێ بڵێم، سەرتاسەری ئێرانی دۆست و دوژمن شاهیدی فەجایع و جینایات و هەتکی ناموسی وانە،حەتتا تەعەڕوزیان بەپیاوان دەکرد. شەهرەبانی و ئەزمییەیان سەد لەئەمنییە خراپتر، عەدلییە مەرکەزی تالان و بڕۆو ڕووتاندنەوەی خەڵکی بوون لەپەهلەوان و پەنبانی فیراری شەهریوەر مانگی کەدەشانی واندا هاتووە:

همە سر بەسرپشت بدشمن دەیم‌از ان بە کەخود بەکشتن دەیم

هێندە هەوای تەکەبورو عەزەمەت و گەورەیی‌یان لەسەر ئێمە لێدەدا بەدەرەجەی خوداوەندیش ڕازی نەبوون و کەسێ شانیان دەزانی دەنا ئیدیعای ئولوهییەتیان دەکردو ئەوەی سەرتیپ هۆشمەند بەسەر بانەو هەورامان و مەریوانی هێنا دنیا بیستوویە.

لەبەر ئەوە چاوترساو بووین حازر بووین هەموو خۆمان بەکوشت بدەین و ئیتاعەت و فەرمانبەرداری ئەو دەزگایە نەکەین دەنا ئەگەر بێتوو ئازادی لەئێراندا بەرقەرار بێ ج مانعێك هەیە ئەوی لەئێرانی‌دا دەژین تێکڕا دەستی برایەتی بدەن بەیەکتری. بزانن شووڕەوی چل پەنجا دەوڵەت و میللەتن عەدالەت کردوونیە برا، ئامریکا چل و چەند جمهوورین، سویس دووسێیەکن، یەك ڕوح و گیان پێکەوە دەژین. بۆ وەی کەنەمە نیشان بدەین دە وادەی خۆماندا ڕاست گۆین، باوسەڵی وەی کەلەگەل ئەتەوانی دی ئازەربایجانی هیچ شتێکمان یەك نەبووە، چونکوو ئەوانیشبوونەئازادیخواو دیمۆکرات هەردووك بووینە یەك بەیەکەتییەك کەڕیان و مردنمان پێکەوەیە(چە وێنەی بادام- دوو مەغزو یەك پۆست)و بو وەی کەلەسایری ئەتەوانی دیکەی ئێرانیش مەعلووم بکەین کەبرایەتیمان لەگەڵ وانیش تێك نەداوە دوو نەفەر نوماینەدەمان مەعلووم کرد لەبەر دەرك و ئاستانەی ولن حازر بن و پێڵی خۆتان دەگۆڕن و تەشکیلاتوو دەکەنە دیمۆکراسی چون ئەنگو دەڵێن برایەتیو دەکەین و هەرگا خۆتان نەگۆڕن و تەشکیلاتیشتان نەکەنە دیمۆکراسی دیسان ئەمە زیدییەتیکمان لەگەڵ ئەنگۆ نییەو برایەتیمان کیسەمان جودایی ئەمەش ساڵهای ساڵە بۆ ئازادی هەوڵی دەدەین پیاوی چابن چیدیکە بەتانك و تۆپ و تەیارە لێمان تێك مەدەن، ئەمەش بەشەڕین، حەقێکمان دەبەشەرییەتدا هەیە ج میللەتێك غەیری مە دە ئەسارەت دا ماوە؟ چیدیکەمان قیل لەچاوییەوە مەنێن و لۆکەمان دەگوێی مەناخنن. ئەوانەی ئەوهەموو کارخانە ساحێب عەزەمەتانەیان دروست کردووە وئەو هەموو شتە عەجایب عەجاییبانە وەدەر دەخەن، دەمێکی وەك تەیری بەحەوایدا دەفڕن هەر ئەوەندەی چاولێك دەی مەشریق دەچن بۆ مەغریب، جارێك وەك ماسی هەر ئەوەندەی بڵێی یەکودوو بە بن دەریایەدا ئەوسەر ئەوسەری دونیایە دەکەن، کێولانیان هەموو بەتونێلان پەڕە پەڕە کردو بەڕێی ئاسندا سەدتەها وەتاق کەشارێکی هەڵدەگرن پێاندا ئەودیووئەودیوی دەکەن.

ئوتۆمبیلی ببینن و تانکی تەماشا کەن و سەرنج بدەنە رادیۆو لەتێلێگراف و تەلەفوونی خورد بنەوە کە لەهەزاران مەنزڵ ڕێوە قسە بەیەکتری دەگەیەنن و چرا بەرقی چاو لێکەن چۆن شەوی کردووتە ڕۆژ.

خولاسە هەر لەئەلمان ڕا تاساڵێکی یەکیەک ئیختیراعاتی ئەوشتانە کەلەسایەی خوێندن و سەنعەت بەدەست هاتووە شەرحی بدەم تەواو نابێ، بەڵێ ئەوانە ئەو عەجایباتانەیان هێناوەتە سەر دنیایە ئەوانیش وەک مە بەشەرن بەڵا چونکوو کاری خۆیان بەدەست خۆیانەو غەمی خۆیان بۆ خۆیان دەخۆن ئەوەی دەیخوێنن تێ دەگەن و ئەوە پێش کەوتوون. لێمان گەڕێن بائەمەش تەکانێکی بەخۆمان بدەین وەدوای خوێچندن و سەنعەت کەوین و فەلاحەت و کشتوکاڵی خۆمان وەک خەڵکی لێ بکەین و میللەتمانی پێ دەوڵەمەند بکەین و کارخانان بێنین و ئەوهەموو کانگاو مەعدەنانەمان هەیە باوەڕی خەین و بەمەنفەعەتی وڵتە وەڵاتی خۆمانی پێ برازێنینەوە. و ئاغای محەمەد حوسێن خان نوماینەندەی مەنیشانیدا کەکورد هێندە لەبراکوژی و ئیختیلافی خۆی دەپارێزێ، کورد کەمەنیرانیدا ئەکسەرییەتی هەیە بەئەقلییەتیکی ئازەربایجانی وەک ئەرمەنی وئاسوڕیان داندران دەنگی نەکرد. دیسان حکوومەتی تارانی هێندە لەدیتنی مەنزەرەی کەدایک بۆ کوڕی کوژراویان قوڕوەسەر دەکەین وەکەیف دێن و بەبیستنی ڕۆڕۆی هەتیوو باب کوژراوان وەدەماغ دەکەون و بەبەچاوکەوتنی خانووی وێران و گڕگڕ ئایساو شاد دەبن و بەناڵەناڵی بریندراران وەنەشئە دێن و دەخوێنن تلانەوەی ئەوجەوانان خۆشحاڵیان دەکا کەبەهەموو گوزەشتەی کوردانی ئەهەمییەت نەدا، نوماینەندەی مە بەمەنیووسی ناردەوە.

ئێستا تەکلیف چییە؟وەمیللەتی کورد چلۆنی پێ مەسڵەحەتە ؟ بڵێن بزانم حەقمان نییە بڵێین ئەی تاران ئەوهەموو قەسرو قسوورەت کەبەماڵی مە دورست کردووە بەست بێ بائەمەش فکرێکی بۆ خانوو لەگڵینەکانمان کەوەغارانی دەورەی سەنگی دەچن بکەین، ئەو هەموو خیابانی ئیسفاڵت و کووچەی ڕازاوەت کافییە، ئەمەش دەکووچانێکدا لەبەر تۆزی بەوشکانی و لەبەر قوڕ بەتەڕوتووشی ناتوانین پێیدا بڕۆین، بائیسلاحاتێکی بکەین ئەو هەموو تەجەمولە دەمەر خاتووریەکی تارانێت دا وەخەرج کرێو خەراج و قیمەتی هەموو وەڵاتی کوردانە ج ئیستیفادەیەکت لێکردووە کە ئیدیشت دەوێ؟ سینگوبەرۆکی خانمانوو هێندە زێڕو زێو تێکردووە کەدوو ئێرانی

دیشی پێ ئاوەدان دەبێ ئیدی چت دەوێ لەکوردی ڕووتاوەوە؟ دیسان دەڵێم،بڵێن سەرانی کورد، بڵێن سەرداران بڵێن برا جووتێرەکان و زەحمەتکێشەکان بڵێن چ بکەین و تەکلیف چییە؟

دوای ئەوەی بەیاناتی حەزرەتی پێشەوا لەکاتێکدا تەواوی حازرین پەنجەرەی دڵیان بۆ حاڵی بوون ئاوەڵە کردبوو وگوێیان لەو فەرمایشاتە ڕاگرتبوو لەنێو چەپڵەڕێزان و هوڕاکێشان و بژی کوردو کوردستان تەواو بووو تەواوی گەورەو چکۆڵەی حازران یەکدەنگ و یەک ئاواز هاتنە جواب و لەوەڵامی حەزرەتی پێشەوای مەحبووبدا گوتیان: ئاوری نیشتمانپەرستی و ئازایخوایی ئێمە کووژاندنەوەی بۆ نییە، ئێمە مەرامی‌موقەدەسی (یامەرگ یا ئازادی)مان وەپێش گرتووەو ئازادی خۆشمان وەچنگ هێناوە، ئێستاش هاسانە کەئازادی خۆمان زۆر مەردانەو پیاوانە دەپارێزین و رای دەگرین، ئامادەین ئازادی گشت نەتەوەکانی دانیشتووی ئێران تەئمین و پایەدار کەین و ئەوان لەژێرزۆری دیکتاتۆرانی خوێن مژو خوێن ڕێژڕەهێنین و وەک خۆمان لەئازادی بەشداریان کەین، بژی کوردو کوردستان، بژی ئازادی و دیمۆکراسی بەراستی.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوا راجیع بەجەنگی مامەشای سەقز

شەوی30-3-1325حەزرەتی پێشەوای کوردستان کەلەتەورێز ڕا بۆ پێڕاگەیشتن بەمەڵبەندەکانی جەبهە تەشریفی چوو بوو گەڕایەوەو بەیانی ساتی 8لەعیمارەتی پێشەوایی حازر بوو و بەکارەکانی بەردەستی ڕاگەیشت و لەساتی 1ی دوای نیوەڕۆ بۆ بەجێهێنانی فەریزەی جومعە چووە مزگەوتی سوور. دوای نوێژ تەشریفی بردە سەر مینبەرو نوتقی ئیراد فەرموو. لەپێشدا حەزرەتی پێشەوا لەبابەت پەیمانێکەوە کەلەنێوان ئازەربایجان و تاراندا بەستراوە گەلێک دوواو پتری مەودای پەیمانەکەی تەشریح فەرموو و بەتایبەتی ئیشارەی بەمادەی 13ی پەیمان کرد کەدەڵێ: (دەوڵەت موافەقەت دەکا کەکوردانی نیشتەجێی ئازەربایجان لەمەزایای ئەم موافەقەتنامە

* کوردستان ژمارەی 50سالی یەکەم ـ شەمو 6ی جۆزەردانی 1325 – 27ی مەی 1946

ئیستیقالە بکەن و بەپێی مادەی 3ی ئیبلاغییەی دەوڵەت ئاکەلاسی 5ی ئیبتیدائی بەزمانی خۆیان بخوێنن."و فەرمووی : لەم مادەیەدا ئیقراریان بەحەققانییەت و مەوجوودییەتی ئێمە کردووەو ئەڵبەتە ئێمە دەمانەوێ تەواوی کوردستان لەم مەزایایەو لەئازادییەکی کەلەسەرتاسەری ئێران بەدەستی کوردان بەزوویی بەر قەرار دەکرێت هەموو براکان بەهرەمەند بن، پاشان ئیشارەی بەشەڕی رۆژی 25-3—24(25) جەبهە فەرموو: کە سووئی تەفاهوم بیوە هۆی رووداني ئەم جەنگە چونکوو من دەستووری تێلێگرافیم دابوو کەرێگای بۆ مەیەدێ و بانەو سەردەشت و بکەنەوە کەخواردەمەنی بۆ سەربازەکانی ئێرانی کەلەو مەڵبەندانە هەن ببرێت، نازانم تێلێگرافەکە درەنگ گەیشتبوو یا ئیجرا نەکرا بوو، سەرتیپ رەزم ئارایش کەئێستا لەسەقزە تێلێگرافی بۆ ئاغای قەوامو سەلتەنە ناردیوو مەوزوعی رێگانەکردنەوەی وڵام دابوو و قەوام وسەلتەنەش دەستووری دابوو بەهێزی خۆیان رێگا ئاوەڵە بکەنەوە لەنەتیجەدا لەحدوودی 3هەزار کەس سەرباز کەبە 8توپ و دوو تەییارەو دووتانك پشتیوانیان لێکراوە پەلامار بۆ گردی مامەشا دێنن و فەرماندەی پۆستی ئێمەش لەوێ پەیام بۆ سەرکردەی خۆی مستەفا خۆشناو دەنێرێ کەئەوا هێزی ئیتیجاع پەلاماری هێناوە چارە چییە؟ ئەویش دەستوور دەدا تا نەیێنە نێو سەنگەری ئێوە دەست مەکەنەوە، ئەوانیش کە جەممەن بەکۆمەگێکەوە کە لەلایەن سەرکردەی خۆیانەوە پێیان دەکا دەبنە39 کەس دەنگ ناکەن تا دوژمن دەکاتەنێو سەنگەرەکەیان ئەمجار لێیان دەردەپەڕن و عیدەیەکیان لێدەکووژن و پەنجا هەزار فیشەکیان لێدەگرن و دوژمن دەشکێن. دوای کەمێك دیسان دوژمن پەلامار دێنن، ئەمجار لەحدوودی 30 کەس لەپۆلی سەرکردە میرحاج ئەحمەد کۆمەگ بۆ کوردەکان دێت و شەڕێکی ڕۆستەمانەو قورسیان دەگەڵ دەکەن و گروهانێکیان لێدیل دەکەن، بەڵام چونکوو پێشمەرگەکانی کوردستان گەرمی شەڕ دەبن و ژمارەیان لە 70کەس پتر نابێت کەس نابێ ئەم دیلانە لێخوڕێ، ئەمجاریش دوای لێگرتنی چەندتفەنگ و کووژراوێکی زۆر دوژمن دەشکێن.دیسان جاری سێیەم پەلاماری دێنن، عیدەی مە کەوەسیلەی هەڵگرتنی بریندارەکانیان بوو ناچار بۆ خۆیان بریندارەکان هەڵدەگرن و دەکێشنەوەو گردی مامەشا بەجێ دێڵن و لەسەربازەکان 500 کەسیان کوژراوو 250 کەسیان بریندارە، دوو تانك و دوو تەییارەیان سووتاو و شکاوە.

حەزرەتی پێشەوا فەرمووی: مەقاڕنی ئەم پەلامارە لەوبەری چومیش ڕا لەدێی خەیدەرەوەو لەپۆستی میرەدیش ڕا پەلاماریان بۆ هێزی کوردستان بردبوو، هەرچەند لەجەبهەی خەیدەر پێشمەرگەکانی ئێمە لەبەر کەمی لەعەوڵەوە پاشەکشێیان کردووە بەڵام ئەوڕانی ئاغای ئەحمەد خانی فاروقی بەعیمدادیانەوە هاتووە بیلنەتیجە لەمەڕاوی جەبهە دوژمن بڕێك تفەنگو فیشەكی بەجێ هێشتووەو عیدەیەكی كوژراو داوە وەهەڵاتوون‌و لەجەبهەی مێرەدێ محەمەد ئاغای شەڵویف شەریەتی شەهامەتی چێشتووە.

ئەمجار حەزرەتی پێشەوا هاتە سەر تاریفی ئێلی قارەمانی بارزان‌و فەرمووی: ئەم ئێلە ئازایە دەگەڵ وەش کەنیشتگای خۆشەویستیان بەجێ هێشتووەو هەموو لەماڵ‌و منداڵیان دووربن‌و گەلێ ناڕەحەتی دیکەشیان هەیە زەرەیەك لەگیانی ئەوان تەئسیری نەكردووەو ڕۆژ بەڕۆژ لەنیشتمانپەرستی خۆیاندا بەتینترن تەنیا داخی کەمەیانە ئەوە بوو پەلامار بۆ سەقز بەرن‌و داگیری بکەن بەڵام ئەمن مەنعم کردن، شەڕێك کە ئێلی بارزان کردوویانە لەمێژوودا وێنەی نییەو دەگەڵ ئازایی ڕۆستەم‌و ئەسفەندیارو.....

بەرجەوەند ناکرێ. لەسەر ئێمە هەمووەمان پێویستە کەبەماڵ‌و دلرایی مانەوە لەکۆمەگ بەهەموو ئێلی بارزان بەتایبەتی ئەوانەی کەلەجەبهەی ڕای دەبوێرن‌و بەتایبەتی ئەوانەی کەلەم شەڕەی دواییدا قارەمانییان نواندووەو لەنێو ئەواندا ئەوانەی لەشەڕێدا بریندار بوون نیسبەت بەخۆیان‌و ژن‌و منداڵیان کۆتایی نەکەین‌و بەڵکوو ئەوان لەخۆمان‌و ژن‌و منداڵی خۆمان لەپێشتر بزانین.*

موساحەبەی نوێنەری ڕۆژنامەی ڕەهبەر لەگەڵ پێشەوای مەزنی کوردستان

وەرگێڕ: قزلجی

ڕۆژنامەی ڕەهبەر دەنووسێ: پێرەکە سەعات 6ی دوای نیوەڕۆ ئاغای قورەیشی ئەندامی هەیئەتی نووسەرانی ڕەهبەر لەوێلای ژمارە 5 واقیع لەدەربەند لەگەڵ جەنابی قازی محەمەد ڕەهبەری حیزبی دیموکراتی کوردستان کەئەمڕۆ پترە بۆ گفتوگۆ لەگەڵ

---

* کوردستان ژمارەی 62 ساڵی یەکەم 4 شەمۆ 5 ی بووشبەڕی 1325 – 27ی ژوەنی 1946

دەوڵەتی مەرکەزی هاتۆتە تاران موساحابەی کردووە. شەرحی ئەوموساحەبەیە لەخوارەوە بەنەزەری خوێنەوەران دەگا:

جەنابی قازی محەممەد کوێت و شەڵوارێکی ساکاری لەبەردابوو و زۆر مەحجووب و بەویقار و بەئوبوهەت دەبینرا، چەند نەفەر لەموتەنەفیزو گەورە گەورانی کورد کەلەو مەجلیسەدا حازر بوون ئیحترامێکی زۆر نیسبەت بەرەهبەری حیزبی دیمۆکراتی کوردستان قایل بوون. جەنابی قازی دوای ئەوەی لەتەقازای ئێمە راجیع بەموساحەبە لەتەرەف رەهبەرەوە ئاگادار بوون زۆر بەمەیل و ئیشتییا حازر بوون جوابی پرسیارەکانمان بدەنەوە. جوابەکانیان کورت و موختەسەرو سەریح و لەڕووی ئیمان و قووەتی قەلبەوە بوو:

پرسیار: مەڵبەند و قەڵەمڕەوی ئێستای ئێهزەتی دیمۆکراتی کوردستان تا کوێ دەڕوا؟

ولام-مەڵبەندی نفووزی حیزبێکی کەبەناو کۆمەڵێکی زۆر و زەوەندەدا بڵاوبووبێتەوە زەحمەتە مەعلووم بکرێ. بەڵام ئێهزەتی ئێمە راستەوخۆ کوردی دەوروبەری ماکۆ، شاپوور، خۆی، ڕەزائییە، شنۆ، سندووس، سەقزو سەردەشت کەنزیکەی حەوسەت هەشت سەد هەزار کەس شارەزایی و رەهبەری دەکا.

پ-هێندێ لەسابیقەو ڕابردووی تاریخی ئێهزەتی خۆتان شەرح دە.

و-حیزبی دیمۆکراتی کوردستان سەرەتای لەمەزلوومی وناڕەزایەتی قەدیم و کۆنەوەیە، هەرچەند سابیقەی زۆرە بەڵام لەدۆ مانگ بەم لاوە دەستی بەفەعالییەتی عەمەلی کردووە(کۆمیتەی مەرکەزی حیزب لەمهابادە.) دەست پێکردنەوەی حیزبی ئێمە بەفەعالییەت عەکسولعەمەل زۆر بۆ هێنانی دەوڵەتانی مورتەجیعە کەلەپێش دەوڵەتی ئێستادا لەسەر کاربوون و دەیانەویست دەگەڵ هەموو ئێهزەتێکی لاگیری ئازادی و ئیستیقلالی ئێران بەربەرەکانی بکەن.

پ-چ ئیقداماتێک تائێستا لەو ناحییەو مەنتیقەدا کراوە؟

و- کارێکی هەرە گەورە کە ئێهزەتی ئێمە لەمەڵبەندی دەسەڵاتی خۆی کردوویە ئیجادی گیانێکی سەمیمییەت و یەکەتییەکی بێ نەزیرە لەنێوان چەند سەد هەزار نەفەر برایانی ئێرانی ئێوەدا.

ئەمنییەت و ئارامییەکی کە لەوەڵبەندەدا هەیە قەت نەبووەو میللەتی ئێمە لەخۆڕا لەئیجادو ئیبداع و دەست کردنەوەیەکی بەشەرەفانە لەحەیسییەتی میللەتی ئێران زۆر شاکاریان کردووە. دەگەڵ ئەو وەختە کەمەو نەبونی وەسائیلی چاک کردنی ڕێگایان، دامەزراندنی مەدرەسان، دامەزراندنی چاپخانەو بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەو گۆڤارو تەربییەتی سیاسی و نیزامی کۆمەڵێکی زۆر لەکوردانی هاونیشتمانی ئێوە بەرەو تەرەقی ڕۆیشتووە.

پ- ئاگات لەحاڵی کوردانی جنووبی کەرێوڕاست لەژێر نفووزی مەعنەوی نێهزەتی ئێوەدا نێ هەیە؟

و-لەو جێگایانە لەهەموو جورە بزووتنەوەیەکی دێموکراتیک پێشگیری کراوە بەڵام ئێمە دەزانین لەهەموو جێگایەک هەموو کوردێکی زۆرلێکراوو عاشقی ئازادی لاگیری نێهزەتی بەرەو تەرەقی ئێمەیە.

پ- وەزعی ئێستای کوردانی دنیا بۆ ئێمە شەرح بدە.

و- بێجگە لە کوردانی ساکینی ئێران نزیکەی دوو میلیۆن و نیو کورد لەتورکیادا ڕای دەبوێرن، لەتەرزی بزووتنەوەو ڕەفتاری ئێستای دەوڵەتی تورکییە نیسبەت بەکوردانی ساکینی ئەوێ خەبەرێکم نییە. بەڵام لەوەپێش کوشتارو ئەزییەت و ئازاریان دەکردن، وئەمەش کەدەوڵەتی تورکییە ئیدیعا دەکا کە (مەسئەلەی کوردی لەو مەملەکەتەدا حەل کردووە"لەلای من قابیلی قبووڵ نییە. مەگەر پێمان وابێ کەئەو حەل کردنە بەباری هەڵکوشین و دامرکاندنی ئارەزووی میللی ئەواندا بووبێ... بێجگە لەوەش نزیکەی ملیۆنێک و دووسەد هەزار کوردی دیکەش لەعێراقدا دەژین. ئاکارو بزووتنەوەی حکوومەتی عێراقیش دەگەڵ ئەوان لەفێراروهەڵاتنی بەپۆل و کۆمەڵی کوردانی عێراق بۆ مەنتیقەو مەڵبەندی نفووزی نێهزەتی دێموکراتیکی ئێمە ڕووناک دەبێتەوەو وەدەرکەوێ.بەڵام دەبێ بڵێم کە دەوڵەتی فەڕانسە دەگەڵ حەوسەد هەزار کوردی کە لەسوورییە دا دەژین باش بووە.

پ- چ ڕابیتەیەکی مەعنەوی لەنێوان نێهزەتی کوردستان و ئازەربایجان‌دا هەیە؟

و-هەردووک لامان بو ئامانجێک کە ئازادی و سەربەخۆیی حەقیقی و بەڕاستی ئێرانە کار دەکەین.

پ-دەکرێ لەگفتوگۆی تاران دا کولییاتی ئەو ئاگادارمان بکەی؟

و-ئەمن چەند جەلسە دەگەڵ ئاغای موزەفەری فیروز معاوینی سیاسی ئاغای قەوام وسەلتەنە سەرەك وەزیرو ئاغای سەرلەشکر ڕەزم ئاراو دووجار دەگەڵ جەنابی سەرۆك وەزیر مولاقاتم کردووە. نەزەری ئاغای سەرۆك وەزیرم زۆر تێکەڵ بەحوسنی زەن و چاك نییەتی دیوە. داخەکەم بەرهەڵستێکی کەگلتوگۆی ئێمەی وەدواخست نەخۆشی جەنابی ئاغای قەوام وسەلتەنە بوو، لەخودام تەڵەبە زووتر چاببێتەوەتا مزاکەرە بەخێرو خۆشی نەفعو قازانجی ئازادی دوایی بێت.

پ-ئایا لەو ناوەدا چلوچوویی مورتەجیع و پاشەکشەکان قابیلی تەوەجوهو لێ وریا بوون نییە؟

و-وەختێکی ئیرادەی میللەت و دەوڵەت تێکەڵکارێکی سەحیح و چاکدا ڕێك کەوێ هیچ شتێ ناتوانێ پێشی لێبگرێ.

من ئاتییەکی زۆر چاك تێبینی دەکەم و هیوادارم دەوڵەتی مەرکەزی بتوانێ دیموکراسی بەهەموو ئێراندا بڵاوبکاتەوە.

پ-نێهزەتی دیموکراتیکی کوردستان تا چ ئەندازەیەك یارمەتی دیموکراسی ئاتییەی ئێران دەدا؟

و-نێهزەتی ئێمە لەئازادیخوازانی تارانەوە ئیلهامی گیر کەوت، ئێمە شاعیرێکی میللی بەناوبانگمان هەیە بەنێوی هەژار کە قەسیدەیەکیشی لەڕۆژنامەی ڕەهبەردا چاپ کرابوو. لەم قەسیدەیەدا کوتوویە "ئێمە بەشمشێر ئەوان بەقەڵەم"، ئەمن ئەو قسەیەی وا بەیان دەکەم کەقەڵەمی ئێوەلەتاران کاری سەد شمشێری ئێمەی لەمەنتیقەی خۆمان کرد. میللەتی ئێمەزۆریان دڵ بەنێهزەتی ئازادیخوازی ئێرانەوەیە. ڕۆژنامە ئازادیخوازەکانی تاران بەئیشتیا دەخوێننەوەو تف و لەعنەت لەڕۆژنامەی ئیرتیجاعی و پاشەکشە دەکەن.

پ- لەومانگانەی دواییدا لەنێوانی دەوڵەتی مەرکەزی و نێهزەتی کوردستاندا بەرهەڵستێکی وابوو کە نەیەڵێ هەر دووك لا لێك نزیك ببنەوەو ڕێك کەون یان نەو؟

و-پێش دەوڵەتی جەنابی قەوام وسەلتەنە ئەم جورە بەرهەڵستانە زۆر بوون بەڵام دوای ئەوە کەئەو دەوڵەتەهاتە سەر کار، دەوڵەتی مەرکەزی هەوڵ و تەقەلایدا بۆ ڕێك کەوتن و سازان.

پ-بۆچی فەرانسەوی راجیع بەمەسئەلەی کورد زۆر عەلاقە دەنوێنن و ئایا ئەو خەبەرەی موخبیری فەرانسەویی بەزمانی تۆزە کوتوویە: "ئێمە هەر وەختێك کە کەیفمان لێ بێ کرماشان دەدەست دەگرین" راستە یان نا؟

و- من پێم وایە فەرانسەوی دەگەڵ کوردان ئەزمرێکی خراپیان نییە، لەسورییە ئەوەندەی لەدەستیان هاتبێ کومەگیان بەکوردان کردووە. راجیع بەخەبەرێکی موخبیری فەرانسە لەزمان منەوەکتوویە، هەوەڵ ئەوەیە کەئەم قسەیە بەئێمەتێ کەئێمە لاگیری ئەوەین مەسئەلە بەموسالەمەت حەل بێ مەربووت نییە. دووەمیش ئەمەیە کەمەنزوور دەست گرتنێکی غاسبانەو ئیمپریالیستی نەبووە بەڵکوو مەقسوود ئازادکردنی بەشێك لەهاونیشتمانان و کومەگێکی پتر بەئازادی تەواوی ئێران بووەو دیسانیش دەڵێمەوە کە دەوڵەتی ئێستا ئەو جورە ئەزمرییاتە کەهی زەمانی حکوومەتە ئیرتیجاعییەکانی پێشووە لەناو دەبا.*

نوتقی حەزرەتی پێشەوای موعەزەمی کوردستان

جەنابی قازی محەمەد لەکاتی ڕۆیشتن بۆ ورمێ

ڕۆژی هەینی 4-5-1325 سەعاتی 11پێشەوای موعەزەمی کوردستان حەزرەتی قازی محەمەد لەکاتێکدا خۆی ئامادەکردبوو کە بۆ پێڕاگەیشتن بەهێندێ کاران بۆ لای ورمێ و مەڵبەندەکانی کوردستانی باکور بچێت بەحوزووری ژمارەیەکی زۆر لەئاغایانی مامەش زەرزاو ئەندامەکانی حیزبی دیموکراتی کوردستان و ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی چاری نوتقێکی بەتسینی ئیراد کرد. حەزرەتی پێشەوای کوردستان لەسەرەتای نوتقەکەیدا ئەم ئایەتە موبارەکەی خوێندەوە: "کتب علیکم القتال وهو کره لکم وعسی ان تکرهوا شینا وهو خیر لکم الخ" لەدوای خوێندنەوەی ئایەتەکەنوتقی بەتەرتیبی خوارەوە دەست پێکرد:

ئەڵبەتە هەمووتان ئاگادارن کە کورد لەڕێگای ئازادی‌دا زۆری نیهزەت کردووەو لەموقابیل ئیستیعمارو ئیستیسماردا ملەو موبارەزەی دەوام پێداوەو من نامەوێ ئێستا مێژووی نێهزەتی کوردانتان بۆ بگێڕمەوە چونکوو کورد میللەتێکە کەهیچ وەختێ بەریەرەکانی ئیستعیمارو ئیستیسماردا ملەو موبارەزەی دەوام پێداوەو من نامەوێ ئێستا مێژووی نێهزەتی کوردانتان بۆ بگێڕمەوەچونکوو کورد میللەتێکە

---

* ڕۆژنامەی کوردستان ژمارەی 69 یەکشەمۆ پووشپەڕی 1325 ژووییەی 1946

کەهیچ وەختێ لەبەر بەرەکانی ئیستعیمارو فاشیستان دەستی نەگێڕاوەتەوە. بۆ خۆتان دەزانن لەعێراق چییان بەسەر کوردان هێنا. هەرچەند تۆپو تانکیان بەڕووی کوردانەوە دەکار کرد نەیان توانی هەستی ئازادیخوازی کوردان بکوژێننەوەو شاهیدم (ئیشارەی بەدەست کرد) جەنابی مەلا مستەفاو قەومە دلێرە بارزانییەکەیەتی کەلەسەر بیری پاکی ئازادیخوازی ولزیان لەخاک‌و نیشتگای خۆیان هێناوە. دیسان لەعەمەلییاتی کێویانەی تورکەکان ئاگادارن کەچیان بەسەر کوردان هێنا کەئێستا ماوەم نییە فەجایعی گیانبرژێن‌و دڵقرچێنی ئەوانتان بۆ بگێڕمەوە. ئەو میلەتانە بەهۆی یارمەتی هێندێ لەمیلەتانی بێگانەی دیکە دایمەن خەریکی شپرمزەکردنی کوردان بوون، بەڵام میللەتی کوردی ئازاو نەبەزو شەڕکەرو تەجرەبە دیتوو ئەو هەموو دەردو ناخۆشییانەی بەبارزانی‌و ڕۆژ بەڕۆژ پتر دەنگی خۆی بڵیند دەکاتەوەو لەمیللەتانی دیکەی دەگەیێنێ کەحەقی ژیانی هەیەو تا مابێ لەئازادی دەست ناکێشێتەوە....

بەڵێ ئەو زوڵم‌و کوشتن‌و بێدادییە هەموو کۆبوونەوەو بوون بەمەدرەسەیەک فێری پشتی یەکتری گرتنی کردین‌و ئاگاداری کردینەوە بخوێنین، دووبەرەکی لابەرین، خیانەت بەکۆمەڵ‌و یەکتری نەکەین، لەسەر تەماع یەکتر نەمارین، دۆست‌و دوژمنمان بناسین. دوژمنانی کورد وایان دەزانی کەبەکوشتن دەتوانن گیانی ئازادیخوازیمان بکوژن.

ئێستاش لەسایەی هێزو قودرەتی ئازادی ئێمەش چاوو گوێمان کراوەو جارێکی دیکە ناچینەوە ژێرچنگاڵی بێدادی، کورد جوێ لەحەقی خۆی هیچی لەخەڵکی ناویستووە، دەیەوێ بەزمانی خۆی بخوێنێ، لەپیت‌و کانگای وڵاتەکەی سوود بەرێ ببێتە خاوەنی کارخانەو کانگا. کورد نایەوێ دەستدرێژی بۆ خاکی هیچ میللەتێک بکا. ئێمە لەو ڕووناکییەی کەلەئێستادا بریسکەی دێ خۆمان بەبەشدار دەزانین‌و پێمان ناکرێ لەڕۆژی ڕووناکدا چاومان بقوچێنین‌و لەتاریکی‌دا دابنیشین. دەتوانین بڵێین کەڕێگامان بۆ کراوەتەوەو لەقوناغی حەسانەوە نزیک بووینەوە، بەڵام دەبێ بزانین کەهەموو وەختێک بەشەڕو خوێن ڕشتن کارمان پێک نایە، لەهێندێ وەختدا دەبێ فیداکاری بنوێنین‌و هێندێ ڕۆژی واشمان دێتە پێش کەلەڕووی مولتەزیماتی سیاسەت گوێ خۆمان لەمەیدان بەرینە دەر. گەلێ وەختیش بەئاشتی‌و موسالەمەت

مەرامەمان پێش دەکەوێ. کۆمەڵێکی زۆر لەبرا کوردەکانمان بۆ پێشڕەفتی مەرام بەگیان و ماڵ هاتنە پێش بەدنیایان پیشاندا کەلەرێگای پێشکەوتنی دیموکراتی و ئازادیدا باکیان لەسەرو ماڵی خۆیان نییە، پێشڕەوی ئەوانیش برایانی بارزانین و بەتایبەتی ژمارێکی زۆر لەئاغایانی مامەش و پیران و زەرزاو دێبوکری پۆل پۆل بەشەرافەتمەندی چوونە جەبهەو بەسەربەرزی گەڕانەوە، دیسان ئاغایانی مەنگوڕ خزمەتێکی زۆر بەمەگەسان کردووە، ئەو شتەی کە پتر ئەمن مەمنوونی مەنگوڕان دەکا ئەومیە: ئەوان لەنێو خۆیاندا ناخۆشییان بوو، ڕۆژێک پێم کوتن کەکێشەی ئەنگۆ لەسەر ئیستیکانە چایەکە کەلەپێشدا بۆ کامتانی دانێن و یادناوەریم کردن کەئەوڕۆ بۆ ئێمەیەکەتی پێویستە جا دوای ئەوە دێین بەوردە حیسابی نێو خۆمان رادەگەین. ئەلحەقی وەلئینساف ئەوانیش قسەی منیان بەکارهێنا و هەموو جورە ناخۆشییەکیان لەنێو خۆیان لابرد. دیسان ئەفرادو کۆمەڵانێکی زۆر لەکوردەکان نیشانیان دا کە بۆ فیداکاری لەڕێناو ئازادیدالەخۆبوردوو فیداکارن، لەبەرانبەر دیموکراسیدا ماڵ و مندالیان ئایەتە بەرچاو بەئێمەو هەموو دنیایان نیشاندا کە بۆ لەباوەش گرتنی ئەوشتەی کەخۆشەویست(ئازادی و دیموکراسی) باکیان بەهیچ نییە، پاکی و فیداکاری و مەرهیەتی خۆیان بەدنیا نیشاندا، پێشڕەوی ئەوانەش برایانی"بارزانی"ن... بەقسە هیچ بوون بەڵام بەکار ڕووی کوردیان سپی کردووە.

هێندێ لەبرایەکانمان بەقسە کێوی بیستوون بوون، بەڵام بەکار مێشوولەش تەواو نەبوون.کورد ئەوانەی یەک بەیەک ناسی زانی کە بە"قسەی گەورە سەر ناکەوێ، بەکار میللەتی کورد دەگاتە هیوای خۆی" و لەوەختی خۆیدا هەر کەس بەمیزانی خزمەت جەزای دەدرێتەوە. بەشێک ویستیان کە بۆ ئازادی هەوڵ بدەن و مەرامی خۆیان ببەنە سەر بەڵام داخەکەم هێندێ کاری ناشیرنیان کرد کەبووە لەکە لەسەر خۆیان.

برایانی خۆشەویست: ئەمن لەئێوەم دەوێ کەتەنیا شەڕکەر نەبن بەشکوو چەکێکی وا هەل بگرن کە بتوانن بەرامبەری دەگەڵ لەشکری میللەتانی تر بکەن، ئەو چەکەش(عیلم و زانستە) مەرحەلەی شەڕ تەواو بوو نۆبەی هونەرە... ئەمن لەئێوەم دەوێ کەبەزانست بەربەرەکانی دوژمنان بکەن. "چەک بێ عەقڵ دوژمن نابڕێ"... بەڵام داخەکەم ئاغاکان ئامادە نین کەلەمیوەی خوێندن بەهرەوەر بن، ئەگەر بڵێم کوڕەکانتان، برایەکانتان بهێنن بیان نێرم بۆ جەبهە باکیان نییە، ئەگەر دە کوڕی

مەبێ هەر نەیان دینێ، بەڵام ئەگەر بڵێم بۆ خوێندنیان دەنێرم ڕووی خۆیان گرژ دەکەن و عوزری ناموجەمە دێننەوە، ئەگەر پێیان بڵێم مەدرەسەیەك لەدێیەکانتان بکەنەوەمات دەبن، ئەو کارە پەستانەش سەببی ئەوەیە کەهێشتا لەبەری خوێندەواریان نەخواردووە، نازانن ئینسانی بیسەواد ئەگەر ڕۆستەم بێ بەکاری دوو شایی نایێ. تەماشای میللەتی ڕووس بکەن، سەرنج بدەنە سیاسەت و پێشکەوتنیان بۆتان دەردەکەوێ کەبەهۆی زانست و هونەرە کەسەد قوناغ لەپێش هەموو میللەتێکی ڕووی زەوین. فەرمایشی پێغەمبەر سەلەلاهوو عەلەیهی وەسەلەم" ئوتلبولعیلم مینەلمەهد یلەللەحەد" یان بەکارهێناوەو هەر ئەوان دەزانن مەعنای چییە... ئێمە وادەزانن کەباسەوادی ئەوەیە کە بتوانین چوار هاروێ‌و دوو کاڵەك کۆبکەینەوە، یاکاغەو بخوێنینەوە! کورد سێ شتی گەورە لەژیانیدا زۆر پێویستە : 1-خوێندەواری، 2- تەربییەی باش، 3-فیداکاری. بەڵام سەد مخابن کەماوەی ئێمەو ئەوانە وەکوو عەردو ئاسمانە.

دەبێ مانای تەربییەت فێر بین و بەکاری بێنین و سەرکردەکانمان دەبێ مەعلووماتی نیزامی زۆر کۆکەنەوە، دەبێ شارەکانمان زۆر پاك و خاوێن ڕابگرین کەمیللەت لەنەخۆشی و هەژاریدا نەمرێ، پێویستە کارو ئیدیعامان وەکوو یەك بێ.. ئازادی بەقسەو هوڕاهورشا وەرناگیرێ بەماندوو بوون و لەخۆبووردن پایەدارە....

ئەی خۆشەویستەکانم وەختێ میللەتی کورد بەختیار دەبێ کەئێمە واز لەمەنافیعی‌شەخسی بهێنین... هەر وەکوو کاری خۆمان جێ‌بەجێ‌دەکەین کاری میللەتیش وابخەینەڕێ، کاری شەخسی وەپێش کاری عوموومی نەخەین.

دروستکار ئەو کەسەیە کە پووڵ و موڵك و مەقامی مەنزوور نەبێ، جا تکام وایە کە چی‌دیکە چاوتان لەمەنافیعی شەخسی نەبێ،مەدرەسە لەدێهاتەکان بکەنەوە بیمارستان دروست بکەن، یاریدەی هەژاران بدەن، کارخانە بکەن...دنیا پێنج و دە ڕۆژێکە، پووڵ ناوی ئینسان بڵیند ناکا بەڵکوو خزمەت بەمیللەت و نیشتمان ئەستێرەی سەرشانی ئینسانە. بۆ خۆتان دەزانن کەئەمن بۆ وەرگرتنی حقووقی کورد شەوو ڕۆژ وچانم نەداوەو ئەوزەحمەتەش بەفەخر دەزانم، تایەك ڕۆژم لەدنیا مابێ دەستلەفیداکاری هەڵناگرم و بەهەموو کەسێکی دەسەلمێنم کەکورد شایەنی ژیانە ودیسان بۆ خۆتان دەزانن کەلەپێشدا ئێمە بەهیچ جورێك داوای تەجزییەی شیرانما

نەکردووەو تەنیا مەبەستمان ئازادی خۆمان و پاراستنی دیمۆکراتی بوو. بەڵام لەپێشدا کاربەدەستانی ئێران بێجگەلەوەی جوابیان نەدایەوە شۆخیشیان بەداوای ئێمە کردو ناچاربووین حکومەتی میللیمان دامەزراندوهێزی خۆمان لەبەرانبەر ئەواندا تاقی کردەوە. ئەوان کەوریستیان لەمە بێنە پێش، ئێمەش لەوان چوریفە پێش، ئێستاش ئەوان حازر بوون پاشەکشێ بکەن، ئێمەش ئامادە بووین پکشێینەوە.ئەوان دەگەڵمان هاتوونە باری پیاوەتی ئێمەش گوێیان بۆ ڕادەگرین.

لەسەفەری تارانەدا دەگەڵ ئاغای قەوامولسەڵتەنە زۆرم گفتوگۆ کرد ئاغای قەوامولسەڵتەنە نەزەرێکی موساعیدی دەگەڵ کوردان هەیە، ڕۆژێک ئاغای قەوام پێی گوتم: ئەوا ئێمەش بووینە دیمۆکرات و حیزبی دیمۆکراتی ئێرانمان دامەزراندووە وابەباش دەزانم کەناوی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان بگۆڕن و ناوی بنێن حیزبی دیمۆکراتی ئێران، منیش وڵامم داوە: کەئەمن بەبێ تەسویبی کۆمیتەی مەرکەزی هیچ کارێکی ناکەم چونکوو دیمۆکراتی مانای ئەوەیەکەشەخس ناتوانێ مەسڵەحەتی میللەتی بێ موشاوەر بگرێتە دەستی خۆی. ئاغای قەوام دەزانێ بەوەدا هێنا کەکوردستان شایانی تەقدیرەو میللەتی کورد ئامادەی هەموو جۆرە فیداکارییە بۆ گەیشتن بەئازادی و دیمۆکراتی و گوتی: "ئیمەزەتی دیمۆکراتی کوردستان بەپشتیوانێکی گەورەی خۆمان دەزانین و ئومێدمان ئەوەیە کەبەمەزی ئێوەوە دیمۆکراتی لەتەواوی ئێراندا بڵاوبێتەوە."

ئەڵئان لەعێراقیش دەستیان کردووە بەمووبارەزە کە دەستی زۆرداری لەمل خۆیان دەربێنن، ئێمە ئامادەین بەتەواوی ئێران کۆمەگ دەکەین و ئەگەر بێتوو ئازادیخوازانی عێراقیش پێویستیان بێ و کۆمەگمان لێ بخوازن کۆمەگیان پێدەکەین و بەڵکوو بۆ یارمەتی هەموو ئازادیخوازانی دنیا ئامادەی فیداکارین.

وەئەگەر لەو سەفەرەی منیش دەپرسن: بۆ خۆتان دەزانن کەئازەربایجانی براو پشت و پەنای ئێمەن و ئەم ڕۆژانە بیستوومە کەئەنتریکی ورمێ هێندێ لەکوردەکان ئەسپابی زەحمەتی هێندێ لەبرا ئازەربایجانییەکانیان فەراهەم هێناوەو ناڕێککییان کەوتووەتەنێوان، ئەمەکارێکی یەجگار خراپە، مومکین نییە تەعەدی بەحقووقی هیچ فەردێکی ئازەربایجانی یا کوردبکرێ، بەپێی پەیمانی نێوانی کوردو ئازەربایجان خیانەت بەئەفرادی ئازەربایجانی خیانەت بەئەفرادی کوردە، جا دەچم بزانم

مەبەستیان لەم جورە کارە ناحەزانە چییەو بۆچی وادەکەن. براکانم وەکوو بیستوومە گەلێ کەس ڕیشوەت دەخۆن، گومرگ دەستێنن نای دەن بەماڵییە. شتی دەکەن بەتەمەنێك دووتەمەن لەسەر حکوومەت دەنووسن، خیانەت و دزی کردن لەپیسترین دەردەی میللەتە. دەبێ لەو خووە پیسانە خۆتان بپارێزن و هومێدم هەیە کە هەموو پێکەوە شەوو ڕۆژ بۆ مەسڵەحەتی میللەت تێکۆشن، پووڵتان مەنزوور نەبێ، بوغزو دووبەرەکی بمرێنن تابتوانن دەدەنیای ئەوڕۆدا کەتەڕەقی گەیشتۆتە ڕادەیەك بێجگە لەبەرق دەیانەوێ ئەتۆم بکەنە نارنجێك مەملەکەتێکی پێ گەرم دابێنن یابیکەنە شوێنێك نیشتمانێکی پێ‌تێك دەن، بگەینەڕیزەی میللەتانی‌دیکە.*

ئوتقی حەزرەتی پێشەوای کوردستان

برایانی خۆشەویست ئەوسەفەرانەی کەمن دەیان کەم و لەوەختی هاتنەوەدا تەولوی ئەمال لەڕووی ئیحساساتی نیشتمان پەرەستییەوە ئیحساساتی خۆیان دەنوێنن و گەورەو چکۆڵەیان دێن بەپێشوازەوە هەموو ماندوبوون و زەحمەتێکی سەفەرم لەبیر دەباتەوە. ئەوەی کە عەرزوو دەکەم زەحمەتی سەفەر لەبەر ئەوەیە کە مەشهوورەکە زەحمەتی هەیە دەنائەمن هەر سەفەری کەکردبێتم یابیکەم هەر چونکوو لەڕێگای میلەتی‌دایە بەمونتەهای سەعادەت و خۆشبەختی دەزانم، بەڵێ زەحمەت نییە بەڵکوو لەزەتە. ئەو سەفەرەی دوایش کەمن کردم و لەزیمندا شارەکانی ورمێ، شاپوور، خۆی و ماکۆم دیون، کوردو مەڵبەندەکانی کوردستان گەڕام بۆ ئەوە بوو کە برا کوردەکانی خۆم لەنزیکەوە ببینم و ئاشنای ڕووحییەی ئەوان بەو پێم کوتن ئێوە بۆ خۆتان دەزانن کەئێمە ئیهزەتێکی گەورەمان کردووەو لەم ڕێگەیەدا زۆرمان زەحمەت کێشاوەو گەلێکمان فیداکاری نواندووە، ئێستاش ئێوە ئەگەر ئەم کارەتان لەبەر گرانە هیچ مانعێکی نییە، وەمکینە کوردی هەر مەڵبەندێك دەگەڵ ئەو شارانەی ئازەربایجان کەلێیان نزیکە هاوکاری بکەن. مەسەلەن کوردی دەورو بەری ورمێ دەگەڵ ورمێ و کوردانی دەورووبەری شاپوورو خۆی ماکۆ دەگەڵ ئەو شارانە هاوکاری بکەن و ئێمە دەگەڵ ئازەربایجان هیچ جیاوازیمان نییە.

---

* ڕۆژنامەی کوردستان– ژمارەی سێشەمە 8ی گەلاڕێزی 1325–نوونی1946

لەوەڵامدا کوتیان ئێمە ئاڵای موقەدەسی سێ ڕەنگی کوردستانمان هەڵ کردووە کەلەسێبەریدا خۆمان و هەموو کوردێکی دیکە بحەسێنەوە، هەتا قەترەیەک خوێن لەبەر بەدەنی ئێمەدا مابێ ئاڵای موقەدەسی ئێمە نابێ نەوی بێت. ئێستاش لەحەمدی خوداوە ئاڵای موقەدەسی کوردستان لەتەواوی ئوقاتی کوردستان دا دەلەرێتەوەو هەر دەبێ بلەرێتەوە. ئەو ئاڵایە تەنیا هەر ئی ئێمە نییە بەڵکوو ئاڵای هەموو کوردانەو ئەوانیش چاویان لەو ئاڵایەیەو بەهومێدی لەرینەوەی ئەو ئاڵایە دەژین و لەو جێگایانەدا کەلەپێشدا لەسەر خاکە موقەدەسەکەیان لەرلوەتەوە دەبێ بلەرێتەوەو ئەگەر شتێکیش ئاکەرز لەئێمە بیندرابێت لەبەرئەوەیە کەئێمە ئاکەرز مەداریسمان نەبووەو لەخوێندن و شارستانییەت دوور کەوتووینەوەو لەکاروباری حکوومەتی و تەشکیلاتیش بێخەبەرین، دەنا ئێمە هەموو کوردی خوێن پاکین و گشت لەرێگای کوردییەتدا دەمرین. جوابی کوڕەکانی ئەو ئاوچانە بە من ئەوە بوو کەعەرزم کردن.

لەم سەفەرەدا کەبەشارەکانی ورمێ، شاپوور، خۆی، ماکو داڕەردم، برایانی ئازەربایجانی لەفەرماندارەوە بگرە تا ڕوئەسای ئیدارات و کارمەندان و خەڵکی شاری تاچەند فەرسەخی پێشوازیان لەئێمە کردوەهەر کە دەگەیشتینە نێو شاری بۆ پێشمەرگەخانەی خۆیان بانگ دەکردین و لەچوون و گەڕانەوەدا گاردی ئیحترامیان لەڕێگەدا بۆ دادەنان و ئەگەر لەشاریش دەهاتین بڕۆین دیسان گاردی ئیحترامیان دەناردە دەری شاری و لەسەر ڕێگایان ڕادەگرت بەڵام لەم قسەتەدا نەمن مەنعم دەکردن و پێم خۆش نەبوو ئەوان زەحمەت بکێشن. لەهەموو شارەکان توانیم مەنعیان بکەم بەڵام لەشاری خۆیە ئەم زانی لەوەختی حەرەکەتیش دا گاردی ئیحترامیان دانابوو. ئیحتراماتێکی فەوقولعادەیان بەجێ هێنا، بەڕاستی ئەو ئیحساساتەی کەبرا ئازەربایجانییەکان لەم شارانە نیسبەت بەئێمە نواندیان دەتوانم بڵێم لەکوردیش ئەو ئیحساساتە نەبیندراوەو لەورمێش مێهمانی جەنابی فەرمانداری وێ ئاغای ڕەفیعی کەیەکێک لەئەشخاسی نیت سیرەت بەیەک ئەندازە سەعی دەکا بۆ نێوان خۆشی کورد و ئازەربایجانیان بووین، زۆر پەزیرایەکی چاکیان کردین. لەم سەفەرەدا کە براکوڕەکانم چاو پێکەوت موەفەق بووم کە هێندێ ئیختیلافات کە دەنێویاندا بوو لای بەرم. هێندێ لەئاغایانی هەرکی دەگەڵ ئۆری بەگی بەگزادە بەشەڕ هاتبوون، چەند پیاوێک لەبەینەدا کوژرابوو توانیمان ئەو قەزییەش خاموش کەین و ڕێکمان

خستنەوەو ئیختیلافاتی کۆن و نوێمان هەموو لەنێوان پاك کردنەوە. و لەخۆی و ورمێ ئاغای پیشەوەری سەدری فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجانم مولاقات کرد.

ئاغای پیشەوەری ڕاجیع بەبرایەتی کوردو ئاوەربایجان زۆر دەستووراتی فەرمووو وتی‌حازرین هەرچی لێمان بخوازن کۆمەگ بەکوردان بکەین و ئازەربایجانی ئامادەن لەسەر کوردان خوێنی خۆیان بڕێژن، فەقەت پیشەوەری گلەیی لەهێندێ کوردەکانی ئەتڕافی ورمێ کرد منیش جوابم داوە کە کوردانیش حازرن بەگیان و ماڵیان لەئازەربایجان دیفاع بکەن و فەرقێك لەبەینی کوردو ئازەربایجان‌دا دانانێن.چەند مانگ ئێمە قشوونمان لەئەتڕافی سەقزو بانەو سەردەشت ڕاگرتبوو ئەو لەشکرە تەنیا بۆ پاسەوانی کوردستان نەبوو، بەڵکوو بۆ پاراستنی سنووری کوردستان و ئازەربایجان بوو ئەڵئانیش حدووداتی خاریجی کوردستان و ئازەربایجان ئەمڕۆ لەتەرەف کوردانەوە پاس دەکرێ، دیسان فەرمووی قەتعەن ئێمەش بۆ هەموو خزمەتێکی پێویست بەکوردان ئامادەین و لەبابەت گلەییەکانیەوە جوابی لازم داوە.

ئەمن لەمسەفەرەدا هێندێ کارم مابوو کەجێ‌بەجێیان بکەم بەڵام چونکوو بیستم کەسێ نەفەر لەموحەسیلینی ئێمە کەلەباکۆ دەخوێنن بۆ سەردانی وڵات هاتوونەوە تاڵووکەم کرد کەچارم پێیان بکەوێت و ئینتیزاریم هەبوو کەلەوەختی هاتنەوەی ئەواندا پێشوازێکی زۆر چاکیان لێبکرێ چونکوو ئەوانە هەوەڵ موحەسیلێکن کەلەکوردان چوون بۆ خاریجە، میللەت دەبێ زۆریان قەدردانی لێبکا، بەڵام داخەکەم لەم خسووسەوە وەك پێویستە تەوجوهی لازم و پێشوازی شایانیان لێنەکراوە.ئومێدەوارم کەهەموو ساڵێك مووەفەق بین ژمارەیەکی زۆر لەموحەسیلین بنێرین بۆ خاریجە کەبەحەول و قوەتی خودا مووەفەق بین بەهۆی عیلم و زانست کەشتی کوردستان بگەیێنینە ساحیل و خواهیش لەو دانیشجوو خۆشەویستانەی خۆمان دەکەین کەلەماوەی ئیقامەتی خۆیان لەمهاباد موشاهەداتی خۆیان لەوێ بەنووسین و بەگوتن بۆ خەڵکی بڵێن و بنووسن کە میللەت ئاشنا بێت کەمیللەتانی دیکە چلۆن بەقووەتی عیلم‌وزانست و ئەرزو ئاسمان، سەرەدریا وژێردەریایان موسەخەر کردووە، لەوە زیاتر زەحمەتوو نادەم و لەزەحماتی ئێوە تەشەکور دەکەم و لەخودا دەخوازم هەر پێش کەون و هەر پیرۆز بن.*

---

* ڕۆژنامەی کوردستان ، ژمارەی 76سێشەمۆ 22ی گەلاوێژی 1325، ئووت-1946

تێلگرافێک بەمەزمونی ژێرەوە لەلایەن جەنابی ئاغای قازی محەمەد پێشەوا و ڕەهبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان موخابەرە کراوە.

تاران- جەنابی ئەشرەف ئاغای قەوام ڕەهبەری حیزبی دێموکراتی ئێران، ڕوونووس جەنابی ئاغای دوکتور کەشاوەرز ڕەهبەری حیزبی تودەی ئێران، ڕوونووس جەنابی ئاغای ساڵح ڕەهبەری حیزبی ئێران

ڕوونووس تەبریز جەنابی ئاغای پیشەوەری ڕەهبەری فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان، تاران ئاغای پادگان معاوینی سەدری فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان.

بەنیهایەتی مەمنونیەوە حیزبی دێموکراتی کوردستان ئامادەیی خۆی بۆ ئیئتیلاف دەگەڵ ئەحزابی ئازادیخواه (دێموکراتی ئێران، تودەی ئێران، دێموکراتی ئازەربایجان، حیزبی ئێران) ڕادەگەیێنێ و ئەم ئیئتیلافە بەموجیبی سەعادەت و عەزەمەتی میللەتی ئێران دەزانێ و بەم وەسیلەیە جەنابی ئاغای سەدری قازی لەلایەن حیزبی دێموکراتی کوردستانەوە بۆ گفتوگۆی پێویست و ئیمزای ئیئتیلاف نامە بەنومایەندەیی موعەرریفی دەکەم.

ڕەهبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان
محەمەد قازی*

---

* ڕۆژنامەی کوردستان ژمارەی 85 پێنجشەمۆ 21ی خەرمانانی 1325 سێپتامبری 1946

پاری دووهەم

سەرەك وەزیران و لێپرسراوانی تری حزب و كۆمار

دوای ئەو باس و رۆڵەی پێشەوا، باشاوەرێك لەجێگە كۆمەڵایەتی و چینایەتی لێپرسراوانی تری حزب و كۆمار، بدەینەوە، بۆ ئەوەی بتوانرێت نرخاندنەكە گونجاو لەگەڵ واقیعەكەی هەریەكەی لەو لێپرسراوانە یەكبگرنەوە....

2-حاجی بابە شێخ: لەشێخەكانی بۆكان و پیاوێكی موسڵمان و شەخسییەتێكی ئایینی بوو. لەسەردەستی زانایانی ئایینیدا لقەكانی زانستی ئایینیی خوێندووە.

خاوەن موڵك و پلەیەكی كۆمەڵایەتی بووە، لەتوێژاڵی سەرەوەی كۆمەڵگەدا جێگەی خۆی هەبووە، هێمنی شاعیر دەربارەی حاجی بابە شێخ گوتویەتی:

"پیاوێكی زۆر كۆنەپەرست و كەللەرەق و خۆپەرست و ناشارەزا بوە، بەلام زۆر راست و پاك و ئازاو بەبیروبڕوا بو. بەهیچ جۆرێك تاوانی خەیانەتی پێوەنانوسێ. لەكاتی وتووێژ لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی مەركەزیدا دور نیە فریوی خواردبێ و بەهەڵە چوبێ. بەلام لەرێگای راست لای نەداوە.."(4)

لەگەڵ ئەوەشدا رەئیسی هەیئەی رەئیسەی میللی(سەرۆكی ئەنجومەنی وەزیران) بووە. بەلام دەسەلاتێكی ئەوتۆی نەبووە، لەبڕیاردان لەسەر هەندێ كێشەی هاوپێوەند بەئاین هەنگاوی ناوەو لەجێگەی یاسا، حسابیان بۆ كراوە. بەگشتیی پیاوێكی خۆشەویست و خاوەن رێز بوو لەناو كۆمەڵگەی كوردەواریدا گەلێك لەو بڕیارانەی پێوەندییان بە رەدوكەوتن و دزی و خیانەت و دەردە كۆمەڵایەتییەكانی تر بەناوی ئەمەوە لەرۆژنامەی كوردستاندا بڵاوكراوەتەوە.

3-محەمەد حسەین سەیف قازی(حەمە حوسەین خانی سەیف قازی) ژەنەراڵ و وەزیر جەنگ بووە، ئامۆزای پێشەوا قازی محەمەدە، لەبەرئەوە جێگەی تایبەتیی خۆی هەبووە ئەو پلەیەی لەكۆماردا وەرگرتووە، ئازاو خاوەن پلەیەكی كۆمەڵایەتیی و سەربازیی بووە، شوێن و پایەیەكی گرنگی هەبوو...

خاوەن موڵك و ماڵ و زەویوزار بووە، لەنزیك میاندواوە خاوەنی نە دوانزە دێی بەپیت و بەرەكەت و بەراو دەوڵەمەند بوو.. لەبەڵگەنامەكانی د.ج.ك دا زیاتر زانیاریی لەسەر ئەم لایەنە هەن.

4-محەممەد ئەمین معینی: لەسەرەتای دووەم جەنگدا، ئەم خاوەنی گەراج بوو، دوای ئەوەی وازی لەوە هێنا، بوو بەبازرگان، کاتێك ئەرتەشی سوریش چووە مهابادو ئەم پەیوەندیی خۆی لەگەڵ بازرگانە روس و ئازەرەکان بەهێزکرد، ئەو کارە نوێیە مەڵبەندی کۆمەلایەتیی ئەم وەزیرەی گواستەوە بۆ چینی دووەم، یان چینی ناوەندی کۆمەڵ.. دوای ئەوەی بۆ سوڤییەتییەکانیش دەرکەوت کە هاوکارێکی باشە ئیتر زیاتر متمانەیان پێی بوو، تا کرا بەئەڵقەی پێوەندیکردن لەنێوان لێپرسراوانی سوڤیەت و حزبی دیموکراتی کوردستان.

5-ئەحمەد ئیلاهی: کوتاڵ فرۆش و بازرگان بووە، جێگە کۆمەلایەتیی لەریزی چینی ناونجیی کۆمەڵدا دادەنرێ، شارەزای کاروباری بازرگانیی و کاسبکارێکی زیرەك بوو، ئەم وەزیرە خوێندەوارو هوشیارییەکی سیاسیی سنوورداری هەبووە...

6-کەریم ئەحمەدیان: لەژنەکەیەوە خزمی پێشەوا قازی محەممەد بوو. پێش کۆمار فەرمانبەری حکومەتی بوو. لەریزی وردە بورژوا حساب دەکرێ، پیاوێکی دڵپاك وەزیرێکی کەم دەسەڵات بوو.

7-حاجی عەبدولڕەحمان ئیلخانیزادە: یەکێك بوو لەسەرکردە ناودارو خوێندەوارەکان، خاوەن و موڵك و زەوی زارێکی زۆری ناوچەی بۆکان بوو، هوشیارییەکی سیاسیی دیارو خاوەن رۆڵ بوو، لەکۆمەڵەی ژ.ك و چالاکییەکانی، لەنوسین لەگۆڤاری نیشتماندا لێپرسراوو وەزیرێکی پلە پایەدیار بوو، نیشتمانپەروەرێکی دڵسۆز بوو، لەیارمەتیدانی کۆمارو بزووتنەوەی کوردایەتیدا دەست والاو بەخشندە بوو... وەزیرێکی خوێندەوارو هوشیارو زیرەك بوو.

8-ئیسماعیل ئیلخانیزادە: ئامۆزای حاجی عەبدولڕەحمانی ئیلخانی زادەیە، سەرکردەیەکی تری ئیلخانیزادەکان بوو، خاوەن موڵك و زەوی وزار بوو.

خوێندەوارییەکەی خراپ نەبوو، دلئانی بەوەزیر، هەر لەبەر پلەو پایەی بوو لەناو ئیلخانیزادەدا.

9-مەناف کەریمی: بازرگان و وردە مالیك بوو، خوێندەوارو رۆشنبیر بووە، لەناو چینی ناوەڕاستی کۆمەڵدا حساب دەکرێ.

10-خەلیل خسرەوی: لەخێزانێکی ناوداری مهاباد بوو، بەبازرگانییەوە خەریك بوو. ئەمیش هەر لەچینی ناوەڕاستی کۆمەڵدا خۆی دەبینییەوە.

11-حاجی مستەفا داودی: بازرگان‌و خاوەن زەوی زارو باخ‌و بێستان‌و، لەخێزانێکی ناوداری مهاباد بووە.

12-محەممەد وەلی زادە: لەخێزانێکی دەوڵەمەندو بازرگان بووە، دەڵێن خوێندنی کشتوکاڵی لەقوتابخانەی بەرزی کشتوکاڵی تەواوکردووە. لەڕوی ئابووری‌و دەرامەتەوە، خۆی‌و بنەماڵەکەی لەچینی سەرەوەی کۆمەڵ دادەنران...

13-سەید محەممەد ئەیوبیان: لەخێزانێکی دەوڵەمەندو لەچینی سەرەوەی کۆمەڵ بوو، باوکی خاوەنی لەجزاخانەی مەهاباد بووەو ئەم بەڕێوەی بردووە.

هەروەها قاسمی قادری قازی مامۆستای قوتابخانە، عەلی ڕێحانی بازرگان، عەلی مەحموودی مامۆستای قوتابخانە، مستەفا سوڵتانیان بازرگان، عەبدولڕەحمانی کەیانی بازرگان، محەممەدی یاهو- کارمەند، مەلا عەبدوڵڵای داودی (مەلای حەجۆکی)- ڕووناکبیر، محەممەد ئەمین شەرەفی بازرگان، سەدیقی حەیدەری بازرگان محەممەدی نانەوازادەو محەممەد دڵشاد ڕەسوڵی بازرگان‌و کوڕە بازرگان بوون، زەبیحی لەناوچینی هەژاراندا خۆی دەبینیەوە هێمنی‌و هەژار سەر بەناوە خێزانە دەرکەوتووەکانی موکریان بوون، ڕۆڵ‌و جێگەشیان بەردەوام گرنگ‌و بەتەئسیر بوو.

بەو پێیە دەردەکەوێ کەزۆربەی ئەندامانی سەرکردەو وەزیرەکان خاوەن موڵک‌و سەرەک هۆزو بورجواو پیتی بورجوا بوون، لێپرسراوو فەرماندەکانی سوپاو دەستگاکانی تری حکومەت‌و بازنەی چینایەتیی ئەو سەرکردایەتییەو جێگەی کۆمەڵایەتیی زامنی ئەو پلەو پایەیە بوون کە هەیانبو بەتایبەتی: عومەر خانی شەریفی، مەلا مستەفا، حەمە ڕەشیدخانی‌و سەرکردە پلە دووەمەکان.

دەربارەی پێکهاتەی کۆمەڵایەتیی وەزارەتەکەی جەمهووریەتی کوردستان ولیام ئیگلتون دەڵێت:

"بەگشتیی ئەو حکومەتە کوردییە نوێنەری چینی سەرەوەی شاری مەهابادو دەوروپشتی بووە، سیاسەت‌و سیاسەتی ئابووریی پاریزەر(محافظ) بووە، وە هەر ئەوەش لەخاوەن زەوی‌و موڵکدارەکان دەکرا.. بەڵام ڕەوتی گەشەکردنە کۆمەڵایەتی‌و لایەنی خوێندەواریی نوێخواز بوو... هەرچەندە بەتەواوی نوێنەری بزوتنەوەی

ڕێکخراوی نیشتمانیی کورد بووە لەناوچەی مەهاباد، کەچی نوێنەرایەتیی ناوچەکانی ورمێ و هەرێمی سەردەشت-سەقز خرابوونە پشتگوێ..."(5)

لەڕوی شڵۆقی‌ی زەمینەی سیاسیی ئەو کەسانەی لەنێو بازنە لێپرسراواندا ناویان برا، ئەحمەد شەریفی دەنوسێت:

"زۆربەی ئەو کەسانەی ناویان برا لەئەنجومەن و وەزارەتی کوردستان: ئێستا لەژیاندان و لەشادۆست و نیشتمانپەرسترین خەڵکی مەهابادی ئێستان... زۆربەشیان ئەندامی ئەنجومەنی شاری مەهابادن....(6)

دیارە ئەحمەد شەریفی بەچاوێکی دوژمنانەوە سەیری کۆمارو سەرەنجامەکەی کردووە. ڕاوبۆچوونەکان زیاتر شاپەرستانە بووە، گەلێ بوختان و درۆی هەڵبەستووە، بۆیە ئەو قسەو بۆچوونانە جێگەی پرسیارن و نابێ بێ گومان و بێ شك سەیربکرێن.

لەناو ڕووداوەکانی دوا ڕوخاندنی کۆمارو داگیرکردنەوەی مەهاباد، نادڵسۆزیی و ڕاڕایی و خۆبەدەستەوەدان و نهێنییەکانی هەندێ شەڕ، دیاردەیەکی چاوێنی بوو، لەسەر ئەوە هێمن دەگێڕێتەوە:

"بەڵاوە پێ‌دانی گەماڕۆی دەوری سەقزو سەردەشت و خوڕخوڕە....پێوەندیی بەمەسەلەیەکی قووڵ و نهێنیی سیاسییەوە هەیە کە لێرەدا جێگای باس کردن نیەو باجاری دەرخونەی لەسەردابنێین...(7)*

ئەو لایەنانە بەشێکن لەدەرەنجامی ئەقڵی سیاسیی کوردو ئاستی تێگەیشتنی لەڕوداوەکان و جۆری مامەڵەی بۆیان.

(شێروان) لەنامیلکەیەکدا بۆچونەکانی خۆی بەم جۆرە دەخاتە ڕوو:

(سەرۆکایەتی بەڕێوەبردنی کاروباری کۆمەڵە بەدەست دەرەبەگ و مەلایانەوە بوو... ئەوەش هەر دەگەڕێتەوە سەر هەلومەرجی ئەو کاتەی کۆمەڵی کوردەواری و نەخوێندەواری و دواکەوتویی گەلەکەمان. ئەگەر لەو بارەوە ڕەخنەی توند لەکۆمەڵە ناگیرێ، لەبەرئەوەیە کە پێویستی هەلومەرجی ئەو دەمی کوردستانمان لەبەرچاوبێ، دەنا هەڵەی کۆمەڵە لەوەدا بوو کە سەرۆکایەتی کەوتبووە دەست خان و دەرەبەگ و

---

* بۆ زیاتر شارەزابوون لەوڕوداوو باس و خولسەکانی ئەم بوارە بڕوانە، مەحمود مەلا عززەت، بەرگەکانی د.ج.لە.

مەلاکان و زۆربەی ئەو دەرەبەگانە لەدوا رۆژدا یانی لەسەردەمی کۆماری دیموکراتی مەهاباددا دەوری خەیانەتکاری خۆیان گێڕاوە لەگەڵ دوژمنانی گەل کەوتن...)(8)

شیروان، زیاتر لەسەر باری چینایەتی سەرکردایەتی حیزب و کۆمار دەدوێت و باشتر شوێن و جێگەی ئاشکرا دەکات و راستی باری کۆمەڵایەتی دەست نیشان دەکات و دەڵێت:

"بەداخەوە ئەگەر بەڕاشکاوی و بەمەبەستی دەرس وەرگرتن لەجوڵانەوەی ساڵەکانی 1945-1946ی کوردستانی ئێران بکۆڵینەوە، دەبێ بڵێین باری چینایەتی حیزبی دیموکراتی کوردستان بەلای دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەت و ورده بورژوازی شاردا بو...(9)

لەڕاستییدا هەڵسەنگاندنێکی لەو بابەتە، بەرەچاونەکردنی ئاستی پێشکەوتنی ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکان، جۆرێک لەتوندڕەویی تێیدا دەبینرێ، چونکە زەحمەتە لەکۆمەڵێکی دواکەوتوو نەخوێندەوارو هەژاری وەک کۆمەڵی ئەو سەردەمەی کوردەواریی، شتێکی ترو سەرکردایەتییەکی زۆر کامڵتر لەوە بخوڵقێ، لەلایەکی تر گەورەیی کێشەکان، لاسەنگیی تەرازوی کورد لەگەڵ داگیرکەر، ململانێ و مانۆڕی سیاسیی و سەربازیی زلهێزەکان.. کێشە گرنگەکانی ناوخۆ، سروشتی خێڵەکیی و سستێمی دەرەبەگی و زاڵیی، ئەم لایەنانە جۆرێ تەنانەت بیرکردنەوەی سەرکردایەتیی کوردی سنووردار کردبوو، ئەگینا، وەک لەشوێنێکی تردا باسی دەکرێ، سەرەک کۆمار لێزان و زیرەکانە جوڵاوە، گەلێ لەسەرکردەکانی بەسەرکردە سەربازییەکانی ناو سوپاکەی کوردیشەوە لێکدانەوەو بۆچوونی تایبەتیی باشیان هەبووە... بەڵام ئەو هەلومەرج و خەسڵەتە تایبەتییانەی سەرکردایەتی کۆمارو سروشتەکانی کۆمەڵگەی کوردەواریی رێگری گۆڕانی بنەڕەتی بوون، نەدەتوانرا بەرنامەیەکی وادابنرێ و جێبەجێ بکرێ کە کۆمەڵگەی کوردەواریی، شان بەشانی گۆڕانە سیاسییەکە، لایەنە ئابوریی و کۆمەڵایەتیی و فیکرییەکانیش پێشکەوتنی چاوەڕێکراویان تێدا روو بدەن...

ئەگەر بەرنامەیەکی لێکۆڵراوەو ئەقڵیکی کراوەتر لەسەر گۆڕانەکان لەناو سەرکردایەتیی کۆماردا، بەتایبەتی لەستافەکەی خوار پێشەوەوە هەبایە، رەنگە

بتوانرایە هەندێك لەو هیواو خواستانە بەدی بهێنرانایە، چونکە گۆڕانی بنەڕەتیو ڕادیکالانە کارێکی مەحاڵ بوو بەتایبەتی تەمەنی کورتی کۆمارەکەو پیلانەکانی دەوروبەرو کێشەخۆیی دەرەکیو هەرێمییەکان، حکومەتەکەی کۆماری کردبوو بەحکومەتی جەنگ، چونکە زۆربەی زۆری وەزارەتەکانیش هەر بەکاروباری جەنگو بەرەکانی شەڕەوە خەریك بوون بگرە زۆر لەوەزارەتەکان ڕۆڵێکی... جگە لەوانە گەلێ دیاردەی تری نامۆ دەبینران، لەوانە:

پێکهاتنی ئەنجومەنی وەزیرانو دەزگاکانی تری جەمهوریەتەکە لەسەر بنچینەیەکی کۆمەڵایەتیو ناوەندییەکانی دەسەڵات بوو، هەردوو سەرکردایەتییەکەی حزبو کۆمار جۆرە تێکەڵییەك لەکارو فرمانو پێکهاتەیاندا هەبوون، ناوەندی دەسەڵات جۆرێ لەشپرزەیی تیا دەبینرا چونکە پێشەوا وەك سەرەك کۆمارو وەك سەرۆکی حزبو وەك پێشەوا سەرچاوەی دەسەڵاتەکان بوو، لەگەڵ ئەوەشدا سوپا، سەرکردە خێڵەکییە بەهێزەکان، هێزەکەی کوردی عێراقو بارزانی...ئەنجومەنی وەزیرانو سەرۆکەکەی، ئەوانەش لەدانانی یاساو بڕیاردانو ڕۆڵی سەرکردایەتیو بەڕێوەبردنو ئاراستەکردنی بەرەکانی جەنگدا جێگەو سەنگو حسابی تایبەتییان هەبوو.. لەناو ئەوانەشدا دەسەڵاتی ڕاستەقینەی دوا پێشەوا ناوەندی سەرەك خێڵەکان بوون کەبەکۆمەڵو لەکاروانە گشتییەکەدا ڕۆڵی کاریگەریی خۆیان دەبینی، وەك کەسێتیش، هەر یەکە دەورو تەفسیری خۆی لەسەر بەڕێوەبردنو شەڕو گرفتەکان هەبوو. زۆر جارو بەئاشکرا بەرژەوەندییە تایبەتییو خێڵەکییەکان دەخرانە سەرو دەستکەوتی کۆمارو میللەتەکەوە.. لەزۆر جێگە سەرانەو بێگارو باجە دەرەبەگییەکان بەردەوام بوون، گۆڕانی ئابووریو کۆمەڵایەتییو چینایەتی بەزەحمەت دەرکی پێدەکرا....

کێشەی ناو خێڵەکانو ناکۆکیی نێوان سەرەك هۆزەکانو بەربەرەکانی لەسەر دەستکەوتو ڕۆڵو دەسەڵات زیاتر دەبوون، لەوانەش خراپتر گەلێ لەسەرۆك هۆزەکانی دەری سنووری کۆمارو هەندێك لەوانەی ناو سنووری کۆمار کە جێگەکانی خۆیان بەجێ هێشتبوو، لەگەڵ ڕژێمی شادا هاوکارییان دەکردو ببوونە داردەستی ئەرتەش بۆ گوشار خستنەسەر کۆمارو شەڕ فرۆشتن پێی، گەلێکیان عەجەم پەرست بوون.

ناکۆکی لەسەر زەویو پاوانکردنی ناوچەی زیاترو هەندێ جار تالانی، بەربەرەکانیو شەڕ لەسەر دێهاتو دەست بەسەرداگرتن....هەبوو...

لەناکۆکییە گرنگەکان:

ناکۆکی نێوان حەمە ڕەشیدخان_ ئیلخانیزادە

حەمە ڕەشیدخان و مەلا مستەفا...

پێوەندیی چەند ئاغایەکی ئیلخانیزادەکان بەئەرتەشی ئارانەوە

بەتایبەتی عەلی ئاغاو کوڕی مەحمود ئاغا...هەروەها حەماغای عەباساغا لەسەقز.

ناکۆکی نێوان شکاک و عومەر خانی شەریفی لەگەڵ زۆر لەسەرەک خێڵەکان...

ناکۆکی نێوان زیرۆبەک و شێخ عەبدوڵڵای شەمزینی.

ناکۆکی نێوان ئاغا صالحی سوڵتان پەناو مەحمود خانی سوڵتانی و ئاغایا گەلباخی و تیلەکۆو حەمە ڕەشید خان و حەمە صدیق خان.*

جیاوازییەکانی نێوان ئەوانە هەموو وەهەریەکە بەجۆرێك لەگەڵ سەرکردایەتی حزب و کۆمار بەگشتیی و پێشەوا بەتایبەتی، کە لەزۆر حاڵەتدا دەرهاوردەی ناکۆکییە کۆمەلایەتی و چینایەتییەکان بوون...

---

* بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جەمهوری کوردستان، ب1و2وێ.

پاری سێیەم
سیماو خەسڵەتە دیارەکانی
جەمهورییەتی کوردستان

لەگەڵ ئەو پێکهاتەو سروشتانەی سەرکردایەتی حزب و کۆمار، دامەزراندنی کۆمارو کاروکردەوەو هەنگاوو بەرهەمەکانی، پلەیەکی نوێ بوو لەخەباتی نەتەوەی کورددا کە ناسیۆنالیزمی کوردی گواستەوە بۆ سەردەم و پلەیەکی نوێ، سەرکردایەتییەکەی قازییەکان بەتایبەتی، خوێندەوارو ڕووناکبیرو شاعیرو ئەفسەرو مامۆستاو سەرەک خێڵە دڵسۆزەکان بەگشتی دڵسۆزو نیشتمانپەروەرانە کاریان دەکردو ئەرکەکانی سەرشانیانی ڕادەپەڕاند...

لەگەڵ ئەوەدا کە جەمهوریەتی کوردستان ڕووبەڕووی کۆمەڵێک کێشەی خۆیی و ناوچەیی و هەرێمیی و نێودەوڵەتی بوو بوو، لەگەڵ تەمەنە کورت و کەمتر لەیەک ساڵەکەی، هەرچەندە حکومەتەکەی حکومەتیی جەنگ بوو، چونکە هەر لەسەرەتاوە تاڕوخاندنی لەناو شەڕو پێکدادان یان ئەشەڕو ئەئاشتیدا ژیا.. لەگەڵ ئەو بارە کۆمەڵایەتییە دواکەوتوو ئاوەهوا ناسازەی دەوری کۆمار...

لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ئەو جەمهورییەتە خاوەنی کۆمەڵێ تایبەتێتی و خەسڵەت بوو کەبەگشتیی هەم دامەزران و مێژووەکەی و هەم ڕوخان و سەرەنجامەکانی، بەپلەیەکی نوێ لەخەباتی نەتەوەی کورد دادەنرێ، بێ ئەوەی هەڵەو بۆشاییەکان سەرکردایەتیی حزب و کۆمار لەڕاستیی ئەو بۆچونانە کەم بکەنەوە...

پێوانەی دیاریکردنی سروشت و خەسڵەتە گرنگەکانی جەمهوریەتی کوردستان، جۆری دامەزراندن، سروشتی سەرکردایەتییەکەی، دروشم و ئامانجە نەتەوەییەکانی، کارو کردەوەکانی، لەڕووی ڕووناکبیریی و کۆمەڵایەتی، قازانجەکان، د[illegible] پەندەکان، هەڵوێست لەجەماوەری چەوساوەی خەڵکی زەحمەتکێشیش، هەڵوێست لەگەڵ و نەتەوەکانی سنوری ئێراز، ئاستی پێوەندییان، یان هەڵوێست و جێگەی لەبزوتنەوەی دژ بەداگیرکردن و ئیمپریالیزم و چەوساندنەوە..

-جەمهوریەتی کوردستان کۆمارێکی نەتەوەیی بوو...

بۆ یەکەم جار لەمێژووی ئەو ناوچەیە کورد خۆی بەڕێوەبەرێتی تایبەتی خۆی پێکهێنا، بۆ یەکەم جار لەسەر ئەو بەشەی کوردستان سەلمێنرا کە کورد وزەو توانای خۆ بەڕێوەبردنی هەیە، ئەوەش سەلمێنەری ئەو ڕاستییە بوو کە ئەو ئیدارە خۆیی و خۆماڵییە ئیرادەی نەتەوەیی کورد بوو کە وەك نەتەوەکانی تری دراوسێ و دنیا مافی ئەوەی هەیە کە خاوەنی خۆی و نیشتمانی خۆی بێت.. ئەو خاوەنداریەتییەی کەلەمێژەوە خەباتی بۆ دەکردو قوربانیی لەپێناودا ئەدا، بۆیە کۆمار لەڕاگەیاندنەکەی کۆبونەوە، بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی ڕێبەندان بوو بەهیوای نەتەوەی کورد، سەرەتاو ناوکێ بوو بۆ گەیشتن بەئامانجە نەتەوەییە گشتییەکە... وەك هێزی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی سەیری دەکرا، هەرچەندە لەسەر بەشێکی بچوکی پارچەیەکی کوردستان دامەزرابوو، زۆربەی کارو کردەوەکانیشی هەر لەخزمەت لایەنە نەتەوەییەکان و بۆ گەشەکردنی نەتەوەو کولتورەکەی بوو، ئیتر هەر لەزمانی کوردی کردنە زمانی ڕەسمی، بوژاندنەوەی بۆنە دیارە نەتەوەییەکانی وەك نەورۆز، هەڵکردنی ئاڵای نەتەوەیی، بوژاندنەوەی زمان، ئەدەب و مێژووی نەتەوە، نوسینی وتارو شیعرەکان بۆ هوشیارکردنەوەو تاقولکردنی هەست و نەستی نەتەوەیی کورد.. هەموو نیشتمانپەروەرانی کورد لەهەموو پارچەکانی کوردستان کۆمارەکەیان بەهی خۆیان دائەنا، سرودی نەتەوە (ئەی ڕەقیب) و (سرودی میللی نیشتمانم ڕەنگینە) تەعبیریان لەوێژدانی نەتەوەیی و خواستەکانی مرۆڤی کورد دەکرد.

کۆمار سروشت نەتەوەیی بوو، چونکە لەسەردەمەکانی دوا ڕوخاندنیشدا بوو بەئەزمون و بیرەوەرییەکی نەتەوەیی ئەوتۆ کە هەموو ساڵێك یادی دامەزراندن و ڕوخاندنی بکرێتەوە بوو بەهۆیەکی گرنگ لەگەشەپێکردنی گیانی کوردپەروەریی خەسڵەت نەتەوەیی، چونکە بوو بەزەمینەی یەکێتی خەبات و یەکگرتنی نیشتمانپەروەرانی پارچەکانی کوردستان، بوو بەئەزمونێکی نەتەوەیی وا کە هەموو کوردی هوشیاری فێری دەرسێك کرد کە چۆن دەبێت هەموان لەخزمەت دەستکەوتێکی نەتەوایەتی وا گرنگدا بن، ئەزمونێکی نەتەوەیی بوو چونکە کورد لەو بەشەی کوردستاندا (تامی ئازادی چێشت و بەزمانی زگماکی خۆی و لەقوتابخانەی دەرسی خوێند، ستەمی نەتەوایەتی لەسەر لاچوو حوکمی خۆیی چارەپێکەوتن....(10)

کۆمارسەرەوی بەداب و نەریتەو جل و بەرگ و کولتووری خۆماڵی و نەریتە نەتەوەییەکان دا..

-جەمهوریەتی کوردستان.

کۆمارێکی نیشتمانیی بوو، چونکە بۆ جێگیرکردنی مافە نیشتمانیی و خواستە ڕەوالکان دامەزرا، جەختی لەسەر ئەو داوایانە دەکرا، وەك میللەتێکی خاوەن نیشتمانی خۆی دەیویست ئەو پێناسە گرنگەی خۆی ببوژێنێتەوە تا بۆ هەموو لایەکی دەربخات کە ئێمە خاوەنی نیشتمانی خۆمان بوین و خاوەنی نیشتمانیی خۆمانین، بۆیە داوالکانی لەسنووری کۆماری مەهاباددا قەتیس نەدەکرا، هەرچەندە دامەزراندنەکەو پێوەندییە هەرێمییەکان و گوشاری سوڤیەت لەسەر سەرکردایەتی کۆمار ئاشکرا بوو، بەسەپاندنی دروشمی ئوتونومی و قەتیس کردنی ئامانجەکان لەو سنوورەدا، سەپاندنی ستراتیجی بەرگری و بیرنەکردنەوەی لەفراوانکردنی سنوور، لەگەڵ ئەوانەشدا خەڵکی کورد بەنوسەرو شاعیرو لێپرسراو جەماوەری هوشیارەوە چاویان بڕیبووە نیشتمانە گەورەکە، بەو پانتاییە تەسك و بەسنوورە رازیی نەدەبوون.. گەلی کورد لەو بەشەدا بوو بەخاوەنی نیشتمانەکەی خۆی و فەرمانڕەوایی خۆی لەسەر دامەزراند، دەسەلاتێکی نیشتمانیی و نیشتمانپەروەر پێکهات و ناوچەکەی بەڕێوەبرد. کۆمارێکی نیشتمانیی بوو چونکە بەرژەوەندیی دانیشتووانی دەپاراست، مافی کولتووری و روناکبیری کەمینە نەتەوەییەکانی وەك: جو، ئەرمەن دەپاراست و یارمەتی دەدان و هانی ئەدان بۆ بوژانەوەی کولتووری خۆیان و گێڕانی ئاهەنگ بە بۆنە تایبەتییەکانیانەوە...

جەمهوریەتی کوردستان کۆمارێکی دیموکراتیی بوو: چونکە ئازادییەکی چاوێنی لێ بەئەنجام هات، بەبەراورد لەگەڵ سەردەمەکانی پێشوودا، دەرفەتی بەئازادیی نوسین و تەعبیر لەبۆچون و خواست و داواکانی خەڵك هێنرایە ئاراوە، رۆژنامەو گۆڤارو بڵاوکراوە، سەربەستی بیروڕاو قسەکردن، لەئارادا بوون، رێز لەمافی کەمینە نەتەوەیی و ئاینییەکانی ناو سنووری کۆمارەکە دەگیراو بەزمانی خۆیان دەیانخوێند. سەربەستی هاتوچۆو بڵاوکردنەوەی کۆبونەوەو بیروەریی و ئاهەنگ سازکردن هەبوو، رێکخراوەی ژنان و لاوان دامەزران، دەرگا بۆ ژنان کرایەوە کە هەم لەدایەرەکاندا وەك

کارمەند کار بکەن، هەم لەبواری حزبایەتی و رێکخراوی خۆیاندا چالاکیی بنوێنن و کۆڕو کۆبونەوە سازبکەن، کۆمارەکە دیموکراتی بوو، چونکە ببووە کۆماری هەموو چین و بەش و توێژاڵەکانی کۆمەڵی کوردەواریی، کۆمارێکی دیموکراتیی بوو، چونکە سەرجەمی خەڵکی کورد بەکۆماری خۆیان دادەنا و بەرگرییان لێدەکردو هیوای گەشەکردن و چاککردنی ژیانیان لێدەکرد... دیموکراتیی بوو چونکە بۆ خۆی رزگاریخواز بوو، حەزی بەرزگاری هەموو گەلانی دنیا دەکرد، حەزی بەبرایەتیی و هاوکاریی هەموو گەلان دەکرد"لەکوردستان و ئازەربایجاندا واپایەگای شۆڕشگێڕی دروست بو کەلەدواییدا بوونە پایەگای جوڵانەوەی دیموکراسی لەهەمو ئێران...)(11)

جەمهوریەتی کوردستان کۆمارێکی ئازادیخوازو دۆستی گەلان بوو، لەبەرەی دیموکرات و ئازادیخواز بوو، لەبەرەی گەلان و برایەتی و دۆستایەتی گەلانی ناو ئێران و ناوچەکەو دنیادا خۆی دەبینیەوە، لەدژی داگیرکردن و چەوساندنەوە بوو... لەبەرئەوەی یەکێتی سۆڤیەت رۆڵی سەرەکیی لەدامەزراندنیدا بینی، بۆیە کۆماری ئازەربایجانی بەدۆستی ستراتیجی دادەنا، لەگەڵ ئەمەشدا هەوڵی دۆستایەتیی دەوڵەتانی خۆرئاواش لەئارادا بوو، هەرچەندە کۆمۆنیزم و دەورو تەئسیری سۆڤیەت کاریگەری خۆی هەبوو، دیسان لەحزب و حزبە کۆمارەکەو ئەسەرکردایەتییەکەی خۆیان بەکۆمۆنیزم و نەدەزانی، مەیلی ئەوەشیان نەبوو ریفۆرمی سوسیالیستانەی وەك ئازەربایجان ئەنجام بدەن.

جەمهوریەتی کوردستان: بەرهەمی تێکۆشانی خەڵك و ئاواتی جەماوەر بوو، بەرهەمی بزووتنەوەی کوردایەتیی بوو، خاوەن بەرنامەی حزبی دیموکراتی کوردستان بوو کە بوو بە نوێنەری خواستە کۆمەڵایەتیی و نەتەوایەتیی و نیشتمانیی و چینایەتییەکان، بابەنوسینیش بێت، داخوازییەکانی خەڵکی کوردی تەعبیر لێدەکرد.

هەرچەندە بەرەڵەبووی ناو کۆمەڵگەیەکی خێڵەکی و نیمچە دەرەبەگیی و نیمچە شارستانی بوو، بەڵام کردەوەو کارو هەنگاوە دەوڵەتیی و حکومەتییەکانی ئاڕاستەیەك شارستانیی و رووەو شارستانیەت بوون و هەنگاوی دەنا... بەتایبەتی و بۆ یەکەم جار لەمێژوویی سیاسیی کوردا حزبێکی خاوەن بەرنامەی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی بوو.

جەمهورییەتییەکی خودموختار بوو، بەئاشکراو لەسەر زاری لێپرسراوان و لەناو خواست و بەرنامەی گفتوگۆکاندا جەخت لەسەر ئەم لایەنەدەکرا، هەرچەندە ویستیا ئەو خودموختارییە بەخودموختارییەکەی ئازەربایجانەوە ببەسترێتەوە، بەڵام سەرانی کورد ملیان بۆ ئەو خواستە نەدا، لەسەرەنجامیشدا لەڕووی پراکتیکەوە جۆرێ لەبەستنەو زۆری ئیرادەی تەورێزی بەسەردا سەپێنرا بەتایبەتی لەڕووی پارەو پول و پارەمەتییەوە، لەڕووی سیاسیی و دروشم و ئامانج و ستراتیجی سەربازییەوە، سەرکردایەتیی کۆمار بەپێی پەیمانیی مۆرکراو لەنێوانیانداو بەپێی هاوچارەنوسیی و هاوخەباتیی سەیری بەرامبەرەکەی دەکرد، بێ ئەوەی مل بۆ خواست و سەپاندنی داوا ناڕەواکان دابنەوێنێت...

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی شەشەم

1-بۆ سەرنجدان لەلایەنی نێگەتیڤی رۆڵی سەرکردایەتی کۆمار، بڕوانە "تێڕوانینێکی سەردەم لەکۆمارەکەی مەهاباد" بەشی ئانزدەهەم و رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 592و 593 لە 21-1994/1/22دا بڵاوکراوەتەوە.

2-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 25، 17ی جانیوەری 1946. ژمارە 47، 4مەی 1946، نووسینەکەی ئەم ژمارەیەی دوایی(47)، بەبۆنەی 46هەمین ساڵەی لەدایکبوونی پێشەواوە بووە، کەلەو ساڵەدا رێکەوتی یەکی ئایاری کردووە، بۆیە وێنەی پێشەواو هەڵبەستیشی بەو بۆنەیەوە بڵاوکردبۆوە.

3-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە25.

-ئارچی رۆزڤێلت، کۆماری کورد لەمەهاباد، خالیدی عەزیزی لەئینگلیزیەوە کردوویەتی بەکوردی، 1991.

-نجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تا کرانهای ارس، تهران 1328.

-جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنة، چاپی دوم 1366.

-تێبینی: هەرچەند ئەم دوو نووسەرەی دوایی، رژێمدۆست بوون، دیسان هەر نەمانتوانی هەندێ راستی بشارنەوە.

ئارچی یائارشی رۆزڤیلت یش ئەفسەری مخابەراتی سەفارەتی ئەمریکایی هاوکاری رژێم بوو، بەڵام گەلێ رووداو راستیی گرنگی لەنووسینەکانیدا خستۆتە روو، وەك هەندێك لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەبینرێت، نووسینەکانی بوونەتە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ ئەم ئەزموونە.

4-بابا مردوخ روحانی، تاریخ مشاهیر کرد، بخش دوم، جلد سوم/ تهران 1371، ل .602

5-نجفقلی پسیان، سەرچاوەی ناوبراو. ل5.

6-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 10-11جانیوەری 1946.

7-عبدالرحمن قاسملو، چل سال خەبات لەپێناوی ئازادیدا، 1985، ل73.

8-ئەم دانیشتنە بەئامادەبوونی دکتۆر ئەمیری حەسەنپوور، کاك زاگرۆس و بنەماڵەی مامۆستای ناوبراو لەشاری ڤێستەرۆش سازکرابوو، گەلێ زانیاریی بەکەڵکمان لەمامۆستا بیست و لەلایەن کاك ئەمیرەوە تۆمارکران.

9-ئارچی رۆزڤیلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل37و 38.

10-کەریمی حسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، 1971، ل10-11.

William Eagleton, The Kurdish Republic 1946, London-1963.-11 P.133.

-مەحموود مەلا عیززەت، کۆماری میللی مەهاباد، کوردستان 1984، سوید 1986، ل70. دەقی ئەم سەرچاوەیە.

12-هێمن، تاریك و روون، 1974، ل22-23.

13-رۆژنامەی کوردستان، ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە 302، شەممە6 خەزەڵوەری 1329.

-دوای رووخاندنی کۆماری کوردستان، ئەم رۆژنامەیە وەك لاپەڕەی چوارەمی رۆژنامەی ئازەربایجان لەباکو بەسەرپەرشتیی کۆمەڵێ لەرۆشنبیرانی کورد بەتایبەتی دکتۆر رەحیمی قازی و دوکتۆر عەلی گەلاوێژ، لەچاپ دەدرا. یەکەم ژمارەی 2ی رۆژنامەی ئازەربایجان 14 ئازەری 1326، 5 نۆڤامبەری 1947دا بووە. چەندین ساڵی دەوام کردووە.

14-دۆکتۆر رەحیمی قازی: باسێك لەمەڕ موحاکەمەی پێشەوا قازی محەمەد، ل45و 46.

15-تارچی رۆژئێلت: ك.ك لەمەهاباد، ل43.

National Encyklopedin-Band7-Hoganas1992.-16

-مەحمود مەلا عزەت، سەرنجێ لەشۆرش و دیپلۆماسیەتی کورد لەناو باری جیۆپۆلیتیکی کوردستاندا، گۆڤاری پەیڤ، ژمارە 7، ئادار ی 1988، ل781-791.

17-جگە لەکوردستانی فیدرالی، ئەمەش بارێکی ناتاسایی ناوچەکە، هەرەشەی ناوچەیی و شەڕی کوێت، خواستی خۆرئاوا، بەسەرۆکایەتی ئەمریکا، بۆ خولقاندنی ناوچەیەکی ئارام بۆ پاراستنی کورد لەهەڕەشەی لەناوبردن، دوای کۆچڕەوە زیاتر لەدوو ملیۆنییەکەی سەرەتای بەهاری 1991 خولقاندوویانە، دیارە ئەمەشیان لەناو بڕیاری ئەنجومەنیکی دیاری چەندین کێشەی خۆیی و هەرێمی نێو دەوڵەتاندا دەژی و هەرەشەی چەند لایەنەی بەردەوام لەسەرە. کە هەرە گەورەکەیان ئەو شەڕە ناوخۆییە کە لەو سەرچاوانەوە دروست بووەو بۆتە گەورەترین هەرەشە لەسەری.

Ferideh Kooli-Kamali Deh Kord. The re public Of Kurdistan- Its-18 Rise and Fall-1988-P.24.

19- جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل500.

20- جعفر مهدی نیا، هەمان سەرچاوە، ل 490.

21-کـورد لەیاداشـتەکانی قـوام السـلطنەدا، رۆژنامـەی هـەرێم، ژمـارە27، 1993/6/10.

-محەمەد موکری، ئەو بەشەی لەکتێبی "زندگی سیاسی قوام السلطنة" چاپی دوم، تهران، 1326، لە نووسینی جعفر مهدی نیا، وەرگێڕاوەتە سەر کوردی، بەڵام لەژێر ئەو سەرباسەدا.

22-بڕوانە رۆژنامەی کوردستان، ژمارە (69)، 30 پووشپەڕی 1325.

23-بابەمردوخ روحانی، سەرچاوەی ناوبراو، ل604.

24-بابەمردوخ روحانی، هەمان سەرچاوە، ل518.

25-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل518.

26-سەرنجدان لەوتارو سەرجەمی کارو کردەوەی تۆمارکراوی پێشەوا، بروانە ڕۆژنامەی کوردستان کەلە سەردەمی ژیانی کۆماردا لەچاپ دراون. بۆ ئاسانکردنی وتارەکان لەگەیشتنیان بەدەستی خوێنەر، کاك حەسەنی قازی، زۆر لەو وتارانەی ڕۆژنامەی کوردستانی دەرهێناوە، رستەو وشەو نادیارو کۆژاوەکانی ساغکردۆتەوەو لەناميلکەی "ڕوانگەی پێشەوا19 بابەتی ڕۆژنامەی کوردستان 1994"دا بڵاوکردۆتەوە.

27-مەحموود مەلا عیززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دوکومێنت، بەرگی یەکەم، سوید1992، ل194، نامەی ژمارە 132.

28-بروانە ڕۆژنامەکانی کوردستان.
-مەحموود مەلا عیززەت، د.ج.ك.ل:55، 62، 64.63و سەرجەم ئەو نامانەی پەیوەندیان بەوانەوە هەیە.

29-دوکتۆر ڕەحیمی قازی، باسێك لەمەڕ مەحاکمەی پێشەوا قازی محەممەد، مهاباد، 1359،ل12.
-مانای شیعرەکە: ئەگەر سەر لەسەر بنێین و پشت لەدوژمن بکەین لەوە باشترە تاقە کەسێ بەکوشتن بدەین.

30-دکتۆرڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل13.
31-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل56-57.
-جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو.
-نارچی ڕۆزفێلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل30.

-پێشەوا قازی، وەك ناڕەزایی لەو ڕێککەوتنەی نێوان تاران و تەوریز بەو سەفەرە هەستاو ئەو پرۆژەیەی خستەبەردەم سەرەکوەزیرانی ئێران. هەیە دەڵێ ئەوەی پرۆژەیەکی قوام السلطنة بووەو دەبوو ئوستاندار لەسنەوە سەرپەرشتی ئوستانەکەی بکردایە.. گوایا پێشەوا ڕەفزی کردووە.

32-ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 390،1993/5/ 17.

-لام وایە کوڕی ڕەش(عەلی کوڕی پێشەوا قازی) غەدر لەو دوکومێنتە گرنگە دەکات ئەگەر لەوە زیاتر بە حەپسکراوی بیهێڵێتەوە. دیسان بۆ وەسیەتنامەکەی پێشەوا.

33-بڕوانە: دکتۆر ڕەحیمی قازی، قازی محەممەدو مەسەلەی خودموختاری کوردستانی ئێران 1356 ل32.

-بۆ زیاتر زانیاریی لەسەر وتارو دیدەنیی ڕۆژنامەو نوتق و سەردانەکان و بڕیارو ئامۆژگارییەکانی پێشەوا بڕوانە: (پێشەوا لەسەردەمی سەرۆک کۆمارییدا، مەحمود مەلا عززەت) گۆڤاری ڕابون.

بەشی حەوتەم

دەستکەوتەکانی
جەمهوریەتی کوردستان

جەمهوریەتی کوردستان:

*دووهەم گەورەترین ئەزموون و هەوڵی ڕەخساوو گۆڕانی سیاسیی و ڕووداوی نەتەوەیی بوو لەناوەڕاستی سەدەی بیستەمدا.

*هاندەروو بزوێنەری بوژاندنەوەی مێژوو ئەدەب و زمان و هونەرو فەرهەنگی نەتەوە بوو

*ئاراستەیەک کاری کردە سەر ئابووریی ناوچەکەو بوژاندنەوەی بازاڕو بازرگانی.

*دامەزراندنی ئەو قەوارە کوردییە خۆماڵییە، متمانەی بە تواناو ئیرادەی سیاسیی و نەتەوەیی خوڵقاند.

*بزوێنەری هەست بەبەرژەوەندییە کۆمەڵایەتی و چینایەتییەکانی کۆمەڵ بوو.

*بوژاندنەی هەستو ئەستی نەتەوەیی و گیانی نیشتمان پەروەریی لە هەموو پارچەکانی کوردستاندا.

* پێکهێنانی سوپاو هێزی چەکداریی پێشمەرگە توانای سەربازیی کوردی سەلماند.

* پێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیران (هەیئەی ڕەئیسەی میللی)و وەزارەت و داموو دەزگاکانی، توانای خۆ بەڕێوەبردنی دەرخست.

*بزوتنەوەی جەماوەریی لاوان و ژنان بەڕێکخراوەیی دیاردەیەکی نوێی ناو کۆمەڵگەی کوردەواری بوو.

*یاساکان و هەوڵی جێبەجێو پیادەکردنی دیمەنێکی شارستانیی کۆمار بوو.

جەمهوریەتی کوردستان، پلەیەکی نوێ بوو لە بزوتنەوەیی کوردایەتیی
جولانەوەی نیشتمانیو رزگاریخوازیی کوردا. هەرچەندە کۆمارەکە بە سنوور
پانتاییو بە ژمارەی دانیشتوان، بچوکو کەم بوون، لە گەڵ ئەوەشدا ... ڕۆڵی
سیاسیو مەعنەویو هەستی نەتەوەییەوە، کوردایەتی لەو بەشەدا لە قۆناغی تەسکو
سنور داخراوەکەی دەرهێنا، لەسەر مەڵبەندێکی وتناوەوە خستیە سەر شانۆی
هەرێمیی، بۆ یەکەمجار بوو لەو ناوچەیەدلو بۆ دووەمجار بوو لە نیوەی یەکەمی
سەدەی بیستەمدا قەوارەو فەرمانڕەوایەکی خۆماڵی بڕەخسێنرێت، بۆ یەکەمجار بوو
لە شێوەی کۆماریدا قەوارەی کوردیی پێکبهێنرێت.. تا ئەو ئاستەی کەنەک هەر
دامەزراندنەکەو کارو کردەوەکانی ببنە لاپەرەیەکی گەش لە مێژووی کورددا، بەڵکو
ڕووخاندنو لە سێدارەدانی سەرکردەو گەڵ لێپرسراو، بوون بە داستانێکی هەمیشە
زیندوو کە بەردەوام هۆی بزوێنەرو گەشانەوەی تەوژمی کوردایەتیو سەرچاوەیەکی
گرنگی دەرسو پەند بن.

دەستکەوتەکانی بوون بە سامانێکی گەورەی مێژووەکەی گەل کورد.

دەتوانرێت قازانجو دەستکەوتەکانی جەمهوریەتی کوردستان بەکورتیو پوختی
لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەستنیشان بکرێن.

***دوای ئەزمونە مێژوییەکەی حوکمداریی و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمود (1918-1924) گەورەترین گۆڕانی سیاسیی و ڕووداوی نەتەوەیی بو لە مێژوویی کورد بەگشتیی و لەو بەشەی کوردستانداو تا ئەو سەردەمانە بەتایبەتی.**

دوای خامۆشیەکی دوورو درێژ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا، دوای ئەوەی
بزوتنەوەی نیشتمانیی کوردستان کەوتبووە ناو بازنەیەکی داخراوو بێ جوڵەو
چالاکیەوە، ئەو ڕووداوە گرنگانەی ساڵانی دووەم جەنگو پێکهێنانی کۆمەڵەی ژ.کو
ئینجا لە شوێنەواری ئەم دامەزراندنی حزبی دیموکراتی کوردستان، بوون بە
پێشینەیەکی هەستیارو گرنگ بۆ وشیاربوونەوەی خەڵکی کورد، کە نەتەوەی

کوردیان خستە بەردەم وەرچەرخانێکی گەورەو پاشە ڕۆژێکی ڕووناک، نەک هەر لە ڕووی ئەو سەرفرازییە بە سنورەو ئەو قەوارەییەوە، بەڵکو لە ڕووی خەباتی گشتیی و ئامانج و داخوازییە نەتەوەیی و دروشمە مێژوویەکەشەوە، بانگەوازەکەی دووی ڕێبەندان کەتائێستا وەک پێویست گرنگی و بایەخەکەی ئەو بڕیارە جەماوەرییە دەرنەخراوە، دەروازەی ڕزگاریی و خۆکردنەوە بوو لەسەر هەموو کورد، ئامراز و ڕێگەی خەبات و سەربەخۆیی بۆ هەمووان دەستنیشان کرد. هەل و مەرجێکی سیاسی نوێ و لەباری لەو پارچەیەدا ڕەخساندوو بووە گەورەترین هیوا بۆ ئایندەیەکی گەش ترو گشتی تر، بە تایبەتی ئەو کۆمارە بووە قیبلەنمایەکی سیاسی و گەشانەوەیەکی بەرفراوانی کوردایەتی بەبەراورد لەگەڵ ڕابردوودا و لەگەڵ سەردەمی پێش کۆماردا.

***هاندەرو بزوێنەری بوژانەوەی مێژوو ئەدەب و زمان و هونەرو فەرهەنگی نەتەوە بوو.**

سەردەمانی داگیرکردن و چەوساندنەوە کۆتایی پێهێنرا، درێژەدان بە شێواندنی مێژوو ئەدەب و زمان و کلتوری گەلی کوردا کۆتایی هات، لە خوێندن بە زمانی خۆ، نوسینەوەی مێژوو جوگرافیای خۆ، بێبەشکراوە، تا ئەو کاتەو لەوبەشەی کوردستاندا دەرفەتێکی وا بۆ کورد نەڕەخسا کە ئەو لایەنانە ئەمێڵێ و ڕەوتی ئاسایی ژیانی کولتوریی خۆیی بگرێتە بەر. بۆیە پێکهێنانی جمهوریەتی کوردستان خوڵقاندنی ئەو ئازادییە، کوردی خستە بەردەم بوژاندنەوەی سامانی نەتەوەو خۆ ڕزگارکردن لەو پاشا گەردانییە، کاری گرنگی سەرشانی لێپرسراوان ئەوە بوو کە هەنگاوی باش و چارێنی لەو مەیدانانەدا بنێن، سەرەک کۆمار خۆی لەو بوارانەدا گەلێ هەنگاوی گرنگی نا، هەندێکیان بۆ کۆمەڵگەی دواکەوتووی ئەو سەردەمەی کورد، بە ئازاو بوێرانە دەدرێنە قەڵەم. بە تایبەتی‌کردنی خوێندنی منداڵان بە کچانیشەوە بەخوێندنی زۆرە ملێ، ئەوەی پەیڕەوی ئەو بڕیارەشی نەکردایە، سزادەدرا، ڕۆژنامەگەریی و ئازادیی نوسین، نوسەرو شاعیران ئازادانە هاتنە مەیدانی نوسین و بڵاوکردنەوەو نوسین لەسەر مێژوو کولتوری نەتەوەیی و بوژاندنەوەی بیرەوەرییە نیشتمانییەکان بەتایبەتی نەورۆز، دانانی ئێزگەو بڵاوکردنەوەی گۆڤاری هەمەجۆرو دانانی سروودی (ئەی ڕەقیب هەرماوە قەومی کورد زمان) بەسروودی میللی لەگەڵ

(سرودی نیشتمانم زەنگینە بەهەشتی سەر زەمینە) سەلام و سرود و مارشی جەمهوریی لەبۆنە رەسمییەکاندا، دامەزراندنی دەزگای چاپەمەنی و چاپخانە لەمهاباد و بڵاوکردنەوەی چەندین گۆڤار وەك: کوردستان، هەڵاڵە، گڕوگاڵی منداڵانی کورد، هاواری کورد، هاواری نیشتمان، رۆژنامەی کوردستان.. ئەمانە کار و هەنگاو چالاکی گەش و چاوڕێنی کۆمار بوون. بۆ چاپ کردنی کتێب و نوسین و جوڵاندنەوەی روناکبیریی، هێمن دەنوسێت:

(لە کۆمۆسیۆنی تەبلیغاتی حزبدا دەستم بە کارکرد لە هەمو چاپەمەنییەکانی حیزبدا دەستم بەنوسین کرد، لە رۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری کوردستان و هاواری کورد و هاواری نیشتمان و گڕوگاڵی منداڵان و گۆواری هەڵاڵەدا شیعر و وتارم بڵاوکردەوەو لە میتینگەکانی حیزبدا بەشداردەبوم. لە دەستەیەك کە ئەندام بووم، ئەندامە ئەسڵییەکانی ئەو لیژنەیە وەك بێیم مابن، زەبیحی، هەژار و برایمی نادر، دڵشادی رەسوڵی و من بووین، پێشەوا بۆ خۆی چەند مامۆستای شارەزایش یارمەتیان دەداین، هەرچەندە هیچمان لەو کارەدا پسپۆڕ نەبوین، بەڵام چونکە زۆر بە دڵسۆزییەوە کارمان دەکرد، پێم وایە کتێبەکان کە بەداخەوە چاپ نەکران خراپ نەبوو...(1)

سەبارەت بەوە کە ئەو رۆژنامەو گۆڤارانە بەرهەمێکی بەنرخی کۆمار بوون و دەوری باشیان بینی لە دەرخستنی ڕاستی و وشیارکردنەوەی جەماوەر، بۆیە چاکتر وایە چەند تیشکێك بخەینە سەر ئەو چاپەمەنی و بڵاوکراوانە کەکەوتونەتە بەردەست:

*رۆژنامەی کوردستان:

ئۆرگانی حزبی دیموکراتی کوردستان. رۆژنامەی رەسمی حکومەتیش بوو، سید محەمەد حەمیدی سەرنوسەری بوو، لە چاپخانەی کوردستان لە مەهاباد چاپکراوە، رۆژانی شەممەو دووشەممەو چوار شەممان بڵاودەکرایەوە، یەکەم ژمارە لە 11-1-1946دا بڵاوکرایەوە، لە تەمەنی کۆماردا دەگوترێت(116) ژمارەی لێ بڵاوبۆتەوە، هەیە دەڵێت(113) ژمارە، بەهەر حاڵ لەبەرئەوەی هەموو ژمارەکان لەبەردەستدانین، ئەوەی تا ئێستا کەوتونەتە بەردەست(56)ژمارەی رۆژنامەی کوردستانە. لەبەرئەوە ساغ نەبۆتەوە کە چەند ژمارەی لێدەرچووەو ناتوانرێت ژمارەیەکی دروست بەدەستەوە

بەرێت، ئەوە یەکەم ڕۆژنامە بوو کە لەماوەیەکی کەمدا ئەو ژمارە زۆرەی لێدەرکرابێت، ڕۆژنامەکە وەك لەسەرەوە نوسرابوو(بڵاوکەرەوەی بیری حزبی دیموکراتی کوردستان بوو)[2]

گۆڤاری گەلاوێژ لە ژمارەی ئازاری 1946 دا بەم جۆرە لەسەر ڕۆژنامەی کوردستان دەنوسرێت.

(کوردستان ڕۆژنامەیەکی کوردییەو بە شێوەی موکری بە زمانی کوردی ڕۆژێ نە ڕۆژێ لە شاری مەهاباد بە صورەتێکی ڕەسمی دەرئەچێت، باس و خواستی ئەم ڕۆژنامەیە جۆنیەتی کردەوەی کوردەکان و هەڵسوڕانیان، کۆبونەوەیان بۆ کرانەوەی چاپخانەی کوردستان، نوسینی باس و زانایانی کورد، وەرگرتنی دەنگ و باسی دەرەوە بە هۆی ڕۆیتەرەوە، ئامانجی قەومی، وتار. کۆبونەوە بۆ هاندانی خەڵك بۆ کردنە باوی خوێندنی کوردی لە هەموو قوتابخانەکاندا، هەموو جۆرە شیعرو ئەدەبیاتی کوردی و گەلێ شتی تر، بەراستی ئەم ڕۆژنامەیە یەکەم ڕۆژنامەیەکی کوردییە کەلە هەموو ناتەوایەکی کوردەوارییەوە قسە بکات و خزمەتی خۆی بەهەموو لایەك بگەیەنێ..[3].

دوای ڕووخانی کۆمار ڕۆژنامەکە پەکی کەوت لە دوایدا لە باکۆو ئینجا ناوبەناو حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران بە نهێنی دەریکردووە.

ژمارەکانی ئەم ڕۆژنامەیە سەرچاوەو بەڵگەنامەی ڕەسەن و گرنگ و مێژووییین بۆ لێکۆڵینەوە لەسەردەمەکە، گەلێك نوسەرو شاعیرووەرگێر لە دەوری ڕۆژنامەکە کۆبونەوەو نوسینی جۆراو جۆریان تیا بڵاودەکردەوە.

یەکەم ژمارەی لە 11-1-1946 ڕوناکیی بینیی.

گۆڤاری کوردستان:-

بڵاوکەرەوەی بیری سیاسی حیزبی دیموکراتی کوردستان و کۆمار بوو، یەکەم ژمارەی لە 6-12-1945دا چاپکراو بڵاوکرایەوە، لە مەهاباد دەردەکرا، بەرێوەبەرو لێپرسراوی مەلا قادری مودەرسی بوو، وادیارە لەتەمەنی کۆماردا چوار ژمارەی لێ بڵاوکرابێتەوە چونکە هەر ئەو چوار ژمارەیە کەوتونەتە بەردەست.

گۆڤاری هەڵاڵە:

حەسەن قزلجی لێپرسراوو سەرنوسەری بوو، لە بۆکان چاپ دەکرا ژمارە یەکی لە ئازاری 1946دا بڵاوکرایەوە، زیاتر لەلایەنی سیاسی گۆڤارێکی ئەدەبی بوو، چوار ژمارەی کەوتونەتە بەردەست.

هاواری کورد:

یەکەم ژمارەی لە رەزبەری 1324-6ی تشرینی یەکەمی 1945دا بڵاوکراوەتەوە، ئەم ژمارەیە 30 لاپەڕە بوو، لەسەر بەرگی یەکەمی گۆڤارەکە تەنها هاوار نوسرابوو، لەسەر بەرگی دووەم هاواری کورد نوسراوە..[4]

هاواری کوردستان:

یەکەم ژمارەی لە 21مارتی 1946دا لە مەهاباد چاپ کراوە، ئۆرگانی لاوانی دیموکرات بووە، صدیق ئەنجیری سەرپەرشتی کردووە، لەسەر لاپەڕەی یەکی ئەمە نوسراوە: گۆڤارێکی ئەدەبی، سیاسی، کۆمەڵایەتی. ڕێبازی مارکسی لەناوەرۆکی‌دا دیارە. لەسەرو ناوی گۆڤارەکەو نوسراوە با سەواد بیخوێنێتەوە بۆ بێ سەواد..[5]

گۆڤاری گڕوگاڵی منداڵانی کوردستان:

لە ژێر چاودێری مەلا قادری مودەرسیدا کرێکارانی چاپخانەی کوردستان لە مهاباد بڵاویان دەکردەوە. لە ژێر ناوی گۆڤارەکەدا نوسراوە(بیری کارگەرانی چاپخانەی کوردستان)ە یەکەم ژمارەی لە نیسانی 1946دا چاپکراوە، چوار ژمارە لە گۆڤارەکە کەوتونەتە بەردەست، پێدەچێت هەر ئەو چوار ژمارەیە بڵاوکرابێتەوە..(6)

*گەشانەوەی ئابوریی بوژاندنەوەی بازارو بازرگانیی

سەربەستیی هاتن‌و چوون‌و چالاکی بازرگانیی‌و زۆر بوونی بەرهەمی کشتوکاڵ‌و گۆڕینەوەی کەل‌وپەل، دامەزراندنی کۆمپانیاو هەوڵی کردنەوەی سینەما.. ئەوانە تارادەیەك بازاری ناوچەکەی سنوری کۆماریان بوژاندەوە، بەڵام دەرامەت‌و داهاتی سەرەکی لە کۆمەکی یەکێتی سۆڤێتەوە بوو کەلە ڕێگەی تەورێزەوە دەنێردرا.

دەگوترێت کە: (کۆماری ئازەربایجان20.000)تومەنی نزیکەی(4400دۆلار)ی بەقەرزدابووە کۆماری مهاباد بڕیاریش درا بە شەکر پڕ بکرێتەوە..(7) هەرچەندە

ڕژێمی شا ئابلۆقەی خستبووە سەرناوچەکە، بەتایبەتی قەدەغەکردنی کڕینی توتن لە جوتیاران بۆ بڕسی کردنی ناوچەکە بەلام(سۆڤیەت توتنی ئەوساڵەی کوردستانی کڕی بە(80.000)پاوەن..(8).

هەرچەندە ئازەربایجان سیاسەتێکی ئابووری سۆسیالیستانەی پیادە دەکرد، کەچی سەرکردایەتی کۆماری کوردستان کەم و زۆر بیری لەوە نەدەکردەوەو پێڕەویی سیاسەتێکی لەو جۆرەی نەدەکرد. بۆیە ئەم خۆی دوور خستەوە لە دابەشکردنی زەوی و زار بەسەر جوتیاراندا، وەک ئازەرەکان کردیان. یەکێک لەو هەوڵانەی کە درا بۆ زیاتر گەشە پێکردنی ئابووری، هەوڵی سەرەک کۆمار بوو بۆ کردنەوەی بانک و داواکردنی لە خەڵک کە ئاڵتون و پارەکانیان وەک قەرز لەوێدا دابنێن، بێ ئەوەی سەرکەوتن بەدەست بهێنێت. دیسان زەریبە لەدەمەندی خێزانی دەوڵەمەندی وەک خێزانی شافعی لەمەهاباد کەبەرپەرەکانی کۆماریان دەکرد، وەرلەگیرا(9).

*دامەزراندنی ئەو قەوارە کوردییە خۆماڵییە متمانەی بە تواناو ئیرادەی سیاسیی و نەتەوەیی خوڵقاند.

نەبوونی ئەزموونی حوکمڕانی خۆوخۆبەڕێوە بردن، سەپاندنی حوکم و یاسا و کولتورێکی نامۆ بە کورد، درێژخایەنیی ئەو حاڵەتە، دیاردەی نائاسایی لای خەڵکی کورد خوڵقاند بوو، دیاردەیەکی جۆری لە ڕازی بوون بەو بارودۆخانە، دیاردەیەکی نەبوونی تواناو هێزێکی ئەوتۆ کە کورد بتوانێت وڵاتی خۆی بەڕێوە ببات، بۆیە خامۆشیی ئەو ناوچەیەی کوردستانی گرتبۆوە. بە دامەزراندنی ئەو قەوارەیە، کوردایەتی بوژابۆوە، سەربەخۆیی سیاسیی، هەرچەندە یەک لایەنە و تەنها دیفاکتۆیەک بوو، هێنایە ئاراوە، کێشەی کوردی لەو بەشەدا زیندوو کردەوەو هێنرایە سەر شانۆیی سیاسی، لەگەڵیکی چەوساوەو ژێر دەستەوە کە سادەترین مافیشی زەوت کرابوو، بوو بەخاوەنی قەوارەی سیاسیی و نەتەوەیی و ئیدارەی خۆی، بەردەوامیی ئەو گۆڕانانە، متمانەی کورد بە خۆو ئیرادەی سیاسی خۆی، بە توانای خۆ بەڕێوەبردنی وڵاتی خۆی بەهێز کرد، کۆبونەوە بیست هەزار نەفەرییەکەی دووی ڕێبەندان، ڕیفراندۆمێکی نەتەوەیی بوو بۆ متمانە بەسەرکردایەتی کۆمار، بۆ دانانی دام و دەزگای بەڕێوەبردن، بۆ ڕزگار کردنی کورد لەهەر کوێیەک بژین..

جەمهوریەتی کوردستان بزوێنەری هەستو بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتیو چینایەتیەکانی کۆمەڵ بوو

شان بەشانی گەشەکردنی لایەنی سیاسی ، لایەنە کۆمەڵایەتیو چینایەتیەکانیش گەشەیان کرد، هەرچەندە لە سنورێکی زۆر تەسکو لەسەر خۆ بوو، ئەوەش هۆکاری تایبەتی خۆی هەبووە لە چەوساندنەوەو داگیر کردنی سەدان ساڵدا خۆی دەنواند، بۆیە جەماوەری جوتیارو خەڵکی زەحمەتکێش، کۆمارەکەیان بە هی خۆیان دەزانی، چونکە تا رادەیەك زوڵمو زۆر وەك جاران پیادە نەدەکرا، خەڵك بۆیان هەبوو شکایەتو داواو داخوازیەکانیان بگەیەنن.

تەنانەت پێشەوا قازی محەمەد رێگەو شوێنی تایبەتی بۆ ئەم جۆرە دیاردانە دانا بوو بەتایبەتی رێگەی گەیاندنی نامەو دەنگی هاوولاتیان بەخۆی، ئەوانەش دەرئەنجامی دامەزراندنی کۆماری کوردستان بوو چونکە:

*گەشەکردنی بزوتنەوەی کوردایەتی کەوتە ناو قۆناغێکی نوێوە کە بیرو لایەنە کۆمەڵایەتیەکان باشتر خۆیان دەربخەن، پێویستیی گۆرانکاریی باری کۆمەڵایەتیو گوزەرانی خەڵك لەبەرچاو بگیرێن.

*ئەو نیمچە سەربەخۆییو رزگاریی و خۆ بەرێوە بردنە، چەوساندنەوەی سیاسیو نەتەوەییو زوڵمو زۆری داگیرکەرانی نەهێشتبو، دەرگای لەسەر رێفۆرمی کۆمەڵایەتی کردەوە. بەلام نەبونی نەخشەیەکی لەو بابەتە، نەبونی دلهاتو بنەمای ئابوریی دەوڵەتی، زۆریی کێشەو گرفتە جۆراوجۆرەکان، بونی هەرەشەی بەردەوام لەلایەن هێزەکانی رژێمەوەو خەریك بوونی لێپرسراوان بەکاری پێشمەرگەییو پەیداکردنی پێداویستیەکانی شەر... لەبەرئەوانە نەدەتوانرا کاری گرنگی لەو بابەتە ئەنجام بدرێت.

*دامەزراندنی کۆمار بووە هۆی توندو تیژکردنی ململانێ لەنێوان نەتەوەی کوردو چینی دەسەلاتدار، لەناو خۆشدا ئاغاو سەرۆك خێڵە وابەستەکان بەرژێمەوە ببونە جۆرێکی تر لە گوشار(هەم) بۆ سەر کۆمارو هەم بۆ سەردانیشتوان.

ئەوانەش کاری خۆیان لەسەر ئەو خەڵکە خوێندەوارە دەکرد کە خوازیاری جۆرێك لە عەدالەتی کۆمەڵایەتی بوون، کاری خۆیان دەکردە سەر خەڵکی زەحمەتکێش، بەتایبەتی کە کارو کردەوەی نائاسایی سەرەك خێڵ و دەرەبەگ و خاوەن موڵکەکانیان باشتر بۆ دەردەکەوت، بەڵام هەر ئەو نارەزاییو کارتێکردنانە بەسنەبوون بۆ گۆڕان، بەس نەبوون تاسودیان لێوەربگیرێت و بکرێنە هێزێکی رێکخراوی ئەوتۆ کەکۆماریشیان پێ بپارێزێت.

بوژاندنەوەی هەست و نەستی نەتەوەیی و گیانی نیشتمانپەروەریی

گەشەکردنی بزوتنەوەیی کوردایەتی هەر لە سنوری کۆمارەکەدا نەبوو، بەڵکو زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی گرتبۆوە، جموجوڵ و چالاکیی، ئامادەبوونی گەلێ روناکبیرو نیشتمانپەروەر بۆ خزمەتی کۆمار. بونی هێزەکەی کوردستانی عیراق کە مەلا مستەفا سەرکرادایەتی دەکرد، بەهۆی شکستی شۆرشی بارزان و ناچاریی ئەو هێزانە بۆ کشانەوەو خۆ گەیاندنە ناوچەکانی کۆمار کە بوبوو بەو هێزەی متمانەی پێبکرێت و جێگەی دڵنیایی پاراستنی کۆمار بێت. جگە لە ئامادەبوونی گەلێ نیشتمان پەروەر لە ناوچەکانی ترەوە، لە کوردستانی عیراق و تورکیا و سوریاشەوە، ئەم گەشەکردن و فراوان بونەی هەست و نەستی نەتەوەییە، چەند دیاردەیەکی تری خوڵقاند، لەوانە کەوتنە سەر رێبازی حزب و کۆڕو کۆمەڵ پێکهێنان، دامەزراندنی پارتی دیموکراتی کورد لە کوردستانی عیراق(16ی ئابی 1946) ئەنجامێکی گرنگ و پرۆسەی دامەزراندن و بەرێوەبردنی جمهوریەتی کوردستان بوو تا ئەو ساتەی کە لە زۆر رووەوە ئەم حزبە نوێیە هاوچەشنی حیزبی دیموکراتی کوردستان بێت.

فراوانیی شەپۆل هەستی نەتەوەیی و گیانی نیشتمان پەروەریی لە هەموو پارچەکانی کودستاندا بە جۆرێك کەتەنانەت روخاندنی کۆمارەکەو لە سێدارەدانی پێشەواو هەڵەکانیشی بوون بە هۆکارێکی تری ئەو فراوانبوون و گەشەکردنانە.

پێکهێنانی سوپاو هێزێکی چەکداری پێشمەرگە، تواناو گیانی بەرگریی کوردی سەلماند..

بۆ یەکەمجار بوو کە سوپاو هێزی پێشمەرگە لە ئاستێکی باشدا ڕێکبخرێن، بەچەکی سوک پرچەك بکرێن، یەکەکانی هێز کە لە بچوکترینەوە بۆ هێزو سوپا، بوونی دەیان ئەفسەری لێوەشاوەو دەرچووی کۆلێج و ئەکادیمیای سەربازی، بونی پلەی جۆراو جۆری سوپایی هەر لە چەکدارێکی ئاساییەوە تا پلەی جەنەراڵ و وەزیری هێزی بەرگری، ڕێکخستنی ئەوانە لەوەزارەتێکی تایبەت بەجەنگ و بەرگریی لە کۆمار بۆ ئەو سەردەمە، کارێکی ئاسان نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا ئەوانە بەجۆرێك کران کە هێزەکان بەردەوام لە حاڵەتی ئامادەیی‌دا بێت بۆ شەڕ، لەچەندین شەڕو پێکدادان و نەبەردیدا ئازایەتی و توانایی سوپاکەیان سەلماند.

لەوانەش گرنگتر، سوپاکەو هێزی پێشمەرگە، هێزی میللی بوون، لە پێناوی پارێزگاریکردنی کۆمارو بەرگری لەگەڵ، ڕێکخراو بوون، بە پێچەوانەی ئەرتەشی ڕژێمی شاوە کە ئەرتەشێکی فرە ڕەگەزو بەزۆرە ملێ دامەزرابوو.

هەرچەندە کۆمەڵگەکە گیانی خێڵەکی تێدا زەق و کۆمەڵگەی نیمچە دەرەبگی بوو، گەڵێ لەو سەرەك خێڵانەی هەوڵی سەپاندنی خواست و ئارەزوویی شەخسیان دەدا، لەگەڵ کەم و کورتی پێداویستیە سەربازییەکان، هەر لەفیشەکی ئاسایی و ئازوقەوە تا چەکی قورس، لەگەڵ ئەوانەشدا مامەڵەی لێپرسراوانی سوپا لەگەڵ پێشمەرگەو چەکدارەکان جۆرێکی تری شارستانیان نیشان دەدا چونکە بەتەنگیانەوە ئەهاتن و هەوڵیان ئەدا پێداویستیەکانیان جێبەجێبکرێن، بونی ئەفسەرە لێزانەکان بەتایبەتی ئەفسەرانی کوردی عیراق، لێوەشاوەیی و شارەزایی و سەلیقەی کوردیان لە مەیدانەکانی سوپاو هێزی بەرگری و جەنگدا دەرخەخست. ئەوانە متمانەو بڕواو باوەڕی خەڵکی کوردیان بە کوماروبە سوپاکەی بەهێزتر کرد.

هەڵبژاردنی سەرەك کۆمارو خولقانی دەستێنی کۆماری، پێکهێنانی ئەنجومەنی وەزیران(هەیئەتی رەئیسەی میللی)ودانانی حاجی بابەشێخ، بە سەرۆکی، رێکخستنی دام و دەزگاکانی وەزارەتەکان

بوونی سەرچاوە بۆ یاسادانان و بڕیار، هەرچەندە فرە سەرچاوەش بوو، خولقاندنی ئامرازی بەڕێوەبردن و لێپرسینەوە لە خەڵك و چارەسەر کردنی کێشەکانیان و بایەخدان بە قوتابخانەی کوڕان و کچان و خوێندن بە زمانی کوردی و بەئیلزامیی‌کردنی و سزادانی ئەوانەی منداڵەکانیان نەدەناردە قوتابخانە، کردنەوەی پۆل بۆ نەخوێندەواران، بایەخدان بەتەندروستیی گشتیی، چارەسەرکردنی کێشەی نێوان تیرەو خێڵەکان، ئاوڕدانەوە لە کەمینە نەتەوایەتییەکان لە ڕووی بەڕێوەبردن و هاوبەشیکردنیان و کردنەوەی قوتابخانەی تایبەتی بۆیان. ئاوڕدانەوە لە هەموو ئەو لایەنانەی ژیانی خەڵك وەك لە پێکهاتەی وەزارەتەکاندا دەردەکەون کەتوانای خەڵکی ناوچەکە دەردەخەن سەلماندیان کە دەتوانن خۆیان بەڕێوە ببەن وتواناکان بخەنە کار.

بایەخدان بەتەندروستیی گشتی، چاودێریی شوێنە گشتییەکان، شەقامەکان و ڕووناککردنەوەیان، بە حەمام و چایخانەو چێشتخانەکان و پاك و تەمیزییان و چاودێریکردنیان.

بێگومان ئەگەر سودیان لە تواناکانی خەڵکی کوردستانی عیراقیش وەربگرتایە هەروەك چۆن لە ڕووی پێشمەرگایەتییەوە سودیان لێوەرگیرا، ئەوا بەڕێوەبەرێتیەکی باشتر ئەهێنرایە ئاراوە.

لەگەڵ ئەو ناتەواوی و بۆشایی و گرفتانەی دەوری کۆماریان دابوو، لەگەڵ لاوازیی و کزیی باری ئابووری و گوشاری ئازەربایجان بۆ بەستنەوەی مەهاباد بەتەورێزەوە، ئەوقکردنی کۆمار لە ڕووی ئابوری و سیاسییەوە، سەرەرای سەپاندنی ستراتیجی بەرگری کردن و پەکخستنی هەوڵی فراوانکردنی سنور، وتوێژی بێ بەرهەم، و سەرلێشێوان، لەگەڵ نزمی ئاستی سیاسیی و خوێندەواریی زۆر لەلێپرسراوان و کەم ئەزمونیان، لەگەڵ ئەوانەشدا بەڕێوەبەرێتیەکی تارادەیەك باش و ڕێك و پێك بوو.

بزوتنەوەیی جەماوەریی لاوان و ژنان و کاری ڕێکخراوەیی، دیاردەیەکی نوێی ناو کۆمەڵگەی کوردەواری بوو.

لە پێش هەموو بزوتنەوە جەماوەرییەکان، بۆیەکەمجار ڕێکخراوی یایان و لاوان خوڵقا، دیسان بۆیەکەمجار بوو کە کچان و ژنان لە کۆڕو کۆبونەوە جەماوەرییەکان ئامادەدەبوون و وتاریان دەخوێندەوە، لە دامودەزگاو دایەرەکاندا کاریان دەکرد مامۆستایانیان لە قوتابخانەی کچاندا دەرسیان دەوتەوە، بەوەش نەریتە کۆمەڵایەتیە کۆن و باوەکان خراپە لاوە، بەتایبەتی هەر پێش ئەوانەش ماڵی پێشەوا قازی محەمەد لانەی ئەو ژن و کچانە بوون کە بەر زوڵمی پیاو و کەس و کار دەکەوتن، خانەوادەی پێشەوا پێش هەموان لە مەیدانی خەباتدا بوو. یەکێتی جوانانی کوردستان بەرهەمێکی تری کۆمار بوو، ئەم یەکێتیە چالاکانە هەڵدەسوڕاو ئەرکەکانی سەرشانی ئەنجام ئەدا.

یاسادانان و هەوڵی جێبەجێ و پیادەکردنی، دیمەنێکی شارستانی کۆمار بوو

هیچ دەوڵەت و حکومەتێک باش و سەقامگیرو عادیل نابێت ئەگەر یاسای بۆ دانەنرێ، هیچ کۆمەڵگەیەکیش بێ یاسا شارستانیی نابێت. هەرچەندە سەرچاوەکانی یاسادانان فرە لایەن بوو، هەر لە پێشەواو سەرەک وەزیرانەوە تا کۆمیتەی ناوەندی حزبی دیموکراتی کوردستان و هەندێ سەرچاوەی سەربازیی وەک وەزیری هێزی دیموکراتی کوردستان، لەگەڵ ئەوەشدا لە ماوەیەکی کورتی وەک تەمەنی کۆماردا، جێگەی سەرنجە کە ئەو هەوڵانە دراون و ویستی ئەنجامدانیان لە ئارادا بووە. ئەو یاسایانە هەر لە دەرە کۆمەڵایەتیەکانی وەک تلیاک کێشان و بەدمەستی و شەڕو شۆڕو کێشەکانی جوتیاران و ژنانی دەگرتەوە تامەسەلەی خیانەت لە نیشتمان، هەرچەندە هەندێ لە یاساکان لەگەڵ ڕەوتی شارستانیەتدا نەدەگونجان، لەگەڵ ئەوەشدا دیسان ئەوانە ئاوڕدانەوەیەک بو بۆ چارەسەرکدنی کێشەکانی ناو کۆمەڵ، بەپێی ئەقلییەتی باروئۆخەکانی ئەو کاتە.

پێش ئەوەی کۆتایی بەم بەشە بێنین چاک وایە نرخاندنەکەی کۆنگرەی سێهەمی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران بخەینە پێش چاو:

"تەمەنی کۆمار تەنیا یانزە مانگ بوو بەڵام هەر لەو ماوە کورتەدا بەشێکی گرنگ لە ئاواتەکانی گەلی کورد هاتەدی، گەلی کورد چارەنوسی خۆی بەدەست خۆی وەرگرت، زمانی کوردی بە زمانی رەسمی ناسرا، فەرهەنگی نەتەوایەتی کورد بە خێرایی دەستی بە پەرە ئەستاندن کردو بۆ پەروەردەکردنی کادر هەندێک لە لاوان بۆ دەرەوە نێردران، چەند رۆژنامەو گۆڤاری کوردی بەرێک و پێکی بڵاوکرانەوە، تیئاتری کوردی پێک هات، ژنی کوردی لە ژیانی سیاسی و فەرهەنگی‌دا بەشدار بوو(هێزی میللی) سوپای گەلی کوردستان پێک هات و شوێنەوارێک لە پۆلیس و ژاندرمەکانی زۆردار نەما، کۆماری کوردستان پەیوەندی دۆستایەتی و هاوکاری لەگەڵ حکومەتی میللی ئازەربایجان کە ماوەیەک بوو پێک هاتبوو دامەزراندو بەرەیەکی بەرین لە حزبە پێشکەوتووەکانی ئێران پێک هات کە حزبی دیموکراتی کوردستان یەکێک بوو لە کۆڵەگەکانی و بەمجۆرە کوردستانی ئێران بووبە بنکەی ئازادی و جێی هیوای ئازادی خوازانی ئێران.

کۆماری کوردستان هەر لەو کاتەدا نیشانەی هاودەردی و هاوکاریی نەتەوەی کورد بوو لە هەموو پارچەکانی کوردستان، کوردستانی ئێران، تێکۆشەرانی کوردی عێراق هەروەها خەباتکەرانی کوردی تورکیا و سوریای لەباوەش گرت، کۆمار بەدڵەوە پێشوازی لەو میوانانە دەکردو رێزی لێدەگرتن، بەڵام لەبەرئەم ئەو هەلە مێژوویەی میوانەکان نەبوونە هۆی ناتەبایی و ئاژاوە دەست وەردانە کاروبارێک کە لێپرسراوانی حزب و حکومەت لێی ناڕازی بن. بەڵکو هەموو توانا و هێزەکانیان خستەبەردەم سەرکردایەتی کۆمارو حزب. بەم چەشنە جەمهوریەتی کوردستان بووبە بنکەی ئازادی و جێی هیوای نەتەوەی کورد لە هەموو پارچەکانی کوردستانیش.."[15]

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی حەوتەم

1-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل24.

2-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی راستی‌وشوێنی لە رۆژنامە نوسی کوردیدا، چاپی بەغدا/1978،ل83.

3-گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە/3سالی(7)-مارتی1946،ل29.

4-د.کەمال مەزهەرئەحمەد، سەرچاوەی ناوبراو، ل 238و239.

5-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد هەمان سەرچاوە،ل83

6-د.کەمال مەزهەر ئەحمەد، هەمان سەرچاوە، ل82

7- Eegleton, WILLem op. Cit. P.10

8-Eegleton, WILLem Ibid .p. 88

9-Eegleton, WILLem Ibid . P .100

10-کۆنگـــرەی ســـێهەمی حـــیزبی دیموکراتـــی کوردســـتانی (ئـــێران)، ئەیلولی 1973، ل11.

بەشی هەشتەم

جەمهوریەتی کوردستان
لەمەیدانی زۆرانبازیدا

پاری یەکەم:

*ئاڵۆزییەکانی چواردەوری کۆمار
* پیلانەکانی دوژمن لەدژی کۆمار
* پەیمانی نەوت لە نێوان ئێران و یەکێتی سۆڤیەتدا.
*کوردستان و ئازەربایجان لەمیانەی بەرەی یەکگرتوودا
*رۆژو ساتەکانی دوایی و کارەسات.
*کوردستانی ئێران دوای رووخاندنی جەمهوریەت

پاری دووهەم:

*لەسەرەک کۆمارییەوە بۆ ناو زیندانی داگیرکەر.
* پێشەوای گەل لەبەردەم مەحکەمەی (بێدوی سحرایی) دا
* پێشەوا لەدوو مەحکەمەدا
*بەرەو سێدارەو وەسیەتنامەی پێشەوا

پاری یەکەم

ئاڵۆزییەکانی چواردەوری کۆمار

ئەو بارودۆخ و هەلومەرجانەی جمهوریەتی کوردستانی تێدا بەرهەڵدا بوو، ئاسایی نەبوون، پڕبوون لەئاڵۆزی و ململانێ و ناکۆکیی، چ لەسەر ئاستی زلهێزەکان و چ لەسەر ئاستی نێوخۆی ئێران. ناکۆکییەکانی نێوان یەکێتی سۆڤیەت لەلایەک و ئەمریکاو بەریتانیا لەلایەکی تر لەسەر بەرژەوەندییە نەوتی و ئابوری و جێگەی ستراتیجی ئێران و ململانێی ئایدۆلۆجی و سەرەتای جەنگی سارد بوو، ئەو دیاردانە نەخشەو پیلان و مانۆڤری سیاسی و سەربازیی لای هەردوو بلۆکەکە خوڵقاند... لەبەر بەهێزیی بەرەی خۆرئاواو لاوازیی خۆرهەڵات، لەبەرکەلێک هۆ کە گرنگەکەیان زەرەرو زیانی گەورەی جەنگەکەی دووەم بوو، توانیان نەخشەکانی خۆیان جێبەجێبکەن و بگەنە ئامانج...

جەمهوریەتی کوردستان لەدایکبوویی ناو ئەو بارودۆخە بوو، زیاتر لەوانەش، کێشە هەمەجۆرەکانی ناوخۆو گوشارەکانی دەوڵەتانی هەرێم زیاتر بارودۆخەکانیان پڕ لەکێشە دەکرد...

هەر لەبەر ئەم هۆیانەش بوو کەحکومەتەکەی کوردستان زیاتر بەحکومەتی شەڕ دەچوو وەك لەوەی حکومەتێکی یاساو شارستانی و خاوەن بەرنامەی ریفۆرم بێت...

پیلانەکانی دوژمن لەدژی کۆمار

رژێمی شاو دەوڵەتە ئیمپریالیستەکانی هاوکاری، بەبوونی جەمهوریەتێکی خودموختاری کوردستان نائارام بوون، لەبەرئەوەی یەکەم: جەمهوریەتێکی کوردی بوو کە وا دادەنرا بەمان و گەشەکردنی، هەڕەشە لەسەر هەموو رۆژهەڵاتی کوردستان دروست دەکات و ئینجا بۆ سەرپارچەکانی تریش.

دووهەم: لەبەرئەوەی سۆڤیەت دەستیهەبوو لەم دامەزراندنە، بۆیە هەم بەکۆمۆنیست و هەم بەوابەستەی ئەو دادەنرا کەئەوانەش بۆ خۆرئاوا نامەقبوڵبوون.

لەبەرئەوانە لەچەندین رێگەوە، نەخشەی دژ بەکۆمارو بۆ روخاندنی دادەنراو بەتایبەتیی:

*لەڕووی سیاسی و گەمەو مانۆڤری سیاسییەوە.

*لەڕووی ئابوری و ئابلۆقەی ناوچەکەوە.

*لەڕووی مانۆڤری سەربازی و گوشاری هەمە لایەنە لەبەرەکانی جەنگدا.

*تێکدانـــی ریزەکـــانی گـــەل بەدڵدانـــەوەو راکێشـــانی ســـەرەك خێڵـــەکانی، پەیوەندیکردن بەلێپرسراوانی پێشمەرگەوە بۆ راکێشانیان و بۆ هاوکاریکردن لەگەڵ هێزەکانی رژێمدا....

بوونی هێزەکانی لەشکری سور لەناوچەکەدا کۆسپی هـەرە گـەورەی بـەردەمی رژێمـی شـا بـوو کەنەیـدەتوانێت بـیر لەچارەسـەری سـەربازی بـەهێزش ناوچەکـە داگیربکاتەوە، لەم مەیدانەدا رژێم هێزو تواناى سیاسیی خۆی خستەکار تا روسەکان رازیـی بکـات بـۆ گەڕانـەوەی ئەرتەشـی تـاران بـۆ ناوچەکـە، بـێ ئـەوەی بگاتـە ئـەنجامێك...هەوڵـە بەردەوامـەکانی لێپرسـراوی سیاسـیی و سـەربازیی تـاران بـۆ رازیکردنی لێپرسراوانی رووس بۆ ناردنی هێز بۆ مەهاباد، بەبیانوو مەبەستی جۆراو جۆرەوە، بێئەنجام مانەوەو نەتوانرا رەزامەندیی ئەفسەرانی لەشکری سوور وەربگرن بۆ ناردنی بچوکترین یەکەی سەربازیش...

دیار بوو ئەوانە پێوەندییان بەنەخشەیەکی تری مۆسکۆوە هەبوو کەکاری لەسەر دەکراو کەوتبووە ناو پرۆسەی کاری دیپلۆماسییەوە...

مانۆڤرە سەربازییەکانیش، گوشاری بەرەکانی جەنگ و هێرشی لەناکاو کوتوپڕ ، شەڕی پڕوپاگەندەو سایکۆلۆجیش نەیان توانـی مەبەسـتەکانی تـاران بەئـەنجام بگەیەنن، ئەو شەڕانەش کەلەبەرەکانی سەقز کران بەتایبەتی لەشەڕەکانی مامەشاو قالاوە، سەرکەوتن بۆ هێزەکانی کوردبوو، بۆیە سیاسەتمەدارانی تاران گەیشتبوونە ئەو باوەڕەی کەجارێ کاتی چارەسەری سەربازیانە نەهاتووەو باشتر وایە رێگـەی سیاسیی بگیرێت.. لەبەر ئەوە تواناکان زیاتر لەم بوارەدا دەخرانەکار... ئیتر رژێم پێویستی بەهێمنی و ئەنجامدانی لەسەرخۆیی نەخشەکەی هەبوو، پێویستی بەهەوڵی جێبەجێکردنی پەیمان و رێکەوتنەکان هەبوو، هێزی دەوڵەتانی داگیرکەر ناوچەکـە بەجێبهێڵن، ئەمەش کارێکی ئاسان نەبوو، پێویستی بـەمانۆڤری سیاسـیی هـەبوو، ئەوانەش چەند مەبەستێکیان لێ بەئەنجام دەهات:

-خەریککردن و هیلاك و بێهێزکردنی سوپاو پێشمەرگەی کۆمار، تێکدانی ریزەکانی جەماوەر،ورەو متمانەی خەڵکی کورد لاوازو کەم بکاتەوە، خەڵکی نەفس نزم لەکۆمار راست بکاتەوە.

*لەگەڵ ئەوانەشدا، ئەڵقەکانی تری نەخشەکە جێبەجێ بکرێت... تالەسەرەنجامدا ئەو بارودۆخە بڕەخسێنێت کەئاسان هەردوو کۆماری کوردستان و ئازەربایجان لەناوبەرێت...

*حاڵەتێکی نزیکبوونەوەو دۆستایەتی لەگەڵ مۆسکۆدا بهێنرێتە ئاراوە، تالەمەترسییە گەورەکە رزگاری ببێت...

ئیتر رژێمی شاو لەپشتیشیەوە دیپلۆماسیێتی ئینگلیزو ئەمریکا، کەوتنە نەخشەدانان...

پێشەکی ئیبراهیم حەکیمی(حەکیم الملك) لەوەزارەت لابرا.. ئەحمەد قوام ولسەڵتەنە کرا بە سەرەك وەزیران و وەزارەتێکی نوێ پێکهێنرا.. ئینجا کەوتنە ئەنجامدانی ئەڵقەکانی نەخشە کە:

*خەریککردنی سەرکردایەتی کۆمار بەپرۆسەی ئاشتیی و وتوێژ کەرژێم خۆی کەم و زۆر بڕوای پێی نەبوو، خەریککردن و هیلاککردنی هێزەکانی پێشمەرگە...تێکدانی یەکێتی ریزەکانی پێشمەرگەو حزب و جەماوەر، هەڵخەڵەتاندنی سەرەك تیرەو عەشیرەتەکان و پێکهێنانی تابوری پێنجەم.

*گوشاری ئابوری و ئابلۆقە خستنەسەر ناوچەکە..

*رێگەو شوێن دانان بۆ نزیکبوونەوە لەیەکێتی سوڤیەت و هەوڵدان بۆ کێشانەوەی لەشکری سور لەناوچەکە تا هەردوو کۆماری کوردستان و ئازەربایجان لەیارمەتی و پاڵپشتیکردن بێبەش بکات...ئەوەش هەم بەخۆسازو نێوان تەباکردن لەگەڵ سوڤییەت و وەرگرتنی بەڵێنی هەندێ ئیمتیازات لەلایەك، هەم بەگوشاری جێبەجێکردنی پەیمانەکان کەلەچەند بۆنەیەکدا لەنێوان ئێران و یەکێتی سوڤیەت و بەریتانیا و ئەمریکادا مۆرکران.

*هەوڵدان بۆ راکێشانی حزب و رێکخراوو تاقمە سیاسییەکان، بەرووکەش، هەڵخستنی کەشێکی دیموکراتانەو ژیانی فرەحزبی، تا بەوە هەم گەل و حزبەکان بەلای خۆیدا رابکێشێ و رێگەی یارمەتیدانی هەردوو کۆمارەکە دابخات، و هەم

دڵنیاکردنی ڕوسەکان لەجێبەجێکردنی داواو داخوازییەکانی حزبە سیاسییەکان‌و پێکهێنانی بەرەی یەکگرتوو...

*هەوڵی جیاکردنەوەی هەردوو کۆماری کوردستان‌و ئازەربایجان لەیەکتری تا هەم وزەی خەڵک‌و گیانی بەرگری پێ لاواز بکات‌و هەم هاوکاریی سەربازیی‌و بەرگریکردنی نێوانیان تێکبدات تابکاتە حاڵەتێ کەشەڕو ئاژاوەیان لەنێواندا بخوڵقێنێت، ئەو پەیمانی بەرگرییەی لەنێوانیاندا ئیمزا کرا، کەلەجێگەیەکی تردا دەقەکەی دەبینرێت- بەتاڵ بکرێتەوە.

قوام‌ولسەڵتەنە کەوتە جێبەجێکردنی ئەڵقەکانی ئەو نەخشەیە.

پێشەکی فرمانی کردنەوەی دەرگای سەربەستییە دیموکراتییەکانی‌دا، چالاکیی سیاسیی ئازادکرد، بانگی هەمووحزب‌و ڕێکخراوەکانی کرد کە سود لەم کەشە دیموکراسییە وەربگرن، بێنە مەیدانی چالاکیی ئاشکراوە... تا بەوانە ڕاستگۆیی‌و نییەت باشەی خۆی بسەلمێنێت...

ئینجا دیلە سیاسییەکانی ئازادکرد، دەرگای سەربەستیی چالاکیی ئاشکرای نەقابەکانی کرێکارانی خستە سەرپشت.

پێشتر هەم بەگوشارو ئینجا بەمەبەستی دڵنیاکردنی ئینگلیزو ئەمریکاییەکان جاسوس‌و پیاوانی سەر بەئەڵمانیا گیرابوون‌و لەزیندان توندکرابوون... بایەخێکی چارێنی درا بەکرێکاران‌و جوتیاران‌و جەماوەر، جێبەجێکردنی هەندێ داوای ڕۆژانەو مانگانەو باشکردنی شوێنی کار لەکارگەو کارخانەکان، لە18مایسی 1946دا حکومەتی قەوام‌ولسەڵتەنە(یاسای ئیشکردنی دانا بەپێی ئەم یاسایە سەعاتی کارکردنی کرد بە 48 سەعات لەهەفتەیەکدا، ولەسەدا(35)ی ڕۆژانەش دانرا بۆئیشکردنی سەعاتی زیادەو لەسەدا(38)ی ڕۆژانەش لەسنوقی هاوکاری (تعاونی) دابنرێ کەلەسەدایەکی لەکرێکارو لەسەدا دووی لەخاوەن کار بستێنرێت. هەروەها بەو یاسایە پشوی هەفتانەی داناو پشوی ساڵانەی کرد بەدوو هەفتە بەڕۆژانەی تەواوەوە، ئازاری کرد بەجەژنێکی ڕەسمی. ڕێگەی دامەزراندنی نەقابەکانی‌دا، وەلەهەر دایەرەکدا لقێکی تایبەتی دانا بۆ لێکۆڵینەوەی شکایەتی کرێکاران لەخاوەن کارەکان..."(1)

جگە لەوانە بەڵێنی بەگەلانی ئێراندا کەلەسەرتاسەری وڵات هەڵبژاردنێکی گشتیی و ئازادانە بکرێت، بۆ ئەوەی خەڵك دیموکرات و ئازادانە نوێنەرانی خۆیان هەڵبژێرن، بەکۆمەڵانی خەڵك رادەگەیەنرا کەئیتر رۆژانی دیکتاتۆریەت بەسەرچوو، رۆژانی سەربەستیی و دیموکراسی دەستیپێکردووە... قەوام وای دەردەخست کەئەو هەنگاوانە سەرەتای گەیشتنە بەو بەهەشتەی بۆ گەلانی ئێرانی دەرەخسێنێت...

قەوام ولسەڵتەنە، توانیی زۆربەی زۆری حزب و رێکخراوە سیاسییەکان هەڵبخەڵەتێنێت، بۆیە ئاسان و بەپەلە بەدەنگیەوە چوون، بەحزبی تودەیشەوە، فریویان خواردو کەوتنە تەك ئەو حکومەتە دیموکراتە ساختەو کاتییە... بەڵام سەرکردایەتیی هەردوو کۆمار هەڵوێستەیان لەبەرئەم ئەوکارانەدا کرد، بێنەوەی نەخشەی گونجاو لەبەرامبەر دابنێن.

لەهەمان کاتدا حزبی تودە کەوتە دوای بانگەوازەکە، قەوام سێ وەزیری لەنوێنەرانی حزبی تودە دانا، بەم جۆرەی خوارەوە:

1-دکتور یزدی وەزیری تەندروستی.

2-ئیرەجی ئەسکەندەری وەزیری پیشەسازی.

3-کشاوەرزی وەزیر فەرهەنگ.

ئەو هەنگاوانە بۆ نەخشەکەی قوام‌ولسەڵتەنە سەنگیی سیاسیی خۆی لای روسەکان هەبوو، جگە لەوەی کە حزبی تودەی بەتەواوی لەبەرەی ئۆپۆسزیون دوورخستنەوەو بۆ بەرەی رژێم و کەوتە هاوکاری و رێکخستن و یەکخستنی هەڵوێست.

کارەکە هەر بەوەوە نەوەستا، بەڵکو سەرکردەکانی حزبی شیوعی سۆڤیەت و سیاسەتمەدارانی یەکێتی سۆڤیەتیش کەوتنە ناو داوەکەی قوام و لسەڵتەنە، وەك لەشوێنی خۆیدا لەنامەکەی (ستالین)دا دەیبینین.

دەربارەی ئەم مانۆڤرە سیاسیانەی سەرەك وەزیرانی ئێران دوکتورمحەمەد حەسەن دەڵێت:

"بەڵی رووداوەکانی دوایی دەریانخست کەئەو سازشکارییەی حکومەتی قوام ولسەڵتەنە تەڵەکەبازییەك بوو مەبەست لێی خۆئامادەکردن بوو بۆ هێرش بردنە سەر رێکخراوە دیموکراتیەکان و هەمو جوڵانەوەی رزگاریخوازانەی سەرتاسەری وڵات، وەبەکردار هەر لەساڵی 1946دا دەستیکرد بەهێرش بۆ سەر رێکخراوە

دیموکراتیەکانی ولات.. لەمەاوەینی 1946دا پارتی دیموکراتی ئێرانی دامەزراندو نەقابەی کرێکارانی ساختەی هێنایە کایەوە ژمارەیەکی زۆر لەکۆنەپەرستانی لەدەوری خۆی کۆکردەوە، هەر لەو ماوەیەدا ئیمپریالیستەکانی ئەمریکاو ئینگلیز چەکو هەمو پێویستیەکی تریان خستە بەردەست ئەرتەش و هێزەکانی پۆلیسی ئێران بۆ بەکارهێنانیانو بۆ لەناوبردنی جولانەوەی رزگاریخوازانە لەولاتدا.

لەکانونی یەکەمی ئەوسالەدا ئەو پەیمانەی شکاند کەقوامولسەلتەنە لەگەل حکومەتی ئازەربایجان بەستبوی، ئەوە بوو ئەرتەشی ئێران کەوتە پەلاماردانی ئازەربایجانو کوردستانو دەستیکرد بەخوێنرشتنی دیموکراتەکان..."(2)

بەشەکەی تری ئەخشەکەی قوام خۆ نزیککردنەوە بوو لەمۆسکۆ، تاسەرئەنجام لەشکری سور بکشێتەوە... بەتایبەتی ئەو هەنگاوانەی ئاوخۆ زەمینەخۆشکەر بوون بۆ ئەم ئەلقەیەی تری ئەخشەکە... هاتوچونو سەردان بەجۆرێ گەرم کرا کەپرۆپاگەندەی ئەوتۆی لێکەوتەوە کەگوایا رەزا شا کچەکەی ستالین-ی بۆ حەمەی کوری خواستووە...دیسان هاوکاریی بازرگانییو ئابوریی و فەرهەنگی هێنرایە سەرمێزی باسکردن، تاسەرەک وەزیران سەردانی مۆسکۆی کردو لەگەل گەورە لێپرسراوان کۆبووەوەو سەرکەوتووانە باروودۆخێکی سیاسیی ئاسایی خولقاندو بنچینەی پەیمانی نەوت دانراو هەر لەنیسانی ئەو سالەدا ئیمزا کرا، لەبەر بایەخ و گرنگی سیاسییو مێژوویی ئەو پەیمانە والێرەدا دەقەکەی دەخەینە پێش چاو:

پەیمانی نەوت لەنێوان ئێرانو یەکێتی سوڤیەتدا

هەردوو دەولەتی یەکێتیی سوڤیەتو ئێران لەسەر ئەوە رێککەوتن کەکۆمپانیایەکی نەوتی روسییو ئێرانی لەئێراندا دابمەزرێنن.

دەولەتی یەکێتیی سوڤیەت لەلایەکو دەولەتی خاوەن شکۆ شای ئێران لەلای دووەمەم، هەردوولا بەدۆستانە لەسەر ئەوە پێکهاتن کەهاوکاریی ئابوریی لەنێوان هەردوو دەولەتدا هەبێتو هەریەکەیان یارمەتیی ئەوەکەی تر بدات. هەردوو دەولەت بەپێی ئەو دوو نامەیەی لەنێوان سەرەک وەزیرانی ئێرانو سەفیری روسیادا ئالوگۆرکران لە4-ی نیسانی -1946دا هەردوولا رەزامەند بوون:

بەو پێیەی سەرەوە ئەم ڕوونووسی ڕێککەوتنەی خوارەوە کرا بۆ دامەزراندنی کۆمپانیایەکی هاوبەشیی نەوتی ڕوسیی-ئێرانی، لەبەرئەوە هەر دەوڵەتێك نوێنەری خۆی دەستنیشان کرد بۆ دانانی ئەم بەندانەی خوارەوە:

لەباتی دەوڵەتی ڕوسیا-سادچیکۆف- سەفیری یەکێتی سۆڤیەت لەتاران لەباتی دەوڵەتی ئێران -بەڕێز قوام و لسەڵتەنە- سەرەك وەزیرانی ئێران پاش ئەوەی نوێنەری هەر دەوڵەتە ئەو بەڵگەنامانەی دەرخست کە نوێنەرایەتی ئەسەلمێنن و دڵنیا بوون لەو بەڵگەنامانە و بڕیاریاندا کەئەم پەیمانەی خوارەوە دابنێن:

مادەی یەکەم: هەردوولا لەسەر ئەوە پێکهاتن بۆ دامەزراندنی کۆمپانیایەکی هاوبەشیی نەوت بەناوی کۆمپانیای نەوتی ڕوسیی و ئێرانیی کە دەوڵەتی ئێران مافی ئەوەی ئەداتێ بەدوای دۆزینەوەی نەوتدا بگەڕێت بۆ دەرهێنان و دەستگیربوون و دەرهێنانی نەوت و لێبووەوەکانی (موشتەقات) لەو زەویانەی کەبەشی یەکەمی مادەی دووەمی ئەم پەیمانە دەستنیشانی ئەکات، هەروەها مافی فرۆشتن و گواستنەوەی نەوت و هەموو ئەو ماددانەی لێی دەرئەهێنرێت، لەئێران و دەرەوەی ئێران ئەدات بەڕوسیا.

دامەزرێنەری کۆمپانیاکان ئەمانەن:

لای یەکەم : وەزارەتی دەوڵەتی یەکێتی سوڤیەت کەنیشەکەی دەرهێنانی نەوت و پەترۆلە بەناوی نەوتی ستالین-ەوە، وەکۆمپانیای گشتیی یەکێتی سوڤیەت کەناوی کۆمپانیای ناردنە دەرەوەی نەوتی سۆڤیەتە.

لای دووەم لەدەوڵەتی ئێران.

بەپێی ئەم پەیمانە لەماوەی سێ مانگدا کۆمپانیاکە دائەمەزرێت، لەدوای ئەوە هەردوو دەوڵەتەکەش ئیمزای دەکەن ئەوسا دەکەوێتە کار...

مادەی دووەم: سنووری ئیمتیازی کۆمپانیا سنووری ئەو نەخشەیە کەلەگەڵ ئەم پەیمانەدایەو بەشێکی جودانەبووەوەیە لەپەیمانەکە، ئەبێت دەوڵەتی ئێران پەیمان بدات کەزەویەکانی ڕۆژئاوای ئازەربایجان کەلە لێکدانی خەتی سنووری ڕوسیای سۆڤیەت و تورکیاو ئێرانەوە درێژ ئەبێتەوە بۆ خواروو بەقەراغی ڕۆژهەڵاتی گۆمی ڕەزائیە(ورمێ) تا زەوی ناوچەی نێوان هەردو ئاو(میاندواو)وەکو لەنەخشەی ناوبراودا وێنەی کێشراوە، لەو شوێنە دیاریکراوەدا هیچ ئیمتیازێك نەدرێت بەهیچ

کۆمپانیایەکی بیگانە یا ئێرانیو بیگانە یاکۆمپانیایەکی هاوبەشیی ئێرانو بیگانە، هەروەها سودیش لەسەرمایەی بیگانە وەربگیرێت...*

لەماوەی یەکەم دە سالی جێبەجێکردنی ئەم پەیمانەدا کۆمپانیا لەبەشی یەکەمی زەویەکەدا بەشوێن نەوتدا ئەگەڕێتو ئەو شوێنانەی بۆ ئیشوکاری نەوت دەرهێنانو پاککردنەوەی پێویست بێت هەڵی ئەبژێرێت، وەئەگەر هاتوو ئەو زەوییە هەڵبژێرراوانە موڵکی دەوڵەت نەبوون وا کۆمپانیاکە نرخەکانیان ئەدات بەخاوەنەکانیان، بەپێی ئەو نرخەی کە دەوڵەت دیاری دەکات، ئیتر بەو نرخدانانە زەوییەکان ئەبنە موڵکی کۆمپانیا.

مادەی سێهەم:-سەرمایەی کۆمپانیا بەپێی رێکەوتنی هەردوولای هاوپەیمان ئەبێت، لەبیستو پێنج سالی یەکەمیشدا بەشی ئێران لە 49٪ی سەهمەکان ئەبێتو لە 51٪یش هی روسیا ئەبێت، لەبیستو پێنج سالی دووەمیشدا هەردوولا وەك یەك لە 50٪ی سەهمی کۆمپانیاکەیان ئەبێت.

ب-سەرمایەی دانراوی هاوبەشەکان (ودائع المساهمین) لەکۆمپانیاکەدا بەمجۆرە ئەبێت: هی ئێران ئەو زەویانە ئەبێت کەلەمادەی دووەمدا دەستنیشان کراوە، پاش تەواوبوونی ئیشوکاری تەکنیکیو هەڵکەندنی بیری نەوتو بەدەستهێنانی نەوتی بەکەڵك، هی روسیا: هەموو سەرفو موچەی کارمەندانو کرێکار ئەبێت لەگەڵ هەر شتێکی تر کەدۆزینەوەو دەرهێنانی نەوتو بەرهەمەکانی تری نەوت پێویستیی بێت لەگەڵ هەر پێویستییەکی تریشیی.

مادەی چوارەم: پوختەی قازانج بەپێی سەهمی هەر لایەك دابەش ئەکرێت.

مادەی پێنجەم: دەوڵەتی ئێران لێبڕاوە لەپاراستنو تەئمینکردنی کۆمپانیاو بیرەکانو هەموو دامەزراوەکانی کۆمپانیا بەهۆی هێزی پۆلیسی ناوخۆو هی ترەوە.

مادەی شەشەم: کۆمپانیا بۆی هەیە هەموو پێویستیو ئامرازو کەرەسەی خاوو هەر شتێکی ترو هەموو مەوادو ئامرازو دەرمانو پێویستیی پاراستنی تەندروستیی گشتیی لەدەرەوە بهێنێت بەبێدانی باجو باجی گومرگو رەسمی شت هێنان.

هەروەها بۆ کۆمپانیا هەیە، نەوتو دەرهێنراوەکانیو بەرهەمەکانی نەوتو بەرهەمی دەستگاکانی نەوت بنێرێتە دەرەوە بێ ئەوەی رەسمی گومرگو زەریبە

---

* لەسەرچاوەکەدا ئەو دەقشەیە لەگەڵ دەقی پەیمانەکەدا نەبوو..

بدات وە ئەبێت کرێکاری روسیاو ویلایەتەکانی یەکێتی سوڤیەت هەقی کاریان لەپێش هەموو کرێکارێکی تر لەجیهاندا هەبێت.

مادەی حەوتەم: دەوڵەتی ئێران کۆمپانیا لەهەموو باج و رەسم و زەریبەیەکی وەصل و هەموو باجێکی مالیی عفو ئەکات.

مادەی هەشتەم: ماوەی ئەم پەیمانە لەرۆژی دەستکردن بە جێبەجێکردنییەوە پەنجا ساڵە.

مادەی نۆهەم: پاش تەواو بوونی ماوەی پەیمانەکە، ئێران بۆی هەیە هەموو سەهمەکانی روسیا بکڕێتەوە، ئەگەر خوازیاریش بوو وا ئەتوانێت ماوەی پەیمانەکە درێژبکاتەوە بەڕەزامەندیی هەردوولا.

مادەی دەهەم: هەر بەئیمزاکردن و سەلماندنی پەیمانەکەو ئیمزاکان لەلایەن ئەنجومەنەوە، پەیمانەکە جێبەجێ دەکرێت.

ئەم پەیمانە لەتاران بەدوو نوسخە نوسراوە یەکەمیان بەزمانی روسی و دووهەمیان بەزمانی ئێرانی، هەردوو نوسخەکەش لەڕووی بڕوا پێکردنەوە وەك یەکن..."(3)

مایەوە سەر ئەوەی کە بزانین چۆن و کەی ئەم پەیمانە ئەخرێتە ناو بازنەی جێبەجێکردن و خستنە کارەوە؟

عەلائەددین سەجادی لەو بارەیەوە ئەڵێت:

"لەم تاریخەوە تاماوەی (7)مانگ ئەو پارلەمانەی کەئێستە لەئێرانا هەیە بیخات و پارلەمانێکی تر دروست بکاتەوە بۆ ئەوە ئەو پارلەمانە تازەیە بڕیار لەسەر دانی ئەم ئیمتیازە بدات، لەئێستا بەدواوە روس لەشکری خۆی لەناوچەی نفوزی ئێران- بەتایبەتی ئازەربایجان و کوردستان- بکێشێتەوە بۆ ئەوەی لەکاتی هەڵبژاردنی نائبەکانی پارلەمانی تازەی ئێران هیچ دەنگێکی بێگانە لەو ناوەدا نەمێنن... وەئەو مەرجانەش کە کاربەدەستانی روس لەو ڕووەوە دایان نابو ئەمانە بوون:

1-بەهەمو مەعنایەك ئەبێ هەڵبژاردن سەربەست بێ لەهەمو ناوچەکانی ئێرانداو نابێ دەمی بێگانە لەهیچ لایەك لەم ڕوەوە ورتەی لێوە بێت.

2-مەسەلەی ئازەربایجان و دەوروبەری ئەبێ بەهێمنی و سیلم ببڕێتەوە.."(4)

بەو جۆرە سەرەك وەزیرانی ئێران هەنگاوێكی گرنگی تری نا بەرەو ئامانجە سەرەكییەكەی نەخشەكە...

بەتایبەتی گەلێ ڕێكەوتن و پەیمان لەنێوان هەر سێ زلهێزەكەو ئێراندا ئیمزاكرا بوو كەلەهەمویدا جەخت لەسەر پارێزگاریكردنی یەكێتیی ئەرزو ئاوی ئێران دەكرا، بەڵێن درا كەشەش مانگ دوای كۆتایی دووەم جەنگ، هێزەكانی هەرسێ دەوڵەتە گەورەكە ئێرانیان چۆڵ كردبێت.

"كۆنگرەی تاران بەستراو لەبەینی(ستالین و ڕەزفلت و چرچیل) كە بەگوێرەی ئەوە بڕیاریان دابو كەدوای بڕانەوەی شەڕ بەشەش مانگ هەمو هێزی بێگانە بچنە دەرەوە بەبێ دەست لێدان لەسنوری جوگرافی و كیانی سیاسی ئێران..."(5)

دەربارەی ئەم پەیمانە سێر ریدر پولارد بەم جۆرەی نوسیوە:

"...بەگوێرەی ئەو پەیمانە ئێران یارمەتی دەوڵەتانی هاوپەیمان ئەدات وچی پێویست بێت بۆ هاتوچۆی لەشكرو كەرەسەی شەڕ لەوڵاتدا ئەیكات وەهەر كەلوپەلێكی ناوخۆی ئێرانیان پێویست بێت ئەخرێتە بەردەستیان هەروەها ڕێگە درا بەو دەوڵەتانە كە ئەو هێزانەی بەپێویستی ئەزانن لەئێراندا بیهێڵنەوە، بەڵام ئەو دەوڵەتانەش پەیمان ئەدەن كەهێزەكانیان بكشێننەوە لەماوەیەكدا كەلەشەش مانگ دوای تەواوبوونی شەڕ تێپەڕ نەكات..."(6)

لەمەڕ سیاسەتی قەوام و لەسەڵتەنە بۆ ڕازیكردن و ناچاركردنی یەكێتی سوڤیەت بۆ كێشانەوەی لەشكری سور.

جورج لینشوفسكی گوتی:

"قوام ولەسەڵتەنە... سێ ئیمتیازی گرنگی‌دا بەسۆڤیەت:

یەكەمیان لە4ی نیسانی 1946دا پەیمانێكی بەست بەپێی ئەوە كۆمپانیایەكی سوڤیەتی-ئێرانی هاوبەش پێكهێنرا.. دووەمیان : قوام ولەسەڵتەنە ئاگاداری حسین عەلا-ی نوێنەری ئێران لەنەتەوەیەكگرتووەكانی كرد كە شكاتەكەی ئێران كەدایربوبە ئەنجومەنی ئاسایش بكێشێتەوە...

سێهەم: لە2ی ئابدا سێ وەزارەتی بۆ شیوعیەكان تەرخان كرد..."(7)

هەرچەند لەکاتی پێشکەشکردنی شکاتەکەی ئێران بەئەنجومەنی ئاسایش، سۆڤیەت رایگەیاندبوو کەهەردوولا گەیشتونەتە ئەنجام، بێ ئەوەی نوێنەری ئێران شتێکی پێچەوانەی ئەو قسەیە بڵێت.

بۆ زیاتر مۆلەقەکردنی هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت و جێگە لێژکردن بەلەشکری سور، ئەمریکاییەکان بڵاویان کردەوە کەهێزەکانیان لە 31کانونی یەکەمی 1945وە ئێرانیان چۆڵکردووە، سوپای بەریتانیاش رایگەیاند کەلە 2–ی ئازاری 1946وە ئێرانی بەجێهێشتووە.. هەرچەندە زۆربەی هێزەکانی هەردوولایان شوێنە ستراتیجییەکانی خۆیان گرتبوو بۆ ڕووبەڕووبونەوەی هەر ئەگەرێکی ئایندە لەپێکدادانێکی نوێی سەربازیی لەنێوان یەکێتی سۆڤیەت و هەردوو دەوڵەتەکەی تر...

ئیتر بیانوییەک بۆ یەکێتی سۆڤیەت نەمابوو کەلەشکرەکەی نەکێشێتەوە.. بەتایبەتی چەند مانگێک بەسەر مانۆرە سیاسییەکەیدا تێپەڕی کردبوو، کەئەوەش ڕێگەخۆشکردن بوو بۆ دامەزراندنی خودموختارییەکی ئازەربایجان و ئینجا بەوەڵەدبوونی کۆمارە خودموختاریەکەی کوردستان، وەک دیفاکتەیەک هەم بۆسۆڤیەت و ئازەربایجان و هەم بۆ ئێران...

بۆیە سۆڤیەتەکان هەم حسابی ئەوەیان کردبوو کە ئیمتیازی نەوتی خۆیان وەرگرتووەو هەم ئەو دوو قەوارەیەش هاتوونەتە ئاراوە کە وەک گوشارو کارتێکی دەستیان سودیان لێوەردەگرن... لەلایەک، روسەکان لەوەش دەترسان کە ڕووبەڕووبونێکی سەربازی، بەهۆی ململانێ و ناکۆکی لەسەر ئێران، بخولقێ کەدوای جەنگە پڕۆکێنەرەکە نەتوانن بەرەنگاریی بکەن لەلای دووهەم...

بەو جۆرە زەمینەی ئەڵقەیەکی گرنگ یان گرنگترین ئەڵقەی نەخشەکە خۆشکراو یەکێتی سۆڤیەت هێزەکانی لە 27نیسانی 1946وە تا 9ئایار لەئێران کێشایەوە...

بەو شێوەیە سەرەک وەزیرانی ئێران لەسەرخۆ هەنگاوی دەنا، کۆسپی ڕێگەی تەخت ئەکرد، چاوەڕوانی دواهەنگاو بوو...

بەرامبەر بەو مەترسییە ڕووبەڕووبوونە، کەزیاتر لەکێشانەوەی لەشکری سوردا خۆی دەبینی، هەردوو کۆماری ئازەربایجان و کوردستان پەیمانێکی سەربازییان ئیمزاکرد، بۆ بەرگریکردن لەخۆو لەدەستکەوتەکانی هەردوو گەل، کەلەجێگەی تردا زیاتر لەسەر ئەوە قسە دەکەین و بەندەکانی دەخەینە پێش چاو...

بەڵام، قوام بۆ بێبایەخکردنی ئەو پەیمانە، یەکلایەنە پێوەندیی لەگەڵ تەورێزدا سازکرد، پەیمانێکی دوو قۆڵییان مۆرکرد، هەرچەندە لەپەیمانە دووقۆڵییەکەی ئازەربایجان و کوردستاندا جەخت لەسەر ئەوە کرابوو کەبێ ڕێکەوتن و هاوکاری یەکتری هیچ هەنگاوێکی لەو بابەتانە نەنرێت، بەڵام ئازەربایجان ئەو کارەی بێ ئاگاداریی کوردستان کرد، وەك لەجێگەیەکی تردا زیاتر ڕوناکیی دەخەینەسەر ئەم لایەنەش.

ئەم هەنگاوەی تەورێز کوردی زیاتر نیگەران کرد، ناچاری کرد کەپاشەکشە لەمەندێ دەستکەوت و بەرهەمی خۆی بکات... بێ ئەوەی ئەوانە ببنەهۆی تێکدانی پێوەندییەکان، بەتایبەتی کۆماری کوردستان پێویستیی بەو حاڵەتی تەباییە هەبوو....

هەرچەندە باری گرژیی و شەڕو پێکادان لەبەرەکانی ڕووبەڕووبووندا ڕوویان ئەدا، بەتایبەتی لەسەقزو سەردەشت:

"لەو جەبهەدا دوژمن پەلاماری هێنابوو، بەڵام زۆر خراپ شکابو و زەبری دەستی پێشمەرگەی کوردستانی چێشتبو..."(8)

بۆیە لەمایسدا جەنراڵ ڕزمارا سەرەك ئەرکانی ئەرتەشی ئێران داوای لەمەهاباد کرد کەنوێنەری خۆیان بنێرن بۆ وتوێژو چارەسەری کێشەکانی بەرەکانی هێزی ڕووبەڕووبوو...لەهەمان کاتدا کەوەفدی کورد لەسەقز ئامادەبوو، وەفدێکی ئازەربایجانیش گەیشتە ئەوێ و هەرسێ لا لەسەر ئەمانەی خوارەوە پێکهاتن:

"1-ئەم ئێرلوانە بەناوی حکومەتی خۆیانەوەخەبەر بنێرن بۆ ئەو هێزانەیان کەولن لەبەرامبەری هێزی حکومەتی ئێرانەوە بۆ ئەوە شەڕ بوەستێنن، وەکو چۆن ئەم فەرمانەدەکرێتە سەر هێزی ئێرانیەکانیش شەڕبوەستێنن تا ئاخر قسەی پێشەوایانی هەرسێ حکومەت دەرئەکەوێ.

2-بۆ ئەوەی هیچ تەنگو جەڵەمەیەك لەبەینی هێزی ئێرانیو کورددا ڕونەدا، کوردەکان(4)کیلۆمەتر لەدەوری سەقز-سەردەشت و سێ کیلۆمەتر لەشمالی جادەی سەردەشت بکشێنەوە دواوەو لە ڕوباری سەقزو زەرینەڕود نەیەن بەم لاوە(کوردەکان وتیان بڕیاردان لەسەر ئەم بەندە لەدەسەڵاتی ئێمەدا نییە، ئەتوانین تا ماوە 24 سەعات ئەم قسەیە بگەیەنین بە..ابلاغ بزنین ئەوان بڕیار ئەدەن یان نا؟)

3-ئەدەستەی ئێران ئەمێزی کورد حەقی ئەوەیان نیە ئەو هێزانەیان کە ئێستە لەمەیدانی شەڕان و سەنگەرەکانی خۆیان گرتوە پشتیوانیان بکەن و هێزی تریان بۆ بنێرن، تا گفتوگۆی پێشەواکانیان ئەبڕێتەوە، ئەوەندە هەیە فڕۆکەی ئێرانی ئەتوانێ تا (4) کیلومەتری شیمال سەقزو جادەی سەقز-سەردەشت بفڕێ، ئەمەش بۆ چاودێری کاروبار ئەوەك شتی تر.

4-بۆ ئەوە کەوا هەردوولا دڵنیابن لەبەرئەنجام گەیاندنی ئەم پەیمانە تا گفتوگۆی پێشەوایەکان دوایی دێت سێ کەس لەلایەن حکومەتی دیموکراتی کوردستانەوە دابنرێت، یەکێ لەسەقز، یەکێ لەبانە، یەکێ لەسەردەشت کەئەمانە لەگەڵ فەرماندەکانی ئێراندا لەو شوێنانەدا ئەگەر تەنگو چەڵەمەیەك لەوناوچانەدا رووی‌دا بیبڕێننەوە[*].

5-مەفهومی بەندی دووهەمی ئەم پەیمانە بۆ ئەوە جێی خۆی بگرێ تا ڕۆژی 28ی مایس درێژ ئەبێتەوە..."(9)

لەڕاستییدا لەناو ئەو بەڵگەنامەو دۆکۆمێنتانەی تائێستا کەوتونەتە بەردەست، بەڵگەیەکی لەو بابەتە نەکەوتۆتە پێش چاو، کەبوونی رێکەوتنێکی وا بسەلمێنێ داخەکەم نوسەریش ئاماژەی بۆ هیچ سەرچاوەیەك نەکردووە کە جێگەی متمانەو دڵنیایی بێت. هەروەك رووداوو سەرچاوەکانیش دەریدەخەن نە رەزمارا و نەهیچ لێپرسراوێکی تری ئەرتەش و حکومەتی، بەو جۆرە نەرمونیانی و نەو شێوەی قسەکردنە مامەڵەی سیاسییان نەکردووە، مەبەستە سەرەکییەکانیان تێپەڕکردنی پیلانەکانیان بووە...

لەگەڵ ئەوانەشدا لەو ماوەی ئەشەڕو ئەئاشتییەو گرژی بەرەکانی رووبەڕووبوو، ناوچەکە ئاڵۆزو خەڵکی کوردیان هیلاکتر دەکرد.. پێشمەرگەکانی بێزار دەکرد، بەتایبەتی ئەمر کرابوو کەئابێت هێزەکانی کورد بجوڵێت و نابێت چاویان لەزەوی دڵگیرکەر بێت...

---

[*] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر باروودۆخی بەرەکانی شەڕو نەبەردییەکان بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، بەرگەکانی 1و2و3-ی دەوڵەتی جمهوری کوردستان-1992-1995-1997.

مستەفا خۆشناو فەرماندەی لکی دووی هێزی بارزانیان لەنامەیەکیدا بۆ جەنەراڵ حەمەڕەشیدخان فەرماندەی هێزی بۆکان و مەنتیقەی لایەنێکی ئەو سیاسەتە سەربازییە دەردەخات و دەڵێت:

بۆ فرماندەی هێزی بوکان مایورژنرال

1-لوە دوشمن لەسەر قلای مامشە قلاکونەکە آومدان دەکاتەوە نیزیکەی (150) نفر نیشی تیدا دەکات.

2-زۆر رجا ئەکەم مساعدە بفرمو لەشەو هەلەمەتەکیان بو ببەین یاسیریان دەکەین و یاخود هەڵدەقەنرین لە جێگای خۆیان لیمە سەنگەر اومدان لکەینەوە.

3-زور مەمنون لین حریەتیکمان هەبی بو لبداعی خودمان باهموتماشاکەر نەبین بەرامبەر دوشمن ایتر امری گەورەیتانە

مستەفا خۆشناو

فرماندەی لکی2 (10)

هەندێ لایەنی پیلان و نەخشەی دوژمن ئاشکرا بوون، لەو کەسانەی کەبەوردیی سەرنجی لەولنە ئەدا جەنەراڵ حەمە رەشید خان بوو، زۆر لەنامەکانی هەڵوێستی گونجاو دروستی ئەم پێشان ئەدەن.. میرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی کەنووسەرو هەندێ جار جێگری جەنەراڵ خان بوو، ئەمیش لەداڕشتنی نامەو نوسینەکانی فەرمانەییەکەداو لەو بیرەوەرییانەی لەم دواییەدا بەدوو بەرگ بەچاپ گەیەنران دەرخراوە. بەوردی باسی باروودۆخەکانی سەردەمەکە ئەکات و ڕووناکی ئەخاتە سەر گەلێ لایەنی گرنگ. جاری واش هەبوو کومیتەی ناوەندیی حزبی دیموکراتی کوردستان پەردەی بێدەنگیی دەدڕیی و هەندێ لەڕاستییەکانی ئەخستە پێش چاو، یەکێك لەو نامانەی کۆمیتەی ناوەندی کەئەوە دەسەلمێنن ئەم نامەیەی خوارەوەیە:

1325-3-6

حزب دیموکرات کوردستان

مهاباد

کومیتەی مەرکەزی

نوینەرانی بەرزی حزب دیموکرات کوردستان

لەجوابی نوسەراوی ژمارە 2دا ئەوە قەراریکە کە لەکومیتەی مەرکەزی حزب دیمکرات کوردستان....ئاگاداریتان لەژێرەوە دەنوسری:

1–عدەی مە ئەو مودەیە سەرخود هیچ جورە تجاوزو عەمەلیاتیکی نکردووە تا لەترەف عدەی حکومتی مرکزیوە تجاوزو حملەیەك بو سەر عدەی مە نکرابی. پاش تجاوزو حملەش عدەیمە مجبور بوە بو وی کەنیلی عدە تجاوزکار دەفعەیەکی دیکە ئەو جیگایەی بەدستبوە بو بیکاتە مبداو حملە تا ئەوی ئەوی دەگیر خویان بخەن.

2–قسمەتیکی مهم لەعدەی مە عشایرن وەکو افرادی نزامی دیسپلینە نین هیچ ممکن نیە کەلەدوای وی عصبانی کرا لە اتاعتی خارج دەبن چون دەبی مامورینی حکومەتی مرکزی فکری وی نەکەن کە تیارە بچیتە سەر ئەوان بەمسلسلان دایان گری. لیان بکوژیە دیسان ئەوان بامیدی واهی مزاکراتی صولحیە دەجریان دایە حملەی متقابلە نکەن ئەوە شتیکی غیرە مومکنە.

3–چون دەبی ئەوانە خجالەتی نیان گری دەو وەختیدا کە دونیا بیزانیوە کە مزکراتی صولحیە دەمابین دایە وە دەو وەختیدا کەنومایندەیمە چوتە بەر دەرکەو استانی وان ئەوان شەرمی نەکەن لەجبهەی سقز سەردەشتی تەواوی عدەیمەو ژنومندالی دیهاتیان کەهیچ جۆرە زدی هوایان نیە بەمسلسلان دایان گرن و تلفیاتیان پیٚ بدەن.

4–نازانین مامورینی حکومتی مرکزی تا کەنگی دەست لەتحسیسی و نیرنگی خویان هەل ناگرن کەئەلعانەکە بەجەبرو زور توانیوە ایمە بکشینەوە دووایە بەحیلەو تەزویر خەریکن...

ئەگەر مقصودیان ئەوە نیە کە ئەو جیگایانە دوبارە تەصەرف بکەنەوە حازرین هەر چەندی ئەوان... امەش بکشینەوە، بەساعت دەلین. بەفرسخ دەلین. بەمنزل دەلین کە ئەوە قاعیدەیەکی بین المللیە. ایدی کەس نیبیستوە لایەك بەتنی بکشیتەوە.

5–فیلیکی دی ئەومیە کەبەبهانەی خوار بارەوە خەریکن ریگایان بەمە چول دەکەن کە دە صورەتیکی لەو مەنتقانەی کە دە دەستان دایە خوراکیان هەیەو چاترین شاهیدو ئەو سەربازانەن کە لەوان گیراو نو فراریان کردووەو ئەلعان حازرن.

6–ایمە نازانین ئەو بهانەو بهانەتراشی چیە ئەوکشانەوەو مولەتو امروزو فردا بوچی ئەگەر حکومتی مرکزی راست دەکاو صلح دەکا لەدومانگ مزاکرە زیاتر؟

فەرمون فەوری بیکەن ئەو صلحەی کەفەوری برایەتی دەنیو میلەتانی ایرانی بەر قەراربیت.

کومیتەی مەرکەزی حزبی دیموکرات کوردستان

رونوس لەجوابی ژمارە 343 دا بەجنابی ژنرال مایور محمد رشید خان زادە فرماندەی بەرزی هیزی بوکان و منطقی سەرا دەدریت.

لەگەل ئەوەدا(کومیتەی مەرکەزی حزبی دیموکرات کوردستان) ئەو تیگەیشتنە والقعبینانەی بەناچاریی بۆ لێپرسراوان دەردەخست، دیمان سەرکردایەتیی کۆمار ناچاری دەان بەخۆداگرتن بوو، کەچی جموجولی هێزەکانی دوژمن هەر بەردەوام بوو، هەر وەك ئەم بەلگەنامەیە کە جەنرال حەمە رەشید خان فەرماندەی هێزی بۆکان و منتقەی ئاراستەی وەزارەتی هێزی دیموکراتی کوردستانی کردووە دەیسەلمێنێت..(11)

ژمارە/ 862

بروار/22-4-1325

سری جداً

بو وەزارەتی بەرزی هیزی جمهوریتی کوردستان

موزوع/ دسائسی ایرانیەکان و خیانەتی کویخا کاپیتان خانانە

1-مامورینی ادارەی عسکری سقز لەهەمو لایکەوە بەتەرزی نهینی و اشکرا هەولی ئەدەن بو تفرقەو بلاوکردنەوەی هیزەکانی دیموکرات، و متمادیا مشاغبەو تشویشات ئەکەن بۆ شکاندنی نفوزی پێشەوای محبوب مان.

ئەو عملیاتە حیلە بازەیان قناعەتی تەواوی داوینی کەمتلق ئەو غدرانە لەغیرانی وقت کوشتنی ایمە هیچ وینە مرامیکی تریان نیە، هەتا پیری سروان منصوری یوریان ناردوە بو تالەجەرو خورخورەو سەرشیو بوملاقاتی اغایانی ئەو ناوە بو دعایەو تەئسیراتی مخالفەت لەزدی دیمکرات.

هەتا ایستا ئەو عملیاتەی اغا صالح و ملاقاتی سروان منصوریەکان بەتەواوی بو رەوشەن نەبووە کەبو ع اقدامێکی مخالف اغا صالح تەوزیف کراوە...تاد.

بەو جۆرە گەلێك بەڵگەنامەی تری ئەو سەردەمە هەن کەباروبۆخەکان دەردەخەن... باچەند دێرێك لەنامەیەکی تر بخوێنینەوە بەنیازی رونکردنەوە هەمان مەبەست.

نامەی جەنرال حەمەرەشید خان- بۆ معاونی سیاسیی وەزارەتی هێز...

ژمارە/ 879

بروار 1325/4/24

بو معاونی سیاسی وزارەتی هیزی جمهوریتی کوردستان اغای نانەوازادە

موزوع/ خلافی عهدو پەیمانی اغای همایونیە

سری

اشارەیە بەنوسراوتان ژمارە193وە رۆژی 1325/4/23

1-لەوەختی خویدا کە دەولتی مرکزی ایران لەجهتی سقزو بانە وە میرەدی وە لەلایەن هیزی دیموکرات خرابو محاصرە نزیکی 12دی لە منتقەی سرشیو بە لشکری شکاك اشغال کرا بو ایمە کەحازر بوین بۆ ریگادان وەهاتوچویان لەمنتقەی نفوزی خۆیاندا تنها بو لزادکردنی زنجیرە وە خولر باریان بوە بو ئەو جیگایانەی کەسابقا بوسگی دەولنی تیدا بو. ایمە لە وەختی خویدا دلخلی عهدو قەرارمان نەبوە کەتازە بەتازە دەولن بوسگ مندی تازە تاسیس بکەن، وە لەو چندا نەش عینی موزوع بە اغای سرهنگ غفاری گوتراوە...

جا پیوستە تبلیغات بکەین کەئەو عدەیان بگەرینەوە بو جیگای اصلی خویان اگەر هاتو لەمستقبلدا بو ئەو جهتە مصادمە یك لەلایەن ترفینەوە واقع بو لغای همایونی لەم جهتەوە بە نزری مسئول وە مخالف پیمان تماشا ئەکری.

2-اخبارلتی رۆژانەتان لەگەل نتیجەی ئەم موزوعە بە مفصلی بو بنوسنەوە.

فەرماندەی هیزی بوکان و منطقە سرا

رونوسیکی بو:

وزارتی بەرزی هیزی کوردستان لەگەل رونوسی نوسراوی اغای نانەوا زادە...

اصلا سرهنگ همایونی لەم ترتیباتە تازەیەدا هیچ متلبیکی نیە تەنها ایجادی دەسائس وە تەلسیری سو، تفاهم نەبێت...

خۆ مەسەلەی وتووێژیش، هەر لەسەرەتاوە بێ هودە بوو، مەبەستەکانی تاران لەوە ئاراوە نەبووە... دەی باسەرنج لەدوا پەرەکانی وتوێژو ئەنجامەکانی بدەین لەزمانی سەرەك کۆمار خۆیەوە.

رۆژنامەی ئێران ما و رەهبەر ئاوەروکی وتووێژی رۆژنامەنوسانی خۆیان لەگەڵ رێبەری پارتی دیمکراتی کورد قازی موحەممەد کەلە رێکەوتی 3ی سپتامبر لەتە وریز کراوە بڵاوکردەوە... قازی رایگەیاند کەوتووێژی نێوان ئەو و ئێران لەتاران بەهۆی دژایەتی داودەستەی دەسەڵاتداری سوپای ئێران راگیراوە....

دوای ئەوەی رۆژنامەکە قسەکانی قازی لەسەر لێپرسراوانی ئەرتەش باس دەکات کە چۆن دژی دیمکرات دەجوڵێنەوە... دەنووسێت:

قازی رایگەیاند کە پێش گەڕانەوەی لەتاران بڕیار وابوو کە دوای پێنج رۆژێکی تر بۆ درێژەپێدان بەو وتووێژە بگەڕێتەوە تاران. بەڵام وتووێژ بەبەشداری هەندێك لەسەرۆکەکانی سوپایی بێکەڵك بووە لەبەرئەوە لەڕۆیشتنی سەرلەنوێی بۆ تاران چاوپۆشیکردوە. ئەو رایگەیاند کە کوردەکان باوەڕیان بەنیازپاکی قەوامولسەڵتەنە هەیە، بەڵام لەتاراندا هێندێك کەس هەن کەهەوڵ دەدەن قەوامولسەڵتەنە لەکوردەکان دووربخەنەوەو وتووێژەکان بپچڕێنن. تا ئەو کاتەی ئەو کەسانە لەپۆستی خۆیاندا بمێننەوە بەئەنجام گەیشتنی ئەم وتووێژانە زۆر دوور دەنوێنێ، بەڵام سەرەڕای ئەمە وتووێژەکان بەیەکجاری رانەگیراون و هاتنی نوێنەرانی ئێران بۆ کوردستان بەم زووانە چاوەڕێ دەکرێت*.

ئەوە نەخشەو پیلانی دوژمن بو، بۆیە هەر خێرا رزمارا پێشنیاری کرد بۆ بینینی نوێنەری مەهاباد بەتایبەتی پێشەوا قازی محەمەد. بەدڵ پاکی و نیازچاکی و دوور لەتوێژینەوەی نیازو مەبەستی تاران، پێشەوا بەرەو (سەراو) کەوتەڕێ، هەرچەندە ئاگادار کرا کەئەو چونە مەترسی دروست دەکات لەسەر ژیانی... پاش گفتوگۆ لە 17 حوزەیراندا هەر دووك لەسەر ئەم پەیمانە رێککەوتن:

"1-حکومەتی کوردستان رای لێ بێ حکومەتی ئێران لەسەقزەوە خوارەدەمەنی و بەرگ بنێرێ بۆ ئەو هێزە ئێرانیانە کەلەسەردەی و بانەو سەردەشت لەلایەن حکومەتی کۆمەڵەوە ئابڵوقە دراون، ئەویش بەمەرجێك ئەم شتانە وەختێك دەرباز ئەبن کەلەلایەن

---

* ئەفراسیاو هەورامی، هەمان سەرچاوە.

هێزی کوردییەوە بپشکنرێن و دڵنیا بن لەوە کەهیچ جۆرە چەک و گوێبەندێکی شەڕی تێدا نیە.

2-چەک و شتومەکی جەنگ بۆ ئەو شوێنانە بەهیچ جۆر ڕێ نادرێ، هەروەها ئەو ئەفسەرو سەربازانە کەلەشوێنە ئابڵوقە دراوەکانان نابێ بگوێزرێن، مەگەر نەخۆش وە یا بریندارێک نەبێ، ئەوە گوێزرین و بردنی ئەوە دروستە.

3-هەر کاروانێک ئازوخەو جل وبەرگ کەلەلایەن حکومەتی ئێرانەوە ئەچێ بۆ ئەو هێزە ئابڵوقە دراوانە ئەبێ لەپاش پشکنین، پیاوی کۆماری کوردستان بەرەسمی لەگەڵ بێ.

4- ئەگەر لەشکری ئێران بەپێچەوانەی ئەم بەندانە بزوتەوە ئەیروی کوردی حەقی ئەوەی هەیە بەربەست بکاو نەیەڵێ شتومەک بچێ بۆ ئەو شوێنانە گەماوبراون.."(13)

بەسەرنجدان لەم ڕێککەوتنەو لەو ئامانەی پێشو، دەرئەکەوێت کەئاشتی و گفتوگۆ هەر بۆ فریودان و خۆرزگارکردن بو لەتەنگ و چەڵمەی سەربازی، بۆ دەربازبون بو لەئابڵوقەو خۆبەهێزکردن و ڕێکخستنەوەی لەشکرو ئامادەکردنی چەک و تفاقی شەڕ، بۆچونە پێشەوەو سەنگەر قایم کردن بوو، بۆ وەخت بردنە سەرو ئەنجامدانی نەخشەکە بوو...

ب. ئەلوەندی لایەکی تر لەگفتوگۆو وتووێژی نێوان تاران و مەهاباد باس دەکات و ئەڵێت:

"رئیسی ارکانی جیشی ئێرانی(رزمارا) دوای بەمینێک هات بۆ مەهاباد لەگەڵ پێشەواو سەدری قازی کۆبونەوە، گفتوگۆ کرا لەم ڕووەوە... لەسەر گەلێ کاری تریش ڕێک کەوتن.

حکومەتی تاران دان بەخودموختاری (حکم الذاتی) کوردستاندا بنێت وەهەمو جۆرە یارمەتیەکی کۆماری دیموکراتی کوردستان بدات لەبارەی ئابوریەوە وەپەیمانێکی ئاشتی لەبەینیان ببەسترێت..."(14)

نوسەرێکی تر لایەکی تر لەدەنگاوو فروفێڵەکانی قوام ولسەڵتەنە ئەخاتەروو دەڵێت:

"لەئەنجامی ئەو وتووێژەی مزفر فیروز کەیاریدەدەری سەرەک وەزیران بو لەپارلەمانا، لەگەڵ وەفدی کوردستان و ئازربایجان بەسەرۆکایەتی جەعفەر

پێشەوەری، حکومەتی تاران ڕەزامەندی خۆی نیشاندا بەرامبەر هەمو ئەو ڕێکەو شوێن و هەنگاوانەی هەردوو کۆمار، وەبڕیار درا کەدەستورەکەی ئێران بخرێتەوە کار کە بەو پێیە ئەبێت پەرلەمانی ناوچەیی لەهەمو ئێراندا دابمەزرێنرێت(ئەنجومەن)وە هەمو هێزە سەربازییە میللییەکان بەبەشێك لەلەشکری شاهەنشاهی دانران، بەو جۆرە پەیوەندی نێوان تاران لەلایەك وە مەهابادو تەورێز لەلایەکی تر خرایە پلەیەکی نوێوە..."(15)

تاران بەو جۆرە هەنگاوی ئەناو قوام‌ولسەڵتەنە جێگە پێی ئەو هەنگاوانەی خۆش ئەکرد... شارەزاو دەستگا جاسوسیەکانی ئینگلیزو ئەمریکاش بەوردی سەرنجی شێوەی جێبەجێکردنی نەخشەو پیلانەکانیان ئەدا، ڕۆژانە ئامۆژگاری تازەیان ئەکردن. مایەوە سەر هەنگاوێکی تر.. مایەوە سەر هەوڵدان بۆ جیاکردنەوەی هەر دوو کۆمار لەیەك، پێش ئەوەی چەپۆکی کوشندەیان ئاڕاستە بکات... دەبا جاری سەرنجێکی ئەم ڕووەی ڕوداوەکان بدەین بابزانین هەر دووکۆمار لە چیدان و چۆن خۆیان کۆڵەکەنەوە بەرامبەر تاران و نەخشەکانی، بابگەڕێنەوە سەر نەخشەی قوام‌ولسەڵتەنەی سەرەك وەزیران.

کوردستان و ئازەربایجان لەیەك بەرەی یەکگرتوودا

بەرامبەر مەترسی و پیلانەکانی تاران، مەهابادو تەورێز بۆ خۆڕێکخستن، زیاترلەیەك نزیك ئەبونەوە، هەر پێش کشانەوەی لەشکری سوور خۆیان ئامادەکردو کەوتنە مەیدانی هاوکاریی سەربازیی و پەیمانی بەرگریی، بەتایبەتی:

"ئازەربایجان حکومەتێکی گەورەترو بەهێزترو زۆر تەیارترو پڕ چەك تر بو لەکوردستان، خەتی دیفاعی ئازەربایجانیش زۆر قایم تر بو..."(15)

سنوری هەردو کۆمار چارەنوسی هەردولا بوو، چونکە هاوسنور بون هەر بەو پێیەش هاو چارەنوس بون لەبەرامبەر یەك دوژمن، کە وابو ئەبێت لەسەر ئەو سنورە یەکگرتوەیان پێکەوەو لەیەك بەرەدا بەڵکو لەیەك سەنگەردا بڕیاری ئەو چارەنوسە بدەن، یان خۆگریی بەرەو ئازادییەکی هەمیشەیی... یان سەر لەنوێ داگیرکردنەوەو چەوساندنەوەو گرتن و کوشتن.

بۆ ئەم ئامانجەش ئەبو پێشەکی کێشەو ناکۆکیەکان چارەسەر بکەن... گیروگرفتی هۆزو خێڵەکانی سەر سنوریان، شێوەی بەڕێوەبردنی شارە تێکەڵەکان کەکوردو ئازەرو کەمینەی تریش کەلە: خۆی، شابور، ورمێ، ماکۆ وە میاندواو پێکەوەئەژیان، چارەسەر بکەن، ئەو گیروگرفتانە کەهەندێ جار لەم شارو ئەو شار، یان لەنێوان ئەم هۆزی کوردو ئەو خێڵی ئازەردا ئەبوە ئاژاوەو مەترسی هەڵگیرساندنی شەڕ لەبەینی هەردوو کۆماردا... کاتێکیش لێپرسراوانی سۆڤیەت ئەرکیان بەوەکرد، کەوتنە هەوڵدان بۆ کۆکردنەوەی نوێنەرانی هەردو لا بۆ رێکخستن و پێکهاتنیان، بۆیە بڕیاردرا لەتەورێز کۆببنەوە:

کۆماری مەهاباد وەفدەکەی بەم جۆرە پێکهێنا:

1-قازی محمد.
2-محمد حسین سیفی قازی.
3-سید عبدالله گیلانی.
4-عمر خان شکاك.
5-رشید بەگ هەرکی.
6-زیرۆ بەگ هەرکی.
7-قازی محمد خزری شنۆیی.

هەموان بەرەو تەورێز کەوتنەرێ، لەوێ لەگەڵ ئەندامانی وەفدی تەورێز دەستیانکرد بەکۆبونەوە، وەفدی تەورێزیش بەم جۆرە بو:

1-جعفر پیشەوەری.
2-حاجی میرزا علی شبستری.
3-صاجق بادگان.
4-سلام الله جاوید.
5-محمد بیریا.

دوای گفتوگۆ لە 23/ نیسانی /1946دا هەردوو لا گەیشتنە ئەم رێککەوتنەی خوارەوە:

ماددەی یەك: هەر کاتێك هەر دوو لا بەپێویستیان زانی، هەر یەکە نوێنەری خۆی هەبێ لەوڵاتی ئەوی تردا.

ماددەی دووهەم: لەناوچەکانی ئازەربایجاندا کەکوردی زیاتر بێ لەتورك، کورد لەدایەرەکانی حکومەتدا دابنرێت، لە کوردستانیشدا هەر بەم جۆرە بکرێت.

ماددەی سێهەم: هەردوو حکومەت لیژنەیەکی ئابوری پێك ئەهێنن بۆ چارکردنی کێشە ئابوریەکان، وەبڕیارەکانی ئەم لیژنەیە ئەبێ سەرۆکی هەردولا جێبەجێی بکەن.

مادەی چوارەم: لەکاتی پێویستیدا هەردوولا پەیمانی سەربازی ئەبەستن و وەهەر یەکە یارمەتی ئەوی تر ئەدات.

مادەی پێنجەم: هەمو جۆرە وتووێژێک لەگەڵ تاراندا نابێت بکرێت بەڕەزامەندی لاکەی تر نەبێت.

مادەی شەشەم: حکومەتی ئازەربایجان هەنگاوی پێویست ئەنێت بۆ هاوبەشی لەپێشخستنی زمان و رۆشنبیری کوردەکانی سنوری ئازەربایجان، وەهەروەها حکومەتی کوردستانیش بۆ ئازەر هەمان هەنگاو ئەنێت.

مادەی حەوتەم: هەر کەسێک هەوڵ بدات یەکێتی مێژوویی و هاوکاری هەر دوو گەل تێک بدات و یەکێتی نیشتمانیان لەناو بەرێت هەر دوو گەل سزای ئەدات.(16)

لەڕاستیدا دەقی پەیمانەکە لەگۆڤاری هەڵاڵەدا بڵاوکراوەتەوە، بەڵام جۆرە جیاوازییەک لەنێوان بەندەکانی بەدی دەکرێت، وەک لەجێگەیەکی تردا خراوەتە پێش چاو.

کاتێک تاران بەو رێککەوتنەی زانی، ناڕەزایی و توڕەیی خۆی ئاشکرا کرد، نەک هەر لەبەر پتەوبون و بەهێزی هەردوو کۆمارو پێکەوە بەستنی چارەنوسیان، بەڵکو لەبەرئەوەش کەهەردوو لا وەکو دوو دەوڵەتی سەربەخۆ ئەو پەیمانەیان بەست و ئیمزایانکرد. وەکو دوو دەوڵەتی جیابوەوە لەتاران-بۆیە قوام‌ولسەڵتەنە خێراتر کەوتە هەنگاونان بۆ تێکدانی ئەو یەکێتییە، بۆ ئەمەش ئەیویست کەڵک لەناکۆکیەکانی نێوان هەردوو کۆمار وەربگری و کێشەکانی سنورو شارە تێکەڵەکان زیاتر قووڵ بکات و ببنە هۆی ئاژاوەو جیابونەوە، لە لایەکی تر هەوڵی ئەدا پێکهاتنی ساختەو رێککەوتنی درو لەگەڵ ئەم کۆمار یا ئەو کۆماردا رێکبخات بێ ئاگاداری یەکتری، وەکو ئەو رێککەوتنەی لەنێوان تاران و ئازەربایجان کەلەتەورێز کرا بێ ئاگاداری مەهاباد. هەروەها پەکخستنی ئەو هەوڵ و تەقەلایەی قازی محمد ئەیدا بەنیازی گەیشتن بەهەمان ئامانج. چونکە قوام‌ولسەڵتەنە لەو باوەڕەدا بو کە سەرکەوتن لەڕێگەی هێرشی سەربازی، جارێ کاتی نەهاتوە، بۆیە شەڕەکانی سەرەتای حوزەیران وەستێنران و کاری سیاسی دەستی پێکرایەوە کەمانگەکانی حوزەیران و تەمموز و ئابی گرتەوە... ئەو ماوانە هەمووی بریتی بون لەهاتوچۆکردن و

وتووێــژ بــێ ئــەوەی هیــچ شــتێك دەســتگیر ببێــت و ئــەنجامێكی بەكــەڵكی بۆ كۆمار هەبێت...

كاتێكیش لەسەرەتای ئابدا قازی محەممەد چوو بۆ تاران و لەگەڵ ڕزمارا و قەوام ولسەڵتەنە كۆبوەوە، قەوام پێشنیارێكی خستە بەرچاوی قازی محەممەد كە بەم جۆرە بو:

"هەموكوردستانی ئێران بەسەنەشەوە بابكرێت بەیەك هەرێم وەلەپایتەختەوە ژەنراڵێك دابنرێ كەحوكمی ئەو هەرێمە بكات كەبەپێی ئەم بڕیارە باری كوردستان وەكو ئازەربایجانی لێدێت، وەبێ‌گومان دەوڵەتی ئاوەندی یەكەم ژەنراڵ كە بۆ ئەو شوێنەی دائەنێت هەر قازی محمد ئەبێت..."(17)

هەرچەندە ئەو پێشنیارە هەر مەبەستی تێكدانی پەیوەندی مەهاباد و تەورێز بو، دیسان ئیگلتن لەسەر ئەوە ئەڵێت:

"لەگەڵ ئەوەشدا قازی محەممەد بەلای ئەوەدا چو كەبەو پێشنیارە ڕازی بێت بەڵام ئەوەی لەبەرچاو بو كە كارێكی واو گۆڕانێكی لەو بابەتە لەپەیوەندی نێوان مەهاباد و تەورێز ڕەزامەندی سۆڤیەت لەوە شتێكی بنچینەییە..."(18)

بەڵام قازی محەممەد هەر لەسەرەتاوە بەلای ئەو جۆرە پێشنیار و كارانەدا نەچوەو ڕازی نەبوەو، چونكە بیری لەوە نەكردۆتەوە پشت بكاتە تەورێز، دڵسۆزو بەوەفا بوو بۆ بەڵێن و سوێندخواردنەكەی كەهەمیشە شانازی بكات بەیەكێتی كورد و ئازەرەوە، جگە لەوەش، پێشەوا ئەو ڕاستیەی لەبەرچاو بووە كەلەیەك كردنی هەردوو كۆمار یا ڕوخاندنی یەكێكیان، مانای نەمانی ئەوی تریشە. بۆیە پێشەوا بێ ئەنجام گەڕایەوە مەهاباد.

علاءالدین سەجادی باشتر تەقەلای تاران لەو ڕووەوە ئاشكرا ئەكات و ئەڵێت: تاران پێشنیاری كرد كە:

"ئەگەر بێتو قازی و حكومەتی كوردستان واز لەدۆستایەتی و هاوكاری ئازەربایجان بێنن، حكومەتی ئێران هەرچ ناوچەیەكی كوردەواری لەئێراندا هەیە وازی لێدێنن بۆ ئەوە هەموی بكەوێتە سەر حكومەتی كوردستانی قازی محەممەد..."(19)

لەراستیشدا دیسان ئەم نوسینانەی عەلائەددین سەجادی، لەهیچ سەرچاوەیەکی تردا، بەو جۆرە نەبینراوەو خۆشی ئاماژەی بۆ هیچ سەرچاوەیەک نەکردووە کە ئەم بڕگانەی لێوەرگرتووە.

بەڵام سەبارەت بەوە کە چارنوسیی هەردوو کۆمارەکە بەیەکەوە بەسترابوو، سەرکردایەتی هەردوو کۆمار باشتر هەوڵ و تەقەلای قوام‌ولسەڵتەنە یان بۆ روون دەبووەوە لەمەبەستی گەیشتن، بۆیە باشتر لەیەک نزیک بونەوە.. لە 16ی‌تشرینی یەکەمی 1946دا پەیمانی سەربازی لەنێوان هەردوولادا مۆرکرا بەم جۆرەی خوارەوە.

1-دروستکردنی لەشکرێکی ئازەری کوردی کەشوێنی تەورێز بێت.

2-ناردنی لەشکری نیزامی ئازەربایجان بۆ قوڵی (سەقز) لەکوردستان وەناردنی لەشکری غەیری نیزامی کوردستان بۆ "ئازەربایجان" ئەگەر پێویست بو.

3-دانانی "جەنەراڵ عەزیمی" ئازەربایجانی بۆ سەرۆکی گشتی لەقوڵەکانی"سەقز""سەردەشت" لەکوردستان وە لە"هولاسۆر هەوشار" لەئازەربایجان.

4-دانانی مەلا مستەفا بەسەرۆکی گشتی کوردی‌و ئازەری لەناوچەی "سەقز"

5-ناوچەی "هەوشار" لەئازەربایجان لەژێر چاودێری "محمد حسین سیفی قازی"دا بێت.

6-قازی محمد سەرۆکی گشتی هەرە بەرز بێت لەسەر هێزەکانی ئازەربایجان-کوردستان، بەڵام لەژێر رەنگ رشتنی جەنراڵ عەزیمی‌دا.

7-"پیشەوەری" سەرۆکی هەرە بەرز بێت بۆهێزە شەڕکەرەکانی کوردی- ئازەری لەئازەربایجان.

8- هێزی کوردی هەر یارمەتیەکی تری ویست"ئازەربایجان" دەستی بۆ درێژ بکات..."(20)

ئەو پەیمانە سەربازیە کەلەژێر ناوی(کمیسیونی دفاع مشترکی ئازەربایجان‌و کوردستان)دا بوو، هیوای هەردوو لای بەهێزتر کرد، لەبری‌لەیەک دابڕین‌و ناکۆکی نانەوەو جیاکردنەوە، زیاتر لەیەک نزیک بونەوەو چارەنوسیانی پێکەوە بەستەوە....

بۆیە تاران، گەڕایەوە سەر ئەو بەڵێنە ساختەیەی کەدابوی بەگەلانی ئێران‌و یەکێتی سۆڤیەت، هاتە سەر مەسەلەی هەڵبژاردنی پەرلەمانی تازە، ئەوهەڵبژاردنەش

پێویستی بەئاسایش و ئازادی رادەربڕین هەبووە تا خەڵك بتوانن بەسەربەستی نوێنەرانی خۆیان هەڵبژێرن! ئاسایش و ئازادیی رادەربڕینیش کێ مسۆگەری ئەکات لەمێژەکانی رژێمی شا بەولاوە! هەر وەکو رێگەو شوێنیشی بۆ دانابوو، لەمێژەکانی تاران زیاتر کێ ئەتوانێ سەرپەرشتی هەڵبژاردن بکات! ناوچەکانی تری ئێران، یاساو ئاسایشیان تێدا بەرکەماڵـە... ئـازادیی و سەربەستییان تێدا چەسپیوەو لـە ژێرسێبەری رژێمی شا-دا کۆمەڵانی خەڵك ئارام و بەختیارو سەرفرازن! تەنیا ناوچەکانی هەردوو کۆمار لەوانە بێ بەشن، لەبەرئەوە رژێمی شا لەشکری ئامادەکرد تا بەو ئەرکە هەستێت و دانیشتوانی ئەو ناوچانەش بەو جۆرە مافانە شاد بکات...!

رۆژو ساتەکانی دوایی و کارسات

نەخشەی ناردنی سوپاو دوا چەپۆکی کوشندە، ئامادەکرابو بۆیە بروسکەیەك گەیەنرایە تەورێزو ئاراستەی جعفر پێشەوەری کرا، تاران لەو بروسکەیەدا رای گەیاند:

"هێزی عەسکەری ئەبێ بێت بۆ ئازەربایجان بۆ ئەوە چاودێری هەڵبژاردن بکا، ئەمەش بۆ ئەوە ئەوەك کەمەر گاڵتەی تیا بکرێ..."

وەرامی پێشەوەری بەم جۆرە درایەوە:

"بەپێی هەندێ لەبەندەکانی پێمانی پێشو- کەلەسەری رێ کەوتبوین- لەشکری "ئازەربایجان" لەشکری ئێرانە کەئەم پەیمانە هەیەو لەشکری ئازەربایجانیش ئێستە هەیە کەواتە پێویست بەهاتنی لەشکری "ئێران: ناکا. لەشکری "ئازەربایجان" خۆی ئەتوانێ بەبێ لایەنگیری چاودێری هەڵبژاردنی خۆی بکا..."(21)

لەدوا سیناریۆی مانۆڤری سیاسی و پرۆسەی هەڵبژاردن و لەوەڵامی هەمان داوای تاران پێشەوا قازی محەمەد بەم جۆرە وەڵام ئەداتەوە:

"28نۆەمبەر بەگوێرەی راگەیاندنی دوێنێی رۆژنامەی ئێران واتە 27ی نۆڤەمبەر رێبەری دیموکراتەکانی کورد قازی موحەمەد وەڵامی تیلگرام قەوام‌ولسەلتەنەی بەناردنی سوپای ئێران بۆ کوردستان داوەتەوە.

سەبارەت بەوەرگرتنی تێلگرام قازی موحەمەد دەنوسێت کە کۆنترۆڵ کردنی هەڵبژاردن بەپێی یاسای هەڵبژاردن، دەبێ لەئەستۆی ئەنجومەنی هەرێمی‌دا بێت.

بەقەوامەدا کەهەڵبژاردن لەکوردستان لەباروودۆخێکی ئازادو دیموکراتیدا بەڕێوە نەچێ. ئەو رایگەیاند کەناردنی سوپای ئێران بۆ ناوچە کوردنشینەکان هیچ پێویست ناکات لەبەرئەوەی نەبێت هۆی دووپات کردنەوەی رووداوەکانی هەڵبژاردنی دەورەی چواردەمینی مەجلیس، سەرەڕای ئەوە ئامادەبوونی سوپا دەبێتە هۆی سوکایەتی، کردن بەکورد[*].

ئەو رازی نەبونە بێ کەڵك بو، چونکە پیلانەو رێك خراوە، نەخشەیەو سازکراوە، ئەبێت دوا هەنگاو وەکو ئەوانی تر بنرێت و ئامانجی رژێمی شاو ئیمپریالیزمی ئەمریکاو بریتانیا بەدی بهێنرێت بۆ داگیرکردنی کوردستان و ئازەربایجان...

لەبەر بەهێزی کۆماری ئازەربایجان.. دیار بو تاران وای دانابو کە پێشەکی ئەبێت پەلاماری ئەو بدرێت... بالیۆزەدا(هێمن) هاوکارو هاوڕێنی تەمەنی کۆمارو یاوەری پێشەوا ساتەکانی روخانی کۆمار بابزانین پێش کارەسات چۆن باسی ئازەربایجان مان بۆ باس دەکات:

"ئازەربایجان حکومەتێکی گەورەترو بەهێزترو زۆر تەیارترو پڕچەك تر بو لەکوردستان، خەتی دیفاعی ئازەربیجانیش زۆر قایم تر بو، زیاتر لەوە حساب بۆ ئازەربایجانی سۆڤیەتیش دەکرا کە پاڵپشتێکی گەورەیە بۆ ئەو بەشەی تری ئازەربایجان. کەوابو کەم کەس بەخەیاڵیدا دەهات لەڕێگای ئازەربایجانەوە پەلامار بۆ سەر جوڵانەوەی رزگاریخوازی گەلانی ئێران بهێنرێ...

ماوەیەك بو بۆ ئەوەی کارەکانی حیزب باشتر رابپەڕێن پاش ئەوەی شەوانە پێشەوا کە زۆر شەو تادرەنگ لەدەفتەری حیزبدا دەماوە دەچوە ماڵی خۆی، کادرێکی حیزبی لەدەفتەری حیزبدا دەماوە بۆ ئەوەی راپۆرتی خوارەوە ئەگەر پێویست بو بەپێشەوا رابگەیەنێ و دەستوراتی پێشەوا بۆ خوارەوە بنێرێ. ئەو شەوێ نۆرەی منی تازە زاوا بوو...

لەدەفتەری حیزب دانیشتبوم و خەریکی نوسینی مەقالەیەك بوم بۆ"کوردستان" ئەفەسەرێکی بچوك..هاتە ژور... دەستی بۆ رادیۆکەی سەرمێزەکە برد...لەپڕ شتێکی وامان گوێ لێ بو کەوەختا بو پێمان بەعەرزەوە وشك بێ.

---

[*] ئەفراسیاو هەورامی، هەمان سەرچاوە، گۆڤاری گزینگ، ژمارە25-1998.

رادیو تاران تەلگرافی پیرۆزبایی دوکتور جاوید وەزیری ناوخۆی ئازەربایجانی دەخوێندەوە کەبەبۆنەی گەڕانەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهی بۆ تارانی ناردبوو. دوایە خەبەری راگرتنی "موتەجاسرین"ی راگەیاند... دەس بەجێ بەتەلیفون ئەو خەبەرەم بەپێشەوا راگەیاند... ئازەربایجانی واتەیارو پڕ چەک لەشکری سازو پەرداخ و فەرماندە لێزانەکانیەوە بو وا زوو تەسلیم بوو؟ کارامەو شۆڕشگێڕو کۆنە پیاوو ئازاو رابەرەکانی تری ئازەر بایجان بو وا بەپەلە رایان کرد؟ پرسیارێکە کەس بەتەواوی جوابی نەداوەتەوەو منیش جوابم بۆ نادرێتەوە..."(22)

عەلائەدین سەجادی روخانی کۆماری ئازەربایجان و رازهێنانی لێپرسراوەکان و مەیدان چۆڵ کردن وا باس ئەکات:

"بەجۆرێکی کوتوپڕی لەشەوی (11ی کانونی یەکەمی 1946)دا لەناکاو-بەلاغێکی لیژنەی مەرکەزی حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان-دەرچو کەئەبێ شەڕکردن لەگەڵ حکومەتی "ئێران" بوەستێنرێ و ئیتر جەنگیان لەگەڵ نەکرێ..."(23)

ئەی هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت؟ ئەی ئەگەر پشتگیری ئازەربایجان ئەکات و نەیەتە پێشەوە، ئەگەر یارمەتی بۆ نەنێرێت و هەڕەشەی دەستێوەردان ئەکات... ئەی ئەبێ چی بکات...؟

"دوای روخانی خەتی بەرگری ئازەربایجان لە(میانە)کە ژەنەراڵ غلام یحیی دانشیان سەرکردایەتی ئەکرد وەلە 12یکانونی یەکەمدا هێزەکانی ئێران چونە ئەو شارۆچکەیەوە، وادیار بوو سۆڤیەت زانیان کەمەوڵدان بۆ هێشتنەوەی رژێمی ئازەربایجان لەو پلەیەدا رودلوێکە دەست تێوەردان ناهێنێ. لەگەڵ ئەوەشدا دوا هەوڵی دیپلۆماسیانەی دا. لە13ی کانونی دووەمدا سەفیری سۆڤیەت داوای کرد چاوی بەمحمد رەزا شا بکەوێت بۆ ئەوەی ئاگاداری بکات کە حکومەتی سۆڤیەت ناتوانی سەبر بگرێت بەرامبەر رووداوو ئاژاوەکان لەسەر سنوری بەڵام شا نەی هێشت لەسەر قسەکەی بەردەوام بێت، بەپێشان دانی بروسکەی (جاوید) کەتەسلیم بونی تیا دەرئەخات، قسەکەی پێ بڕی، وادیار بو سەفیر هیچ ئاگاداری گورانی هەڵوێست بەو جۆرە نەبو، بۆیە بێ ئەوەی هیچ قسەیەك بکات بەوپەڕی ئەو شوێنەی بەجێ هێشت..."(24)

هەرچی چۆنێك بێت دوای وردەشەڕ کەمێچ کاریان نەکردە سەر ڕووداوەکان، و بۆپێشەوەچونی هێزی تاران.... تەوریز داگیرکراو کۆماری ئازەربایجان ڕوخێنرا، لێپرسراوان زۆربەیان هەڵهاتن‌و مەیدانیان چۆڵکرد... جەماوەریش کەوتە بەردەستی هێزەکانی ڕژێمی شا، گرتن‌و کوشتن‌و لەسێدارەدان‌و ڕاووڕوت دەستی پێ کرد... لەناو ئەو کارەساتەی گەلی ئازەربایجان تێیدا دەژیا...بابێینەوە مەهابادو بزانین چۆن سەرکردایەتی ئەم هەواڵە وەرئەگرێ... وبزانین بەرامبەر بەو مەترسیە چی ئەکات‌و چۆن هەنگاو ئەنێت؟ بابگەڕێینەوە لای(هێمن)تا ساتەکانی ئەو ڕووداوە... یا ئەو هەرەس هێنانەمان بۆ بخاتە پێش چاو، دوای وەرگرتنی ئەو هەواڵەی ڕادیۆی تاران... هێمن ئەڵێت:

"دەسبەجێ بەتیلیفوون ئەو خەبەرەم بەپێشەوا ڕاگەیاند گوتی بۆ خۆت وەرە ئێرەو بەلەوانی تریش رابگەیەنە بێنە ئێرە. بەدوای ئەوانم دا ناردو بۆ خۆم چوم بۆ ماڵی پێشەوا. سەدری قازی برای پێشەوا کەنوێنەری مەجلیس بوو لەتاران‌و بەڕواڵەت ئەدەبو لەو واقیعە بترسێ، لە هەمو کەس پتر شەلەژابو. ئەو دەسبەجێ گەڕاوە بۆ تاران....

بەڵێ کوتوپڕ تەوریز گیراوەو کوردستانیش لەهەمو لاوە گەمارۆ درا. پاش ئەوەی سەدری قازی، نازانم بۆچی بەرەو تاران گەڕاوە، ڕابەرانی حیزبی دیموکراتی کوردستان لەماڵی پێشەوا کۆبونەوەو ئەو شەوی ڕووحیەی هەمو کەس دەتوانم بڵێم باش بو. شورای جەنگ بەسەرۆکایەتی حاجی بابە شێخ پێك هات‌و سورەت جەلسەی یەکەم ئیمزا کراو قەراری بەربەرەکانی درا. بەلام هێشتا مەرەکەبی بڕیار نامەکە وشك نەبیووە کەخەبەر هات یەکێك لەئەندامانی ئەو شورایە ڕای کردووە بۆ بەیانی وەزع گۆڕاو بڕیاری بەربەرەکانی هەڵوەشایەوەو بۆ پێشمەرگە دەستور درا بێ دەستکردنەوە پاشەکشە بکاو ڕێگا بۆ ئەرتەش بەتاڵ بکاو خەڵك دەستێکی کەوتە ئەولای‌و یەکێکی کەوتە ئەم لای.

پێشمەرگە لەجەبهەی سەقزو سەردەشتەوە بەرێکوپێکی پاشەکشەی کرد. بەلام فیداییەکان کەفەرماندەکانیان ڕایان کردبو وەك مەری بێ‌شوان بلاوبون.. فەرماندەی ئەرتەش بێ هیچ زەحمەت گەیشتە گوندی حەمامیان‌و پێشەوا لەوێ دیتی. لەو

ماوەدا من هەمیشە لەگەڵ پێشەوادا بوم. دیارە لەگەڵی نەچومە حەمامیان. بەڵام لەشاری بەجێم نەهێشت.

ئەم دیت پەشۆکا بو. بەڵام نەك لەترسان، بەڵکە لەداخان و لەبەر ناهومێدی...

رۆژی 26ی سەرماوەرزی1325–1946 ئەرتەشی شەوشپەڕێوی شاهەنشاهی تەواو ساڵە وەختێك پاش هەڵکردنی ئاڵای کوردستان شاری مەهابادی گرتەوە..."(25)

مەهاباد بەوجۆرە گیراو کۆماریەو شێوەیە، بێ شەڕو بەربەرەکانی کەوت، کێ چاوەڕوان بو رودلوەکان بەو جۆرە بن. بەبیری کێدا ئەهات سوپاو چەکدارو دامو دەستگاو لێپرسراوان بەو جۆرە مەیدان چۆڵ بکەن بێ ئەوەی جارێ شەڕو پەلامار دەست پێبکات و توانا تاقی بکرێتەوە. دوای بڕیاردانی بەرگری... کێ بڕیاری شەڕ نەکردن و بڵاوەپێکردنیداو بۆچی؟ لەڕاستیدا نەمانی کۆماری ئازەربایجان، بێدەنگی یەکێتی سۆڤیەت و هەڵنەدانی لەسەرئازەربایجان.. بونەهۆی ورەبەردان و دەست بەرداربون لەکۆمار. ئەمانە هۆن، بەڵام هەمو هۆو نهێنییەك نین.. هەر چەندە لەو کاتانەشدا ژمارەیەك لەلێپرسراوو سەرکردەکان کەوتنە چالاکی و هەوڵدان بۆ بەرزکردنەوەی ورەی سەرکردەکانی تر بۆ دروست کردنی هێزی بەربەرەکانی، بەڵام بێ سودو ئەنجام بو.. چەند هەوڵیش درا لەگەڵ پێشەوا بۆ ئەوەی خۆی بەدەستەوە نەدات بەڵام بێکەڵك بو.. بۆچی؟ سەبارەت بەچی وازوو هەروا بەئاسانی رێگەی خۆبەدەستەوەدانی گرت و چوە بەردەستی دوژمن، سەبارەت بەچی پێشەوا ئەو هەنگاوەی نا...؟

"بۆ خۆم لێم بیست گوتی لەسەرمانەوە ناچن و دەمانکوژن، بەڵام پێم خۆش نیە گەلەکەم بەجێ بێڵم و دەمەوێ لەناو ئەواندا بمرم..."(26)

مەسەلەی روخانی کۆمار پەیوەندیی بەهۆ یاکێشەیەکی دیاری کراوەوە نەبووە بەڵکو کۆمەڵێك هۆی خۆیی و دەرەکی...راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ دەوریان لەو روخانەدا بینی، هەر وەك لەشوێنی خۆیدا باسیان ئەکەین.

دوای ئەوە تاران هەناسەیەکی ئارامی دایەوە، وەکو ئەخشەیان بۆ دانا بەئەنجام گەیشتن، هەردوو کۆمارە میللیەکە لەناوبراو ناوچەکانیان داگیرکردەوە، بابزانین بەڵێن و پەیمانەکانی قوام ولسەڵتەنە، هەنگاوە دیموکراتیەکان، هەڵبژاردنی ئازادو سەربەستانە، پەیمانەکەی نەوت و دوستایەتی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت، بابزانین ئەوانە چییان لێبەسەرهات...؟

کوردستانی ئێران دوای ڕوخاندنی جەمهوریەت

دوای ئەوەی مەهاباد داگیرکرا و تاران لەمەترسی ئازادیو پایەگای شۆڕشگێڕی ڕزگاری بو... هێزەکانی ئەرتەشی کەوتنە بەکارهێنانی ئاگرو ئاسن، بۆ ئەوەی شەڕنەکردن و خۆبەدەستەوە دانی پێشەوا و زۆر لەسەرکردەکان ببنە هۆی کەمکردنەوەی توندوتیژیو زوڵم و زۆر.. لەمەهاباد و شارەکانی تر دەست کرا بەسڕینەوەی شوێنەواری کۆمار و گرتن و ڕاونانی نیشتمانپەروەران، حوکمی عورفی دانرا، هەزاران نیشتمانپەروەر دەربەدەرکران، سەدانی تر دران بەدادگای عەسکەری، بڕیاری خنکاندنی پێشەوا و سەیفی قازیو سەدری قازی دراو لە 31 ئازاری 1947دا لەمەیدانی چوارچرادا لەسێدارەدران... دادگاییکردنی پێشەوا ڕووداوێکی گرنگە لەمێژوی کورددا بۆیە لێرەدا بەدرێژی باس لەو ڕوداوەو وردەکارییەکانی ئەکەین.

پاری دووەهەم

لەسەرەککۆمارییەوە بۆ ئاوزیندانی داگیرکەر

ئەو هۆوگیروگرفت و کۆسپانەی کۆمارەکەی کوردستانیان رووخاند زۆر بوون، باسکردن و چوونە ناو دریژەی رووداوەکان لەبەشیکی تردا دەیخوینینەوە، لیرەشدا بەمەبەستی وینەگیرییەکی روونی سەردەمەکە، بەچری، ئاماژە بۆ هۆ گرنگەکان دەکەین، تا جگە لەمەسەلەی رووخاندنەکە، لەدیاردەیەکی تری زۆر هەستیار بگەین، کەخۆیەدەستەوەدانی سەرەککۆماری کوردستان پیشەوا قازی محەممەد بوو، ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەهۆیەکی تری رووخاندنەکە دادەنری. زیاتر لەوە بۆ تیگەیشتن لەتەواوی دیاردەکە، دەشبێ لەبیر بۆچوون، هەلویست و هەست و نەست، بیروباوەڕو بۆچوونەکان و ئاکارە گرنگەکانی قازی محەممەد و شەخسیەتی شارەزا بین، وەك هەندیکی لەپیشەوە دەرخرا، بۆ تەواوکردنی مەبەستەکانی دروستکردنی وینەیەکی نزیك لەواقیعی سەردەمەکە، لەگەل هۆکارەکانی روخاندن، دەبێ لەو رووداو و کیشەو ئەو گرفتانەی لەڕۆژانی پیش رووخاندن، بەتایبەتی لەدوای رووخانی ئازەربایجان سەریان هەلدا، بگەین و شارەزایان بین بەتایبەتی لە:

-ناکاملیی هەلومەرجی دامەزراندنی کۆمارو ئارەسیویی زەمینەکەی.

-کیشەو گری و گۆلی ناوخۆ، گیروگرفتە سەربازی و ئابووری و کۆمەلایەتی و سیاسی و کولتورییەکان، لاوازیی هەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسی.. هتد.

-فرە دوژمن، جیاوازیی نیوان توانای ئابووری و سەربازی کۆمارو بەرامبەرەکەی، رۆلی خراپی زلهیزەکان لەیارمەتیدانی رژیمی شا، رۆلی ناحەزو دوژمنانەی ئەمەریکا و ئینگلیزەکان.

-نەبوونی دۆستی ستراتیجی.

-رۆلی خراپی یەکیتیی سۆڤیەت، بەتایبەتی دوای مۆرکردنی پەیمانی نەوت لەگەل تاراندا(1)

-کشانەوەی لەشکری سوور بێ ئەوەی لایەنی کەمی یارمەتی کۆماربدات، تەنانەت ئەو تۆپانەی درابوون بەکۆماری ئازەربایجان وەرگیرانەوە، دەگوترێ کە ئامۆژگاری هەردوو کۆمار کرا کەرێگە لەئەرتەش نەگرن... هەلویستەکە وا نیشان درا

کە سۆڤیەت یارییەکەی تەواو بوو، بۆیە بەرژەوەندی هەردوو کۆمارەکەی خستە لاوە، چونکە ئیتر پێویستی بەگوشار خستنەسەر تاران نەما. زیاتر لەوانە:

لە11ی دیسامبەری 1946دا ئازەربایجان رووخا، رووخانێکی کتوپڕی وا کە بوو بە بوومەلەرزەیەکی گەورەی سیاسیی رووخێنەر، سەرانی کۆمارەکە هەڵهاتن، خەڵکی تەوریزو دەوروبەری کەوتنە بەردەم هێرشی ئەرتەش، شەپۆ ئاژاوەو کوشتن و بڕین و تالانی و تۆڵەسەندن هەموو شوێنێکی کۆماری ئازەربایجانی گرتەوە رووداوەکان زۆر قەبەرترنەکران ودەگەیشتنەوە مەهاباد، ئەوانەش زیاتر لێپرسراوانی کوردی دەخستە بەردەم بیرکردنەوە لەهەمان دیاردەو هەڕەشە.

ئـەو رووخاندنـــە، بـــەو ئاســـانییە، کۆمـــاری کوردســـتانی خســـتەناو بازنەیەکی بێ دەربازگە.

دەڵێن هاشمۆف ئاگاداری نماینددانی کوردی کردووە کەمێزێکی بچووکی ئەرتەش بۆ سەرپەرشتی هەڵبژاردنی مەجلس دێت و پاشان دەگەڕێتەوە.. رەنگە ئەمەش هەر لەهەمان هەڵوێستی رووسەکانەوە بووبێ کەکاتی خۆی پاش هێرشەکەی رەزمارا بەهێزێکی زۆرەوە بۆ سەرپەرزاییەکانی مامەشا کەمێزێکی زۆر بچووکی کۆماری لێ بوو و سەرەنجام بەسەرکەوتنی رەزمارا کۆتایی هات، ئیتر لێپرسراوانی سەربازی کۆمار کەوتنە سەر دانانی نەخشەی پێشکەوتن تابتوانن سنەش رزگار بکەن... بەڵام هاشمۆف، کۆنسوڵی سۆڤیەتی لەورمێ، لـەدێی سـەرا چاوی بەپێشـەوا کـەوت و ئاگاداری کرد کەهێرش نەکرێتە سەر ئەرتەش چونکە رەنگە شەڕی گەورە دروست ببێت و ئەوانیش ناتوانن کۆمەکی کۆمار بکەن...(2)

دوای ڕووخانی کۆماری ئازەربایجانیش:

-ئەو تیرەو هۆزە کوردانەی هەر لەگەڵ ڕژێمدا بوون کەوتنە جموجۆڵ و هەڕەشە.

-هەر زوو پێش ئەم ڕووداوانە، بەهۆی ناکۆکی خێڵەکی وناڕەزایی لەسیاسەتی گلتوگۆ، -وەك لەبەڵگەنامەکاندا دەردەکەوێ، جەنەڕاڵ حەمە ڕەشیدخان کۆماری بەجێهێشت و چووە عێراقەوە.

-جەنەڕاڵ عومەرخانی شەریفی، سەرۆکی ئێلی شکاك، خۆی لـەکێوەکانی "زیندەشت"گۆشەگیرکردبوو.

-زۆر سەرەك خێڵی تر چاویان لەو کردو دانیشتن.

-هەندێکی تر کەوتنە هاوکاریی ئەرتەش‌و ئامادەبوون بۆ هێرش بردنەسەر دیموکرات.

-سەرلەشکر همایونی هێزێکی لەمەنگوڕو مامەش‌و دیبوکری کەبەشێکیان هەر لەسەرەتاوە لەگەڵ تاران بوون، ئامادەو پڕ چەک کرد.

هەر دوای کۆبوونەوەکەی مزگەوتی عەباس ئاغا کەتیایا بڕیاری دامەزراندنی شوورای بەرگریو بەرەنگارکردنی ئەرتەش درا:

-میرزا ڕەحمەتی شافعی، شێخ حەسەنی شەمسی بورهان، عەلی ئاغای ئەمیر عەشایەریو هی تریش خۆیاندا بەدەست ئەرتەشەوە.

-مەلا عەبدوڵلای مودەڕیسیو مەلا حوسەینی مەجدی کەوتنە بڵاوکردنەوەی بەندو باوی بێسوودی بەربەرەکانیو شەڕی ئەرتەش.

-هەندێ لەدەوڵەمەندو مەلای مزگەوتی مەهاباد وەلایان بۆ ئەرتەش برد.

بەو جۆرە شڵەژاوی، ئاژاوە، بڕوا بەخۆنەمان، هەوڵی خۆبەزگاركردن بڵاودەبوونەوە، "ئەبولحەسەنی تەفرەشیانی" لایەکی ئەو تراجیدیاو سەر لێشێواویەی ڕووبەڕووی کۆمارو پێشەوا ببوومەوە بەم جۆرە دەگێڕێتەوە. ئەو دەڵێ: کاتێ نامەیەکی سەرهەنگ عزت، سەرۆکی ستادی مەلا مستەفا بەدەستم گەیشت(مەبەستی عزەت عەبدولعەزیزە) کەهەواڵی ڕاکردنی پێشەوەری پێدەگەیەنێ، دەچێت بۆ لای تا پرسیاری ڕووداوەکانی لێ بکات...

ئەو پێی گوتم: ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ڕێبەرانی فیرقەی دیموکرات هەموویان هەڵاتوونو ئیتر شتێك بەناوی فیرقەوە نەماوە... ئەرتەشی ئێرانیش هەر لەو دوو سێ ڕۆژانەدا تەواوی ئازەربایجان داگیر دەکا، جا ئێستا خۆتان بڕیار بدەن! خێڵی بارزان لێرە مالیکی نییە کەبەرگری لێبکا، ئێمە لەڕاستیدا لەهەوادا ماوینەوە، ئێوەش ئێستا وەزعێکی ئاواتان هەیە ناتوانن خۆتان بگەیێننە تەورێز، دژی شۆڕش لەڕێگادا هەر ئەبێ بۆ وەرگرتنی چەکەکەنتان ئێوە وەبەر گولله دەدا، ئەگەر بەسەلامەتیش بگەنە تەورێز لەوێ ڕوون نییە چتان بەسەردێ، تەنیا ئەرکی ئێوەو ئێمە لەکاتی ئێستادا پاراستنی گیانی خۆمانە، جا بۆ خۆتان بڕیار بدەن بزانن چ دەکەن، ئێمە بەرەو مەهاباد پاشەکشە دەکەین. ئەگەر ئێوەش پێتان خۆشە دەگەڵ ئێمە وەرن... هتد.

دوای ئەوەی ناوبراو بەسێ ڕۆژ دەگاتەوە مەهابادو لەوێ ویستوویەتی پێشەوا ببینێ، پێیان گوتوە کە چوە بۆ میاندواو تا پێشوازی لەئەرتەش بکات، ئینجا سەیفی قازی دەبینێ و دەڵێ: ئەو گوتی: ئێمە بۆ خۆشمان نازانین چ کارەین، بەڵام بەبیروباوەڕی من مانەوەی ئێوە لەمەهاباد مەسڵەحەت نییە، چونکە هەردەم لەوانەیە ئەرتەش بێتە مەهابادەوە"(3)

زیاتر لەوانە:

لە 15دیسامبەر ئەسەدۆف ئەمانیدەی بازرگانی ڕووسەکان، مەهاباد بەجێ دەهێڵێ و خۆی دەگەیەنێتە ورمێ.

سەرهەنگ غەفاری هەر ڕۆژێک دوای هەرەسی ئازەربایجان بەهێزێکەوە دەگاتە بۆکان، عەشایەری ناوچەکە کەوتنە پەیوەندی و ئامادەبوونی خزمەت بۆ ڕژێم...

هێمنی شاعیر لەباسی ڕۆژگارەکەدا دەڵێ:

لەو ماوەیەدا من هەمیشە لەگەڵ پێشەوا بووم، دیارە لەگەڵی نەچوومە حەمامیان" بەڵام لەشاری بەجێم نەهێشت دەمدیت پەشۆکا بوو بەڵام نەک لەترسان، بەڵکوو لەداخان، لەبەر ناهومێدی...(4)

ئیتر بارو دۆخەکە بەو جۆرە شڵەقا بو، ڕووخاندن لەئارادا بوو، بێهیوایی، ترسی گەڕانەوەی ئەرتەش و ترسی کوشتن و بڕین، هەڕەشەی عەشایەرو تاڵانی و تۆڵەسەندن، ڕووداوەکانی تەورێزو دەوروبەری... هەمووساتێک لەبەرچاودا لەبیرو کرداروو چاوەڕوانیدا هۆش و گۆشی داگیرکردبوون. کورت و پوخت قاسملو واتەنی:

"پێشەوا هیچ هیوایەکی بەتێکۆشان یایارمەتی هێزە دیموکراتیەکانی ئێران نەمابوو... پێشەوا قازی هاتبووە سەر ئەو بڕوایە کەکۆماری کوردستان توانای بەربەرەکانی بەرامبەر بەدەوڵەتی مەرکەزی نییە، بۆیە تەنیا مەبەستێکی کەپێشەوا قازی پەرۆشی بوو ڕزگارکردنی خەڵکی مەهابادو دانیشتووانی قەڵەمڕەوی کۆماری کوردستان لەکوشت و کوشتار بوو.(5)

"لەناو ئەو مەترسییانەو ئەو بێهواییەدا، هیچ لەبەردەم پێشەوادا نەمابوو جێبەجێکردنی بەڵێنەکەی نەبێ، بۆیە لە 16ی دیسامبەردا بەتەلەفۆن پەیوەندی لەگەڵ هەمایونی کرد، دوای تەلەفۆن لەگەڵ حاجی بابە شێخ ی سەرەک وەزیران و سەیفی قازی وەزیری جەنگ دەچنە حەمامیان و خۆیان دەدەن بەدەست ئەرتەشەوە...

دوای قسەکردنی لەگەڵ هەمایونی، پێیان دەڵێ کەبگەڕێنەوە مەهاباد، بەو جۆرە هەم کوردان هێمن دەکاتەوەو هەم مەترسی بارزانییەکان و ئەو عەشایەرانەی تا ئەو کاتە ملیان بۆ ئەرتەش نەدابوو، دوور دەخاتەوە.

که پێشەوا دەگەڕێتەوە مەهاباد، بارزانی خۆی دەگەیەنێتێ و چاوی پێی دەکەوێ، تا رای لێبکات مەهاباد چۆڵ بکات و خۆی نەدات بەدەستەوە، هەمان ئەو قسەیەی کەلەو چەند رۆژەدا دەیگوت و هەر وەك بەهەندێ لەسەرکردەکانی حیزبیشی گوتبو، کاتێ باسی پاشەکشە بۆ سۆڤیەت یا بۆعیراقی لەگەڵ دەکەن، دەڵێ:

دەزانم ژیانم دەکەوێتە مەترسییەوە بەڵام قەیدی نییە، خەڵك بەجێ ناهێڵم.. لەباسی ژیانیشیدا، باسی ئەوەکرا بو کە پێشەوا پاش هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوە، بڕیاری خۆی ئەدا، ئیتر دوای ئەوە نەیدەگۆڕی" ئەو بڕیارەش ئاسایی نەبوو لەدایکبوی ئەو ساتە نەبوو، بۆیە دەبوو خۆشی لەپێناودا دابنێ. تەنانەت هەروەك کوڕی رەش لەزمانی"مینا خانمی" دایکیەوە دەگێڕێتەوە کەلەرۆژانی کۆتاییدا:

-دەوڵەتی شورەوی وتی ئامادەن هەتا کەسکی ماڵیشت بۆ هەڵگرین و هەموو شتێکت بۆیار بکەین.

-قونسوڵی ئینگلیز لەتەورێز داوای کرد بێتە عیراق و لەرێی عیراقەوە بچێتە ئینگلستان.

-ئەمەریکایییەکانیش چاویان بەقازی محەممەد کەوتبو داوایان لێکردبوو بێتە پەنابەر لەدەرەوە.(6)

بەڵام هیچیانی قەبوڵ نەکرد لەڕاستیدا لۆجیکی رەوتی رووداوەکان نیشانەی پرسیار لەبەردەم ئەو سێ هەڵوێستەی ئەو سێ زلهێزە دادەنێت، ئەگەر راست بن.

بەم جۆرە دوارۆژیکۆمار- رۆژی کارەساتی نەتەوایەتی وڕمانی کۆمار هاتەبەردەم.

ئەوەبوو لەرۆژی 17ی دیسامبەری1946دا دوای ئەوەی سەرەککۆمارو دەستەیەك لەبەرپرسیاران و هاوبەشانی کۆمار له"کوکتەپە" پێشوازی ئەرتەشی رژێمی تارانیان کرد، لەو رۆژەدا جارێکی تر عەجەم مەهابادی داگیرکردەوەو کۆتایی بەسەردەمێکی کورتی ئازادی، بەڵام ئەمرو هەمیشە لەیادا، هێنا. سیمبوڵی ئازادی و سەربەخۆیی کورد بەدەستی دوژمن هەرەسی پێهێنرا، نەك "ئاشبەتاڵ" وەك هەندێ لەنووسەرانی کورد وای لێدەدوێن.(7)

چونکە بەکارهێنانی "زاراوەیەکی وا لەتراجیدیاوکارەساتێکی نەتەوایەتی وا گەورە، رەنگە هەر درشتیی بیرکردنەوە یا دژەکرداری لەدەستچوونەکەی کۆمارو، مەزنەی ئەگەر پێشەوا خۆی بەدەستەوە نەدایە وا ڕەنگ بوو ڕووداوەکان ڕەوتیان بەجۆرێکی تر بکردایەو، وەببووبێ، ئەگینا لەپرۆسەیەکی مێژوویی وا مەزن و نەمردا، دەبێ: "ئاشەوان، ئاش، باراش. خاوەنباراش کێ بن. ئەگەر هەر ناوێك لەگەڵ سەرکردە. شۆڕش، جەماوەرو پێشمەرگەو شەهیدان وەناماناو دروشمەکان جووت بکرێت، وا دەزانرێ چی سووکایەتییەك دەبێ بۆ ئەو ناوە پیرۆزانە، تەنانەت ئەگەر دوژمنەکە یا دۆستە" دوژمنەکەش بخرێتە سەریان وا دیسان هیچ لەمەسەلە ناگۆڕێ، دیارە ئەمەش بۆ خۆی باسێکی گرنگەو لێرەدا مەودای ئەوە نییە درێژەی پێ بدرێ.

پێشەوای گەل لەبەردەم مەحکەمەی "بلوی سحرایی"دا

دوای داگیرکردنەوەی مەهاباد، ئەرتەش کەوتە سەروکاری سڕینەوەی شوێنەواری کۆمار، ئەفسەران زۆر بەپەلە بوون بۆ گرتن و لەسێدارەدانی قازییەکان.

بۆیە همایونی و ئەفسەرانی بەرپرسیار لەناوچەکە کۆبوونەوەیەکیان کرد تیایا گەلێ بڕیاریاندا...لەوانە:

-ڕاونانی بارزانییەکان.

-چەککردنی هەموو عەشایر.

-گرتنی ئاژاوەچی و موتەجاسرین.(8)

هەرچەند شای ئێران لێبووردنی گشتی بلاوکردەوە، بەلام ئەوەی مەبەستیان بووایە نەیدەگرتەوە. سەرتیپ "همایونی"یش وەك سیمبوڵی ڕژێمی تاران لەمێژووی شکاندنی گفت و بەڵێن و پەیمان. هەر بەوەوە نەوەستا "تەئمینی جانی"یەکەی خۆی باسی کردبوو:" بەرلەوەی قازی محەمەدو سەرانی تری حکومەتی کوردستان بچن بۆ لای گفتی(تەئمینی جانی) پێدابوون(9) بخاتە ناو تورەکەی بێبەڵێنی و شکاندنی پەیمان، لە 21ی دیسامبەردا پێشەواو سەیفی قازی و دەیان تێکۆشەرو لەدواییشدا، گەیاندنەوەی سەدری قازی لەتارانەوە بۆ مەهابدا بەحەپسی، لەزیندان توندکران، دادگای سازکرا.

رایگەیاند کەمەر کەسە سکالاو بەڵگەی لەدژی بەندییەکان هەیە رایگەیەنێ"(10)

بەلام "ڕووداوەکان ڕەوتی خۆیان بەهێمنی پێوا، هیچ کارەسات و تۆڵەکردنەوەیەکی لەم چەشنە نەقەوما."(11)

(دیارە کەمەبەستی لەڕووداوەکانی ئازەربایجانە) مەحکەمەی بەدوی سەحرایی بەسەرۆکایەتی (سەرهەنگ پارس تبار)و دادوەری گشتی (سەرهەنگ فیوزی) دەستی بەکاری خۆی کرد. "تاوانەکان" زۆر بوون: دامەزراندنی جەمهوریەت و بوونە سەرۆکی، بەرزکردنەوەی ئالای سێ ڕەنگی کوردستان، بەرگی جەنراڵی پۆشین، گۆڕینی ئالای ئێران و لابردنی نیشانی شێرو خورشید، کوشتنی ئەفسەرو سەربازانی ئەرتەش، کۆبوونەوەو قسەکردن لەگەڵ بێگانەو چوونە باکۆ، بەڵێنی ئیمتیازی نەوت بەڕووسەکان...هتد.

بەڵگەش سەرجەمی ڕۆژنامەو بڵاوکراوەو وتارو دیمەنی و ئەو نامەو وێنانە بوون کە کەوتبوونە دەستیان.

پێشەوا قازی محەممەد هەر زوو ڕوونی کردەوە کە ئەم دادگایە نایاساییەو دەسەڵاتی ئەوەی نییە موحاکەمەیان بکات، چونکە سەربازییەو ئەمان سڤیلن، لەڕووی "پارێزەر"و "ماوە" نایاسایین، بەلام گوێ لەو قسانە نەگیرا... ئەخشەیەو دانراوە... مەحکەمەی بدوی سحرایی دەبێ حوکمی خۆی بەسەر قازییەکاندا بدات، ئیتر یاساو بەرگری و پارێزەر ڕۆڵیان نامێنێ. بۆیە لە 23ی جانیوەری 1947دا بڕیاری لەسێدارەدانی هەر سێ سەرکردەکەی کورد درا.

بەئومێدی ئەوەی لەتاران موحاکەمە بکرێنەوە، داوای چاپپیاخشاندنەوەو دادگای "تەمیز"یان کرد، چونکە پێشەواو هاوڕێکانی وایان مەزەنە کردبوو کەئەگەر لەوێ بدرێنە مەحکەمە لەئیعدام ڕزگار دەبن.

مەحکەمەی تەمیزی سەربازی بەسەرۆکایەتی (سەرهەنگ عطائی)و دادوەری گشتی (سەرهەنگ نکوزاد)و پارێزەران: (ملازم صلح جو)و(ملازم نبوی) لە 28ی مارسی ئەو ساڵەدا دەستی کرد بەمەحکەمەکردنەوەی پێشەواو هاوڕێکانی. دادوەری گشتی "تاوانەکانی خوێندەوە، هەمان کۆنەکان و "تاوان"ی نوێش: ڕاپەڕینی چەکدارانەی دژ بەدەوڵەتی مەرکەزی، بەسووکی ڕوانینە حکومەتی مەرکەزی، سووتاندنی ماڵی فەرمانبەرانی دەوڵەت.

پێشەوا لەدوو مەحکەمەدا

پێشەوا بەرامبەر تاوانەکان ئازاو لێزانانە لەهەردوو جارەکەدا بەرگری لەخۆی و هاوڕێکانی دەکرد، چەندین سەعات لەسەر قسە بەردەوام بووە: "گوتبووی:.. سەرچاوەو وەرزهێنەری ئەمن لەم کارە، نیشتمان و نەتەوەکەم بووە. هەرچییەکی ئەتانەوێ لەگەڵ مندا بیکەن، بەڵام نەتەوەکەم ئازار مەدەن. لەو کاتانەشدا هەوڵی ئازادکردنی زیندانییەکانی تری داوە:"کاتێ کە چووم بۆ سەردانی پێشەوا کە سەرهەنگ (پارسی تباری)دێت پێی دەڵێت:" بۆ ئەو خەڵکە لەخۆڕا گیراوە، ئەوانە هیچیان نەکردووە. ئەگەر کەسێك هەبێ مەسئول و بەرپرس بێ هەر منم."(12)

چیرۆکی مەحاکەمەکردنی پێشەوا و هەردوو هاوڕێکەی هەرچەندە کورت و بەچەند ڕۆژێ ئەنجام درا، بەڵام سەیرو مێژوویی و بێوێنە بووە. دەنگوباسەکانی لەناو ئەرشیفەکانی ئەرتەشدا زیندانی کراون، کەمێکی لەسەر زاری ئەفسەرەکان و هەر ئەوەش کەئەوەی مەبەستیان بووە بڵاو کراوەتەوە، سەرچاوەیەکی تر، سەروان (پەروێزی و شەریفی) بوە کە خۆیان ئاگادری ڕووداوەکانی مەحکەمەکە بوون.

ڕۆژێك سەروان شەریفی دەچێتە ماڵی خێزانی قازییەکان بەدڵپڕییەوە وتوویەتی:"حەیف بۆ قازی محەممەد، بۆ ئەو پیاوە مەزن و ژیرو زانایە، دوێنێ لەکاتی مەحکەمەدا بەبێ کاغەز 4سەعات وتاریدا بەزانست و مەنتیقی خۆیەوە هەموانی حەیران کردبو... لەهەموو کەس باشتر قانوونەکانی ئێرانی دەزانی لەهەموو کەسێك باشتر شارەزا بوو لەوەزعی سیاسی ئێران و هەندەران.. لەڕاستەقینەدا قازی بوو کە مەحکەمەی مەحاکەمە دەکرد... دەڵێن هەر لەسەر ئەوەش بوە ناوبراو لەئەرتەش دەرکراوە بەلێسەندنەوەی هەموو دەرەجەکانی"(13)

دیسان (نجفقلی پسیان)و(سولیمان ح)وە ئەرشیفی سۆڤیەتی ڕووخاو (...کەمێ لەڕوودلوو بەسەرهاتەکانی باس دەکەن و دەنووسن:" لەمەحکەمەدا قازی محەممەد پەلاماری بردە سەر سیاسەت و ئاکاری دەوڵەتی تاران و ئەیگوت من لەو قوژبنەی گرتوخانەوە دەنگی خۆم بەرز ئەکەمەوە لەدژی دەوڵەتی تاران و سەرۆکەکانی و ئەڵێم

تاوانبار ئێوەن نەك ئێمە... ئێوەن كە وەلاتتان لێ داگیركردوین و هێرشتان هێناوەتە سەرمان.

"لەجیاتی ئەمەی كە ئێوە بگیرێن و محاكمە بكرێن، هاتون لەمالی خۆم ئەمنتان گرتووەو لەگرتوخانەتان هاویشتووم... تەواو ئەم بەسەرهاتەی كەڕووی داوە ئەنجامی سیاسەتی داگیركەرانەی دەوڵەتە... ئەگەر دەوڵەت تەواو كوردان بەخاین دەزانێ دەست لەو مەڵبەندە هەڵگری و ئەگەر بەنیشتمانپەروەریشیان حیساب دەكات بابهێڵن بۆ خۆیان كاروباری خۆیان بگرنە دەست خۆیانەوە."

قازی محەممەد لەتەواوی ڕێڕەوی مەحكەمەكەدا زۆر بەجەسارەت و نەترسی و سەربەرزی وتاری ئەدا و جارێك نەدیترا سەری داخا و پەشیمانی لەكردەوەی خۆی بكات.(14)

ئەو هەڵوێستانەو ئەو قسەلۆجیكی یاساییانە، مەحكەمەو سەركردایەتیی ئەرتەشی نیگەران كردبوو، بەردەوام ئەفسەرانی لێپرسراو بەبێسیم لەگەڵ مەهاباددا بوون. پەلەیان بوو لەدەركردنی بڕیارو جێبەجێكردنی، لای ئەوان هەمووی دەزانرا، تەنها ئەو بۆیە یاسایەی گەرەك بوو. تا لە 30ی مارسدا حوكمەكە بەلەسێدارەدان جێگیر كرا. هەر كەسەرانی ئەرتەش بڕیارەكەیان پێگەیشت، بەپەلە ئاگاداری مەهابادیان كرد كەلەماوەی 24 سەعاتدا بڕیارەكە جێبەجێ بكەن، چونكە زۆری پێنەدەویست لەسەر بڕیاری "لعلی حزرت" شای ئێران بوەستن.

ساتەكانی نێوان بڕیارو جێبەجێكردن

"بێگومانە كە موحاكەمەكردنی سەركردەكانی جەمهوورییەتی كوردستان سەرنج ڕاكێشەرترین و نامۆترین موحاكەمەی سیاسی بوو كەلەمێژووی نوێی ئێراندا بینوێنە بووە."

"جعفر مهدی نیا"ی ئاراندۆست بەو جۆرە پێناسەی موحاكەمەكەی پێشەواو هاوڕێكانی دەكا.

لەڕاستیشدا، ساتەكانی نێوان بڕیارو جێبەجێكردن، خودی جێبەكردنەكە، پڕبوون لەڕووداوی سەرنجڕاكێشەرو دەگمەن، بگرە نامۆتر لەموحاكەمەكە، هیچ گومانیشی تێدا نەبوو كەخوڵقێنەری ئەوانە، هەردوو لای سەر شانۆ سیاسییەكە

بوون، لای یەکەم: پێشەواو هاوڕێکانی کەلەمەلبەندی نیشتمان‌و نەتەوەپەروەری، ویژدان‌و یاساو دادوەری، خاوەن گفت‌و بەڵێن‌و ڕاستگۆیی، ئارام‌و ئاسایش‌و ئازادیخواز، مرۆڤدۆست‌و زوڵملێکراو، نیشتمان‌و ماف زەوتکراوەوە ڕەفتاریان دەکرد. لای دووەمیش: ڕژێمی تاران‌و سەرانی، کەتەواو بەپێچەوانەوە بوون.

بالێرەدا، کورت‌و پوخت، چەند نموونەیەك لەو ڕاستییانە بخەینە پێش چاو:

ڕۆژنامەی "جهان پاك" دوای بڵاوبوونەوەی بڕیارەکە نووسیبووی: "قازی محمدو سیفی قازی‌و صدری قازی کە بەاعدام محکوم کران اعلی حزرت بۆ دلنوایی کوردەکان عفوی کردبوون."(15)

ئەو درزیەی ڕۆژنامەکە سەرچاوەکەی سەرەك وەزیران‌و شای ئێران بوو.کاتێ سەدری قازی پێش گرتنەکەی، خۆی دەگەیەنێتە تاران، تا قوام ببینێ بەڵکە بەڵێن‌و وادەکانی وەبیر بێنێت، هەموو داواکەی دێتە سەر ئەوە کەکارێ بکات بەڵکو نەنێردرێتەوە مەهاباد، چونکە لەوێ ئیعدام دەکرێ.

قوامیش دەڵێ:" دەزانیت کەگوشاری سەربازەکان زۆرە، ئەگەر تۆ نەچیتەوە مەهاباد وا خراپ تێدەگەن کە من پەیوەندیم بەفیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانەوە هەیە، باشتر وایە تۆ بگەڕێیتەوە مەهاباد تا منیش لێرە بەکاری ئازادکردنی ئێوە هەستم."(16) ئەوە لەکاتێکدا سەرەك وەزیران دەیزانی چی دەکرێ‌و چۆن ڕووداوەکان دەخولقێنرێن، هەر خۆشی دەیزانی لەو ساتانەشدا چاوەڕوانیان دەکرد کەسەدر بێتە دەرێ‌و بیگرن.

با لەسەرەك وەزیرانەوە بچینە لای شاو بزانین ئەم چۆن گفت‌و بەڵێنی خۆی دەخاتە ناو توورەکە مێژووییەکەی ئەو دەریتە نەفرەتلێکراوەوە.

ئارچی ڕۆزڤیلت ئەفسەری موخابەراتی لەسەفارەتی ئەمریکا لەتاران لەبیرەوەرییەکانی خۆیدا دەنووسێ:

"چارەنووسی قازی محەممەد زۆری نەخایاند. هەرسێك قازییەکان لەمەهاباد، لە 23ی جانوەری، لە مەحکەمەیەکی عەسکەری ئاشکرادا محاکەمە کران‌و حوکمی ئیعدامیان درا. لەگەڵ ئەوەشدا، جێبەجێکردنی حوکمەکان لەلایەن تارانەوە دواخرا، لەبەرئەوەی کە پێخۆش نەبون لەڕاستەی، جەنگەی وتووێژی ئاسك لەتەك شوورەوییەکاندا لەمپەرو تەگەرەی بێتە سەر ڕێ ئەو درێژە بەقسەکانی ئەدات:

ماوەیەکی کورت بەر لەوەی لەفێبریوەری 1947دا تاران بەجێبهێلم، ژنرال رەزمارا چوو بوو بۆ مەهاباد، ئەمن وای بۆ چووم کەمەبەستی لەو سەفەرە بۆ چاودێریی ئیعدام کردنی برایانی قازی بێ. جا بۆیە ئەمن بەپەلە خۆم گەیاندە لای سەفیر "جورج ئالێن" بۆ ئەوەی بزانم ئەو لەم بارەیەوە چی لەدەست دێ.

جـورج ئـالێن پێـی گـوتم:" ئـەتۆ بۆچـی ئـەوەندە بەتـەنگ چارەنووسـی قازییەکانەوەی؟ دەبێ لەبیرمان نەچێ کە ئەوان لەتەک شوورەوییەکاندا هاوکارییان دەکرد." ئەمن وەڵامم دایەوە:"ئەمە راستە، بەڵام ئەوان لەبناوانەوە ناسیونالیست بون وە بۆ باشترکردنی وەزعی گەل خۆیان ئەوەی لەدەستیان بهاتبا دەیان کرد، ئەگەر ئەوان ئیعدام بکرێن، لەچاوی کوردە ناسیونالیستەکاندا لەهەموو شوێنێکدا ئێمە وەك بەشێك لەم درندەییە دادەنرێین."

"باشە، ئەتۆ دەڵێی ئەمن لەم بارەیەوە چی بکەم؟"

"من پێم وایە ئەتۆ دەبێ داوا لەشا بکەیت کەفەرمان بدا بە "رزمارا" بۆ ئەوەی قازییەکان بهێنرێن بۆ تاران و لە دادگایەکی عادیلانەو کرلوەدا محاکەمە بکرێن."

لەسەر ویستی سەفیر، لەستبەجێ کاتی پێدرا کەچاوی بەخاوەن شکۆ حەمە رەزا شا بکەوێت، لەم دیدەنییەدا شا هیوای دەربڕی کەدادگا عەشیرەتییەکان باشتر بەڕێوە بچن وە لەمانـە محاکەمـەی کوردەکـان. پاشـان ئـالێن بەشـای گوتبـو، ئەگـەر چـی قازییـەکان هاوکارییـان لەگـەڵ شـوورەوییەکاندا کـردووە، بـەڵام ئـەوان کـارێکی زۆریشیان بۆ بەرەو پێشبردنی خوێندەواریو پەروەردە کردوە، شـا قسـەکەی پـێ دەبڕێو بەبێزەیەکەوە دەڵێ:

"لـەوە دەترسـێی فـەرمانی تیربـاران کردنیـان بـدەم"."ع ترسـی وات نـەبێ ئـەمن نایان کوژم."

لە31ی مارسدا قازییەکان لەشەبەقی بەیاندا بەفەرمانی "خاوەن شکۆ شاهەنشا" لەدار دران.

مرۆڤ بەم ئاکامـە دەگا کەلەوانەیـە هـەر دوای ئـەوەی کەسـەفیرەکەی ئێمـە چۆتـە دەرەوەو دەرگای لەسەر گاڵە دراوە، فەرمانی ئیعدام کردنی قازییەکانی ناردبێ.(17)

بەرەو سێدارەو وەسیەتنامەی پێشەوا

ڕووداوەکـان بـەو جـۆرە گوزەریـان پـێ دەکرا. کۆمـار ڕووخێـنرا، مـەهاباد داگیرکرایەوە، ناوچەکـە خرایـەوە نـاو زیندانـە گەورەکـە، پێشـەواو سـەدرو سـەیف چاوەڕوانی ئەنجامدانی بڕیاری مەحکەمە دەکەن، نەیاندەزانی کـەی و چـۆن !. جـار جار ترووسکایی هیوا وەك برووسکەیەك لەناو بیرە ژەنگاوەکاندا گوزەری دەکرد، بـیرو گیانیـان شـەکەتی نـاو مەحکەمـەو هەلمـەتی هـۆش و لـەش بـوون لـەدژەکردلری دەرپەڕاندنی ڕەستەی "کوردی سەگ سیفەت" بەڕووی پێشـەوادا، جارێ مەرەکەبی بڕیـار وشـك نەبوو بـوو نـەیاندەزانی ئـەو شـەوەی 30ئـازاری 1947، هـەر ئـەو ڕۆژە، شەوەزەنگی ئەو ڕۆژە، دوا شەوی ژیانی دەبێت و لەڕووەو بەرەبەیانی ڕۆژی 31ی ئەو مانگـەدا، کـاتێك خـەڵکی مـەهاباد لەشیرینەی خـەودا دەبـن ژیـانی سـەرکردەکانیان کۆتایی پێدەهێنن. لەپڕ بەو نیوەشـەوە یەکێك خۆی کرد بەژووری زیندانەکەیاندا: خۆتان ئامادە بکەن، چونکە دەوڵەت بڕیاری داوە بتانێردرێن بۆ تاران. ئەم هەواڵە کە هەمیشە بیری دڵگیرکردبوون، بۆ ئەو ساتە وەك مژدەی سەرفرازی وا بوو بۆ ئەوان. کەوتنە ئەملاو ئەولای یەکتری ماچ کردن، داوایان کرد ڕێگەیان بدەن داوای پوول بکەن بۆ خەرجی، وەرام درانەوە کە دەوڵەت بەوە هەڵدەستێ.

پێشـەوا ئامادە بوو، برایـەدەرەوە، سـواری لۆرییـەکی پـڕ لەچـەکدار کـرا، گوایـا دەبرێ تا کەمە لێکۆڵینەوەو ڕێکخستنی پێویستی سەفەر سازبکرێ، لەبەر بینایـەکی چەند دەرگا لەگۆشەیەکی چوارچرادا، دابەزێنرا. بۆ خانووەکە برا، ڕووەو ژوورێکی ڕووناك. کە کرا بەژووردا، ئیتر تێگەیشت کە لەدرواساتیشدا درۆیان لەگەڵ کرا."مـەلا صدیـق صدقـی" لـە پشـت مـێزێك کـە قورئـانێکی لەسـەر دانرابـوو، سـەرۆکی تەندروستی،و سـەرهەنگ نکـوزاد هـی تریش ئامـادە بـوون. نکـوزاد، بڕیارەکـەی مەحکەمەی خوێندەوەو گوتی: بڕیاریشە کە دەبێ هەر ئێستا حوکمەکە ئەنجام بدرێ، بۆیە هەر داواو وەسییەتێکت هەیە بینووسە.

لەسـەر وەسـیەتنامەکەی پێشـەوا، چـەن ڕیوایـەتێك بـاس دەکـەن. لەسـەر هـەندێ لەناوەڕۆکی "جعفر مهدی نیـا" و "روزنامـەی مـرد امـروز" نووسـیوویانە کەبەشـێك لەوەسـیەتەکە: تـەرخان کردنـی بەشـێ لەسـامانی بـۆ دروسـت کردنـی قوتابخانـەو

ئەخۆشخانە بۆ خەڵکی کورد لەمەهاباد تەرخان بکرێ،کوردی نەسیحەت کرد بەیەکێتی و شتی لەو بابەتانە.

هەرچی دوکتۆر ڕەحیمی قازی هەیە دەڵێ: بەگوێرەی وێژراوی ئەفسەرەکان قازی محەممەد دوو وەسیەتنامە ئەنووسێت، یەکیان لەسەر ماڵ و منداڵ و ئەوەی تریش لەسەر مەسەلەی سیاسی. ئەمەی کەلەسەر ماڵ و منداڵە ئەیدەن بەخێزانی قازی، بەلام ئەوی دیکەیان نەدابوو ئێستاش مەعلوم نەبوو کە قازی لەوێدا چی نووسیبوو. لە وەسیەتنامەکەی لەسەر ماڵ و منداڵ کەڕوونووسەکەی بەدەستی ئێمەوەیە چەند دێڕێکی مەبەستی سیاسیی تێدایە کەوا لەژێرەوە هەرچۆنێکی کەنووسیویەتی ئەیخەینە پێش چاوی خوێنەوارلان:"...بەو هەموو هۆیەوە کەئیختیاری مندا بو ئەگەر شەرم کردبا ڕەنگ بوو تێنەشکێین، بەڵام بۆ ئەمەی کەمەهاباد وێران نەبێت و بۆ خاتری تێدانەچوونی خەڵك شەڕمان نەکرد.

بەو هەموو ماشێن و هەلانەی کەئیختیارمدا هەبوو ئەمتوانی لەمەهاباد هەڵێم و دوو جاریش لەوتارەکانی خۆمدا بەخەڵکی مەهابادم گوت، ئەمن ئەمزانی ئەگەر هەڵێم ئیرەش وەکوو تەورێزی لێدەهات و توشی کوشتار و تالان و بڕۆ دەبو. ئەمن بەخەڵکم ڕاگەیاند کە، ڕەنگە بمگرن و بشمکوژن، بەلام بۆ ئەمەی ناموسی خەڵکی بپارێزدرێت و تالان نەکرێت هەڵنایەم و خۆم بەقوربانی ئێوە دەکەم. ئەوا ئەمن بەعەهدی خۆم وەفا ئەکەم و تائێستاش لەمێژوودا نەدیتراوە کەسێك فیداکارییەکی وای کردبێت. هەڵبەت لەسەر ئێوەش پێویستە نیسبەت بەخۆم و کەس و کاری من وەفادار بن و تۆڵەی منیش بستێننەوە.(18)*

*دوای بڵاوکردنەوەی وەسیەتنامەکەی پێشەوا کەلەشوێنی خۆیدا دەقەکەی دەبینیت، وادەردەکەوێت کەهەر ئەوە تەنها وەسیەتنامە بێت... پێشم وایە قسەکانی تری بەدەر لەم وەسیەتنامەیە، ئەسڵێکیان نەبێت...چونکە پێش ئەوەی لەساتی جێبەجێکردنی حوکمەکە ئاگادار بکرێن، ڕێی تێناچێت هیچ نامە یا وەسیەتنامەیەك نوسرابێت... لەکاتی نوسینی ئەو وەسیەتنامەیەشدا بەکات و بەشێوەی نوسینی ئەو وەسیەتەدا هەر ئەو بۆچونە دەسەلمێنن.

لەدواییدا کاتی جێبەجێکردنی ڕێوشوێنی ئیسلامەتی بۆ خۆ ئامادەکردنی مردن هات. ئینجا لەو دەرگای لەسەر مەیدانی چوارچرادا بوو هێنرایە دەرێ، ڕاستەوخۆ

چاوی بەمەرسی سێدارەکان کەوت، گوتی : سێدارە لەئیسلامدا مەکروهەو گوللەبارانم بکەن. وەرامیان: بڕیار هەر سێدارەیەو دەبێ هەر وا بکرێ.

لەسەعات سێ و نە دەقیقەی ڕووەو بەیانیی 31 مارسی 1947لاشەی پێشەوای نەتەوەی کورد بەسێدارەوە شۆڕبوەوە، دوای سێ و چوار دەقیقەیەك گیانی نەمری ڕوەو بەهەشتی ئەزەلی هەڵفڕی، ناوی پیرۆزیشی بەنەمری و مێژووی پڕ لەشانازیی بۆ کورد مایەوە.

بەهەمان ڕێگەو شوێن سەیفی قازی بەرەو سێدارە بەڕێ کرا، هەر کەپێی نایە ئەم دیو دەرگای سەر زەوی چوار چراو لاشەی پێشەوای بینی کەوتە پەلامارو نەعرەتە.... وەك شێر هاواری دەکرد: بژی پێشەوای کورد، بژی سەربەخۆیی میللەتی کورد. دەگوترێ زۆر لەو دەورووپشتە، لەنەعرەتەی سەیف وەخەبەر هاتن. دوای پەتی سێدارە لەمل کردن و بەردانەوەی، پەت دەپچڕێ...

بەڵام زۆردار بەوەش وازیان لێنەهێنا، سەریان خستەوە سەر سێدارەو ئەویش بەگیان و ناوو شانازییەوە ڕێ‌وشوێنی پێشەوای هەڵگرت.

سەدری قازیش بەوجۆرەی ئەولی لەگەڵ کراو بەهەمان شێوە لەسێدارە دراو ناوو مێژووی ژیانی بەشانازییەوە بۆ کورد بەجێهێشت و گەیشتە ناو کاروانی شەهیدان. دوای ئەو تراجیدیا پڕ لەنەهامەتی و ڕوخان و لەسێدارەدانانە، دەمێنێتەوە سەر پرسیارێك کە ئارچی ڕۆزڤێلت لەکۆتایی باسەکەی لەسەر مەهاباد بۆ ئایندەی کوردی بەجێی هێشتبوو دەڵێ: دەبێ داهاتو ئەوەمان بۆ ڕوون بکاتەوە کەئایا لەشوێنێکدا کەخەڵکەکەی مریدو لایەنگری ڕێبەرانی مەزهەبی و سەرۆك عەشیرەتەکانن و ناسیونالیزم بۆیان دیاردەیەکی نەناسراوە، جوڵانەوەی کوردی شتێکی پراکیتك و گونجاوە...؟(19)

پرسیارێکی ئەوالو گونجاوە لەگەڵ سەرەنجامی یەك لەدوای یەکی ڕاپەڕین و شۆڕشەکانی کورد. بەڵام کام جووڵانەوە؟ یان کام شێوەو ڕێبازی خەبات؟ چونکە هیچ گومان لەوەدا نییە کەئەو بارودۆخە خراپەی کوردی تیا قەتیسکراوە، بەبێ بوونی کورد خۆی، بێ‌خواست و ویست و خەبات و دورشو ئامانجی خۆی، بۆ خۆی، گۆڕان نایەتە ئاراوە. بۆیە ئەم بوون و جووڵانەوەیە بۆ ئەو گۆڕانەی کە دەبێ کورد بگوێزێتەوە بۆ مەڵبەندی ئازادی و سەرفرازی و دەوڵەتی نەتەوایەتی خۆی، زۆر

پێویست و پراکتیکیشە، بەڵام چۆن و لەسەر چی ڕێبازو هەلومەرجێ؟ خۆ ئەگەر مەبەستیش لەوە جووڵانەوەی چەکدارو شۆڕشە، شێوەو ڕێبازی خەباتە والێستا پاش ئەوەی پرسیارەکە لەسەر سەرەنجامی ڕوودراوێك کراوە کە زیاتر لە(55)ساڵی بەسەردا تێپەڕیووەو تازە بەهەمان شێوەو بۆ هەمان مەبەست ڕووبەڕوومان نەبێتەوە، لەبارودۆخی سەردەمدا پرسیارەکە پێویستی بەهەڵوێستەیەکی هۆشیارانە هەیە. سەبارەت بەو هەموو زیان و کارەساتانەی سەرەنجامی هەر یەك لەم جۆرە جووڵانەوانە بوون، دەبێ هێزە سیاسییەکانی کورد، لەناو لێکۆڵینەوەیەکی هەمەلایەنەی وردو بابەتی و زانستییانەی ڕابردوودا، بکەونە سەر ڕێبازی دانانی ستراتیجێکی یەککرتوو بۆ جووڵانەوەی نیشتمانی کوردستان. بەرەخساندنی بەرەیەکی یەکگرتووی سەرتاسەری، بەتێکەیشتنی واقیعی هەر بەشە، گونجاندنی خەباتی پلەیی، دروشم و ئامانجی پلەیی لەگەڵ جووڵانەوەی سەرتاسەری و ستراتیجییەکەیدا. ئەمەیە کە دەبێ هێزە سیاسییەکانی کورد کاری بۆ بکەن و نەیەڵن لەوە زیاتر کات بەسەربچێ نەیەڵن لەوە زیاتر هێزو توانا بەهەدەر بڕوات، نەیەڵن لەوە زیاتر کورد تووشی زیان و کارەسات و شکستی و هەرەس ببێت. بەتایبەتی بۆ ئەمڕۆی کورد کە لەکوردستانی عیراقدا هەلێکی مێژوویی تری بۆ ڕەخسێنراوە، وا لەناو هەمان سەرچاوی بیری پرسیارەکەوە، کورد خۆی نەك دوژمنەکەی خەریکە لەناو شەڕی خۆکوژیدا وەڵامێکی پۆسەتیڤ دەداتە دەست پرسیارەکەی ئارچی ڕوزفلت...

وەسیەتنامەکەی پێشەوا

بۆ زیاتر ڕوناکیی خستنەسەر دواساتەکانی ژیانی پێشەوا قازی محەممەدو ئەو وەسییەتنامەیەی لەو دواساتانەی پێش لەسێدارەدانیدا نوسراوە، لێرەدا دەقی دەقە ئەسڵییەکەو تایپکراوی وەسیەتنامەکە دەخەینە پێش چاو....

این وصیتنامه، در دهم فروردین 1326 بحضور اینجاب محمد صدیق صدقی گفته اند:

یك پارچه یا دو پارچه قالی یاقالیچه سید رحیم پسر سیدجامی با اسبابهای مننند، بدهید بخودش و او هم پولی به من مقروض است، اگر داد خوب و اگر نداد مختار است.

گندمی کەدر تثبیت بردەاست و مال من است اگر دادند بگیرید.

موقعی کەمرا بازداشت کردند پنجهزارو دویست تومان در جیبم بوده، از من گرفتند ویکصدو پنجاه و سه تومان هم یك فقرەو دەهزار تومان هم سروان شریف بە نام حق الوکالە از عیال من گرفته ان را هم پس بگیرید.

معینی سه هزار تومان چیزی زیاد یا کم بمن مقروض استو لو هم چیزی دادەاستو ساعت کەبەعنوان هدیه برای من اورده داخل دفتر شرکت کردەو من با شرکت طرف نبودەام.

سید سلام نمیدانم هشت هزار تومان یاچیزی کمتر طلب بر سرم دارد، هرچه خودش گفت به او بدهید.

تلفون را بردەاند تعقیب نمائید.

اتومبیلی که ازبابا شیخ گرفته اند انهم مال شخصی خودش است.

چهار جیب که بشخص خودم.. ودر اختیار من بوده انها هم مال شخص خودم میباشند.

چون سروان شریف زحمت.. در حدود سیصد تومانی به او بدهند.

اگر ان پانزده هزار تومان بالا اخذ شدبه هر یك از سعید همایونو میرزا رحیم کەخدمت کردەاند یك هزار تومانو به محمد فیروزه خانم هم پانصد تومان بدهید.

خواهر خودم هستند غیر از اغلیان که بهاسم خودم ثبت شده، در همەو ترکه پدرم حق دارند، ایشان را راضی نمائید.

عیالم مادر بچەها وصی باشد اطفالها سرپرستی بکندو ملا عبدالله ناظر باشد.

مطبعه هم خودم خریده ام مال من است.

مام عزیز قرنی اقا کاری کەبر سرش امده به خیالش بەتحریك من بودەاست اگرچه بی خبرم، اما کاری بکنید که مرا ازاد نماید.

میرزا رحمت یادیگری هرچند از کشتن نجاتش دادم اگر از من چیزی در دل داشته باشد ازادم کند.

نوکرها که این مدت خدمت کردەاند زحمت با من کشیدەاند، نیکی به ایشان کردەو ایشان را راضی نمائید.

بعد از.. چند هزار تومان برایم اسقاط وتهلیل نمائید.

شب 10-1-1326

محمد قاضی *امضاء*

شب 1326/1/10 *ملا صدیق صدقی و قاضی محمد.*

وەسیەتنامەکەی پێشەوا

هەندێ سەرنج و ڕوونکردنەوە لەسەر وەسیەتنامەکە:

1-ئەم سەنەدەی لێرەدا بڵاوەکرێتەوە وەسیەتنامەی پێشەوا قازی محەممەد، کەبەخەتی مەلا صدیق لە شەوی 10-1-1326ی هەتاویدا(31-3-1947)، نیو سەعاتێك پێش شەهیدبوونی قازی نوسراوە پێشەوا بەردەوام ئیمزای خۆی بە"محمد قازی"نووسیوە.

مامۆستا مەلا صدیقی صدقی ڕۆحانییەکی زۆر بەڕێزی مەهابادی بووەو لەوبوردووەدا پێشنوێژو دەرسبێژی مزگەوتی عەباساغای مەهاباد بووە. لەشەوی لەدارەدانی قازیدا بۆ وەسێت کردنی قازی و یارانی، ئەویان هێناوە تا وەسیەتەکەیان یادداشت بکا.

ئەسڵی ئەم وەسیەتنامەیە لەلای "دوکتور عەبدوڵڵا ئەبریشەمی"یە. دوکتور ئەبریشەمی پیاوێکی هەڵکەوتووی مەهابادە، زاوای قازی محەممەدە ئێستا لەتاران دەژی. کاك سەعیدی هومایوون کە خوشکەزای قازییە، بۆ ڕوونکردنەوەو شیکردنەوەی چەند جێگەیەکی ئەو بەڵگەنامەیە یارمەتییان دام. زۆر سوپاس بۆ گەورەیی و پیاوەتیی هەردوولایان.

2-(گندمی کە در تیپیت است)، تیپیت (تەسبیت) ناوی جێگەیەکە عەمباری دەغڵ و دان بووە.

3-معینی: محەممەد ئەمینی موعینی، وەزیری کیشوەر لەکابینەی کۆماری مەهاباددا.

4-(سید سلام ئەیدام هشت هزار تومان)، سەیید سەلامی حوسەینی، ئەرباب(خاوەن)ی دێی سەوزی بووە.

5-بابا شێخ: جەنابی حاجی بابا شێخ: سەرۆك وەزیرانی حوکوومەتی مەهاباد.

6- لەدوو جێگەدا ناوی سەروان شەریف هاتووە، ئەم سەروان شەریفە ئەفسەرێك بووە لەپادگانی مەهاباد کەئەو سەردەمە لەلایەن حوکوومەتەوە وەك وەکیل(پارێزەر)ی بەزۆر دانراو(تسخیری) بۆ پێشەوا قازی دیاری کراوە، پیاوێکی بەڕێزو ڕاستگۆ بووە، پاشتر خاتوو مریەمی کاکاغازادەی خەڵکی مەهاباد بوو بەهاوسەری. زۆربەی ڕووداوەکان لەبارەی قازییەوەو کاروباری بەدادگادانی ئەوی بۆ خەڵکی مەهاباد گێڕابووەوەو ئاشکرا کردبوو.

7-(عیالم مادر بچەها... و ملا عبدالله)، مەبەست مەلا عەبدوڵڵای مودەڕڕیسییە.

8-(اگر ان پانزدە هزار تومان بالا اخذ شد بە هر یك از سعید همایون و میرزا رحیم... و بە محمد فیروزە خانم)، سەعیدی هومایوونی کەسایەتییەکی بەڕێزو خۆشەویستی مەهابادە(لەبنەماڵەی فەیزوڵڵا بەگییە)و خوشکەزای پێشەوا قازی محەممەدە. میرزا ڕەحیم، میرزا ڕەحیمی جەوانمەردی قازییە.

محەممەدی فەیرووزەخانم کارمەندی ئیدارەی دەخانییات(کارگێڕیی توتن)ی مەهاباد بووە، ئار ژەنێکی لێهاتوو بووەو پووروزای قازی بووە.

9- میرزا ڕەحمەت: خودا لێ خۆشبوو میرزا ڕەحمەتی شافیعی، یەکێك بوو لەکەسایەتییە ناودارو دیارەکانی مەهاباد.

10- ئاغلیان: ناوی دێیەکە لەدەوروبەری مەهاباد.

با لێرەدا بگەڕێینەوە دواساتەکانی سیاسەتی ڕژێمی شا بەرامبەر بەکوردو بەڵێن‌و پەیمان‌و ڕووداوەکان...

بۆ زیاتر چاوترساندن‌و سەرکوتکردنی کۆمەڵانی خەڵك ڕژێمی شا چەندین تێکۆشەری تر بەخنکاندن حوکمدا لەوانە:

لە 7ی نیسان‌دا، حمید مازوجی، ڕەسول نەغەدەیی، ملازم عبداللە ڕەوشن فیکر وملازم محمد ڤاگمی لەمەهاباد کران بەسێدارەدا. هەر لەو ڕۆژەدا لەسەقز ئەمانەی خوارەوە لەسێدارە دران: شێخ حمە امین کەس نەزان، ئاغا صدیقی یازی بلاغی، علی ئاغای تەموتە، ئەحمەد خانی فاروقی، عەولاخانی فاروقی، حمە خانی فاروقی، ڕەسول ئاغای میرەدێ، حسێن خانی کانی نیاز وە عبداللە مەتین.

وەلەبۆکان: علی بەگی شێرزاد، محمد بەگی دانشوەر، ئەحمەد خانی کەلتەگە، محمد خانی بابە خان بەگ وە محمود خانی تورکمان کەندی، کران بەپەتی سێدارەدا.(28)

سەرەڕای ئەوە بەدەیان لێپرسراوو سەرکردەی کۆمار لەزیندان توندکران‌و دەیانی تر خۆیان ئەدا بەدەستەوەو ئێرانیان بەجێ هێشت یاخۆیان شاردەوە.. ئیتر چەوسانەوەو ئازاردان لەخراپترین شێوەدا دەستی پێکرد، گەلێکی شکاو، بەکاتیش بێت، بکەوێتە بەردەست دوژمنێکی کۆنەپەرستی خوێن ڕێژ، دەبێت ژیانی چۆن بێت؟

سەرەك وەزیرانی ئێران- احمد قوام‌ولسەڵتەنە- ئەو دەورەی پێی سپێررا بو پێی هەستا، ئەخشەکەی بەئەنجام گەیاند، ئەوسا فەرمانی پێ‌کرا کە ئیستقالەی خۆی‌و وەزارەتەکەی پێشکەش تەختی شا بکات‌و هەر خێرا جێ‌بەجێ‌ی کرد.

دوای ڕوخانی هەردو کۆمار، بەڵێنەکانی قوام لسەڵتەنەو پەرلەمان‌و سەربەستی دیموکراسی‌و مافی کرێکاران‌و ئازادی بیروڕاو چالاکی پارتی‌و ڕێکخراوەکان‌و نوێنەرانی تودە لەوەزارەت‌و تاد... چیان لێ بەسەر هات؟ ئەوانە وەکو هەڵم چوون بەئاسمانا و نەك هەر شوێنەواریان نەما، بەڵکو ڕژێمی تاران کەوتەقەلاچۆکردنی هەمو بیروڕەنگ‌و دلوایەکی ئازادی، سەر لەنوێ ستەم‌و زۆرداری سەرانسەری ئێرانی گرتەوە.

لەشوێنی خۆشیدایە، دوای ئەوانە، ئاورێك لەپەیمانەکەی نێوان سۆڤیەت‌و ئێران بدەینەوەو بزانین کۆمپانیای هاوبەشی نەوت چی لێبەسەر هات:

"پاش ئەوەی حکومەتی قوام‌ولسەڵتەنە بەیارمەتی ئینگلیزو ئەمریکا لەجولانەوەی ڕزگاریخوازانەی ئازەربایجان‌و کوردستانی‌دا لەگۆمی خوێناو خۆڵدا نقومی کردن، ڕێکخراوەکانی حیزبی تودەو یەکێتیەکانی کرێکارانی لەناوبرد...

ئەوسا لەتشرینی یەکەمی ساڵی 1947دا پەیمانەکەی سۆڤیەت و ئێرانی خستەبەردەم پەرلەمان... پەرلەمانیش رەتزی کرد..."(29)

بەڵێ نزیکە روانین و دورکەوتنەوە لەتێگەیشتنی سروشتی رژێم و چینی دەسەڵاتدار... نەبونی بنچینەی زانست لەشیکردنەوەی سروشتی رژێمی تاران، دەرک نەکردن بەپیلان و نەخشەی دوژمنانە بەرامبەر دوو گەلی ئازادیخوازو دوو قەوارەی خودموختار... دەبێت هەر ئەوە ئەنجامی بێت.

ئەگینا زۆر ئاشکرا بو کە رژێمی شا نۆکەری ئیمپریالیزمە، لەوەش ئاشکراتر ئەوە بو کەئیمپریالیزمی بەریتانیا هەر لە سەرەتای ساڵی 1920 وەبەهۆی (کۆمپانیای پیترۆلی سەروی ئێران) دەستی بەسەر نەوتی ئێراندا گرتبوو، ئیمپریالیزمی ئەمەریکاش هەر لەکۆتایی ساڵی 1921وە بەهۆی (کۆمپانیای ستاندارد اویل اوف نیوجرسی)یەوە هاوبەشی نەوتەکە بو... لەدوایشدا هەمو نەوتی ئێران کەوتە بەردەستیان، ئەی چۆن دەست بەرداری ئێران و نەوتەکەی دەبن، چۆن رێگە ئەدەن رژێمی تاران روو بکاتە لایەکی تر یان رێگەی ئازادی گەل بدات و جێگەیان پێ لێژ بکرێت؟ بێگومان سروشتی ئیمپریالیستیی ئەو دوو دەوڵەتە هەرگیز رێگە بەوانە نادەن، ئەوە راستیەکە زۆر لەمێژەوە ئاشکرایەو پێ لێکردنەوەی قوڵی ناوێت.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری یەکەمی بەشی هەشتەم

1-د. حسن محمد، مساله النفط ومؤامرات الاستعمار في ایران ترجمة احمد عبدالكريم، طبعه بغداد-ص15و 16.

2-د. حسن محمد، هەمان سەرچاوە، ل15و16و 17.

3-سليم طه التكريتي، معركة النفط في ايران، بغداد 1951، ل 109، 110و 111و 112.

4-علاءالدین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عیراق بەغدا 1959، ل 304و305.

5-ب- ئەلوەندی، زنجیرە روداوێکی گرنگ... رۆژنامەی دەنگی کورد ژمارە 48ی ساڵی 1960.

6- ریدر بولارد سەرچاوەی ناوبراو، ل192و 193.

7-جورج لنشوفسكي- الشرق الاوسط في الشؤون العالمية، ج1ترجمة جعفر خياط، بغداد 1964 ص246، 247.

8-هێمن سەرچاوەی ناوبراو، ل22.

9-علاءالدین سجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل287و 288و 289.

10-نامەیەکی دەست خەتی مصطفى خۆشناو بەئیمزای خۆی. بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم-ستوکهولم 1992.

11-12- نامەیەکی تایپکراو. بڕوانە، مەحمودمەلا عززەت،هەمان سەرچاوە.

12- علامالدین سەجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل 290 بەداخەوە کەهیچ سەرچاوەیەك بۆ ئەم پێکهاتنە دەستنیشان نەکراوە لەناو بەڵگەنامەکانی سەردەمەکەشدا شتێکی وا ناکەوێتە بەردەست کەباسی ئەو رێکەوتنە بکات، هەروەها بۆ رێکەوتنەکانی تریش کەعەلائەدین سەجادی باسیان دەکات و ژمارەیەکیان لێرەدا دەبینرێن.

13-ب. ئەلومندی، زنجیرەی رووداوێکی گرنگ.. رۆژنامەی دەنگی کورد ژمارەی 69ی ساڵی 1960 لەناو سەرجەمی ئەو بەڵگەنامەو رۆژنامانەی لەبەردەستدان، ئاماژە بۆ کارێکی لەم بابەتە نەکراوە...

14-زانا، بیرەوەری دامەزراندنی کۆماری کوردستان لەمەهاباد، رۆژ نامەی خەبات ژمارە 413/ بەغدا/1960.

15-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل26.

16-بەگشتی پێك هێنانی وەفدی هەردوولاو ناوەڕۆکی ئەو رێککەوتنە لەکتێبەکەی ئیگلتنەوە وەرگیراو، کەلەگەڵ ئەو دەقەی لەگۆڤاری هەڵاڵەدا بڵاوکراوەتەوە جۆرە جیاوازییەك لەنێوانیاندا هەیە، وەك لەجێگەیەکی تردا رووناکیی خراوەتە سەر.

17- William Eagleton, op. Cit, p. 106

18- William Eagleton, Ibid.P. 106

19-علامالدین سەجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل299.

20- علامالدین سەجادی، هەمان سەرچاوە، ل308و 309.

21-علامالدین سەجادی، هەمان سەرچاوە، ل 308.

22-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل26و 27.

23-علامالدین سجادی، سەرچاوەی ناوبراو، ل310و 311.

24- لەپەراوێزی کتێبەکەی ئیگلتن کە جەرجیس فتح الله وەریگێڕاوە بۆ عەرەبی، ل 195.

25- هێمن سەرچاوەی ناوبراو، ل27و 28.

26-هێمن، هەمان سەرچاوە، ل28.

پەراوێزو سەرچاوەکانی پاری دووهەمی
بەشی هەشتەم

1-بۆ سەرنجدان لەدەقی پەیمانی نەوت، بڕوانە: مەحمودمەلا عززەت، ك.م.م. چاپی 1984و1986 ل159-162.

-سلیم طه التكريتي، معركة النفط في ايران، بغداد ، 1951 ص109-112

2-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو.

3-ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، پاشەکشەی بارزانییەکان لەکوردستانی ئێران، وەرگێڕی حەسەنی سەیف(قازی) 1987، ل 16و17. ئەم نووسینە بەشێکە لەکتێبی (قیام افسران خراسان) 1977، کەناوبراو نووسیویەتی، ئەم خۆی ئەفسەرێکی کۆماری ئازەربایجان بوو، لەگەڵ چەند ئەفسەرێکی ترو دوو تۆپ نێرابوون بۆ کوردستان بۆبەهێزکردنی بەرەی جەنگ.

4- هێمن، سەرچاوەی ناوبراو، ل27-28.

5-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل68-69.

6- کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17.

7-عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو، ل61.

داخم ناچێت کە دکتۆریش یەکێکە لەوانەی کەلەو ناوەی بۆ ڕووخاندنەکەی کۆماری بەکارهێناوە، دیسان لەبەکارهێنانی هەمان "زارلوە"دا بۆ هەرەسی شۆڕشەکەی ئەیلول1961، لە 1975دا هەمان بۆچوون جێگەی خۆی دەگرێ.

8-احمد شریفی، عشایر بارزان، ل45.

9-نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتیدا، ئوتریخت1993، ل 265.

10-ئارچی ڕۆزڤێلت، ک.ک لەمەهاباد، ل 51.

11- ئارچی ڕۆزڤێلت، سەرچاوەی ناوبراو، ل52.

12-کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17، "دیدەنی کوڕی ڕەش" دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل10-11.

13-دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل33، 34.

14-دکتۆر ڕەحیمی قازی، هەمان سەرچاوە، ل9-10. دکتۆر ئەو بڕگەیەی دوایی لەئارشیوی دەوڵەتی شووڕەوی دەرهێناوە، بەڵام بەداخەوە ئاماژەی بۆ جۆری ئەرشیفەکەو ژمارەو شوێنی نەکردووە.

-بۆ زانیاریی زیاتر دەربارەی ئەو مەحکەمانە، بڕوانە ئەم سەرچاوانەی لەم باسەدا ناویان هاتووە.

15-بەکورتی هەڵکەوتی دیریکی لەڕۆژنامەکانەوە، وەرگێڕی حسین حزنی موکریانی. 3نشرەی دەنگی گیتی تازە 1947، چاپخانەی معارف، بەغدا، ل 3. لەڕۆژنامەی جهان پاک، ژمارە1، وەرگیراوە.

16- جعفر مهدی نیا، سەرچاوەی ناوبراو، ل544.

17-ئارچی ڕۆزڤێلت Archie Rooseult- For lust Of Knowing, memoirs Of an Intligence Office, George Weiden feld+ Nicolson, limited, London-1988.P.287-288.

18-دکتۆر ڕەحیمی قازی، سەرچاوەی ناوبراو، ل 38، 39.

19- ئارچی ڕۆزڤێلت0ئارشی ڕۆزڤێلت) کۆماری کورد لەمەهاباد، ل 57.

سەرنج:

لەدەقە وەرگیراوەکانی هەندێ سەرچاوەدا زۆر جار لەنێوان دوو وشە یان دوو ڕستەدا چەند نوختەیەك بەم جۆرە دانراوە... واتە لەو شوێنانەدا یان وشە یان ڕستەی تر هەیەو بەپێویستم نەزانیووە بلووسرێن، تکا لەخوێنەری بەڕێز دەکەم لەوە ئاگادار بێت.

بەشی نۆهەم

بۆچی جەمهوریەتی کوردستان وابەئاسانیی روخێنرا..؟

1- ئیمپریالیزم و کۆنە پەرستیی...

2- دامەزراندنی کۆمار لەسەر زەمینەیەکی پتەوو هەلومەرجی رەسەن نەبوو...

3- لاوازیی هەست و هەستی نەتەوەیی و کزیی هۆشیاریی سیاسیی...

4- جێگیر نەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش...

5- خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا قازی محەممەد و هاوڕێکانی...

6- باش نەناسینی دۆست و دوژمن و زوو باوەڕکردن بەداگیرکەر...

7- ناکۆکی و ناتەبایی ناو ریزەکانی گەل..

8- مانەوەی رژێمی دەرەبەگی و سیستەمی خێلەکیی و دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردستان...

9- لاسەنگیی لە چەک و ئازوقەو تفاقی پێویست و لەڕووی ئابووریی و داهاتەوە.

10- سیاسەتی چەوتی یەکێتی سۆڤیەت و کشانەوەی لەشکری سور لەئێران،

11- بەئاسانیی روخانی کۆماری ئازەربایجان.

12- سەودوەرنەگرتن لەتوانایی ئابووریی و مرۆڤیی ناوچەکانی تری کوردستانی ئێران و هەموو بەشەکانی تری کوردستان.

جێگەی جوگرافیی کوردستان لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا شوێنێکی ستراتیژیی و جێگەی سەرنج و بایەخ و تەماعی هێزە هەرێمییەکان و زلهێزەکانی دنیاش بووە، سەبارەت بەداگیرکردن و دابەشکردنیشی باری جیۆپۆلیتیک و بارێکی جیۆستراتیجیی هەستیارو ئاڵۆزی بۆ خوڵقێنرا، کەکۆماری کوردستانیش دامەزرێنرا سنوورەکانی عیراق و تورکیا ئاڵۆزتر بوون، سنووریشی لەگەڵ کۆماری ئازەربایجانی دۆست و هاوپەیمانیدا بێ کێشەو گرفت نەبوو. بەرەکانی رووبەڕووی ئەرتەشی رژێمی شا-ش بەردەوام نائارام و مەڵبەندی هەڕەشەو شەڕو پێکدادانبوون، واتە دەوڵای سنووری بەهەڕەشەی ناو ململانێی دوو دوژمنی ناسەرەکیی و سێهەمیشی بەسەر یەشەو چوارەمیش بەهەڕەشەی راستەوخۆی دوژمنی سەرەکییەوە گیرابوون، هۆکاری سەرەکیی کەئەو هێزانەی یەك پێدەگرنەوە مەسەلەی کوردبوونی پارچەیەکی کوردستان بوو. سنووری جوگرافیش بۆ هەریەکەیان و ئاییندەی کورد، وەك هەڕەشە سەیری دەکرا..

ئەوانە، ئەو هەڕەشەو ئاڵۆزیانە سەرچاوەی خوڵقاندنی هۆو هۆکارەکانی مەترسیی و روخاندنی کۆمار بوون.. لەگەڵیشیاندا رۆڵی یەکێتی سۆڤیەت لەدامەزراندنی و جۆری مامەڵەو هەڵوێستی و کێشانەوەی لەشکری سوورو رێکەوتن لەسەر نەوت، لایەنێکی تری گرنگ بوون لەدیاردەی روخاندن...

بەگشتیی و لەگەڵ ئەوانەدا هۆیەکانی شکستیی و روخاندنی کۆماری کوردستان زۆرن، هەندێکیان خۆیی و ئەوانی تریان دەرەکین، بەدەر لەلێکدانەوەو بۆچوونە کلاسیکییەکان کەهەمیشە هۆیە خۆییەکان بەسەرەکی دەرەکییەکان بەناسەرەکیی دانراون، لەم ئەزموونەی کۆماردا، هەر وەك لەئەزموونی حوکمداریی و مەلیکایەتییەکەی شێخ مەحمودی نەمر لەباشووری کوردستاندا، هۆیە سەرەکییەکان لەخۆیی و لەدەرەکیشدا خۆیان دەبیننەوە، بگرە هۆیە دەرەکییەکان کاریگەرو بەتەئسیرتر بوون لەروخاندنەکەدا، لێرەدا ئاماژە بەگەلێك لەو هۆیە سەرەکییانە دەکەین کەڕاستەوخۆ کاریگەرییان لەسەر روخانەکە هەبووە:

-1-

ئیمپریالیزم و کۆنە پەرستیی

بەرژەوەندییە ئابووریی و بازرگانییەکان، ستراتیجی زلهێزەکان و نەخشەیان بۆ دەستگرتن بەسەر ناوچە جوگرافییە هەستیارەکاندا، سەقامگیرکردنی ناوچەی تامێزن لەبەردەم هەڕەشە گەورەکاندا، بازاڕ دۆزینەوە، ململانێ لەسەر نەوت(1) سەرچاوەی کەرەسەی خاو بۆ پیشەسازیی.. ئەوانە هۆی سەرەکین لەنەخشەی دەوڵەتە سەرمایەدارو زلهێزەکانی دنیادا بۆ دەستبەسەرداگرتن و داگیرکردنی ئەم وڵات و ئەو وڵات... کوردستان یەکێك بووە لەو ناوچە گرنگانەی گەلێك لەو بەرژەوەندییانەی ئەو زلهێزانەی تێدا بینراوە، یان چاوەڕوانکراو بووە، هەر لەکۆنیشەوە مەیدانی ململانێ و شەڕو داگیرکردن و لەشکرکێشی بووە... لەدوای یەکەم جەنگی جیهانیش، ئەو بۆچوون و نەخشەو هەوڵانە بەرین و زیاتر بوون و زۆرانبازییەکان ئاشکراو توندوتیژتر بوون.. کاتێ بزووتنەوەی نیشتمانیی کوردانیش سەری هەڵداوە، بەهۆی بارو دۆخە هەرێمییەکانەوە، بەهەڕەشەیەك بۆ سەر بەرژەوەندییەکانیان دانراوە، بۆیە راستەوخۆ بەرەنگاری بوون و لەدژی وەستاون و بونە هۆی سەرەکیی لەروخاندن و لەناوبردنی راپەڕین و شۆڕش و قەوارە ئازادەکان.

دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان، سەبارەت بەکات و شوێن و جۆری دامەزراندن و هۆیە راستەوخۆکان، بەهۆی ململانێی زلهێزەکان لەسەردەمێکی زۆر ناسك و جێگەی زۆر هەستیاردا، کەسەردەمی سەرەتای شەڕی سارد بوو، ئێرانی رووبەڕووی یەکێتی سۆڤیەت کرد کەلەپشتیشیەوە هەردوو زلهێزی خۆرئاوا بریتانیا و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بوو.... لەبەر ئەوانە ئەم کۆمارە کەوتە ناو بازنەی دژەکان، بەبەرژەوەندییەکانی ئەمریکاو ئینگلیزیشەوە، بۆیە کارێکی چاوەڕوانکراویش بوو کەراستەوخۆ پاڵپشتی رژێمی کۆنەپەرستی تاران بن، نەخشە لەدژی نەیارەکانی دابنێن و هەمووجۆرە یارمەتییەکی بدەن.. وەك نمونەیەك:

"سەفیری ئەمریکا لەتاران ج. الن لەگەڵ (رزمارا)ی سەرەك ئەرکانی گشتیی ئەرتەشی ئێران سەری لەبەرەکانی شەر ئەدا لەکوردستان..."

جگە لەوە:

"بەشەکانی لەشکری بریتانیا بەسەرکردایەتی (میجەر ئوکشادا سنردا) یارمەتیی دەسەڵاتی سەربازی ئێرانی ئەدا بۆ دامرکاندنەوەی جوڵانەوەی رزگاریی خوازی کورد.."(2)

ئەوانەو یارمەتیی لۆجستیی و گوشار خستنە سەر روسەکان بۆ کێشانەوەی لەشکری سور، مانۆڕە سیاسیی و سەربازییەکان، هەڕەشە بەشەڕێکی نوێ، نوێ دروستکردنی بۆمبی ئەتۆم لەلایەن ئەمریکاوە، ئەوانە پاڵپشتێکی گەورە بوون بۆ تاران کەراستەوخۆ لەدژی کۆمارەکەی کوردبن..

دەربارەی سیاسەتەکانی ئینگلیزو ئەمریکا لەدژی کورد، لێکدانەوەی حزبی دیموکراتی کوردستان لەسەردەمی خۆیدا بەم جۆرە بوو:

"ئینگلیزەکان بەتایبەتی لەوە دەترسان لەچەسپاندنی کۆماری کوردستان لەئێران تەئسیر بکاتە سەر کوردستانی عیراقیش کەسەرچاوەی نەوت بو، نەوتەکەش زیاتر بەدەست شیرکەتەکانی ئینگلیزەوە بو ئەمریکاییەکانیش هەم بەگشتی دژی پەرە ئەستاندنی رزگاریخوازیی بون و هەم بونی بنکەیەکی دیموکراتی وەك کۆماری کوردستانیان لەئێران بەزیانی نفوزی خۆیان لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دەزانی، بێجگە لەوە شیرکەتەکانی نەوتی ئەمریکاییش لەنەوتی کوردستانی عیراقدا بەشداربوون. بۆیە ئەم دوو وڵاتە ئیمپریالیستە بەهەموو هێزیان رژێمیی کۆنەپەرستی ئێرانیان بۆ لەناوبردنی کۆماری کوردستان هانداو لەهەمو بارێکەوە دراوو چەك و موستەشار یارمەتیان پێکرد...(3)

-2-

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان

لەسەر زەمینەیەکی پتەوو هەلومەرجی ڕەسیوو ڕەخسیو نەبوو

دامەزراندنی کۆمار لەناو پرۆسەیەکی وادا نەبوو کەزەمینە بۆ کارێکی وا گەورە خۆش بکرێت، هەلومەرجەکان بەسازاوی بێنەئاراوە، باروبۆخەکان بەو جۆرە لەبەرژی دامەزراندنی کۆمار نەبن.

هەرچەندە کاری باش‌و چاوێنی‌و هەنگاوی لەبارو بەسوود نرا، بەڵام ئەو دیاردانە ڕێگەی گۆڕانی ڕادیکاڵ‌و بنەڕەتییەکی ئەوتۆیان نەئەدا کەپایەگەکانی سەقامگیرکردنی قەوارەکە بیناکرێن‌و کۆمار لەدیفاکتۆیەکی تەمەن کورتەوە بکرێتە دیژۆرێکی وا کەلەخەمی ڕوخان‌و بەردەم هەڕەشەکان ڕاوەستاو خۆگرێت...

لەسەر ڕۆڵی سەرکردایەتییەکەو ئاستی تواناکانی خەمڵان‌و چەسپاندنی ئەزموونەکە، لەمەرخاندنی ئەو سەرکردایەتییە حزبی دیموکرات لەکۆنگرە سێهەمیندا دەڵێت:

"کزی سەرکردایەتی حیزب‌و نەبونی ڕێکخراوێکی ڕێک‌و پێک‌و بەدیسپلینی حیزبی، نزم بونی تێگەیشتن‌و بێ ئەزمونی زۆربەی بەڕێوەبەران‌و کادرەکانی حیزب لەکارەساتی پاشەکشەی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەل کورد بەتەواوی دەرکەوت. حیزبی شۆرشگێڕ ئەوحیزبەیە کەلەوەختی شکستدا بتوانێ بەڕێک‌و پێکی پاشەکشە بکات، خۆی نەدۆڕێنێ..."(4)

بۆیە پێکهاتەی کۆمەڵگەی قەڵەمڕەوەکەی کۆمار لەڕوی کۆمەڵایەتی‌و چینایەتی‌و هوشیاریی سیاسیی‌و ڕۆڵی جەماوەر،گۆڕانێکی گەورەی بەسەردا نەهات، تاڕادەیەکی زۆر پێوەندییە خێڵەکی‌و دەرەبەگییەکان وەک جاران مابوونەوە، ئەرکە قورسەکان لەسەر شانی جوتیاران‌و خەڵکی زەحمەتکێش بوون.. بالەمەدا بزانین یەکێک لەسەرکردە سەربازییەکان چیی بۆ تۆمار کردوین، ئەفسەری بەتواناو یاریدەدەری سەر لکی چواری هێزەکەی کوردی عیراق لەنامەیەکیدا بۆ فەرماندەکەی کەجەنڕاڵ حەمە ڕەشید خان فەرماندە هێزی بۆکاو مەنتیقە بوو، ئاوا دەنوسێت:

نامەی ژمارە(58)

نامەی محەممەد عەلی ئاغا زادە(وەهاب ئاغای جندیانی)

325-2-21

گەورەم جنابی آغای محمد رشید خان

عرض وتقدیم

دەستتان ماچ دەکەم واحوالی شریفتان دەپرسم و ایمەش باشین بلام گەورەم ئەو ظلمەی کەمن لەدی آلتونی سەرو دەکەم تاایستا عجم نەیکردوو ئەگەر وایە فرق لەبەینی منو امنیە چیە؟ صد خوزگەم بەامنیە.

1-ئەم دیە 10 مالە چواریان دایکی هەتیون.

2-لەو روژەوە کەهاتومە ایرە اهالی ئیرە ئەماست و ئەدویان خواردوە...

3-پیاوەکانیان یان نان بو پوست دەبن یان دارەشکێنن یان لەئێدا ایشی تریان پی‌دەکەم.

4- ژنەکانیان یان نان دروست دەکەن یان چیشت ل دەنێن.

5- خانووەکانم خراپ کردن چند مال ایستا بی سکنی ماون.

6-گوێدرێژەکان دائم لە ایشن.

7-حیوانیان نیە 10 شەکم ل ستاندون.

8-هەر مالیک 15 نفرمان لێداناوە جیگای صاحب مال نیە ل دانیشن.

9-نوینەکانیان دالگیرکراون نوینیان نیە خۆیان پی بخەون.

10-منجەلو دیزەیان هەولای ایمەن نیانە چیشتیان تی بخون.

گەورەم وجدانم زور نارەحەتە حتی نانیش بەراحتی ناخوم لەبەر اەو نالەی پیرەژنو مندالو گەورەو چوك یعنی ئەم نارحتیەی اهالی ئەم دیەتیدا کسی تیدا نیە..

ئەگەر هەر ئەبیت امر بفرمون کە کاکە مصطفی تولو نقلی حلقەنی بکات بلکی 60نفریك لەسیداوا تأمین بکم یان مساعدە بفرمون 60نفریك لە دێ التونی خولرو دابنیم ایتر چارەیك نەفرمون اهالی بەشەو دەکەونە کیوان و لەژیر ئەم زولمە رادەکەن.

بویە بەرسمی عرضم ئەکردی چونکە نامەوی کس حسی ئەم زولمە بکات. ایتر امر امری جنابی عالیتانە گەورەم.

بچوکی مخلصتان

محمد علی اغازادە(5)

لەگەڵ ئەو ئەركە گران و پڕ مەینەتیانەشدا:

"حزب و كۆمار یاسای چاك كردن و دابەش كردنی زەوی و زاریان دانەنا وەتەنیا ئەوەندەیان دەرخست كەھەول ئەدرێ بۆ چاك دابەش كردنی بەروبووی زەوی جوتیاران كەلەخاوەن موڵكەكانیان گرتووە."(6)

رەنگە بۆ ئەو سەردەمەو بۆ مۆلەقەیی باری سیاسیی و هەرەشەكانی بەردەم، ئەو داوایە بەبارێكی قورس دابنرێت، بەتایبەتی لەتەمەنێكی واكورتدا، بەلام كەلەوەش نەكرا:

"دەرەبەگ و خاوەن موڵكەكان ئیمتیازە كۆنەكانیان پارێزگاری كرابوو..."(7)

بەوەش پەیوەندییە كۆنە دەرەبەگی و خێڵەكییەكان دەوامیان هەبوو، هەندێ جار دەسەلاتە سیاسییەكەش خراپ بەكاردەهێنراو بۆ بەرژەوەندییە ناناساییەكانی ئەم سەرەك خێڵ و ئەو سەرەك تیرە بەكار دەهێنران.

لەگەڵ ئەوانەشدا:

"زۆربەی بەرێوەبەران بۆ یەكەم جار لەژیانیاندا دەستیان بەكاری سیاسی كردبو، تاقیكردنەوەیان كەم بو.. بەرێوەبەریەك پیك هاتبو كەپایەی گەیشتن و تاقیكردنەوەی سیاسی لەرادەی ئەو مەسئولیەتەی كەهاتبۆوە ئەستۆی نزم تر بو..."(8)

بۆیە حزبەكەش كەبەوەڵەدبوی ئەو كۆمەڵگەیە بوو نەیدەتوانی رووبەرووی كێشەسیاسیی و ئابورییە سەرەكییەكان و ململانێ هەمەجۆرەكان بێت:

"حیزبی دیموكراتیكوردستان لەكۆمەڵی كوردەواری ئەو وەختە هەڵقولابوو هەرچەندە پێشرەوی كۆمەڵ بو، بەلام نەی دەتوانی حیزبێك بێ كەبەپێی تیوری زانستی پەرەستاندنی كۆمەڵ بجوڵێتەوە.

مەبەست تەنیا ئەوەیە كە ئەنانەت یەكێتی فكریش لەسەر بنەمایەكی رون بەتەواوی پێك نەهاتبو... لەسەر گیروگرفتەكانی گشتی ئێران و گیروگرفتەكانی ناوخۆ، یەكێتی... یەكێك لەئەركەكانی بنەرەتی هەموو شۆرشێك، ئەنانەت هەمو گۆرانێكی قولی كۆمەلایەتیش تێكدانی دەزگای دەوڵەتی كۆن و دانانی دەزگای نوێیە كە بەئامانجەكانی شۆرش وەفادار بێ و خزمەتی كۆمەلانی خەڵك بكاو دژی دوژمنانی جولانەوە تاسەر رابوەستێ، بەداخەوە سەرۆكایەتی كۆماری كوردستان

ئەنەو دەرفەتەی هەبو، چونکە ئەو ماوەیەی بەدەستییەوە بو کەمتر لەساڵێک بو ئەنیمکانی ئەوەی هەبو...

لەدرێژەی قسەکانداو لەسەر سوپای کوردستان دەڵێ:

"هێزی پێشمەرگە ئەلەباری سیاسیو ئەلەباری عەسکەریەوە پەروەردە نەکران..."(9)

گومان لەوەدا نییە زۆر لەناتەواوییەکانی دەگەڕێنەوە بۆ ئەو پێکهاتەو خەسڵەتانەی ئەو حزبەو ئەمیش ئاوێنەی کۆمەڵگەکەی کوردەواریی بو کەلەناو جەرگەیەوە هەڵقوڵا بوو.

لاوازیی هەستو هەستیی نەتەوەییو کزیی هوشیاریی سیاسیی

مانەوەی رژێمی دەرەبەگیو نیمچە دەرەبەگیو خێڵەکی، گیانی هۆزو خێڵ پەرستیی بەسەر گیانی نیشتمانو نەتەوە پەروەریی زاڵکردبوو، نەخوێندەواریی و هەژاریی و دواکەوتویی و چەوساندنەوەی هەمە لایەنەی سەدان ساڵ هۆی کاریگەر بوون بۆ خولقاندنی کەموکورتییو بۆشاییەکانی ناو کۆمەڵگەی کورد... حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران لە کۆنگرەی سێهەمیدا تیشک دەخاتە سەر هەندێ لایەنی ئەو بۆچونانەو ئەڵێت:

"پاشکەوتنی کۆمەڵی کوردەواری ئەو سەردەم رێگای ئەدەدا جولانەوەی رزگاریخوازی گەلی کورد قوڵتر بێو ببێتە هۆی گۆڕانێکی بنەڕەتی کۆمەلایەتی، ئەو بۆ خۆی یەکێک لە هۆیەکانی تێکشکانی کۆماری دیموکراتی کوردستانیش بو بەڕاستیش لەباری کۆمەلایەتییەوە جولانەوە زۆر پێش نەکەوتبوو ماوەی نەبو پێش کەوێ نەحیزبو نەکۆمار دروشمی شۆڕشگێڕی وایان هەڵنەگرتبو کە جوتیاران یانی زۆربەی دانیشتوانی کوردستان بۆ لای خۆی رابکێشێو بیانکاتە پشتیوانی شێلگێری کۆماری مهاباد...."(10)

رۆژهەلاتی کوردستان پێش دووەم جەنگی جیهان نیشتمانێکی ئاڕامو بێدەنگ و بەدوور لەچالاکیی سیاسییو خەباتی نیشتمانییو نەتەوەیی بووە. هەرچەندە رێکخراوی سیاسیی پێکهێنراو چالاکیی سنور تەسکیان هەبوو، بەلام نەبوونە ئەو ئامرازەی خەبات کە زەمینەی بزووتنەوەیەکی نیشتمانیی باشو سازلو

بەرەخسێنن، ژ.ك-یش لەڕووی سروشتو ئامانجو چالاکییەوە هەنگاوی گەورە گەورەی نا، بەڵام ڕێبازی خەباتو وەلاوەنانی خەباتی چەکداری بۆ ئەو سەردەمە لەڕووی تیۆریی و سروشتیی تێکۆشانی سەردەمەکە، نەدەگونجا لەگەڵ سروشتی داگیرکەرو ڕادەی ئامادەیی بۆ دان نان بەمەندێ مافی کوردا.... لەگەڵ ئەوەشدا دەبێت بڵێین کەلایەنێکی پۆسەتیڤو هۆشمەندانەی ئەم ڕێبازە لەتێگەیشتنێکی هوشیارانەی سروشتی کۆمەڵگەی کوردەواریو داگیرکەرو لاسەنگیی هێزو کەرەسەی جەنگەوە بووە...

ئەم ڕێکخراوەش بوو بووە ئامرازی سەرەکی دامەزراندنی کۆماری کوردستان، چونکە هەر ژ.ك بوو کەحزبی دیموکراتی کوردستانی لەسەر دامەزراو هەر ئەویش بوو بەسەرکردایەتیی پێشەوا قازی محەمەد بەدامەزراندنی کۆمار هەستان...خۆ ئامانجو خواستەکانی ژ.ك لەدڵو دەروونی خەڵکی کوردی ڕوناکبیرو هوشیار هەر بەردەوام بوو... هەر کۆمەڵەی ژێکافیش بوو کەدوای بڵاوبوونەوەی لەشکری سور لەناوچەکەو موکریاندا جموجوڵو چالاکییەکی باشی بەخۆیەوە بینیو بووە سەرەتای پرۆسەکە لەسەر زەمینەی ئەوکۆمەڵگەیەی لەناو ئەو بارودۆخانەدا دەژیا، بەڕێوە دەچوو.

-4-

جێگیرنەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش

حزبو کۆڕو کۆمەڵە سیاسییەکانی ئێران، لەئاست هەستیاریی ڕوداوەکان نەبوون، لەدۆستو دوژمنی خۆیان نەدەگەیشتن، نەیانتوانی بەرەیەکی یەککگرتوو پێکبهێنن... کە کۆماری ئازەربایجانو جمهوریەتی کوردستان دامەزرێنران دەرکیان بەبایەخیی سیاسیو کۆمەلایەتییو نەتەوەیی ئەو دوو ئەزمونە نەکردو ئاوڕیان لێنەدانەوە، ئەوەشی ناوی بەرەی لێنرابوو ، لەڕاستیدا پێکهاتەیەکی دوور لەبەرەو گیانی هاوکاریی بوو...

"هەرچەندە بەرەیەك لەناو شەش حیزبی ئێراندا وەك حیزبی ئێران، حیزبی تودەی ئێرانو حیزبی دیموکراتی کوردستان، فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانو

حیزبی سوسیالیستی و حیزبی جەنگەل پێکهاتبوو ئەو بەرەیە لەبارەی لیکرییەوە تەلسیمێکی زۆری کردبووە سەر وەزعی سیاسی ئێران و کۆمەڵانی خەڵکی سەرلەسەری ئێرانی لەباری سیاسییەوە وریاکردبووە بەڵام بەداخەوە رۆژێك کەپێویست بو ئەم بەرەیە بەهەمو هێزیەوە بێتە مەیدانی خەبات بێ دەنگ وەستاو بو بەتەماشاچی رووداوەکان...."(11)

رەنگە ئەگەر هەر بێدەنگ و وەك تەماشاکەریش بمانایەتەوە، قوام ولسەڵتەنە نەیتوانییایە نەخشەکانی بەو جۆرە ئەنجام بدایە. بۆیە تێکۆشانی ئاشکراو ئەو نیمچە ئازادییە خەڵك فریوێنە، وەزیردانان و نەقابە ئازادکردن، ئاسان حزبی تودەیان خستە ناو داوەکەوە کەلەدواییدا باجەکەشی لەسەر گەلانی ئێران زۆر کەوت، ئەوانەش سەرەنجامی جێگیرنەبوونی خەباتی یەکگرتووی گەلانی ئێران و نەبوونی بەرنامەیەکی هاوبەش بوو، نیشانەی لاوازیی هۆشی سیاسیی بوو، بۆیە لەدواییدا:

"دوژمن بەتاکتیکی زیرەکانەی خۆیەوە توانی لەیەك یەکی ئەم حیزبانە زەربە بوەشێنێ، هێزەکانیان بڵاوبکاو رێگای خۆپاراستنیان نەداتێ...(12)

لەراستیشدا بیروبۆچوونی هەڵە، رێگەی نادروست، بیرو لێکدانەوە نازانستانە، تێنەگەیشتن لەخۆو لەبەرامبەرو لەدوژمن، تێنەگەیشتن لەیاساکانی گەشەکردنی کۆمەڵ و گۆڕانە مێژوییەکان، سەرەنجامێکی پێچەوانەو دژ بەخواستەکانی گەلیان لێبەئەنجام دێت و رووداوەکان دژ بەخواستەکانی جەماوەرو رەوتی مێژوو وەرئەچەرخێنن. خۆ ئەو ناتەباییە هەر گەل و حزبەکانی دەری کوردستان و ئازەربایجانی نەگرتبۆوە، بەڵکو تەنانەت لەنێوان ئەم دوو کۆمارە ئازادەشدا ناکۆکییەکان شاراوە نەبوون، وەك لەجێگەی خۆیدا روونکراوەتەوە....

-5-

خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا قازی محەمەدو هاوڕێکانی

ئائێستاو بەوردیی هۆی خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا دەرنەخراوە، یاروون و ئاشکرا ئەو هۆیانەی پاڵی بەپێشەواوە نا بۆ ئەو هەنگاوە، ئاماژەیان بۆ نەکراوەو روناکییان نەخراوەتەسەر، هۆکارەکان هەڵنەهێنجراون.

بۆیە هەڵوێستی ئەوسەرکردەیە لەڕۆژی کارەسات و ناخۆشیدا، خۆبەدەستەوەدانی، مەسەلەیەکی گرنگە لەمێژوی کۆمارو نەتەوەی کوردیشدا، چونکە چاوەڕوانی هەڵوێستەی لەو جۆرەی لێنەدەکرا کە بوو بەهۆیەك لەهۆکانی روخان و هەرەسی قەوارەکە، لەبەرئەوە کەڕاستەوخۆ کاری کردە سەر وروو متمانەو گیانی بەربەرەکانیی کۆمەڵانی خەڵك، بەڵکو گیانی بەربەرەکانیی و وره‌ی پەك خست، بڕوا بەخۆو بەهێزی خۆ روخاو گیانی بڵاوەپێکردن و خۆپاراستن باڵی بەسەر خەڵکیدا کێشا، تا ئەو ئاستەی کەتەنانەت گیانی بەربەرەکانیی لای خەڵکە خۆ ئامادەکردووەکەش بمرێت... ئەوانەی بیریان لەبەرگریی دەکردەوە بەناچاریی وازیان هێنا.. هەرچەندە لەدوا کۆبونەوەدا بۆ بڕیاری چارەنوسساز، زۆربە لەگەڵ بەرگری بوون کەچی زۆری نەبرد گیانی خۆبەدەستەوەدان بڵاوبووەوە، پاشەکشەو راکردن دەستی پێکرد، پێشەواش بڕیاری خۆیدا، بۆچی ئەو بڕیارەی دا؟ لەبەرچی ئەڕای کۆمیتەی ناوەندی وەرگرت و نەیەقسەی کەسیشی کرد؟ بۆچی گوێی لەدەنگی مەترسیی چونە بەردەستی دوژمن نەگرت؟ کە تەنها وەڵامیشی!"لەسەر مانەوە ناچن و دەمانکوژن، بەڵام پێم خۆش نیە گەلەکەم بەجێ بێڵم و دەمەوێ لەناو ئەواندا بمرم...)(13)

ئەم وەڵامە لەو ساتانەدا لایەك لەجۆری بیرکردنەوەی پێشەوا شیدەکاتەوە، چونکە دوو ئەلتەرناتیڤی تری لەبەردەمدا بوو، ئەویش یاکشانەوە بۆ خۆدەربازکردن، یان بەربەرەکانیی چەکداران و ڕێگەگرتن لەئەرتەشی شا کە مەهاباد داگیر بکاتەوە...

هۆو هۆکارەکانی دیارەی خۆبەدەستەوەدانی پێشەوا زۆرن و رەنگە هەر کەسێکی تری تێگەیشتوو لەباروودۆخەکەو ژیاوی ناو رووداوەکان، لەجێگەی ئەو بوایە هەر ئەو رێگەیەی هەڵبژاردایە، وەك روونتر لەجێگەی خۆیدا باسیی دەکەین... بەڵام ئەوەی

لێرەدا پێویستی بەگوتنە: پێشەوا پەیمانەکەی خۆی بردەسەرو لەگەڵ گەلەکەیدا مایەوە... هەر وەك چۆن لەکاتی پێویستدا لەخەباتدا بوو، لەمەیدان چۆڵکردنیشدا لەگەڵ خەڵکەکە مایەوەو خەیانەتی بەبەڵێن و خەڵك نەکرد، لەو رێگە هەڵبژاردنەشدا کەمەیزانی و دەیگوت" لەسەرمانەوە ناچن و دەمانکوژن" دوا هەناسەی لەسەر سێدارە دایەوەو دڵی گەورەی لەلێدان خرا. ئەو خۆبەختکردنە، لەو رۆڵ و بەو رێگەوە کردەوەیە، دیسان هەر کارێکی شۆڕشگێڕانە بوو ئەگەر تاریکستانی ناو بۆشایی و هەڵەو ناکۆکی و لاسەنگیی و خیانەتەکان و ئایندە نادیارەکە لەگەڵ هۆکارەکانی تردا رەچاو بکرێن... رەنگە هەندێ کەس و یەك لایەنە کارەکە بنرخێنن و سەرەنجامەکانی ئەلتەرناتیڤی دووەم نەمێنێتە پێش چاو، بەڵام بۆ گەیشتنە راستییەکان دەبێت باروبۆخەکە بەوردەکارییەکانییەوە، هەلومەرجەکان کەموکورتی و بۆشاییەکان هەمووی لەبەرچاوبن... بێگومانیشە کەمەر لایەنێکی لێکدانەوەکە بۆ ماوەکە بکرێت وا لەهیچ بارو حاڵەتێکدا لەنیشتمانپەروەری و دڵسۆزی و ئازایەتیی پێشەوا کەم ناکاتەوە نەك هەر لەبەر گیانی خۆدانان و قوربانییە گەورەکە، بەڵکو لەبەرئەوەش کە وەفادار بوو بەبەڵێن و بەمیللەتەکەی(سەرهەنگ ئەمیر پەروێزی) فەرماندەی ژاندارمەری مهاباد، چەند ساڵ پاش شکانی جوڵانەوەی کوردستان و ئازەربایجان، لەسەر ئیعدامی قازی محەمەدو هاوڕێکانی لەگۆڤاری ژمارە پەنجای اطلاعاتی مانگانەی چاپی تاراندا نوسیبوی: " دەرۆژ لەپێش لەدارادانی قازیدا، چەند کاربەدەستی پایەبەرزی باڵوێزخانەی ئەمریکا لەتاران، لەگەڵ سەرهەنگ (پارسی تبار) ئەفسەری قشونی ئێران دەچنە لای قازی محەمەد، کاربەدەستانی ئەمریکایی بەقازی محەمەد ئەڵێن: (ئەگەر مەسەلەی کورد بەگوێرەی سیاسەتی ئەمریکا بەڕێوەبەری، وەسیاسەتی ئەمریکا لەناو کوردەکاندا بڵاوبکەنەوە، لەکوشتن رزگار دەبی) قازی محەمەد لەوەڵامی ئەمریکاییەکاندا دەڵێ: "من دوو ڕونیم، چاویشم چاك دەبینێ، من دەزانم ئێوە چیتان لەمن دەوێ، بەڵام من بیروباوەڕو مەسەلەکی خۆم ناگۆڕم، من ناتوانم خەیانەت لەنەتەوەکەم بکەم لەو رێگایەی کەگرتوومەتە پێش ناگەڕێمەوە"(14)

ئارچی روزڤلت ئەفسەری موخابەراتی لەسەفارەتی ئەمریکا لەوسەردەمەدا، ریوایەتێکی تر دەگێڕێتەوە، وەك لەشوێنی خۆیدا دەیخوێنینەوە، کەلەوەدا هەوڵی

بێ‌مەرجی خۆیی و سەفیرەکە باسدەکات و دەڵێ ئەخات کە چۆنیش بێ ئەنجام بووە جگە لەوەی شا گلەیی دڵۆشی پێدابوون...

گۆڤاری "رۆژگاری نوێ" لەژمارە 15ی مانگی نیسانی 1947 چاپی مۆسکۆ نوسیبوی:

"جاسوسەکانی ئیستعماری ئینگلیزو ئەمریکا لەگەڵ قازی محەمەد گەلێکیان هەوڵدا، بەڵام کاتێك کە دیتیان ناتوانن قازی بۆ لای خۆیان رابکێشن و بیکەنە خائینی نەتەوەی کورد، فەرمانی کوشتنیان دا..."(15)

رۆژنامەی ئیزڤیستیای سۆڤیەتیش لەژمارە 20-ی نیسانی ساڵی 1947 بەبۆنەی خنکاندنی پێشەواو هاوەڵەکانی نوسیبوی:

"رابەری هەرە بەرێزو بەنفوزی کورد(قازی محەمەد، سەدری قازی، سەیفی قازی) بۆیە کوژران، چونکە ئامادەنەبوون کەنەخشەی ئیستعماری ئەمریکاو ئنگلیز لەبارەی کوردستان قبوڵ بکەن.

ئەمریکاییەکان بۆئەوەی نەخشەکانیان دەرنەکەوێ بۆ کوشتنی قازییەکان بەپەلە بون..."(16)

ئەو سۆزو پەرۆشەی رۆژنامە رەسمییەکەی سۆڤیەت لەگەڵ سیاسەتە پەیڕەوکراوەکەو شێوەی کێشانەوەی لەشکری سورو پەیمانی نەوت و هەڵنەدان لەسەر دڵگیرکردنەوەی مەهابادو قسەکانی ناو نامەکەی ستالین، کەلەجێگەیەکی تردا دەبینرێت، ناگونجێن..

لەسەرهەڵدانەکەش، ئەوە بوو کەتاران بەمەبەستەکانی خۆی گەیشت و رەفزی قبوڵکردنی پەیمانی نەوتی کرد، بۆیە ئەو دوو حاڵەت و هەڵوێستە ناکۆك و دژ بەیەکن و زیاتر لەبەرژەوەندییە تەسکە سیاسیی و ئابورییەکانەوە سەرچاوەیان هەڵگرتبوو...

ئەوەش کە(سوارە) بەدوا وتاری پێشەوا لەفەلەمی داوەو لەگۆڤاری روناهی‌دا بڵاوی کردۆتەوە، لەناو رۆژنامەی کوردستان و بەڵگە نامەکان کەتائێستا بەردەست کەوتوون نابینرێ و لەشێوەی نوسینەکەش گومان پەیدا دەبێت..(17)

زیاتر لەوانەش رێڕەوی رووداوەکان ئەوە دەردەخەن کەلەو رۆژگارەدا گوڕانە زۆر کوتوپڕەکان بۆ حزبی دیموکرات و بۆ سەرکردایەتی کۆمار بەشێوەیەکی چاوەڕوان

نەکراو بون پێشەوا ماوەی ئەوەی نەبووە کە وتارێکی لەوبابەتە بۆ کۆمەڵانی خەڵك بدات، چونکە هەر دوای کۆبونەوەی مزگەوتی سور، هەر زوو خۆبەدەستەوەدان و گیانی دەستبەرداربوون لەبەرگریی بڵاوبووە، دوور نییە ئەم گۆڕانانە هەڵوێستی کۆبونەوەکەی پێ پێچەوانەکردبێتەوە... هەرچی چۆنێك بێت پێشەوا قازی محەمەد، لەگەڵ ئەو هەنگاوو هەڵەیەشدا، پێشەوایەکی بێوێنەی سەردەمی خۆی بو، لەفیداکاریشدا ئەستێرەیەکی گەشی ئاسمانی کوردستان و سەر کاروانی شەهیدانی رێگەی سەرفرازیی نەتەوەی کوردە. لەژیانیدا پێشەوای ئازادیخوازو تێکۆشەران بوو، بۆ مردنیش رابەرو پێشەوای شەهیدانی رێگەی سەرفرازیی بوو..

-6-

باش نەناسینی دۆست و دوژمن و زوو باوەڕکردن بەدوژمن

بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی شۆڕشگێڕانە، دەبێت خاوەن تیۆرییەکی زانستیانەو ستراتیجێکی لێکۆڵراوە بێت، رێکخراوەیەکی لەو بابەتە لەبارودۆخی ناوخۆو هەرێم و جیهان دەگات و دەزانێت جێگەی ململانێ و دروشم و ئامانجەکانی بزوتنەوەکە کوێیەو چۆن مامەڵە لەگەڵ واقیعەکەدا ئەکات. لەخۆی و رەخسیویی هەلومەرجەکان و دۆست و دوژمن و هاوپەیمانەکانی دەگات، دوژمنی سەرەکی و لاوەکییەکان دەناسێت و بەو پێی ناسینە نەخشەو تەکتیکەکانی خۆی دادەڕێژێت.

سەرکردایەتی کۆمارو حزبی دیموکرات بەتاقیکردنەوەیەکی وادا تێپەڕ نەبوو بون، ئەزمونی ئەو جۆرە ململانێیەیان نەبوو، شارەزاییەکی ئەوتۆیان لەئەڵقەی ململانێ ئاڵۆزو گرنگەکاندا پەیدا نەکردبوو...

"بێ ئەزمونی کاربەدەستانی کۆماری کوردستان لەوەدا دەردەکەوێ کەپاش ئەو هەمو تاقیکردنەوە تاڵە مێژوویی‌یە کەگەل کورد بەدرێژایی خەباتی خۆی دەستی کەوتبوو، تاڕادەیەکی زۆر فریوی قسەو وادەو بەڵێنی حکومەتی کۆنەپەرستی تارانیان خوارد، کە گوایا حکومەتی شا وەزعی کوردستان تێك نادا..."(18)

لەو کاتانەشدا رژێمی شا لەگەڵ ئەنجامدانی نەخشەو پیلانەکانی خۆی خەریك بو، ئاشتی و گفتوگۆ لای ئەو بۆ کات بردنە سەرو بۆ پێکەیاندنی هەلومەرجی روخاندنی کۆمار بوون، خۆ لەڕاستیشدا تاران هیچ جۆرە بەڵێن و گفتێکی نەدەدا

کەپێوەندیی بەداخوازییەکانی کوردەوە هەبێت، کەچی سەرکردایەتی کورد، لەناو بێروبۆچوونی خۆی و گوشاری ڕووسەکاندا، لەناو هیواو ئاواتی بێ بنچینەدا دەژیا، بەدڵپاکی و نیازچاکی دەجووڵایەوە، بۆ سەلماندنی ئەمە با سەرنجی یەکێك لەنامەکانی پێشەوا بدەین کە بوو بوو بەستراتیجی سەرکردایەتی کۆمار:

"آغای فەرماندەی هێزی بۆکان و منطقەی سرا هەر کارێکی جزئی ئەکەن لەگەڵ ئەوضاع بین المللی تطبیق بکری ج جای کاری مە کلیە لەبەرئەوەی ئەممجبورین لەری صلحەوە تاممکن بێ ناتوانین بەرێ دیدا بڕوین ئەو تاخیرە ای وەیە دەنا ئەمن لەتو بەپلەترم. لەحاتن عائلە گەلەك خۆشحالم کە بەسلامەتی نجاتیان بوە لەلایەك غمگینم کە تا کەنگی کورد دەبی مالکی جێگای خوی نەبی خدا رحمیکی بکا[*] ۱۹

محمد قاضی

ئەو نامەیە بۆ جەنراڵ حەمەڕەشید خان فەرماندەی هێزی بۆکان و مەنتقەی سەرا نێررا بوو، ئەم فەرماندەی چوار لقە سەرەکییەکەی هێزەکانی بارزانییەکان و ئەفسەرانی کوردی عێراق و چەکدارانی خۆی دەکرد، ئەم بەردەوام لەو جۆرە گفتوگۆیە ناڕازیی و نائارام بوو، بەنامەو سەردان ئەو ناحەزایەتییەی خۆی بۆ ئەوجۆرە گفتوگۆیەو فروفێڵی دەستەو دایەرەی شا، بەڕوونی دەردەخست... چونکە هەر لەساتەکانی وتووێژدا، ئەفسەرانی ئەرتەش لەگەڵ کاری دژ بەئاشتی و بۆ ڕوخاندنی کۆمار خەریك بوون، بەنامەو بەخەڵك ناردن، پەیوەندییان بەلێپرسراو خەڵکی خاوەن نفوزەوە دەکرد تالەخشتەیان بەرن، تابەهەرەشەو گوڕەشە یان بەکڕین ڕیزەکانی کورد تێکبدەن... دەیان نامەی: سرلشکر رزمارا رەئیسی ستادی ئەرتەش، سەرتیپ هەمایونی فەرماندەی لەشکری چواری کوردستان، سەروان سولر منصور پور، سەرهەنگ غفاری و گەلێکی تر، دەنێردران بۆ ئەم لێپرسراوی پێشمەرگەو سیاسیی و ئەو سەرەك تیرەو خێڵ، بۆ ئەو مەبەستەی خۆیان، سەدان جاسوس و بەکرێگیراویان لەناوچەکەدا بڵاودەکردەوە.

باش دەستنیشان نەکردن و تێنەگەیشتن لەسروشت و کەرەکتارو ئەقڵ و نەخشەی بەرامبەر هەر ئەو حاڵەتە دەخولقێنن کەلەساتەکانی دواتەمەنی کۆماردا خولقا...

---

[*] بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، د. ج.ك، ب1-1992

-7-

ناکۆکی و ناتەبایی ناو ریزەکانی گەل

یەکێتیی بەو کارو ئیرادەو ئامانج و رێبازی خەبات، لەهەر حزبێکدا، چەند مەرجێکی بنچینەیین بۆ ژیان و گەشەکردن بەرەو پێشچوون و سەرکەوتن، هەر بۆشاییەك لەولانەدا هۆیەکی ئاسان لێکداترازانی ئەوحزبە دەهێنێتە ئاراوە، هاوبەشیی بەرژەوەندییە نیشتمانیی و سیاسیی و ئابووریی و نەتەوەییەکان بەهوشیاریی سیاسیی و نەتەوەیی.

بنەما گرنگەکانی ئەو یەکێتییە لەحزب و کۆماردا دەرەخسان کە لەو سەدەمانەدا پێنەگەیبون، کۆمارەکەش لەسەرەنجامی خەباتێکی دوورودرێژی بەئەزمون نەهاتبووە ئاراوە، بۆیە تێکۆشەرو لێپرسراوانی حزب و کۆمار لەناو بوتەی خەباتێکی وادا نەهاتبونە مەیدانەوە کەنەیەڵن دەستکەوتەکەیان ولناسان لەدەست دەربهێنن..لەبەرئەوە گەلێ لەکێشە کۆمەڵایەتی و ناکۆکییە خێڵەکییەکان بێ چارەسەری بنەرەتیی مانەوە، نەدەتوانراو ئەو دەرفەتەشی نەبوو گرفتە ئابوورییەکان چارە بکەن، شەڕو ئاژاوەو ململانێی ناو هۆزو خێڵەکان و سەرەك هۆزەکان ساردی و دوودڵی و ناحەزیی و دووبەرەکیی و دوژمنایەتیی، شاراوە نەبوون.. چەند ناوەندێکی هێزو قودرەت لەدەری سەرکردایەتی حزب و کۆمار رۆڵی چاوێنییان نەبینی لەناوچەکانیاندا، لەدرێژەدان بەناکۆکی و ململانێ و هەوڵی جێگیرکردنی نفوزو دەسەلات و دەستکەوتی خۆیان.. ئەو ناکۆکی و ناتەباییانە لەرۆژانی دوایی و کۆتاییەکانی تەمەنی کۆماردا بەزەقی دەردەکەوتن..ئەگەر سەر حسابی خێڵ و تیرەکانی دەری بازنەی کۆماریش بکەین کەچۆن سەرقاڵی کۆمەك بوون بەرژێمی حەمەڕەزا شاو لەدژی کۆمارو هۆزە نیشتمانپەروەرەکان کاریان دەکرد، وا زیاتر مەترسیی و هەڕەشەی ئەم فاکتەرەمان بۆ دەردەکەوێت...

بۆ باشتر حاڵی بوون لەهەندێ لایەنی ناکۆکییەکان سەرنج لەم یاداشتەی سەر کونسوڵی سوڤیەت لەماکۆ بدەن.

22ئاگوستی 1946

یادداشتی وتووێژی سەر کونسولی یەکێتی سۆڤیەت لەماکۆ سەلومین و.ی

2ی ئاگوستی ئەمسال سەرۆکی دەوڵەتی کوردستان قازی موحەممەد لەگەڵ نزیکەی چل نەفەر کە زۆربەیان پیاوی ئایینی بوون، هاتە ماکۆ، بۆ رۆژی دوایی قازی هاتە کۆنسوڵخانەو لەوتووێژدا بەکورتی مەبەستی گەشتەکەی خۆی بۆ ناوچەی ماکۆ راگەیاند، مەبەستی ئەو بەکورتی ئاشنابوون لەگەڵ کاروباری پارتی دیموکراتی کوردستان* لەناوچەکەو چارەسەرکردنی ناکۆکیێکی گەورەیە کەلەنێوان سەرکردەی هێزەکانی کورد هەیە.

هەروەها چەند کۆبونەوەیەکی ئامۆژگاریانە بەبەشداری سەرۆک خێڵەکانی کوردو لێپرسراوانی رێکخراوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان سازدەکات. وەك قازی موحەممەد رایگەیاند بەداخەوە تائێستا زۆربەی پیاوە ناودارەکانی کورد هەست بەئەرکی سەرشانی خۆیان ناکەن‌و هەر خەریکی گێرەوکێشەی نێوان خۆیانن بۆ بەشکردنی دەسەڵات‌و دەست بەسەرگرتن کەلەخۆبوردنێکی زۆری دەوێ بۆ کەمکردنەوەو لابردنی ئەو ناکۆکیانە. بەلەپێشچاوگرتنی ئەوەی کە ئاسۆی بیرکردنەوەیان تەسکەو بەگشتی نەخوێندەوارن‌و کارکرد لەگەڵیان زۆرگرانە....

دوای درێژەدان بەقسەکان:

راگەیاندن‌و وتەکانی قازی موحەممەد لەکۆبونەوەکەدا بوو بەهۆی ئارازی بوون‌و بێ باوەڕی هێندێ گەورە پیاوی کورد کەلەبەرئەوە هاتبوون بۆ کۆنسوڵخانەی ئێمە بۆچوونەکانی قازی روون بکرێنەوە شتێکی سروشتییە کە کاربەدەستانی کۆنسوڵخانە، پێشنیارو ئامۆژگاریان کردبوون کە سەبارەت بەو پرسیارانە بچنە لای دەوڵەتی کوردی خۆیان، جگە لەوە سەرۆکی دەوڵەت ئێستا لەشاری ماکۆیە.

دوای نانی نیوەڕۆ.. خاتوونی تەمیوری بەشانازییەوە لەبەرهاتنی قازی موحەممەد میواندارییەکی رێك خستبوو. قازی لە 4ی ئاگوستی رۆیشتەوە بۆ شاری خۆی. کاتی هاتنی قازی موحەممەد بۆ ماکۆ هیچ هەراوهورییایەك لەلایەن ئازەربایجانییەکانەوە روی نەدا.

کاربەدەستانی خۆجێیی ئازەربایجان لەکاتی هاتنی قازی هەموو هەوڵی خۆیان بەرکارهێنا تاکو پێشوازی‌و هاتنەکەی قازی موحەممەد بەرێزو بەشکۆوە بێت.*

---

* لێرەو لەجێگەکانی تر مەبەستی وەرگێڕ لە"پارتی دیموکراتی کوردستان" حزبی دیموکراتی کوردستانە.

* بڕوانە تەلاسیار هەورامی، هەصان سەرچاوە، گۆڤاری ژمارە25-1998.

-8-

مانەوەی رژێمی دەرەبەگی و سستمی خێڵەکی و
دواکەوتوویی کۆمەڵگەی کوردستان

کۆمەڵگەی کورد لەسەردەمی کۆماردا، نەخوێندەوارو هەژارو دواکەوتوو بوو، زیاتر لەسەدا نەوەدی بێسەوادو هەژار بوون، قورسایی رژێمی دەرەبەگی و سستمی خێڵەکی و نەریتە کۆنەکان لەلایەن ئەو دەستە کەمەی کۆمەڵگەوە بەسەر دانیشتوانی جوتیارو خەڵکی هەژاردا سەپێنرابوون.. دەسەڵاتی هێزەکانی زۆر لەئاغاو بەگ و خان و خاوەن موڵکە گەورەکان و سەرەک هۆزەکان، نوێنەری رژێمی شابوون، بۆیە دەسەڵاتە-سیاسیی و ئابورییەکانیان لەدەستدا بوو، لەبەرئەوەش کە کۆمەڵی کوردەواری داگیرکراوو چەوساوە بوو، ئەوانەش لەدەری بازنەی پەیوەندییەکانی ناو کوردەواریی بوون، وابەستەی بەش و چینە بالادەست و حوکمڕانەکان بوون، بەفرمانی ئەوان دەجوڵانەوە.. بۆیە چەند جۆر چەوساندنەوە بەسەر زۆربەی هەرە زۆری کۆمەڵگەی کوردستاندا سەپێنرا بوون، هەر لەدەسەڵاتی زەوتکەری ئیمپریالیزمەوە تا بەش و توێژێلی سەرەوەی چینی دەسەڵاتدارو دەرەبەگایەتی و عەشیرەتگەریی ناوخۆ. کە ئەوانەش هۆی سەرەکیی نەخوێندەوارو هەژارو برسیکردنی خەڵکەکەبوون..بۆیەو لەبارودۆخێکی ئاوادا زەحمەت بوو دەستکەوتێکی نەتەوەیی وا گەورە بپارێزرێت و بەرامبەر داگیرکەر درێژە بەخەبات بدرێت، بزواندنی جەماوەر بۆ کارێکی واشۆڕشگێڕو گرنگ هەر موعجیزەی گەرەک بوو نەک شتێکی تر. بەتایبەتی لەهەلومەرجێکدا کە ئەو هۆو فاکتەرانەی تریش لەئارادا بوون.

-9-

لاسەنگیی لەچەك و ئازوقەو تفاقی پێویست و لەڕوی ئابوری و داهاتیشەوە

هەرچەندە یەکێتی سۆڤیەت پاڵپشت و یارمەتیدەرو هۆی سەرەکیی دامەزراندن و ژیانی کۆماری کوردستان بوو، بەڵام ئەوانە لەسنورێکی زۆر تەسکدا بوون، لەوەش خراپتر، ئەوە بو کەتاڕادەیەکی زۆر کۆماری کوردستان لەڕوی ئابوری و یارمەتییە بنچینەییەکانەوە ئەوقی تەوریز کرابوو، لەزۆربەی زۆری حاڵەتەکاندا و تەنانەت بۆ پێداویستە بچوکەکانیش دەبوو ڕوو لەئازەربایجان بکرێت.. ئەوەش کە دەگەیشتە دەســـت ســـەرکردایەتی کۆمـــار کـــەم بـــوون، چارەســـەری کێشـــە سەرەکییەکانیان پێنەدەکرا...

بۆیە لاسەنگییەکی گەورە لەنێوان تاران و مەهابادا هەبوو، بەبەراورد لەگەڵ کۆمارەکەی کورد، ئەو پڕ چەك و تفاق و پارەو پوڵ و چەکی قورس و دەستبەرەڵا لەڕوی مامەڵەی سیاسی لەگەڵ ئازەربایجانی سۆڤیەت و لێپرسراوانی ڕووس، ئەمیش لەحاڵەتێکی تەواو پێچەوانەدا بوو.. بۆیە ئەرك و زەحمەتییەکی زۆر کەوتبووە سەرشانی جەماوەری شارو دێهاتەکان، نەبوونی چەکی پێویست و بێ تفاقییەکی زۆر لەسوپاو ڕیزەکانی پێشمەرگەدا هەبوو، پێویستییەکان لەو ئاستەدا نەبوون کە لەملانێیەکی درێژخایەندا و بەبێ پشتو پەنا کورد بەرامبەر هێزەکانی داگیرکەر بوەستێت، هەرچەندە نەبەردییەکانی بەرە گەرمەکانی شەڕ بەچەندین سەرکەوتنی کورد کۆتاییان هات، بەڵام ئەوانە لەبارودۆخێکدا بوون کە هێزەکانی تاران نەیاندەتوانی هێرشی تەواو بۆ داگیرکردنەوەی پایتەختی کۆمار بکەن، دیارە ئەوەش زیاتر لەترسی لەشکری سور بوو، چونکە لەشکری سوور ڕێگر بوو، داخوازییەکانی ئەفسەرانی ئەرتەشیان ڕەتدەکردەوە بەتایبەتی نەخشەو پیلانەکانیش نەگەیشتبوونە دواپلەی هێرش. کۆماریش سەرچاوەیەکی داهاتی نەبوو کە ئەو پێویستییانەی پێ دابپۆشرێن، توانای کات و زەمینەو ئەقڵی خوڵقاندنی ئابوریی دەوڵەتیش لەئارادا نەبوون... ئەگەر سەرنجێکی خێرا لەڕەوتی ڕووداوەکان و

بەرەکانی جەنگ‌و کاروکردنەوەی وەزارەتەکان بدەین‌و بەڵگەنامەکانی سەردەمەکە بخوێنینەوە، واڕاستیی ئەو بۆچون‌و لێکدانەوانەمان بۆ دەسەلمێ[*]

-10-

سیاسەتی چەوتی یەکێتی سۆڤیەت‌و کشانەوەی لەشکری سور لەئێران

لەپرۆسەی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان-دا پەیوەندیی چارەنوسسازی یەکێتی سوڤیەت‌و بوونی لەشکری سور لەناوچەکەدا، روون‌و ئاشکرا بوو، هەر ئەوەش بوو کەرێگری ئەرتەشی تاران بوو بۆ هێرش‌و جەنگێکی رووبەڕوو، زیاتر لەوە حکومەتی قوام‌ولسەلتەنە کاری بۆ ئەنجامدانی نەخشەکەی دەکرد، تا لەسەرەنجامی نەخشە سیاسییەکان‌و بۆ ئەنجامدانی داخوازییە نەوتی‌و ئابورییەکان بەمەبەستە سەرەکییەکە، بگات چونکە لەو موعادەلە سیاسی‌و ئابورییە گەیشتبو کەکاری دیپلۆماسیی سەرەتاو زەمینە خۆشکەرە بۆ دواکار کەلەڕوی سەربازییەوە کۆتایی بەئاڕامییەکان دەهێنرێت، وشکردنی سەرچاوەی ئابوریی‌و ژیانی ناو ئەو قەوارەیەو کێشانەوەی لەشکری سور بەئامانجی سەرەکیی دادەنرا..

کاتێك پەیمانی نەوت ئیمزاکراو دەستکرا بەکشانەوە، هیچ جۆرە نەخشەو یارمەتییەك نەبوو، نەك هەر چەکێکی وا بۆ هەردوو کۆماری کوردستان‌و ئازەربایجان بەجێ‌نەهێڵرا تابەرگری پێبکرێت، بگرە ئەو چەند تۆپەش کەدرابوو بەئازەربایجان، لێیان وەرگیرایەوە..

دەشگوترێ، گوایا نوێنەری بازرگانیی روسەکان لەمەهاباد(ئەسەدۆف) لەکاتی چۆلکردنی ناوچەکەدا لەوەڵامی ئەوەدا کەپێیی گوتراوە: وازهێنان لەمەهاباد لەو کاتە ناسکەدا خیانەتە لەکورد...گوتویەتی" باری کۆماری مەهاباد ئێستا بۆتە کێشەیەکی دەولەتان"(20)

---

[*]- بڕوانە مەحمود مەلا عززەت بەرگەکانی د.ج.ك(1و2و3) 1992، 1995، 1997.

-دیسان بڕوانە ئەفراسیاو هەورامی، گۆڤاری گزینگ.

ئیتر ئەو هەڵوێستەو بڕیارە لەبەر گۆڕانی باروودۆخی ئێران بێت، لەبەر پەیمانی نەوت و بەڵێنەکانی زلهێزەکان بۆ چۆڵکردنی ئێران لەدوای جەنگ بێت، یان لەبەر ترسی شەڕێکی نوێ و هێلاکی سۆڤیەت و هێزەکانی بێت کەلەسەرەنجامی جەنگە وێرانکارییەکەی هیتلەر دووچاری بوبوو، یان هەر هۆیەکی تر بووبێت، ئەنجامی ئەو دوو کۆمارە واناسان لەبەردەم هەڕەشەی ئەرتەشی شاو زلهێزە هاوپەیمانەکانی بەجێبهێڵرێن.

نامەکەی ستالین بۆ پێشەوەری جەخت لەسەر ئەو بۆچوونانە دەکەن کە دەگوترا هۆی کێشانەوەی لەشکری سور: پەیمانی نەوت، سەرکەوتنی دیپلۆماسیێتیی قەوام‌ولسەڵتەنەو هەڵخەڵەتاندنی رووسەکان، تێنەگەیشتنی سۆڤیەتەکان لەفروفێڵی سیاسەتمەدارانی ئاران بوو...

لەکشانەوەی لەشکری سور لەئێران و خولقانی هەڕەشەی راستەوخۆ لەسەر ئازەربایجان، دیارەکە پێشەوەری رەخنەی توندی لەو هەنگاوە گرتبێت، چونکە وەڵامەکەی ستالین بەرگری لەکشانەوەی لەشکری سورو هەڵوێستی سۆڤیەت دەکات. لەبەشی دوایی خاڵی سێیەم و لەخاڵی چوارەمی نامەکەدا ستالین دەڵێت:

"... تاکتیکی ئێمە لەو کەینوبەینەدا دەبێ چ بێ؟ من وابیردەکەمەوە کە ئێمەی دەبێ لەم تێکهەڵچوونە کەڵك وەرگرین بۆ ئەوەی قەوام لەو بڕیارەی پاشگەز نەبێتەوە. دەبێ پشتی بگیرێ تا لایەنگرانی ئینگلیسی وەلاخرێن و بەم چەشنە هێندێك بۆ دیموکراتیزەکردنی ئێران پێك بێنرێت. هەموو ئامۆژگارییەکانی ئێمە بۆ ئێوە لەو ئەساسەرا سەرچاوە دەگرێ، بەلام دەکرێ تاکتیکێکی دی بگرینە پێش: واز لەهەموو شتێك بهێنرێت و پێوەندی لەگەڵ قوام بپچڕێت و بەم چەشنە سەرکەوتنی لایەنگرە کۆنەپەرستەکانی ئینگلیس مسۆگەر بێت، بەلام ئەوە تاکتیك نییە بەڵکو نەزانینە، ئەمە لەڕاستیدا خیانەت بەگەلی ئازەربایجان و دیموکراسیی ئێرانە."

"چوارەم: ئێوە لەوانەیە بڵێن کە ئێمە لەسەرەتادا ئێوەمان گەیاندە ئاسمان، بەلام دوایی پشتمان بەردان و ریسوامان کردن. ئەگەر وابێ، جێی سەرسوڕمانە، بەلام لەڕاستیدا چ رووی داوە؟ ئێمە لێرە شێوەی دیاریکراوی شۆڕشگێرانەمان بەکارهێناوە کەلای هەموو شۆڕشگێڕێك روون و ئاشکرایە، بۆ ئەوەی بتوانین خۆمان لەگەڵ ئەو هەلومەرجەی ئێران بگونجێنین و لانی کەمی داخوازییەکانی بزووتنەوە

جێبەجێبکرێت، پێویستە لەداخوازی کەمەوە دەست پێبکرێت و پێشڕەوی بکرێت و بۆ حکومەت مەترسی دروست ببێت و پاشەکشەی پێبکرێ، بەڵام ڕاکردنتان بۆ پێشەوە، لەباروئۆخی ئێستای ئێراندا ڕێگەتان پێ نەگرێ بەو داخوازیانە بگەن کە حکومەتی قەوام ئەمڕۆکە ناچارە جێبەجێیان بکات. ئەمە یاسای بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەیە، بەڵام لەسەی ریسواکردنی ئێوە بەهیچ شێوەیەك لەگۆڕێدا نییە. جێی سەرسووڕمانە ئەگەر ئێوە وابیربکەنەوە، کە ئێمە ئیتر ئێوەمان ریسوا کردووە. بەپێچەوانەوە ئەگەر ئێوە ژیرانە بجووڵێنەوە، بەپشتیوانیی مەعنەویی ئێمە بەو داخوازیانە دەگەن، کە ئاماژەم پێکردن و زۆربەیان لەمەلومەرجی ئازەربایجاندا هەیە، هەم ئازەربایجانییەکان و هەم ئێرانییەکان وەك پێشڕەوانی بزووتنەوەی پێشکەوتوخواز-دیموکراتیك لەرۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دوعای خێرتان بۆ دەکەن.

ی ستالین 8ی مای 1946 [*]

ئەو بۆچوون و بڕیار سەپاندنانەی ستالین ئەم بۆچوون و هەڵوێستە ئەقڵی ئیستیعمارگەری و سەپاندنی خواست و بەرژەوەندیی ئێوە هەڵدەهێنجرێت:

1-دەستکەوتی نەوت بەو پەیمانەی _ لەشوێنێکی تری ئەم بەرهەمەدا دەقەکەی خراوەتە پێش چاو_ بۆتە سەنتەری سیاسەتی یەکێتی سۆڤیەت بەرامبەر بەئێران و ئازەربایجان و کوردستان....

2-لاخستنی بەرژەوەندیی گەلی چەوساوەو میللەتانی داگیرکراو، لەگەڵیشیدا پاڵپشتیکردنی حوکمێکی کۆنەپەرستانەی ئەوتۆیە کە ستالین خۆی هەر لەو خاڵی دووهەمەی نامەکیدا بڵێت:" ئێمە کێشەمان دەگەڵ حکوومەتی "قەوام" و لایەنگرانی ئینگلیس هەیە، کە کۆنەپەرستانەترین داروودەستەن لەئێراندا. رابردووی کۆنەپەرستانەی قەوام هەرچۆنێك بووە. ئێستا ئەو ناچارە بۆ بەرگری کردن لەبەرژەوەندییەکانی خۆی و پاراستنی حکوومەتەکەی، هێندێك ریفۆرمی دیموکراتییانە بکات و بەدوای پاڵپشت لەناو هێزە دیموکراتەکانی ئێراندا بگەڕێت..."

---

[*] بڕوانە ئەفراسیاو هەورامی گۆڤاری گزینگ ژمارە 13

ئەوەش بەپێچەوانەی بۆچوونەکەی ستالین، خۆی ئاشۆڕشگێڕانەو بگرە کۆنەپەرستانەش بوو، لەوەش زیاتر پشتتێکردن و ڕسواکردنی هەردوو گەلی ئازەری کورد بوو.

3-لەو نامەیەدا لەلێکدانەوەی ئایندەی ڕووداوەکانی ناو ئێران و چارەنووسی گەلانی ئێران، لەدوورو نزیک باس لەکورد ناکات.

4-ویستویەتی دیکتاتۆرانە ڕاوبۆچوون و بڕیارەکانی بەسەر پێشەوەریدا بسەپێنێت، تا ئەو ئاستەی کە پێچەوانەی قسەکانی ستالین خۆی بەخیانەت بەگەل دابنێت...

5-ئەو هەڵوێستەی کە بڕیاری پاڵپشتیکردنی بانگەشەی هەردوو کۆماری ئازەربایجان و کوردستانی لەدواوە بوو، ئەو مانۆڕە سیاسییە بوو کە تەنها بۆ گوشارخستنە سەر تاران بوو تا ناچاری بکات مل بۆ خواستەکانی مۆسکۆ دابنەوێنێت و ئیمتیازی نەوتی بداتێ.

6-ئەو ئامۆژگارییانەی ستالین... مانای داوای ڕاستەوخۆیە بۆ هاوکاریی تاران کەلەڕاستیدا تاران بەکەمتر لەخۆتەسلیمکردن ڕازیی نەدەبوو.

7-ئەوەش هەمان ئەو بۆچوونانە دەسەلمێنن کەدەگوترا: مۆسکۆ ئاگاداری تەورێزو مەهابادی کردووە کەلەهاتنی ئەرتەشی تاراندا، پێشی پێنەگرن.

8-لەکشانەوەی لەشکری سوورو وەرگرتنەوەی ئەو چەند چەکە قورسەی بەئازەربایجانیان دابوو، بۆ بێهێزکردنی هەردوو کۆمارەکەو بۆ لاوازکردنی گیانی بەرگری بۆ خۆتەسلیمکردن بەتاران و مەرجەکانیی بووە...

9-هەمان ئەو سیاسەتە لەزۆربەی وڵاتانی تردا پەیڕەوکرا، بۆیە بزوتنەوەی نیشتمانیی و ڕزگاریخوازیی زۆر لەگەلانی چەوساوە لەباربراوو حوکمی دیکتاتۆریی بەناو نیشتمانیی ڕەواجی پێدرا، لەگەڵیشیاندا پەروباڵی بزوتنەوەی کۆمۆنیستی و سۆسیالیستیی لەزۆر وڵاتاندا کرا، لەگەڵیشیاندا هۆیەکی گرنگی ناو هۆیە بنچینەییەکانی ڕوخانی یەکێتی سۆڤیەت سەریان دەرهێنا.

-11-

بەئاسانیی روخانی کۆماری ئازەربایجان

هەردوو کۆماری کوردستان و ئازەربایجان خولقاوی ئاو یەک بارودۆخ و هەلومەرجی نێودەوڵەتی و زەمینە رەخساوی ئاو یەک ناوچەن، بۆیە لەبەرئەم هەرەشەی دوژمنی هاوبەشدا یەک رێباز یەک چارەنوسیان هەبوو، بۆ ئەوەش بوو پەیمانی سەربازییان ئیمزاکردو لەڕوی تیۆریشەوە زیاتر پێکەوە گرێدران، بۆیە لەگەل گەیشتنی هەواڵی روخانی کۆماری ئازەربایجان، شلەژان و بێ پشت و پەنایی باڵی بەسەر خەڵکەکەو سەرکردایەتیی کۆماردا کێشا، چونکە بەتەنهاو لەناو کێشەکانی خۆیدا دەبوو بەرەنگاری چارەنوسێکی سەخت بێت، بۆیە دەتوانرێت ئەو روخانەی ئازەربایجان بەیەکێك لەهۆیە راستەوخۆکانی روخانی مەهاباد دابنرێت.

چونکە راستەوخۆ لەڕەو گیانی بەرپرسەکانی هێنایە خوارەوە، شەپۆلی ورە روخان لەلایەك و حەماسەتی شۆڕشگێڕی و خواستی بەرپرسەکانیی دوو لای کۆمەڵانی خەڵك و لێپرسراوانی گرتەوە، بەتایبەتیی دوای کۆبونەوەی مزگەوتی سوورو تەولوبوونی دانیشتنەکە بەبڕیاری بەرپرسەکانی و خۆڕاگریی، ئەو گیانی خۆبەدەستەوەدان و ورە روخاندنە هەموو لایەکی گرتەوە.

ئەمەش بۆ خۆی یەکێك بوو لەهۆیەکانی خۆبەدەستەوەدانی پێشەواو هاوڕێکانی.

-12-

سوود وەرنەگرتن لەتواناى ئابوریی و مرۆڤی ناوچەکانی تری کوردستانی ئێران و هەموو بەشەکانی تری کوردستان

جمهووریەتی کوردستان تەنها سێیەکی زەمینەی کوردستانی ئێرانی گرتبووە، ئیتر ناوچەکانی تر لەژێر دەسەڵاتی رژێمی شادا بوو، کۆمار لەهەموو یارمەتی و داهات و توانای خەڵکی ئەو ناوچانە بێبەش بوو، زیاتر لەوەش لەدژیشی بەکار دەهێنران. کەمەر لەسەرەتاشەوە ئەوە هۆیەکی گرنگی لاوازیی کۆمار بوو..

زیاتریش لەوە مەهاباد لەیارمەتیی هەمەلایەنەی بەشەکانی تری کوردستان و لەسوود وەرگرتن لەدانیشتوانەکانیان، لەیارمەتیی پێویست بێبەش بوو، هوشیاریی سیاسیی و گیانی نیشتمانپەروەریی هێندە کزو لاواز بوون بووارلی خستنەگەڕی توانایاکان زۆر بەسنورکرابوون، بەتایبەتی بۆ کوردستانی تورکیاو سوریا...

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی نۆھەم

1-د. عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو ل106.

2-ژانا، پەروەری دامەزراندنی...، رۆژنامەی خەبات-بەغدا-ژمارە1961/413.

3-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس لەسەر سێ رووداوی تاریخی لەکوردستانی ئێران/ ئاگوستی/ 1978/ل6.

4-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم/ / 1973 ل15.

5-لەنامەیەکی دەستی خەتی ناوبراوەوە وەرگیراوە. بڕوانە مەحمود مەلا عززەت د.ح.ك.

6-د. عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو ل116.

7-د. عبدالرحمن قاسملو، ھەمان سەرچاوە ل106.

8-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس ل2.

9-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس ل3و 4.

10-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم ل14.

11-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، سێ کورتە باس ل5و6.

12-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم ل15.

13-هێمن، سەرچاوەی ناوبراو ل28.

14-کەریم حسامی، سەرچاوەی ناوبراو ل25.

15-کەریم حسامی، ھەمان سەرچاوە ل26.

16-کەریم حسامی، ھەمان سەرچاوە 26.

17-سوارە، روخانی کۆماری ساوای کوردستان، گۆڤاری روناھی بەغدا/ 1960/ژمارە 7و8.

18-حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، کۆنگرەی سێیەم ل14.

19-یەکێك لەنامەکانی قاضی محمد، بەخەتی خۆی.

William Eagleton, op. cit .p . 113-20

بەشی دەهەم

دەرس و پەندەکانی ئەزموونی جەمهوریەتی کوردستان

جەمهوریەتی کوردستان؛ زیاتر لەهەر ڕووداو ئەزموونێکی تری کوردستان دوای یەکەم ئەزموونی حوکمڕانیی و مەلیکایەتییەکەی حوکمی خۆماڵیی دوا یەکەم جەنگی جیهان لە کوردستانی باشووردا، ئەزموونێکی پڕ لە پەندو دەرسی مێژووییە کەدەتوانرێت هەرە سەرەکییەکانیان بەم جۆرە دەستنیشان بکرێن؛

-1-

هەل و مەرجی ڕەسیوو بارودۆخی سازاو

هەل‌ومەرجی ڕەسیوی ناو بارودۆخی سازاو، مەرجی سەرکەوتنن بۆیە بەبێ سازاویی هۆکارەکانی دامەزراندنی کۆمار، بەبێ ئامادەیی هۆشیارانەو لێزانانەی سیاسەتمەداران بۆ جۆری دامەزراندن و تێگەیشتن لە گرفت و کێشە خۆیی و ناوچەیی و هەرێمیی و نێودەوڵەتییەکان، بەبێ حاڵی بوون لە بایەخی گرنگ و چارەنووسسازی ڕۆڵی زلهێزەکان و هەڵوێستیان لە کۆی کێشەکانی هەرێمەکەو خانەی دۆزی کورد لەسەر شانۆی سیاسیی و ئابووریی و لە ستراتیجەکەی زلهێزی خاوەن قورسەت لەناوچەکەدا، بەبێ ئەوانەو گەلێ شتی تر سەرکەوتن، یان سەقامگیر کردن و بەڕێوەبردنی قەوارەیەکی لەوبابەتەی کۆمار، دەبێتە کارێکی قورس و زەحمەت و بگرە مەحاڵیش، لام وایە ئەو هەل‌ومەرجانە یان لە ئارادا نەبوون یان ناکامڵ و لە ئاستی پێویستدا نەبوون، ڕاستە هەندێ لەهۆکارە بابەتییەکان ئامادەبوون بەڵام مانۆڕو یاریە سیاسییەکان، سەرچاوەی خولقاندن و ئاراستە کردنیان بوون، لێکۆڵینەوەو بڵاوکراوەکانی سەردەمەکەو بەڵگەنامە دەستکەوتووەکان، لەگەڵ ئەو بیرەوەرییانەی ئێستا کەوتوونەتە بەردەست، ڕووناکیی دەخەنە سەر لایەنێك لە دروستیی ئەو بۆچوون و رایانە، بەتایبەتی هۆکارە خۆییەکان کە زۆریان ناکامڵ و کرچ و کاڵ بوون، لە ئاست ڕووداوێکی وا گەورەو دیپلۆماسیەتێکی وا ئاڵۆزو ململانێی زلهێزەکاندا نەبوون.

-2-

گەشەکردنی هەستو نەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسیی بناغەی سەرکەوتنن

یەکێك لە هۆیە هەرە گرنگ و بنچینەییەکانی سەرنەکەوتنی کورد لە خەباتی نیشتمانی و نەتەوەیی‌دا، لاوازیی هەست و نەستی نەتەوەیی و کزیی هۆشیاریی سیاسیی بووە، چونکە ئەوانە مەرجی سەرەکین بۆ حاڵی بوونی جەماوەر لە ڕۆڵی خۆی، لە ئەرکەکانی سەر شانی، بۆ تێگەیشتن لە کێشەی سیاسی و دیموکراسی و نیشتمانی و نەتەوەیی میللەتەکەی، حاڵی بوون لە خۆی و دەوروپشتی و لەمێژە هەرێمیی و جیهانییەکان و ڕۆڵی هەریەکەیان لەناوچەکەو هەڵوێستی هەریەکەیان لە دۆزی کورد، لە تێگەیشتن لەئاستی پێگەییوی هەلومەرجەکان و ڕادەی ئامادەیی جەماوەر، لە تێگەیشتن لەنەخشەو ستراتیجی هەریەکەو جێگەی کوردو کێشەکەی لەسەرشانۆی سیاسی و سەربازیی و ئابووری لەناو ململانێیەکاندا.

لەوانەشدا تەنها سۆزی ڕووکەش و قسەو گوتار نوسین بەس نین، بەتەنها شانازی بە خۆوە کردن بەتەنها کورد بوون و ئامادەیی بۆ خەبات بەس نییە، بەڵکو ئەو هۆشیاریی و تێگەیشتنانەی کە مرۆڤی کورد دەخاتە سەر ڕێبازە دروست و مێژووییەکە، کە تێکۆشەر هۆشمەند دەکات و دەزانێت بۆچی خەبات دەکات کە خەڵکانی تێکۆشەرو سیاسیی هۆشیار دەخاتە ئەو ئاستەی کە بزانێت چۆن متمانە ئەدات بە سەرکردەو سەرکردایەتی خۆی و چۆن هەڵیدەبژێرێت و لەگەڵی دەبێت و لە کاتی شکستیی و کارەساتەکاندا چۆن هەڵوێست وەردەگرێت..چۆن هەست و نەستی نەتەوەیی بزوتنەوە دەخولقێنن، کۆمەڵانی خەڵك دەبزوێنن بۆ وەدەستهێنانی پێناسەی نەتەوەیی خۆی،چۆن ئەوانە هۆکاری گرنگی ڕزگارین... لەقۆناغی ڕزگاریشدا لەدامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەییدا... ئەم دەوڵەتەش دەبێتە فاکتەری زیاتر کامڵترو خەملاندنی بنەماکانی نەتەوە، بەرەو شارستانیەت، ئەگەر لەسەرەتاوە مەسەلەی دیموکراسی بەشێك بێت لەپرۆسەی ڕزگاریی و ئینجا لەبینای دەوڵەتی یاساو سەردەمدا..

-3-

مەسەلەی نەتەوەیی گەلی کورد لە رزگاری چینە زەحمەت کێشەکان و سەرجەم چینە نیشتمانپەروەرەکاندا خۆی دەبینێتەوە..

قۆناغی رزگاریی نیشتمانی بۆ نەتەوەیەکی دابەشکراویی داگیرکراوو چەوساوەو ماف زەوت کراوی وەک نەتەوەی کوردکە لە کێشە هەرە ئاڵۆزو پڕ لە گرێ کوێرەکانی ناوچەکەو جیهانە. ئەوانە بوونەتە هۆی ئەوەکەخاوەن خەسڵەتێکی تایبەتی خۆی بێت...ئەو تایبەتێتیەش بۆتە هۆی ئەوە کە کێشەو خەبات و سەرفرازیی لە قۆناغەکەدا کێشەو خەباتی هەموو چین و بەش و توێژاڵەکانی نەتەوە بێت، نەک هەر سەبارەت بەوە کە هەموویان، جگە لەو توێژاڵ و گروپانەی لە پلە جیاجیاکاندا دەبنە هاوکارو دارەدەست و داگیرکەر، چەوساوەو زوڵملێکراوو ماف زەوتکراوی دەستی داگیرکەرن، بەڵکو لەبەرئەوەش کە چارەنوسی هەموویان پێکەوە بەستراوە، ئەزمونی خەباتی دوورودرێژی کورد، بەتایبەتی لەنێو سەدەی رابردودا، ئەوە دەسەلمێنن کە تەنانەت هاوکارانی ریزەکانی دەوڵەتی ناوەندیی لەشەڕی چەکداریدا، ئەو هەرەشەیەو دوا چەپۆکی کوشندە ئەوانیش دەگرێتەوە، چونکە چەوساندنەوەکە چەند لایەنییە راستەوخۆکانی نەتەوەیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتین، ئەوانەش، بێ بوواردن، هەموو لایەک دەگرنەوە، بێلاین و بەلایەن نیشتمانپەروەروو ئازادوو دیموکرات لێیان قوتار نابن، دیسانەوە ئەزموونەکانی شەڕی چەکداریی و بزوتنەوەی کوردایەتی لەمەهاباد، ئەوەیان سەلماندووە کە ئەرکی گەورەی خەبات لەسەر شانی جوتیاران و زەحمەتکێشانی لادێ و بیوبازوی شار بووە، ئەگەرچی ئەمڕۆ گەلێ لە هەلومەرجەکانی خەبات، بەتایبەتی چەکداریی، وەک جاران نەماوەو گۆڕانی گەورەی بەسەردا هاتووە، لەگەڵ ئەوانەشداو تاڕادەیەکی زۆر ئامانجی خەباتی ئەمڕۆش کە سەرفرازییە هەر لە رزگاریی ئەوانەدا خۆی دەبینێتەوەو لە سەرکەوتنیشدا دەکرێت دەستکەوتەکانیان و بەرژەوەندیەکانیان رەچاو بکرێن و بۆیان دابین بکرێن، لەگەڵیشیدا پێویستە خەسڵەتە تایبەتیەکانی پلەکانی قۆناغەکە لە رووی چینایەتی و کۆمەڵایەتیەکانەوە لەبەرچاوبن و لەو راستییە حاڵی بین کە تا

قەوارەی سەلامگیرو سەربەخۆو دەوڵەتی یاسا لە ئارادا نەبێت، تا هەرەشەکان بەردەوامبن، گۆڕانی بنەڕەتی لەو لایەنەدا نابێت و ناکرێت.

-4-

یەکێتی ریزەکانی گەل و بڕوابوون بە دیالۆگی شارستانیانە

مەرجێکی گرنگی سەرکەوتنە.. ئەوانەش لەگەڵ هۆکارەکانی تردا، کامڵبوونی هەست و ئەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسی دەرەخسێنن و دەخەملێنن، ناتەبایی و پارچە پارچە بوون و ناکۆکی ناتاسایی و لا خستنی بەرژەوەندییە نەتەوەیی و میللییەکانلەکۆسپە گەورەکانی بەردەم رێبازو ئامانجە ستراتیجییەکەی نەتەوەی کوردن، هەوڵدان بۆ لابەلاکردنی کێشەو گرێ و گۆڵەکان بەهێمنی و لە رێگەی لەیەکگەیشتن و دانیشتن و دیالۆگی شارستانیەوە، پێچەوانەکەشی دەبێتە هۆی قووڵکردنەوەی ناکۆکی و تەقینەوەو خولقانی ئاژاوەو شەڕی ناوخۆ، بۆ خەبات و کاروانی خەباتی میللەت بە زیان و مەینەت خولقێنەرە.. جێگۆرکێ لە لایەنەکانی ململانێ و کردنی ناکۆکیی ناو بەرەی گەل بەناکۆکی سەرەکی و پشت کردنە سەرەکییەکە یان هاوکاریکردن لە دژی هێزەکانی بەرەی گەل لەکارەسات و مەینەتی و شکستی زیاتر هیچیان لێ بەرهەم نایەت. هەر یەکێتیی ریزەکانی گەلە کەدەستەبەری سەرکەوتن بێت، یەکخستنی هێزو توانای چین و بەشە کۆمەڵایەتییەکانە کە رێگەی سەرکەوتن دیار ئەکات.

-5-

مانەوەی رژێمی دەرەبەگی و سیستمی خێڵەکی

هۆیەکی گرنگ بوو لەبەردەوام بوونی داگیر کردن و چەوساندنەوە...

کۆسپێکی گەورە بوو لەبەردەم پێشکەوتن و سەرفرازبوون لەداب و نەریتە کۆنەپارێزەکان، تەگەرە بوون لەبەردەم کامڵبوونی هەستی نەتەوەیی و هۆشیاریی سیاسیی و گەشەکردنی کۆمەڵایەتی و فیکری و خوێندەواریی و ئابووریەکان،

پایـەگاکانی داگـیرکردن‌و ناکۆکیـەکانی ناوخۆیـان بـەهێزتر دەکـرد، دژ بەدـەقڵی شارستانی‌و پێشکەوتن بوون، لەناو مانەوەی ئەو ڕژێم‌و سیستەمەدا یان تەنانەت لەناو مانەوەی شوێنەوارەکانیاندا دەوڵـەتی نەتـەوەیی دڵنامەزرێت، ناسیۆنالیزمی نوێ کامڵ نابێت، خەباتی یەکگرتوو نایەتە دی، دیموکراتـی‌و ژیـانی فـرە حزبـی‌و پەرلـەمانی‌و یاسایی نـاخوڵقێن یـان ئەگـەر بـاروودۆخێکی تایبـەتی یارمـەتیدەری خوڵقاندنی بێت وا سەقامگیر نابێت‌و هەمیشە لە بەردەم هەڕەشەی ناوخۆدا دەبێت.

-6-

ستراتیجیکی نەتەوەیی‌و یەکخستنی هێزەکانی گەل ڕەخساندنی بەرەیەکی نیشتمانی.

سەرەتایە بۆ خەباتێکی گونجاوی ناو هەل‌ومەرجی ڕەخساو لەسـەر ڕێبـازێکی دروست بۆ ئامانجە پلەیی‌و دوورخایەنەکان، ئەوانەش لە تەبایی ڕیزەکانی گەلەوە، لە دەرککردن‌و هەست به لێپرسراویەتی کردنەوە دێنە ئاراوە، بێ ئەو ستراتیجەو بێ ئـەو بەرەیـە، سـەرکەوتن زەحمـەتتر دەبێـت بگـرە نشوسـتیی‌و شکسـتیی هەڕەشـە لەدەستکەوتەکانیش دەکـات، لەوانەشـدا دەبێـت تایبەتێتییـەکانی هـەر پارچەیـەك، جیۆپۆلۆتیکی کوردستان، دەستکەوتەکان لەبەرچاو بن، هێزەکانی هەر پارچەیەك لە وردەکاریـــەکانی ئەومەســـەلانە بگـــەن‌و بـــەپێی دەســـتکەوتەکان بجوڵێنـــەوە، تەبا و سازاوو هاوکارین..

-7-

لە خۆو لە دوژمن گەیشتن‌و دیاریکردنی دوژمنە سەرەکی‌و ناسەرەکیەکان

مـەرجێکی تـری خـەباتی نەتەوەیـە، ، بـێ لـە خـۆ گەیشـتن لـە هـەموو لایـەن‌و ڕووداوەکانیانەوە، بێ لە تواناکانی خۆ گەیشتن بێ لە بۆشایی‌و کەم‌و کورتی‌و هەڵەو هەل‌و مەرجەکان حاڵی بوون، بێ ناسـینی دوژمنەکـەو حـاڵیبوون لـە هـێزو توانـاو توانستی ئابووریی‌و سەربازی‌و سیاسیی‌و دیپلۆماسی‌و پەیوەندیەکان، بەبێ ئەوانە زەحمەتە کاروانی خەبات ڕووەو سەرکەوتن ڕابەریی بکرێت.. ڕووبەڕووبوونەوەکان بە زیانی گەورە کۆتایی دێن.

لەگەڵ ئەوانەشدا ناسینی دۆست و دوژمنی سەرەکی و ناسەرەکیی، زانین و ناسینی هەڕەشەی راستەوخۆو پڕ لە مەترسی، لەسەرەتا گرنگ و هەستیارەکانی نەخشەی ململانێ و گەشە پێکردنی خەبات و زۆرانبازیی راستەوخۆیە..

-8-

حاڵی بوون لە جیۆپۆلۆتیکی کوردستان

بونی پارچەکانی کوردستان لە سنوری چەند دەوڵەتێکی جیاجیادا، هەم کێشەکەی کوردی ئاڵۆز کردووە هەم جیۆپۆلۆتیکەکەی پڕ لە گرێ و گۆڵ کردووە، تائێستا هیچ دەوڵەتێکیان ئامادەنەبووە بۆ چارەسەری کێشەی کورد بەڕێگەی ئاشتی و لێکگەیشتن، بۆیە دەرگای چارەسەرکردنی مەسەلەکەی لەسەر داخراوە. زیاتر لەوەش هەر چەندە دەوڵەتانی چوار دەوری کوردستان لە هەرێمەکەدا دەیان ناکۆکی کۆن و نوێ، کردوونی بە دوژمنی کلاسیکی و نوێی یەکتری، کەچی لە کێشەی‌کورددا تەبان و ئێستا لە زۆر لایەنەوە هاوکاری یەکتر دەکەن، لەلایەکی تر پارچە پارچەبوونی کوردو ژیانی فرە حزبی و بەناتاسایی دامەزراندنی ئەم حزب و ئەو رێکخراو لەهەر پارچەیەکدا فرە ئایدۆلۆجی و ئامانج و بیرو کارو کردەوەو نەخشەو تەکتیک، باروەخەکەیان زۆر زیاتر ئاڵۆز کردووە، چونکە ناکۆکیەکانی نێوانیان بەردەوامە، ململانێ بەردەوامە گوێ نەدان بە دەست کەوتەکان بەردەوامە، حاڵینەبوون لە ئەزموونەکان و بایەخیان و گرتنەبەری سیاسەتێکی تاکڕەوانە زیاتر دەوام ئەدات بەباروبۆخەکەو کێشەکانیان زیاتر گرێ کوێرلوییی کردووە.

ئەوەی ئەمڕۆ لەڕەوتی گەشەکردن و پێشکەوتنەکاندا جێگەی هیوایە، جیهانگیریی و رۆڵی لایەنی ئابووری و کردنەوەی سنوورەکان کە پێدەچێت لەسەرەنجامدا جیۆئیکۆنۆمی جێگە بەڕۆڵی جیۆپۆلتیک لێژ بکات و ئاسۆیەکی باشتر بۆ کورد برەخسێنێت.

-9-

بەنێونەتەوەیی کردنی کێشەی کوردو تێگەیشتن
لە بارودۆخە سیاسیەکان

دەروازەیەکی گەورە لەبەردەم رزگار بووندا دەکاتەوە، ئەمڕۆ زیاتر لە هەموو رۆژێکی تر بایەخی نێو نەتەوەیی کردنی دۆزی کورد لەبەرچاوە، هەوڵوکۆششی سیاسیو خەباتی دیپلۆماسی بۆ باش جێگیرترکردنی ئەم نێونەتەوەیی بوونە، بایەخدان بەدۆزی کوردو کێشەی نەتەوەیی کورد یەکێك لە شا رێگە گرنگەکانی خەباتی ئەم قۆناغەیە، لەبەرئەوە هەوڵی خوێندنەوەی بارودۆخە سیاسیەکانو رۆڵی زلهێزەکان زۆر گرنگە، چونکە لەوەدا خانەی کورد لەسەر شانۆی سیاسی نێو دەوڵەتی دەبینرێتەوە دەتوانرێت بەپێی جێگەی دۆزەکەو تواناو هەوڵو کۆششی کورد ئاراستە بکرێت.

-10-

شۆڕشی چەکداریو حاڵی بوون لە بارودۆخە سیاسیەکان.
بۆ دانانی نەخشەو شێوەی خەبات

ئەمڕۆ زیاتر لە هەموو رۆژێکی تر بایەخی خەباتی سیاسیو دیپلۆماسی دەرکەوتووە هەندێ لایەنی ستراتیجی شەڕی چەکدار زیاتر دەرکەوتووە، باش لە زیانەکانی سەردەمی شەڕە سەپێنراوەکە بەسەر کوردا دەگەین-لە قودرەتی هێزو دەوڵەتەکان دەگەین، لە زیانەکانی شەڕی نابەرامبەریی دەگەین.

بۆیە ستراتیجی شەڕی سەربازی نوێ بە حاڵی بوون لە کۆی ئەو هۆو هۆکارانەی راستەوخۆو ناراستەوخۆ بەستراوەی نەخشەو شەڕی چەکدارین زۆر گرنگە، بە دەرسو پەند لە ئەزموونەکانی رابردوو وەربگیرێو هۆوهۆکارەکانی شکستیش دەستنیشان بکرێن.

-11-

تەبایی لەگەڵ حزب و هێزەکانی ناوسنوری حوکمرانی سیاسیی هەر وڵاتەو خەبات بۆ خوڵقاندنی بەرەی نیشتمانیی، ئەڵقەیەکە لە ئەڵقەکانی نەخشەی خەباتی سەرکەوتوو، ئەوەش بواری هاوکاری و هاوڕێبازی خەبات دەهێنێتە ناو زنجیرەی هێزو هەڵ و مەرجاکانی سەرکەوتنەوە، لەسەر ئەو رێبازەش دەتوانرێت خەبات بۆ سستمێکی دیموکراسی و ژیانێکی هاوسان و بێ چەوساندنەوە بکرێت...

-12-

خۆ بەستنەوە بە بۆچوون و نەخشەو رێبازێک، کەئازادیی سیاسەت و جوڵەو مامەڵەدەخولقێنێت. بیرکراوەیی و دەست واڵا بوون بۆ ئازادیی لە نەخشەدانان و لە مامەڵەدا بۆ خەبات و بۆ سەرکەوتن و ، زۆر گرنگن، هوشیاریی لەمامەڵە سیاسیی و هاوکاریی لەناو کاروانە پڕ لەمەڵبەندو دابەزەکەدا، لەبەردەم ئاڵوگۆڕە لەپڕو تێکچوون و خوڵقانی موعادەلە سیاسیی و سەربازییەکان، بزوتنەوەی رزگاریخواز لەکارەسات و نشوستی بەدوور دەکات.

بەشی یانزدەهەم

تیڕوانینێکی نوێ
لەجەمهوریەتی کوردستان

بۆ ئەوەی ڕوونترو نوێتر بچینە ناو تێکڕای ڕووداوەکانی کۆمارەوە چاکتر وایە لە تێڕوانینێکی سەردەمەوە بچینەوە ناو کۆمارەکە بەلەبەرچاوگرتنی ڕۆڵ و کارتێکردنی هەلومەرجەکانی زەمین و زەمانە جیاجیاکان. باشیش وایە لە پێش دامەزراندنەوە بچینە ناو ڕووداوەکانەوە تاباشتر لە دەرس و پەندەکانی ئاشنابین و ببنە ڕێنمایی ئێستاو ئایندە.

دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان لە بەشێکی کوردستانی ئێراندا یەك هەل و ئەزموونی مێژوویی ئەوتۆیە کە تا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ زیاتر بایەخی دەردەکەوێ و پتر سوود بەخش دەبێ، بەتایبەتی تائێستاش زۆر لایەن و ڕووداوی شاردراوەن، سەرچاوەی سەردەمەکە نەخراوەتە خزمەت ئەو نوسین و باس و لێکۆڵینەوانەی تا ئێستا کراون.. یان لە سنوورێکی تەسکدا سوودیان لێوەرگیراوە.. سەنگی مێژوویی ئەم ڕووداوە چەند لایەنیە، ئەوەی پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکەم:

یەکەم: ئەزموونێکی سەردەمی ئازادیی و نیمچە سەربەخۆیی بەشێکی نەتەوەی کوردە، هەرچەندە تەمەن کورت بوو، بەڵام پڕ لە دەرس و پەندە.

دووەم: بە ماوەیەکی کورت دوای ئەزموونێکی مەزنی تر خوڵقا، مەبەستم حوکمداری و مەلیکایەتیەکەی شێخ مەحمودی نەمرە، پێش ئەوەی کوردستانی باشوور بلکێنرێت بە میسۆپۆتامیاوەو بەدەستی بەریتانیاو دژ بە خواستی میللەت، ئەم دەوڵەتەی عیراقیان لێ دابمەزرێت.

سێیەم: بونی گەلێ دیاردەی یەکانگیرو لەیەکچووی گەلێ لایەنی ئەو هەلە مێژوویە لەگەڵ ئەم ئەزموونەی ئێستای کوردستانی عیراقدا کەلەڕاپەڕین و هەڵبژاردنی پەرلەمان و کوردستانی فیدراڵەوە، دەست پێدەکات.. بۆیە ئەو تاقیکردنەوەیە گرنگیەکی تری سەردەمی هەیەو دەبێ زیاتر ڕووناکی بخرێتە سەر.

ئاوڕێک لە ڕۆژانی پێش دامەزراندن

لەناو بارودۆخێکی نائاسایی‌و پڕ لە ئاژاوەو گرفتی زل‌و قەبەی ئابووری‌و سیاسی‌و کۆمەڵایەتی دوا دووەم جەنگی جیهان، لەناو هەل‌و مەرجی هاتنەکایەی زەمینەی جەنگی ساردو بەدەست هێنانی چەکی ئەتۆم‌و ململانێی ئاشکراو نهێنیدا بوو کە هەلە مێژووییەکە بۆ کورد خوڵقاو کۆماری خود موختاری کوردستان لەبەشێکی کوردستانی ئێراندا دامەزرێنرا، چونکە ئەو ئاژاوەو نائارامییە ڕۆژهەڵاتیشی گرتبۆوە. لەناویاندا دەوڵەتی فرە نەتەوەی ئێران زیاتر ئاڵۆز ببوو، سەبارەت بە هاوکارییەکەی ڕژێمی تاران لەگەڵ ئەڵمانەکاندا بەبێ ئەوەی ئامۆژگاری‌و هەڕەشەی ئینگلیزو ڕووسەکان کاریکاتە سەری، بۆیە لە25ی ئابی 1941دا هێزەکانیان:

یەکەم: لە ڕۆژئاواو خوارووی ڕۆژئاواو دووهەم: لەسەرەوە، زۆر لەناوچەکانی ئێرانیان داگیرکرد کە پانتایەکی زۆری کوردستانی ڕۆژهەڵاتیشی گرتبۆوە، بەهەمان دیارەی دوو داگیرکەرییەوە، بەشی لای خوارووی لە ژێر دەستی بەریتانیا، بەشی سەرووی لە ژێر دەسەلاتی یەکێتی سۆڤیەتدا بوو کەناوچەکانی: مەهاباد، بۆکان، شنۆ، نەغەدە سێبەری بوون..سەقزو بانەو مەریوان ناوچەی بۆشایی نێوان هەردوو هێزەکە بوون، جۆرێ لە GENTELMEN AGREEMENTی بێ لایەنی لەسەر سەقزو دەورووبەری بڕیار لەسەر درابوو..

لە دوایشدا هێزەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا جێگەی خۆیان لە خوارووی ئێراندا گرت. هەرچەندە مەبەستی ناوکۆی زلهێزەکان لەسەرەتادا، دوورخستنەوەی نفووزی ئەڵمانیا، مسۆگەر کردنی گەیاندنی چەک‌و پێویستیەکانی جەنگ بۆ هێزەکانی سۆڤیەت، وەپاراستنی کێڵگەو بیرە نەوت‌و بەرژەوەندییە چاوەڕوانکراوەکانیان بوو، هەر دەوڵەتەش خواست‌و نەخشەی تایبەتی خۆی هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەو داگیر کردنە کەم‌و زۆر بۆ بەرژەوەندی گەلانی ناوچەکە نەبوو، بەڵام ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ ببوە هۆی وریا کردنەوەو جولاندنەوەی نەتەوە جیاجیاکان. کاتێکیش داو دەزگای دەوڵەتی‌و ئەرتەش لە هەندێ ناوچەو شاردا داڕوخان، ئاوهەوایەکی نیمچە ئازادو دیموکراسی خوڵقا.. گەلێ ڕووداوی گرنگ ئەو

بەشـــەی کوردســـتانی ئـــێرانی گرتـــەوە، وەك ســـەرەنجامێکی ئـــەو بارودۆخـــە نوێیە، لەوانە:

× لە ساڵەکانی 1942–1946 بەڕێوەبەرایەتییەکی خۆمـاڵی لـە ناوچـەی موکریـان‌و دەوروبەری دامەزرا بە سازکردنی دەستەی چەکدار، داو دەزگاکانی بەڕێوە بـردن، چاپخانەو دامەزراندنی کۆمەڵەی ژێ‌کاف‌و دواتر حیزبی دیموکراتی کوردستان..هتد(1)

× لە ساڵانی1941–944 حەمە رەشید خان ناوچەکانی بانەو سەردەشت‌و سەقزی خستە ژێر دەسەڵاتی خۆی. سەرەنجام ئەرتەشی تاران بـە هـاندانی ئینگیلزەکـان‌و یارمـەتی هـەندێ عەشـایەری کـورد هێزەکـەی ناوبراویـان لـە کـەڵ خـان شـکاندو بەناچاری پەنای بۆ عیراق برد(2).

× لەبـەهاری(1322–1943)تـیرەو ئیلـەکانی ناوچـەی ورمـێ بەسـەرکردایەتی عومەرخانی شەریفی، زیرو بەگی بەهادوری رەشید بەگی جیهانگیری وەتەها بەگی هەرکی بە هەندێ داخوازی عەشایەری‌و نەتەوەییەوە دێهاتی ناوچەکەیان گرتە ژێر دەست‌و ئابلۆقەی شاری ورمێیان دا، تا رۆسەکان کەوتنە نـاوبژی‌و لەگـەڵ تـاراندا رێکیانی خستەوە.

× لە16ی ئەیلول1942 کۆمەڵەی ژێ–کاف دامەزرێنرا، بە دورشمە نەتەوایەتییـە مێژوویەکەوە(رزگارکردنی کوردستانی گەورە)هاتە سەر شانۆی سیاسی کوردستان، لە دواییدا هەر لە شوێنەواری ئەم رێکخراوە حزبی دیموکراتی کوردستان دامەزرێنرا، لەوەدا هەندێك پێیان وایە تەنـها ناووبەرنامە گۆڕیـن بـووە، حزبەکـە خۆشـی دوای سـاڵێك لـە ئاڵوگۆڕەکـە یـادی پێنجـەمین سـاڵەی دامـەزراندنی کـردووە نـەك یەکەمین..ماناى خۆی بە درێژە پێدەری ژێ–کاف دادەنا.

دوای ئیدانی نفووزی ئەڵمانیاو دڵنیا بوون لە ساغ بوونـەوەی ئێران بـۆ زلهێزە هاوپەیمانەکان، بەریتانیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە هۆشیاری‌و گومانـەوە چـاودێری جموجۆڵـی لەشـکری سـووری رووداوەکـانی ئازەربایجـان‌و کوردسـتانیان دەکرد، مەبەستیان بوو لەناو نەخشەیەکی هاوبەشدا ئـێران بـە سنورە جوگرافـی‌و سیاسیەکەیەوە بپارێزرێ، بەیارمـەتی دانـی رژێمەکـەو حەمـەرەزا شـا کـە لـەجێگای باوکی دانرا، بە جێگیرکردنی هێزەکانی خۆیان‌و نفووزی سیاسییان، وە بەلەقکردنی جێگـەی لەشـکری سـووری کۆتـایی هێنـان بـەو ئاڵۆزییـەی تێیدێنـەنی یـاخیبوون‌و

دیارەی پارچە پارچە کردنی ئێرانی هێنا بووە ئاراوە، بۆیە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی بەریتانیا کە ناوەندەکەی کرماشان بوو بە کش و ماتی و بە ئارام مانەوە.

سەبارەت بەوانە لەگەڵ جەنگ وەستان و خۆ بەدەستەوەدانی ئەڵمانیا، ئەو دوو دەوڵەتە کەوتنە سەر ڕێبازی گوشار خستنە سەر ڕووسەکان بۆ جێبەجێکردنی خاڵەکانی ئەو پەیمان و پرۆتۆکۆڵ و ڕێکەوتنانەی دەربارەی ئێران مۆر کرابوون. دواوکانیش سادەو ئاسایی بوون هەر لەو سنورەدا بوون کە ڕووسەکان بەڵێنەکانی خۆیان لەکاتی خۆیدا جێبەجێ بکەن، بۆ ئاسانکردنی کارەکەو نەهێشتنی هیچ بەهۆ بیانوییەک، هێزەکانی ئەمریکا لە 31ی کانونی دووەمی 1945دا هێزەکانی بەریتانیا لە 2ی ئازاری 1946دا لە ئێران کشانەوە.

بۆیە یەکێتی سۆڤیەت بیانوییەکی ئەوتۆی بەدەستەوە نەمابوو بۆ مانەوەو نەکشانەوە، لێکدانەوەیەکی زۆریشیان لەسەر بەرەنگار نەبونێکی نوێ دەکرد، ئێرانیش لە ڕووی نەوت و ستراتیجی سەربازییەوە، بایەخێکی بێ وێنەی بۆی هەبوو، هەروەک چۆن بایەخی ستراتیجی و نەوتی بۆ و بەریتانیاو وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا هەبوو.

ئا لەو بارودخە نێودەوڵەتیەدا لێپرسراوانی سۆڤیەت کەوتنە سەر دەستپێکردنی یاریەکی سیاسیی گوشار سروشت، بەناوەڕۆک و خواستیش بۆ بەدیهێنانی بەرژەوەندیەکان بوو، بە دیمەنیش دەستگرتن و یارمەتی دانی دوو گەل ئازەرو کورد بوو.

ئەوەبوو ئاگادلری لێپرسراوانی ئازەرو کورد کرا کە کاتی ئەوە هاتووە سەردانی(باکۆ) بکەن بە داخوازیەکانیانەوە، تا وتوێژ لەسەر جێبەجێ کردنی بکرێت.(3) پێشەکی زۆر هەوڵ درا کە کورد بە ئازەربایجانەوە ببەسترێتەوە، بێ ئەوەی بتوانن ڕابەرانی کورد ڕازی بکەن.

بۆیە پرۆسەی دامەزراندنی کۆماری ئازەربایجان دەست پێکراو لە 11ی کانونی یەکەمی 1945دا بانگەوازێ بڵاوکرایەوە(4).

دوابەدوای ئەوە لە 2ی ڕێبەندانی 1324(22ی کانونی دووەمی 1946) دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان بڵاوکرایەوە.

کێشەکان لەناو سێ بازنەدا

ئەوەی زۆر گرنگ و جێگەی سەرنجە ئەو دامەزراندن و بڵاوکردنەوەیە یەک لایەنی بوو، هیچ مامەڵەیەکی سیاسی و دیپلۆماسی نێو دەوڵەتی لەگەڵدا نەبوو. جگە لە ئازەربێجان-تەنانەت یەکێتی سۆڤیەتیش هیچ جۆرە هەنگاوێکی لەو بابەتەی نەنا، هەرچەندە سەرەک کۆمارو ئەنجومەنی وەزیران(هەیئەتی رەئیسەی میللی کوردستان)بە سەرۆکایەتی حاجی بابەشێخ هاتنە سەر شانۆی کار، داموو دەزگاکانی حکومەت دامەزرێنران، لەگەڵ ئەوانەشدا ئەم قەوارەیە هەرچەندە لەناو شەرعیەتی یاسایی و کۆبونەوەیەکی بیست هەزار کەسی کە وەک مافی بڕیاردانی چارەنووسی خۆ دێتە بەرچاوو هاتە ئاراوەو لە ژێر سێبەری زلهێزێکدا بوو، بەدەر لە بازنەی شەرعیەتی سنووری سیاسی و جوگرافی ئێران، کەوەک داگیر کەرێک، هەر بیریشی لەوە نەدەکردەوە ددان بەبوونی کۆماردا بنێ، سەرکردەو رابەری کۆمار بە نوسین و بە گوتەو بە جوڵە کۆمارەکەیان بەبەشێکی جیا نەبوەوە لە ئێران دادەنا خۆیان بە یاسای ناوەندەوە بەستبۆوە.. زەمینەکەیان بە بەشێکی زەوی ئێران دادەنا، تەواو بڕوایان بە گفتوگۆ بوو... لەگەڵ ئەوانەشدا هیچ جۆرە نەرمییەک و ئامادەبوونێک بۆ سەلماندنی جۆرێ لە مافی نەتەوایەتی پیشان نەدەدرا بگرە بە ئاشکراو لەسەر نەخشەی لەناو بردن کاریان دەکرد.

دیسان بۆ بازنەی نێو دەوڵەتی و مامەڵەی دیپلۆماسی بە دابڕاوی مایەوە، هەرچەندە سەرەک کۆمار لە دەرگای سیاسی و دیپلۆماسیی، هەرسێ دەوڵەتانی خۆرئاوایدا، بەڵام بێ وەرام بوون، ڕووسەکانیش لەناو کێشە زل و قەبەکانی خۆیاندا دەژیان و کاریان بۆ نەخشەی خۆیان دەکرد.

سەبارەت بەوانە کۆمارەکەی کورد هەرلە بەومەلەدبونیەوە لەناو سێ بازنەی پڕ لەکێشەدا دەژیا: کێشەی نەبوونی شەرعیەتی نێودەوڵەتان، کێشەی نەبونی شەرعیەتی هەرێمی و ناوچەیی و رێکخستنی پەیوەندی لەگەڵ پایتەخت، وە کێشەی ئابووری و سەربازی و کۆمەڵایەتی و سایکۆلۆجی ناوخۆو نادیاری ئایندەو چارەنووسی کۆمار.

زیاتر لەوانەش، دوژمن و زلهێزە هاوکارەکانی، بارەکەیان زۆر بە پڕ مەترسی تر لە واقیع وەردەگرت، لەسەر حسابی لەت و پەت کردنی ئێران، گریمانی تەشەنەکردنی

کێشەی کوردیان دەکرد بەھەرشە لەسەر پاشەڕۆژێکی نادیارو ئێستایەکی پڕ لەمەترسیی. بڕوانە ئەم ھەواڵە کەمیدیای ئەو ڕۆژگارە بڵاوی کردبۆوە، لەڕۆژنامەی کوردستانیشدا بەم جۆرە خرایە پێش چاو:

(دەنگوباسی دەرەوە)

ڕادیۆی بەیروت-لە خەبەرێکی کە پێمان گەییوە لە قاھیرەوە وەرگیراوە دەوڵەتی جمھوری لە ئازەر بایجان دامەزراوە، سەرۆک جمھوی کوردستان جەنابی قازی محەمەدو پایتەختی کوردستان ئازاد شاری مھاباد، ئەم جمھوری کوردستانە داخوازی وەسەر گیانی کوردستانی عیراق و تورکیا دەکات مەرام و ئارەزووی وان سەربەستی و سەربەخۆیی کوردستانی گەورەیە مەلا مستەفا بارزانی قائیدی شەڕی بارزان کە ویستا لە دەوڵەتی جمھوری کوردستان دادەنیشێ لەو جمھوریەتە زۆر بەقەدرو حورمەتە.

ڕادیۆی بەیروت: بەخەبەرێک کە لە مەکتەبی سیاسی واشنتۆن وەرگیراوە دەڵێت مەسەلەی ئێران کەوتۆتە مەوقعێکی زەحمەتەوە ھەتا کوردەکان ئێستا داوای ئیستقلالی خۆیان دەکەن و زۆر مومکنە کە ئەم حرکاتانە ببنە سەببی یەکێتی ھەموو کورد بۆ داواکردنی استقلالی کوردستانی گەورە(5).

ئەوە لە کاتێکدا ئەو جۆرە پێوتێندینسە لەناو نەخشەو بڕیاری داڕێژەرانی سیاسی کوردا نەبووە، خۆ ڕووسەکانیش ھەر تەواو دژی کاری وا بوون، بگرە نکوڵیشیان لە بوونی پەیوەندی و یارمەتیدانی ئەو کۆمارە خودموختارەش دەکرد.

لەناو ئەو ئاوو ھەوایەدا وە بۆ بەرەنگار بوونی ئەو دیاردانە(ئەحمەد قوام ولسەلتەنە) لەناو دیپلۆماسیەتی پڕ لە فڕو فێڵی ڕژێمی شاو مانۆڕی سیاسی سەرکەوتووانە کەوتە بەکار خستنی ئەڵقەکانی نەخشەی یاریەکی سیاسی و دیپلۆماسی، سیما دڵسۆز بە گەل و داخوازیەکانی، دۆستانە بە یەکێتی سۆڤیەت و باش دەرلوسێتی، لەناوەڕۆک و مەبەستیشدا بۆ پوچ کردنەوەی مانۆڕو یاریەکەی ڕووسەکان، بۆ کشانەوەی لەشکری سوور وە دەستبەرداربوون بوو لە ئازەرو کورد.

بۆیە کەوتە ھەنگاو نان بۆ ئەنجام دانی ڕیفۆرمی سیاسی و کۆمەڵایەتی، کارکردن بۆ پرۆسەی دیموکراسی لەلایەک، گەرم کردنی ھاتوچۆو پەیوەندی گفتوگۆ لەگەڵ

لیپرسراوانی مۆسکۆ لەلایەکی تر، تا پەیمانی دامەزراندنی کۆمپانیای هاوبەشی نەوت مۆرکرا(6)، بەوەش ڕووسەکان ئاواتەکەیان بەدی هات.

لەسەرەنجامدا دوا بەشی لەشکری سوور لە 27ی نیسانی 1946 ئێرانی بەجێهێشت(7). هەموو ئەو چەک و تەقەمەنییە قورسانەی هەبوون وەریان گرتەوە، لەوانە دوو فڕۆکەی بێ بۆمبا و چوار تۆپی کۆن کە لەهێزانی مەترسی و بۆ بەهێزکردنی بەرەکان لەکوردستان دوو دانەیان بۆ مەهاباد نێررا بو وەك کۆمەکی سەربازیی(8) بەو جۆرە دەردەکەوێت کە هۆو یارمەتیدەرە سەرەکییەکانی دامەزراندنی جەمهوریەتی کوردستان:

بارودۆخی نێودەوڵەتان و ململانێیان، داڕوخانی دام و دەزگا و ئەرتەشی تاران، دروست بونی بۆشایی بەڕێوەبردن، یاری و مانۆڕی سیاسیی هەمەلایەنە لەگەڵ گەلێ هۆی تریش دەستەبەری بەپێوە چوونی ڕووداوەکەو دامەزراندنی کۆمار بوو، بەتایبەتی هیوا و خواستی جەماوەر لەرزگاری، بوونی حزبی دیموکراتی کوردستان و پێشەوا قازی محەمەد بوو.

بەڵام ئەوانە هەموو شتێك نەبوون، زەمینەی ڕەسەیوی دامەزراندنی قەوارەیەکی خاوەن هەل و مەرجی ژیان و داکۆکی لە خۆکردن نەبوو، تەنها بۆ کاری سەرەتایی و سوودوەرگرتن لەو هەلە مێژووییە ڕەخساوە، لەبار بوون، دەنا دەبوو بەتێگەیشتنی رەوتی ڕووداوەکان زۆر کاری تر بکرایە، زۆر هەنگاوی تر بنرایە، زۆر بە وردی و هۆشمەندی و قوڵی لە خۆو لە بارودۆخەکەو لەسەرجەم ڕووداوەکان و هەڵوێستی زلهێزەکان و ناکۆکی و ململانێ و پەیمانەکان بگەیشتنایە، لەبەر ڕۆشنایان نەخشەی کارو خۆ قایم کردن دابنرایە، سەرنجی پاشە ڕۆژو دیاردەو یاری و ڕووداوە چارەنووسسازەکان بدرایە.

بۆشاییە ئاشکراکان

هەر لەسەرەتاوە بۆشاییەکان کەم و کورتی و دیاردەی ناقۆڵا و کۆسپەکان، هەڵوێستی سەرچاوەی بڕیار... جوڵە و ڕاسپاردەکان.. هتد.. ئاشکرا بوون.

بۆ نموونە:-

× ساڵ دەهات و ساڵ دەڕۆی داوا و داخوازیەکانی کورد بێ وەرام بوون، لە نێوان ساڵەکانی 1942–1945دا بەڕێوەبەرایەتیەك دامەزرێنرا، بەهێز نەدەکرا، بزوتنەوە

چەکدارییەکەی ناوچەی ورمێ لە بەرژەوەندی تاران دوایی پێهێنرا، کاتێ یەکێتی سۆڤیەت هاتە وەرام ئیتر یاریی و مەبەستەکە زۆر شاراوە نەبوون.

× هەر لەسەرەتای دامەزراندنی کۆمارەوە دەزانرا لاسەنگی هێزو چەکو ئازووقەو دەمات لە چ ئاستێکدایە، کەچی هیچ هەنگاوێکی کاریگەر نەدەنرا، بەتایبەتی گوشاری سەربازی لەسەر مەهاباد ئاشکرا بوو، زۆر لەبەڵگەنامەکانی ئەو سەردەمە باری خراپی سەربازیی، لە ڕووی چەکو ئازوقەو کەرەسەی جەنگو ئابووریی سەربازی بەڕوونی ئاشکرا دەکەن چەکی قورس نەبووە، تەنانەت تفەنگیش لەئاستی پێویستدا نەبوو، جار بووە چەکدار لەبەر بێ فیشەکی بەرەی شەڕی بەجێهێشتووە، بۆ جلو پێخەفو پێڵاوو گۆرەوی، یارمەتی لەجووتیاران وەرگیراوە(9)..

× هەر لە سەرەتاوە دەوڵەتانی خۆر ئاوا، نەك هەر ئاوڕیان لە کۆمارەکە نەدەدایەوە، بەڵکو بۆ ڕووخاندنیشی نەخشەیان بۆتاران ساز دەکردو یارمەتیان دەدا.

بەو جۆرە لە ڕووی سیاسیی و دیپلۆماسییەوە، بە دابڕاوی، بە سوود وەرگرتن لە باری جیۆپۆلۆتیکی ناوچەی کۆمار بە ئابلوقە دراوی هێشتیانەوە، یەکێتی سۆڤیەتیش هیچ هەنگاوێکی بەرەسمی نەنا، هیچ جۆرە ڕێکەوتنێ، پرۆتۆکۆڵی، بەڵێنێکی نوسراو لەگەڵ کۆماردا نەکرا، ئەو نەبوونی شەرعیەتە یاسایییەی نێو دەوڵەتانو ناوچەکە مەترسیەکی ئاشکرای نیشان دەدا.

× هەر لەسەرەتای پرۆسەی داگیر کردنی ئەو ناوچانەی ئێران، گەلێ پەیمانو ڕێکەوتن لەنێوان دەوڵەتانی هاوپەیمانو لەگەڵ تارانیش مۆرکرا، مەبەستی سەرەکی هەموو لایەك پاراستنی سنووری سیاسیی و جوگرافی ئێران.. ئێرانو یەکێتی خاكو میللەتانی بووە، بۆ بەڵێن دانو دووپات کردنەوەی چۆڵ کردنی ئێران بووە لە دوای جەنگ.

لە 29ی کانونی دووەمی1942 پەیمانێکی سێ قۆڵی ناسراو بە پەیمانی(الاتحاد) لەنێوان (عەلی سهیلی) وەزیری کاروباری ئێران، (سێر ریدر پۆلارد) سەفیری بەریتانیا لە تاران، (سەمیرنۆف) سەفیری یەکێتی سۆڤیەت لە تاران ئیمزا کرا، لە ماددەی یەکەمدا هەموویان بەڵێنیاندا بۆ ڕێز گرتن لە یەکێتی ئەرزو سەرداریی و سەربەخۆیی ئێران لە ماددەی پێنجەمدا بڕیاردرا کە دوای ئاگر بڕو سەرکەوتنو ڕێکەوتن لەگەڵ ئەڵمانیاو هاوپەیمانەکانی لە ماوەیەکدا کە لەشەش مانگ تێنەپەڕێ، دەبێ هێزەکانی

خۆیان لە ئێران ببەنە دەرەوە، کوردو ئازەربایجان هیوایەکی گەورەیان بە(ئیعلانی ئەتڵەنتیك) بەستبوو سەبارەت بەم بڕگانەی ناوی: (هەموو گەلێ دەبێ مافی ئەوەی هەبێت کە خۆی فۆرمی بەڕێوەبردنی خۆی هەڵبژێری)(10)

بەندەکەی ویلسۆن وەبیرهێنرایەوە،(هیچ گۆڕانێکی ناوچەیی دژ بە خواستی گەلان نەکرێ).

لە راستیشدا ئەم بڕگەیەی دوایی لە دەستکەوتی تاران و دژ بەبەرژەوەندی کورد بووە، چونکە مەبەست لە خواستی گەلان خواستی دەوڵەتان بووە، بۆیە هەر ناوەرۆکی ئەمەشیان بە ئەنجام گەیاند،هەروەك چۆن لە دوایشدا دامەزراندنی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان مەبەست لێی رێکخراوی دەوڵەتان بوو.

لە 27–29 دیسەمبەری 1943 کۆنگرەی تاران لە نێوان رۆزفلت، چەرچڵ وە ستالیندا بەسترا، یەکێ لە خاڵە گرنگەکانی: پاراستنی سنوورو یەکێتی ئێران و کشانەوەی هێزەکانی هەرسێ دەوڵەتەکان بوو، لە دوای بڕانەوەی جەنگ.

پێکهاتنی تاران و مۆسکۆ لەسەر دامەزراندنی کۆمپانیای هاوبەشی نەوت و بڵاوکردنەوەی دەقی پەیمانەکە، زیاتر لەوە قوام و لەسەڵتەنەو پەیوەندی نێوان هەردوو پایتەختی والیاش کردبوو کە تەنانەت بکەونە بڵاوکردنەوەی بەندو باری خواستنی کچی ستالین بۆ حەمە رەزا شا کە لە دوایدا رۆژنامەی کوردستان بە خۆشییەوە هەواڵی درۆبوونی باسەکە بڵاوکاتەوە.

کاتێ سەرانی دەوڵەتانی هاوپەیمان لە پۆتسدام کۆبوونەوە(11) بۆ دیاریکردنی چارەنووسی ئەڵمانیاو دابەشکردنی دەستکەوتەکان سەبارەت بە چۆڵ کردنی ئێران دوای بڕانەوەی جەنگ ئەو بەڵێنەی دابوویان دووبارە کرایەوە.

لە 29ی ئازاری1946 تورکیاو عیراق پەیمانی باش دراوسێتیان ئیمزا کرد. مەبەستی ئەو رێکەوتنە زۆر روون و ئاشکرایانە مۆر دەکران بەرامبەر بە نەبوونی هیچ جۆرە بەڵێنێك یان بەڵگەنامەیەکی باوەڕ پێکراو لەلایەن سۆڤیێتەوە بۆ کورد لەگەڵ نەبوونی هیچ جۆرە یارمەتیەکی جیدی کە کۆمارەکە بکرێتە هێزێکی خۆراگر. بەڵکو ئامۆژگاری کوردەکان کراو تا ڕێ لە ئەرتەشی تاران نەگیرێ، چونکە هێزێکی بچوك هەر بۆ چاودێری هەڵبژاردن دێتە ناوچەکەو لە دوایدا دەکشێتەوە..!

دیاردەی تری نائاسایی

زیاتر لەوانە ئەگەر سەرنجێك لەباری ناوخۆیی سنووری کۆمارەکەی کورد بدەین، لەناو تێڕوانینی هەرێمی، سیاسی و دیپلۆماسیی سەرکردایەتی حزب و کۆماردا، واگەڵ دیاردەی سەیر تری سەردەمەکەمان دێتە بەرچاو..

-کۆمەڵگەی کوردەواری زۆر دواکەوتوو بوو، ئەگەر بزانین ئامارو ڕاژەی نەخوێندەواری دوای بیست ساڵ 1966 لە دامەزراندن و ڕووخاندنی کۆمار لە دێهاتەکانی: مەهاباد94٪ لە سەقز93.10٪ لە سنە92.9 ٪ کرماشان88.2٪ بووە، وا دەتوانین مەزنەی سەردەمەکەی کۆمار بکەین، ئەم بارە نالەبارو دەردە کۆمەڵایەتیە کوشندەیە، دەیان گیروگرفتی گەورەو ناکۆکی ناو کۆمەڵی ڕۆژگارەکەی قوت کردبۆوە..

لێپرسراوانی حزب و کۆماریش هەڵقوڵاوو خولقاوی ناو ئەو دۆخە ئاڵۆزبوون، بۆیە چارەکردنیان، تێگەیشتنی بارە نێو دەوڵەتیەکەو دیپلۆماسیەتە ئاڵۆزەکەی دەویست، کەمێ لەوان زەحمەت بووە.. بۆیە لە ڕۆژی کارەساتیشدا هەر ئەوە چاوەڕوان دەکرا کە ڕووی دا، بە تایبەتی ناکۆکی عەشایەری و یارمەتی دانی دوژمن ململانێ و ڕقەبەری و پاڵ بەیەکەوە نان و بۆربۆرێن بۆ پەرینەوە بۆ بەرەی داگیرکەر، لەڕۆژانی کۆتاییدا، دیمەنێکی کۆمەڵگەی دەمێنایە بەرچاو...

ئەوانە نائارامی و بێ باوەڕیی ڕەخساندبوو، ئەنجامی ئەوەش لە ڕۆژگاری سەختدا دەرکەوت چەندە ترسناك بووە.12.

-سەرکردایەتی کۆمار، زیاد لەپێویست خۆی بە وتووێژی بێ ئەنجام بەستبۆوە، بێ بناغە لێی بە ئومێد بوو، هەرچەندە جۆرێ لە جیاوازی بە ئومێدو بێ ئومێدی لە نامەکانی کۆمیتەی مەرکەزی حزب (کەلەشوێنی خۆیدا دەبینرێت)لەلایەك وە سەرەك کۆمار لە لایەکی تر دەردەکەوێ(13). جگە لەوە زۆر لە لێپرسراوانی تر نە بڕوایان بە تاران بووە وە نە ئومێدو بڕواشیان بە گفتوگۆ بووە لە کاتێکدا ڕژێمی تاران تەنها بۆ کات بردنە سەرو دەستی دەستی، گفتوگۆی کردووە، خۆ لێپرسراوانی ئەرتەش هەر بە ئاشکرا لە نامەکانیاندا گاڵتە بە گفتوگۆ دەکەن (بڕوانە ئەفسەرانی ئەرتەش لە ب1 د.ج.ك-دا)، بگرە جاری وابووە ژاندارمەکان تەقەی لەو خەڵکە دەکرد، وەك ئەو

ڕوودوای کەپێشوازیان لە نوێنەرانی ئازەرو کورد کرد لە تاران لە گفتوگۆی بانەمەڕی 1325دا، 2کوژراوو 3بریندار ئەنجامی بووە(14).

–وەك پێویست بە لێکۆڵراوەیی و دڵنانی نەخشە، مامەڵەی ڕووداوەکان نەدەکرا، لە دوژمن و لە نەخشەو گەمە سیاسیەکان لە دیپلۆماسیەتی هاوپەیوەند بە کێشەو مەسەلەی کوردەوە نەدەگەیشتن، ئەگەر جۆرێ لە تێگەیشتنیش هەبایە وا دژە کردارو نەخشەو کاری بەرامبەر نەبوو.

–خۆ بەستنەوە بە دورشمی خودموختاریەوە، دەرگای بیرکردنەوەی لە ئەلتەرناتیڤێکی تر لەسەر داخستن، بڕیارە مێژوویەکەی دووی ڕێبەندانی1324 خرایە لاوە، کە ئیختیار درابووە دەست کۆمیتەی مەرکەزیو ئەنجومەن بۆ بە ئیستیقلالی تەواو گەیاندنی کورد لەو جێگایانەی لێی دەژین.

ئەوە لە کاتێکدا بووکە زۆربەی زۆری جەماوەر، زوریەی کاربەدەستان بڕوایان بە دورشمەکەی ڕزگاری هەبوو.

–خۆ بەستنەوە بە ستراتیجی (سەربازیی) بەرگری.. بە خۆ مەڵاسدان لە سەنگەرا بۆ چاوەڕوانی هێرشی دوژمن، کە ئەمە ڕۆڵی خۆی لە هیلاکیو نائومێدی لە پەلامارو دەستپێشخەریو هەڵبژاردنی زەمانو زەمینی جەنگدا بینی، لە کاتێکدا ئەرتەشی ئێران سەربەستی جووڵەو مانۆڤرو هێرشو پەلامارو کشانەوەی هەبوو.

هەرچەندە جیاوازیەکی گەورە لە نێوان هێزی چەکدارو چەكو تەقەمەنیو تفاقی جەنگو کەرەسەی گواستنەوە هەبوو، بەڵام لە ڕووی توانای شەڕو وەرە باوەڕو گیانی خۆبەخت کردن بۆ نیشتمان بە پێچەوانەوە بو، لەبەرژەوەندی کورد بوو، بۆیە ئەگەر ئەو ستراتیجەو پەیڕەوکردنی ئامۆژگاری ئێپرسراوانی سۆڤیەت بۆ شەڕ نەکردن نەبایە، وا ڕەوتی ڕووداوەکان بە جۆرێکی تر دەبوو یان هیچ نەبێ جۆرێ لەگەمەی سیاسیو مانۆڤەری سەربازیو نەبزگرتنو شەڕی دەروونی دەست پێدەکرا.

–هەوڵ نەدان بۆ سنور فراوانکردن بۆ سوود وەرگرتن لە توانای مرۆییو زەمینیو ئابووریی ناوچەکانی تر، بۆ بێ بەش کردنی دوژمن لێیان، بەتایبەتی ئابووریی کۆمار زۆر لاواز بوو، خەڵکی زۆر هەژار بوون، کە دەنگی هەنگاونان بەرەو ئەو ڕێبازە بەرزدەبۆوە، گوێیان لێ نەدەگیرا، کەبەهۆی دەست درێژی دوژمنیشەوە ڕووداوێ بخوڵقێنرایە، نەخشەی سوود لێ وەرگرتن دانەدەنرا، هەر زوو هەڵەکە

لەدەست دەدرا، وەك شەڕو هێرشی(سەرلو سەرچاوەو مل قەرەنی، دیسان شەڕی مامەشا).

شەڕی مامەشا گرنگییەکی تایبەتیی خۆی هەبووە ڕۆژنامەی کوردستان بەم جۆرە لەسەر ڕووداوەکەی نووسیی:

لەجەبهە

وەکو لەجەبهە وەڵام گەیشتووە ئەم شەڕی دوایی کەلە گردی مامەشا ڕووی داوە دوژمن بە 3هەزار کەسەوە هێرشی هێناوەو تانك‌و تۆپ‌و تەیارە لە ئەرزو ئاسمان پیشتیوانیان لە دوژمن کردووە تەنیا بە هێزی 30 کەس لە برایانی بارزانی دەستە مل قەرەنی بە سەرۆکی برای قارەمان مستەفا خۆشناو جواب دراوەتەوەو لەلایەن حەزرەتی پێشەوا ئەمر سادر بوو کە 11کەس لە شەرەکان کە یەکێ لەوانە برای خۆشەویست محمد قادرییە لە میدالیای قارەمانی پێبدرێت(16).

*زیاد لە سنووری پێویست کۆمار ئەوقی ئازەربایجان‌و سیاسەتی حکومەتەکەی کرا، هەرچەندە لە زۆر ڕووەوە بێ سود نەبوو. بەڵام لە هەندێ ڕووی ترەوە بێ زیانیش نەبووە، بەتایبەتی ئازەرەکان ڕێبازی تایبەتی خۆیان هەبوو، ڕابەرو لێپرسراوە ناسیۆنالیستەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەتیش لە هەموو ڕوویەکەوە یارمەتیدەریان بوون، بە نەخشە کوردیان دەستەنگی ئەو کۆمارە کردبوو، کاتێ ئەو رایە خرایە بەردەم پێشەوا کە گوایە بۆ تەواوی کوردستان یەك ئۆستاندار دەبێت ئەویش قازی دەبێ(17). هیچ جۆرە ئامادەیەکی نیشان نەدابوو بۆ قەبوڵ کردن، بێ گومان ئەو یاریەش بێ مەترسی‌و مەرام نەبوو، کەچی ئازەرەکان لە گفتوگۆی مانگی جۆزەردان 1325 یاندا لەگەڵ ڕژێم لە تەورێز،نە نوێنەری کوردیان بەسەرکردەوە وە ئەمەسەلەی نەتەوایەتی کوردو کۆمارەکەشی باس کرا، هەروەك بە ئەنقەست بیانەوێ مەسەلەکە خەفە بکەن

*نەبوونی ئازادیی جوڵەو دەست پێشخەری، چونکە ڕووسەکان لەچەند لایەنێکەوە سنووریان بۆ جموجۆڵی کۆمار دانابوو لەوانە:

ئەجوڵان لەبەردەمی شەڕدا بۆ بەرگری نەبێ. خۆ بەستنەوە بە خود موختاریەوە، بەردەوامی لەسەر گفتوگۆ، بەستنەوە بە ئازەربایجانەوە.. بۆیە بیر لە جوڵەی سەربازی‌و مانۆڤەری سیاسی، ئەمری واقیع دروست کردن، کاری جەماوەری‌و

جولاندنی خەڵکی کورد لەناوچەکانی دەری سنور نەکرایەوە، نەبوونی ئەم ئازادییە ئەو چاوەڕوانییە، ئەو بێ دەرامەتییە، بێ ئومێدی لە تاران، جۆرێ لە بێ ئومێدی لای خەڵکی خوێندەوارو هۆشمەند دروست کردبوو، بێ ئەوەی سەرنجی لێبدرێ‌و بیر لە هۆو چارەسەر بکرێتەوە.

لە سوچێکی‌تری تێڕوانین‌و شیکردنەوەوە، ئەگەر سەرنجێکی ووردی دیاردەی خۆبەدەستەوەدانی سەرۆك كۆمار بدرێ، بابەتیانە لێی بكۆڵرێتەوە، وا دەردەکەوێ کە هاندەری ئەو دیاردە ئاناساییە، هەر تەنها بەڵێن‌و سوێندەکەی نەبوو بۆ مانەوە لەگەڵ خەڵکی کورد، وەك هەوڵێکی خاوکردنەوەی قینی ڕژێمی تاران بەرامبەر بە خەڵك بۆ تۆڵە، هەر سەبارەت بە بەڵێنی گیانی(سەرتیپ همایونی) بۆ پێشەوا.. نەبوون، بەڵکو گەلێ دیاردەو هۆی تر لەئارادا بوون‌و لە دروست بوونی ئەو پرۆسەیە ڕۆڵیان بینی لەوانە:

کشانەوەی لەشکری سوور، بێ نەخشەی هاوپەیوەندی بە چارەنوسی کۆمار.

*ئامۆژگاریی ڕووسەکان کە شەڕی ئەرتەش نەکەن.

*ڕووخاندنی کتوپڕی ئازەربایجان‌و راکردنی ڕابەرانی‌و شەڕی خوێناوی.

*نەبوونی پشت‌و پەنا، مانەوە بەتەنها، بێ چەکی قورس‌و هەل‌و مەرجی بە هێز بوون‌و داکۆکی بەرامبەر بەهێزی دوژمن کە لەو ڕۆژگارەدا گەلێ هەنگاوی وەرچەرخێنەری هەل‌و مەرجەکەی‌نابوو، زلهێزەکانیش یارمەتی دەری بوون.

*بڕوا نەبوونی قازی محمد بە جەنگ‌و خوێن ڕشتن، بە شەڕی بێ هودە، خۆ هەر لەسەرەتاوە کۆمەڵەی ژێ-کاف ڕێبازی خۆی لە شەڕی چەکدارو شۆڕش دیار کردبوو، دیسان نامە پارێزراوەکانی پێشەوا تیشك دەخەنە سەر ئەم بۆچوونە.

* گرفت‌و هەڵەو بۆشایی‌و لاوازی‌و ململانێی ناوخۆ کەم نەبوون بەتایبەتی:

-ناکۆکی‌و ململانێ‌و ڕەقەبەرایەتی نێوان ئێل‌و تیرەو بەرەباب‌و بەگزادەکان.

-نەبوونی دیسپلینی پێویست لەناو سوپاو چەکدارەکاندا.

-لاوازی زۆر لە سەرکردەکانی حیزب‌و کۆمار، زوو ورە بەردان کەلەگەڵ هەندێ سەرەك عەشیرەتیشدا کەوتنە بڵاوکردنەوەی گیانی خۆ بەدەستەوەدان.

-تەنیا هێزی جێگەی ئومێد. هێزەکەی بارزانی‌و ئەفسەرە لێهاتووەکانی کوردستانی عیراق بوو، پێدەچێ پێشەوا لای ئاسان نەبووبێ ئەو هێزە ببێتە چەتری

پاراستنی، بەتایبەتی ھەر لەسەرەتاوە ئەو جێگەی ھەڵە بۆ بارزانی نەخولقێنرا کە ڕۆڵی خۆی ببینێ، ھەر وەك نامەکانی خۆشی دەری دەخەن کەھەر بە(فەرماندە کل ھێزی بارزانیان) ماوەتەوە بە پلەی(ژەنەراڵ)یەوە، دانانی بەشێکی گرنگ لە ھێزەکەی، لکەکانی 1و2و3و4 بەسەرکردایەتی:

مستەفا خۆشناو، میر حاج، بەکر عەبدولکەریم، نوری ئەحمەد تەھا، بەفەرماندەیی ژەنراڵ حەمە ڕەشید خان، ئەمەش بۆ خۆی جێگەی سەرنجە(18). لە ژمارەکانی ڕۆژنامەی کوردستانیشدا شتێکی وا نابینرێ کە پێچەوانەی ئەو قسەیە بێت، ھەرچەندە بارزانیی ھەندێ جار لەگەڵ وەزیری ھێزدا(سەیف قازی) سەردانی بەرەکانی شەڕو ھێزەکانی کردووە، ڕۆڵی گرنگی لە لابەلاکردنی ناکۆکی عەشایەریدا بینی، ئەو پلەیەی لەرێککەوتنە سەربازییەکەی نێوان کوردستان و ئازەربایجاندا بۆی دانراو، جگە لە ڕۆڵی ھەموو ھێزەکە کەلە کارەساتەکەشدا بە یەکگرتوویی لە مەیدانەکە دەرچوو، لەگەڵ ئەوانەشدا دیسان لە سەرچاوەی بڕیارەوەو ئەو ڕۆڵەی نەدرایە.

لەگەڵ ڕووخاندنی ئازەربایجان ھەندێ سەرەك عەشیرەت و لێپرسراوان خۆیان بەدەست ئەرتەشەوە دا، لە راستیدا ھەر لەدوای کشانەوەی لەشکری سوور، گەلێ لەو سەرەك ھۆزانە وەمیان بەردا، لە دواییدا گەلێ لەلێپرسراوانیشی گرتەوە.

کورت و پوخت زەمینەی خۆیی و بارودۆخەکەی کۆماری تێدا دامەزرێنرا، ڕەسیو کامل نەبوون، بارودۆخە نێودەوڵەتیەکەش لەسەر تەماح و مانۆڕو بەرژەوەندی دەجولاو ئاراستە دەکرا، دوژمن ئامادە نەبوو ھیچ جۆرە پێکھاتن و ڕێکەوتنێ بکات کە لایەنی کەمی مافی نەتەوایەتی و نیشتمانی کوردی تیا بێت.

سەرکردایەتی کوردیش لەو ئاستەدا نەبوو کە بزانن و بتوانن ئەڵقە لاوازەکانی موعادەلەکان بدۆزێتەوەو ھەوڵی گۆڕانی بدات، ھەر لەسەر بەڵێن و چاوەڕوانیی وەرگرتنی ڕاسپاردەو بڕیارەکان دەژیا، سەرنجی ڕووداوەکان و پاشە ڕۆژو و ئایندەی چارەنوسی نەدەدا، جەماوەریش لەسەرەتادا لەئازادی و باری دیموکراسی کە زۆر گرنگ بوون بەئومێد بوون، لەدواییشدا چاوەڕوانیی ئاڵتەبەرو ئینجا بەنائومێدی دەژیا.. بەتایبەتی ئەو ھەموو ڕووناکییە سوورانە، دەرنەکەوتن بێ ئەوەی ڕابەرانی کورد بجوڵێن و بگەنە ئاستی ڕووداوەکان، پێکھاتنی تاران و مۆسکۆو

پەیمانی نەوت، کشانەوەی لەشکری سوور بێ‌رەخساندنی هیچ جۆرە زەمان‌و دڵنیایەك، ئەوانە زەنگی‌مەترسی‌و نیشاندانی سەرنەمی وەرچەرخاندن بوون.

سۆڤیەت بەمەرامی خۆی گەیشتبوو، یاریەکەی بە ئەنجام گەیاندبوو، دەستبەرداری کورد بوو بوو، کەچی کورد لەسەر هیوا‌و چاوەروانی‌و بەڵێن‌و باوەری خۆی دەژیا، سەیری رەوتی رووداوەکانی دەکرد، بەو بڕوایەوە کە بەتەنها ناتوانێ کارێ بکات، کاتێ ساتی بڕیاری پێچەوانەی رەووتی مێژوو بوو، پێشەواش سەبارەت بەو هۆو هەل‌و مەرجانەی تێشکیان خرایەسەر، خۆی کردە قوربانی، کاروانێکیش لە شەهیدان رابەری کرد، دوور نەبوو، ئەگەر رێگەی پێچەوانەی هەڵبژاردایە مێژووی ئەمڕۆ بە جۆرێکی تر ئەنوسرایە، بێ گومانیشە کە رەوتی رووداوەکان بە جۆرێکی تر دەبوو، چونکە ئەو بڕیارە دوا هەل بوو، بەڵام وەك لێکدانەوەیەکی لۆجیکی، ئەگەر لە ساتی هێمنی‌و لەسەر خۆییدا زۆر هەل لەکیس دەرابێ، وا دوا هەل لە بارودۆخێکی وا سەخت‌و قورسدا هەر دەبێ بەو جۆرە بێت کەبوو، دیارە ئیتر دوژمنی داگیرکەریش بڕیار لەسەر چارەنوسەکە ئەدات نەك خاوەن کێشەکە.

پەراوێزو سەرچاوەکانی بەشی پانزدەهەم

1-پێش دامەزراندنی کۆمار، پێشەوا قازی محەمەد لە دیدەنیەکی رۆژنامە نوسیدا بوونی ئەو خود موختاریەی باس کرد.

بڕوانە رۆژنامەی کوردستان، ژمارە(1،2)رۆژی 11-1946/1/12.

2-دوای دامەزراندنی کۆماری مەهاباد بە 200 سوارێکەوە خۆی گەیاندە مهاباد.

3-لە نیوەی دووەمی 1945دا ژەنەراڵ سەلیم ئەتاکشیوف ئاگاداری قازی محەمەدی کرد بۆ رێکخستنی وەفدی سەفەرکردن.

4-تا 26ی سەرماوەزی1325(17ی کانونی یەکەمی 1946) ژیاو لەو رۆژە کۆتایی بە بەڕێوەبەرایەتیەکەی هێنراو ئەرتەشی تاران مەهابادی داگیر کردەوە.

5-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە(27) خاکە لێوە 1325(25ی مارسی 1946).

6-4ی نیسانی 1946 کەلەشوێنێکی تردا خراوەتە پێش چاو.

7-بڕوانە پاشە کشەی بارزانیەکان لە کوردستانی ئێران، ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، بە کوردی کردنی حەسەنی سەیف (حەسەنی قازی)1987، ل14 ئەمە بەشێکە لە کتێبەکەی نوسەر بەناوی(قیام افسران خراسان)1977، ناوبراو ئەفسەرێکی کۆماری ئازەربێجان بوو نێردرا بۆ کۆمەکی مەهاباد، لە ڕووخاندنەکەشدا مایەوەو خۆی بەدەستەوە نەدا.

8-بڕوانە ئەبولحەسەنی تەفرەشیان، سەرچاوەی ناوبراو، ئەو دەنووسێ:

×ئەو دوو فڕۆکەیە(ئاغای مورتەزای زەربەخت و عەلی جودی) لە مەئموریەتی هەڵفڕین بەرەو ئازادی-دڵ لە تارانەوە دەگەڵ خۆیان هێنابوویان.

9-بڕوانە مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم سوید 1991، ل43-47، 57-58،57،115،123، لەگەڵ گەلێك بەڵگەنامەی تریش.

10-ئەم ئیعلانە لە ناوەراستی ئابی 1941دا لەنێوان (چەرچل و رۆزفلت)دا ئیمزا کرا بڕوانە(Svenska Uppslags Bok Band2)(ئینسکلۆپیدیای سویدی) چاپی 1948،بەرگی 2 لاپەرە 682-683.

11-17تەموز-2ئابی 1945.

12-زۆر لە بەڵگەنامەکانی سەردەمەکە ئەو راستییە باش ڕوون دەکەنەوە بۆ زانیاری ئەم لایەنە بڕوانە بەرگەکانی (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)..

13-بڕوانە بەڵگەنامەی ژمارە 87ی کۆمیتەی مەرکەزی، 132 پێشەوا قازی محەمەد، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەرگی یەکەم.

14-بڕوانە هەمان سەرچاوە ل 309-328.

15-بڕوانە دەوڵەتی جمهوری کوردستان-بەرگی یەکەم-بەڵگەنامەی ژمارە 24-30-32..هتد.

16-رۆژنامەی کوردستان ژمارە(60)رۆژی20/6/1946.

17-بروانە جعفر مەهدی نیا، زندگی سیاسی قوام.

×دەوڵەتی جمهوری کوردستان نامەکانی پێشەوا ژمارە 20-132.

18-بڕوانە دەوڵەتی جمهوری کوردستان بەڵگەنامەی ژمارە 50 دیارە سەرچاوەی راستەقینەی بڕیارە گرنگەکان بۆ هەموو لك و دەستەکانی هێزی بارزانیان و ئەفسەرانی هەر بارزانی خۆیی بوو.

تێبینی:-ئەم لێکۆڵینەوەیە لە رۆژنامەی کوردستانی نوێ ژمارە 592-593 لە رۆژانی 20،21/1/1994دا بڵاوکراوەتەوە لەبەر سەنگی نوسینەکە بۆ یادی 52ساڵەی کۆماری مەهاباد کە لە 22/1/1946(2ی رێبەندانی 1324)دامەزرێنراو لە 17ی کانونی یەکەمی 1946دا ڕووخێنرا لەبەشی یازدەهەمدا دانرا.

Abstract: -

Republic of Kurdistan is a historical event and of an important era of self-rule. The values of the studies and researches on its events are full of lessons and warnings for today and the days to come in the struggle of our nation and the experience of the self-rule. Moreover, that history was the second opportunity during the years of the first half of the twentieth century that emerged amid the international circumstances and become an opportunity through which the realization of the Kurdish historical right could be seen.

I have paid good attention to the events of the one-year Republic and the Mahabad experiment since I began my writings. I have been writing about the events and subjects of this history, holding seminars and panels for the last thirty years. The writings and studies published as books and booklets or articles in the newspapers and magazines in Kurdistan and outside have reached an extent to enrich the Kurdish library.

These three experiments which emerged through the three historical opportunities in the twentieth century. I refer to the rule and Monarchy of the immortal Sheikh Mahmood in South Kurdistan (1918-1924), Kurdistan Republic in Mukryan Region (22.1-17.12 1946) together with this experiment of the present historical opportunity which persists in Iraqi Kurdistan. Those events are three historical opportunities in such a political ground that many of their causes in their establishment and also the conflicts of their times have many similarities. The factors of the opportunities of the experiments, the level of the political geostrategic circumstances, the conflicts and the course of events are very important. The factor of pressure and its effects on the complications and plots, the role of the superpowers in the region together with other causes such as the internal threats are the main factors and causes which have similarities and could be studied largely.

The method of the studies are systematic and depends upon genuine documents of the time of the Republic and of the archives of the states concerned in the experiment and the conflicts on the region at that time.

I have divided this study into eleven parts with a short introduction and a gate through which we enter the world of the studies in the different times and sources and genuine documents.

The first part contains an objective writing of history. In the second part there is a quick view about the Kurdish society. There is a description of the confrontations and fightings, which took place in and for Kurdistan. Then the reasons are analyzed and the way they caused the backwardness of the Kurdish society. Later it sheds light upon the policy of the occupying and imperialist states.

The third part is about the Kurdish movement when the Red Army came. There emerged many favourable causes that directly affected the Kurdish movement positively. These created favourable conditions in the establishment of the Republic of Kursdistan. Then the main internal and external causes are focused on.

In the fourth part there is a short history of the foundation of the political organizations and their activities, including Kurdistan Liberation league, Gihandan league, Kurdistan Liberals Party, K.R. league and KDP. Then there is a description of the publications, activities and goals of each organization, with a comparison of the goals, the policies, the programmes and the strategy of each of these two organizations. In the fifth part the beginning of the political life, the activities and the relations of the Kurds with the surrounding world are reviewed, including the Bako visit, the start of talks and the Soviet attitude and their views, then the Kurds' determination on gaining their right to a self-rule republic and the type of the Ministries and establishments. Light is shed upon the historical name of the entity with the governmental and international names and with documents and analyses proving that the entity was a self-rule republic and not an independent one.

The sixth part gives a class and social evaluation of the leadership of the Democratic Party and the Republic of Kurdistan. We shed light upon the nature and characteristics of the Republic of Kurdistan.

The seventh part sheds light upon the consequences of the establishment and the collapse of the Republic through the achievements of the Republic of Kurdistan.

In the eighth part many studies on the events of the time are carried out. There is also a description of the conflicts and disputes, the complications surrounding the Kurdish society, the plots of the enemy

especially the army, which caused the foundation of the two republics in a political and military coincidence.

Then it describes how Tehran tried to keep those two republic away from each other, the emerging of the conflicts and the days and the last hours of the catastrophe, the detention of Qazi Mohamed and his friends, the trial and the death sentence and the way it was carried out.

The ninth part deals with the factors and reasons of the collapse of the Republic of Kurdistan, why it collapsed so easily and the internal and external reasons for that.

The tenth part reveals the lessons and warnings of the Republic in its establishment, collapse and the consequences.

In the end there is a thorough study of the five-year-old Mahabad experiment, the Republic of Kurdistan, which lasted nearly one year and a modern view about the Republic of Kurdistan.

The study should have contained many appendixes, especially of names, many documents of that time, many photographs and different maps but the limitedness of time and the immensity of the work were the two main reasons, which prevented the achievement of what we wished.

تعريف بالكتاب

تشكل جمهورية كردستان، حدثا تأريخيا لعصر ادارة محلية هامة وحساسة في التطور السياسي للقضية الكورد الوطنية. ان اهمية البحث والدراسة في وقائعها، تكمن في انها زاخرة بالدروس والعبر لراهن ومستقبل شعبنا، وتجربة الأدارة الكردية، فضلا عن كونها الفرصة التأريخية الثانية التي سنحت في سنوات النصف الأول من القرن العشرين، وفي ظل ظروف دولية، لنيل الشعب الكردي حقوقه التأريخية. لذا فقد اوليت منذ بداية مسيرتي في مجال الكتابة، اهتماما خاصا بالاحداث التي وقعت في هذه الجمهورية، خلال عمرها الذي دام اقل من عام واحد، وتجربة مهاباد التي دامت لنحو خمس سنوات. فمنذ ثلاثين عاما، وانا انشر الابحاث والدراسات واقيم الندوات حول احداث ومجالات التطور ومواضيع مختلفة لهذا الحدث في تأريخنا المعاصر. وقد وصلت نتاجاتي وابحاثي واصداراتي، سواء تلك التي صدرت على شاكلة كتاب او كراس، او على شكل بحوث في الصحف والمجلات والأصدارات الأخرى في داخل و خارج كردستان، الى الحد الذي جعلت المكتبة الكردية غنية بها، إضافة الى كونها ارشيفا اصيلا لتأريخ تلك الفترة الزاخرة بالأحداث الهامة.

ان التجارب والفرص التأريخية الثلاث التي سنحت لجزء من امتنا في ادارة شؤونه في القرن العشرين، واقصد حكومة الشيخ محمود الحفيد في جنوب كردستان (*1918-1924*)، وجمهورية كردستان في منطقة موكريان من أعمال شرق كردستان (*1946/12/17-1/22*) محتويا تجربة مهاباد *1942-1946* التي برزت الى الوجود بعد احتلال الجيش الأحمر السوفيتي لمنطقة موكريان التي كانت مقدمة لظهور الجمهورية. مع التجربة والفرصة التأريخية الراهنة المستمرة في كردستان العراق منذ عام *1991*. تختلف عوامل واسباب بروز الواحدة منها عن الأخرى بسبب إختلاف الزمان والمكان والتحولات المختلفة في بنية المجتمع الكردي، كما ان هناك شبها كبيرا في العوامل والأحداث الاقليمية والدولية التي ساهمت في خلق كل منها، وبين المشاكل التي عاشتها كل تجربة في عصرها والأسباب التي ادت الى انهيارها.

ان الظروف التي تهيأت لخلق تلك التجارب، الأوضاع السياسية والجيوستراتجية والصراع الدولي ومسيرة الأحداث.. عوامل الضغط وتأثيراتها على خلق الأزمات وحبك المؤامرات... دور القوى العظمى في إدارة الصراع على القضايا الاقتصادية والمناطق الجغرافية والاستراتيجية، قضايا النفط التهديدات المحلية والأقليمية، ان كل ذلك تشكل عوامل هامة واساسية ساهمت مع العوامل الداخلية، في خلق التجارب الثلاث مع الأخذ بنظر الاعتبار اختلاف المكان والزمان والمعادلات الدولية.

ان اسلوب كتابة المواضيع والدراسات التي يحتويها هذا الكتاب، منهجي يستند على النهج العلمي في البحث والدراسة، علمي وموضوعي في التحليل .. يعتمد على الوثائق المهمة والحية لعهد الجمهورية

وارشيف الدول ذات العلاقة بالتجربة وبالخلاف والصراع علىالمنطقة في تلك الحقبة. ان كتاب (جمهورية كردستان) هو اخر حلقة من حلقات الكتب والأبحاث التي رأت النور خلال العقود الثلاثة الماضية، واهم دراسة تأريخية وتحليل سياسي للأحداث التي لاتزال تكتنفها الغموض.

لقد قسمت الأبحاث والدراسات التي يضمها هذا النتاج الى احد عشر قسما، مع مقدمة وبداية الدخول الى مباحث الكتاب.

الفصل الأول يتناول كيفية كتابة التأريخ بنهجها العلمي والموضوعي .. وفي الفصل الثاني هناك بحث قصير حول المجتمع الكردي، ويتم الحديث عن الحروب والصراعات التي جرت في كردستان ومن اجلها.. ومن ثم هناك مناقشة وتحليل للعوامل التي ادت الى نمو المجتمع الكردي بصورة غير طبيعية، كما تسلط الأضواء على سياسة الدول المحتلة والأمبريالية. ويتناول الفصل الثالث الحركة التحررية الكردية، وكيف ازدهرت في عهد احتلال الجيش الأحمر لمناطق موكريان في كردستان الشرقية، مع ذكر عوامل مساعدة اثرت بشكل مباشر على تقوية الحركة التحررية الكردية، وكيف ان ذلك هيأ الفرصة لتأسيس جمهورية كردستان. وفي هذا الفصل ايضا تسلط الأضواء على العوامل الداخلية والخارجية الأساسية التي اثرت ايجابيا على التطورات الداخلية للحركة الكردية. وفي الفصل الرابع هناك نبذة مختصرة عن تأريخ تشكيل التنظيمات السياسية، ونشاطات كل منظمة، بدءا من جمعية (انقاذ) كردستان وجمعية (جيهانداني) الى حزب دعاة تحرر كردستان، جمعية ذ.ك واخيرا الحزب الديمقراطي الكردستاني(حزبى ديموكراتى كوردستان). ويتناول الفصل اصدارات ونشاطات واهداف كل تنظيم، مع مقارنة لأهداف تلك المنظمات والتطورات التي حصلت على الهدف المركزي، وبرامجها، سياستها، واستراتيجيتها. أما الفصل الخامس، فيتناول بدايات الحياة السياسية ونشاطات وعلاقات الكرد بمحيطه.. الى جانب زيارة باكو، وبداية المفاوضات وموقف السوفيت واخر افكارهم... ومن ثم اصرار الكرد على نيل حقوقه المتمثلة في تأسيس جمهورية تتمتع بالحكم الذاتي، والحديث معهم حول سبل تشكيل المؤسسات والأجهزة والوزارات. ويسلط القسم الأضواء على الاسم التأريخي للجمهورية، وهناك بحث تأريخي موثق يثبت انها كانت جمهورية تتمتع بالحكم الذاتي وليست مستقلة كما يفهمها البعض.

ويكرس الفصل السادس لبحث وتقييم التركيبة الطبقية والاجتماعية لقيادة الحزب الديمقراطي وجمهورية كردستان. مع تسليط الأضواء على طبيعة وخصوصية جمهورية كردستان. ويتناول الفصل السابع تأسيس وانهيار الجمهورية مع بيان المكتسبات المادية والمعنوية التي حققتها جمهورية كردستان.

ويتضمن الفصل الثامن بحوثا حول أحداث بارزة في ذلك العهد، ويتطرق الى الخلافات والصراعات والأزمات التي كانت تحدث في المجتمع الكردي، كما يتحدث عن مؤامرات الاعداء، وعلى نحو خاص من

قبل الجيش الشاهنشاهي الـذي تسبب بابرام اتفاق سياسي وعسكري بين جمهوريتي كردستان و ازربايجان، ومن ثم كيف سعت طهران من اجل احداث القطيعة بين الجمهوريتين... ومـن هنـاك الى ظهور الخلافات، ثم نحو افول نجم الكيانين ومن ثم حدوث المأساة.. اعتقال القاضي محمد ورفاقه واهانتهم وصدور حكم الاعدام بحقهم والوصية التي كتبت في اخر دقائق عمره ثم تنفيذه.

لقد كان من المفروض ان يتضمن هذا النتاج ملحقات عدة، وعلى نحو خاص ملحـق بالاسماء، وان يرفق صورا لأغلب الوثائق التي القيت الضوء عليها، وان يحتوي العديد من الخرائط والصور المختلفة، لكن عدم وجود الوقت الكافي من جهة ضخامة حجم الكتاب مـن جهة اخرى كانا عاملين اساسيين لعدم تحقيق التطلعات التي كنت اطمح اليها، تاركا ذلـك للأساتذة والباحثين اللذين يولكبـون كتابة تأريخ تلك الفترة المهمة في مسيرة امتنا...

لیستی سەرچاوەکان

1-سەرچاوە کوردییەکان

-حەسەنی قازی، ڕوانگەی پێشەوا.

-سەید محەمەد سەمەدی، ژێ کاف چبوو؟ چی دەویست؟ وەچی لێهات؟ مەهاباد 1981.

-علائەددین سەجادی، شۆڕشەکانی کوردو کۆماری عیراق-بەغدا 1959.

-عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی (بەشی یەکەم) چاپی 1985.

- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، کوردستان لەساڵەکانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، چاپی یەکەم بەغداد 1975.

-د. کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لەڕۆژنامەنوسی کوردیدا، بەغدا 1978.

-کەریمی حسامی، کاروانێك لەشەهیدانی کوردستانی ئێران، 1971بەغدا.

-مەحمود مەلا عززەت/ تێڕوانینێکی سەردەم لەکۆمارەکەی مەهاباد. سلێمانی 1999.

-مەحمود مەلا عززەت، دیپلۆماسیەتی بزووتنەوەی کوردایەتی، سلێمانی 1973.

-مەحمود مەلا عززەت، دەوڵەتی جەمهوری کوردستان

بەرگی یەکەم ستوکهۆڵم 1992

بەرگی دووەهەم ستوکهۆڵم 1995

بەرگی سێهەم ستوکهۆڵم 1997

-مەحمود مەلاعززەت، کۆماری میللی مەهاباد، چاپی یەکەم 1984

چاپی دووەم 1986

لە بڵاوکراوەکانی یەکێتی نووسەرانی کوردستان- چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ.

-میرزا محەمەد ئەمین مەنگوڕی، بەسەرهاتی کورد، بەرگی یەکەم، سوید 2000.

-نەوشیروان مستەفا ئەمین، حکومەتی کوردستان، کورد لەگەمەی سۆڤیەتدا هەولێر 1992.

-هێمن، تاریك و روون (دیوان) چاپی بەغداد *1974*.

-کۆنگرەی سێهەمی حزبی دیموکراتی کوردستان(ئێران) ئەیلولی *1973*.

2-سەرچاوە عەرەبییەکان:

-ادمونـدز(سـی. جـی)، كـرد وتـرك وعـرب. ترجمـة: جرجيـس فتـح الله ، طبعة بغداد *1970*.

-جلال طالباني ، كردستان والحركة التحررية القومية الكردية، بيروت *1971*.

-جورج لنشوفسكي، الشرق الاوسط في الشؤون العالمية، ترجمة: جعفر الخياط، بغداد*1964*.

-حسن محمـد(د.)، مسألة النفط ومؤمرات الاستعمار في ايران/ ترجمة: احمد عبدالكريم، بغداد.

-خـالفين،ن.آ ،(د.)، صـراع علـى كردسـتان، ترجمـة: د.احمـد عثمـان ابوبكـر، بغداد. *1969*.

-سريدر پولارد-بريطانيا والشرق الاوسط، ترجمة حسن السلمان، بغداد *1956*،

-سليم طه التكريتي، معركة النفط في ايران، طبعة بغداد-*1951*.

-شاميلوف، حول مسألة الاقطاع بين الكرد، ترجمه وكتب مقدمة وعلق عليه الدكتور كمال مظهر احمد، بغداد *1972*.

-عبدالرحمن قاسملو(د.)، كردستان والاكراد، طبعة بيروت-*1970*.

-محمد توفيق وردى، قافلة الشهداء الاكراد والشعوب الايرانية، بغداد *1972*.

-مينورسـكي،ن.ف (پروفيسـور)، الاكـراد، ترجمـة:د.معـروف خزنـدار، طبعة بغداد-*1968*.

3-سەرچاوە فارسییەکان:

-احمد شریفی، عشائری بارزان و رهبران انها.

-بابا مردوخ روحانی، تاریخ مشاهیر کرد، بخش دوم، جلدسوم، تهران *1371*.

-جعفر مهدی نیا، زندگی سیاسی قوام السلطنة، *1366*.

-نجفقلی پسیان، از مهاباد خونین تا کرانەهای ارس، ازماه *1328* تهران، *1949*.

4-سەرچاوە ئینگلیزیەکان:

-Ferideh Kooli- Kamali Deh Kord. The rePublic of Kurdistan-its Rise and Fall-1988.

-Foreign Relation of the United Staes Diplomatic papers 1946, Volume VII.

-Howell, Jr. Wilson N, The Soviet Union and Kurds Astudy of National Minotry 1956.

-William Eagleton. The Kurdish Repulic 1946 London 1963.

5-سەرچاوە سویدییەکان:

Svenska Uppslags Bok Band 2-(ئینسـێکلۆپیدیای سـویدی، بـەرگی 2 چاپی *1984*.

گۆڤارو رۆژنامە:

-گۆڤاری پەیڤ ژمارە *7* ئادلری *1988*.

-رۆژنامەی دەنگی کورد ژمارە *69 - 1960*.

-گۆڤاری تودە، رێکخراوی شۆڕشگێڕی حزبی تودەی ئێران لەدەرەوەی وڵات، ژمارە *19*.

-گۆڤاری گەلاوێژ، ژمارە *3* مارتی *1946*.

-گۆڤاری گزینگ، ژمارە *13*

-گۆڤاری گزینگ ژ. (*17*) پاییزی *1997*.

-گۆڤاری گزینگ ژمارە *18* زستانی *1988*.

-گۆڤاری گزینگ ژ(*14*) زستانی *1997*.

-گۆڤاری گزینگ ژ(*13*).

-گۆڤاری گزینگ ژ/ *13*.

-گۆڤاری رێبازی نوێ، ژمارە *21* کانونی یەکەمی *2000*

-گۆڤاری نوێکار، ژمارە *3*.

-گۆڤاری رابون، ژ(*22*) *1997*.

-گۆڤاری روناهی، ژمارە *7*و*8* ، بەغدا *1960*.

-گۆڤاری مامۆستای کورد، ژمارە *24*و *1995/25*.

-گۆڤاری نیشتمان، ژمارە ٣و ٤سالی *1322*.

-گۆڤاری هەلاَلە، ژمارە 3 بانەمەڕی 1325.
-رۆژنامەی خەبات، ژمارە 413 بەغدا 1960.
-رۆژنامەی دەنگی کورد ژمارە 69 - 1960.
-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 10و 11 -4و1946/2/6.
-رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 8 ، 1946/1/28.
-رۆژنامەی کوردستان ژمارە 5، 6 جۆزەدانی 1325.
-رۆژنامەی کوردستان ژمارە 53و 54 1946.
-رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 1401(1997/4/7).
-رۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە 390، 1993/5/17.
-رۆژنامەی هەرێم، ژمارە 27، 1993/6/10.
-رۆژنامەی ئالاَی ئازادی، رۆژی 1995/12/10.

لەگەڵ چەندین بابەت کەسودیان لێوەرگیراوەو لەشوێنی خۆیدا ئاماژەمان بۆ کردوون، ئەمەو زۆرینەی ژمارەکانی گۆڤارو رۆژنامەی سەردەمی جەمهوریەتی کوردستان و چەند گفتوگۆو چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەوانەی شارەزاییان لەو بارەیەوە لاهەبووە.

لەبەرهەمە بڵاوکراوەکانی نوسەر

یەکەم-نوسین و دانراو:

1-دیپلۆماسیێتیی بزوتنەوەی کوردایەتی، سلێمانی *1973*.

2-کۆماری میللی مەهاباد.

*چاپی یەکەم: کوردستان *1984*/(یەکێتیی‌نوسەرانی‌کوردستان بەچاپی گەیاند).

*چاپی دووەم، ستۆکهۆڵم *1986*.

3-رەگ و ریشەی مێژوی تەقەلای بەعێراقیکردنی کوردو مەسەلەی کوردستان. سوید *1987*.

4-کوردو ململانێ و ستراتیجی ئاسایشی نەتەوە، کوردستان-*1988*/(کۆمەڵەی رەنجدەرانی کوردستان چاپی کردو بڵاوی کردەوە).

5-دەوڵەتی جمهوری کوردستان-نامەو دۆکومێنت-بەرگی یەکەم، ستۆکهۆڵم-*1992*.

6-دەوڵەتی جمهوری کوردستان-نامەو دۆکومێنت-بەرگی دووەم، ستۆکهۆڵم-*1995*.

7-دەوڵەتی جمهوری کوردستان-نامەو دۆکومێنت-بەرگی سێیەم، ستۆکهۆڵم-*1997*.

8-بازنەکانی ململانێ و ستراتیجی ئاسایشی نەتەوەی کورد،

چاپی یەکەم، سلێمانی-*1998* بنکەی ئەدەبیی و روناکبیری گەلاوێژ بەچاپی گەیاندو بڵاوی کردەوە.

چاپی دووەم، سلێمانیی-*1999*(لەسەر ئەرکی کتێبخانەی سلێمانی چاپ و بڵاوکراوەتەوە.)

9-کاروانی بێ کۆتایی،

-چاپی یەکەم سلێمانی-*2000* (دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم).

-چاپی دووەم، سلێمانی *2000* (لەسەر ئەرکی کتێبخانەی سلێمانی چاپکراوە).

دووەم-وەرگێران:

1-دەروێشەکان بەدوای ڕاستیدا دەگەڕێن، شانۆگەرییەکی سیاسییە، نوسینی:مستەفا حەللاج. لەگەڵ نوسینی پێشەکییەک بۆ دەقە کوردییەکەی.

- چاپی یەکەم، ئۆپسالا-*1983*.

-چاپی دووەم-سلێمانی*2000*.

2-جوڵانەوەی ڕزگاریخوازانەی کورد لەخەباتیدا بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی و سیاسیی، نوسینی: پرۆفیسۆر رادوڤان پاڵیچ، لەگەڵ نوسینی پێشەکییەک و ڕێکخستنی فەرهەنگیلەیەک بۆ دەقە کوردییەکە.

-چاپی یەکەم-ستۆکهۆلم-*1985*.

-چاپی دووەم- کوردستان-*1986*(کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان چاپ و بڵاوی کردەوە).

3-کورتەی مێژوی فەلسەفە-بەرگی یەکەم-سوید-*1988* لەگەڵ نوسینی پێشەکییەکی *39*لاپەڕەیی لەژێر ناوی: " ئەم بەرهەمەو فەلسەفەو وشەیەک بۆ جوڵانەوەی نیشتمانیی کوردستان و نرخاندنی زانستیانە"لەگەڵ ڕێکخستنی فەرهەنگیلەیەک بۆ لێکدانەوەی زاراوە فەلسەفی و سیاسییەکان.

4-لەپێناوی گەشەپێدانی ئەرشیفە نوێ دامەزراوەکانی کوردستان (چۆن ئەرشیف دادەمەزرێنرێت)سلێمانی *2000*.

سێهەم-بەرهەمی تری نوسەر کەبەناوێکی ترەوە بڵاوکراوەتەوە:

-خەباتی کرێکاران-سلێمانی *1973*: بەناوی یەکێتی نەقابەکانی پارێزگای سلێمانی بڵاوکراوەتەوە.

چوارەم-

لەگەڵ دەیان دیمەنیی و لێکۆڵینەوەو باسی بڵاوکراوە لەگۆڤارو ڕۆژنامەدا، لەوانە: ڕۆژنامەی: خەبات، النور، برایەتی، التآخی، کوردستانی نوێ، الاتحاد، ئاڵای ئازادیی. گۆڤاری: ڕزگاری، گزینگ، مامۆستای کورد، ڕابوون، نوێبەم، ئاران، پەیڤین، ئەڵار، ڕۆژنامەی *UPPSALANYATIDNING*(بەزمانی سویدیی).

چەند تێبینییەکی پێویست

یەکەم: بەرگێکی نوێی سەرجەمی بەڵگەنامەکانی دەوڵەتی جمهوری کوردستان.

یەکێک لەو کارە مێژووییانەی بەدەستەوەیە چاپکردنەوەی هەرسێ بەرگەکەی (دەوڵەتی جمهوریەتی کوردستان)ە کە لە ساڵەکانی 1992 و 1995 و 1997دا لە سوید چاپکران. لە یەک بەرگی نوێی ڕێکخراودا، بە پێی کرۆنۆلۆجیی. سەرجەمی دۆکیۆمێنتەکانی ئەم کارە بەڵگەنامەییەو بەم چاپە نوێیەی بەرهەمێکی مێژوویی گرنگ و تەواوکاری ئەم بەرهەمەی بەردەستتانەو هیوامە لە ئایندەیەکی نزیکدا ڕووناکی ببینێت.

دووەم: وەک سەرنج ئەدەن لە بەشی سەرەوەی ئەپەلەکانی هەموو لاپەڕەکانی ئەم کتێبەدا (جمهوریەتی کوردستان) نوسراوە ئەوەش لە ڕووی تەکنیکییەوە دەبوایە وەک ناوی کتێبەکە (جمهوریەتی کوردستان) بوایە. هەرچەندە لە زۆر بەڵگەنامەی سەردەمەکەدا بەوجۆرەش نوسراوە.

سێیەم: هەندێ هەڵەی چاپ و پەڕاندن لەم بەرهەمەدا ڕوویداوە خوێنەری بەڕێز بە سەلیقەی خۆی ڕاستیان دەکاتەوە لەگەڵ داوای لێبوردن ئەمانەی خوارەوە هەندێکیانن:

* ل 7 دێڕی 3 وشەی (میللەتان) هەڵەیە ڕاستیەکەی وشەی: میللەتەکەمان)ە
* ل 71 بڕوانە: کوردستان و الحرکة القومیة الکردیة. جلال تالەبانی. بغداد 1970.
* ل 87 دێڕی 5 وشەی (نەهاتووە) هەڵەیە ڕاستیەکەی (هاتووە)یە.
* ل 116 ئەم بەیاننامەیەی ژنان لە (د ئەمیری حەسەنپوور)ەوە بە دەستم گەیشتووە.
* ل 150 یەکەم چوار دێڕی ژێر سەرباسی (هەیئەی ڕەئیسەی میللی کوردستان) بەم جۆرەیە: "ئەم ئەوە، زیاتر لە هەموو ئەوە حکومەتییەکانی تر بە ئەکرەمەت پێش ڕاگەیاندنی دامەزراندنی جمهوریەتی کوردستان (قازی محەمەد) سەرۆکی بووە".
* ل 186، دێڕی چوارەم، ژمارەکانی 1 و 11ی هاوپەیوەند بە پەراوێز: بڕوانە کتێبەکەی قاسملو (کوردستان و کورد) چاپی 1973. ل 145، 147.
* ل 245-255 ژمارەکانی 4 بۆ 11ی هاوپەیوەند بە پەراوێزەوە (34 - 41)ە کە زنجیرەکەی بەم جۆرەیە:

34- هێمن، سەرچاوەی ناوبراو. ل 23

William Eagleton, op. Cit. P.70-35

36- احمد شریفی، سەرچاوەی ناوبراو. ل 41

37- هێمن، سەرچاوەی ناوبراو. ل 24

38- شێروان، وەڵامێک بۆ نامیلکەی "30 یەمین ساڵی بزوتنەوەی پیرۆزی تێکۆشەرانی گەلی کورد" چاپی 1977. ل 13

39- شێروان، هەمان سەرچاوە. ل 9

40- تێکۆشەر، نامیلکەی ناوخۆی حیزبی دیموکراتی کوردستان، ژمارە 12. ل 4

41- د. عبدالرحمن قاسملو، سەرچاوەی ناوبراو. ل 107

چوارەم: دەبوو دەستخەتی نامەکەی د. کەمال مەزهەر ئەحمەد لەگەڵ ئەهکراوەکەیدا دابنرایە. بۆ سەرنجدان لەو دەستخەتە بڕوانە: دەوڵەتی جمهوری کوردستان بەرگی سێیەم. چاپی سوید 1997. ل 749.

زنجیرەی کتێبە چاپکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

ساڵی 2001

زنجیرە	ناوی کتێب	نووسینی	وەرگێڕ
94	خەونە ترسناکەکانی یوسف	بەرزان فەرەج	
95	سەرەتاکانی سۆسیۆلۆژیا		شوان ئەحمەد
96	عێلی جاوان	د. مستەفا جەواد	م. جمیل ڕۆژ بەیانی
97	هێماگەریەتی		پێشڕەو حسێن
98	دەروازە		مەلکەوت عەبدوڵا
99	زۆربا	نیکۆس کازانتزاکیس	ڕەئووف بێگەرد
100	بیناى هونەری چیرۆکی کوردی	پەرێز سابیر محەمەد	
101	دەمەوێ پێکەنینی دەریا ببینم	سەلاح گوڵ ئەندامی	
102	بزوتنەوەی ڕوانگەو شیعری نوێی کوردی	شادمان قادر حەسەن	
103	چیرۆکی وڵاتە دوورەکان		حەمە ڕەشید
104	زمان و زانستی زمان		د.محەمەد
105	چەند شانۆنامەیەک بۆ منداڵان		فاروق هۆمەر
106	شانۆگەریەکانی سلێمانی لە ساڵانی (1926-1961)دا	یاسین قادر بەرزنجی	
107	گۆڤاری (دیاری کوردستان)	ئا: ڕەفیق ساڵح	
108	وا بەهار هات	حاجی جوندی	جەلال دەباغ
109	لەگەڵ ئەقڵی خۆرئاوادا		ئازاد بەرزنجی
110	زەردەشت وای گوت	فردریک نیتشە	ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی
111	پیاوە سپییەکە		خەبات عارف
112	دەفتەری شیعر	لەیلان سەعدەدین	مەهاباد صالح
113	بنەماکانی فسیۆلۆژی مرۆڤ	ئەکرەم قەرەداغی	
114	وانەی ئەم سەدەیە	کارل پۆپەر	شۆڕش جوانڕۆیی
115	کوردەکان	حەسەن ئەرفەع	سەردار محەمەد

116	گەوهەری دێرینە	محەمەد سالح سەعید	
117	ئاڵای کورد	هاوڕێ باخەوان	
118	شازادە ئەحتجاب	هوشەنگ گولشیری	عەتا نەهایی
119	نزا بۆ ئارمێن	ئیبراهیم یونسی	ئاوات
120	سترینبێری سۆزناتایی تارمایی	دلنا ڕەئووف	
121	لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی 1806–1882	ئەنوەر قادر محەمەد	
122	دەروازەکانی ئایین لە نێوان زەوی و ئاسماندا	مەریوان ئەبوبەکر هەڵەبجەیی	
123	باڵە سیاسیەکان لە ئێرانی ئەمڕۆدا	حوجەت مورتەجا	

نرخی (40) دیناره

*ل. 75 بۆچوونەكەی سید محمدی حمیدی. سەرچاوەكەی: كوردستان ژمارە (69).
*ل. 80 دێڕی 12 (كۆمەڵەی ژیانی كورد) هەڵەیە. ڕاستییەكەی كۆمەڵەی ژیانەوەی كورد » وەك لەو سەرچاوەیەدا هاتووە. ساڵی دامەزراندنەكەشی (1942 » نەك 1943 وەك لەو لاپەڕەیەدا ئاماژەم بۆ كردووە.
*ژمارەكانی (10،11، 12 ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە. بڕوانە: د.ج.ك بەرگی یەكەم سوید 1992 ژمارەی بەڵگەنامەكان (72،97، 209).
*ل297-ژمارە 13 ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە. لە ل 290 ی كتێبەكەی علاءالدین سجادی-یە نەك ب. نەلوەند.
*هەمان لاپەڕە- ژمارە 14 x ب. نەلوەند » نەك زانا.
-ل 298 ژمارە 15 » دووجار نوسراوە. یەكەمیان: نوسەرەكەی زانا یە. دووەم، نوسەرەكەی هێمن ».
-ل327، بەشی هەشتەم لە پاری دووەم. ژمارە 28 ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە دەكرێتە (20) سەرچاوەكەشی: كەریمی حسامی. كاروانێك لەشەهیدانی كوردستانی ئێران، ل 19.
-ل328، ژمارە (29 ی هاوپێوەند بە پەراوێزەوە هەڵەیەو ڕاستییەكەی (21 » بۆ درێژەی باسی ڕووداوەكانی ناو هەردوو كۆماری كوردستان و ئازەربایجان لەو ڕۆژگارەدا، بڕوانە:
- حسن محمد. سەرچاوەی ناوبراو.
- علاء الدین سجادی، سەرچاوەی ناوبراو.
- سلیم طه التكریتی، سەرچاوەی ناوبراو.
- عبدالرحمن قاسملو، چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی.